ଓଡ଼ିଆ ରାଧା ସାହିତ୍ୟ

ଡକ୍ଟର ଆଶୁତୋଷ ପଟ୍ଟନାୟକ

ଓଡ଼ିଆ ରାଧା ସାହିତ୍ୟ

ଡକ୍ଟର ଆଶୁତୋଷ ପଟ୍ଟନାୟକ

ଓଡ଼ିଆ ରାଧା ସାହିତ୍ୟ

ଲେଖକ :
ଡକ୍ଟର ଆଶୁତୋଷ ପଟ୍ଟନାୟକ
ଅଧ୍ୟାପକ ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ
ବାଣୀବିହାର,
ଭୁବନେଶ୍ୱର- ୭୫୧୦୦୪

ପ୍ରକାଶକ :
ଅମିତ ବିକ୍ରମ ପଟ୍ଟନାୟକ
ଭୁବନେଶ୍ୱର

ପ୍ରାପ୍ତିସ୍ଥାନ :
କଟକ ଓ ଭୁବନେଶ୍ୱରର
ବଡ଼ ବଡ଼ ବହି ଦୋକାନ

ପ୍ରଚ୍ଛଦ :
ବଳଦେବ ପ୍ରସାଦ ମହାରଥୀ

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ :
୧୯୮୮

ମୁଦ୍ରଣ :
ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରିଣ୍ଟର୍ସ
ଛଣ୍ଡତୋଟା, ମାହାଙ୍ଗା
କଟକ : ୭୫୪୨୦୬

ମୂଲ୍ୟ :
ଷାଠିଏ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର

ODIA RADHA SAHITYA

DR. ASHUTOSH PATTANAYAK

ସୂଚନା

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ହୋଇଛନ୍ତି ଏକ ବହୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଚରିତ୍ର । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଓ ମନୋଜ୍ଞ ଲୀଳା ବହୁ ଶତାବ୍ଦୀ ଧରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଭାବେ ସାର୍ବଜନୀନ ଲୋକପ୍ରିୟତା ଲାଭକରିଥିଲା, କାରଣ ଏଥିରେ ପରିବେଷିତ ମଧୁର ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ସବୁ ଶ୍ରେଣୀର ପାଠକଙ୍କ ପାଇଁ ଆସ୍ୱାଦନ ଯୋଗ୍ୟଥିଲା ଏବଂ କୃଷ୍ଣ କେନ୍ଦ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ପ୍ରିୟ ପାଠ୍ୟ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଥିଲା ।

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ମହିମାମୟୀ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ଆଲୋଚ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କରାଯାଇଅଛି ।

ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକଟି ଲେଖିଲାବେଳେ ମୁଁ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଅନାବିଷ୍କୃତ ଓ ଅପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରିଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କବି ଜିଲୋଚନଙ୍କର "ଗୋବିନ୍ଦ ଗୀତା", ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର "ରାହାସ ବନ୍ଦନା", ଈଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କର "ଶ୍ରୀରାଧା ଜନ୍ମ", ଶରଣ ଦାସଙ୍କର 'ଗୃଚେଷ୍ଟା ଲୀଳା', ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର "ଶ୍ରୀରାଧା ଶାଶୁବୋହୂ କଳି", ଦନାଇ ଦାସଙ୍କର "ରାଧା ସୁନ୍ଦରୀ ବୋଲି", ଓ ଖେମୁଣ୍ଡି ରାଜାଙ୍କର "ଶାଶୁବୋହୂ ଛଟା" ଆଦି ବିଶେଷଭାବେ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଯୋଗ୍ୟ ।

ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଏହି ଉଦ୍ୟମଟି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବହୁ ଅନାବିଷ୍କୃତ, ଅପ୍ରକାଶିତ ଓ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ତଥ୍ୟାବଳୀର ସୁଚିନ୍ତିତ ସମନ୍ୱୟ ଭାବେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନର ଶତାବ୍ଦୀ ବ୍ୟାପି ଶୂନ୍ୟତାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୋର ଉତ୍ତର ସାଧକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ସହାୟକ ହେବ ।

ଆଶୁତୋଷ ପଟ୍ଟନାୟକ

ସୂଚୀପତ୍ର

।। ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ ।।

ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ପ୍ରକାଶ ୧-୪୧

[ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଆଗମ ଓ ବିଷ୍ଣୁ ଉପାସନା-୨, ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା-୫, ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା-୭, ତନ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀରାଧା-୧୩, ଯୋଗ ତନ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀରାଧା କଳ୍ପନା-୧୫, ଆଲୱାର ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ଶ୍ରୀରାଧା-୧୭, ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତ ଓ ପ୍ରାକୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା-୧୯, ତାମ୍ର ଫଳକ ଓ ଶିଳାଲେଖରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ବିଷୟ-୨୫, ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା କଳ୍ପନା-୨୫, ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ଶ୍ରୀରାଧା-୨୭, ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବ ତନ୍ତ୍ର ଓ ଶ୍ରୀରାଧା-୩୧, ନିଷ୍କର୍ଷ-୩୯]

।। ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ ।।

ଓଡ଼ିଶାର ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପରମ୍ପରା ୪୨-୪୯

ଶ୍ରୀ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ଉପାସନା ୪୯-୫୩

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ
ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ ୫୩-୬୨

[ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ-୫୫, ଛଗ ଡମାଳରେ ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ-୬୦]

ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ୬୩-୧୨୮

[ନାପିତ ନିଳୋଚନ-୬୫, ବଳରାମ ଦାସ-୭୧, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ-୭୮, ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ-୮୬, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ-୯୨, ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଦାସ-୧୦୪, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରାର ଗ୍ରନ୍ଥ ସମୂହରେ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ-୧୦୬, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରାର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ-୧୧୦, ଈଶ୍ୱର ଦାସ-୧୧୩, ବିଷ୍ଣୁ ଦାସ-୧୧୮, ଅରକ୍ଷିତ ଶିବ-୧୧୯, ଶ୍ରୀହରି ଦାସ-୧୨୧, ଦ୍ୱାରକା ଦାସ-୧୨୩, ଦ୍ୱିତୀୟ ବଳରାମ ଦାସ-୧୨୬, ଦ୍ୱିତୀୟ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ-୧୨୬, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ-୧୨୭]

॥ ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ ॥

ଲୋକପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ୧୨୯-୧୫୨
[କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ରାଧାନୁରାଗମୂଳକ ଚଉତିଶା-୧୩୩, ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରତି କୃଷ୍ଣାନୁରାଗ ମୂଳକ ଚଉତିଶା-୧୩୮, ରାଧାଙ୍କ ଅଭିମାନ ସୂଚକ ଚଉତିଶା-୧୪୧, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଥୁରା ଗମନାନ୍ତର ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଚଉତିଶା-୧୪୪, ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି ଆଖ୍ୟାନ ମୂଳକ ଚଉତିଶା- ୧୪୯, ରାଧାଙ୍କର ଦଶ୍ୟମାସ୍ଥ ଅବସ୍ଥା ସୂଚକ ଚଉତିଶା- ୧୫୧]
ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା ଚରିତ ୧୫୨-୧୬୩
ପୋଣ୍ଡ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ୧୬୪-୧୭୦
ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତି କବିତାରେ ରାଧା ୧୭୧-୧୮୬
କେଳି ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା ୧୮୬-୧୮୯
ଓଗାଳ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା ୧୮୯-୧୯୦
ପ୍ରାଚୀନ ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ ୧୯୦-୧୯୯
ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ୧୯୯-୨୦୯

॥ ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ ॥

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟ ଓ
ବଦର୍‌ଧ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ୨୧୨-୩୨୧
ବ୍ରତକଥାରେ ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ ୩୨୧-୩୨୪
ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ୩୨୫-୩୨୭
ପଦାବଳୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ୩୨୭-୩୪୫
ଗୀତାଭିନୟରେ ରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ ୩୪୫-୩୪୮

॥ ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ ॥

ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଆଞ୍ଚଳିକ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା ୩୫୧ ୩୬୭
ଉପସଂହାର ୩୨୭-୩୭୫
ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ ୩୭୭-୪୦୩

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ପ୍ରକାଶ :

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କଲେ ଦେଖାଯାଏ, ଏଥିରୁ ଅଧିକାଂଶ ଶ୍ରୀରାଧା ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାରେ ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ ତଥା ସୁଷମାମଣ୍ଡିତ । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ରରୂପିଣୀ ଏହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲୀଳାବିଳାସରେ ଯେ କାହିଁକି ସମ୍ପୃକ୍ତା ଓ ଭାରତୀୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚିନ୍ତା ଜଗତରେ ଏହାଙ୍କର ଅନୁପ୍ରବେଶ କେଉଁପରି ହେଲା ତାହା ଗଭୀର ଅନୁଧ୍ୟାନର ବିଷୟ ।

ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ଧର୍ମଧାରଣା ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସମ୍ପର୍କୀୟ ବିଭିନ୍ନ ସମ୍ଭାବନା ଅନୁଧ୍ୟାନଯୋଗ୍ୟ । କେତେକ ଏହାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ସମୟକୁ ପ୍ରାଗ୍‌ବୈଦିକ ତଥା ବୈଦିକ ଯୁଗରୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କଲାବେଳେ, ଆଉ କେତେକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ କ୍ରମରେ ବିଭିନ୍ନ ଶତାବ୍ଦୀ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ତେବେ ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ ଯେ, ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ କ୍ରମବିକାଶ ପଥରେ ଶ୍ରୀରାଧା କଳ୍ପନା ଏକ ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ପରିଣତି । ତେଣୁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଥମେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଇତିହାସ ସମ୍ପର୍କରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା ବିଧେୟ ।

'ବିଷ୍ଣୁ' ଶବ୍ଦରେ ଭକ୍ତ ଅର୍ଥରେ 'ଅ' ପ୍ରତ୍ୟୟ କରାଯାଇ ବୈଷ୍ଣବ ଶବ୍ଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି । ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ବା ବିଷ୍ଣୁ ଉପାସନାର ଐତିହ୍ୟ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ବିଷ୍ଣୁ ଉପାସନାର ମଧ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଥିଲା ॥ ୧ ॥ ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ବିଷ୍ଣୁ

---

୧ ॥ ତଦ୍ ବିଷ୍ଣୋଃ ପରମଂ ପଦଂ ସଦା ପଶ୍ୟନ୍ତି ସୂରୟଃ
ଦିବୀବ ଚକ୍ଷୁରାତତମ୍ (ଋଗ୍ ବେଦ— ୧ । ୨୨ । ୨୦)

କଳ୍ପନା ସୂର୍ଯ୍ୟ କଳ୍ପନାରେ ଗର୍ଭିତ ଥିଲା । ଋଗ୍ ବେଦରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଗାଈ ସହ ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ୱିତ କରାଯାଇ ଅନେକଶ୍ଳୋକ କୁହାଯାଇଅଛି ॥ ୨ ॥ ଦୀର୍ଘତମା ଔଚଥ୍ୟ ଋଷି ତାଙ୍କ ଅନୁଭୂତିକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରି କହିଅଛନ୍ତି ଯେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପରମ ପଦରେ ଅନେକ ଶୃଙ୍ଗ ବିଶିଷ୍ଟ ଚଞ୍ଚଳ ଗାଈ ବାସ କରୁଛି ॥ ୩ ॥ ସମ୍ଭବତଃ ବେଦର ଏହି କଳ୍ପନାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଗୋଲୋକକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣବ୍ରହ୍ମ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିତ୍ୟଲୀଳାସ୍ଥଳ ରୂପରେ କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି । ଗୋଲୋକର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ରଶ୍ମିମଣ୍ଡଳ ।

ବିଷ୍ଣୁ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ବ୍ୟାପ୍ତ । ସୂର୍ଯ୍ୟ କିରଣ ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅନ୍ୟ ନାମ ବିଷ୍ଣୁ ଥିଲା । ବୈଦିକ ଯୁଗର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବୈଦିକ ଦେବତା ଇନ୍ଦ୍ର ଓ ମିତ୍ର (ସୂର୍ଯ୍ୟ)ଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ବିଷ୍ଣୁ ମୁଖ୍ୟ ଦେବତା ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥିଲେ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଗୋଟିଏ ନାମ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅନୁଜ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଉକ୍ତ ନାମହିଁ ସୂଚନା ଦିଏ ଯେ ବିଷ୍ଣୁ କଳ୍ପନା ଇନ୍ଦ୍ର କଳ୍ପନାର ପରବର୍ତ୍ତୀ । ବୈଦିକ ଦେବତା ଇନ୍ଦ୍ର ଓ ମିତ୍ରଙ୍କର ପ୍ରାଧାନ୍ୟକୁ ପଦଦଳିତ କରି ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ କ୍ରମଶଃ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଜଗତର ପାଳନକର୍ତ୍ତା ଓ ସୃଷ୍ଟିର ମୂଳାଧାର ରୂପେ ଉପାସନା କରାଯାଉଥିଲା ।

ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଆଗମ ଓ ବିଷ୍ଣୁ ଉପାସନା

ବେଦୋତ୍ତର ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଧର୍ମରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଅଧିକ ପ୍ରଖ୍ୟାପିତ ହୋଇଥିଲା । ପାଞ୍ଚରାତ୍ରକୁ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର-ଆଗମ କୁହାଯାଏ । ଆଗମ ଏକ ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର । ସୁତରାଂ ତନ୍ତ୍ର ମତରେ ବିଷ୍ଣୁ ଉପାସନା ପ୍ରଚଳନ କରିବାକୁ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଆଗମର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଏହି ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଧର୍ମର ସୃଷ୍ଟି କେବେହେଲା ତାହା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା କଷ୍ଟକର ॥ ୪ ॥ ମହାଭାରତର ନାରାୟଣୀୟୋପାଖ୍ୟାନରେ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ସବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି । ଏଥିରେ କୁହାଯାଇଅଛି, ନାରଦ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଧର୍ମ ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ଭାରତବର୍ଷର ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ଥିବା ଶ୍ୱେତ

---

୨ । ବିଷ୍ଣୁର୍ଗୋପା ଅଦାଭ୍ୟଃ (ଋଗ୍‌ବେଦ ୧ । ୨୨ । ୧୮)

୩ । ତା ବାଂ ବାସ୍ତୂନ୍ୟୁଶ୍ମସି ଗମଧ୍ୟୈ, ଯତ୍ର ଗାବୋ ଭୂରିଶୃଙ୍ଗା ଅୟାସଃ
ଋଗ୍‌ବେଦ (୧ । ୨୫ । ୪୬)

୪ । ନାରାୟଣୀୟୋପାଖ୍ୟାନ — ୩୩୪ -- ୩୫୧ ଅଧ୍ୟାୟ, ମହାଭାରତ

ଦ୍ୱୀପକୁ ଯାଇ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଭଗବାନ୍ ନାରାୟଣ ନାରଦଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ତାହାଙ୍କୁ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଧର୍ମଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ । ମହାଭାରତ ॥ ୫ ॥ରେ ଅନ୍ୟତ୍ର କୁହାଯାଇଛି ଚିତ୍ର ଶିଖଣ୍ଡୀ ନାମକ ସାତଜଣ ଋଷି ବେଦର ସାରକୁ ନେଇ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ନାମକ ଶାସ୍ତ୍ର ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ ଓ ମୋକ୍ଷ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଓ ନିବୃତ୍ତି ମାର୍ଗର ବର୍ଣ୍ଣନା ଥିଲା ।

ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଧର୍ମର ଅନ୍ୟନାମ ସାତ୍ତ୍ୱତଧର୍ମ, କାରଣ ଏହା ସାତ୍ତ୍ୱତବଂଶୀ କ୍ଷତ୍ରିୟ-ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସାତ୍ତ୍ୱତ ବଂଶରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସାତ୍ତ୍ୱତବଂଶକୁ ମଥୁରାର ଯଦୁବଂଶ ରୂପେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଅଛି ॥ ୬ ॥ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସାତ୍ତ୍ୱତ ବଂଶର ମୁଖ୍ୟରୂପେ ସମ୍ମାନ କରାଯାଉଥିଲା । ବିଷ୍ଣୁ ସହସ୍ର ନାମରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ସାତ୍ତ୍ୱତପତି ରୂପରେ ନାମିତ କରାଯାଇଅଛି । ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଆଗମରେ ସାତ୍ତ୍ୱତବଂଶର ମୁଖ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ ହୋଇଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ମତ ଅନୁଯାୟୀ ପରବ୍ରହ୍ମ ସୃଷ୍ଟି ମାନସରେ ସଗୁଣ ଅବସ୍ଥା ଧାରଣ କରି ଷଡ଼ଗୁଣସମ୍ପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି । ଏହି ଷଡ଼ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ୧-ଜ୍ଞାନ, ୨-ଶକ୍ତି, ୩-ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ୪- ବଳ, ୫-ବୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ୬-ତେଜ । ଉପରୋକ୍ତ ଷଡ଼ଗୁଣର ଦୁଇ ଦୁଇ ଗୁଣକୁ ନେଇ ତିନୋଟି ବ୍ୟୂହର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଅଛି । ତାହା ହେଉଛି ସଙ୍କର୍ଷଣ ବ୍ୟୂହ, ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବ୍ୟୂହ ଓ ଅନିରୁଦ୍ଧ ବ୍ୟୂହ । ବାସୁଦେବଙ୍କୁ ମିଶାଇ ଭଗବତ୍ ବ୍ୟୂହ ଚତୁର୍ବ୍ୟୂହ ନାମ ଧାରଣ କରେ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ବାସୁଦେବ (ବସୁଦେବପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣ) ସଙ୍କର୍ଷଣ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଗ୍ରଜ) ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପୁତ୍ର) ଓ ଅନିରୁଦ୍ଧ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପୌତ୍ର) ଏ ସମସ୍ତେ ସାତ୍ତ୍ୱତ ବଂଶର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଟନ୍ତି । ତେଣୁ ସାତ୍ତ୍ୱତ ବଂଶର ମୁଖ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇବା ପାଇଁ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଧର୍ମର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହୋଇଥିଲା । ବାସୁଦେବ କୃଷ୍ଣ, ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିବା ପରେ କୃଷ୍ଣ ଉପାସନା କ୍ରମଶଃ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କଲା । ନବୋଦିତ ଏହି ଧର୍ମ କେତେକାଂଶରେ ବେଦାନୁକୂଳ ନଥିଲା ଏବଂ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତର କେତେକ ରାଜା ଏହାର ବିରୋଧାଚରଣ କରିଥିଲେ । ମଗଧର ରାଜା ଜରାସନ୍ଧ ସାତ୍ତ୍ୱତମାନଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରବଳ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିବା ବିଷୟ ଶ୍ରୀଭାଗବତରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ । ଜରାସନ୍ଧର ଆକ୍ରମଣରେ ଅତିଷ୍ଠ ହୋଇ ସାତ୍ତ୍ୱତମାନେ ମଥୁରା

---

୫ ॥ ମହାଭାରତ ୩୩୫ ଅଧ୍ୟାୟ

୬ ॥ Sattvats, Dr. S.K. Aiyangar (Proceedings of the Second Oriental Conference) Calcutta 1923 page 353

ଗୁଜ୍ର ପଶ୍ଚିମ ଭାରତର ସମୁଦ୍ରତଟକୁ ବାସସ୍ଥଳୀ ରୂପେ ନିର୍ବାଚନ କରିଥିଲେ । ସେଠାରୁ ସେମାନେ ବିଦର୍ଭ, ମହୀଶୂର ଓ ଦ୍ରାବିଡ଼ ଦେଶମାନଙ୍କୁ ଯାଇଥିଲେ ॥୭॥ ସାତ୍ୱତବଂଶୀ କ୍ଷତ୍ରୀୟମାନେ ଉତ୍ତର ଭାରତରୁ ପଶ୍ଚିମ ଭାରତ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତକୁ ଗତି କରିବା ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଧର୍ମ ପଶ୍ଚିମ ଭାରତ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତକୁ ଗତି କରିଥିଲେ । ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ସାତ୍ୱତବଂଶୀ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନେ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିବା ବିଷୟ ଐତରେୟ ବ୍ରାହ୍ମଣରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ ॥ ୮ ॥ ଐତରେୟ ବ୍ରାହ୍ମଣର ରଚନା କାଳକୁ ଆନୁମାନିକ ଭାବେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ ରୂପେ ନିରୂପଣ କରାଯାଇଅଛି ॥ ୯ ॥ ସାତ୍ୱତବଂଶୀ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନେ ସେମାନଙ୍କର ନୂତନ ଧର୍ମ ସହିତ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ପ୍ରବେଶ କଲାବେଳେ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ତାମିଲ ପ୍ରଦେଶରେ ପ୍ରତିପତ୍ତିଶାଳୀ ଆୟର ଗୋଷ୍ଠୀ (ଆଭୀର ସମ୍ପ୍ରଦାୟ) ବନଦେବତା ତଥା ଗୋପାଳକ ମେୟନଙ୍କର ଉପାସନା କରୁଥିଲେ । ପାରସ୍ପରିକ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ଭିତ୍ତିରେ ସାତ୍ୱତ ଓ ଆୟରମାନଙ୍କ ଧର୍ମର ଯେଉଁ ସମନ୍ୱୟ ସାଧିତ ହୋଇଥିଲା ତାହାର ପରିଣତି ସ୍ୱରୂପ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ କଳ୍ପନାର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ଭବପର । ଏପରି ଅନୁମାନ କରିବାର କାରଣ ହେଉଛି ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବାସୁଦେବ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ଗୋପାଳତ୍ୱର ଆଭାସ ନ ଥିବା ବେଳେ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ବସୁଦେବଙ୍କ ପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣ ଗୋପାଳରାଜା ନନ୍ଦଙ୍କର ପାଳିତ ପୁତ୍ର ରୂପେ ଗୋପାଳ ଆଚରଣ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ କେତେକ ସମାଲୋଚକ ମତ ପୋଷଣ କରନ୍ତି ଯେ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ, ମହାଭାରତ ରଚନାର ବହୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ।

ସାତ୍ୱତମାନଙ୍କର ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ଓ ଆୟରମାନଙ୍କର ପ୍ରେମମାର୍ଗ ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ ଯେଉଁ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ପ୍ରଖ୍ୟାପକ ତଥା ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ କେନ୍ଦ୍ରିକ ନବ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର

---

୭ ॥ ଏତସ୍ୟାଂ ଦକ୍ଷିଣସ୍ୟାଂ ଦିଶି ଯେ କେ ଚ ସାତ୍ୱତାଂ ରାଜାନେ
ଐତରେୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ (୮ । ୭ । ୧୪)

୭ କ ॥ ଭାଗବତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ— ୧୦୫ ପୃଷ୍ଠା- ବଳଦେବ ଉପାଧ୍ୟାୟ

8—Param Samhita, (Introduction Page 15—17
By S-K. Aiyangar, G.O.S. No 86/1946

9— Origin and Development of Vaishnavism-page-85
By Subir Jayaswal

ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହେଲା ତାହା ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ବହୁ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଓ ଆଦୃତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ପରିଣତ ସ୍ୱରୂପ ତିନୋଟି ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ଶ୍ରୀନିମ୍ବାର୍କ, ମାଧ୍ୱ ଓ ବଲ୍ଲଭ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ରାମାନୁଜ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ମୁଖ୍ୟ ଦେବତା ଥିଲେ ନାରାୟଣ ।

ଉପରୋକ୍ତ ବୈଷ୍ଣବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ପୂର୍ବ ଭାରତ ତଥା ଉତ୍ତର ଭାରତକୁ ସ୍ୱୀୟ ପ୍ରଚାରସ୍ଥଳୀ ରୂପେ ନିର୍ବାଚନ କରିଥିଲେ ।

ସୁତରାଂ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଧର୍ମ ଓ କୃଷ୍ଣ ଉପାସନା ଉତ୍ତର ଭାରତରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ପର୍ଯ୍ୟାୟ କ୍ରମେ ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଫଳରେ କୃଷ୍ଣ ଉପାସନାର ସୁଦୃଢ଼ ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ ହୋଇଥିଲା ।

ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଏକ ଆଗମ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଥିରେ ଶକ୍ତିବାଦର ସମନ୍ୱୟ ଏକ ସାଧାରଣ ବିଷୟ । ସାତ୍ୱତ ସଂହିତାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ବାସୁଦେବଙ୍କର ଶକ୍ତି ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ବିଷ୍ଣୁପତ୍ନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଭଳି କୃଷ୍ଣପତ୍ନୀ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କୁ କିଛିକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୃଷ୍ଣଶକ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ରଖାଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସମୟ କ୍ରମେ ରାଧା ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା କିପରି ସାଧିତ ହେଲା ତାହା ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ଏ ଜାତିର ଦେବକଳ୍ପ ବେଦ ପୁରାଣ ଓ ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଉନ୍ମୋଚନ ତଥା ଆସୁର ବା ଆଲୱାର ଜାତିର ପ୍ରଭାବ ସମ୍ୟକ ଅନୁଶୀଳନ ସାପେକ୍ଷ । ନିମ୍ନରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଅଛି ।

ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା :

ବେଦରେ 'ରାଧସ୍' ଶବ୍ଦର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ବେଦର 'ରାଧସ୍' ଶବ୍ଦ ସଦୃଶ ଆବେସ୍ତାରେ 'ରାଆଦ' (**Raad**) ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଏହି ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ପ୍ରେମିକ (*Lover*) । ଏହାର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ହେଉଛି ରାଦା । ସୁତରାଂ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଭାରତ ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ ରାଧସ୍ ଶବ୍ଦ ବା ତତ୍ପର୍ଯ୍ୟାୟ ବାଚକ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅପରିଚିତ ନଥିଲା । ତାହା ନ ହୋଇଥିଲେ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଇଣ୍ଡୋନେସିଆନ୍ ଗୋଷ୍ଠୀର ଆବେସ୍ତାରେ ଏହି ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ନଥାନ୍ତା । ବେଦରେ ବ୍ୟବହୃତ 'ରାଧସ୍' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି

ଧନ ସମ୍ପଦ । ଋକ୍ ବେଦରେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ 'ସତ୍ୟ ରାଧସ୍'॥୧୦॥ଏବଂ ଅନ୍ୟତ୍ର 'ତବ ରାଧଃ ସୋମପୀତାୟ' ॥୧୧॥ ବୋଲି କୁହାଯାଇଅଛି । ଅନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ 'ରାଧାପତି'॥୧୨॥ ରୂପେ ସମ୍ବୋଧନ କରାଯାଇଅଛି । ଋଗ୍‌ବେଦ ବ୍ୟତୀତ ସାମବେଦ ଓ ଅଥର୍ବ ବେଦର ବହୁ ସ୍ଥଳରେ 'ରାଧସ୍' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଅଛି ॥୧୩॥ ଉକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଆମକୁ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ ଯେ ରାଧା ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଧନସମ୍ପଦ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ର ଧନ ସମ୍ପଦର ସ୍ୱାମୀ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ନାମ ରାଧାପତି ।

ବୈଦିକ ଯୁଗର ଉତ୍ତରକାଳରେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କଠାରେ ଆରୋପିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ସମୟ କ୍ରମେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସହିତ ଅଭିନ୍ନ ରୂପେ କଳ୍ପନା କରାଯାଇଥିଲା । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତର ଇନ୍ଦ୍ରକୃଷ୍ଣ ବିବାଦ ଓ ଇନ୍ଦ୍ର ପରାଜୟକୁ ସ୍ମରଣ କରାଯାଇପାରେ । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ କୃଷ୍ଣ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିବା ହେତୁ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ରାଧାପତିତ୍ୱ କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ଅର୍ପିତ ହୋଇଥିଲା ॥ ୧୪ ॥ ।

ଆଭେସ୍ତାର ପ୍ରେମିକାବାଚୀ 'ରାଦା' ଶବ୍ଦ ଓ ବେଦର ଧନବାଚୀ ରାଧସ୍ ବା ରାଧା ଶବ୍ଦ ସାତ୍ୱତମାନଙ୍କ କଳ୍ପନାରେ ବିଗ୍ରହମୟୀ ରାଧା ରୂପ ଧାରଣ କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା ସମ୍ଭାବନାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇନପାରେ ॥ ୧୫ ॥ ବିଶେଷତଃ ସାତ୍ୱତମାନେ ଆସ୍ୱର ବା ଆଲୱାରମାନଙ୍କର ପ୍ରେମଧର୍ମ ତଥା ପ୍ରେମିକ ଦେବତା ମେୟୁନ ଓ ତାଙ୍କର ପ୍ରେମିକା ନାପ୍‌ପିନାଇଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ

---

୧୦ ॥ ଋଗ୍‌ବେଦ—୪ । ୨୯

୧୧ ॥ ଋଗ୍‌ବେଦ—୧ । ୫୧

୧୨ ॥ ସ୍ତୋତ୍ର ରାଧାନାଂପତେ—ଋଗ୍‌ବେଦ--୧ । ୩୦ । ୫
ସାମବେଦ—୨୦ । ୪୫ । ୨
ଅଥର୍ବବେଦ—୨୦ । ୪୫ । ୨

୧୩ ॥ ଭାରତୀୟ ବାଙ୍ମୟମେଁ ଶ୍ରୀରାଧା—୩୦-୩୧ପୃଷ୍ଠାରେ ଆଲୋଚିତ
ବଳଦେବ ଉପାଧ୍ୟାୟ

୧୪ ॥ ଭାରତୀୟ ବାଙ୍ମୟମେଁ ଶ୍ରୀରାଧା—୩୧ ପୃଷ୍ଠା

୧୫ ॥ The Bhakti Cult in Ancient India page 107
By. Maha Mahopadhyaya Dr. Bhagat Kumar Goswami Sastry

ଆସିଲାବେଳେ ଏହି କଳ୍ପନା ରୂପ ନେଇଥିବା ସମ୍ଭବପର । ଫଳତଃ ଉତ୍ତରକାଳର ଉପନିଷଦ ଗୁଡ଼ିକରେ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଉପନିଷଦମାନଙ୍କରେ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱର ଯେଉଁ ସୁବିସ୍ତୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାମାନ ଦିଆଯାଇଅଛି ତାହା ଅଧିକାଂଶ ଶାକ୍ତ ମତବାଦ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ।। ୧୬ ।।

'ରାଧିକୋପନିଷଦ'ରେ 'ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ'ର ବିଶଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇ ରାଧାଙ୍କୁ ବେଦଧାତ୍ରୀ, ସର୍ବାଦ୍ୟା, ବିଶ୍ୱଜନନୀ, ଜଗଦ୍ ବ୍ୟାପିନୀ, ମୂଳାପ୍ରକୃତି, ଗାନ୍ଧର୍ବୀ, କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞଶକ୍ତି, ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି, ଲୀଳାଶକ୍ତି ଓ ଜଗତ୍କାରଣଭୂତା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ ଅଛି । 'ରାଧାତାପିନୀ' ।।୧୭।। ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାଙ୍କର ରୂପ, ଧ୍ୟାନ, ମନ୍ତ୍ର ଓ ବୀଜ ଆଦିର ବିଶଦ ବିବରଣୀ ରହିଅଛି । ରାଧାଙ୍କୁ ଏଥିର ପରମା-ପ୍ରକୃତି, ଲୋକମାତା, ଲୋକଜନନୀ, ଗୋଲୋକ ବାସିନୀ ଓ ଗୋଲୋକ ଜନନୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି । ସେ ଏକାଧାରରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ସରସ୍ୱତୀ ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଦ୍ୱିଭୁଜା, କମଳନୟନା ଓ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟମୋହିନୀ ବୋଲି କୁହାଯାଇଅଛି । 'ପୁରୁଷବୋଧିନୀ'।।୧୮।।ସୂକ୍ତରେ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଓ ରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ରାଧାଙ୍କର ଅଂଶ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ ରାଧାଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଅଛି । 'ସାମରହସ୍ୟୋପନିଷଦ'।। ୧୯ ।।ରେ କୁହାଯାଇଅଛିଯେ ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନିଜକୁ ସ୍ମରଣ ଓ ଆରାଧନା କରିବାପାଇଁ ତତ୍ପର ହୋଇ ନିଜକୁ ରାଧା ରୂପରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା

ପୁରାଣ ମାନଙ୍କରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ମହିମାର ବହୁଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ପଦ୍ମ ପୁରାଣ, ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ଓ ଦେବୀ ଭାଗବତରେ ରାଧାଙ୍କର

---

୧୬ । ରାଧିକୋପନିଷଦ- V/131 ପୋଥି ବିଭାଗ, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ

୧୭ । ରାଧାତାପିନୀ- V/131 ପୋଥି ବିଭାଗ, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ

୧୮ । ପୁରୁଷ ବୋଧିନୀ ସୂକ୍ତ-S3/1 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୯ । ସାମରହସ୍ୟୋପନିଷଦ୍, Unpublished Upanishads
Published by Adyar Library 1933

ସ୍ୱୟମେବ ସମାରାଧନ ସତ୍ପରୋଽଭୂତ୍ । ତସ୍ମାତ୍ ସ୍ୱୟମେବ—
ସମାରାଧନ୍ ମମରୋତ୍, ଅତୋ ଲୋକେ ବେଦେ ଚ ରାଧା ଗୀୟତେ ··

ସବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । 'ମତ୍ସ୍ୟପୁରାଣ' । ୧୦। 'ବରାହପୁରାଣ' । ୧୧ 'ମାର୍କଣ୍ଡେୟପୁରାଣ' । ୧୨ । 'ବାୟୁପୁରାଣ' । ୧୩ । 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡପୁରାଣ' । ୧୪ । ଏବଂ ମହାଭାଗବତ । ୧୫ । (ଉପପୁରାଣ) ପରି ଗ୍ରନ୍ଥ ମାନଙ୍କରେ ରାଧାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଶ୍ଳୋକମାନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କୃଷ୍ଣ ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନଙ୍କ ସହ ହଲ୍ଲୀସକ ବା ରାସନୃତ୍ୟ କରୁଥିବା କଥା ଖିଲ ହରିବଂଶରେ ମିଳୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧା କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗୋପୀ ଅଧିକା ପ୍ରିୟା ହୋଇଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା

---

୧୦ । ରୁକ୍ମିଣୀ ଦ୍ୱାରବତ୍ୟାଂ ତୁ ରାଧା ବୃନ୍ଦାବନେ ବନେ···
ମତ୍ସ୍ୟପୁରାଣ, ତ୍ରୟୋଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ, ୩୮ ଶ୍ଳୋକ, ବଙ୍ଗବାସୀ ସଂସ୍କରଣ

୧୧ । ତତ୍ର ରାଧା ସମାଶ୍ଳିଷ୍ୟ କୃଷ୍ଣମକ୍ଲିଷ୍ଟ କାରଣମ୍
ସ୍ୱନାମ୍ନା ବିଦିତଂ କୁଣ୍ଡଂ କୃତଂ ତୀର୍ଥ ମଦୂରତଃ
ବରାହ ପୁରାଣ - ୧୬୪ ଅଧ୍ୟାୟ ୩୫ ଶ୍ଳୋକ
ଶ୍ରୀ ବେଙ୍କଟେଶ୍ୱର ଯନ୍ତ୍ରାଳୟ ବମ୍ବେ

୧୨ । ପ୍ରାଣାଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଯା ଦେବୀ ରାଧାରୂପା ଚ ସା ମୁନେ

× × × × ×

ରାଧା ବାମାଂଶ ସମ୍ଭୂତା ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତା

୧୩ । ରାଧା ବିଲାସ ରସିକଂ କୃଷ୍ଣାଖ୍ୟଂ ପୁରୁଷଂ ପରମ୍, ୧୦୪ । ୫୨
ଆନନ୍ଦାଶ୍ରମ ସଂସ୍କରଣ

୧୪ । ଯା ରାଧା ଜଗଦ୍‌ବହ୍ନିତ ଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟେଶ୍ୱାରାଧତେ···
୪୩ । ୮
ଶ୍ରୀ ବେଙ୍କଟେଶ୍ୱର ଯନ୍ତ୍ରାଳୟ

୧୫ । ଶ୍ରୀ ଶିବ ଉବାଚ—ପୁଂ ରୂପେଣ ଜଗଦ୍ଧାତ୍ରୀ ପ୍ରାପ୍ତାସ୍ୟାଂ କୃଷ୍ଣତ୍ୱାଂଦ୍ଧସି
ବୃଷଭାନୋଃସୁତାରାଧା ସ୍ୱରୂପାହଂ ସ୍ୱହ୍ୟଂଶିବେ । ତବ ପ୍ରାଣସମାଭୂତ୍ୱା
ବିହରିଷ୍ୟେ ତ୍ୱୟା ସହ ।

Published and printed by Manilal Itharam Deṣai 1913

ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । 'ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣ'୧୬ର ତ୍ରୟୋଦଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଏକତମା ବିଶିଷ୍ଟା ଗୋପୀ ପ୍ରତି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିଶେଷ ଅନୁରାଗ ଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିଲେହେଁ ସେହି ବିଶିଷ୍ଟା ଗୋପୀର ନାମ ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ । ଜୈନମାନଙ୍କର ହରିବଂଶରେ କୃଷ୍ଣ ଏବଂ ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କର ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦତା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ରାଧାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାସଲୀଳାର ବିଶେଷତ୍ୱ ଦେଉଛି ଯେ କୃଷ୍ଣ ରାସଲୀଳା ସମୟରେ ନିଜର ହସ୍ତାଙ୍ଗୁଳି ଦ୍ୱାରା ଗୋପାଙ୍ଗନା ମାନଙ୍କର ଉନ୍ମାଦ ସୃଷ୍ଟି କଲେ ମଧ୍ୟ ନିଜେ ନିର୍ବିକାର ରହନ୍ତି ୧୭ । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏବଂ ଗୋପାଙ୍ଗନା ମାନଙ୍କର ରାସଲୀଳାକୁ ପାଞ୍ଚଅଧ୍ୟାୟରେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ ଅଛି ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ଜନୈକା ଗୋପୀକୁ ନେଇ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଯିବା କଥାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ୧୮ । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତର ଏକ ଶ୍ଲୋକର ଅନୟାରାଧିତ ଶବ୍ଦକୁ କେତେକ ରାଧାଙ୍କ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ସେଥିରୁ ରାଧାଙ୍କର ପରିଚୟ ମିଳେନାହିଁ ।

ପଦ୍ମପୁରାଣ୧୯ରେ ରାଧାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ ବିବରଣୀ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହାର ୩୮ ଅଧ୍ୟାୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଏକଦା କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଦେଖିବା ଲଳସାରେ ନାରଦ ବ୍ରଜବାସୀଙ୍କ ଗୃହରେ ଭ୍ରମଣ କରୁ କରୁ ବୃଷଭାନୁଙ୍କ ଗୃହରେ ଜଡ଼ା, ବଧିରା ଓ ଦୃଷ୍ଟିହୀନା ରାଧାଙ୍କର ଅସାମାନ୍ୟ ରୂପଲାବଣ୍ୟ ତଥା ତପ୍ତ କାଞ୍ଚନ ବର୍ଣ୍ଣ ଦେଖି ଚକିତ ହୋଇ ସ୍ତବ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ନାରଦଙ୍କ ସ୍ତବରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟା ହୋଇ ରାଧା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ବର୍ଷୀୟା ସୁନ୍ଦରୀ କନ୍ୟା ରୂପରେ ଆବିର୍ଭୂତା ହେଲେ ଏବଂ ନାରଦ ଏହି ରୂପକୁ ଦେଖି ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ରାଧାଙ୍କର ସଖୀମାନେ ରାଧାଙ୍କର ଚରଣାମୃତକୁ ସେଚନ କରାଇ ନାରଦଙ୍କର ମୂର୍ଚ୍ଛାଭଙ୍ଗ କରାଇଲେ ଏବଂ କହିଲେ,

---

୧୬—ଅତ୍ରୋପବିଶ୍ୟ ସା ତେନ କାପି ପୁଷ୍ପୈରଳଂକୃତା
ଅନ୍ୟ ଜନ୍ମନି ସର୍ବାତ୍ମା ବିଷ୍ଣୁରଭ୍ୟର୍ଚ୍ଚିତୋ ଯୟା
୫ । ୧୩ । ୩୫

୧୭—ହରିବଂଶ ପୁରାଣ-ପଞ୍ଚତ୍ରିଂଶ ସର୍ଗ ୬୫·୬୭ପଦ
ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଜିନସେନ
ଭାରତୀୟ ଜ୍ଞାନପୀଠ ମୂର୍ତ୍ତିଦେବୀ ଜୈନ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା
ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥାଙ୍କ-୧୭

୧୮—ଅନୟାରାଧିତୋ ନୂନଂ ଭଗବାନ୍ ହରିରୀଶ୍ୱରଃ
ଯନ୍ନୋବିହାୟ ଗୋବିନ୍ଦଃ ପ୍ରୀତୋ ଯାମନୟଦ୍ରହଃ
ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ଦଶମସ୍କନ୍ଧ-୩୦ ।୨୪

୧୯—ପଦ୍ମପୁରାଣ—ବଙ୍ଗବାସୀ ସଂସ୍କରଣ ।

"ତୁମର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୃଢ଼ଭକ୍ତି ଥିବାରୁ ଏହାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିପାରିଛ, ଶୀଘ୍ର ଏହାଙ୍କୁ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରି ନମସ୍କାର କର । ଏହାଙ୍କ ସହିତ ତୁମର ଆଳାପ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତର ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଏକ ଅଶୋକ ତରୁ ଅଛି । ସେଠାରେ ମଧ୍ୟରାତ୍ରିରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବ ।" ନାରଦ ମଧ୍ୟରାତ୍ରିରେ ଅଶୋକମାଳିନୀ ନାମ୍ନୀ କନ୍ୟାଠାରୁ ଗୋପୀମାନଙ୍କର ପୂର୍ବଜନ୍ମର ଉଗ୍ରତପସ୍ୟା ଓ ପରମପୁଣ୍ୟର ବିବରଣୀ ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଛନ୍ତି ।

୪୮ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ରାସଲୀଳା ଦର୍ଶନ ଲାଳସୀ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ତ୍ରିପୁରା ଦେବୀଙ୍କର ସେବା କଲେ ଓ ତ୍ରିପୁରା ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରସନ୍ନା ହୋଇ କହିଲେ, 'ତୁମେ ମୋର କୁଳକୁଣ୍ଡରେ ସ୍ନାନ କରି ସର୍ବାର୍ଥଦାୟିନୀଦେବୀଙ୍କ ପାଖ ଗମନ କର' । ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ସ୍ନାନ କରି ଆସିବା ପରେ ଦେବୀ ବିଭିନ୍ନ ମୁଦ୍ରା ଓ ନ୍ୟାସ କରାଇ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ସିଦ୍ଧିଦାୟିନୀ ପରାବାଲାବିଦ୍ୟା ଉପଦେଶ ଦେଲେ ଏବଂ କହିଲେ, 'ଲକ୍ଷସଂଖ୍ୟକ କରବୀର କଳିକା ଦ୍ୱାରା ହୋମ କରି ମତ୍ପ୍ରଦତ୍ତ ମନ୍ତ୍ରର ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ପୂଜାବିଧି କଲେ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ବୁଝିବାର ଅଧିକାରୀ ହେବ' ।

ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ତ୍ରିପୁରାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ସମସ୍ତ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରି ସିଦ୍ଧମାନଙ୍କର ଅଗୋଚର ରାଧାପଦ୍ମ ପୁରକୁ ଗଲେ । ତ୍ରିପୁରାଦେବୀଙ୍କର ଏକସଖୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦକ୍ଷିଣରେ ଥିବା ଏକ ପୁଷ୍କରିଣୀ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ତାହାର ଆକାର ସହସ୍ରଦଳ ପଦ୍ମ ସଦୃଶ ଥିଲା ଏବଂ ସେ ସ୍ଥାନକୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରୁ ମାର୍ଗମାନ ଥିଲା । ପୂର୍ବୋକ୍ତ ସଖୀ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ସେହି ସରୋବରରେ ସ୍ନାନ କରି ସ୍ତ୍ରୀରୂପ ଲାଭକଲେ । ତାହାପରେ ଶୂନ୍ୟବାଣୀ ଅନୁଯାୟୀ ପୂର୍ବ ସରୋବରକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ଅପୂର୍ବ ସୁନ୍ଦରୀମାନଙ୍କ ଇଙ୍ଗିତରେ ସେହି ପୂର୍ବ ସରୋବରରେ ସ୍ନାନ କରି ସିଦ୍ଧମନ୍ତ୍ର ଲାଭ କଲେ । ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ଅଗ୍ରରେ ବହ୍ନିବୀଜ, ଶେଷରେ ବରୁଣବୀଜ ଓ ନାଦବିନ୍ଦୁଯୁକ୍ତ ଚତୁର୍ଥସ୍ୱର ଥିଲା । ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଏହି ମନ୍ତ୍ରଜପରେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିବାରୁ ଶ୍ରୀରାଧା ଆବିର୍ଭୂତା ହୋଇ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ତନ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ଗୋକୁଳଚନ୍ଦ୍ର ସିଦ୍ଧିଦାୟକ ମନ୍ତ୍ରଜପ ଓ ଗୋକୁଳନାଥ ବ୍ରତ କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶଦେଲେ । ରାଧାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ମନ୍ତ୍ରଜପରେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିବାରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ଦେଖାଦେଲେ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ-ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିବା ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କ କାମାସକ୍ତଭାବ ପୂର୍ତ୍ତି କରିବା ପାଇଁ କ୍ରୀଡ଼ା କାନନରେ ତାଙ୍କ ସହ ବିହାର କଲେ । ତତ୍ପରେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ପଶ୍ଚିମ ସରୋବରରେ ସ୍ନାନ କରି ପୁରୁଷତ୍ୱ ଲାଭକଲେ ଓ ପୂର୍ବସ୍ଥାନକୁ ଫେରି ଆସିଲେ ।

ପଦ୍ମପୁରାଣରେ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣାହ୍ଲାଦ ସ୍ୱରୂପିଣୀ, କୃଷ୍ଣମୟୀ ଓ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ସ୍ୱରୂପା ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଦୁର୍ଗାଦି ତାଙ୍କର କୋଟି କୋଟ୍ୟଂଶରୁ ସମ୍ଭୂତା [୩୦] ।

---

[୩୦] ପଞ୍ଚାଶୋଽଧ୍ୟାୟଃ ୫୪-୫୫ ଶ୍ଲୋକ ପଦ୍ମପୁରାଣ

ଏଥିରେ ବୃନ୍ଦାବନ ୩୧ ଏବଂ ରାଧାଙ୍କର ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏଣୁ ପଦ୍ମପୁରାଣ ଉଦ୍ଧୃତ ରାଧାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କିତ ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ୩୨ ।

ପଦ୍ମପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ସମ୍ପର୍କ ମଧ୍ୟରେ ପରକୀୟା ଶୃଙ୍ଗାରର ଆଭାସ ମିଳେ ନାହିଁ । ବରଂ ଏହି ଲୀଳାକୁ ସାଙ୍କେତିକ ଭାବରେ ପିଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ଚିନ୍ତିତ କରାଯାଇ ପାରେ । ଏହି ଲୀଳା ଅବ୍ୟକ୍ତ, ସାଧାରଣ ଅଗମ୍ୟ ଓ ମନ୍ତ୍ରସାଧନ ସାପେକ୍ଷ । ପଦ୍ମ ପୁରାଣର ଏହି ଭାବଧାରା ଓଡ଼ିଶାର ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ।

"ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ" ୩୩ ଅନୁଯାୟୀ ନିତ୍ୟଗୋଲୋକସ୍ଥଳୀରେ ରାସଲୀଳା ସମୟରେ ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବାମ ପାର୍ଶ୍ୱରୁ ଏକ କନ୍ୟା ସମ୍ଭୂତା ହୋଇ କୃଷ୍ଣସେବା କରିବାକୁ ଧାବମାନା ହେଲେ । ତାଙ୍କର ନାମ ରାଧା ୩୪ । ସେହି ରାଧାଙ୍କ ଲୋମକୂପରୁ ରାଧାଙ୍କ ବେଶ ଅନୁରୂପ ଓ ଶୋଭା ଧାରଣ କରିଥିବା ଗୋପାଙ୍ଗନାଗଣ ଜନ୍ମଲାଭ କଲେ । ରାଧାଙ୍କ ଉତ୍ପତ୍ତିର ଇତିହାସରେ କୁହାଯାଇଛି, କୃଷ୍ଣ ରମଣୋତ୍ସୁକ ହୋଇ ନିଜକୁ ଦ୍ୱିଭାଗ କଲେ । ଦକ୍ଷିଣାଙ୍ଗ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ବାମାଙ୍ଗ ରାଧିକା ହେଲେ । ରାଧାଙ୍କ ବାମାଙ୍ଗରୁ ଚତୁର୍ଭୁଜ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପତ୍ନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଜନ୍ମଲାଭ କଲେ ୩୫ । ରାଧା ଦେବୀର ମହିମା ମଧ୍ୟ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ରାଧାଙ୍କ ନାମର ଗୁରୁତ୍ୱ ବେଶୀ । ତେଣୁ ପ୍ରଥମେ ରାଧାନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ ନ କରି କୃଷ୍ଣନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା ଦୋଷରେ ଭାଗୀ ହେବାକୁ ପଡେ ୩୬ ।

ବ୍ରହ୍ମଖଣ୍ଡ ଏକାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହରୁ ଗଙ୍ଗା ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିବା କଥା କୁହାଯାଇଅଛି । ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣର କୃଷ୍ଣଖଣ୍ଡ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଖ୍ୟାପନରେ ମୁଖର ହୋଇଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ଏହାର ପଞ୍ଚଦଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବ୍ରହ୍ମକୃତ

୩୧—ପଞ୍ଚାଶୋଽଧ୍ୟାୟଃ ୫୯-୭୦ ଶ୍ଳୋକ ପଦ୍ମପୁରାଣ
୩୨—ଶ୍ରୀରାଧିକା କ୍ରମବିକାଶ [ହିନ୍ଦୀ ଅନୁବାଦ] ୧୦୫ ପୃଷ୍ଠା
ଶ୍ରୀ ଶଶିଭୂଷଣ ଦାସଗୁପ୍ତ
ହିନ୍ଦୀ ପ୍ରଚାରକ ପୁସ୍ତକାଳୟ, ବାରାଣସୀ
୩୩—ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ, ବଙ୍ଗବାସୀ ସଂସ୍କରଣ
୩୪—ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ବ୍ରହ୍ମଖଣ୍ଡ ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟ-୨୫-୨୮ଶ୍ଳୋକ
୩୫—ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ପ୍ରକୃତିଖଣ୍ଡ ୪୮ ଅଧ୍ୟାୟ ୨୭-୨୯ ଓ ୪୪ଶ୍ଳୋକ
(୩୫ କ)—ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ପ୍ରକୃତିଖଣ୍ଡ ୪୯ ଅଧ୍ୟାୟ ୫୯ ଶ୍ଳୋକ
୩୬—ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ କୃଷ୍ଣଖଣ୍ଡ ୨ୟ ଅଧ୍ୟାୟ ୪୪ଶ୍ଳୋକ

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିବାହରେ ସ୍ୱକୀୟା ପ୍ରେମର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯେପରି ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇ ଅଛି, ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ସେହିପରି ରାୟାଣପତ୍ନୀ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରେମ ଓ ଏହାର କାରଣ ସ୍ୱରୂପ କରିକା ଉପାଖ୍ୟାନରେ ସେହିପରି ପରକୀୟା ପ୍ରେମକୁ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ଗୌରବମୟ କରି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଅଛି । ଅବଶ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ[୩୭]ରେ "ସ୍ୱୟଂ ରାଧା ହରେଃ କ୍ରୋଡ଼େ ଗ୍ରାସ୍ଥା ରାୟାଣ ମନ୍ଦିରେ" କହିବା ଦ୍ୱାରା ପରକୀୟା ପ୍ରେମକୁ ସତର୍କତାର ସହ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାର ପ୍ରୟାସ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କୃଷ୍ଣଖଣ୍ଡର ପଞ୍ଚଦଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି—ବୃନ୍ଦାବନ ଗମନେଚ୍ଛୁ ନନ୍ଦ କ୍ରୋଡ଼ସ୍ଥିତ ବାଳକ କୃଷ୍ଣ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଅଦ୍ଭୁତ କୁଞ୍ଜରେ ମିଳିତ ହେବା ଲାଳସାରେ ଆକାଶକୁ ମେଘ ଛନ୍ନ କଲେ । ନନ୍ଦ ଆକସ୍ମିକ ମେଘର ଭୟଂକର ରୂପ-ଦର୍ଶନରେ ସନ୍ତ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ବାଳକ କୃଷ୍ଣଂକର ନିରାପତ୍ତା ପାଇଁ ବିଚଳିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ମାର୍ଗରେ ଅପୂର୍ବା ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୀ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦାୟିତ୍ୱ ଅର୍ପଣ କଲେ । ନନ୍ଦ ଗର୍ଗ ଋଷିଙ୍କର ମୁଖରୁ ରାଧାଙ୍କର ମହିମା କଥା ଜାଣିଥିଲେ । ତେଣୁ ରାଧାଙ୍କୁ କହିଲେ, 'ତୁମେ ପ୍ରାଣନାଥଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇଯାଅ' । ରାଧା ନନ୍ଦଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ମୁକ୍ତି ରୂପକ ବର ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର କଥାବସ୍ତୁ ସହିତ ଏହାର ସାମ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ

ପୁନଶ୍ଚ ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣର ବସନ୍ତରାସ ଭଳି ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ବସନ୍ତ କାଳୀନ ରାସ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଦେଖି ମନେହୁଏ ଜୟଦେବ ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣରୁ କଥାବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବେ[୩୮] । ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣରେ ରାଧାଙ୍କୁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଛି, ମୂଳପ୍ରକୃତି ଈଶ୍ୱରୀ ତଥା ମହାବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଜନନୀ ବୋଲି କୁହାଯାଇଅଛି । ଅହୁରି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ ରାଧାଙ୍କ ବିନା କୃଷ୍ଣ ଶକ୍ତିହୀନ ହୁଅନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଦେବୀ ଭାଗବତ ମହାପୁରାଣ[୩୯]ରେ "ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ଭଳି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇ ମହାବିଷ୍ଣୁ ବିରାଟ ପୁରୁଷଙ୍କର ଜନନୀ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରାଯାଇଅଛି[୪୦] । ଏହାର ପଞ୍ଚାଶତ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଦଶମ ଓ ଏକାଦଶ ଶ୍ଳୋକରେ"

୩୭—An one act drama of poet Jayadeva Page 299 Written by Dr. Karunakar Kar (Journal of Kalinga Historical Research Society)

୩୮—ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଦେବୀଭାଗବତ—ପଣ୍ଡିତ ପୁସ୍ତକାଳୟ, କାଶୀ

୩୯—ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଦେବୀଭାଗବତ ନବମସ୍କନ୍ଧ ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ

୪୦—ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଦେବୀଭାଗବତ ପଞ୍ଚାଶତ୍‌ ଅଧ୍ୟାୟ ୧୩ ଓ ୧୪ ଶ୍ଳୋକ

"କ୍ଲୀଁ ଶ୍ରୀରାଧାୟୈ ସ୍ୱାହା"କୁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଏହି ମନ୍ତ୍ର ପ୍ରଥମେ ରାସମଣ୍ଡଳରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କଠାରୁ ବିଷ୍ଣୁ, ବିଷ୍ଣୁଙ୍କଠାରୁ ବ୍ରହ୍ମା, ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଠାରୁ ବିରାଟ, ବିରାଟଙ୍କଠାରୁ ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମଙ୍କଠାରୁ ନାରାୟଣ ନିଜେ ସେ ମନ୍ତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା କଥା କହିଛନ୍ତି (୪୧) । ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ଋଷି ନାରାୟଣ ଛନ୍ଦ ଗାୟତ୍ରୀ, ଦେବତା ରାଧିକା ଏବଂ ଏହା ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ଉକ୍ତ ରାଧାଙ୍କର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଲେଖାଯାଇଛି—ରାଧା ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷୀୟା ରତ୍ନଭୂଷିତା ଓ ଈଷଦ୍ ହାସ୍ୟମୟୀ ଅଟନ୍ତି । ରାଧାର୍ଚ୍ଚନ ବିନା କୃଷ୍ଣାର୍ଚ୍ଚନ କରିବାର ଅଧିକାର ନାହିଁ । ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରାଣାଧିଦେବୀ ଅଟନ୍ତି ଓ କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କର ସର୍ବଦା ଅଧୀନ ହୋଇଥାଆନ୍ତି (୪୨) ।

ତନ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀରାଧା

ରାଧାତନ୍ତ୍ର(୪୩)ରେ ରାଧାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ ଏକ ତାନ୍ତ୍ରିକ ପରିବେଶରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ବାସୁଦେବ ଶିବଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସି "କ'ଣ ଜପ କରିବି" ପଚାରିବାରୁ ଶିବ ତାଙ୍କ ତ୍ରିପୁରାଙ୍କ ଜପ କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । ବାସୁଦେବ କାଶୀକୁ ଯାଇ ତ୍ରିପୁରାଙ୍କ ଜପ କରିବାରୁ ତ୍ରିପୁରା ଆବିର୍ଭୂତା ହୋଇ ବାସୁଦେବଙ୍କୁ କୁଳାଚାର ମାର୍ଗରେ ଶକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ତପ କରିବାକୁ କହିଲେ । ଯୋଗ (ଶକ୍ତିସହ ଯୋଗ) ଓ ଭୋଗ ବିନା ବିଦ୍ୟାସିଦ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ । ହରେ ରାମ ଆଦି ମହାମନ୍ତ୍ର ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରକଟିତ ହୋଇପାରେ କିନ୍ତୁ ମହାବିଦ୍ୟା ଗୋପନୀୟ ଅଟେ । ତୁମେ ଶକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଏହାକୁ ଜପକର । ତତ୍ପରେ ତ୍ରିପୁରା ନିଜ ହୃଦୟସ୍ଥିତ ପଦ୍ମମାଳା ବାସୁଦେବଙ୍କୁ ଦେଲେ । ଏହା ପଞ୍ଚାଶତ୍ ମାତୃକା ବର୍ଣ୍ଣଯୁକ୍ତ ଏବଂ ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ ଓ ମୋକ୍ଷପ୍ରଦ । ତ୍ରିପୁରା ବାସୁଦେବଙ୍କୁ କହିଲେ ଏହିମାଳା ବିଗ୍ରହ ରୂପିଣୀ କଳାବତୀ । ସେ ତୁମର ମନୋରଥ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବେ । ବାସୁଦେବ ପଞ୍ଚାଶତ୍ ମାତୃକାବର୍ଣ୍ଣଯୁକ୍ତ ମାଳା ମଧ୍ୟରେ ପଞ୍ଚାଶତ୍ ପୀଠଯୁକ୍ତ ଭାରତବର୍ଷ ଓ ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ମଥୁରାର ସନ୍ଧାନ ପାଇଲେ । ମଥୁରା ମଣ୍ଡଳର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀଦେବୀ କାତ୍ୟାୟନୀ-ବାସୁଦେବଙ୍କୁ କହିଲେ ତୁମେ ମଥୁରା ଯାଇ ପଦ୍ମିନୀ ସଙ୍ଗ କର । ବାସୁଦେବଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ଓ କାତ୍ୟାୟନୀଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ପଦ୍ମଗନ୍ଧା ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ବର୍ଣ୍ଣ ସଗୁଣା-ଏକାକ୍ଷର ରୂପିଣୀ ପରମାକ୍ଷର ଜପକାରିଣୀ ଓ ସହସ୍ରଦଳ ପଦ୍ମମଧ୍ୟସ୍ଥା ତଥା ସଖୀଗଣ ବେଷ୍ଟିତା ପଦ୍ମିନୀ ଆବିର୍ଭୂତା ହେଲେ ।

୪୧—ଶ୍ରୀମଦ୍ଦେବୀ ଭାଗବତ ପଞ୍ଚାଶତ୍ ଅଧ୍ୟାୟ ୨୪ଶ୍ଳୋକ

୪୨—ଶ୍ରୀମଦ୍ଦେବୀ ଭାଗବତ ପଞ୍ଚାଶତ୍ ଅଧ୍ୟାୟ ୧୬ ଶ୍ଳୋକ

୪୩—ରାଧାତନ୍ତ୍ର-ମୂଳତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକାଶ ଅନ୍ତର୍ଗତ
ଶାରଦାଚରଣ ବନ୍ଦୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

ପଦ୍ମିନୀ ବାସୁଦେବଙ୍କ ସହିତ କୁଳାର୍ଣ୍ଣବ ସାଧନା କରିବା ନିମିତ୍ତ ମଥୁରା ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳରେ ବାସୁଦେବଙ୍କ ଆଗରୁ ଜନ୍ମହେବେ ବୋଲି କହିଲେ । ତତ୍ପରେ ଚୈତ୍ର ଶୁକ୍ଳଦଶମୀ ତିଥିରେ କାଳିନ୍ଦୀଜଳର ଏକ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପଦ୍ମମଧ୍ୟରେ ପଦ୍ମିନୀ ଡିମ୍ବରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତା ହୋଇଲେ । କନ୍ୟାଲାଭ ପାଇଁ ଆରାଧନା କରୁଥିବା ବୃଷଭାନୁଙ୍କ ପତ୍ନୀ ପ୍ରସନ୍ନା ହୋଇ କାତ୍ୟାୟନୀ ଦେବୀ ଡିମ୍ବଟି ତାଙ୍କୁ ଦେଲେ । ଡିମ୍ବ ମଧ୍ୟରୁ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୀ ରାଧାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଦେଖି ଭ୍ରାନ୍ତିଦା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ହେବାରୁ ରାଧା ନିଜର ରୂପ ସଂହାରକରି ସାମାନ୍ୟରୂପବିଶିଷ୍ଟା ହେଲେ । ସେହି ରାଧା ସାକ୍ଷାତ୍ ପରମେଶ୍ୱରୀ ପଦ୍ମିନୀ ସ୍ୱରୂପିଣୀ ସେ ନିଜ ଦେହରୁ ଏକ କୃତ୍ରିମା ରାଧା ସୃଷ୍ଟିକରି ବୃଷଭାନୁଙ୍କ ଗୃହରେ ରଖିଥିଲେ । ନିଜେ ମଧୁବନରେ ପଦ୍ମିନୀଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଯମୁନା ଜଳରେ ମହାକାଳୀ ମନ୍ତ୍ର ଜପରେ ନିବିଷ୍ଟା ଥିଲେ । ବୃଷଭାନୁଙ୍କ ଗୃହରେ ବାସ କରୁଥିବା କୃତ୍ରିମା ରାଧାଙ୍କର ଅନ୍ୟନାମ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଥିଲା ଓ ପଞ୍ଚବର୍ଷ ବୟସରେ ତାଙ୍କର ବିବାହ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଥିଲା ।

ପ୍ରକୃତ ରାଧାଙ୍କର ସହ କୃଷ୍ଣ କାର୍ତ୍ତିକ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ରାତ୍ରିରେ ଯମୁନା ଜଳରେ, ତଟ ମଧ୍ୟରେ ତନ୍ତ୍ରୋକ୍ତ କାଳୀପୂଜା ସମାପନ କରି କୁଳାର୍ଣ୍ଣବ ସାଧନ କରିଥିଲେ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଉକ୍ତ ବିଧାନ ଅନୁଯାୟୀ ସେ କାଳୀପୂଜାପରେ ରାଧାଙ୍କର ଯୋନିକୁ ଗନ୍ଧପୁଷ୍ପାଦିରେ ପୂଜାକରି ଶୃଙ୍ଗାର ରସରେ ମତ୍ତହୋଇ ମନ ମଧ୍ୟରେ ମନ୍ତ୍ର ଜପ କରିଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି, ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ ଯେ କୁଳାର୍ଣ୍ଣବ ସମୟରେ ମୋର ଅକ୍ଷତ ଯୋନିରେ ବୀର୍ଯ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରିବ ନାହିଁ (୪୪ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏ ଧାରଣାର କୁଳାର୍ଣ୍ଣବ ସହିତ ସହଜିଆମାନଙ୍କର ସାଧନ ପଦ୍ଧତିର ସାମ୍ୟ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

ସାମ୍ମୋହନ ତନ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ଗୋପାଳ ସହସ୍ର ନାମରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ (ରାଧାଙ୍କର) ଗୌର ତେଜକୁ ଛାଡ଼ି ଶ୍ୟାମତେଜକୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା କଲେ ପାତକୀ ହେବାକୁ ପଡ଼େ (୪୫) ।

ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ତନ୍ତ୍ରରେ ରାଧାଙ୍କୁ ପୀତାମ୍ବରଧରା କୃଷ୍ଣାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପିଣୀ ସଦାମୃତକାରା, ପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦ ମହୋଦଧି ଓ କୌସ୍ତୁଭଧାମହୃଦୟା ଆଦି କୁହାଯାଇଛି (୪୬) ।

୪୪—ମମଯୋନୌ ମହାବାହୋରେତ ପାତଂ ନଚ୍ଚରେ

ଅଷ୍ଟାବିଂଶପଟଳ ରାଧାତନ୍ତ୍ର

୪୫—ଗୋପାଳସହସ୍ରନାମ—

ଗୌରତେଜୋ ବିନାଯସ୍ତୁ ଶ୍ୟାମତେଜଂ ସମର୍ଚ୍ଚୟେତ୍
ଜପେଦ ବା ଧ୍ୟାୟତେ ବାପି ସ ଭବେତ୍ ପାତକୀ ଶିବେ

୪୬—ରାଧାକୃଷ୍ଣାର୍ଚ୍ଚନ ଚନ୍ଦ୍ରିକାରୁ ଉଦ୍ଧୃତ

ରାଧାକୃଷ୍ଣାର୍ଚ୍ଚନ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ପାଣ୍ଡୁଲିପି, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ନାରଦ ପଞ୍ଚରାତ୍ର (୪୭) ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣରେ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ସହିତ ଏହାର ବହୁତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଛି । ଶ୍ରୀ ଶଶିଭୂଷଣ ଦାସଗୁପ୍ତ ଏହାର ପ୍ରାଚୀନତାକୁ ସନ୍ଦେହ କରିଛନ୍ତି (୪୮) ।

ଶ୍ରୀଜୀବ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଲଘୁ ଭାଗବତାମୃତ ଟୀକା ଓ ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତର ଆଦିଲୀଳାର ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବୃହଦ୍ ଗୌତମୀୟ ତନ୍ତ୍ରରୁ ରାଧାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ଶ୍ଲୋକର ଉଦ୍ଧୃତ ଦିଆଯାଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ (୪୯) ।

ଯୋଗତତ୍ତ୍ୱରେ ଶ୍ରୀରାଧା କଳ୍ପନା

ବେଦ, ଉପନିଷଦ, ପୁରାଣ ଓ ତନ୍ତ୍ରସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କର ଯେପରି ସ୍ପଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ, ଯୋଗ ସାହିତ୍ୟରେ ତାହାଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଧରଣର ଓ ସଙ୍କେତାତ୍ମକ ବର୍ଣ୍ଣନା ମିଳିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱର ଗୂଢ଼ ଅନାବିଳ ରୂପ ରହିଛି । ରାଜଯୋଗ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅନେକ ପ୍ରକାର ସାଧନା ମଧ୍ୟରୁ ସୁରତି ଶବ୍ଦଯୋଗ ସାଧନା ଅନ୍ୟତମ । ମହାତ୍ମା କବୀରଙ୍କ ଠାରୁ ଏହି ସାଧନା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ମୂଳ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ (୫୦) । ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ମୂଳପ୍ରକୃତି ବା ବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରୁ ସୂକ୍ଷ୍ମରୁ ସ୍ଥୂଳକୁ ଅଧୋମୁଖୀ ପ୍ରବାହ ଲାଗିରହିଛି । ଏହି ଅବରୋହଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ପ୍ରଥମେ ଆକାଶ, ତା'ପରେ ବାୟୁ, ବାୟୁ ସଂଘର୍ଷରୁ ତେଜ, ତେଜ ସଂଘର୍ଷରୁ ଜଳ, ଜଳରୁ ଭୂମିର ସୃଷ୍ଟି ଏବଂ ଏଠାରେ ଆତ୍ମା ବ୍ରହ୍ମରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ 'ମନ' ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର ଅଧିପତି ମନ ଜୀବର ବନ୍ଧ ଓ ମୋକ୍ଷର କାରଣ । ମନର ନିମ୍ନମୁଖୀ ଧାରା ପ୍ରବାହକୁ ବିପରୀତ କରାଇ ମୂଳପ୍ରକୃତି ବା ବ୍ରହ୍ମରେ ଯୋଗ କରିବାର ନାମ ସୁରତି ସାଧନା (୫୧) । ଏହାର ଅନ୍ୟନାମ ନାଦାନୁସନ୍ଧାନ । ଆମର ମନ ପ୍ରବାହ ସ୍ୱଭାବତଃ ନିମ୍ନମୁଖୀ ଓ ସାଂସାରିକତାରେ ଅନୁରକ୍ତ । କାରଣ ଆମର ବିଷୟଗ୍ରାହୀ ଇନ୍ଦ୍ରିୟରୂପୀ ବହିର୍ମୁଖୀ ଚିତ୍ତପ୍ରବାହକୁ ଶବ୍ଦ ସାଙ୍ଗରେ ସଂଯୋଗ କରି ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱମୁଖୀ କରିବାର

୪୭—ନାରଦ ପଞ୍ଚରାତ୍ର—ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟି କଲିକତା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୪୮—୧ଶ୍ରୀରାଧାକା କ୍ରମବିକାଶ (ହିନ୍ଦୀ ଅନୁବାଦ) ୧୦ ପୃଷ୍ଠା

୪୯—ଦେବୀ କୃଷ୍ଣମୟୀ ପ୍ରୋକ୍ତା ରାଧିକା ପରଦେବତା
ସର୍ବଲକ୍ଷ୍ମୀମୟୀ ସର୍ବକାନ୍ତିଃ ସମ୍ମୋହିନୀ ପରା

୫୦—ସନ୍ତମତମେଁ ସାଧନାକା ସ୍ୱରୂପ-୯ ପୃଷ୍ଠା
ପ୍ରତାପସିଂହ ଚୌହାନ

୫୧—ସନ୍ତମତ ମେଁ ସାଧନାକା ସ୍ୱରୂପ—୩୭ ପୃଷ୍ଠା

ନାମ ସୁରତଶବ୍ଦସାଧନା । ଉପରେ ଯେଉଁ ନାଦ ବା ଶବ୍ଦର ଅନୁସନ୍ଧାନ କଥା କୁହାଗଲା ତାହାକୁ ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ବୋଲି ସାଧନ ଜଗତରେ କୁହାଯାଇଛି । ଏହାକୁ କେତେକ ଓଁକାର ଧ୍ୱନି ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଓଁକାର ଧ୍ୱନି ପରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଧ୍ୱନି ରହିଛି ବୋଲି ସନ୍ତ ଦରିଆ ସାହେବ କହିଛନ୍ତି । ଏହା ରରଂକାର ଧ୍ୱନି (*୨) । ସନ୍ତମାନେ ଏହାକୁ ର ର ଧ୍ୱନି ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି । ଏହା ଜିହ୍ୱାଦ୍ୱାରା ଉଚ୍ଚାରଣ କରାଯାଇ ପାରେନାହିଁ । କେବଳ ସାଧନାଦ୍ୱାରା ଏହି ଧ୍ୱନି ସ୍ଫୁରିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି 'ର' ଧ୍ୱନିରୁ ରାଧା ଏବଂ ରାମ ଶବ୍ଦର ବିକାଶ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ତରରେ ହୋଇଥିବା ଅନୁମେୟ । କବୀର ଏକ ସ୍ଥାନରେ କହିଛନ୍ତି – ସଦ୍‌ଗୁରୁ ଅଗମ୍ୟ ଧାରାର ସନ୍ଧାନଦେଇଛନ୍ତି ଏହାକୁ ଓଲଟାଇ (ଅର୍ଥାତ୍ ରାଧା କରି) ସ୍ୱାମୀ ସଙ୍ଗରେ ଯୁକ୍ତ କର (*୩) । ଦୟାଲବାଗ ସତ୍‌ସଙ୍ଗ ଓ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଠାକୁର ଅନୁକୂଳଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସତ୍‌ସଙ୍ଗରେ ଯେଉଁ ପ୍ରାର୍ଥନା ବୋଲାଯାଏ, ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ରାଧାସ୍ୱାମୀ ନାମର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ସୂଚିତ ହୋଇଛି (*୪)

ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଦେବୀ ଭାଗବତ ମହାପୁରାଣ ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କିପରି ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ଲାଭକରିଥିଲେ, ତାହା ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ହରିରାମଜୀ ବ୍ୟାସଙ୍କ ମତରେ ରାଧାନାମକୁ କୃଷ୍ଣ ବାରମ୍ବାର ସ୍ମରଣ କରୁଥିଲେ । ଯନ୍ତ୍ର, ମନ୍ତ୍ର, ତନ୍ତ୍ର ଓ ବେଦ ଆଦି ଭିତରେ ଏହା ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ । ଏହା ଜାଣି ଶୁକଦେବ ଏହା ପ୍ରକଟ କରି ନଥିଲେ (*୫) । ରାଧା ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣରେ ଶୁକଦେବଙ୍କର ସାତ୍ତ୍ୱିକ ଭାବ ଜନ୍ମହେବା କଥା ଓଡ଼ିଆ କବି ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା ମଧ୍ୟ ଲେଖିଛନ୍ତି (*୬) ।

---

*୨—ସନ୍ତମତ ମେଁ ସାଧନାକା ସ୍ୱରୂପ—୩୬ପୃଷ୍ଠା

*୩— କବୀର ଧାରା ଅଗମ କି ସଦ୍‌ଗୁରୁଦଇଲଗାୟ
ଉଲଟ ତାହି ସୁମିରନ କରୈ ସ୍ୱାମୀସଙ୍ଗ ମିଲାୟ
“Discusses on Radhasoami Faith” by Maharaja
Sahebରେ ଉଦ୍ଧୃତ । ୧୨୯ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

*୪—ସତ୍‌ସଙ୍ଗଦେଓଘର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ 'ଉପାସନା' ପୁସ୍ତକ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

*୫—ପରମ ଧନ ରାଧାନାମ ଅପାର
ଜାହି ଶ୍ୟାମ ମୁରଲୀମେଁ ଓଟରତ, ସୁମିରତ ବାରମ୍ବାର
ଜନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ର ଔର ବେଦତନ୍ତ୍ରମେଁ ସବୈତାର କୌତାର
ଶ୍ରୀଶୁକ ପ୍ରକଟ କର୍ୟୌନହିଁ ଯାତେଁ ଜାନସାରକୌସାର
କୃଷ୍ଣଭକ୍ତି କାବ୍ୟମେଁ ସଖୀଭାବ—ପୃ୧୬୫-୧୬ରେ ଉଦ୍ଧୃତ
ଲେଖକ ଡକ୍ଟର୍ ଶରଣ ବିହାରୀ ଗୋସ୍ୱାମୀ

*୬—ଶ୍ରୀରସାମୃତ ଲହରୀ—୨ୟ ଗୁଚ୍ଛ ୧୬-[illegible] ପଦ

ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁ ସୁରଥ ସାଧନା ବା ସୁରତ ସାଧନା କଥା କୁହାଗଲା, ତାହାକୁ ଉଲଟ ସାଧନା ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ସନ୍ଥ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଓଡ଼ିଆ ପଞ୍ଚସଖା ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ଉଲଟ ସାଧନ କଥା ବହୁ ସ୍ଥାନରେ କୁହାଯାଇଛି । କୁଳ କୁଣ୍ଡଳିନୀକୁ ଷଡ଼ଚକ୍ର ଭେଦ କରାଇ ସହସ୍ରାର ଚକ୍ରରେ ପରମ ସହିତ ମିଳନ କରାଇବା କ୍ରିୟାକୁ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଅଭିସାର ରଚନା ବୋଲି ବିଲୋଚନ ଦାସଙ୍କର ଗୋବିନ୍ଦ ଗୀତାରେ କୁହାଯାଇଛି । ଏ କଳ୍ପନା ଓଡ଼ିଆକବି ବିଲୋଚନ ଦାସଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ ନୁହେଁ । ସେ ଏହା ଗୁରୁ ପରମ୍ପରାରୁ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିଥିଲେ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । କଲ୍ୟାଣ ପତ୍ରିକାର "ବାମ କୌଳିକ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମାର୍ଗ" ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ(୫୭) ରେ କୁହାଯାଇଛି—ଶ୍ରୀରାଧା କୁଳ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ସ୍ୱରୂପା, ଶରୀର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଷଡ଼ଚକ୍ର ବିଭିନ୍ନ ନିକୁଞ୍ଜ । ସାଧକ କୁଳକୁଣ୍ଡଳିନୀ ରୂପିଣୀ ରାଧାଙ୍କୁ ନେଇ ସହସ୍ରାର ଚକ୍ରସ୍ଥ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ କରାଇ ରାସଲୀଳା ଦର୍ଶନକରେ । ଶ୍ରୀ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ଲହରୀ ସ୍ତୋତ୍ରରେ ଶକ୍ତିଙ୍କର ଶିବଙ୍କ ସହ ମିଳନ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ (୫୮) ଏକ ଶ୍ଳୋକରେ ଠିକ୍ ଏହିପରି କୁହାଯାଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଶ୍ଳୋକର ଭାବାର୍ଥ ହେଉଛି—ଜନନୀ ! ତୁମ୍ଭେ କୁଳକୁଣ୍ଡଳିନୀ ସ୍ୱରୂପା ହୋଇ ମୂଳାଧାର ଚକ୍ରସ୍ଥ ମହୀମଣ୍ଡଳ, ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନସ୍ଥ ଜଳମଣ୍ଡଳ, ମଣିପୁରସ୍ଥ ବହ୍ନିମଣ୍ଡଳ ଅନାହତ ଚକ୍ରସ୍ଥ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ, ବିଶୁଦ୍ଧି ଚକ୍ରସ୍ଥ ଆକାଶ ମଣ୍ଡଳ, ଭ୍ରୂଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଆଜ୍ଞାଚକ୍ରର ଅନ୍ତର୍ଗତ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ, ଏହି ଷଡ଼ଚକ୍ର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୁପ୍ତଚକ୍ର ଭେଦକରି କୁଳପଥ ଦ୍ୱାରା ସହସ୍ରାରକୁ ଗମନକରି ପତିଙ୍କ ସହିତ ଏକାନ୍ତରେ ବିହାର କରିଥାଅ ।

ଆଲ୍‌ୱାର ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ଶ୍ରୀରାଧା

ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ବିଷୟ ବିଚାର କଲାବେଳେ ଆଲ୍‌ୱାର୍ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ଉପାସନା ସମ୍ପର୍କରେ ଡକ୍ଟର ମଲ୍ଲିକ କହନ୍ତି (୫୯)—ଏମାନେ

୫୭—ବାମକୌଳ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମାର୍ଗ---ଲେ—ଶ୍ରୀ ଗୁଲାବସିଂହ ବର୍ମା
କଲ୍ୟାଣ·ପତ୍ରିକା ଯୋଗାଙ୍କ, ପୃ୧୭୫

୫୮—ମହୀଂ ମୂଳାଧାରେ କମପି ମଣିପୂରେ ହୁତବହଂ
ସ୍ଥିତଂ ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନେ ହୃଦିମରୁତମାକାଶମୁପରି
ମନୋଽପି ଭ୍ରୂମଧ୍ୟେ ସକଲମପି ଭିତ୍ତ୍ୱା କୁଳପଥଂ
ସହସ୍ରାରେ ପଦ୍ମେ ସହ ରହସି ପତ୍ୟା ବିହରସି
ଆନନ୍ଦଲହରୀ—ନବମ ଶ୍ଳୋକ
ଶ୍ରୀ ଲୋକନାଥ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୫୯—ଆଳୱାରଭକ୍ତୋଁ କା ତାମିଲପ୍ରବନ୍ଧମ୍ ଔର ହିନ୍ଦୀ କୃଷ୍ଣକାବ୍ୟ ପୃ୨୦
ଲେଖକ—ଡକ୍ଟର ମଲ୍ଲିକ ମହମ୍ମଦ

ଜାତିରେ ଆୟର ବା ଗୋପାଳ ଥିଲେ । ତୋଲକାପ୍ପିୟମ୍ ନାମକ ଏକ ତାମିଲ୍ ରଚନାରେ ତାମିଲ୍ ପ୍ରଦେଶକୁ ପାଞ୍ଚଟି ଭୂଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭୂଭାଗର ଏକ ଅଧିଦେବତା ଅଛନ୍ତି । ଏମାନେ ହେଲେ ମାୟୋନ୍, ଶୋୟେନ୍, ଇନ୍ଦ୍ର, ବରୁଣ, କୋଟରବୈ । ମାୟୋନ୍ ବା ତିରୁମାଲ୍‌ଙ୍କ ସ୍ଥାନ ସବୁ ଅଧିଦେବତାଙ୍କ ଉପରେ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତାମିଲ୍ କବି ସେକ୍‌କିଲାର ସ୍ୱରଚିତ 'ପେରିୟ ପୁରାଣ'ରେ ତିରୁମାଲ୍‌ଙ୍କୁ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ତିରୁମାଲ୍ ହେଉଛନ୍ତି ମୂଲ୍ଲୈ ପ୍ରଦେଶ (ବନଭୂମି) ର ପ୍ରଧାନ ଦେବତା ଏବଂ ଏହି ବନଭୂମିର ବାସିନ୍ଦା ହେଉଛନ୍ତି ଆୟର ବା ଗୋପାଳକ ଜାତି । ଗୋପାଳ ଅର୍ଥବୋଧକ ଆଭୀର ଶବ୍ଦ ସହିତ ଏହାର ସାମ୍ୟକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ । ଆୟର୍ ମାନଙ୍କ ମତରେ ତାଙ୍କର ଇଷ୍ଟଦେବ ମାୟୋନ୍‌ଙ୍କର ଲାଳନ ପାଳନ ଆୟର୍ କୂଳରେ ହୋଇଥିଲା । ଆୟର୍ ମାନେ ମାୟୋନ୍‌ଙ୍କ ବାଲ୍ୟଲୀଳାକୁ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଆୟର୍ ଜାତିର ରମଣୀମାନେ ମାୟୋନ୍‌ଙ୍କୁ ସ୍ୱାମୀ ପରି ପ୍ରୀତିଦାନ କରିଥାନ୍ତି ବୋଲି ତୋଲକାପ୍ପିୟମ୍ କାବ୍ୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି ।

ପୁନଶ୍ଚ ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ଥଳ(୭୦) ରେ ଡକ୍ଟର ମଲ୍ଲିକ କହନ୍ତି—ବୈଦିକ ଧର୍ମ ଉତ୍ତର ଭାରତରୁ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ପ୍ରବେଶ କଲାବେଳେ ଦ୍ରାବିଡ଼ ଓ ବୈଦିକ ଧର୍ମର ଏକ ସମନ୍ୱୟ ଘଟିଥିଲା । ତିରୁମାଲ୍‌ଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସହିତ, ମାୟୋନ୍‌ଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ, ଶିବଙ୍କୁ ରୁଦ୍ରଙ୍କସହ ଏବଂ କୋଟରବୈଙ୍କୁ ଦୁର୍ଗାଙ୍କ ସହ ଚିହ୍ନିତ କରାଗଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଏହି ମିଶ୍ରଣ ଘଟି ସାରିଥିଲା । ତେଣୁ ତାମିଲ୍ ଦେବ ଦେବୀ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମରେ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଥିଲେ ଓ ମୂଲ୍ଲୈ ପ୍ରଦେଶର ମାୟୋନ୍‌ଙ୍କ ବାଲ୍ୟଲୀଳା ମୂଳକ ଉପାସନା ବା ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ଉପାସନା ହିନ୍ଦୁଧର୍ମରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା ।

ଆଲ୍‌ୱାର ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ସଙ୍ଗମ କବିମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମାୟୋନ୍ ରୂପରେ ନାମିତ କରିଛନ୍ତି, ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଗୋପାଳମାନଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ । ଗୋଚରଣ, ପୁଲକିତ ସ୍ୱରରେ ବଂଶୀବାଦନ ଓ ମଧୁର ନୃତ୍ୟ ତାଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟ ଅଭ୍ୟାସଥିଲା (୭୧) । କୁରବଇକୂଟ ନାମକ ଏକ ନୃତ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ ଆଲ୍‌ୱାର ମାନଙ୍କ ଲେଖାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଯେଉଁଥିରେ ବଳରାମ ନାପ୍ପିନାଇ ଓ ମାୟୋନ୍ ସହିତ ଯୋଗଦେଇ ନୃତ୍ୟୋନ୍ମତ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଏ ପ୍ରକାର ନୃତ୍ୟ ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରକାଣ୍ଡ

୭୦—ଉପରୋକ୍ତ ପୁସ୍ତକ—୪୯ ପୃଷ୍ଠା

୭୧—Indian Culture Vol. IV page 268(July-1937)
Written by V.R.R. Dikshitar

ଗୃହ ଥିଲା । ଭାଗବତ, ହରିବଂଶ, ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣ ଆଦି ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାସନୃତ୍ୟ ସହିତ କୁରବଇକ୍‌ଟ୍ଟୁର ପୂର୍ଣ୍ଣସାମ୍ୟ ରହିଛି ।

ନାପ୍‌ପିନାଇଙ୍କୁ ଆୟର୍‌ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ ପରିବାରର ମୁଖ୍ୟତମ ରୂପେ କହିବାରେ ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି । ନାପ୍‌ପିନାଇଙ୍କୁ ରାଧାରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇପାରେ । ହୁଏତ ନାପ୍‌ପିନାଇ ରାଧାଙ୍କର ଏକ ତାମିଲ୍ ନାମ ହୋଇପାରେ (୨) । ଆଲ୍‌ୱାର୍‌ ମାନଙ୍କର ଅସଂଖ୍ୟ ଭକ୍ତିସଙ୍ଗୀତମଧ୍ୟରୁ ନାଶ୍ବକବ ଆଣ୍ଡାଲଙ୍କର କେତୋଟି କବିତାରେ (୬୩) ମାୟୋନ୍‌ ଓ ନାପ୍‌ପିନାଇଙ୍କର ମଧୁର ପ୍ରେମର ଚିତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ନାପ୍‌ପିନାଇଙ୍କୁ ଉତ୍ତମକେଶା ଓ ନନ୍ଦଗୋପାଳଙ୍କ କନ୍ୟା ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି (୬୪) । ଜେ. ଏସ୍. ଏମ୍. ହୁପର ନନ୍ଦଗୋପାଳଙ୍କ କନ୍ୟାକୁ ନନ୍ଦଗୋପାଳଙ୍କ ପୁତ୍ରବଧୂ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଟିପ୍ପଣୀରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ନାପ୍‌ପିନାଇଙ୍କୁ ଶ୍ରୀରାଧା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ଅସମୀଚୀନତା ନାହିଁ ।

ଆଲ୍‌ୱାର୍‌ମାନଙ୍କର ଭକ୍ତିସଙ୍ଗୀତ ରଚନା ସମୟକୁ କେହି ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀ (୬୫) ଏବଂ ଅନ୍ୟକେହି ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀ ରୂପେ ଅନୁମାନ କରିଛନ୍ତି । ତେବେ ସେ ଯାହାହେଉ ନାପ୍‌ପିନାଇ ଓ ମାୟୋନ୍‌ ବା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଥମ ବିବରଣୀ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟରୁହିଁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତ ଓ ପ୍ରାକୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା

ବେଦ, ଉପନିଷଦ୍, ପୁରାଣ ଓ ତନ୍ତ୍ରାଦି ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଯେଉଁସବୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ସେଗୁଡ଼ିକ ସଠିକ ଭାବରେ କେଉଁ ସମୟରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ଜାଣିବା କଷ୍ଟକର । ଗବେଷକମାନେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ପୁରାଣ. ଉପନିଷଦ୍‌ର ରଚନା କାଳକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟସୀମା

---

୬୨ —Indian Culture VoL IV page 269
Written by V R.R. Dikshitar

୬୩—Song No, 18 and 20 Hymns of Alvars
J.S.M. Hoper
The Heritge of India Series

୬୪ —Song No 18. Hymns of Alvars

୬୫ — ୧) Introduction of Hymns of Alvars
୨) Indian Culture VoL IV page 269

ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାରେ ଏକମତ ହୋଇପାରି ନାହାନ୍ତି । ଆଉମଧ୍ୟ ଅନେକ ଗବେଷକ ପୁରାଣର କେତେକ ଅଂଶକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରକ୍ଷେପ ବୋଲି ମତପୋଷଣ କରିଥାଆନ୍ତି । ତେଣୁ ବେଦ, ପୁରାଣ, ଉପନିଷଦ୍ ଆଦିର ଶ୍ରୀରାଧା ସମ୍ପର୍କୀୟ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଆଶ୍ରୟକରି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତ ଓ ପ୍ରାକୃତ ସାହିତ୍ୟକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ଅଧିକ ଯୁକ୍ତି ସମ୍ମତ । ଯେଉଁ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟକୁ ଆଲୋଚନା ପରିସରକୁ ଅଣାଯାଇଛି ସେଗୁଡ଼ିକର କାଳ ବିଷୟରେ ପ୍ରାୟ ମତାନୈକ୍ୟ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ଯେଉଁଠି ଅଛି ତାହା ଅତି ଗୌଣ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟରୁ ରାଧାସ୍ଥିତି ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାକୁ ଗଲେ ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ "ଗାହାସତସଈ" ଆମର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ପ୍ରତିଷ୍ଠାନପୁରର ରାଜା ହାଲ ତାଙ୍କ ସମସାମୟିକ ପ୍ରାକୃତ କବିମାନଙ୍କର ପ୍ରେମ କବିତା ଗୁଡ଼ିକୁ ସଙ୍କଳନ କରି "ଗାହାସତସଈ" (ଗାଥା ସପ୍ତଶତୀ) ନାମରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ହାଲ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପ୍ରଥମ-ଶତାବ୍ଦୀରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ "ଗାହାସତସଈ" ସଙ୍କଳନ ସମୟକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇପାରେ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଗୋଟିଏ ପଦ(୭୬)ରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୋପୀଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ରାଧାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସୂଚିତ ହୋଇଅଛିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଉକ୍ତ ପଦଟିର ଭାବାର୍ଥ ହେଉଛି—''ହେ କୃଷ୍ଣ ତୁମେ ତୁମର ମୁଖନିର୍ଗତ ପବନ ବା ଫୁତ୍କାର ଦ୍ୱାରା ରାଧିକାଙ୍କର ମୁଖମଣ୍ଡଳରୁ ଗୋଧୂଳି ନିବାରଣ ଛଳରେ ମୁଖଚୁମ୍ବନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଏହି ଗୋପୀମାନଙ୍କର ଗୌରବ ହରଣ କରୁଅଛ ।'

ଭଟ୍ଟନାରାୟଣ କୃତ ସଂସ୍କୃତ ବେଣୀସଂହାର ନାଟକର ଦ୍ୱିତୀୟ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଶ୍ଳୋକ (୭୭)ରେ କେଳିକୁପିତା ପଳାୟନଶୀଳା ରାଧାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା

୭୬—ମୁହ ମାରୁଏଣ ତଂ କହ୍ଣ ଗୋରଅଁ ରାହିଆଏଁ ଅବଣେନ୍ତୋ
ଏତାଣଂ ବଲବୀଣଂ ଅଣ୍ଣାଣଂ ବି ଗୋରଅଂ ହରସି
ଗାହାସତସଈ—୧।୮୯
ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସାଗର ପ୍ରେସ, ବମ୍ବେ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୭୭—ବେଣୀ ସଂହାର ନାଟକ ପୃ ୧
Edited by K. V. David.
The Oriental Book Supplying Agency. 1922.

ରହିଛି । ଐତିହାସିକ ଶ୍ରୀ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର ଏହାଙ୍କୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ଉତ୍କଳୀୟ କବି ବୋଲି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଛନ୍ତି । (୬୮)

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ଶ୍ରୀଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅଚ୍ୟୁତାଷ୍ଟକ, ନାରାୟଣ ସ୍ତୋତ୍ରମ୍ ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣନାରାୟଣାଷ୍ଟାଦଶକ ସ୍ତୋତ୍ରମ୍ ଆଦିରେ (୬୯) ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଧ୍ୱନିବାଦର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧନ ଧ୍ୱନ୍ୟାଲୋକର ଏକ ଆଶୀର୍ବାଦାତ୍ମକ ଶ୍ଳୋକ(୭୦)ରେ ଅଭିମାନିନୀ ଶ୍ରୀରାଧା ଓ ଚାଟୁରତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧନ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ନବମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ । ସେହି ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି କବିରାଜ ରାଜଶେଖରଙ୍କର କାବ୍ୟମୀମାଂସାରେ ରାଧାଙ୍କ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବା ଏକ ଶ୍ଳୋକ (୭୧) ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟ ବଂଶୀୟ ସମ୍ରାଟ୍ ତୃତୀୟ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସଭାକବି ତ୍ରିବିକ୍ରମ ନଳଚମ୍ପୂରେ (୭୨) ଓ ଗୁଜରାଟବାସୀ ସୋମଦେବ ସୂରି ଯଶସ୍ତିଳକ(୭୩)ଚମ୍ପୂରେ ରାଧାଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଦୁଇଜଣ କବି ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ-ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । କୁନ୍ତକ ତାଙ୍କର "ବକ୍ରୋକ୍ତିକାବ୍ୟ ଜୀବିତଂ" ଗ୍ରନ୍ଥରେ

୬୮— A Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscripts of Orissa—Vol. II Preface
Pages XII—XIV
Sri K. N. Mohapatra

୬୯—ଶ୍ରୀ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା

୭୦—ଧ୍ୱନ୍ୟାଲୋକ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଉଦ୍ୟୋତ ୩୭ ଶ୍ଳୋକ ପୃ ୬୭ ଷ୍ଠା
ଶ୍ରୀ କୁଳମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୭୧—କାବ୍ୟ ମୀମାଂସା, ତ୍ରୟୋଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ପୃ ୩୧ ଷ୍ଠା
Gaekoward Oriental Series No. 1

୭୨—ନଳଚମ୍ପୂର ଉକ୍ତ ଶ୍ଳୋକ ସମ୍ପର୍କରେ ଡକ୍ଟର ନରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ଲାହା "ପ୍ରାଚୀନ ଓ ମଧ୍ୟଯୁଗେ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟେ ଶ୍ରୀରାଧାର ଉଲ୍ଲେଖ" ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି
ବଣିକ୍ ସମାଚାର, ବର୍ଷ ୩୪ ଷଷ୍ଠ ଅଙ୍କ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୭୩—ଡକ୍ଟର ନରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଲାହାଙ୍କର ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚିତ

'' ॥

ଜଳକେଳିପ୍ରବୀଣା ରାଧାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ଶ୍ଳୋକ (୭୪) ଲେଖିଛନ୍ତି । କୁନ୍ତକଙ୍କର ସମୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ଭୋଜରାଜଙ୍କର 'ସରସ୍ୱତୀ କଣ୍ଠାଭରଣମ୍''ର ଛଅଟି (୭୫) ଶ୍ଳୋକରେ ଓ କାଶ୍ମୀରବାସୀ କ୍ଷେମେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଦଶାବତାର ଚରିତର ପାଞ୍ଚଟି (୭୬) ଶ୍ଳୋକରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମଲୀଳା ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଅନ୍ତର୍ଗତ କଲ୍ୟାଣୀର ରାଜା ଜଗଦ୍ଦେବ ମଲ୍ଲଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ ଚୂଡ଼ାମଣିର ଏକ ଶ୍ଳୋକରେ (୭୭) ରାଧାଙ୍କ ବିଷୟ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ଜୈନ କବି ହେମଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କର କାବ୍ୟାନୁଶାସନର ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ (୭୮) ରେ ଏବଂ ଶ୍ରୀହର୍ଷ "ନୈଷଧୀୟ ଚରିତମ" ମହାକାବ୍ୟର ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ (୭୯) ରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ୱର ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଭକ୍ତପ୍ରବର ଲୀଳାଶୁକ (ବିଲ୍ୱମଙ୍ଗଳ) ତାଙ୍କ ରଚିତ କୃଷ୍ଣକର୍ଣ୍ଣାମୃତରେ ମଧ୍ୟ ଦଶଟି (୮୦) ଶ୍ଳୋକ ସାହାଯ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କ ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳୀୟ କବି (୮୧) ଗୋବର୍ଦ୍ଧନାଚାର୍ଯ୍ୟ

୭୪—ବକ୍ରୋକ୍ତି କାବ୍ୟଜୀବିତଂ—ଦ୍ୱିତୀୟ ଉନ୍ମେଷ ୫୯ ଶ୍ଳୋକ
Edited by S. K. Dey
Published by K. L Mukhopadhyaya, 1961

୭୫—ସରସ୍ୱତୀ କଣ୍ଠାଭରଣମ୍ (ପ୍ରଥମ ଦ୍ୱିତୀୟ ଓ ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)
ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସାଗର ପ୍ରେସ, ବମ୍ବେ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୭୬—ଦଶାବତାର ଚରିତମ୍ (୮୩, ୧୫୦, ୧୯୯ ଓ ୧୭) ଶ୍ଳୋକ)
ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସାଗର ପ୍ରେସ, ବମ୍ବେ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୭୭—Indian Historical Quarterly Vol. XX Page 87

୭୮—ଡକ୍ଟର ନରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଲାହାଙ୍କର ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ.

୭୯—ନୈଷଧୀୟଚରିତମ୍—୨୧ସର୍ଗ ୩ ଶ୍ଳୋକ

୮୦—କୃଷ୍ଣକର୍ଣ୍ଣାମୃତ-୭୬ ଏବଂ ୧୦୬ ଶ୍ଳୋକ
ବାଣୀବିଳାସ ପ୍ରେସ, ଶ୍ରୀରଙ୍ଗମ୍ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ·

୮୧—ଶ୍ରୀ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର ଗୋବର୍ଦ୍ଧନାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଉତ୍କଳୀୟ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ କରିଛନ୍ତି ।
(Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscript Vol. II Introduction) ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

'ଆର୍ଯ୍ୟା ସପ୍ତଶତୀ'(୮୨)କାବ୍ୟର ପାଞ୍ଚଟି ଶ୍ଲୋକରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ମହିମା ପ୍ରଖ୍ୟାପନ କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟର ୪୬୧ ଶ୍ଲୋକରେ କୁହାଯାଇଛି—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିରସ୍ତିତ ତୁଳସୀ ରାଧାଙ୍କ ସହ ବୃନ୍ଦାବନରେ ସପତ୍ନୀ ନୁହେଁ କାରଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ପାଦରେ ପ୍ରଣାମ କଲାବେଳେ ତୁଳସୀ ରାଧାଙ୍କ ପାଦସ୍ପର୍ଶ କରେ । ୪୯୦ ଶ୍ଲୋକରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ରାଧାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦର୍ଶାଇବାକୁ ଯାଇ କୁହାଯାଇଛି ଯେ— ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚାଟୁ ଭାଷଣର କଥା ଶୁଣି ଶଙ୍କରଙ୍କ ନିଜର ପାଦକୁ ଲୁଚାଇଲେ (କାରଣ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅତିରିକ୍ତ ମିନତି ରାଧା ମାନରେ ଏଣି ରାଧାଙ୍କର ଗୌରବ ବଢ଼ାଇବ) ୫୧୦ ଶ୍ଲୋକରେ କୁହାଯାଇଛି— ରାଧା ନ ଜାଣିବା ପରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଛଳନା କରି ଲଜ୍ଜା ଦେବା ପାଇଁ କହୁଛନ୍ତି ଶିବ ପାର୍ବତୀଙ୍କର ଅର୍ଦ୍ଧାଙ୍ଗରୁ ଭୋଗକରି କିପରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଅଛନ୍ତି ? ଆପଣ ଅନେକ ଗୋପୀଙ୍କୁ ସମ୍ଭୋଗ କଲାପରେ ବି ଆପଣଙ୍କର କାମଭାବ ଶାନ୍ତ ହେଉନାହିଁ ।

୫୧୧ ଶ୍ଲୋକରେ କ୍ଷୀରାବ୍ଧି ତୀରବାସୀ ସୁନ୍ଦରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାଧାଙ୍କ ଯଶଃ ଗାନ ହେଉଥିବା ଶୁଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଉତ୍ତପ୍ତ ଶ୍ୱାସ ଛାଡ଼ୁଥିବା କଥା କୁହାଯାଇଛି ।

୫୩୨ ଶ୍ଲୋକରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଭ୍ରମଣଶୀଳ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳନ ପାଇଁ କାମପୀଡ଼ିତା ରାଧାଙ୍କର ଆତୁରତା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ପ୍ରାକୃତ ପିଙ୍ଗଳରେ ଉଦ୍ଧୃତ ଦୁଇଟି ପ୍ରାକୃତ (୮୩) ଶ୍ଲୋକର ରଚନା ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମବିଳାସ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଶ୍ରୀଧର ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂକଳିତ ସଦୁକ୍ତି କର୍ଣ୍ଣାମୃତ (୮୪) ରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମଲୀଳା ବିଷୟକ କେତୋଟି କବିତା ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ।

୮୨—ଆର୍ଯ୍ୟାସପ୍ତଶତୀ—ନିର୍ଣ୍ଣୟସାଗର ପ୍ରେସ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୮୩—(କ) ଭ୍ରମରୁ ବିହରିଅ ଣିଅକୁଳ ମଣ୍ଡିଅ
ରାହାମୁହ ମହୁ ପାଣକରେ ଜମିଅ ଚଦଦେର-ମାତ୍ରାବୃତ୍ତ ୧୦୭

(ଖ) ଅରେରେ ବାହହି କାହ୍ନଣାବ
ଛୋଡ଼ି ଡଗମଗ କୁଗଇଣ ଦେହି
'ତଇଇତ୍ଥିଣ ଇହି ସନ୍ତାର ଦେଇ
ଜୋ ଚାହହି ସୋ ଲେହି । ମାତ୍ରାବୃତ୍ତ ୯

ପ୍ରାକୃତପିଙ୍ଗଳ-ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟି ଅଫ ବେଙ୍ଗଲ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ୧୯୦୨

୮୪—ସଦୁକ୍ତି କର୍ଣ୍ଣାମୃତ-ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟି ଅଫ୍ ବେଙ୍ଗଲ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ୧୯୦୨

ଶ୍ରୀ ଶଶିଭୂଷଣ ଦାସଗୁପ୍ତ “କବୀନ୍ଦ୍ର ବଚନ ସମୁଚ୍ଚୟ’ ଶୀର୍ଷକ ଏକ କବିତା ସଂଗ୍ରହରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିଷୟକ ଚାରିଗୋଟି ଶ୍ଳୋକ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା କଥା (୮୫) ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ ସବୁ ସାହିତ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ବିଚାର କରାଗଲା ସେଥିରେ ଶ୍ରୀରାଧା କିମ୍ବା ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳାର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଚିତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ସେଥିରେ ଇତସ୍ତତଃହୋଇ ରହିଥିବା କେତୋଟି ଶ୍ଳୋକରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପ୍ରେମ ବା ମହିମା ସଂକ୍ଷେପରେ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ହୋଇଛି । ପ୍ରେମମୟୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଛଳରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାବ୍ୟସୌଧ ନିର୍ମାଣ କରିବା ପାଇଁ ଅମରକବି ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାକୁ ନିଶ୍ଚିତଭାବରେ ସାହସିକ ତଥା ସ୍ୱାଗତ-ଯୋଗ୍ୟ ପଦକ୍ଷେପ କୁହାଯାଇପାରେ ।

କବିଙ୍କର ଅମରକୃତି ‘ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦର’ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ କୁହାଯାଇଛି, “ଏହା ବାସୁଦେବଙ୍କର ରତିକେଳି କଥା, ଯଦି ହରିସ୍ମରଣକରି ମନକୁ ସରସ କରିବାର ଇଚ୍ଛା ଥାଏ, ଯଦି ତାହାଙ୍କର (ହରିଙ୍କର) ଲୀଳାବିଳାସର ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ ଜାଣିବାର କୌତୂହଳ ଥାଏ ତେବେ ଜୟଦେବ ବିରଚିତ ଏହି ମଧୁର କୋମଳ କାନ୍ତ ପଦାବଳୀ (୮୬) ସ୍ମରଣ କର ।”

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶ୍ରୀନିମ୍ବାର୍କ ଦଶଶ୍ଳୋକୀରେ ଓ ବିଲ୍ୱମଙ୍ଗଳ କୃଷ୍ଣକର୍ଣ୍ଣାମୃତରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ମହିମା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ, ଶ୍ରୀଜୟଦେବ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମବିଳାସକୁ ହରିସ୍ମରଣର ଉପାୟ ଓ ସାହିତ୍ୟର ଉପାଦାନ ରୂପେ ଘୋଷଣା କରିବାଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ହିଁ ଶ୍ରୀରାଧା ଧର୍ମ ଏବଂ ସାହିତ୍ୟଜଗତରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବଙ୍କୁ ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳା ସାହିତ୍ୟର ଆଦିଗୁରୁ ଗୌରବରେ ଭୂଷିତ କରିବା ସର୍ବଥା ସମୀଚୀନ ହେବ । ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳାବିଳାସର ଉପସ୍ଥାପନାଭଙ୍ଗୀ ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ କରା ହୋଇଛି । ବୃନ୍ଦାବନର ମନୋଜ୍ଞ ପରିବେଶରେ ଚିରକିଶୋର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ଚିରକିଶୋରୀ ଶ୍ରୀରାଧା ନାୟକ ନାୟିକା ରୂପରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛନ୍ତି । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ ଏହି ଲୀଳା ସମ୍ପାଦନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଚିର କିଶୋରୀ ସଖୀ

୮୫—ଶ୍ରୀରାଧାକା କ୍ରମବିକାଶ (ହିନ୍ଦୀ ଅନୁବାଦ) ୧୨୧ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୮୬—ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦ-ପ୍ରଥମ ସର୍ଗ ତୃତୀୟ ଶ୍ଳୋକ

ଉଦ୍ୟମ କରିଛନ୍ତି । ଉତ୍କଣ୍ଠା, ଆବେଗ, ଅଭିମାନ, ମାନ ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ମଧ୍ୟଦେଇ ପ୍ରେମ କୁଟିଳ ପଥରେ ଗତିକରି ମିଳନାନନ୍ଦର ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଉପନୀତ ହୋଇଛି । ଅଭିସାରିକା, ବାସକସଜ୍ଜା ଉତ୍କଣ୍ଠିତା, ବିପ୍ରଲବ୍ଧା, ଖଣ୍ଡିତା ଓ କଳହାନ୍ତରିତା ରୂପ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ରାଧାଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରେମମୟୀ ରୂପ ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇ ଉଠିଛି । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ରାଧାକୃଷ୍ଣ-ଲୀଳା ବିଚିତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣାଢ୍ୟ, ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ଅଫୁରନ୍ତ ପ୍ରବାହରେ ଏହା ଉଦ୍‌ବେଳିତ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଏଥିରେ ପରକୀୟାତ୍ୱର ଆଭାସ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏହା ହିଁ ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦକାର ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନକୁ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯିବାର ପ୍ରୟାସ କରାଯାଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଯେ ଉତ୍କଳୀୟ ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ (୮୭] । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ରାଧାସାହିତ୍ୟକୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଅନେକାଂଶରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି ।

ତାମ୍ରଫଳକ ଓ ଶିଳାଲେଖରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ବିଷୟ

ବେଦ, ଉପନିଷଦ, ପୁରାଣ ଓ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଆଦି ଭଳି ତାମ୍ରଫଳକ ଓ ଶିଳାଲେଖରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ମାଳବର ରାଜା ବାକ୍‌ପତି ମୁଞ୍ଜଙ୍କ ତାମ୍ରଫଳକ ଓ ଶିଳାଲେଖରେ ରାଧାବିରହାତୁର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଲୋକ (୮୮) ରହିଛି । ସେହିପରି ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ଖୋଦିତ ଏକ ଶିଳାଲେଖ(୮୯)ରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ରାଧାଧବ ରୂପେ ସମ୍ବୋଧନ କରାଯାଇଅଛି ।

ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା କଳ୍ପନା

ସାହିତ୍ୟ ଜଗତକୁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଆଡ଼ମ୍ବରପୂର୍ଣ୍ଣ ଶୁଭାଗମନ ଠାରୁ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ରାଧାବାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପ୍ରଚେଷ୍ଟାକୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଭିନ୍ନ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ମନେହୁଏ । ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଗୁଡ଼ିକୁ ସାଧାରଣତଃ ଚାରି ଭାଗରେ ବିଭାଗ କରାଯାଇଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଦଶପ୍ରକାର ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ

---

୮୭ — ଶ୍ରୀ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବ ଓ ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଶୀର୍ଷକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୮୮ —The Indian Antiquary Vol. VI 1877 Page 51

୮୯ —The Indian Antiquary 1893 Page 82

(ଯଥା —ବୈଖାନସ, ଶ୍ରୀରାଧାବଲ୍ଲଭ, ଗୋକୁଳେଶ, ବୃନ୍ଦାବନୀ, ପାଞ୍ଚରାତ୍ର, ବୀରବୈଷ୍ଣବ, ରାମାନନ୍ଦୀ, ହରିବ୍ୟାସୀ, ନିମ୍ବର୍କ, ଭାଗବତ) ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ (୧୦) ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ମୁଖ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି—ଶ୍ରୀ, ରୁଦ୍ର, ବ୍ରହ୍ମ, ଓ ସନକ । ଉକ୍ତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ହେଉଛନ୍ତି— ରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟ, ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ, ଶ୍ରୀ ମାଧ୍ୱ ଓ ଶ୍ରୀନିମ୍ବାର୍କ । ଏହି ଚାରି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ରୀନିମ୍ବାର୍କାଚାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ କେବଳ ଶ୍ରୀରାଧାଂକ ବିଷୟ କହିଛନ୍ତି । ଏହା'ଛଡ଼ା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ରାଧାବଲ୍ଲଭୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅର୍ପଣ କରାଯାଇଛି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ଶ୍ରୀନିମ୍ବାର୍କାଚାର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କ ରଚିତ "ଦଶଶ୍ଲୋକୀ" ର ଏକ ଶ୍ଲୋକ (୧୧) ରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ସହସ୍ରସଖୀ ପରିବେଷ୍ଟିତା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବାମାଂଶ ମଣ୍ଡନକାରିଣୀ ଓ ସର୍ବାଭୀଷ୍ଟପ୍ରଦା ରୂପେ ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହାର ଷଷ୍ଠ ଶ୍ଲୋକ(୧୨)ରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ସନତ୍କୁମାର ନାରଦଙ୍କୁ ଯୁଗଳ ମୂର୍ତ୍ତିର ଉପାସନା ତତ୍ତ୍ୱ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀନିମ୍ବାର୍କ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଔଦୁମ୍ବର ସଂହିତାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳତତ୍ତ୍ୱକୁ ବିଚାର କରାଯାଇଛି । ଏହାଛଡ଼ା ଉକ୍ତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବିଶିଷ୍ଟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟବୃନ୍ଦ (ଯଥା—ଶ୍ରୀଭଟ୍ଟଜୀ, ଶ୍ରୀହରି ବ୍ୟାସ ଦେବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଆଦି) ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଶ୍ରୀବଲ୍ଲଭାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସାର ଲାଭ କରିଥିବାରୁ ଏହା ଶ୍ରୀବଲ୍ଲଭାଚାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ନାମରେ ମଧ୍ୟ ପରିଚିତ । ଶ୍ରୀବଲ୍ଲଭ, ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଂକର ସମସାମୟିକ ଅଟନ୍ତି । ସେ ରାଧସ ଶବ୍ଦକୁ ସିଦ୍ଧି ରୂପରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ଭଗବାନ୍ ସ୍ୱଗୃହରେ ଏହି ସିଦ୍ଧି ସହିତ ରମଣ-

---

୧୦—ଶକ୍ତିସଙ୍ଗମତନ୍ତ୍ର, କାଳୀଖଣ୍ଡ ଚତୁର୍ଥ ପଟଳ ୩୮ରୁ ୭୫ ଶ୍ଲୋକ
ଶ୍ରୀ ବିନୟତୋଷ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଂକ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ

୧୧—ଅଙ୍ଗେ ତୁ ବାମେ ବୃଷଭାନୁଜାଂ ମୁଦା
ବିରାଜମାନାମନୁରୂପ ସୌଭଗାମ୍
ସଖୀ ସହସ୍ରୈଃ ପରିସେବିତାଂ ସଦା
ସ୍ମରେମ ଦେବୀଂ ସକଳେଷ୍ଟ କାମଦାମ୍
—୫ମ ଶ୍ଲୋକ
ଶ୍ରୀନିମ୍ବାଦିତ୍ୟ ଦଶଶ୍ଲୋକୀ, ନିର୍ଣ୍ଣୟସାଗର ପ୍ରେସ୍ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

ରତ ଅଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀବଲ୍ଲଭ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଉପାସନା ମାର୍ଗ ପୁଷ୍ଟିମାର୍ଗ ନାମରେ ବିଦିତ । ଶ୍ରୀବଲ୍ଲଭ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ବିଟ୍‌ଠଲନାଥଙ୍କର ସ୍ୱାମିନୀ ସ୍ତୋତ୍ର ଓ ସ୍ୱାମିନ୍ୟଷ୍ଟକରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ମର୍ଯ୍ୟାଦାପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅର୍ପଣ କରାଯାଇଛି ।

ଶ୍ରୀହିତ ହରିବଂଶଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରାଧାବଲ୍ଲଭୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ଗୌରବପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନଲାଭ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଶ୍ରୀହିତ ହରିବଂଶ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଓ ସେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଠାରୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ମନ୍ତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ରାଧାବଲ୍ଲଭୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଅଧିଦେବତ୍ରୀ ତଥା ଆରାଧ୍ୟା ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ଥାଏ । ରାଧାବଲ୍ଲଭୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମତରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ପାଦପଦ୍ମ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର ପରମ ଧନ ଓ ଭକ୍ତର ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ (୧୩) । ଶ୍ରୀରାଧା ନିତ୍ୟ ନାମ ଜପ କଲେ ଗୋକୁଳପତିଙ୍କର ପ୍ରୀତି ଆକର୍ଷିତ ହୁଏ । ନିଜେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ 'ରାଧା' ଏହି ବର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୟରେ ନାମାଙ୍କିତ ମନ୍ତ୍ରକୁ ପ୍ରୀତିପୂର୍ବକ ଜପ କରନ୍ତି (୧୪) । ଶ୍ରୀରାଧା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ତଥା ମଧୁର ପ୍ରେମର ପ୍ରାଣ ସ୍ୱରୂପା, ଶୃଙ୍ଗାର ଲୀଳା କଳା ବୈଚିତ୍ର୍ୟର ପରମ ଅବଧି । ତାହାଙ୍କର ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଅଧୀଶ୍ୱର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପୂଜିତ ପାର୍ବତୀ ଓ ଶଚୀଙ୍କଠାରୁ ସେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଶ୍ରୀରାଧା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପଟ୍ଟମହିଷୀ ଓ ପରାଶକ୍ତି ଅଟନ୍ତି (୧୫) । ଶ୍ରୀହିତହରିବଂଶ ତାଙ୍କର ରାଧା ସୁଧାନିଧି ଓ ଚୌରାସୀ ପଦ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ଶ୍ରୀରାଧା

ରାଧାବାଦ, ରାଧାପ୍ରେମ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ପ୍ରସାର ପ୍ରକୃତରେ ହିଁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଦ୍ୱାରା ସଂସାଧିତ ହୋଇଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ, ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ, ଷଡ଼ଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ସଶ୍ରଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ । ପବିତ୍ର ଗୋଦାବରୀ କୂଳରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ଛଳରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳାର ଯେଉଁ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବୀଜଟି ରୋପିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ଷଡ଼ଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ସାଦର ଯତ୍ନ ଫଳରେ କ୍ରମଶଃ ପଲ୍ଲବ ଓ ଶାଖା ବିସ୍ତାରକରି ଭାରତୀୟ ଜନମାନସକୁ ଆଚ୍ଛାଦିତ କରିଥିଲା ।

ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ପ୍ରେମମୟୀ ରାଧାଙ୍କର ଯେଉଁ ଗୂଢ଼ରୂପଟି ବୁଝାଇ ଦେଇଥିଲେ, ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ନିଜର ଭାବଦେହ ଦ୍ୱାରା ତାହାକୁ ସର୍ବସାଧାରଣରେ

୧୨—ଉପରୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଷଷ୍ଠ ଶ୍ଲୋକ

୧୩—ରାଧାରସ ସୁଧାନିଧି ସଙ୍ଗୀତ ମାଳିକା ୨୨ ଶ୍ଲୋକ

୧୪—ଉପରୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ୧୫ ଶ୍ଲୋକ

୧୫—ଉପରୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ୭୧ ଶ୍ଲୋକ

ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ଷଡ଼ଗୋସ୍ୱାମୀ ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ର ଜରିଆରେ ବିଶଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ପ୍ରମାଣ ସହ ତାର ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ତାକୁ ଜୟପୁର ଦରବାରରେ ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦେଇଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପ୍ରେମମୟୀ ରୂପ ସମ୍ପର୍କରେ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କର ସୁଚିନ୍ତିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୁ ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ ( )ରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରାଯାଇଛି । ତାଙ୍କର ବଳିଷ୍ଠ ବୋଧଶକ୍ତି, ବ୍ୟାଖ୍ୟାପ୍ରବଣତା, ରାଧାପ୍ରାଣତା ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ଏତେଦୂର ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା ଯେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଭାବବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ମୁକ୍ତ କଣ୍ଠରେ କହୁଥିଲେ, “ସବ୍ ଶିଖାଇଲ ମୋରେ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ” । ଶ୍ରୀରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଶ୍ରୀରାଧାପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱ ଷଡ଼ଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ କୃଷ୍ଣଦାସ କବିରାଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥଳରେ ଆଲୋଚନାର ମୂଳ ଉପାଦାନ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କର ଗୋଦାବରୀକୂଳ କଥନରେ ହିଁ ନିହିତ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମକୁ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ କହିବାର ଯଥାର୍ଥ ବୋଧହୁଏ ଦୁର୍ବଳ କାରଣ ଏହାର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦିଗଟି ପ୍ରକୃତରେ ତଥାକଥିତ ଷଡ଼ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଅବଦାନ ନୁହେଁ । ଷଡ଼ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋପାଳ ଭଟ୍ଟ ପୁଣି ହେଉଛନ୍ତି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟବାସୀ । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଭ୍ରମଣ କରି ଆସିବା ପରେ ଓ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ସହିତ କଥୋପକଥନ କରିବା ପରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ରାଧାଭାବରେ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇଥିଲେ । ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାର ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ବହୁତ ଦିନ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରା ଉପରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ପ୍ରେମଭକ୍ତିର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଥିବା ବିଷୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନ ପାରେ ।

ରାଧାତତ୍ତ୍ୱର ମାର୍ମିକ ରୂପ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବା ଛଳରେ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ଭକ୍ତିର ସୋପାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଛନ୍ତି । ସ୍ୱଧର୍ମାଚରଣ ବା ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କରିବା ହେଉଛି ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ଭକ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ଭକ୍ତି ହେଉଛି ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କଠାରେ ସମସ୍ତ କର୍ମ ସମର୍ପଣ । ଭକ୍ତିର ତୃତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଭକ୍ତ ସମସ୍ତ ଧର୍ମ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କଠାରେ ଶରଣାଗତ ହୁଏ । ଚତୁର୍ଥ ସ୍ତରରେ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତିର ଉଦୟ ହୁଏ ଏବଂ ଭକ୍ତ ଆକାଂକ୍ଷାହୀନ, ସମଦର୍ଶୀ ଓ ପ୍ରସନ୍ନଚିତ୍ତ ହୋଇ ବ୍ରହ୍ମଚିନ୍ତାରେ ନିମଗ୍ନ ହୁଏ ।

ପଞ୍ଚମ ସ୍ତରର ଭକ୍ତି ହେଉଛି ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ଭକ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ଭକ୍ତ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଜ୍ଞାନ ଲାଭର ଚେଷ୍ଟା କରି ସରଳ ଚିତ୍ତରେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କୁ ଭକ୍ତି କରେ । ଷଷ୍ଠ ସ୍ତରର ଭକ୍ତି ପ୍ରେମଭକ୍ତି ନାମରେ ପରିଚିତ । ଏଥିରେ ଭକ୍ତ କେବଳ ପ୍ରେମଦ୍ୱାରା ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ପୂଜା କରେ । ଭକ୍ତ ପୂଜା ନିମିତ୍ତ ପୂଜାଦ୍ରବ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ନ ଥାଏ ।

---

୧୬ ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ, ଅନୁବାଦକ ଓ ପ୍ରକାଶକ ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ଦାସ
ରସବିହାରୀ ମଠ, କଟକ, ୧୯୬୫

ଏହି ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଦାସ୍ୟ, ସଖ୍ୟ, ବାତ୍ସଲ୍ୟ ଓ କାନ୍ତାପ୍ରେମ ନାମରେ ସ୍ତର ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ (୧୭) । ଏହା କ୍ରମାନୁସାରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟରୁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟତର । ଦାସ୍ୟ ପ୍ରେମରେ ଭକ୍ତର ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ପ୍ରୀତି ରହେ, ତାହା ଗୌରବବହୁଳ ଓ ସମ୍ଭ୍ରମ ଜଡ଼ିତ । ଭକ୍ତ ଭଗବାନଙ୍କୁ ନିଜଠାରୁ ବଡ଼ ଓ ପ୍ରାଣକର୍ତ୍ତା ଭାବି ସମ୍ପର୍କଗତ ବ୍ୟବଧାନ ରକ୍ଷାକରି ସଙ୍କୁଚିତ ହୁଏ ।

ସଖ୍ୟ ଭକ୍ତି ଦାସ୍ୟ ଭକ୍ତିଠାରୁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କାରଣ ଭକ୍ତ ଭଗବାନଙ୍କ ସମ ସ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜକୁ ଉନ୍ନୀତ କରି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ନ୍ୟୂନଭାବ ଓ ବ୍ୟବଧାନକୁ ତ୍ୟାଗ କରିଥାଏ କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆନନ୍ଦ ମିଳେନାହିଁ କାରଣ ଏ ଧରଣର ଭକ୍ତଙ୍କର ପ୍ରେମାର୍ପଣ ପାଇଁ ସମୟ ଓ ପରିସ୍ଥିତି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୀମାରେ ଆବଦ୍ଧ ।

ବାତ୍ସଲ୍ୟ ପ୍ରେମ ସଖ୍ୟପ୍ରେମଠାରୁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କାରଣ ଏଥିରେ ମମତାର ଆଧିକ୍ୟ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଦାସ୍ୟଭାବର ବିପରୀତ ଭାବ ଏଥିରେ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ଅର୍ଥାତ୍ ଭକ୍ତ ନିଜକୁ ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଓ ସ୍ନେହ ଦାତା ଆସନରେ ରଖି ଭଗବାନଙ୍କୁ ସ୍ନେହପୋଷ୍ୟ ଶିଶୁସ୍ତରକୁ ନେଇ ଆସେ । ସମୟେ ସମୟେ ଶିଶୁକଳ୍ପ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଅଦ୍ଭୁତ ଶକ୍ତି ସନ୍ଦର୍ଶନ କରି ଭୀତତ୍ରସ୍ତ ହୋଇପଡ଼େ । ଫଳରେ ପ୍ରେମର ସମତା ନଷ୍ଟହୁଏ । କାନ୍ତାପ୍ରେମ ହେଉଛି ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ । ଏ ପ୍ରେମର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ମଧୁର ରସ । ଗୋପାଙ୍ଗନାଗଣ ଏହାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧିକାରିଣୀ । ଗୋପାଙ୍ଗନା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରେମବନ୍ଧନ କୌଣସି ରକ୍ତଗତ ସମ୍ପର୍କ କିମ୍ବା ବେଦବିଧି ବିଧାନ କିମ୍ବା ବୈବାହିକ ସମ୍ପର୍କର ଅପେକ୍ଷା ରଖେ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ଭୟ ଓ ସମ୍ଭ୍ରମର ସତ୍ତା ନାହିଁ । ଭୌତିକ ବ୍ୟବଧାନର ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ । ଘନ ଏକତ୍ୱ ଏହାର ଧର୍ମ । ମୈଥୁନ ସମୟରେ ନାରୀପୁରୁଷ ଯେପରି ଏକ ମନ, ପ୍ରାଣ ଓ ଏକ ଦେହ ହୋଇ ଅପୂର୍ବ ଉଲ୍ଲାସର ବେପଥୁକୁ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ଭକ୍ତ ସେହିଭଳି ପ୍ରେମାତିଶଯ୍ୟରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଅଭିଭୂତ ହୁଏ ଓ ଅତୀନ୍ଦ୍ରିୟ ଆନନ୍ଦ ରାଜ୍ୟରେ ବିଚରଣ କରେ । ଭଗବାନ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତ ଭାବରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି । କାନ୍ତାପ୍ରେମର ସେହି ସୁଖାନୁଭୂତି ବର୍ଣ୍ଣନାତୀତ । ଭଗବାନ ଏହି ପ୍ରେମରେ ଦ୍ରବୀଭୂତ ହୁଅନ୍ତି । ଏହା ମଧୁର ରସ ନାମରେ ପରିଚିତ । ମଧୁର ରସରେ ଶାନ୍ତରସର କୃଷ୍ଣନିଷ୍ଠା, ଦାସ୍ୟ ଭାବର ରୂପଗୁଣ ସେବନନିଷ୍ଠା, ସଖ୍ୟଭାବର ଅସଙ୍କୋଚ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ବାତ୍ସଲ୍ୟଭାବର

---

୧୭ – Rasa Chapter page 359-361 ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ
Philosophical foundation of Bengal
Vaishnavism
writer—Sudhindra Chandra Chakravarti
Academic Publishers—Calcutta

ମମତାଧିକ୍ୟ ଓ କାନ୍ତାଭାବର ନିଜାଙ୍ଗ ସମର୍ପଣ ଜନିତ ପ୍ରେମବିହ୍ୱଳଭାବ ଏକତ୍ରିତ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଏହା ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ରସ ବୋଲି ରାୟରାମାନନ୍ଦ କହିଛନ୍ତି (୯୮) ।

ଉପରୋକ୍ତ କାନ୍ତାପ୍ରେମ ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କ ଠାରେ ଦେଖାଗଲେ ମଧ୍ୟ ଗୋପାଙ୍ଗନାଶ୍ରେଷ୍ଠା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର କାନ୍ତାପ୍ରେମ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ । ପରମ ପ୍ରେମମୟୀ, କୃଷ୍ଣଗତପ୍ରାଣା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପ୍ରେମର ମହିମା ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ । ସେଥିଲାଗି କୃଷ୍ଣ ଅନ୍ୟ ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କର ପ୍ରେମକୁ ଉପେକ୍ଷାକରି ରାସସ୍ଥଳରୁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଅପହରଣ କରିନେଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀରାଧା ପୂର୍ଣ୍ଣବ୍ରହ୍ମ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶକ୍ତି ବୋଲି ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ କହିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନନ୍ତ ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ତିନୋଟି ପ୍ରଧାନ ଶକ୍ତି ରହିଛି । ତାହା ହେଉଛି ଅନ୍ତରଙ୍ଗା, ବହିରଙ୍ଗା ଓ ତଟସ୍ଥା । ଏହାର ଅନ୍ୟନାମ ଚିଚ୍ଛକ୍ତି, ମାୟାଶକ୍ତି ଓ ଜୀବଶକ୍ତି । ଅନ୍ତରଙ୍ଗା ବା ଚିଚ୍ଛକ୍ତିକୁ ଭଗବାନଙ୍କ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ୱରୂପ ଶକ୍ତି କୁହାଯାଏ । ତାହା ପୁଣି ସନ୍ଧିନୀ, ସମ୍ବିତ ଓ ହ୍ଲାଦିନୀ ଭେଦରେ ତିନିପ୍ରକାର । ଏହି ତିନି ଶକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି (୯୯) କୁହାଯାଇଛି ଯେ—ଭଗବାନ ସନ୍ଧିନୀ ଶକ୍ତି ବଳରେ ନିଜେ ସତ୍ତା ଧାରଣ କରନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟକୁ ସତ୍ତା ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି, ସମ୍ବିତ୍ ଶକ୍ତି ବଳରେ ନିଜେ ନିଜକୁ ଜାଣନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟକୁ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ଏବଂ ହ୍ଲାଦିନୀ ଶକ୍ତିବଳରେ ନିଜେ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟକୁ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀ ମଧ୍ୟ ଭଗବତ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ଏହି ତିନିଶକ୍ତି ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ତିନି ଶକ୍ତିର ଗୁଣୋତ୍କର୍ଷତା ବିଚାରରେ ସନ୍ଧିନୀଠାରୁ ସମ୍ବିତ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ସମ୍ବିତ୍ଠାରୁ ହ୍ଲାଦିନୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ତେଣୁ ହ୍ଲାଦିନୀ ହେଉଛି ଭଗବାନଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶକ୍ତି ! ଭଗବାନଙ୍କ ହ୍ଲାଦିନୀ ଶକ୍ତିର ସାରାଂଶ ହେଉଛି ପ୍ରେମ ବା ଆନନ୍ଦ ଚିନ୍ମୟ ରସ ଏବଂ ପ୍ରେମର ସାର ହେଉଛି ମହାଭାବ । ଶ୍ରୀରାଧା ହେଉଛନ୍ତି ମହାଭାବ ସ୍ୱରୂପିଣୀ (୧୦୦) ।

କୃଷ୍ଣବାଞ୍ଛା ପୂର୍ତ୍ତିକରିବା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ଏକମାତ୍ର ଚିନ୍ତା କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ସୌଭାଗ୍ୟ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ପାତିବ୍ରତ୍ୟ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ସତ୍ୟଭାମା, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ପାର୍ବତୀ ଓ ଅରୁନ୍ଧତୀ ସର୍ବଦା ଲାଳାୟିତ

୯୮—ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ ମଧ୍ୟଲୀଳା ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ

୯୯—ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ-ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ (ପୃ ୩୯-୪୦ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)
କାଶୀ ସରସ୍ୱତୀ ଭବନ ସିରିଜ୍ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୧୦୦—ହ୍ଲାଦିନୀର ସାରଅଂଶ ପ୍ରେମନାମ । ଆନନ୍ଦ ଚିନ୍ମୟ ରସ ପ୍ରେମେର ଆଖ୍ୟାନ
ପ୍ରେମେର ପରମସାର ମହାଭାବ ଜାନି । ସେଇ ମହାଭାବରୂପା ରାଧାଠାକୁରାଣୀ
ଚୈ. ଚ ମଧ୍ୟଲୀଳା ୮ମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ହୁଅନ୍ତି । (୧୦୧) କାରୁଣ୍ୟାମୃତ ତାରୁଣ୍ୟାମୃତ ଓ ଲାବଣ୍ୟାମୃତରେ ସ୍ନାତା ଶ୍ରୀରାଧା କୃଷ୍ଣପ୍ରଭ ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣର ପଟ୍ଟଶାଢ଼ୀ ପରିଧାନରେ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ନୁରାଗ ରୂପକ ଅରୁଣ ବସ୍ତ୍ର ତାଙ୍କର ଉତ୍ତରୀୟ, ପ୍ରଣୟମାନ ତାଙ୍କର କାଞ୍ଚୁଲି ସଖୀପ୍ରଣୟ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଚନ୍ଦନ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ତାଙ୍କ ଅଧରକୁ ତାମ୍ବୁଲ ରଙ୍ଗରେ ରଞ୍ଜିତ କରେ । ପ୍ରେମ କୌଟିଲ୍ୟ ତାଙ୍କ ନେତ୍ର ଯୁଗଳରେ ଅଞ୍ଜନ ରୂପରେ ଶୋଭାପାଏ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ରୂପକ କସ୍ତୁରୀରେ ସେ ନିଜ ଅଙ୍ଗକୁ ବିମଣ୍ଡିତ କରନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଜାତ ପ୍ରେମବୈଚିତ୍ତ୍ୟ ତାଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ତରଳ କରିଦିଏ । ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନାମ ଗୁଣ ଓ ଯଶକୁ କର୍ଣ୍ଣାଲଙ୍କାର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । କୃଷ୍ଣପ୍ରେମଜନିତ ସୁଦୀପ୍ତ ସାତ୍ତ୍ୱିକାଦି ଭାବ ତାଙ୍କ ଅଙ୍ଗ ଭୂଷଣ ଏବଂ କିଲକିଞ୍ଚିତାଦି ପ୍ରେମର ବିଂଶତିଭାବ ହୃଦୟର କମନୀୟ ପୁଷ୍ପହାର । ତାଙ୍କର ବଚନ ପ୍ରବାହରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାମ ଯଶ ଓ ଗୁଣ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇପଡ଼େ ।

ରାୟରାମାନନ୍ଦଙ୍କର ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ବିଶ୍ଳେଷଣରୁ ଆବିର୍ଭୂତା ଏହି ନବୀନା ପ୍ରେମମୟୀ ଶ୍ରୀରାଧା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ବୈଷ୍ଣବ ସମାଜରେ ପରମାରାଧ୍ୟା ଦେବୀରୂପେ କଳ୍ପିତ ହୋଇଥିବା ବିଷୟ ଆମେ ଅନୁଭବ କରୁ । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ । ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟାହିଁ ରାଧାବାଦକୁ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିପାରିଥିଲା ଓ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ରାଧାଭାବମୟ ରୂପରେ ରଞ୍ଜିତ କରିପାରିଥିଲା । ଶ୍ରୀଜୀବସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଭାଗବତ ସନ୍ଦର୍ଭ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସନ୍ଦର୍ଭ ଭକ୍ତିସନ୍ଦର୍ଭ ଓ ପ୍ରୀତିସନ୍ଦର୍ଭରେ ଏହି ରାଧା ତତ୍ତ୍ୱର ଚର୍ବିତଚର୍ବଣ ଆଲୋଚନା ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଶ୍ରୀରୂପଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୀଳମଣି ଓ ଓ ଭକ୍ତିରସାମୃତ ସିନ୍ଧୁରେ ଭକ୍ତି ଓ ରସର ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣ କରାଯାଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାହା ରାୟରାମାନନ୍ଦଙ୍କର ମୌଳିକ କଥନର ସୀମାକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିନାହିଁ ।

ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଶ୍ରୀରାଧା

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥାରେ ଯେଉଁ ରାଧାପ୍ରେମକୁ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଥାଏ, ତାହା ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ଓ ବିଧିହୀନ ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତି ରୂପେ ମଧ୍ୟ ନାମିତ । ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରେ ଏହି ପରକୀୟାପ୍ରେମ ଓ ବିଧିହୀନ ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦିଆ ଯାଇଛି । କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ବିଭାଗ ଓ ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପରିଷଦର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ବିଭାଗରେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବ ତତ୍ତ୍ୱମୂଳକ ଗୀତି କବିତା ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଛି । ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ବିଭାଗ ଓ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ବିଭାଗରେ ଏ ଧରଣର କେତେକ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ।

୧୦୧—ଚୈ. ଚ ମଧ୍ୟଲୀଳା । ୮ ପରିଚ୍ଛେଦ

ସହଜିଆମାନଙ୍କ ମତରେ ସାଧକ ନିଜଠାରେ କୃଷ୍ଣତ୍ୱ ଓ ନିର୍ବାଚିତା ନାୟିକା ଠାରେ ରାଧାତ୍ୱ ଆରୋପ କରି ଦୈହିକ ସମ୍ଭୋଗ ମାଧ୍ୟମରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଭବ କରିପାରିବ (୧୦୧କ)। ସେମାନେ କହନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୁରୁଷ ହେଉଛି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରତୀକ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାରୀ ହେଉଛି ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରତୀକ ।

“The Post Chaitanya Sahajiya Cult of Bengal” ନାମକ ପୁସ୍ତକରେ ଶ୍ରୀ ମଣୀନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ବୋଷ ‘ସାଧନଟୀକା’ (୧୦୨) ନାମକ ଏକ ପାଣ୍ଡୁଲିପିର ନକଲ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ନାୟିକା ସାହାଯ୍ୟରେ କିପରି ରସ ସାଧନ କରିବାକୁ ହୁଏ, ତାହାର ବିବରଣୀ ରହିଛି । ଉକ୍ତ ବିବବରଣୀ ଅନୁଯାୟୀ ସାଧକ ଉପଯୁକ୍ତ ନାୟିକା ନିର୍ବାଚନ କଲାପରେ ତାହାକୁ ବିଭିନ୍ନ ଉପଚାରରେ ପୂଜା କରିବ ଓ ପାଖରେ ବସାଇ ଯୁଗଳ ମନ୍ତ୍ର ଜପ କରିବ । ତାହାପରେ ଚୁମ୍ବନଦ୍ୱାରା ତାହାଠାରୁ ରସପାନ କରିବ । ରସପାନ କଲାପରେ ନାୟିକାକୁ ଊରୁରେ ବସାଇ କନ୍ଦର୍ପ ଆରାଧନା ମନ୍ତ୍ର ପାଠ କରିବ ଏବଂ ନାୟିକା ସହ ଯୌନ ସଙ୍ଗମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବ । ମୈଥୁନକ୍ରିୟା ସମୟରେ ସାଧକ “କ୍ଲୀଂ ଶ୍ରୀଂ ଯୁଗଳ କିଶୋରାୟ ସ୍ୱାହା” ମନ୍ତ୍ର ଜପ କରିବ ଓ ବୀଜକୁ ଯୋନିରେ ସ୍ଖଳନ ନ କରି ମଧ୍ୟନାଡ଼ି ବା ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀରେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱପଥରେ ପରମାତ୍ମାରେ ନେଇ ମିଶାଇବ । ଏହିପରି ରାତ୍ରି ଅତିବାହିତ କଲାପରେ ସାଧକ ଓ ନାୟିକା ଗୃହକୁ ଯାଇ ପୁନର୍ମିଳନର ଉତ୍କଣ୍ଠା ପୋଷଣ କରିବ ।

(୧୦୧ କ)--ଓ ରତି ଏ ରତି ଏକତ୍ର କରିୟା
ସେଖାନେ ସେ ରତି ଥୁବେ
ରତି ରତି ଦୁହେଁ ଏକତ୍ର କରିଲେ
ସେଖାନେ ଦେଖିତେ ପାବେ
ସ୍ୱରୂପେ ଆରୋପ ଏଇ ରସ କୂପ
ସ୍ୱରୂପ ବୁଝିଆ ସାଧନ କରିଲେ ସକଲ ସାଧନ ପର
ସାଧକ ହଇବେ ପାର—ଚଣ୍ଡୀଦାସ
ସହଜିୟା ସାହିତ୍ୟ, ପଦାବଳୀ ସଂଖ୍ୟା ୫୭
ଶ୍ରୀ ମଣୀନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ବସୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହିତ ଓ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ୧୯୩୨

୧୦୨—The Post Chaityanya Sahajiya Cult of Bengal
page-67-72 ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ
written by—Manindra Mohan Bose
published by the University of Calcutta, 1930

ରାଗ ଉଦୟ ଦୀପିକା ଗ୍ରନ୍ଥରେ (୧୦୩) ସାଧନ ସଙ୍ଗିନୀ ରୂପେ ଏକ ସର୍ବାଙ୍ଗ ଗୁଣବତୀ ନାୟିକା ନିର୍ବାଚନ କରିବାକୁ କୁହାଯାଇଛି । ରସତତ୍ତ୍ୱ ସାର ଗ୍ରନ୍ଥର (୧୦୪) ବିବରଣୀ ଅନୁଯାୟୀ ନାୟିକା ବିବାହ କରିଥିବା ସ୍ୱାମୀ ଓ ସାଧକ ଛଡ଼ା ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ ସଙ୍ଗ କରିବ ନାହିଁ । ରାଗଉଦୟ ଦୀପିକା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି—ନାୟିକାର ନବମ ବର୍ଷ ବୟସରୁ ପଞ୍ଚଦଶ ବର୍ଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ତବୋଦ୍‌ଗମ ସମୟ । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ନାୟକ, ନାୟିକା ଅଙ୍ଗସ୍ପର୍ଶ କରିବ ନାହିଁ । ପଞ୍ଚଦଶ ବର୍ଷ ବୟସରୁ ଷୋଡ଼ଦଶ ବର୍ଷ ବୟସ ମଧ୍ୟରେ ନାୟିକା ସହିତ ସାଧକ ମୈଥୁନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବ (୧୦୫) ।

ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଜୟଦେବ, ବିଲ୍ୱମଙ୍ଗଳ, ବିଦ୍ୟାପତି ଓ ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କୁ ନିଜ ଦଳଭୁକ୍ତ କରିଛନ୍ତି (୧୦୬) । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ଶ୍ରୀରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ, ଶ୍ରୀନିବାସ, ସ୍ୱାମୀମୁକୁନ୍ଦ, ରଘୁନାଥ ଭଟ୍ଟ ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଓ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ସହଜ ସାଧନା କରୁଥିଲେ ବୋଲି ସେମାନଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖା ହୋଇଛି (୧୦୭) । ଶଶିଭୂଷଣ ଦାସଗୁପ୍ତ ଅକିଞ୍ଚନ ଦାସଙ୍କର ବିବର୍ତ୍ତ ବିଳାସରୁ ଏକ ଉଦ୍ଧୃତି (୧୦୮) ଦେଇଛନ୍ତି, ଯେଉଁଥିରେ ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ, ଭଟ୍ଟ ରଘୁନାଥ, ସନାତନ ଗୋସ୍ୱାମୀ, ଲୋକନାଥ ଗୋସ୍ୱାମୀ, କୃଷ୍ଣଦାସ, ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀ, ରଘୁନାଥଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ଗୋପାଳ ଭଟ୍ଟ ପ୍ରମୁଖଙ୍କର ସାଧନାସଙ୍ଗିନୀଙ୍କ ନାମ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଶଶିଭୂଷଣ ଦାସଗୁପ୍ତଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି—"In their zeal for propaganda, those Sahajiyas have held all the great poets like Jayadeva, Vidyapati, Chandidasa & others and the great Vaisnavâ apostles like Rupa, Sanatana

---

୧୦୩—ଏମନ୍ତ ହୋଇ ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରିୟେ , ଦ୍ୱାତ୍ରିଂଶ ଗୁଣେ ପୂର୍ଣ୍ଣବାନ୍,ସେ ଅଙ୍ଗବାସିନୀ
ଅଙ୍ଗମାର୍ଜନୀ, ଜାତି ପଦ୍ମିନୀ, ସେ ରାଧିକା ଅଂଶିନୀ ସେ
ରାଗ ଉଦୟ ଦୀପିକା ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା OL1843
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ, ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୦୪—ରସତତ୍ତ୍ୱ ସାର ୩୧ପୃଷ୍ଠା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା cy-332
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୧୦୫—ରାଗଉଦୟ ଦୀପିକା ୧୮ପୃଷ୍ଠା

୧୦୬—ରସତତ୍ତ୍ୱସାର ୧୯ ଓ ୨୦ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୧୦୭—ରସତତ୍ତ୍ୱସାର—୪୦ପୃଷ୍ଠା

୧୦୮—Obscure religious cults page 115
Written by—S. B. Dasgupta

Swarupa Damodar, Jiva Goswami and others to be the exponents of Sahajiya practice. (୧୦୯) ।

ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଯାହା କୁହନ୍ତୁନା କାହିଁକି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମରେ ପରକୀୟାତତ୍ତ୍ୱର ଆରୋପ କାମବୀଜ ଓ କାମ ଗାୟତ୍ରୀ ଜପ, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମଦନ ରୂପରେ ଉପାସନା ପ୍ରଭୃତି, ଉଭୟ ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବ ଓ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କୁ ଏକ ସ୍ଥଳରେ (୧୧୦) ସହଜ ବୈଷ୍ଣବ କୁହାଯାଉଛି । ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ କଥୋପକଥନ ମଧ୍ୟରେ ସହଜପ୍ରେମ ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ (୧୧୧) । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ସମୟ ଓ ତତ୍ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ବଙ୍ଗଳା, ବିହାର ଓ ଆସାମରେ ବାମାଚାରତନ୍ତ୍ର ସାଧନା ବହୁଳ ମାତ୍ରାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଚଣ୍ଡୀଦାସ ଓ ବିଦ୍ୟାପତି ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମମୂଳକ କବିତା ଲେଖିଯାଇଛନ୍ତି, ଯେସବୁ ଗୁଡ଼ିକରେ ଅସାମାଜିକ ପରକୀୟା ପ୍ରେମକୁହିଁ ମୁଖ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଛି । ଚଣ୍ଡୀଦାସ, ରାମୀ ନାମକ ରଜକିନୀ ସହିତ ପ୍ରଣୟଲିପ୍ତ ଥିଲେ ବୋଲି ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାରସ ଆସ୍ୱାଦନ କରିବା ପାଇଁ କାହିଁକି ପରକୀୟା ପ୍ରେମର ଆଶ୍ରୟ ନେଉଥିଲେ ତାହା ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମକୁ ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇବାକୁ ହେବ । ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ କଠୋର ଶୃଙ୍ଖଳାପୂର୍ଣ୍ଣ ମାର୍ଗ ବୌଦ୍ଧଭିକ୍ଷୁମାନଙ୍କ ଭିତରେ ବିଦ୍ରୋହାତ୍ମକ ମନୋଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଯେଉଁମାନେ ସହଜ ଓ ଆରାମପ୍ରଦ ଜୀବନ ଯାପନ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକଲେ ସେମାନେ ଏକ ନୂତନ ପନ୍ଥା ଆବିଷ୍କାର କଲେ । ଏହା ତତ୍କାଳୀନ କ୍ଷୁଦ୍ର ତାନ୍ତ୍ରିକ ପ୍ରଥାଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରବୃତ୍ତି ପ୍ରବଣତା ସେମାନଙ୍କ ସାଧନାଚରଣ ମଧ୍ୟରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଲା ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର କ୍ଷୟିଷ୍ଣୁ ଅବସ୍ଥାରେ ସୃଷ୍ଟ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତିପ୍ରବଣ ମନୋଭାବ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ବୁଦ୍ଧଦେବ ଯେଉଁ

୧୦୯—Obsccure religious cults—page-115

୧୧୦—"ମହାରାଜ ସ ଖଳୁ ସହଜ ବୈଷ୍ଣବ ଭବତି"
ଚୈତନ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ନାଟକ ୭ମ ଅଙ୍କ
ଲେ--କବି କର୍ଣ୍ଣପୁର

୧୧୧—ରାୟ କହେ—କିବା ସହଜ ପ୍ରେମେର ଲକ୍ଷଣ
ରୂପଗୋସାଇଁ କହେ—ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରେମଧର୍ମ
ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ ଅନ୍ତ୍ୟଲୀଳା ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣା ଯଥା କୁହାଯାଇଥିଲେ ବ୍ରଜଯାନୀ ଓ ସହଜଯାନୀମାନେ ତାକୁ ପତି ପତ୍ନୀ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଶୂନ୍ୟତାକୁ କରୁଣାର ପତ୍ନୀ କୁହାଗଲା । ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣାର ଯୁଗନଦ୍ଧ ରୂପରୁ ମହାସୁଖ, ବା ସମରସ ବା ସହଜାନନ୍ଦ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ବୋଲି ସହଜଯାନୀମାନେ ମତ ପୋଷଣ କଲେ । ଅଦ୍ୱୟ ବ୍ରଜସଂଗ୍ରହ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରେମପଞ୍ଚକରେ ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣାର ମିଳନକୁ ଦମ୍ପତି ରୂପ ଦିଆଯାଇଛି (୧୧୨) । ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣାର ମିଳନରୁ ପ୍ରବାହିତ ମହାସୁଖ ବା ସମରସ ବା ସହଜାନନ୍ଦକୁ ସହଜଯାନୀମାନେ ନିର୍ବାଣ ଆଖ୍ୟା ଦିଅନ୍ତି । ଉକ୍ତ ସହଜାନନ୍ଦକୁ ଲାଭ କରିବା ନିମିତ୍ତ ସହଜସାଧକମାନଙ୍କୁ ଯୌନଯୋଗସାଧନା ବା Sexo-yogic practice କରିବାକୁ ହେଉଥିଲା । ବୌଦ୍ଧ କୌଳତନ୍ତ୍ର(୧୧୩)ଅନ୍ତର୍ଗତ କୁମାଖ୍ୟ ତନ୍ତ୍ରରେ ଜଗତକୁ ସ୍ତ୍ରୀମୟ କୁହାଯାଇ ଯେ କୌଣସି ସ୍ତ୍ରୀ ସହିତ ସଙ୍ଗମ କରିବାକୁ କୁହାଯାଇଛି (୧୧୪) ।"ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟ ବିନିଶ୍ଚୟ ସିଦ୍ଧି" ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମୈଥୁନାଚରଣ ଦ୍ୱାରା ବଜ୍ରସତ୍ତ୍ୱ ଲାଭ କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇଛି (୧୧୫) ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ସାରା ଭାରତରେ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇ ପଡିଥିଲା ।

୧୧୨—ପ୍ରଜ୍ଞାସ୍ତ ସୌ ବରଃ କାନ୍ତଃ ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟାଦମାସକଃ
ନ ସ୍ୟାତ୍ ଯଦ ମୃକ୍ତୈବ ସ୍ୟାତ୍ ଶୂନ୍ୟତା କାମିନୀ ମତା, ୧
ଅଦ୍ୱୟ ବଜ୍ରସଂଗ୍ରହ G. O. S No. XLI

୧୧୩ —କୁମାଖ୍ୟ ତନ୍ତ୍ର, କୌଳତନ୍ତ୍ରର ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ, କୌଳତନ୍ତ୍ରକୁ ବୌଦ୍ଧ ତନ୍ତ୍ରର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି
ସାଧନାମାଳା Int page IXI G. O. S NO-XI
VOL-II ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ
ଲେ—ବିନୟ ତୋଷ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ

୧୧୪—ନଟିନୀ,ପାଳିନୀବେଶ୍ୟା, ରଜକୀ ନାପିତାଙ୍ଗନା
ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଶୂଦ୍ରକନ୍ୟା ଚ ତଥା ଗୋପାଳ କନ୍ୟକା
ମାଳାକାରସ୍ୟ ଚ କନ୍ୟା ନବକନ୍ୟା ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତା
ଏସୁ କାଚଦାନୀସୁ ତତସ୍ତଦ୍ ଯୋନି ମଣ୍ଡଳେ
ପୂଜୟିତ୍ୱା ମହାଦେବୀଂ ତତୋମୈଥୁନମାଚରେତ୍
କୁମାଖ୍ୟତନ୍ତ୍ରS7/22
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୧୫ —ମୁଦ୍ରାଲିଙ୍ଗନ ସଂଯୋଗାଦ୍ ବଜ୍ରାବେଶ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନାତ୍
ସକ୍ଷୀରଂଧର ପାଛଚକ୍ରଣୁ ଧ୍ୱନି ଦୀପନାତ୍ ୩୨
ବିପୁଳାନନ୍ଦ ସମ୍ଭୋତ୍ ତଦୁରୁ ସ୍ଫୋଟନାଦ୍ ଧ୍ରୁବମ୍ ।

ଏପରିକି ଭାଗବତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଚତୁର୍ବ୍ୟୂହପୂଜା ଏ ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତହୋଇ ପାରିନଥିଲା । ବୃହତ୍ ସଂହିତାରେ (୧୧୬) ସଙ୍କର୍ଷଣ ଓ ବାସୁଦେବଙ୍କ ଏକାନଂଶା ଦେବୀଙ୍କୁ ପୂଜାକରିବାକୁ କୁହାଯାଇଛି । ଲକ୍ଷ୍ନୌ ମିଉଜିୟମ୍‌ର ଏକଫଳକରେ ଏହି ଭଳି ତିନିମୂର୍ତ୍ତି ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ (୧୧୭) ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଓ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ସହିତ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜାକୁ ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତର ରାସ ପଞ୍ଚାଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମଣ୍ଡଳାକାରରେ ନିଶାର୍ଦ୍ଧର ରତିକେଳି ସହିତ ତନ୍ତ୍ରର ଚକ୍ରପୂଜା ଓ ଗୁହ୍ୟ ସମାଜର ଗୁହ୍ୟ ସାଧନାର ସାଦୃଶ୍ୟ ରହିଛି । ହୁଏତ ରାସ ପଞ୍ଚାଧ୍ୟାୟ ଏକ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରକ୍ଷେପ ହୋଇଥିବ । ଆଲଓ୍ୱାର୍ ମାନଙ୍କର କୃଷ୍ଣଲୀଳା ବିଷୟକ ସଙ୍ଗୀତ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଧର୍ମର କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଯାଇଁ ଡକ୍ଟର ମଲ୍ଲିକ ମହମ୍ମଦ (୧୧୮) କହନ୍ତି—

"ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ତାମିଲ୍ ପ୍ରଦେଶରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ତାମିଲ୍‌ର ଜନସାଧାରଣ ତଥା ତାମିଲ୍ ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା । ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ବୌଦ୍ଧ, ଜୈନ, ଶୈବ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପାରସ୍ପରିକ ବିରୋଧ ସତ୍ତ୍ୱେ ସହାବସ୍ଥାନ ନୀତି ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ମାନେ ରାଜକୀୟ ସମର୍ଥନରେ ଶୈବ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କରି ନିଜର ଆସ୍ଥାନ ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲେ । ପଞ୍ଚମ ଓ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନଧର୍ମ କ୍ଷୟିଷ୍ଣୁ ଅବସ୍ଥା ଧାରଣ କଲାବେଳେ ବୈଦିକ ଧର୍ମ ସହିତ ଏହାର ଏକ ଆପୋଷ ସମାଧାନ ଘଟିଥିଲା । ତାମିଲ୍ ଦେଶର ଏହି ନୂତନ ବାତାବରଣ ଭିତରେ ଏକ ନୂତନ ଧର୍ମମାର୍ଗ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା । × × × × ବୈଦିକ ଧର୍ମର ଯଜ୍ଞକ୍ରିୟା ମୁକ୍ତି ନିମିତ୍ତ ସାଧନା ଇତ୍ୟାଦି କଠିନ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସରଳ କରାଯାଇ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମରେ ଏକ ସରଳ ସୁଲଭ ସର୍ବସାଧାରଣ ଗ୍ରହଣୀୟ ମାର୍ଗ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ କରାଗଲା । ଏହା ହେଉଛି ଭକ୍ତି ମାର୍ଗ ।"

ନ ଚରାନ୍ନମଥୋ ରାଜାବନ୍ଦ୍ୟସତ୍ତ୍ୱଃ ପ୍ରସିଦ୍ଧତ ୩୯, ୫ମ ପରିଚ୍ଛେଦ
ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟ ବିନିଶ୍ଚୟ ସିଦ୍ଧି
Cy. O. S. XLIV

୧୧୬—ବୃହତ୍ ସଂହିତା—ବରାହମିହିର ୫୮ ଅଧ୍ୟାୟ

୧୧୭—ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ,ସ୍ୱାଗ ୩୪୮ ପୃ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ
ଲେ-ଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ

୧୧୮—ଆଲଓ୍ୱାର୍ ଭକ୍ତୋ ତାମିଲ ପ୍ରବନ୍ଧମ୍ ଔର୍ ହିନ୍ଦୀ କୃଷ୍ଣକାବ୍ୟ ପୃ ୪୯-୫୦
ବିନୋଦ ପୁସ୍ତକ ମନ୍ଦିର, ଆଗ୍ରା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

ପରଶୁରାମ ଚତୁର୍ବେଦୀ ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ଉଦ୍ଭବ ସମ୍ପର୍କରେ ନିଜର ମତ ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି ୧୧୯—"ବୈଦିକ ଯୁଗ ପରେ ଭାରତୀୟ ସମାଜରେ ପ୍ରବୃତ୍ତିକେନ୍ଦ୍ରିକ ଜୀବନ କ୍ରମଶଃ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ+ + + କିନ୍ତୁ ଏହି ସମୟରେ ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ଦ୍ୱାରା ଭଗବାନଙ୍କ ସହିତ ନିକଟତର ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନାର ଚେଷ୍ଟା ଆରମ୍ଭ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ। ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଭାରତବର୍ଷରେ କୌଣସି ଏକ ଜାତିର ପ୍ରଭାବକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ। ଏ ଜାତି କିଏ ସେ? ଏଥିପାଇଁ ଆଭୀର ଜାତିର ସଂସ୍କୃତିକୁ ସୂଚିତ କରାଯାଇପାରେ। ଏମାନଙ୍କର ସରଳ, ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ, ଆମୋଦପ୍ରମୋଦମୟ ଜୀବନ ଏବଂ ଏମାନଙ୍କର ଗୃହ ଚଳଣ ତଥା ସଂସ୍କୃତିରେ ଐହିକ ଭାବ ବେଶ୍ ଆକର୍ଷଣୀୟ ଥିଲା।"

ଉପରୋକ୍ତ ମନ୍ତବ୍ୟମାନଙ୍କରୁ ଏହା ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ଯେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଭାବରେ ଆଲ୍‌ୱାର ଜାତି ବା ଆଭୀର ଜାତି ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଧର୍ମକୁ ଭଗବତ୍ ଉପାସନାର ମାର୍ଗ ରୂପେ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ। କନ୍ମ ଆଲୱାର ଇଷ୍ଟକଭଙ୍କୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସହବାସ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି ୧୨୦।

ସୁତରାଂ ସହଜ ପ୍ରେମ ଦ୍ୱାରା ଭଗବାନଙ୍କର ଆରାଧନା କରିବା ପ୍ରଥା ଏକଦା ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା।

ବ୍ରହ୍ମସଂହିତାର ଏକ ଶ୍ଲୋକରେ ୧୨୧ ସହଜ ପ୍ରଣୟକୁ ଭଗବତ୍ ଉପାସନାର ଏକ ପନ୍ଥା ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି। ବଲ୍ଲଭଦେବଙ୍କର ଏକ ଫଳକରେ ୧୨୨ (୧୧୮୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) ସହଜଧର୍ମର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି। ଚାଲୁକ୍ୟ ବଂଶୀୟ ରାଜାଙ୍କର ଏକ ଶିଳାଲେଖରେ ୧୨୩ (୧୩୦୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) ଏହାକୁ ଭଗବତ୍ ଶୃଙ୍ଗାର ବାରଧି ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି।

---

୧୧୯ - ମଧ୍ୟକାଳୀନ ଶୃଙ୍ଗାରିକପ୍ରବୃତ୍ତିୟାଁ—୧୮ ପୃଷ୍ଠା
ଲେ - ପରଶୁରାମ ଚତୁର୍ବେଦୀ
ସାହିତ୍ୟ ଭବନ (ପ୍ରାଇଭେଟ) ଲିମିଟେଡ୍, ଏଲାହାବାଦ

୧୨୦—ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରାଚ୍ୟ ସମ୍ମେଳନ, ପ୍ରୟାଗ ୧୯୨୬ କାର୍ଯ୍ୟ ବିବରଣୀ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ।

୧୨୧—ଯଂ କ୍ରୋଧ କାମ ସହଜ ପ୍ରଣୟାଦିଭୀତି
ବାତ୍ସଲ୍ୟ ମୋହ ଗୁରୁଗୌରବ ସେବ୍ୟ ଭାବୈଃ ...୫୯ ଶ୍ଲୋକ
ବ୍ରହ୍ମ ସଂହିତା, ଗୌଡ଼ୀୟ ମିଶନ ଓ୍ୱାର୍କସ୍

୧୨୨—ଯସ୍ୟହ ସହଜ ଧର୍ମାଧର୍ମ କର୍ମୈକଚତୁରଃ...
Ep. Ind Vol V Page 163

୧୨୩—ଭଗବତ୍ ଶୃଙ୍ଗାର ବାରଧେଃ Ep. Ind Vol V Page 35

ଏହି ଯେଉଁ ସହଜପ୍ରେମଦ୍ୱାରା ଭଗବତ୍ ଉପାସନା ମାର୍ଗର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ସେଥିରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ କୌଣସି ଏକ ସମୟରେ ପରକୀୟାଭାବ ସମ୍ମିଶ୍ରିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ସାଂଖ୍ୟର ପୁରୁଷ ପ୍ରକୃତି ତତ୍ତ୍ୱ, ତାନ୍ତ୍ରିକ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ଶିବଶକ୍ତି ତତ୍ତ୍ୱ, ବଜ୍ରଯାନର ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସହଜଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣାର ଯୁଗନଦ୍ଧ ତତ୍ତ୍ୱ ସହିତ ସାମ୍ୟ ରଖି କୃଷ୍ଣକୈନ୍ଦ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ।

ସହଜ ଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣାର ଯୁଗନଦ୍ଧ ରୂପକୁ ଯେପରି ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଓ ନିତ୍ୟବର୍ତ୍ତମାନ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି, ରାଧା କୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳ ରୂପକୁ ସେହିପରି ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଓ ନିତ୍ୟବର୍ତ୍ତମାନ ରୂପେ କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣାର ମିଳନରୁ ସମରସ, ବା ସହଜାନନ୍ଦ ମହାସୁଖ ପ୍ରବାହିତ ହେଲାପରି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳନରୁ ମଧୁରରସ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ବୋଲି ବୈଷ୍ଣବ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳ ରୂପ କଳ୍ପନାର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନଥିଲା । ନିମ୍ବାର୍କଙ୍କର ଦଶଶ୍ଳୋକୀ, ଜୟଦେବଙ୍କର ଗୀତଗୋବିନ୍ଦକୁ ଏଥିପାଇଁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ପଦ୍ମପୁରାଣରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅତୀନ୍ଦ୍ରିୟ ରାଜ୍ୟର ଗୋଲୋକରେ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଛି । ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅଦ୍ୱୟ ଯୁଗନଦ୍ଧ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରି ଏଥିରୁ ପ୍ରବାହିତ ବଜ୍ରତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସମରସ ବା ସହଜାନନ୍ଦକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ ସହଜଯାନୀ ଓ ବଜ୍ରଯାନୀମାନେ ଏକଦା ମୈଥୁନ ଯୋଗସାଧନାର ଆଶ୍ରୟ କରିଥିଲେ । ଠିକ ସେହିପରି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳ ମିଳନର ମଧୁର ରସ ଉପଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ପରନାରୀ ସମ୍ଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ଯେଉଁ ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ପରନାରୀ ସମ୍ଭୋଗ ମାଧ୍ୟମରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଧୁର ଲୀଳାର ରସ ଆସ୍ୱାଦନ କରିବା ପନ୍ଥା ବାଛି ନେଇଥିଲେ, ସେମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଧୁର ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ପରକୀୟା ରଙ୍ଗରଞ୍ଜିତ କରିଥିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ । ବୋଧହୁଏ ସେଥିପାଇଁ ଚଣ୍ଡୀଦାସ ଓ ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କ ହସ୍ତରେ ରାଧା କାମଲୁବ୍ଧା ପରନାରୀ ଓ କୃଷ୍ଣ କାମସର୍ବସ୍ୱ ପର ପୁରୁଷ ରୂପେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ବ୍ୟଭିଚାରଗ୍ରସ୍ତ ସହଜିଆ ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କର ଚିନ୍ତାଧାରା କୃଷ୍ଣକୈନ୍ଦ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରେ କିପରି ଅନୁପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା, ତାହା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ରୂପେ ଚିନ୍ତା କରାଯାଇପାରେ । ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ, ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ କୁମାରିଲ ଭଟ୍ଟ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଉପରେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଉକ୍ତ

ଆକ୍ରମଣରୁ ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସହଜିଆ ବୌଦ୍ଧମାନେ ରୂପ-ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ତତ୍କାଳୀନ ଲୋକପ୍ରିୟ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଗ୍ରହଣକରି ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରବୃତ୍ତିପ୍ରବଣ ସହଜିଆ ବୌଦ୍ଧଗଣ ସେମାନଙ୍କ ଅଦ୍ୱୟଯୁଗନଦ୍ଧତତ୍ତ୍ୱକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳତତ୍ତ୍ୱରେ ରୂପ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ରାଧାକୃଷ୍ଣଯୁଗଳ ରୂପରୁ ପ୍ରବାହିତ ମଧୁର ରସ ଆସ୍ୱାଦନ କରିବା ପାଇଁ ପରକୀୟା ସମ୍ଭୋଗର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲେ । ବାମାଚାର ସାଧନାବହୁଳ ବଙ୍ଗଳା, ବିହାର ଓ ଆସାମ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏହା ବିଶେଷ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥିବ । ହେ ବଜ୍ରତନ୍ତ୍ରର "ରାଗେଣ୧୨୪ ବଧ୍ୟତେ ଲୋକୋ ରାଗେଣୈବ ବିମୁଚ୍ୟତେ" ଉକ୍ତି ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରାଜ୍ୟରେ ରାଗାନୁଗାପ୍ରେମମାର୍ଗ ଉନ୍ମୋଚନ କରିଥିଲା ।

କେତେକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ମତ ପୋଷଣ କରନ୍ତି ଯେ ଶୈବ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଭାବପ୍ରବଣ ଭକ୍ତିଧାରାଟି ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରର ଦାନ ଏବଂ ଏହା ଗୁହ୍ୟକାମ ସାଧନାର ଦ୍ୱାର ଉନ୍ମୁକ୍ତ କରିଥିଲା । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଉପାସନା ସହିତ ଏହା ବିଶେଷ ଭାବେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ୧୨୫ ।

ନିଷ୍କର୍ଷ —

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନା ଗୁଡ଼ିକୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଦେଖାଯାଏ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଜନ୍ମ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଧାଚରିତ୍ର ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ପର୍କୀୟ କୌଣସି ପ୍ରାମାଣିକ ତଥ୍ୟ ନାହିଁ । ଏପରିକି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯେଉଁ ବାଲ୍ୟ ଏବଂ କୈଶୋର ଲୀଳା ସହିତ ଆମେ ରାଧାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରୁ ସେହି ବାଲ୍ୟ ଓ କୈଶୋର ଲୀଳାର ପ୍ରାମାଣିକ ତଥ୍ୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଜନ୍ମ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପ୍ରାଚୀନ ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟ ଉପନିଷଦ୍‌ରେ୧୨୬ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗୋପଲୀଳାର ନାୟକ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାନଯାଇ କେବଳ ଦେବକୀପୁତ୍ର କୁହାଯାଇଛି । ଖ୍ରୀ: ପୂ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ପାଣିନିଙ୍କର ସୂତ୍ର୧୨୭ରେ ବାସୁଦେବଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏ ବାସୁଦେବଙ୍କ ସହିତ ସେ ଗୋପୀ କନ୍ୟା ରାଧାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କିତ କଳ୍ପନାତୀତ ।

୧୨୪—ହେ ବଜ୍ରତନ୍ତ୍ର

125—Monograph on the religious Seats in India — among Hindus Page 15 Writer—D. A. Pai

୧୨୬—ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟ ଉପନିଷଦ୍ ୩।୧୭।୬

୧୨୭—ପାଣିନିସୂତ୍ର ୪।୩।୯୮ JRAS 1910 Page 168

ମଥୁରାର ପ୍ରସ୍ତରଖୋଦିତ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯେଉଁ ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ଚିତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ତାହାର ସମୟକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ—୧ମ – ୨ୟ ଶତାବ୍ଦୀ ବୋଲି ନିର୍ଣ୍ଣୟ ୧୨୭ [କ] କରାଯାଇଛି । ସେହିପରି ଯୋଧପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ମାଣ୍ଡୋରରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବାଲ୍ୟଲୀଳାସମ୍ପର୍କୀୟ ଯେଉଁ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ତାହାର ସମୟକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ—ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀ ବୋଲି ଅନୁମାନ୧୨୮ କରାଯାଇଛି । ଉକ୍ତ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷଷ୍ଠ କିମ୍ବା ସପ୍ତମ—ଶତାବ୍ଦୀରେ ବାଦାମୀ ପାହାଡ଼ ଗୁମ୍ଫାରେ ଖୋଦିତ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟରୁ ୧୨୯ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେଥିରେ ରାଧା ନାହାନ୍ତି । ବଙ୍ଗଳାର ପାହାଡ଼ପୁରରୁ ଆବିଷ୍କୃତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀର ଏକ ୧୩୦ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟରେ କେବଳ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖରେ ଏକ ନାରୀମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଲେ ବି ତାଙ୍କୁ ରାଧା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ଅଛି ।

ବେଦରେ ବ୍ୟବହୃତ ରାଧସ୍ ଓ ରାଧାଶବ୍ଦ ଧନାର୍ଥ ବୋଧକ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣପ୍ରେୟସୀ ଶ୍ରୀରାଧା କୁହାଯାଇ ପାରିବନାହିଁ । ଯେଉଁ ତନ୍ତ୍ର, ତାପିନୀ ଓ ଉପନିଷଦ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମୂହରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଦିଆଯାଇଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ଅର୍ବାଚୀନ କିମ୍ବା ସେଥିରେ ଥିବା ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ପ୍ରକ୍ଷେପ । ପୁରାଣମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ଶାସ୍ତ୍ରୀୟତତ୍ତ୍ୱ ଜଗତକୁ ରାଧା ବିଳମ୍ବରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଲୋକଗୀତକାରେ ସେ ବହୁଦିନରୁ ପରିଚିତା ଥିଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ହାଳଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ 'ଗାହାସତ୍ତସଈ'ର ଗୋଟିଏ ପଦରୁ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଆଲୱାର୍‌ମାନଙ୍କର ଦିବ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତରେ ତାଙ୍କୁ ନାପ୍ପିନାଇ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

---

୧୨୭ (କ)—Archaeological Survey of Indja. Annual Report 1925-26 Page 184

128—Archaeological Survey of India, Annual Report 1905-6 Page 135

129—Archaeological Survey of India, Annual Report 1928-29 Page 167

130—Archaeological Survey of India, Annual Report 1926-27 Page 140

ଏକ ସମୟରେ ହିନ୍ଦୁତନ୍ତ୍ର ଓ ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ର ଭାରତଭୂମିରେ ଅଖଣ୍ଡ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଥିବା କଥା ଆମେ ଜାଣୁ । ସର୍ବ ଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ କୃଷ୍ଣକୈନ୍ଦ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ଗୁରୁତ୍ୱ ଲାଭ କଲାପରେ ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଭାବରେ ସେଥିରେ ଶକ୍ତିବାଦ ଓ ଅଦ୍ୱୈତ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଯୋଡ଼ି ଦିଆଯାଇଥିଲା । ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ସଂହିତାରେ ୧୩୧ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଯେଉଁ ଶ୍ରୀ ଭୂ ଓ ଲୀଳାଶକ୍ତିର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଅଛି ସେଥିରୁ ଲୀଳାଶକ୍ତିକୁ ସମ୍ଭବତଃ ରାଧା ରୂପରେ କଳ୍ପନା କରାଯାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଲୀଳାକନ୍ୟା କୁହାଯାଇଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଯେଉଁ ସମ୍ପର୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ ତାହା ଲୀଳା ସମ୍ପର୍କ ରୂପେ ପରିଚିତ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଅବତାର ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ପରେ ଆଲୋଚିତ ହେବ ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ସମ୍ପର୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ପରକୀୟା ପ୍ରେମପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଠିଥାଏ ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏକ କଳ୍ପନା ବିଳାସ । ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଯୌନଯୋଗ ସାଧନ ପାଇଁ ଯେଉଁ 'ପରକୀୟାପ୍ରେମ ଅନୁସରଣ କରୁଥିଲେ ତାହାର ପ୍ରତିଫଳନ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଚରିତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଘଟାଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ସେଥିରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ରଙ୍ଗ ଲେପନ କରିବା ଫଳରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣତତ୍ତ୍ୱ କ୍ରମଶଃ ଗୁରୁତ୍ୱ ଲାଭ କରିଥିଲା ।

131—Introduction to Pancharatra and Ahirbudhnya—
Samhita Page 55
Written by—Schradar, Adyar Madras, 1916

—o—

Rada (ରାଅଦ) Avesta—Lover—ସଂ-ରାଧ(ପୁଂ) ସ୍ତ୍ରୀ-ରାଧା
Journal of Letters: Calcutta
Dr. S. K. Sen, Etymology of name Radha
Indian Linguistics Vol VIII, 1940

ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଓଡ଼ିଶାର ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପରଂପରା (ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ)

ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ଧର୍ମ । ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ମତରେ ପୂଜିତ ସଙ୍କର୍ଷଣ ଓ ବାସୁଦେବ ଏଠାରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଓ ବଳଭଦ୍ର ରୂପରେ ବହୁଦିନରୁ ପୂଜା ପାଇ ଆସୁଛନ୍ତି । ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜାମାନେ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଛନ୍ତି । କଳିଙ୍ଗର ମାଠର ବଂଶୀୟ ରାଜା ପ୍ରଭଞ୍ଜନ ବର୍ମା (ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୫ମ ଶତାବ୍ଦୀ) ନିଜକୁ ନାରାୟଣ ଭକ୍ତ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି [୧] । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଭୌମକର ରାଜବଂଶର ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀ, ଦଣ୍ଡୀ ମହାଦେବୀ ଓ ଧର୍ମ ମହାଦେବୀ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ଦାନପତ୍ରରେ ନିଜକୁ ପରମ ବୈଷ୍ଣବୀ ରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି [୨] । ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ରାଜବଂଶ ଭିନ୍ନମତାବଲମ୍ବୀ ଥିଲେ ହୁଁ ସେମାନଙ୍କ ଆଚରିତ ଧର୍ମର ଇଷ୍ଟ ରୂପକୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ଦେଖୁଥିଲେ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତମ ଓ ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ତାନ୍ତ୍ରିକ-ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ସାରା ଭାରତରେ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ମଧ୍ୟ ଏ ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇପାରିନଥିଲା । ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ[୩] ଓ ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତି[୪] ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ ଆଲୋକପାତ କରିଛନ୍ତି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ନବମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ

1—Inscriptions of Orissa Vol. Pl ii

2—Baud Pl of Tribhuvan Mahadevi
EP.I.XXIX Pp 210-219

୩ (କ)—Budhism in Orissa—Dr. Nabin Kumar Sahu
ଏବଂ
(ଖ) ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ

୪—ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ—ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତି

ଉକ୍ତ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏତେ ପ୍ରବଳ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା ଯେ ଭୌମକର ବଂଶର ରାଜାମାନେ ଏହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇ ନିଜକୁ ପରମ ସୌଗତ ଓ ପରମ ତଥାଗତ ରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାର ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମକୁ କେତେକାଂଶରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା ।

ଶ୍ରୀଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଆକ୍ରମଣରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବିଲୋପ ଘଟୁଥିଲା ବେଳେ ଆଲୱାରମାନଙ୍କର ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ଉପାସନା ଓ ଭକ୍ତିଧର୍ମର ପ୍ରସାର ଘଟୁଥିଲା । ନବ ଶୈବ ଧର୍ମ ଓ ନବ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଉନ୍ମେଷ ପାଇଁ ଏହା ଉଷାକାଳ ଥିଲା ।

ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରତିପତ୍ତି ଲୋପ କରିଥିଲେ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୁନଃପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଏହା ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ନବବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଥିଲା । ଏପରିକି ଓଡ଼ିଶାର ଯେଉଁ ଭୌମକର ବଂଶର ରାଜାମାନେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରୁଥିଲେ, ସେମାନେ ପରମ ସୌଗତ ଓ ପରମ ତଥାଗତ ଉପାଧି ପରିତ୍ୟାଗ କରି ନିଜ ନିଜକୁ ପରମ ମାହେଶ୍ୱର ଓ ପରମ ବୈଷ୍ଣବ ପଦରେ ଭୂଷିତ କରି ନବୋଦିତ ଶୈବ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲେ[5] ।

ଏଣିକି ଯେଉଁ ନୂତନ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଘଟିଲା, ସେଥିରେ ତାନ୍ତ୍ରିକତା ଓ ଯୋଗପିଣ୍ଡିତ ସାଧନା ମିଶି ଯାଇଥିଲା । ସାରଳା ମହାଭାରତ ଓ ପଞ୍ଚସଖା ସାହିତ୍ୟରେ ତାର ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ । ଆଲୱାରମାନଙ୍କର ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ବା ଗୋପୀନାଥ ଉପାସନା ନବ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ସହ ଜଡ଼ିତ ହେଲା ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋପୀନାଥ ପୂଜା ପ୍ରଚଳନ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଚତୁର୍ଭୁଜଧାରୀ ମାଧବ ପୂଜା ବିଶେଷ ଭାବେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା[6] । ସେଥିପାଇଁ ଜୟଦେବ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ ମାଧବ ଓ ରାଧାମାଧବ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି ।

ଚତୁର୍ଭୁଜଧାରୀ ମାଧବ ବା ବିଷ୍ଣୁମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାନରେ ଦ୍ୱିଭୁଜବିଶିଷ୍ଟ ମୁରଲୀଧାରୀ କୃଷ୍ଣମୂର୍ତ୍ତି ବା ଗୋପୀନାଥମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ପ୍ରଚଳନ ହେବାର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବିଷ୍ଣୁ-କୃଷ୍ଣ ମିଳିତ ବିଗ୍ରହ ଉପାସନା କରାଯାଇଥିଲା । ଏହା କେବଳ ଧାର୍ମିକ ଜନତାର ମାନସକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ ଅଭ୍ୟସ୍ତ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କରାଯାଇଥିଲା । ଗୋପାଳ

5—Invocatory Verses from Inscriptions Vol.I .Page XLII

୬—ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବ ଓ ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ପୃ ୧୮-୧୬
ଶ୍ରୀ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଓ ପ୍ରଣୀତ

କୃଷ୍ଣ ଉପାସନାପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ମାଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ ଉଡ଼ୁପିଠାରେ ଏଭଳି ଏକ ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଛନ୍ତି ୭ । ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ଏକ ବିଷ୍ଣୁ କୃଷ୍ଣ ମିଳିତ ବିଗ୍ରହ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ପୁରୀର ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ ମଠ ଓ ଷଡ଼ଭୁଜ ଗୌରାଙ୍ଗ ମଠରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଧରଣର ମୂର୍ତ୍ତି ରହିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାରେ ମାଧବ ବା ବିଷ୍ଣୁ ଉପାସନା ଉପର ଲୋକପ୍ରିୟ ଥିଲା ଏବଂ ସମୟ କ୍ରମେ ଗୋପୀନାଥ ଉପାସନା ଉପର ପ୍ରବେଶ କଲା ତାହା ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଦେଖିଲେ ଅନୁଭବ କରିହୁଏ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋପୀନାଥ ଉପାସନାକୁ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଥିଲା ୮ । ସର୍କଣା, ଯାଜପୁର, ଗୋପୀନାଥପୁର, ସାରପୁର ଦାଣ୍ଡମୁକୁନ୍ଦପୁର, ଭଦ୍ରକର ମାଳତିବା, ପୁରୀର ମାର୍କଣ୍ଡେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଦକ୍ଷିଣପାର୍ଶ୍ୱ, ଜଗତସିଂହପୁରର ପୋକପୁର ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଗୋପୀନାଥ ମୂର୍ତ୍ତି ଏବେ ବି ପୂଜିତ ହେଉଛନ୍ତି । କଟକ, ରେମୁଣା ଓ ପୁରୀରେ ପୂଜିତ ହେଉଥିବା ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ, କ୍ଷୀରଚୋରାଗୋପୀନାଥ ଓ ଟୋଟା ଗୋପୀନାଥଙ୍କୁ ଚୈତନ୍ୟଚରିତାମୃତ-ରେ ବିଶେଷ ଗୌରବ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଓଡ଼ିଶାରେ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର କ୍ଷିପ୍ରପ୍ରସାର ଗଙ୍ଗବଂଶର ରାଜତ୍ୱ କାଳରୁ ଘଟିଥିଲା । ଶ୍ରୀ ରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦୀକ୍ଷିତ ହେବା ଯୋଗେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ବିଶେଷ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୋଇଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମଗିରିର ଆଲଓ୍ୱାରନାଥ ମନ୍ଦିର ଓ ଶ୍ରୀକାକୁଳମ୍‌ର କୂର୍ମ ମନ୍ଦିର ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ପୁନର୍ନିର୍ମାଣ ମଧ୍ୟ ସେ କରିଥିଲେ ।

ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଙ୍କ ସମୟରୁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥପୀଠ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ନବବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ ରୂପେ ସର୍ବଭାରତୀୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲା । ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ମଇହାର ନାମକ ସ୍ଥାନରୁ ଆବିଷ୍କୃତ ଏକ ଶିଳାଲେଖରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ସମୁଦ୍ରସ୍ନାନ ଓ

---

୭ – ପଞ୍ଚୋପାସନା ପୃ୯୦୭, ଜେ. ଏନ୍. ବାନାର୍ଜି

8—On the Worship of Radha Krishna Page 53
Writer Paramananda Acharya
Published In the Souvenir on Sri Jayadeva 1968

9---E I. Vol XXXV Part IV
Edited by Dr. D. C. Sircar and V. S. Subramanyam
ପ୍ରାପ୍ତବାନ୍ ଜଲଧେସ୍ତୀର୍ଥଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଃ
ତେନୈବ, ଗଚ୍ଛତାଭୂୟଃ ପରମଂ ବ୍ରହ୍ମଣଃ ସଦନମ
Inscription from Maihar

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦର୍ଶନ ଦ୍ୱାରା ବ୍ରହ୍ମଲୋକ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ । ଶ୍ରୀ ରାମାନୁଜ, ଶ୍ରୀ ନିମ୍ବାର୍କ, ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ ଓ ଶ୍ରୀ ମାଧ୍ୱ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ଏଠାରୁ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଚାରିତ ମତବାଦ ଲାଗି ସ୍ୱୀକୃତି ଲାଭକରି ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୦ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଚାରି ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟର ମତବାଦ ପ୍ରଚାର ନିମିତ୍ତ ଏଠାରେ ମଠମାନ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀନିମ୍ବାର୍କ ସଂପ୍ରଦାୟର ରାଧାବଲ୍ଲଭ ମଠ,ଶ୍ରୀରାମଜୀ ମଠ, ଚଇଟି ମଠ ଓ ଦୁଃଖୀଶ୍ୟାମ ଛତାମଠ, ରାମାନୁଜ ସଂପ୍ରଦାୟର ଏମାରମଠ ଓ ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ ସଂପ୍ରଦାୟର ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ ମଠକୁ ପ୍ରଚାରକେନ୍ଦ୍ର ରୂପେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଷୋଡଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ବିକାଶ ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନୁକୂଳ ପାଗ ଥିଲା । କେବଳ ଗୋପୀନାଥ ମୂର୍ତ୍ତି ଉପାସନା ନୁହେଁ, ବୈଷ୍ଣବ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ମଧ୍ୟ ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିଲା ।

ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଭାବିତ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ବୈଷ୍ଣବତାପିନୀ ଗ୍ରନ୍ଥ (ଯଥା—ରାଧାତାପିନୀ, ଗୋପାଳ ତାପିନୀ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାପିନୀ ପ୍ରଭୃତି) ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ସେଗୁଡ଼ିକର ମୂଳ ଉତ୍ସ ରୂପେ ଅଥର୍ବ ବେଦୀୟ ପୈପଳାଦ ଶାଖାର ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଉଅଛି । ୧୧ । ପ୍ରଫେସର ଦୁର୍ଗାମୋହନ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ୧୯୫୮ ମସିହାରେ ବାଲେଶ୍ୱରର ମରାଇ ଗ୍ରାମରୁ ଉକ୍ତ ପୈପଳାଦ ଶାଖାର ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଇଥିଲେ । ଏବେବି ସେଠାରେ ପୈପଳାଦ ଶାଖାର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବାସ କରୁଛନ୍ତି । ୧୨ । ସୁତରାଂ ବୈଷ୍ଣବତାପିନୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ବାଲେଶ୍ୱରର ମରାଇ ଗ୍ରାମରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ସମ୍ଭାବନାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରାମର ବୈଷ୍ଣବୀୟ ପରିବେଶ ସେଠାରୁ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିବା ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ବୋଧହୁଏ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତର ଟୀକା ରଚନା କରିବାକୁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରିଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ

---

୧୦ । ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ—ନିମ୍ବାର୍କ—ମାଧ୍ୱ—ରାମାନୁଜାଖ୍ୟସ୍ୟ
ଭବିଷ୍ୟନ୍ତି ପ୍ରସିଦ୍ଧାସ୍ତେ ହ୍ୟୁତ୍କଳେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମାତ୍
Proceedings of the 7th All India Oriental
Conference Page 449

11 - Studies in Orissan History
Archaelogical and Archives page 415
Writer- Sri Paramananda Acharya

୧୨ । ଉପରୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ପୃଷ୍ଠା-୪୪୯

ଗୋପୀନାଥ ଉପାସନା, ପ୍ରେମଭକ୍ତି ରସାଶ୍ରିତ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତର ପଠନ ଓ ଶ୍ରବଣ, ଓଡ଼ିଶାର ଗଣମାନସକୁ ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା । ସେଥିଲାଗି ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ ଭାଗବତର ଟୀକା ରଚନା କରିବା ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଭାଗବତର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ।

ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଭାବିତ କୃଷ୍ଣ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଶକ୍ତି ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ରାଧାବାଦ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଶ୍ରୀ ନିମ୍ବାର୍କ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସି ସ୍ୱମତବାଦ ପ୍ରଚାର କରିବା ଫଳରେ ରାଧା ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ଭକ୍ତକବି ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବ ଉକ୍ତ ଭାବଧାରାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୂଳକ ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହା ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନ୍ୟବର୍ଗ ଓ ପଣ୍ଡିତ ସମାଜର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା । କଥିତଅଛି । ୧୩ । ଗଙ୍ଗବଂଶର ରାଜା ଏକଜଟା କାମଦେବ ବା କାମାର୍ଣ୍ଣବ ଦେବ । ୧୪ । (ରାଜତ୍ୱ ସମୟ ଖ୍ରୀ ୧୧୪୭-୫୬) ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଶ୍ରବଣ ନକଲେ ଜଳ ସ୍ପର୍ଶ କରୁନଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ନରସିଂହଦେବ (ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ) ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅନୁଭବ କରି ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦ ସେବା ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ (ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ) ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଅନୁକରଣରେ ରଚିତ ଅଭିନବ ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦକୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଚଳନ କରାଇଥିଲେ । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ଜୟଦେବଙ୍କ ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦର ପୁନଃ ପ୍ରଚଳନ ହୋଇଥିଲା ।

ରାଜକୀୟ ସମର୍ଥନ ଯୋଗେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଗୁରୁତ୍ୱ ଲାଭ କରିବା ହେତୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏହା ଉପରେ ଟୀକା ରଚନା କରି ଏହାର ଲୋକପ୍ରିୟତା ବଢାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । "ଭାବଭାବିନୀ" ନାମକ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ସର୍ବ ପ୍ରଥମ ଟୀକା । ୧୫ । [କ] ରାଜରାଜଦେବଙ୍କ ସମୟରେ

---

୧୩ । ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ—ପୃ୫୨ ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହ
ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେ଼ମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୧୪ । ଏକଜଟା କାମଦେବଙ୍କୁ ଗଙ୍ଗବଂଶର ରାଜା କାମାର୍ଣ୍ଣବ ଦେବରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଛି । 'ଶ୍ରୀଜୟଦେବ ଓ ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦ', -୮୪ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

14[A] History of Sanskrit Literature Page 666
S. N. Dasgupt and S. K. Dey.

(ଖ୍ରୀ ୧୧୭୦-୧୧୯୦) ଉଦୟନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଟୀକା 'ସର୍ବାଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦରୀ' ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ॥ ୧୫ ॥ ନାରାୟଣ ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ନରସିଂହଦେବ ଗୋପୀନାଥ ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ଉପାସନାକୁ ବ୍ୟାପକ କରିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ କୃଷ୍ଣତ୍ୱ ଆରୋପଣକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବା ପାଇଁ କାଞ୍ଚି ବିଜେତା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ 'ଗୋପାଳାର୍ଚ୍ଚନା ପଦ୍ଧତି' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଙ୍କଳନ କରି ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ପୂଜାପ୍ରଣାଳୀକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ ॥ ୧୬ ॥

ଶ୍ରୀ ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ 'ପଦ୍ୟାବଳୀ' ॥୧୭ ॥ରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ନାମରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା କେତେଗୋଟି ଶ୍ଳୋକ ଦେଖାଯାଏ, ଯେଉଁଥିରେ ଗୋପୀଜନ ପରିବେଷ୍ଟିତ ॥ ୧୮ ॥ ବଂଶୀବାଦନ-ପରାୟଣ, ବଙ୍କିମ ଭଙ୍ଗୀଯୁକ୍ତ ଓ ଚମ୍ପକ ପୁଷ୍ପମଣ୍ଡିତ ॥ ୧୯ ॥ ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମବସ୍ତ୍ର ପରିହିତା ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପିପାସୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିଷୟରେ ଚମତ୍କାର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ପଦ୍ୟାବଳୀରେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଥିବା ଅନ୍ୟଏକ ଶ୍ଳୋକ ॥ ୨୦ ॥ରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ରାଧାଙ୍କର ପୂର୍ବ ରାଗକୁ ସୁନ୍ଦର ଭାବଗର୍ଭକ ରୂପ ଦେଇଛନ୍ତି । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣକୈନ୍ଦ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଯଥେଷ୍ଟ ରାଜକୀୟ ସମର୍ଥନ ଓ ଲୋକାନୁରାଗ ଲାଭ

---

୧୫ ॥ ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବ ଓ ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ୩୦୪ ପୃଷ୍ଠା

୧୬ ॥ ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବ ଓ ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ୮୮ ପୃଷ୍ଠା

17— The Padyabali, Edited by S, K. Dey
Dacca University Publication 1934
A History of Brajabuli Literature Page 13
Written by Sri Sukumar Sen
Published by University of Calcutta

୧୮ ॥ ଗୋପୀଜନାଲିଂଗିତ ମଧ୍ୟଭାଗଂ · ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ଳୋକ ସଂଖ୍ୟା ୨୯୩

୧୯ ॥ ଅଧରେ ନିହିତ ବଂଶୀ...ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ଳୋକ ସଂଖ୍ୟା ୪୮

୨୦ ॥ ମନୋଗତାଂ ମନ୍ମଥବାଣ ବାଧା, ମାମେଦୟନ୍ତୀବ ତନୋତିକାରୈଃ
ଘନାନାବାଚମ୍ମୁବାଚ ରାଧା । ତଦାତଦାଲୀ ଜନସମ୍ମୁଖେଷା ଶ୍ଳୋକ ୧୬୧

କରିଥିଲେ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ରାଜଗୁରୁ କବିଡିଣ୍ଡିମ ଜୀବଦେବାଚାର୍ଯ୍ୟ 'ଭକ୍ତି ଭାଗବତ' ଓ 'ଭକ୍ତି ବୈଭବ' ନାମକ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଭକ୍ତି ଧର୍ମର ମହତ୍ତ୍ୱ ଦର୍ଶାଇଥିଲେ । ଜୀବଦେବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପୁତ୍ର ଜୟଦେବାଚାର୍ଯ୍ୟ 'ପୀୟୂଷ ଲହରୀ' ନାଟିକା ଓ 'ବୈଷ୍ଣବାମୃତମ୍' ନାମକ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ପୀୟୂଷ ଲହରୀ ନାଟିକା ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଅବଲମ୍ବନରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । 'ବୈଷ୍ଣବାମୃତମ୍' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବୈଷ୍ଣବତତ୍ତ୍ୱ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । ଏଠାରେ ରାୟରାମାନନ୍ଦଙ୍କର 'ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ' ନାଟକକୁ ସ୍ମରଣ କରାଯାଇପାରେ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ ଉକ୍ତ ନାଟକଟି ରଚିତ ହୋଇଥିଲା କାରଣ ଏଥିରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ନାମ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ ନାଟକରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି । ନାଟକଟି ସଂସ୍କୃତରେ ଲିଖିତ । ଏହାକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବ ଏବଂ ଲଳିତ ମାଧବ ନାଟକର ପଥପ୍ରଦର୍ଶିକା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ ।

ସୁତରାଂ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ମତରେ ସଙ୍କର୍ଷଣ ଓ ବାସୁଦେବ ପୂଜା, ଚତୁର୍ଭୁଜଧାରୀ ମାଧବ ପୂଜା, ଗୋପୀନାଥ ପୂଜା, ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିଷୟକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ଓ ଭକ୍ତିଧର୍ମ ଏଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଧାରାବାହିକ ଭାବରେ ବିକଶିତ ହୋଇ ଆସିଛି । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବାହୁଚ୍ଛାୟାତଳେ ଭକ୍ତିପ୍ରବଣ ରାଜାମାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରେ ଓଡ଼ିଶାର ଭକ୍ତ ଓ ସାଧକମାନଙ୍କର ଅନୁଚେଷ୍ଟା ଫଳରେ ଓ ସର୍ବୋପରି ଧର୍ମପ୍ରାଣ ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କ ସାଦର ସମର୍ଥନରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଉଲ୍ଲୋଳ ପ୍ରବାହ ଲାଗି, ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ଏକମାତ୍ର କାରଣ କୁହାଯାଇନପାରେ । ବରଂ ପବିତ୍ର ବୈଷ୍ଣବ ଅଭିଜାତ୍ୟଭରା ସ୍ୱାଧୀନ ଓଡ଼ିଶା ଭୂମିକୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ନିଜର ଉପଯୁକ୍ତ ଲୀଳାସ୍ଥଳୀ ରୂପେ ବାଛିନେଇ, ଏଠାରୁ ତାଙ୍କର ଧର୍ମ ଅଭିଯାନ ଆରମ୍ଭ କରିବାର ସୁଯୋଗ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏ ମାଟିର ରାୟରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ମୁଖରୁ ସେ ଶ୍ରୀରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗାପ୍ରେମ ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ରବଣ କରି ଚମତ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ । ଏ ମାଟିର ଶ୍ରୀଧରସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ ସେ ଭାଗବତର ଗୂଢ଼ତତ୍ତ୍ୱକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥିଲେ । ଏ ମାଟିର ମାଧବେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀଙ୍କ ୨୧ ଏକ ଶ୍ଳୋକକୁ ॥ ୨୨ ॥ ସେ ବାରମ୍ବାର ଆବୃତ୍ତି କରି

---

୨୧ ॥ ମାଧବେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକ ବୋଲି ଶ୍ରୀ ସୁକୁମାର ସେନ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

୨୨ ॥ ଅୟି ଦୀନ ଦୟାର୍ଦ୍ର ନାଥ ହେ

ସେଥିରେ ନିହିତ ଥିବା ମହାଭାବରେ ତନ୍ମୟ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ । ସର୍ବୋପରି ଓଡ଼ିଶା ଗୌରବ ଜୟଦେବଙ୍କ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟଗ୍ରନ୍ଥ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରେ ଓଡ଼ିଆ ରାଧାସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ପାଇଁ ଯେଉଁ ଅନୁକୂଳ ପାଗ ଥିଲା ତାକୁ ବିସ୍ମରଣ କରିବା ଅନୁଚିତ ହେବ ।

ଶ୍ରୀରାଧା ମୂର୍ତ୍ତି ଉପାସନା

ଶ୍ରୀ ରାଧାଚରିତ କଳ୍ପନା, ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣ-ଲୀଳା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆଦି ଆମେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ, ପୁରାଣ ଲୋକଗୀତିକା ପ୍ରଭୃତିରେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଶ୍ରୀରାଧାବିଗ୍ରହପୂଜା ବହୁ ବିଳମ୍ବରେ ହୋଇଥିଲା । ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ଓ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ କଥୋପକଥନ[୧୩] ଭିତରେ ଶ୍ରୀରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ଉପାସନା ବିଷୟ ଉତ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେତେବେଳକୁ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତିନିର୍ମାଣ କଳ୍ପନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରାମାଣିକ ତଥ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ । ରାମଦାସଙ୍କ "ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି ରସାମୃତ"-[୧୪] ରେ ଜୟଦେବଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିଗ୍ରହ ସହିତ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାତ୍ରା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗୀୟ ବୈଷ୍ଣବକବି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଦାସ ବାବାଜୀଙ୍କର 'ଭକ୍ତମାଳ' ଗ୍ରନ୍ଥ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜୟଦେବଚରିତମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ନଥିବାରୁ ଏହାର ସତ୍ୟତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ[୧୫] ରହିଛି ।

ବଙ୍ଗଳାର ପାହାଡ଼ପୁରରୁ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଥିବା କେତୋଟି ଯୁଗଳ ମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଯୁଗଳମୂର୍ତ୍ତିକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ—ମୂର୍ତ୍ତି ବୋଲି ଶ୍ରୀ କେ. ଏନ୍.

ମଥୁରାନାଥ କଦାବଲୋକ୍ୟସେ
ହୃଦୟମ୍ ତ୍ୱଦାଲୋକ କାତରମ୍
ଦୟିତ ଭ୍ରାମ୍ୟତି କିଂ କରୋମ୍ୟହମ୍

୧୩—କମୁପାସ୍ୟମସି ? ମହସୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣରାଧାଭିଧେ
କବିକର୍ଣ୍ଣପୁର ବିରଚିତ ଚୈତନ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ନାଟକ- ୭ମ ଅଙ୍କ

୧୪—ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି ରସାମୃତ ୫୫ ଅଧ୍ୟାୟ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ
ପ୍ରକାଶକ—ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର, କଟକ, ନୂତନ ମୁଦ୍ରଣ

୧୫—ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବ ଓ ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ପୃ ୭୭ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ସାର୍ଥିତ ମତପୋଷଣ ୨୬ କରନ୍ତି । ଉକ୍ତ ଯୁଗଳ ମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟରୁ ପୁରୁଷ ମୂର୍ତ୍ତିଠାରେ ତ୍ରିଭଙ୍ଗୀ ଠାଣି, ବଂଶୀ ଓ ମୟୂର ପୁଚ୍ଛ ଇତ୍ୟାଦି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ଏବଂ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ଏକ ନର୍ତ୍ତକୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଭଳି ଦେଖାଯାଏ । ତେଣୁ ସେହି ଯୁଗଳମୂର୍ତ୍ତିକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତି ରୂପେ ନିର୍ବିବାଦରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନପାରେ ।

ନରହରି ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କର "ଭକ୍ତି ରତ୍ନାକର"୨୭ ଓ ଗୋପୀଜନବଲ୍ଲଭ ଦାସଙ୍କର "ରସିକମଙ୍ଗଳ" ୨୮ କାବ୍ୟରେ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରେରଣ ଓ ଉପାସନା ସମ୍ପର୍କରେ କେତେକ ବିବରଣୀ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ।

ଭକ୍ତି ରତ୍ନାକର ଗ୍ରନ୍ଥର ଷଷ୍ଠ ତରଂଗରେ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଓଡ଼ିଶାରୁ ରାଧା ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରେରଣ ବିଷୟରେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବିବରଣୀ ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ଉତ୍କଳଦେଶର ରାଧାନଗରରେ ବୃଷଭାନୁ ନାମକ ଜଣେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ବାସୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବାସ କରୁଥିଲେ । ରାଧା ତାଙ୍କ ଭକ୍ତିରେ ଆକର୍ଷିତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ଗୃହରେ କନ୍ୟା ରୂପରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । କିଛିଦିନ ପରେ ବୃଷଭାନୁଙ୍କ ଦେହାନ୍ତ ହେଲା । ତତ୍କାଳୀନ ପୁରୀ ରାଜା ଲୋକମୁଖରୁ ରାଧାଙ୍କ ବିଷୟ ଶୁଣିବାକୁ ପାଇ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ରାଧାନଗରକୁ ଆସିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ରାଧାଙ୍କର ଦିବ୍ୟମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହୋଇଗଲେ । ରାଧା ରାଜାଙ୍କୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ କହିଲେ— ମୋତେ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ଚକ୍ରବେଢ଼ାରେ ସ୍ଥାପନ କର । ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ, ରାଜା ରାଧାଙ୍କୁ ଚକ୍ରବେଢ଼ାରେ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଲୋକେ ତାହାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବୋଲି କହିବାକୁ ଲଗିଲେ । ତେଣୁ ରାଧା ସ୍ୱପ୍ନରେ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବଙ୍କ ପୁତ୍ର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜାନାଙ୍କୁ କହିଲେ—ମୋତେ ଶୀଘ୍ର ବୃନ୍ଦାବନକୁ ପଠାଇଦିଅ । ରାଧାଙ୍କର ଯେଉଁ ମୂର୍ତ୍ତି ବୃନ୍ଦାବନକୁ ପଠାଯାଇଥିଲା ତାହା ଆକାରରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଥିଲା ବୋଲି ଏଥିରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

26—Annual Report of the Archaelogical Snrvey of India 1926-27 Page 140

୨୭—ଭକ୍ତି ରତ୍ନାକର—ନରହରି ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ
ଗୌଡ଼ୀୟ ମିଶନ କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରକାଶିତ

୨୮—ରସିକ ମଙ୍ଗଳ—ଗୋପିଜନବଲ୍ଲଭ ଦାସ
ସାରଦା ପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରକାଶିତ

ଭକ୍ତ ରତ୍ନାକରର ଏକାଦଶ ତରଙ୍ଗରେ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପତ୍ନୀ ଜାହ୍ନବୀଦେବୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବୃନ୍ଦାବନକୁ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରେରଣ ବିଷୟରେ ନିମ୍ନପର କୁହାଯାଇଅଛି—

ବୃନ୍ଦାବନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଜାହ୍ନବୀଦେବୀ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଦେଖି ମନେ ମନେ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ ଏବଂ ମନେ ମନେ ଭାବିଲେ— ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି କିଛି ଉଚ୍ଚ ହୋଇଥିଲେ ଭଲ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତା । ଗୋପୀନାଥ ଜାହ୍ନବୀଦେବୀଙ୍କ ମନୋଭାବ ଜାଣିପାରି ରାତ୍ରିରେ ସ୍ୱପ୍ନରେ କହିଲେ — ରାଧା ମୋ ସହିତ ଉଚ୍ଚତାରେ ସମାନ ନୁହନ୍ତି ! ଯଦି ତୁମ ମନରେ କୌତୁକ ହେଉଛି । ତେବେ ଗୌଡ଼ ଦେଶକୁ ଯାଇ ଏକ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ପଠାଇବ । ସେ ମୋର ବାମଭାଗରେ ବସିବେ । ରାଧା ମଧ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଗୋପୀନାଥଙ୍କର ଏ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ସମର୍ଥନ କଲେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇଟି ତରଙ୍ଗର କଥାବସ୍ତୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଆମକୁ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ଯେ, ଜାହ୍ନବୀଦେବୀ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରେରଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ବୃନ୍ଦାବନରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ଥିଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜାନା ପଠାଇଥିବା କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ଜାହ୍ନବୀଦେବୀଙ୍କ ମନରେ ଅସନ୍ତୋଷ ଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ଭକ୍ତ ରତ୍ନାକରରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜାନାଙ୍କୁ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କର ପୁତ୍ର କୁହାଯାଇଛି । 'ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି'[୨୯] ରେ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କର ବତିଶ ଜଣ ପୁତ୍ର ଥିବା କଥା କୁହାଯାଇଛି କିନ୍ତୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜାନା ବା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜେନଙ୍କ ନାମ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ସେଥିରେ ନାହିଁ ।

ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତର ଅନ୍ତ୍ୟଲୀଳା ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜାନାଙ୍କୁ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କର ପୁତ୍ର ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ରାୟରାମାନନ୍ଦଙ୍କର ଭାଇ ଗୋପୀନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ରାଜପୁତ୍ର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜାନାଙ୍କ ସହିତ ଅଶ୍ୱ ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣରେ ମତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଘଟିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ ରାଗିଯାଇ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଆଗରେ ଗୋପୀନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଭିନ୍ନ ମିଥ୍ୟା ଅଭିଯୋଗ ଆଣି ପ୍ରାଣଦଣ୍ଡ ସୁପାରିସ କରିଥିଲେ ।

---

[୨୯] ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି—୫୭ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ
ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ ଓ ଭକ୍ତି ରତ୍ନାକରରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜାନାଙ୍କୁ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ପୁତ୍ର ବୋଲି କୁହାଯାଇଥିବାରୁ ଏହାର ସତ୍ୟତାକୁ ସନ୍ଦେହ କରାଯାଇ ନପାରେ । ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିରେ ଉଲ୍ଲେଖ [୩୦] ଅଛି, ଗୋବିନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାଧର ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ବତିଶ ପୁଅଙ୍କୁ ମାରି ପକାଇ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ [୩୧] । ହୁଏତ ଏହା ହୋଇ ପାରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜାନା ବା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜେନା ବତିଶ ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ହୋଇ ଇତିହାସ ଜଗତରୁ ଲୁଚି ଯାଇଛନ୍ତି ।

ତେଣୁ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଯେଉଁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ ତାହାଙ୍କୁ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ପୁତ୍ର ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରି ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରେରଣ କାଳକୁ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳର (୧୫୦୪-୧୫୩୨ ଖ୍ରୀ) ଶେଷ ଭାଗରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି କଳ୍ପନା ବୋଧହୁଏ ଓଡ଼ିଶାରେ ପୂର୍ବରୁ ନଥିଲା । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟବାସୀ ବୃଷଭାନୁ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ କନ୍ୟା ରୂପେ ରଖିଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର କଳ୍ପନା ରୂପେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ବିଶେଷ ଭାବେ ପରିଚିତ ନଥିବାରୁ ପୁରୀରାଜା କୌତୁହଳ ବଶତଃ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ରାଧାନଗର ଯାଇଥିଲେ । ବୋଧହୁଏ ସେଥିପାଇଁ ଚକ୍ରବେଢ଼ାରେ ସ୍ଥାପିତ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ଲୋକେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବୋଲି ଭାବିଥିଲେ ।

ରସିକ ମଙ୍ଗଳ କାବ୍ୟରେ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ ଏବଂ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିବାହ ବିଷୟ ଲେଖାଯାଇଛି ।

ରସିକମଙ୍ଗଳ କାବ୍ୟର ବିବରଣୀ ଅନୁଯାୟୀ [୩୨] ରସିକାନନ୍ଦ ଗୋସ୍ୱାମୀ ବାଲେଶ୍ୱରର ଧାରନ୍ଦା ଗ୍ରାମର ଦୁଇଜଣ ବୁଦ୍ଧିମନ୍ତ ଧନୀ ଲୋକଙ୍କୁ ଦୀକ୍ଷାଦାନ କରି ସେମାନଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟରେ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରାଇ ନିଜ ଇଷ୍ଟଦେବ ଗୋପୀବଲ୍ଲଭଙ୍କ ସହିତ ଆଡମ୍ବରରେ ବିବାହ କରାଇଥିଲେ । ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କର ବୟସ ୨୦ ବର୍ଷ ହେଲା ବେଳେ ଉକ୍ତ ବିବାହ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲା ।

୩୦—ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି ୫୭ ପୃଷ୍ଠା

୩୧—ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି ୫୭ ପୃଷ୍ଠା

୩୨—ରସିକମଙ୍ଗଳ ୧୬ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କର ଜନ୍ମ ସମୟକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ ଓ ବିବାହ କାର୍ଯ୍ୟର ସମୟକୁ ଖ୍ରୀ୧୫୯୦+୨୦=୧୬୧୦ରେ ନିରୂପଣ କରିଛନ୍ତି[୩୩]।

ରସିକାନନ୍ଦ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିବାହ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଚଳନ କରାଯାଇଥିଲା ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏକ ପୁଣ୍ୟଜନକ କାର୍ଯ୍ୟ ରୂପେ ବିବେଚିତ ହୋଇଥିଲା। ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ବିଭାଗରେ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଥିବା ଏକ ପାଣ୍ଡୁଲିପି[୩୪]ରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିବାହପଦ୍ଧତିକୁ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି।

ସୁତରାଂ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ, ବୃନ୍ଦାବନରେ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିବାହ ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳନ ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶାର ସାଧୁ ଉଦ୍ୟମକୁ ଉପେକ୍ଷା କରାଯାଇ ନ ପାରେ।

ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରାମାଣିକ ତଥ୍ୟ ଆବିଷ୍କୃତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ଉପାସନା ପ୍ରଚଳନ ପଛରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟାକୁ ପ୍ରଥମ ଗୌରବ ଦିଆଯିବାରେ ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ।

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ

ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆଗମନ ପରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା, ରାଧା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ, ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆଗମନର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରିସାରିଥିଲେ। ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିକବି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତର କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ରାଧାଙ୍କ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି। ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରୁ ରାଧା ଚରିତ୍ର ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ସଂସ୍କୃତ ଓ ସଂସ୍କୃତେତର ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥାର ପ୍ରସାର ଓ ଏଥିପ୍ରତି ଜାତିଗତ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାକୁ ବିଚାର କରାଯିବା ଉଚିତ॥

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କଥା ଓଡ଼ିଶା ଭୂମିରେ ପରିଚିତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା। ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜୟଦେବ ବିରଚିତ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ

33—Studies in Oriasan History
Archaelogical and Archives, Page 493

୩୪—ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିବାହ ପଦ୍ଧତି (ପୋଥି) ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

-କୁ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସ୍ମରଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶାର ଗଙ୍ଗବଂଶୀ ରାଜା ନରସିଂହ ଦେବ ଶ୍ରୀ ମନ୍ଦିରରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ସେବା ପ୍ରଚଳନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳାର ଗାନ ଓ ଶ୍ରବଣ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲାଭ କରିଥିଲା । ମନେହୁଏ ପୂର୍ବଭାରତର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୀଠ ନୀଳାଚଳ ଧାମରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୂଳକ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରତି ଅକୁଣ୍ଠ ସ୍ୱୀକୃତି ପୂର୍ବ ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଦେଶିକ ସାହିତ୍ୟମାନଙ୍କର ବିକାଶ ସାଧନ ପାଇଁ ଉପାଦାନ ଯୋଗାଇ ଥିଲା ।

ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କଥା ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରି ବ୍ରଜବୋଲି ଭାଷାକୁ ତାର ବିଚରଣ ଭୂମି ରୂପେ ନିର୍ବାଚନ କରିଥିଲା । ବ୍ରଜବୋଲି ଭାଷାକୁ କେହି କେହି ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳର ଭାଷା ବୋଲି ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ମୈଥିଳୀ, ହିନ୍ଦୀ, ବଙ୍ଗଳା, ଓଡ଼ିଆ, ଆସାମୀ ଓ ବ୍ରଜଭାଷାର ଲକ୍ଷଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ କୃତ୍ରିମ ପାଳିଭାଷା ପରି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ପରିବେଷଣ ପାଇଁ ଏହା ଏକ କୃତ୍ରିମ ଭାଷା ଥିଲା । ବ୍ରଜବୋଲି ଭାଷାର ଉତ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳକୁ ମିଥିଳାରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇ ଥାଏ[୩୫] । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଓ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆବିର୍ଭୂତ ମିଥିଳା କବି ବିଦ୍ୟାପତି ଓ ବଙ୍ଗଳା କବି ବଡ଼ୁ ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କବିତା ଗୁଡ଼ିକ ବ୍ରଜବୋଲି ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ ଆତ୍ମ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା ।

ପୂର୍ବ ଭାରତର ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଏକ ସାଂସ୍କୃତିକ ବନ୍ଧନ ସର୍ବଦା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ କହିଲେ ସାଧାରଣତଃ ବଙ୍ଗଳା, ଆସାମ ଓ ଓଡ଼ିଶାକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ବିହାରୀ ଭାଷାକୁ ମିଶାଇ ଉପରୋକ୍ତ ତିନିଟି ଭାଷା ଗୋଟିଏ ପ୍ରାକୃତ [ମାଗଧୀ ପ୍ରାକୃତ]ରୁ ସୃଷ୍ଟ ବୋଲି ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞମାନେ ମତ ପୋଷଣ କରନ୍ତି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସାମ, ଓଡ଼ିଶା ଓ ବଙ୍ଗଳା—ର ଭାଷା ସୁଦୃଶ୍ୟ ଭାବେ ପୃଥକ୍ ହୋଇ ନଥିଲା ।

ତେଣୁ ଏ ତିନିଟି ପ୍ରଦେଶର ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନରେ ବିଶେଷ ଅସୁବିଧା ନ ଥିଲା, ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ବା କାହାଣୀ ତିନିଟି ରାଜ୍ୟରେ ଲୋକମୁଖରେ ପ୍ରଚଳିତ ହେବା ଅସମ୍ଭବ ବ୍ୟାପାର ନ ଥିଲା ।

ସଂସ୍କୃତେତର ଭାଷାରେ ରଚିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣପରକୀୟା—ପ୍ରେମ କାହାଣୀ ବଙ୍ଗଳା, ବିହାର ଓ ଆସାମ ଆଦିରେ ଯେପରି ଜନ ସମର୍ଥନ ଲାଭ କରିଥିଲା ଓଡ଼ିଶାରେ ତାହା ବୋଧହୁଏ ସମ୍ଭବପର ହୋଇ ନଥିଲା । କାରଣ ଉକ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ସାଧନ ପରମ୍ପରା ଥିଲା ଭିନ୍ନ ଧରଣର ।

35—A History of Brajabuli Literature Page 1

ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି : ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର କ୍ରମିକ ଅଧୋଗତି ପଥରେ ଅବିର୍ଭୂତ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନ ତାର ମୌଳିକ ସଂଯମକେନ୍ଦ୍ରିକ ସାଧନାକୁ ଛାଡ଼ି ଗୁହ୍ୟ କାମସାଧନାରେ ବିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା । ତାର ଗୃହହୀନ ବିପଥଗାମୀ ସହଜିଆ ସାଧକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଅଦମ୍ୟ କାମଲାଳସାର ଚରିତାର୍ଥ ପାଇଁ ପରକୀୟା ସମ୍ଭୋଗର ଆଶ୍ରୟ ନେଉଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁମାନେ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବ ବୋଲାଇଲେ, ସେମାନେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଭିତରେ ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାପାଇଁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳତତ୍ତ୍ୱ ମଧ୍ୟରେ ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ବିଳାସ ଓ ଗୋପନ ଅଭିସାର ଆଦିକୁ ଯୋଡ଼ି ଦେଲେ । ବାମାଚାରର ସାଧନାବହୁଳ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଏହା ବିଶେଷ ଭାବରେ ଘଟିଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଶାର ପରମ୍ପରା କିନ୍ତୁ ଭିନ୍ନ ଥିଲା । ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନ ଧର୍ମର ଅନ୍ତଃରୂପ—ଯୋଗସାଧନା, ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡବାଦ, ଶୂନ୍ୟବାଦ, ଗୁରୁବାଦ ଓ ରହସ୍ୟବାଦ ଆଦି ଓଡ଼ିଶାରେ ମୂଳ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା । କଠୋର କୃଚ୍ଛ୍ରସାଧନା, ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅନାସକ୍ତ ଭାବକେନ୍ଦ୍ରିକ ନାଥଧର୍ମ ଓ ଏହାର ସାଧକଗଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ବେଶ୍ ଲୋକପ୍ରିୟ ଥିଲେ । ସାରଳାଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ଗୋରଖନାଥଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାପ୍ରସଙ୍ଗ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ ଏହା ଅନୁଭବ କରିହୁଏ । ପଞ୍ଚସଖା ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଓଡ଼ିଶାର ଏହି ସାଧନ-ପରମ୍ପରା ଦିଗଟିକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରୁ । ବିହାର ଓ ବଙ୍ଗଳା ଭୂମିରୁ ପ୍ରବାହିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରେମକେଳି କଥା ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାହା ଏ ଦେଶର ସାଧନ ପରମ୍ପରାର ଅନୁକୂଳ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ନିନ୍ଦିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଲୋକପ୍ରିୟତା ଓ ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଚରିତ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପନ୍ଥା ଯେତେ ରାଜକୀୟ ସମର୍ଥନ ଲାଭ କରିଥିଲା, ରାଗମାର୍ଗ ଉପାସକ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ତାହା ଲାଭ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ ।

ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ—

ଶୂଦ୍ରମୁନି ସାରଳାଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ଯେଉଁଠି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି, ସେଠାରେ ଆମେ ଏହି ତାଚ୍ଛଲ୍ୟ ଭାବକୁ ଅନୁଭବ କରୁ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ସମୟ ବା ତାହାର କିଛି ପୂର୍ବରୁ ବ୍ୟଭିଚାରଗ୍ରସ୍ତ ସହଜିଆ ସାଧକମାନଙ୍କର ପରକୀୟା ସମ୍ଭୋଗ ଲୀଳା ଅତି ମାତ୍ରାରେ ପ୍ରବଳ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ସହଜିଆ ସାଧକମାନେ ନିଜର ଅବାରିତ କାମଲାଳସା ତୃପ୍ତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଘୃଣ୍ୟ ପନ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ, ତାହାକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଚରିତ୍ରରେ ରୂପାୟିତ କରୁଥିଲେ । ଫଳରେ ଆମେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ କୁତ୍ସିତ କାମଲୋଲୁପ ଭାବ ଓ ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ କୁଳ କଳଙ୍କିନୀର ଶାଠ୍ୟରୂପ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ । ସହଜିଆମାନେ ନିଷିଦ୍ଧ ପରକୀୟା ସମ୍ଭୋଗ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ

କୌଶଳ ଅବଲମ୍ବନ କରୁଥିଲେ ଓ ସ୍ତମ୍ଭନ, ମୋହନ, ବଶୀକରଣ, ଉଚ୍ଚାଟନୀ ଆଦି ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷୁଦ୍ର ତାନ୍ତ୍ରିକ ପ୍ରଥାର ଆଶ୍ରୟ ନେଉଥିଲେ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅବୈଧ ମିଳନ ଲାଗି ସେହିଭଳି କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ବା ଲୋକକଥା ସମୂହ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଥିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବ ଭାରତୀୟ ବୌଦ୍ଧ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାହିତ୍ୟ ଚେତନା ମଧ୍ୟରେ ଏହିଭଳି ଲୋକକଥା ଗୁଡ଼ିଏ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ [୩୭] ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିବା ଏ ଧରଣର ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥା ଗୁଡ଼ିକ କେତେକାଂଶରେ ଲୋକପ୍ରିୟତା ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନୀତିଗତ ଅନୁମୋଦନ ଅଭାବରୁ ତାହା ଅକୁଳୀନ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲା ।

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ କେତେଗୋଟି ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କଥାରୁ ଏହାର ସତ୍ୟତା ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଇ ପାରେ ।

ସାରଳା ମହାଭାରତ[୩୭]ରେ ଯେତେ ଗୋଟି ଏ ଧରଣର ଗୋପନ କେଳି ପ୍ରସଂଗ ଅଛି ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ "ଖନକାର ବୃତ୍ତାନ୍ତ" [୩୮] ଅନ୍ୟତମ । ବିଷୟବସ୍ତୁଟି ଏହିପରି —

ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉପରେ ସାତକବାଟ କରି ରଖିଥାଏ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମନରେ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଶୃଙ୍ଗାର କରିବାର ଲାଳସା ପ୍ରବଳ ହେଲା । ତେଣୁ ସେ ରାତିରେ ରାଧାଙ୍କ ପୁରକୁ ଗୋପନରେ ପ୍ରବେଶ କରି କବାଟକୁ ମୁଣ୍ଡରେ ଠେଲିଲେ । ମୁଣ୍ଡରେ କଣ୍ଟା ବାଜିବାରୁ ଧାର ଧାର ରକ୍ତ ବହିଲା ॥ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏ କରୁଣ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ବିଧାତା କ୍ଷତ ସ୍ଥାନକୁ ମନ୍ତ୍ରରେ ଝାଡ଼ି ଦେଇ ଏକ ଲୌହ ଯନ୍ତ୍ର ଦେଲେ ଓ ଏକ ଅଞ୍ଜନ ଦେଲେ । କୃଷ୍ଣ ଉକ୍ତ ଯନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ରାଧାଙ୍କର ଗୃହକାନ୍ଥକୁ ନିଃଶବ୍ଦରେ ଖୋଳି ଗୃହ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ବିଧାତା ପ୍ରଦତ୍ତ ଅଞ୍ଜନ ଆଖିରେ ଲଗାଇ ଦେବାରୁ ଘର ଆଲୋକିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଉପରେ ନିଦ୍ରାଧୂଳି ପକାଇ ତାକୁ ଗାଢ଼ନିଦ୍ରାରେ ଅଭିଭୂତ କରାଇ ଦେଲେ । ତା' ପରେ ନିର୍ଭୟରେ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ରତିକ୍ରୀଡ଼ା କଲେ ॥ ଏହିଭଳି ଉପାୟରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଲକ୍ଷେ ଥର ଅବୈଧ ସଙ୍ଗମ କଲେ ଏବଂ ଯେଉଁ ମନ୍ତ୍ର ତାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷେ ଥର ସଙ୍ଗମ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କଲା ତା'ର ନାମ ଲକ୍ଷଣା ଦେଲେ ॥

36—Two Vajrayana Works, Page 1
Edited by Benoytosh Bhattaeharya G.O.S No.XLIV

[୩୭]— ସ୍ୱର୍ଗତଃ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ଓ ଓଡ଼ିଶା ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟାପାର ବିଭାଗ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ସାରଳା ମହାଭାରତ

[୩୮]—ଖନକାର ଟସକର ବୃତ୍ତାନ୍ତ—ପୃ ୫୧୯-୫୨୭ ଆଦିପର୍ବ

ଉକ୍ତ ଲକ୍ଷଣା ନାମକ ଲୌହ ଯନ୍ତ୍ରକୁ ସେ ଦୂତୀ ଗର୍ଭରୁ ନିଜ ଔରସରେ ଜାତ ହୋଇଥିବା ସନ୍ତାନକୁ ଗ୍ରୈଷବୃତ୍ତି ନିମିତ୍ତ ଦେଇଥିଲେ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଔରସରେ ଦୂତୀ ଗର୍ଭରୁ କିପରି ଏକ ଅବୈଧ ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲା ତାହା ଏହିଭଳି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି—

ଥରେ ବସନ୍ତ ଉତ୍ସବ ଯୋଗେ ରାଧାଙ୍କର ଶାଶୁ ଝିଅଘରକୁ ଯାଇଥାଆନ୍ତି ସ୍ୱାମୀ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣ ନନ୍ଦପୁରକୁ ଯାଇଥାଏ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ନିର୍ଭୟରେ ରତି କରିବାକୁ ରାଧାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହା ଏକ ସୁଯୋଗ ଥିଲା, ତେଣୁ ସେ ସରହସୁନ୍ଦରୀ ନାମକ ଦୂତୀକୁ ନିଜର ବସ୍ତ୍ର ଅଳଙ୍କାର ପିନ୍ଧାଇ ଦେଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆଣିବା ନିମିତ୍ତ ପଠାଇଲେ । ତେଣେ କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଯମୁନା କୂଳରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ବ୍ୟଗ୍ର ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସରହସୁନ୍ଦରୀ ପାଦରେ ଥିବା ରାଧାଙ୍କର ନୂପୁରଧ୍ୱନି ଶୁଭିଲା । ରାଧାଙ୍କର ବସ୍ତ୍ର ଅଳଙ୍କାର ପିନ୍ଧିଥିବା ହେତୁ ସରହସୁନ୍ଦରୀ ରାଧାଙ୍କ ଭଳି ଦେଖାଯାଉଥିଲା । କାମାନ୍ଧ କୃଷ୍ଣ ସରହସୁନ୍ଦରୀକୁ ରାଧା ଭାବି ତାର ବସ୍ତ୍ରକୁ ବଳକାରେ ଖୋଲିଦେଇ ରତି ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ରତି ଶେଷରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର କାମନିଶା ଭାଙ୍ଗିଗଲା ଓ ସେ ବୃଦ୍ଧା ଦୂତୀ ସହିତ ରମଣ କରିଥିବା ହେତୁ ଲଜ୍ଜିତ ଓ ଅନୁତପ୍ତ ହେଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନୁତାପ ଭିତରେ କବି ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ବିଳାସକୁ ତୀବ୍ର ଆକ୍ଷେପ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ପରଦାର ଶୃଙ୍ଗାର ଯେ ନୋହୁ ପୋଡ଼ୁ ପୋଡ଼ୁ[୩୯]
ପର ଦାରାକୁ ଯେ ଇଚ୍ଛିବ ଶରୀର ତାର ଗ୍ରୁଡ଼ୁ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟାୟରେ କବି ରାଧା ଓ ଦୂତୀଙ୍କର ଉକ୍ତିପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣସମ୍ଭୋଗଲକ୍ଷଣମଣ୍ଡିତା ଦୂତୀ ପ୍ରତି ରାଧାଙ୍କର ଘନୀଭୂତ ସନ୍ଦେହ ଜଡ଼ିତ ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଛଳୋକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଗୋପନ ସହବାସର ପ୍ରକାଶିତ ଲକ୍ଷଣକୁ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ନିମିତ୍ତ ଦୂତୀର ପ୍ରଚେଷ୍ଟାକୁ କବି ସୁନ୍ଦର ରୂପ[୪୦] ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ପରକୀୟା ପ୍ରେମର ସତର୍କ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କୁହାଯାଇପାରେ ।

ବିରାଟ ପର୍ବର ଏକ ସ୍ଥାନ[୪୧]ରେ ଅନିଚ୍ଛୁକା ରାଧାଙ୍କୁ ବଶୀଭୂତା କରିବା ପାଇଁ କୃଷ୍ଣ କିପରି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ସମ୍ମୋହନୀକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି । କୃଷ୍ଣ ବାରମ୍ବାର ରାଧାଙ୍କ ପାଖକୁ ଦୂତୀ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମ ପାଶରେ ପଡ଼ିଲେ ନାହିଁ । ଏହା

---

[୩୯] —ଆଦିପର୍ବ ୫୨୭ ପୃଷ୍ଠା ।

[୪୦] —ଆଦିପର୍ବ ପୃ ୫୨୭—୫୩୦ପୃ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

[୪୧] —ବିରାଟ ପର୍ବ ୬୪—୬୭ ପୃଷ୍ଠା

କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପୌରୁଷକୁ ଆଘାତ ଦେଲା । ତେଣୁ ସେ ରାଗରେ କଂସବଧ କାର୍ଯ୍ୟ ନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ଏହା ଜାଣିପାରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆଉ ଏକ ବଂଶୀ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଉକ୍ତ ବଂଶୀ, ସ୍ତମ୍ଭନ, ମୋହନ, ବଶୀକରଣ, ଉଚ୍ଚାଟନ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ରକ ଆଦି ପଞ୍ଚସ୍ୱର ବିଶିଷ୍ଟ ଥିଲା । ବଂଶୀ ମଧ୍ୟରେ କାମବୀଜ ଜପିଲେ ରାଧା ସଦାସର୍ବଦା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଧୀନସ୍ଥା ହେବେ । ସେ ବଂଶୀର ଏକ ସ୍ୱର ପ୍ରଭାବରେ ଗୋପାଳମାନେ ଉପସ୍ଥହୀନ ହୋଇ ନପୁଂସକ ହେବେ ଓ ଶୃଙ୍ଗାର ଇଚ୍ଛା କରିବେ ନାହିଁ । ଷଷ୍ଠ ସ୍ୱରରେ କବାଟ କିଳଣୀମାନ ଆପେ ଆପେ ଫିଟିଯିବ ଏବଂ ସପ୍ତମ ସ୍ୱରରେ ଗୋପୀମାନେ ବଶୀଭୂତା ହେବେ ।

ଉଦ୍ଯୋଗ ପର୍ବର ଏକ ସ୍ଥଳରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇଛି— କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ମାଧବୀଲତା ତଳେ ବିପରୀତ ରତି କରୁଥିଲେ ବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦୁହିଁଙ୍କର କେଶ ଧରିବା ହେତୁ କୃଷ୍ଣ ବିଶ୍ୱରୂପ ଧରି ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାକୁ ସହସ୍ର ଗୁଣ ଦୂରକୁ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ[୪୨] । ସ୍ୱାମୀର ସ୍ୱାମିତ୍ୱକୁ ପଦଦଳିତ କରି ବଳପୂର୍ବକ ପରନାରୀ ହରଣ କରିବା ସହଜିଆସାଧକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଧର୍ମାଚରଣ ହୋଇପାରେ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରିତରେ ତାହା ଆରୋପ କରିବାରେ ସେମାନେ କୁଣ୍ଠା କରି ନ ପାରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶୀ ପରମ୍ପରାରୁ ସଂଭୂତ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ରୁଚିଗର୍ହିତ ଅସାମାଜିକ କଥା ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନଗୁଡ଼ିକୁ ସେ ଘୃଣ୍ୟ ରଙ୍ଗ ଦେଇ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ମହାଭାରତର କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ସେ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେବତ୍ୱ ଅର୍ପଣ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି ନାହାନ୍ତି ।

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ପ୍ରଭାବ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଯମୁନାସ୍ନାନ ପାଇଁ ଯାଉଥିବା ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରତିଭିକ୍ଷା, ରାଧାଙ୍କର ଏଥିପ୍ରତି ସମ୍ମତିଦାନ ଏବଂ କୁଞ୍ଜରେ ଉଭୟଙ୍କର ମିଳନକୁ କବି ଯେଉଁ ମନୋଜ୍ଞ ପରିବେଶରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦର ଅନୁରୂପ[୪୩] ।

ସାରଳାମହାଭାରତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୀଳାପ୍ରସଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାଯାଏ, ଏଥିରେ ବୀଭତ୍ସ ନୀତିହୀନ ଅବୈଧ ପ୍ରେମର ଅନାଦର୍ଶ ଦିଗଟି ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ ଥିବା ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଉପାଖ୍ୟାନ ଗୁଡ଼ିକ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କେଉଁଠି ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇଛି, କେଉଁଠି ପରିବର୍ଜିତ ହୋଇଛି ବା କେଉଁଠି ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇଛି ।

୪୨—ଉଦ୍ଯୋଗ ପର୍ବ—୧୩୫ ପୃଷ୍ଠା

୪୩—"ରାଧା ମାଧବ ବେନି କୁଞ୍ଜଲତା ତଳେ" ବନପର୍ବ ୨ୟ ଖଣ୍ଡ ୩୭୩-୩୭୪ପୃ ରାଧାମାଧବୟୋର୍ଜୟନ୍ତି ଯମୁନାକୂଳେ ରହଃ କେଳୟ··· ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦ

ଖନ୍ନକାର ବୃତ୍ତାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଭପାଃମୋଚନ ଜନିତ ଚକ୍ରସ୍ରାବ ଓ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ବଂଶୀଦାନ ବିଷୟ "ଛ ପୋଇ"ରେ ଅବିକଳ ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେହିପରି ଖନ୍ନକାର କଥା ଓ ସରହସୁନ୍ଦରୀମିଳନ ବୃତ୍ତାନ୍ତକୁ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ହରିବଂଶରେ ଅବିକଳ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ପ୍ରତି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିଶ୍ୱରୂପ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର "ଭୂତ କେଳି କଥା"ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନାବକେଳି ଓ ଦୋଳ ଉତ୍ସବ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ଗୁଡ଼ିକର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସୂଚନା ସାରଳା ମହାଭାରତ୪୪ରେ ଦିଆଯାଇଛି । ଯଜ୍ଞ କୁଣ୍ଡରୁ ସମ୍ଭୂତ ବାଂଶ ଖଣ୍ଡରେ ବ୍ରହ୍ମା ବିରହ ବଂଶୀ ନିର୍ମାଣ କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେବା ଓ ଉକ୍ତ ବଂଶୀ ସାହାଯ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଉନ୍ମାଦିତା କରିବା ବିଷୟ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଯେଉଁପରି ଦିଆଯାଇଛି, ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିମୂଳକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଓ ରାଧାଙ୍କର ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା କୁହାଯାଇଛି । ରାଧାଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ନାମ ସହିତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସାରଳାଦାସ ବୋଧହୁଏ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ନାମ ନିର୍ବାଚନ କରିଥିଲେ କାରଣ କେବଳ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟ କେଉଁ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କର ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ନାମ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଥିବା ଜଣାଯାଏନାହିଁ । ସାରଳାଦାସଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନେ ଏହି ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ନାମଟିକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିବା ଦେଖାଯାଏ ।

ତେଣୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରୂପାୟିତା ହୋଇଥିବା ସାଧାରଣୀ ରାଧାଚରିତ୍ର ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲାବେଳେ ସାରଳା ମହାଭାରତର ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ସ୍ମରଣ କରାଯିବା ଉଚିତ ।

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥାଗୁଡ଼ିକୁ ଯେପରି ନାସିକା କୁଞ୍ଚନ କରାଯାଇଛି, ଓଡ଼ିଆ ଢଗଢମାଳୀଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଭାବଧାରା ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପରକୀୟା ପ୍ରେମଲୀଳା ପ୍ରତି ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କର ଏହି ଯେଉଁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ ଭାବ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ତାହାକୁ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ଢଗଢ଼ମାଳୀ ପ୍ରବଚନଗୁଡ଼ିକୁ ସମୀକ୍ଷା କରାଯାଇପାରେ ।

୪୪—ଅନେକ ରଙ୍ଗରସେ ଦେବ ମୋହିଲେ ଗୋପପତି
ନାଉକା ବିମାନେ ଦେବ କ୍ରୀଡ଼ାରଙ୍ଗ ସାରି
ସ୍ୱାମୀ ଗୋପାଳୁଣୀ ମାନନ୍ତ ଘେନିଣ ଦେବହରି
କୃଷ୍ଣ ଶୁକଳ ଦଶମୀରେ ଫଗୁଯାତ୍ରା କରି—ବିରାଟ ପର୍ବ—୭୭ପୃଷ୍ଠା

ଢଗଢମାଳି ପ୍ରଭୃତିରେ ରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ—

ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅବୈଧ ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଢଗଢମାଳି ପ୍ରାଚୀନ ଲୋକ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ସେଗୁଡ଼ିକ କ୍ରମଶଃ ଲୋକମୁଖରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଆସୁଛି । ଏଗୁଡ଼ିକର ରଚୟିତା କିଏ ଓ କେବେ ଏହା ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ତାହା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା କଷ୍ଟକର । ତେବେ ଏହା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କଥା ଯେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟର ସାମାଜିକ ଚଳଣି, ସଂସ୍କୃତି, ରୁଚି, ଆଗ୍ରହ ବିଗ୍ରହ ଓ ବ୍ୟଙ୍ଗ ବିଦ୍ରୂପାତ୍ମକ ବଚନିକାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଢଗଢମାଳି ଗୁଡ଼ିକ ଗଢ଼ି ଉଠିଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିଷୟକ ବହୁ ଅସାମାଜିକ ପ୍ରେମ କଥା ସହଜିଆ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବହୁଳ ଭାବରେ ପ୍ରଚାରିତ ହେବା ଫଳରେ ଏହାର ଅନାଦର୍ଶ ଦିଗଟି ଲୋକମାନସରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ତେଣୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋପନ ପରକୀୟା ପ୍ରେମକୁ ତାଚ୍ଛଲ୍ୟଭାବ ପ୍ରକାଶ କରି ଲୋକମୁଖରେ ଢଗଢମାଳି ଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗର ଲୋକମୁଖ ଦେଇ ଗତି କରିବା ଫଳରେ ତାର ମୌଳିକ ଭାଷାଗତ ରୂପ ବିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ଢଗଢମାଳିଗୁଡ଼ିକର ଭାଷା ସେହି ବିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପ ଧାରଣ କରିଛି ।

ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ କେତୋଟି ଢଗ ଓ ପ୍ରବଚନରେ ରାଧାଙ୍କର ଦୋଷରୁଣୀ ଭାବ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଅନୁଭବ କରିହୁଏ ।

ଯଥା—୧—ରାଧା ରାଧା ବୋଲି ରଟେ ବଂଶୀ
ରାଧା କାହ୍ନୁଛନ୍ତି (ଶିକଉଛି) କରି [ଚୂଲି ମୁଣ୍ଡ)ରେ ପଖି (ଦହି) [୪୫] ।

୨—ରାଧିକା ମାଇଁ ଭାତ ରୁଚ୍ ନାହିଁ ଭଣଜା ପାଇଁ
ଭଣଜା ପାଇଁ (ପେଇଁ) କି,ହୋଇଗଲେ (ହେଲେଣି) ଦାଇ [୪୬]

୩—ପାଣିଘାଟରେ ପଇଡ଼ ମିଠା ପତର ମିଠା ପାନ
ସ୍ତ୍ରୀ ଶୋଭାବନ ରାଧିକା ମିଠା ପୁରୁଷରେ ଭଗବାନ୍ [୪୭] ।

ଡକ୍ଟର୍ କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ଦାସ 'ପଲ୍ଲୀଗୀତ[୪୮] ସଞ୍ଚୟନ'ରେ ରାଧାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କୀୟ

---

[୪୫] ଏବଂ [୪୬] - ଓଡ଼ିଆ ଲୌକିକ ପଦ ବା ଢଗଢମାଳି ବଚନ, ପ୍ରଥମ ଭାଗ —ପୃ ୨୦୨ । ସଂଗ୍ରାହକ ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ ଓ ପୀତାମ୍ବରୀ ଦେବୀ
ପ୍ରକାଶକ—ପଣ୍ଡିତ ଆକୁଳ ମିଶ୍ର କାବ୍ୟତୀର୍ଥ

[୪୭]—ପ୍ରବଚନ ଓ ସାର ବଚନ ୨ୟଭାଗ ୧୩୪ ପୃଷ୍ଠା
ସଂଗ୍ରାହକ—ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ ଓ ଶ୍ରୀମତୀ ପିତାମ୍ବରୀ ଦେବୀ
ପ୍ରକାଶକ—ପଣ୍ଡିତ ଆକୁଳ ମିଶ୍ର କାବ୍ୟତୀର୍ଥ

[୪୮]— ପଲ୍ଲୀ ଗୀତ ସଞ୍ଚୟନ —ଡକ୍ଟର କୁଞ୍ଜ ବିହାରୀ ଦାସ

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଢଗର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚଳିତ, ଢଗଗୁଡ଼ିକ ତଳେ ଦିଆଗଲା ।

୧—ନଈ ସେ ପାଖରେ ଧାନ
ବଂଶୀ ବାଜୁଛି ତାନକୁ ତାନ
ରାଧା ସୁନ୍ଦରୀ ଲୋ ଆସିବେ ଜୀବନଧନ (୨୨ଶପୃଷ୍ଠା)

୨—ବାହାର ହେଲେ ରାଧିକା
କାଖେ କୁମ୍ଭ ଘେନି ଜଳକୁ ଗଲେ
ଜଳକୁ ଗଲେରେ ଗୁବ କାଠି ହଜାଇଲେ
ମୀନ ରୂପ ହୋଇ ଜଳକୁ ଗଲେ
ଜଳକୁ ଗଲେରେ ଗୁବ କାଠି ପାଇଗଲେ (୩୭ପୃ)

୩—ପାହିଲା ରଜନୀ ନ ଜାଣନ୍ତି କେହି
ଜାଣନ୍ତି ଯଶୋଦା ସଜାଡ଼ନ୍ତି ଦହି
ଉଠିକରି ବୋଲି ଗୋପେ ଡାକନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ରାହି
ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ରାହିର ଦୁଧ ନ କିଣନ୍ତି କେହି
ବଡ଼ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ମାଇଁ ରାଧିକା ଖାନଜା ସଙ୍ଗେ ବାଇରେ
(ପୃ୩)

୪—ଏ ନଣନ୍ଦେଇ ବରହୋ
ଏ ନଣନ୍ଦେଇ ବର ତ ହସିଆ ନାଗର
ହସ୍ତ ମୁଁ ପକାଇଲି ରାଧିକା ଉପର
ରାଧିକା ଦୂତିକା ସେ ଦୁହେଁ ସାଉଁଳିଆ
ନଦୀକୂଠେ ବେଲ ବୁଡ଼ାନ୍ତି ନଦୀରେ ନାଉରିଆ
ନଦୀରେ ନାଉରିଆ ବିନୋଦ କୁମାର
ବେଗେ ପାର କର ହୋ (୩୨୭ପୃ)

୫—ଜଳ ଶୁଖି ମୀନ ହେଲେ ଏକଠାବେ ଥୁଆ
ରାଧିକା ଜଳ କେବଣ୍ଡି ହୋ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପାଣିକୁଆ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପାଣିକୁଆ ହୋ ଲମ୍ବ ଲମ୍ବ ଥଣ୍ଟ
ବୁଡ଼ିତ ଧକ୍କୁଲେ ହୋ ରାଧିକା କୁଚ ବେଣ୍ଟ ।।ପୃ୩୨୮।।

୬—ଚଟକୀ ରାଧା ଘଇତାକୁ ଡାକୁ ଦଦା ଦଦା
କାର ପୁଟି ଜଡ଼ା ନ ହୁଏ, ରାଧିକ: ନାଟ ନହୁଏ ।
।।ପୃ୩୮୯।।

୭-- ଝର ଝର କାନ୍ଦୁଅଛ ସାରଙ୍ଗଧର
ଝଟ୍ ଝଟ୍ ହୋଇ ରାଧା ଧରିଲେ କୋଳ
ଝୀନ ବସନେ ପୋଛୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଲୁହ
ଛଡା ଶେଷ କରି କୃଷ୍ଣ ହେଲେ ବାହାର ।।ପୃ୪୯୦।।

୮— ରାଧା ଯାଉଥିଲେ ପଳାଇ, କୃଷ୍ଣ ଗଲେ ଗୋଡ଼େଇ
ସୁନା ନାକଚଣା ତାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ନେଲେ ଛଡ଼ାଇ
ରାଧା ଖଞ୍ଜିଦେଲେ ପାନ ଗୋ କୃଷ୍ଣ ଯାକଲେ କଲେ
ନୁନ ଲଗି ଦାନ୍ତ ପାଚିଲା ତାଳ ପୋହଳା ଦେରେ ।
।।ପୃ ୫୦୩।।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ନରସିଂହ ସେଣ ତତ୍କାଳ ପ୍ରଚଳିତ ଢଗକୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ଯେଉଁ 'ଢେଗ ମାଳିକା'[୪୯] ରଚନା କରିଥିଲେ ସେଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଢଗରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣପ୍ରେମ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ଢଗଟି ହେଉଛି—

ତୁମ୍ଭେ ପୁରୁଷ ଦସ୍ୟା ଅତି ନିର୍ଦ୍ଦୟା, ବାହାରେ ମଧୁର ଭିତରେ ମାୟା
ଗ୍ୟଟ୍ ଚଟ୍ଳ ଅତି କୋମଳ, କାହିଁ ପାଇଁ ଧରି ପାଦ ଯୁଗଳ
ସେ ରାଧିକା ପାଇଁ ଗୋବନ୍ଦେ ଯାଇଁ
କୁଞ୍ଜେ ମରୁଥିଲେ ଅଗ୍ନି କୁଢ଼ାଇ ୪୭
ସେ ଦୂତିକା ଥାଇ ସତ୍ୟ କରାଇ
କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ସମର୍ପିଲେ ନେଇ
ସେ ଗୋପ ଗୁଆଳ, ମନ ଦୁଆଳ
ହୋଇଥିଲେ କୃଷ୍ଣ ପାଦ ସାଙ୍କୁଳି
ସେ ତେତେ ପୀରତି, କଲେଣ ନିତି
ରାଧାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଗଲେ ଶ୍ରୀପତି ୫୦

ଗୋଟିଏ ଅପ୍ରକାଶିତ ଲୋକଗୀତ[୫୦]ରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମସମ୍ପର୍କକୁ ସୁନ୍ଦର ଉପମା ଛଳରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଏହାର ଚମତ୍କାରିତାକୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତିରୁ ଅନୁଭବ କରାଯାଇପାରେ ।

୪୯—ଢେଗ ମାଳିକା   ନରସିଂହ ସେଣ ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା·OL/425
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୫୦—ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗର ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ଓ ତାଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ।

ତୁମ୍ଭେ ରାଧେ ଦୁଧ କହ୍ନାଇଁ ତହିଁକ ସର
ରାଧିକା ହେବ ମୁବା କନଥା କହ୍ନାଇ ତହିଁକ ବର

ରହ ରହ ପରାଣ ମିତ ରହ ଭେଟ ଦେଇଯା
ହେବ କି ନ ହେବ ପ୍ରୀତ ଫେଡ଼ି ମୋତେ କହିଯା

ତୁମ୍ଭେ ରାଧେ ପଣସ କହ୍ନାଇ ତହିଁକ କୋଷା
ରାଧା ହେବେ ଧାନ ଭଇର କହ୍ନାଇ ତହିଁକ ମସା

ତୁମ୍ଭେ ରାଧେ ମୁଗ କହ୍ନାଇ ତହିଁକ ଲୁଣ
ରାଧିକା ହେବେ ସାରଙ୍ଗ ଧନୁ କହ୍ନାଇ ତହିଁକ ଗୁଣ
ତୁମ୍ଭେ ରାଧେ ପାନ କହ୍ନାଇ ତହିଁକ ଚୂନ
ରାଧା ହେବେ ଜଳ କରାଣ୍ଡି କହ୍ନାଇ ତହିଁକ ମୀନ

ତୁମ୍ଭେ ରାଧେ ପାନ କହ୍ନାଇ ତହିଁକ ଗୁଆ
ରାଧା ହେବେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପଞ୍ଜୁରୀ କହ୍ନାଇ ତହିଁକ ଶୁଆ

ଏହିଭଳି ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନେକ ଲୋକଗୀତ ମଧ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳା ପୂରି ରହିଛି, ଯାହା ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି, ପୂର୍ବଭାରତୀୟ ଲୋକକଥାରେ ଓ ଲୋକଗୀତରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବ୍ୟାପାର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ଏଗୁଡ଼ିକ କେଉଁଠି ଲୋକ ସମାଜ ପାଇଁ ରସପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା ହୋଇଥିଲା ତ କେଉଁଠି ଗଣ ମାନସରେ ତୀବ୍ର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦିଆଯାଉଥିଲା, ସେ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ଧରଣର ଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଅଦେହୀ, ନିତ୍ୟଶୁଦ୍ଧ ଓ ନିର୍ଗୁଣ । ପରକୀୟା ପ୍ରେମର ଗନ୍ଧ ସେଠି ନ ଥିଲା । ଏ ଧରଣର ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ଉପଲବ୍ଧି କରିବାକୁ ହେଲେ ଓଡ଼ିଶାର ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରାଭକ୍ତି କେନ୍ଦ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ ।

ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତିସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ ଓ ପରେ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ଧାରାଟି ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲା ତାହା ହେଉଛି ଜ୍ଞାନ ମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ଧର୍ମ । ସହଜିଆ ବୌଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଶୂନ୍ୟବାଦ, ନାଥସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ କଳ୍ପନା ଓ କାର୍ଯ୍ୟସାଧନା ହିନ୍ଦୁ ଓ ବୌଦ୍ଧ ତନ୍ତ୍ରର ହଠଯୋଗ ତଥା ମନ୍ତ୍ରତନ୍ତ୍ର ଆଶ୍ରିତ ସାଧନା ମାର୍ଗ ସହିତ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଆଳୱାର ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ଷ୍ଟର ଦୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚାରିତ ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ସର୍ବଧର୍ମସମନ୍ୱୟ କ୍ଷେତ୍ର ଜଗନ୍ନାଥ ପୀଠରେ ମିଶ୍ରିତ ହୋଇ ଜ୍ଞାନ ମିଶ୍ରାଭକ୍ତି ମାର୍ଗର ଉଦ୍ଭବ

ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ସାଧକବର୍ଗ ଏହାର ଅନୁସରଣ ତଥା ପ୍ରଚାରରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବଳରାମ ଆଦି ପଞ୍ଚସଖା ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ମାର୍ଗର ଉପାସକ ଥିଲେ । ନିଜକୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରିୟସଖା ରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ନିଜର ମୌଳିକ ସାଧନା ମାର୍ଗକୁ ପରିହାର କରିନଥିଲେ ବରଂ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଧର୍ମ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ନିଜ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଥିଲେ । ପଞ୍ଚସଖାବୃନ୍ଦ ରୂପ, ଅରୂପ, ସଗୁଣ, ନିର୍ଗୁଣ ଓ ଜ୍ଞାନ ଭକ୍ତି ଏପରି ବିରୋଧାତ୍ମକ କଥା କହି ନିଜର ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଦୁର୍ବୋଧ ରୂପେ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେମାନଙ୍କର ସାଧନ ମାର୍ଗ ଅତି ସରଳ ଥିଲା । ରୂପକଳ୍ପନା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଅରୂପରେ ପହଞ୍ଚିବା, ସଗୁଣ ଉପାସନା ମଧ୍ୟଦେଇ ନିର୍ଗୁଣ ଉପାସନାକୁ ଅଗ୍ରସର କରିବା, ଯୋଗାଶ୍ରିତ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ ଦେଇ ଭକ୍ତିରେ ତନ୍ମୟ ହେବା ସେମାନଙ୍କ ସାଧନାର ମୂଳସୂତ୍ର ଥିଲା ।

ବୈଦିକ, ବୌଦ୍ଧ, ଶୈବ, ଶାକ୍ତ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ଆଦି ଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଯେତେ ଆଚାର ବିଚାର ରୂପକଳ୍ପ ସାଧନଭଜନ ଓ ମନ୍ତ୍ରୋପାସନା ପ୍ରଣାଳୀ ଥିଲା ସେସବୁକୁ ପଞ୍ଚସଖାମାନେ ଗ୍ରହଣକରି ନେଇଥିଲାଭଳି ମନେହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ନୈମିତ୍ତିକ ଆଲମ୍ବନ ମାତ୍ର ଥିଲା । ନିର୍ଗୁଣ ଅଣାକାର ନିରଞ୍ଜନ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ବ୍ରହ୍ମ ଦର୍ଶନ ଥିଲା ତାଙ୍କ ସାଧନର ଶେଷ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳ । ପ୍ରାଣାୟାମ ଦ୍ୱାରା ଷଡ଼ଚକ୍ର ଭେଦ କରି ଦେହ ଭିତରେ ଅଦେହର ସନ୍ଧାନ ନେଇ ପିଣ୍ଡକୁ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ସେମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପଞ୍ଚସଖାମାନେ ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଓ ରାମ ଆଦି ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ରୂପକଳ୍ପକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଗୁଣତତ୍ତ୍ୱକୁ ହିଁ କେବଳ ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ସାଧନାର ଚରମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ରୂପ ଅରୂପରେ ମିଶିଯାଇଛି । ରୂପାଶ୍ରୟକୁ ସେମାନେ ପରିହାର କରିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଥିଲେ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡବାଦୀ । ମନ୍ଦିର ଗମନ, ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜାଦି ବାହ୍ୟାଚରଣରେ ସେମାନେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉ ନଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରକୃତ ଦେବତା ଦେହ ଭିତରେ ଅଛନ୍ତି । ଦେହ ହେଉଛି ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ପ୍ରତୀକ । ଏହା ଭିତରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଭୁବନ, ମହାଶୂନ୍ୟ, ନିତ୍ୟଗୋଲକ ଆଦି ସବୁ କିଛି ଅଛି । ସହସ୍ରାର ଚକ୍ରରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଜୀବ ସହିତ ଲୀଳା କରୁଛନ୍ତି । ବିନ୍ଦୁରେ ସିନ୍ଧୁ ଦର୍ଶନ ପରି ପିଣ୍ଡ ଭିତରେ ବ୍ରହ୍ମ ତଥା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଦର୍ଶନ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଈଶ୍ୱରୋପଲବ୍ଧି ହୁଏ । ଏହାହିଁ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନଏବଂ ଏହି ଜ୍ଞାନହିଁ ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଅଖଣ୍ଡ ଈଶ୍ୱର ଭକ୍ତିର ଉଦ୍ରେକ କରାଏ ।

ପଞ୍ଚସଖା ଏବଂ ପଞ୍ଚସଖା ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରାଭକ୍ତି—ଉପାସକ ମାନଙ୍କର ରୂପକଳ୍ପନା ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦିଆ ଯାଇଥିବାର

ଦେଖାଯାଏ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶ୍ରୀନିମ୍ବାର୍କ, ବିଲ୍ୱମଙ୍ଗଳ ଓ ଜୟଦେବ ରାଧାଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ ତାହା ଧର୍ମ ଚେତନାରେ ଏକ ନୂତନ ସ୍ପନ୍ଦନ ଆଣିଥିଲା । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ପୀଠରେ ଏହି ମତବାଦର ପ୍ରଚାର ଓ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ସେବା ପ୍ରଚଳନ ହେତୁ, ଓଡ଼ିଶାର ବୈଷ୍ଣବୀୟ ଚେତନା ଭିତରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କ୍ରମବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ଗଜପତିରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ରାଧାବାଦର ପ୍ରବଳ ବାତ୍ୟା ବହିଥିଲା । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଶାସନକାଳର ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାରୀ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ସାଧନା, ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ପ୍ରଚାର ଓ ସର୍ବୋପରି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବଙ୍କର ଏଥିପ୍ରତି ଅନୁରାଗ, ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ସେଥିନିମିତ୍ତ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସେମାନେ ରୂପ କଳ୍ପନା ମଧ୍ୟରେ ମୁଖ୍ୟସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଉପାସକ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପସ୍ଥାପନା ଭଙ୍ଗୀ ଠାରୁ ସେମାନଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପସ୍ଥାପନା ଭଙ୍ଗୀ ଥିଲା ପୃଥକ୍ । ଏହି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଓ ମୌଳିକତାକୁ ସେମାନଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ରଚନାରୁ ଅନୁଭବ କରାଯାଇପାରେ । ନିମ୍ନରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ ପରିସରକୁ ଅଣାଯାଇଛି ।

ନାପିତ ତ୍ରିଲୋଚନ

ଡକ୍ଟର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି *୧ ରସବାରିଧି ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖବନ୍ଧରେ ତ୍ରିଲୋଚନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖିଛନ୍ତି —"ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଯେଉଁ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟାତ୍ମକ ଅନୁବାଦମାନ ଦେଖାଯାଏ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଅନୁବାଦର କର୍ତ୍ତା ଜାତିରେ କମାର-ତାଙ୍କର ନାମ ଉଦ୍ଧବ ଦାସ, ଅନ୍ୟ ଏକ ଅନୁବାଦର କର୍ତ୍ତା ଜାତିରେ ଭଣ୍ଡାରୀ—ତାଙ୍କର ନାମ ତ୍ରିଲୋଚନ । ଶେଷୋକ୍ତ କବି ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଓ ବହିରଙ୍ଗ ଅର୍ଥ ସହ ଓଡ଼ିଆ ପଦ୍ୟରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ମଣିବନ୍ଧ ଗୀତାର ଏକ ସ୍ଥାନରେ ସେ ପୂର୍ବଜନ୍ମରେ ତ୍ରିଲୋଚନ ନାପିତ ଥିବା କଥା କହିଛନ୍ତି *୨ । ତ୍ରିଲୋଚନ ମଧ୍ୟ ଗୋବିନ୍ଦଗୀତା ଗ୍ରନ୍ଥର କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ

---

*୧—ରସବାରିଧି—ପ୍ରାଚ୍ୟ ସମିତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

*୨—"ତ୍ରିଲୋଚନ ମୁଁ ନାପିତ କୁଳେଣ"
ମଣିବନ୍ଧ ଗୀତା ଅଷ୍ଟପଟଳ ୨୩ ପଦ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ

ସମ୍ଭବତଃ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ।

ନାପିତ ବିଲୋଚନଙ୍କର "ଗୋବିନ୍ଦଗୀତା" *୩ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜୟଦେବଙ୍କ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅର୍ଥ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାର ମାର୍ମିକ ରୂପ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଛି । ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ ଏହା ଏକ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ ! ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରୁ ଆମେ ଯେଉଁ ଦୈହିକ ସମ୍ଭୋଗପୁଷ୍ଟ ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ସନ୍ଧାନ ନେଉ, ତାହା ପ୍ରକୃତରେ ଜୟଦେବଙ୍କର ବକ୍ତବ୍ୟ ନଥିଲା । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ପାଠ ପୂର୍ବରୁ ମାନସିକ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପାଇଁ ଯେଉଁ ପନ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ କରାଯିବା ଉଚିତ, ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଲୋଚନ ଲେଖିଛନ୍ତି –

ଯେହ୍ନୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ପଢ଼ିବ ନିତି, ହେରୁ ଗନ୍ଧର୍ବ କଳାକୁଶଳ ମତି ।
ଯେହ୍ନୁ ବୈଷ୍ଣବଧାନ କରିବ ହରି, ତଢ଼େ ହୃଦେ ସୁବେଶ ହେରୁ ଭରି ।
ରବିମଣ୍ଡଳେ ସୋମମଣ୍ଡଳ ଭରି, ତାର ମଧ୍ୟେ ହୁତାଶନ ଯତ୍ନକରି ।
ତାର ଉପରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସିଂହାସନ, ଦିବ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ତହିଁ କରିବ ଧ୍ୟାନ ।
ଧ୍ୟାନକରି ଯେରୂପେ ପାରୁଣେ ଥୋଇ, ତଥି ନିବେଶି ଆକାଶେ ହେରୁଦେଇ
ଦିବ୍ୟଜ୍ୟୋତିରେ ରୂପ ହୋଇବ ଜ୍ୟୋତି, ତଅଁ ଚଇତନ ପଞ୍ଚ ତତ୍ତ୍ୱ ଯେତ ।
ସର୍ବଦ୍ୱାର ସଂଯମିଣ ମୂର୍ଦ୍ଧନିରେ, ମନ ନିରୋଧି ପ୍ରାଣକୁ ରଖିବ ଧୀରେ ।
ପ୍ରାଣ ଅପ୍ୟାନ ଓଁକାର ଏକାକ୍ଷର, ଯେହ୍ନା ଉଚ୍ଚରି ରହିବ ଅମନର ।
ଜୟଦେବ ଯେଉଁ ମନ୍ତ୍ର ଛନ୍ଦ କହି, ଶୁଦ୍ଧକରି ଶୋଧିବ ଗୀତରେ ଧ୍ୟାଇ ।
ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମନ୍ତ୍ର ଶ୍ଳୋକ ଠାବକରି, ଯେହ୍ନା ଅକ୍ଷରେ ଦୁଇ ଛନ୍ଦ ପୂରି ।

ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଥମେ ବାହ୍ୟ ଅର୍ଥ ଓ ତତ୍ପରେ ତାହାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅର୍ଥଗୁଡ଼ିକୁ ଗୋବିନ୍ଦଗୀତାରେ ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଗୋବିନ୍ଦଗୀତାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅନୁଯାୟୀ ଜୀବ ହେଉଛି ରାଧା ଓ ପରମ ହେଉଛନ୍ତି କୃଷ୍ଣ । ଏ ଉଭୟଙ୍କର ଲୀଳା ହେଉଛି ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳା ।

ଶୁଣିମା ସୁଜନେ ଜନେଂ ସାବଧାନ ହୋଇ ।
ରାଧିକା ସେ ଜୀବ କୃଷ୍ଣ ପରମ ଅଟଇ ।
ଯେକ ହୋଇଥାନ୍ତି ଲୀଳା ପାଇଁ ଅବତରି ।
ଅଧଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ଭଜନ୍ତିଣ ବିନୋଦ ଲୀଳା କରି । ୩୦

ସପ୍ତମ ଗାଥା

---

*୩—ଗୋବିନ୍ଦ ଗୀତା – ବିଲୋଚନ
ଉତ୍କଳର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଅବଲମ୍ବନରେ ଆଲୋଚିତ ।

ଏହି ଜୀବ ପରମ ବା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଯେତେବେଳେଣ ସବୁହିଁ ଶୂନ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆଦି ନାହିଁ
ସେହି ନିରାକାର ଅଜ୍ୟୋତି ଅଶ୍ରୁତ ଅପଣା ସୁଖରେ ରହି
ସବ୍ହିଁ ଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟଭବନ ଦେଖିଣ କଳ୍ପିଲେ ମନ
ଇଦଭଂ ଅକାଶ ନାମ ସେ ହୋଇଲା ନିଶବଦ ଉତପତ
ଗୁଣ ଗୁରୁ ନାମ ଅକ୍ଷର ଅଦ୍ୟ ଜ୍ୟୋତିନାଦ ସେହି
ନିଶବଦରୁ ଉଦେ ହୋଇ ଶବଦ ଜ୍ୟୋତି ଶକ୍ତି ଧରି ରହି
ସେ ଜ୍ୟୋତିନାଦ କ୍ଷର ଶବଦ ଦୁଇ ପ୍ରକାରେ ହୋଇଲେ
ଅର୍ଦ୍ଧେ ଊର୍ଦ୍ଧେ ଦୁଇ କଳ୍ପନା କରିଣ ନାଦଜ୍ୟୋତି ବୋଲାଇଲେ
ଜୀବ ପରମ ଦୁଇ ସ୍ୱଭାବ ପ୍ରକୃତି ପୁରୁଷ ସେହି
ସେହି ଦୁଇ ନାଦ ବିନ୍ଦୁ ସେ ବୋଲନ୍ତି ପ୍ରାଣଧ୍ୟାନ ନାମ ସେହି
ନୁହନ୍ତି ଭିନ୍ନ ସେହି ଜୀବନ ଊର୍ଦ୍ଧ ଅର୍ଦ୍ଧେଣ କଳ୍ପିଲେ ।
କଳ୍ପିଣ ସୁଷୁମ୍ନା ମାର୍ଗେ ଅବତରି ବେନି ନାଡ଼ିରେ ଚଳିଲେ ।

ସୁତରାଂ ଚୀତଶୋଦ୍ଧରେ ରାଧା ହେଉଛନ୍ତି ଦେହର ନିମ୍ନଭାଗରେ ଥିବା କୁଳକୁଣ୍ଡଳିନୀ ତ୍ରୁଟିଣୀ ଜୀବାତ୍ମା ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି ଦେହର ଶୀର୍ଷ ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ସହସ୍ରଦଳ ଉପର ନେଂଦର୍ଦ୍ଧି ବ୍ରହ୍ମ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବା ଜୀବ ପରମଙ୍କର ଏହି ଦେହ ଭିତରେ ଲଗି ରହିଛି । ପରମ ନିଜର ବିପୁଳ ଜ୍ୟୋତି ଜ୍ୱାଳାରେ ଅଧୀର ହୋଇ ଜୀବର ଆଲିଙ୍ଗନ ଖୋଜୁଛି ।

ଜୀବନଇ ବଶ କରି ହରି ମୋହି
ସେହିହା ତେଜଜ୍ୟୋତିରେ ଅଧୀର ଦେହୀ

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର କେଳିକୁଞ୍ଜ ହେଉଛି ଅନନ୍ତଦଳ ବିଶିଷ୍ଟ ସହସ୍ରଦଳ କମଳ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦଳ ଏକ ଏକ ନାୟିକା ରୂପ ଦେଖା ଯାଆନ୍ତି ! ତୃତୀୟ ଗାଥାରେ କୁହାଯାଇଛି —

ସେ କୁଞ୍ଜ ମଦନ ଶୋଭା ଅନନ୍ତ ଯେ ଦଳ
କୃଷ୍ଣଜ୍ୟୋତି ଲାଗି କୃଷ୍ଣ ପ୍ରାପ୍ତେ ଅବତାର

ସପ୍ତମ ଗାଥାରେ ଏହାକୁ ଆହୁରି ପ୍ରାଞ୍ଜଳ କରି ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ଗୋପୀମାନେ ଅଟନ୍ତି ଯେ ଅନନ୍ତ କମଳ
ରାଧିକା ଅଟନ୍ତି ଯେ କମଳେ କେଶର
ମଧୁକର ଅଟନ୍ତି ଯେ କଳାସ୍ତା କହ୍ନାଇଁ
ଅନନ୍ତ କମଳ ଦଳ ମଧ୍ୟରେ ଭ୍ରମଇଁ

ଭ୍ରମି ଭ୍ରମି କେଶର ଚୁମ୍ବିବା ପାଇଁ ମନ
ମଧୁଲୁବ୍ଧ ଭର୍ମେ ତେଣୁ କେଶର ମଧ୍ୟେଣ
ପଦ୍ମଦଳ ତ୍ୟାଗିଣ କେଶର ଖବେ ରହି
ଯେମନ୍ତ କରି ଗୋପୀଙ୍କି ତ୍ୟାଗିଲେ ମାଧୋଇ
ପୁଷ୍ପମଧୁ ରାଧିକା ସେ ରାଧାକୁ ଲୋଡ଼ଇ
ଦୀନ ତ୍ରିଲୋଚନ ଦୋଷ ଖଣ୍ଡିବା ପାଇଁ ।

ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଅଶ୍ଳୀଳ ସମ୍ଭୋଗ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି,ତାହା ମଧ୍ୟରେ କିପରି ସାଙ୍କେତିକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଅର୍ଥ ରହିଛି ତାହା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଇ କବି ତ୍ରିଲୋଚନ ଷଷ୍ଠ ଗାଥାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି :

ସଖି କୃଷ୍ଣ ଯେତେବେଳେ ରମିବ, ପ୍ରଥମ ଯେ ସମାଗମ ହୋଇବ ।
ତେତେବେଳେ ସଲଜ୍ଜତ୍ୟାପଟ୍ଟୁ, 'କୃଷ୍ଣ କରୁଣ ଥିବ ମୋତେ ଘୃଷ୍ଟୁ ।

X X X X

ମୃଦୁ ମଧୁର କୋମଳ କହିବ, କଥା କହି ସ୍ମିତ ଷ୍ୱବ ଘୃଷ୍ଟିବ ।
ଜଘନ ଦୁକୂଳ ସଖୀ ମୋର, ଶିଥିଳ ଯେ କରିବେ ବେଣୁଧର ।
ବସ୍ତ୍ର ଫେଡ଼ି ଜଘନେ ଯୋଗକରି, ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦେ କରାଉ କନା ରୂ ମୁରାରି ।
ଶୁଣ ସୁଜନେ ହରଷ ହୋଇଣ, ସେହୁ ଜଘନ ମହିମା ଆଖ୍ୟାନ ।
ତାଳ ତ୍ରିକୂଟ ପଦ୍ମନାଳ କହି, କପିଳା ସେ ଚନ୍ଦ୍ରଘାଟ ସେଭଇଁ ।
ମନ ପବନ ବସନ୍ତ ସେ ସ୍ଥାନ, ତହିଁ ଉଦତ ତହିଁ ହୋଣ୍ତ ଲୀନ ।
ସେହୁ ମୃଣାଳ ନାଳ ମଧ୍ୟେ ଜ୍ୟୋତି, ଜ୍ୟୋତି ମଧ୍ୟେଣ ମନ କରେ ସ୍ଥିତି
ସେହୁ ମନ ଯେବେ ହୋଇସ୍ଥ ଅମନ, ତେବେ ଭେଟଇ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚରଣ ।
ରାଧିକାର ପ୍ରକୃତି ବସ୍ତ୍ର ଜାଣ, ବସ୍ତ୍ର ଫେଡ଼ିଲେ ଲଭି ସେ ଚରଣ ।
ତେଣୁ ରାଧିକା କହେ ସହଚରୀ, ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦେ କରାଉ କନା ରୂ ମୁରାରି ୨୬

ପୁନଶ୍ଚ ସେହି ଗାଥାର ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ଥାନରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଶୁଣି କହଇ ବିନୟ ବଚନ, ମୋର ଶୃଙ୍ଗାରେ ଅଳସେ କରଣ ।
ଦମିଳିତ ଲୋଚନ ହୋଇଥିବ, ଚକ୍ଷୁ ଦେଖି କୃଷ୍ଣ ଦୟା କରିବ ।
ମୋର ଯେମନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ଦେଖିଣ, କୃଷ୍ଣ ପୁଲକାବଳୀ ରୋମମାନ ।
ବହୁ ରୋମାଙ୍ଗମ ଯେ ହୋଇବ ତାର, ଲଳିତ ଯେ ଦିଶୁଥିବ କପୋଳ ।
ଯେମନ୍ତେ କୃଷ୍ଣ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଥିବ, କୃଷ୍ଣ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ଯେ କରିବ ।
ସେହୁ ଶୃଙ୍ଗାରେଣ ଶ୍ରମଜଳ ଜାତ, ମୋର ଅଙ୍ଗରେଣ ହୋଇବ ଜଡ଼ିତ ।
ତହିଁ ସଜଳ କଳେବରେ ମୋର, ଲାଗି ବନ୍ଧନ ହୋଇବ ଶରୀର ।

କୃଷ୍ଣ ମଦନ ମର୍ଦ୍ଦିରେ ବୁଡ଼ିବ । ଅତି ଉନ୍ମେଳ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇବ
ଯେତ୍ନେ କରାଉ କଳା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ । ମୁର୍ଚ୍ଛି କି ରହିବ ସଖି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ
ଶୁଣ ସୁଜନେ ସାବଧାନ ହୋଇ । ରାଧା ସହଚରୀ ଆଗେ କହଇ
ନିମିଳିତ ଲୋଚନ ଧ୍ୟାନ ଗୁଣ । ଚନ୍ଦ୍ର ପାଦେଣ ପଶିବ ଶରଣ ।
ଧ୍ୟାନ କରନ୍ତେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରସନ୍ନ । ଭକ୍ତ ଭାବକୁ ଦିଅନ୍ତି ଦର୍ଶନ

ତାଙ୍କ ନାମ ସୁଧାରସ ପ୍ରକାଶ । ସେହୁ ଶ୍ରମ ଜଳ ମଧୁ ପୀୟୂଷ ।
ସେହି ଜଳେ ବର୍ଦ୍ଧନ କଳେବର । ନେତ୍ର କାମ ମଳେ କୃଷ୍ଣ ଉଲ୍ଲୋଳ ।

ରାଧା କହୁଛନ୍ତି, କୃଷ୍ଣ ଗାଢ଼ରତି କରିବା ହେତୁ ମୁଁ ଶଯ୍ୟାରେ ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବି, କୃଷ୍ଣ ମୋତେ ଦର ମୁକୁଳିତ ଭାବରେ ଗୃହ୍ନୁଁଥିବେ । ଏହାର ମାର୍ମିକ ଅର୍ଥ ଦେବାକୁ ଯାଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଶୁଣ ସୁଜନେ ହୋଇ ସାବଧାନ । ରତିସୁଖ ଯେ ଲୟେ ଯୋଗଧ୍ୟାନ ।
ଆଳସ ଯେ ଭକ୍ତିଭାବେ ବୃତ୍ତିବ । ବୃତ୍ତି ଭକ୍ତିରେ ନିଷ୍ପ୍ରାଣ ହୋଇବ
ନିସହ ଯେ ହୋଇ ରାଧା ଶରୀର । ପ୍ରାଣ ନିମଗ୍ନି ହୋଇଥିବ ସ୍ଥିର
ପଡ଼ିଥିବ ଶୋଇଲା ପ୍ରାୟେ ହୋଇ । ତଦ୍ଭେ ତତ୍ତ୍ୱ ନିପ୍ରାଣ ଭାବ ବହି ।

—ଷଷ୍ଠ ଗାଥା

ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦରେ କୁହାଯାଇଛି, ସଖୀ ରାଧାଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି, ତୁମେ ନୂପୁରକୁ ପାଦରୁ କାଢ଼ିଦେଇ, ନୀଳ ଓଢ଼ଣୀ ପରିଧାରଣ କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଯାଅ । ଏହାର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅର୍ଥ ଦେବାକୁ ଯାଇ କବି ବିଲୋଚନ ଏକାଦଶ ଗାଥାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—ସତ୍ତ୍ୱରଜାଦି ତ୍ରିଗୁଣ ହେଉଛି ଜୀବ ରୂପୀ ରାଧାଙ୍କର ନୂପୁର । ଜୀବରୂପୀ ରାଧା ଏହି ନୂପୁରକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଅର୍ଥାତ ଗୁଣାତୀତ ହୋଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗମନ କରୁ । ଅନାହତ ପୁର ହେଉଛି କୃଷ୍ଣସଦନ । ସେଠାରେ କ୍ଷିତି, ଅପ୍, ତେଜ, ମରୁତ, ବ୍ୟୋମ ଆଦି ପଞ୍ଚମହାଭୂତ ଓ ମନ ବୁଦ୍ଧି ଅହଙ୍କାର ଲୀନ ହୋଇ ଥିବାରୁ ତାହା ନିବିଡ଼ ଅନ୍ଧକାରମୟ ହୋଇଛି । ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ହେଉଛି ବଂଶୀ ଧ୍ୱନି । ଏହା ସହସ୍ର ଦଳ କମଳର ଜ୍ୟୋତି ପୁରରୁ ସ୍ଫୁରିତ ହୋଇ ଜୀବ ରୂପକ ରାଧାଙ୍କୁ ଆକର୍ଷଣ କରୁଛି । ଜ୍ୟୋତିପୁରକୁ କବି ସଂକେତ ସ୍ଥାନ କହିଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କର ବସନ ହେଉଛି ଜୀବର ମାୟା, କଳ୍ପନା ଓ ଅହଂଗୁଣ, ଏହାକୁ ବିଗଳିତ କରିଦେଇ, ଅର୍ଥାତ୍ କାଢ଼ିଦେଇ, କଟିରୁ ମେଖଳା ତ୍ୟାଗ କରି ଅର୍ଥାତ୍ ଲୋଭ ମୋହ, ମଦ, ମାତ୍ସର୍ଯ୍ୟ ଓ କାମ, କ୍ରୋଧ ଆଦିକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ଜୀବ ରୂପକ ରାଧା ପରମ ରୂପକ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ରତିପ୍ରବୃତ୍ତି ହେବାକୁ ବ୍ୟଗ୍ର ହେଉଛି । ରାଧାଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିପରୀତ ରତି ବିଷୟକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ରଥ ବିପଶ୍ଚିତ ଧ୍ୟାନ ଉଜାଣି ଲୟେ
ଲୟେ ଲଗିଲେ ସମାଧି ଠୁଳ ହୋୟେ
—ଏକାଦଶ ଗାଥା

ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦର "ସ୍ମରଗରଳ ଖଣ୍ଡନଂ, ମମ ଶିରସି ମଣ୍ଡନଂ, ଦେହି ପଦ ପଲ୍ଲବମୁଦାରଂ" ପଦକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି —

ତେଣୁ ବୋଲନ୍ତି ସେ କୃଷ୍ଣ ଜ୍ୟୋତି ବୃଦ୍ଧି ।
ସ୍ମର ଗରଳ ଘୋଟିଲା ମୋର ଦେହୀ
ସେହି ଗରଳ ଖଣ୍ଡନ ହେଉ ସନ୍ଧି
ମୋର ଶିରେ ମଣ୍ଡିତା ତୋ ପାଦ ଦୁଇ
ପାଦ ପଲ୍ଲବ ସୁନ୍ଦର ଅଟେ ତୋର
ଶିରେ ମଣ୍ଡଇ ଦିଅସି ଧାତକାର
ଯେଣୁ ନିକୁଞ୍ଜ ପରମେ ଜୀବ ଧାଇ
ନିଅ ପାଦ ଏକକରି ବଳାବଇ
ମନ ପବନ ଚେତନା ଛନ୍ନ ହେଉ
ହେଉ ଧୁଅନ୍ତେ ସୁନ୍ଦର ପାଦରେଣୁ ।୨୫।
—ଊନବିଂଶ ଗାଥା

ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୀଳା, ଜୀବ ପରମର ଲୀଳା । ଏଥିରେ ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆଦୌ ନାହିଁ । କବି ନିର୍ଲେପନ ଊନବିଂଶ ଗାଥାରେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କ ସ୍ୱରୂପର ପରିଚୟ ଦେଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ରାଧା ଯେ ଓଁକାର ଜୀବସ୍ୱରୂପୀ, ଅଶେଷ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ ଅଛଇ ବ୍ୟାପି
ଅଣ ଅକ୍ଷର ଅକ୍ଷର ଧାରଣା । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଆତ୍ମା ସେ ଅଶେଷ ଠଣା

× × ×

ରାଧା ଯେ ମହା ଅର୍ଥେ ଅବତାର
ପରମ ହଂସ ସ୍ୱରୂପ ସୁନ୍ଦର
ପଞ୍ଚାଶ କୋଟି ବସୁଧର ଶୋହେ
ଲକ୍ଷ୍ମୀବୀଡ଼ା ରୂପେ ଅଶେଷ ବହେ
ସୁଖ ଦୁଃଖ ଦୁଇ । କୂଟମଣ୍ଡଳ ସେ ହୃଦରେ ବନ୍ଧ
ତହୁଁ ରାଧା ଉଦେ ହୋଇ ଜଗତ
ଆତମ ତତ୍ତ୍ୱ ଦୁଇ ଶେଷ ବର୍ତ୍ତି

ଯେଁ ସାର ବସ୍ତୁ ଜଗତ ଆଧାର
ତେଣୁ ଯେନ୍ତୁ ସ୍ଥୂଳ ଜଘନ ସାର

ସହଚରୀ କହେ । ନାଦରେ ଶରୀର ନିର୍ମାଣ ହୋୟେ ।୧।

— ବଂଶ ଗାଥା

ଗୋବିନ୍ଦ ଗୀତାରେ ନାପିତ ନିକେତନ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମଲୀଳା ସମ୍ପର୍କରେ ଯେଉଁ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଅନ୍ତର୍ଗତର ନିତ୍ୟ ଅରୂପ ଲୀଳା, ଏହି ଚିନ୍ତା ପରମ୍ପରା ଓଡ଼ିଶାର ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ଉପାସକ-- ବୈଷ୍ଣବ ବୃନ୍ଦଙ୍କ ରଚନା ସମୂହରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ ।

ବଳରାମ ଦାସ

ପଞ୍ଚ ସଖାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର ବେଦାନ୍ତ ସାର ଗୁପ୍ତ ଗୀତା*୪ରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱର ବିଚାର କରାଯାଇଅଛି । ରାଧା କୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି ପୁରୁଷ ଓ ପ୍ରକୃତି । ଶରୀର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଷଡ଼ଚକ୍ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସହସ୍ରଦଳ ଚକ୍ରରେ ପୁରୁଷ ପ୍ରକୃତିକୁ ନେଇ ବିହାର କରୁଛି । ଏଠାରେ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ରାସ ମଣ୍ଡପ ଅଛି । ଏହାର ଶୋଭାକୁ ବେଦ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ଏହା ମହାଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ଏଠାରୁ ସୁଷୁମ୍ନା—ମାର୍ଗର ରନ୍ଧ୍ର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ଏଠାରେ ଚିନ୍ତାମଣି ନାମକ ରତ୍ନମଣ୍ଡପ ଉପରେ ରତ୍ନପଲଙ୍କ ପଡ଼ିଅଛି ଓ ତାହା ଉପରେ ସହସ୍ରଦଳ ବିଶିଷ୍ଟ ପଦ୍ମଫୁଲର କେଶରରେ ପ୍ରକୃତି ପୁରୁଷ ବିହାର କରୁଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକୃତି ପୁରୁଷ ହେଉଛନ୍ତି ରାଧାକୃଷ୍ଣ । ଏମାନଙ୍କର ଅଭିନ୍ନ ଚିନ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ବେଦ ତାହା ବାରି ନପାରି ତାଙ୍କୁ ଏକ ବୋଲି କହେ । ପୁଣି ବିକଳ୍ପରେ ଦୁଇ ବା ତିନି ବୋଲି କହେ । କେତେବେଳେ ପୁଣି ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ବୋଲି କହେ । ରାଧାଙ୍କ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ କବି ଏକ ଭାବ୍ୟକ ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେଥିରେ ଅଶ୍ଳୀଳତାର ଆଭାସ ମିଳେ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରାର ଏହାହିଁ ଥିଲା ରାଧା ରୂପ କଳ୍ପନା । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ—

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରିୟା ଯେ ରାଧିକା । ବେଶ ସମାନ ଯେବା ଯେବା,
ଲବଣୀ ପିଣ୍ଡୁଳା ଉପମ । ଅତି ସୁକୁମାର ଉତ୍ତମ ।

---

*୪—ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା— ବଳରାମ ଦାସ
ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗର ଏକ ପୋଥି ଆଶ୍ରୟରେ ଅଲୋଚିତ ।

କନେକ ଚମ୍ପା ଯେ କେତକୀ । ଚଳନ୍ତି ଶରୀରକୁ ଦେଖି ।
କୁଞ୍ଚିତ କେଶ ଚୂଡ଼ା ଶୋଭେ । ଶିଖି ଶିଖଣ୍ଡ ଶିଖେ ମୋହେ ।
ଜାତି ଯୂଥୀ ସେବତୀ ମାଳା । ଚୂଳୁ ଚଳନ୍ତି ବେଢ଼ି ଲୀଳା ।
ମଳୟ ତିଳେକ କପୋଳ । ମଧ୍ୟରେ କସ୍ତୁରୀ ସୁନ୍ଦର ।
ଭ୍ରୂଲତା ଅତନୁ କମାଣ । ଅଞ୍ଜନ ଗୁଣ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ବାଣ ।
କଟାକ୍ଷ କମ ନେତେ କେତେ । କନ୍ଦର୍ପ ତ ନୁହଇ ହଟକେ ।
ନାସାକୁ ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ । ତିଳ କୁସୁମ ନ ଘଟଇ ।
ମଦନ ମୁକୁର ନିନ୍ଦଇ । ମୁଖକୁ ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ ।
ନିର୍ମଳ ମଣିଦର୍ପଣ ପନ୍ତି । ଅଧର ମାଣିକର ଜ୍ୟୋତି ।
ଶ୍ରୁତି ତାଟଙ୍କ ଶୋଭେ ଆଣ । ମୋହନ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହାସ ।
କଣ୍ଠରେ ନାନା ରତ୍ନମଣି । ହୃଦରେ ପଦେକ ମୋହିନୀ ।
ଶ୍ୱେତ ଯେ ନୀଳରକ୍ତ ପୀତ । ନାନା ରତ୍ନରେ ବିରଚିତ ।
ଉଶ୍ୱାସ ସୁଦାମ କୁସୁମ । ହାର ଚନ୍ଦ୍ର ପଦ୍ମେ ଶୋଭନ ।
ମେଖଳା ନାଗେଶ୍ୱର ଶୋଭେ । କାମ ଲହରୀ ପ୍ରାୟେ ମୋହେ
ପୀତ ବସନେ କଟି ଶୋଭା । ନିତମ୍ବ ଉପମା କି ଦେବା
ଅମଳ ବସ୍ତ୍ର ଫୁଲମାନ । ଅଙ୍ଗରେ ସର୍ବଦା ନବୀନ
ଅତୁଳ ଚରଣେ ମଞ୍ଜୀର । ତ୍ରିଭଙ୍ଗୀ ଛନ୍ଦେ ଅଗୋଚର
ଦୂର ସେ ନଟବେଶ ହୋଇ । ଦୁହିଁଙ୍କି ଦୁହେଁ ଛନ୍ତି ଚାହିଁ ।
ପଳକ ହୋଇଲେ ଅନ୍ତର । ରହୁ ନପାରନ୍ତି ସୀମାର,
ସମାନ ବୟସ ଯେ ବେଶ । ମଧୁର ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହାସ । (୧୩)

— ୫ମ ଅଧ୍ୟାୟ

ଯନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ରୀ ତନ୍ତ୍ରରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ କିପରି ଉପଲବ୍ଧି ଭଗବାନଇ ପାଇବ, ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେବାକୁ ଯାଇ ଭବ ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟରେ କହୁଛନ୍ତି—ସ୍ରୀଁ, କ୍ଳୀଁ, ଶ୍ରୀଁ ହ୍ରୀଁ, ଶ୍ରୀଁ, କ୍ଳୀଁ, ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରେମ ଷଡ଼ାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ଓ ଏହା ରାଧାଙ୍କର ମନ୍ତ୍ର । ଉପସ୍ଥିତ ଭାବରେ ଦୁଇଟି ତ୍ରିକୋଣ ଆଙ୍କି ସେଥିରେ ଏହି ଛଅଟି ଅକ୍ଷରକୁ ବସାଣ କଲେ ତାହା ମହୃଦଳ ପଦ୍ମ ପ୍ରେମ ଟଳଙ୍କର ଷଡ଼କୋଣ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରେମ ଶଯ୍ୟା ହୁଏ । ଗୋପୀଜନ ବଲ୍ଲଭାୟ ସ୍ୱାହା ଏହି ଅଷ୍ଟାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅକ୍ଷର ଅଷ୍ଟଦଳ ପଦ୍ମର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଦଳ । ଅଷ୍ଟଦଳ ପଦ୍ମରେ ଅଷ୍ଟସଖୀ ରହି ରାଧାଙ୍କର ସେବା କରୁଛନ୍ତି । ଅଷ୍ଟସଖୀ ମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ରୀ ଓ ଭୂ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରଧାନ ଶକ୍ତି, ଏମାନେ ସମ୍ମୁଖୀ ଦୁଇ ଦଳରେ ଯଥା କ୍ରମେ ବାମ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । ଅବଶିଷ୍ଟ ଛଅ ସଖୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବୃନ୍ଦାବତୀ ପୂର୍ବରେ ସମ୍ମୁଖ ସ୍ଥଳରେ ଓ ତାଙ୍କ ବାମରେ ରଙ୍ଗଦେବୀ ରହନ୍ତି । ଐଶାନ୍ୟରେ ସୁଭଦ୍ରା, ତାଙ୍କ

ବାମରେ ପ୍ରେମଦା, ତାଙ୍କ ବାମରେ ରତ୍ନରେଖା ସୁଗନ୍ଧ ଦ୍ରବ୍ୟ ଧରି ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । ରତ୍ନରେଖାଙ୍କ ବାମରେ ନିତ୍ୟାଦେବୀ ଭୋଗ ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ଧରି ରହନ୍ତି । ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ଶ୍ରୀ ଓ ଭୂଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ବିଭିନ୍ନ ସଂଗୀତ ଓ ବାଦ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚିତ୍ତ ବିନୋଦନ କରନ୍ତି ।

ନିତ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ଥିବା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଷ୍ଟଦଳପଦ୍ମର ଅଷ୍ଟସଖୀ ହେଉଛନ୍ତି— ଲଳିତା, ଶ୍ୟାମଳା, ଶ୍ରୀମତୀ, ଧନ୍ୟା, ବିଶାଖା, ହରିପ୍ରିୟା, ପଦ୍ମା ଓ ଶୈବ୍ୟା । ଏମାନେ ଯଥାକ୍ରମେ ସମ୍ମୁଖ, ବାୟୁକୋଣ, ଉତ୍ତର, ନୈଋତ, ପଶ୍ଚିମ, ଈଶାନ୍ୟ, ଦକ୍ଷିଣ ଓ ଅଗ୍ନି କୋଣରେ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । ଅଷ୍ଟଦଳ ପଦ୍ମର ଅଷ୍ଟ ଉପକୋଣରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ, ଚନ୍ଦରେଖା, ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ, ମଦନ ସୁନ୍ଦରୀ, ରତିପ୍ରିୟା, ମଧୁମତୀ, ଶଶୀରେଖା, ଶ୍ରୀ ହରିପ୍ରିୟା ଯଥାକ୍ରମେ ପୂର୍ବନୈଋତ, ପୂର୍ବଅଗ୍ନି, ଅଗ୍ନିଦକ୍ଷିଣ, ଦକ୍ଷିଣ ନୈଋତ, ନୈଋତ ପଶ୍ଚିମ, ବାୟୁପଶ୍ଚିମ, ଉତ୍ତରବାୟୁ ଓ ଈଶାନ୍ୟ ଉତ୍ତର ଆଦି ଅଷ୍ଟ ଉପକୋଣରେ ରହନ୍ତି । ଏହିଭଳି ଷୋଡ଼ଶ ଦଳରେ ଷୋଡ଼ଶ ସଖୀ ଷୋଳସହସ୍ର ଅନୁଚରୀ ସେନ ନୃତ୍ୟ ଗୀତାଦି ଦ୍ୱାରା ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସେବା କରନ୍ତି । ଏହା ହେଉଛି ଯନ୍ତ୍ରରାଜ ଓ ମନ୍ତ୍ର ଷୋଡ଼ଶାକ୍ଷର । ମନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାପିତ ଯନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ରାସ କଳ୍ପନାକୁ କବି ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି—

ଷଟ୍‌କୋଣ ପଲଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପଦ୍ମର କେଶରେ ।
କାମବୀଜର ମଧ୍ୟେ ହରି । ଶ୍ରୀରାଧା ଅଙ୍ଗରେ ବିହରି ।
ଶ୍ରୀଗୁରୁ ଯେଉଁଠାରେ କହନ୍ତି । ଆନରେ ଗମି ନ ପାରନ୍ତି ।
ଭୋଟେ କହିବା ତାହା ବୀର । ଯେ କାମ ବୀଜର ବିସ୍ତର ।
କ୍ଲୀଁ କାମ ବୀଜଟି ଏ ପାର୍ଥ । ପଞ୍ଚମ ଆତ୍ମାରେ ଏ ତତ୍ତ୍ୱ ।
କ କାର ଲ କାର ଈ କାର । ମାତ୍ରା ବିନ୍ଦୁରେ ପଞ୍ଚପୁର ।
ସେହି ବିନ୍ଦୁ ମଧ୍ୟେ ନିରଞ୍ଜନ । ଶ୍ରୀରାଧା ଉଦରେ ଗୋପ୍ୟାନ ।

ଯେତେ ତତ୍ତ୍ୱ, ଯେତେ ରୂପ ସେ ସମସ୍ତକୁ ପଞ୍ଚସଖା ଗୋଷ୍ଠୀ ଓଡ଼ିଶାର ଇଷ୍ଟଦେବ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଶାଳ ତନୁରେ ଚିହ୍ନିତ କରୁଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ, ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଥିଲେ ନିତ୍ୟଶୁଦ୍ଧ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଓ ସମସ୍ତ ଜଗତର ମୂଳାଧାର । ତେଣୁ ପଞ୍ଚସଖାଗଣ ନବାଗତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରୂପାୟିତ କରିବାରେ ସଚେଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ବଳରାମ ଦାସ

ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତାର ଏକାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି — ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ହେଉଛି ନିତ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନ, ବଳଦେବ ହେଉଛନ୍ତି ଅନନ୍ତ ବା ଶେଷଦେବ, ସୁଭଦ୍ରା ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରେମ ରୂପା ଏବଂ ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳିତ ରୂପ ।

ଯା ବୋଲେ ଜଗନ୍ତ ଯୋଦର । ସେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କଳବେର
ଅଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗ ସେ ଅଟଇ । ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରୂପ ଦୁଇ ॥ ୧୦୩
ଏକାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ

ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିର ଶୁଭ୍ରରଙ୍ଗ ଶ୍ରୀରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣ ରଙ୍ଗ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏବଂ ନୀଳାଦ୍ରି ହେଉଛି ନିତ୍ୟରାସ ସ୍ଥଳ । ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିର ବେଢ଼ାରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଦେବୀଙ୍କୁ ସେ ବିଭିନ୍ନ ସଖୀ ରୂପରେ ଚିହ୍ନିତ କରିଛନ୍ତି । ଗୁଣ୍ଡିଚୃନବର ହେଉଛି ଗୋପପୁର ବା ବିରହ ବୃନ୍ଦାବନ । ଏଠାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗୁପ୍ତ ରାସ କେଳି କରନ୍ତି । ଏକାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଯେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଗଲାବେଳେ ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଷିଦ୍ଧ ହୋଇ ଦୂରରୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ଦେଖିଲେ । ତଥାପି ସୁଦ୍ଧା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ରୂପ ଦର୍ଶନ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସହ୍ୟ ହେବାରୁ ସେ ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ।

ପ୍ରେମଭକ୍ତି ସାଧନା ଦ୍ୱାରା ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ଏହାର ପ୍ରଣାଳୀକୁ କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି —

ଆତ୍ମାକୁ ସ୍ତ୍ରୀ ବେଶ କରି । ଶ୍ରୀ ରାଧା ଅଙ୍ଗରେ ବିହରି ॥
କୃଷ୍ଣେ ଆସ୍ୱାଦ ରସ ଦେଇ । ଏହାକୁ ପ୍ରେମଭକ୍ତି କହି ॥
ତେବେ ପାଇବୁ ଶିବଶାହ୍ନି । ନୋହିଲେ ପଶି ନ ପାରଇ ॥
ପୁରୁଷ ଅଂଶେ ନ ଲଭନ୍ତି । ଏମନ୍ତେ ବେଦ ତତ୍ତ୍ୱସ୍ଥିତ ॥ ୧୧୪
ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ

ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଏହାକୁ ଆହୁରି ପ୍ରାଞ୍ଜଳ କରି ଦିଆଯାଇଛି—

ସ୍ତ୍ରୀକାରେ ବଳାଅ ତୁ ମନ । ଯେମନ୍ତେ ଜଳସେ ଅଭିନ୍ନ ॥
ଜଳରେ ଜଳ ମିଶାଇଲେ । ବାରି ନୋହଇ ଦୁଇ ମେଳେ ॥
ତେମନ୍ତ ପ୍ରାୟେ କୃଷ୍ଣ ଦେହେ । ଅଙ୍ଗକୁ ଅଙ୍ଗ କରି ସ୍ନେହେ ॥
ତେବେ ପାଇବୁ ଗୋପୀ ଭକ୍ତି । ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣ ଦେହେ ହେବୁ ସ୍ଥିତ ॥ ୮୮

ପୁରୁଷ ବୋଧିନୀ ଯୁକ୍ତି ଓ ବେଦାନ୍ତ ସାର ଗୁପ୍ତ ଗୀତାର ରାସତତ୍ତ୍ୱ, ନିତ୍ୟଧାମ

ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରାୟ ଏକ ଧରଣର । ପଦ୍ମପୁରାଣରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ସଖୀମାନଙ୍କ ନାମକୁ ।। ୫୫ ।। ବଳରାମ ଦାସ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଛନ୍ତି । ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ରଚନା ଧାରା ଉପରେ ବ୍ରହ୍ମସଂହିତାର ପ୍ରଭାବ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଏହାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଓ ତୃତୀୟ ଶ୍ଳୋକ ।। ୫୭ ।'ରେ କୁହାଯାଇଛି—ସହସ୍ର ଦଳ କମଳ ମହତ୍ ପଦ ଗୋକୁଳାଖ୍ୟ ନାମରେ ବିଦିତ । କର୍ଣ୍ଣିକାର ମହାଯନ୍ତ୍ର, ଷଟ୍‌କୋଣ ବୃତ୍ତ, ବଜ୍ରକୀଳକ ବିଶିଷ୍ଟ, ଅଷ୍ଟଷଟ୍‌କ ସମନ୍ୱିତ, ଷଟ୍‌ପଦୀସ୍ଥାନ, ପ୍ରକୃତି ଓ ପୁରୁଷର ବିହାର ବେଦୀ । ଏଠାରେ ଜ୍ୟୋତି ରୂପ କାମବୀଜ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍ଗତ ହୋଇ ପ୍ରେମାନନ୍ଦରେ ପ୍ରକୃତି ପୁରୁଷ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମସଂହିତାକୁ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ସଂହିତା ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ପଦ୍ଧତିରେ ପୂଜିତ ସଙ୍କର୍ଷଣ ଓ ବାସୁଦେବ ରୂପୀ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ପୀଠ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ସଂହିତାଗୁଡ଼ିକର ବହୁର ଆଲୋଚନା ଓଡ଼ିଶାର ଜ୍ଞାନ ମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ଉପାସକ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ରଚନା ସମୂହରେ ଏହାର ସ୍ଫୁରଣ ଘଟିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ । ପଦ୍ମ ପୁରାଣ ଓ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ସଂହିତାମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ପୁରୁଷ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ସେମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହା ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ ସାଧନ ଜଗତର ବିଷୟ । ଏଥିରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରେମଲୀଳାର ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ ।

---

୫୫ ।। ପଦ୍ମପୁରାଣ – ୩୯ ଅଧ୍ୟାୟ ବଙ୍ଗବାସୀ ସଂସ୍କରଣ

୫୭ ।। ସହସ୍ରପତ୍ରଂ କମଳଂ ଗୋକୁଳାଖ୍ୟଂ ମହତ୍ପଦଂ
ତତ୍କର୍ଣ୍ଣିକାରଂ ତଦ୍ଧାମ ତଦନନ୍ତାଂଶ ସମ୍ଭବଂ ।୨।
କର୍ଣ୍ଣିକାରଂ ମହଦ୍ୟନ୍ତ୍ରଂ ଷଟ୍‌କୋଣଂ ବଜ୍ରକୀଳକଂ
ଷଡଙ୍ଗଂ ଷଟ୍‌ପଦୀସ୍ଥାନଂ ପ୍ରକୃତ୍ୟା ପୁରୁଷେଣ ଚ
ପ୍ରେମାନନ୍ଦ ମହାନନ୍ଦ ରସେନାବସ୍ଥିତଂ ହିୟତ୍
ଜ୍ୟୋତି ରୂପେଣ ମନୁନା କାମ ବୀଜେନ ସଙ୍ଗତଂ ।୩।
ବ୍ରହ୍ମ ସଂହିତା---ଗୌଡ଼ୀୟ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ଓ୍ୱାର୍କସ ।

ବଳରାମଦାସଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ଅପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଜ୍ଞାନ ଚୂଡ଼ାମଣି ।।୫୭।।ରେ କୁହା ଯାଇଛି — "ବ୍ରହ୍ମ ଯେ କୃଷ୍ଣ ସେ, ରାଧିକା ପରମ, ଦୂତିକା ଜୀବ, ବଇଁଶୀ ଅନାହତଧ୍ୱନି କହି ।" ଆତ୍ମା ପରମାତ୍ମାର ମିଳନ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ । ମାନସିକ ଧ୍ୟାନରେ ଆତ୍ମାକୁ କିପରି ନାରୀ ବେଶରେ ସଜ୍ଜିତ କରିବାକୁ ହେବ ତାହାର ବିବରଣୀ ଦେଇ ବଳରାମ ଦାସ 'ଗୁରୁପ୍ରଣାଳୀ' ଗ୍ରନ୍ଥ ।।୫୮।।ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ନୀଳ ପାଟ ଶାଢ଼ୀ ପହିରିବ, ତହିଁ କାଞ୍ଚୁଲି ପହିରିବ, ଶ୍ରୀକାନ୍ତ ଜୀଉଙ୍କ ଚିତ୍ତ ଆକର୍ଷଣ କରିବ, ମସ୍ତକେ ବେଣୀ ରଚିବ, ନାନାଦି ପୁଷ୍ପ ଗନ୍ଥିବ, ନୟନେ ଅଞ୍ଜନ ଦେବ, କପୋଳେ ସିନ୍ଦୁର ନେବ, ନାସାରେ ଗଜମୁକୁତା ଦେବ, ଦୋସରି ହେମମାଳା ଗଳାରେ ଲମ୍ବାଇବ, ବାହୁରେ ବାଜୁ ପିନ୍ଧିବ, ହସ୍ତରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଚୂଡ଼ି ଘେନିବ, ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ମୁଦ୍ରିକା ଚରଣେ ନେପୁର ନେବ, ଚରଣେ ଅଳତା ଭୂଷଣ କରିବ ।

ଜ୍ଞାନ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳମଣି ଗୀତା ।।୫୯।। ରେ ରାମ ଶବ୍ଦକୁ ବଳରାମ ଦାସ ରା ଓ ମ ବା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳିତ ବିଗ୍ରହ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ ।।୬୦।। ରେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ସେ ବିସ୍ତୃତ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି —

ଠୂଳ ଶୂନ୍ୟ ଶବ୍ଦ ଶୁଭଇ
ରାଧିକା ରା ଆ ଶବ୍ଦ ହୋଇ । (ଷଷ୍ଟ ପଞ୍ଚାଶତ୍ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଏହି ରା ଆ ଧ୍ୱନି ବା ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ମ ଧ୍ୱନି ବା କୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବା କଥା ସେ ଦ୍ୱିଷଷ୍ଠିତମ ଅଧ୍ୟାୟରେ କହିଛନ୍ତି । ତେଣୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଜନନୀ ହେଉଛନ୍ତି ରାଧା ।

---

୫୭ ।। ଜ୍ଞାନ ଚୂଡ଼ାମଣି—ବଳରାମ ଦାସ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୫୮ ।। ଗୁରୁ ପ୍ରଣାଳୀ—ବଳରାମ ଦାସ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୫୯ ।। ଜ୍ଞାନ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ମଣି ଗୀତା—ବଳରାମ ଦାସ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୬୦ ।। ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ—ବଳରାମ ଦାସ
ପ୍ରକାଶକ—ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର ।

ବଳରାମ ଦାସ 'ପଦ୍ମବନ ରାସ' ॥୬୧॥ ରେ ରାଧାଙ୍କୁ ରମାବୀଜ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କାମବୀଜ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ।

ଶରୀରର ଷଡ଼ଚକ୍ର ଭେଦ କରି ଗଲେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ରୂପ ଦର୍ଶନ କରି ହେବ ।

ପଞ୍ଚମକୁ ଭେଦ ଷଷ୍ଠ ଉପରେ ।
ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗୋ ଦେଖି ନେତ୍ରରେ ।
ଦୂତୀ ଗୋ, ଦୁଃଖସୁଖହିଁ ଯାଉ ।
ଜନ୍ମ ମରଣକୁ ଭୟ ନ ଥାଉ । ୧୭
ଅଭିନବ ରୂପା ରମାକୁ ଘେନ ।
କାମରେ ଜଡ଼ିତ ସେହି କାମିନୀ ।
ସମସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣ କୁ ଘୋଡ଼ାଇ ଅଛି ।
ପାଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ୟୋତି ଉଦେ କରୁଛି ।
ଦୂତୀ ଗୋ ସେହି ଜ୍ୟୋତିର ବର୍ଣ୍ଣ
ସହସ୍ରେ ଅରୁଣ ନୁହେଁ ସମାନ ।
ଏମନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ବଟ ତଳରେ ।
ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିଜେ ମଣି ବେଦୀରେ ।

(ରାହାସ ମାଳା ୬୪ ପୃଷ୍ଠା)

ବ୍ରହ୍ମସଂହିତା ॥୬୨॥ ରେ କଳ୍ପିତ ହୋଇଥିବା ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ଦୀପ୍ତି ମାଳିନୀ ସ୍ୱରୂପଭୂତା ଶକ୍ତି ରମାଦେବୀ କପରି ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କର ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ରାଧାରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତାହା ଉପରୋକ୍ତ ଉକ୍ତିରୁ ବେଶ୍ ଅନୁମାନ କରିହୁଏ ।

---

୬୧ ॥ ପଦ୍ମବନ ରାସ — ବଳରାମ ଦାସ
ରାହାସ ମାଳା ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନ୍ତର୍ଗତ
ସଂଗ୍ରାହକ — ଶ୍ରୀ କୁଳମଣି ବେହେରା ଓ ଭରତ ଚନ୍ଦ୍ର ନାଥ
ପ୍ରକାଶକ — ଶ୍ରୀ ଗୋଲକ ଚନ୍ଦ୍ର ନାଥ ।

୬୨ ॥ ବ୍ରହ୍ମସଂହିତା—ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ଳୋକ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ରଚନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାର ରାଧା ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧାଙ୍କର ମାନୁଷୀ ଲୀଳା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । ତାଙ୍କର 'ଶୈବାଗମ ଭାଗବତ' ॥୬୩॥ରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଲୀଳାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁ କେତେକାଂଶରେ ପଦ୍ମ ପୁରାଣରୁ ଗୃହୀତ ହୋଇଛି । ଗୋପାଙ୍ଗନାଗଣ ପୂର୍ବ ଜନ୍ମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଋଷି ରୂପେ କଠୋର ତପସ୍ୟା କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେୟସୀ ହେବାରେ ସମର୍ଥା ହେବା ବିଷୟ ପଦ୍ମ ପୁରାଣ ଏବଂ ଶୈବାଗମ ଭାଗବତରେ ଏକ ଧରଣର ହୋଇଛି । ପଦ୍ମ ପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇଛି, ନାରଦ ବୃଷଭାନୁ ପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଜଡ଼ା, ବଧୀରା ଓ ଦୃଷ୍ଟିଶକ୍ତିହୀନା ରାଧାଙ୍କର ଅପୂର୍ବ ରୂପ ଲାବଣ୍ୟ ଦେଖି ଚମତ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ । ଶୈବାଗମ ଭାଗବତରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଏହାକୁ ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ କରିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ ।୬୪। ନାରଦ ଅଷ୍ଟଦଳ ପଦ୍ମର ଅରୁଣୋପମ କେଶର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ରଙ୍ଗ ମହୀ ସଦୃଶ ଷଟ୍ କର୍ଣ୍ଣିକା ମଧ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯୁଗଳ ମୂର୍ତ୍ତି ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଦକ୍ଷିଣପାର୍ଶ୍ୱରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଓ ବାମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଶ୍ରୀ ଓ ଭୂ ଶକ୍ତି ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ଷଟ୍ କର୍ଣ୍ଣିକାର ଷଡ଼କୋଣରେ ଯଥାକ୍ରମେ ଶରତ୍ରୂପୀ ଓ ପ୍ରେମ ରସ ଦାୟୀ ବୃନ୍ଦାବତୀ, ତାଙ୍କ ବାମରେ ରଙ୍ଗଦେବୀ, ଐଶାନ୍ୟରେ ସୁଭଦ୍ରା, ତାଙ୍କ ବାମରେ ପ୍ରିୟଂବଦା, ତାଙ୍କ ବାମରେ ଚନ୍ଦ୍ରରେଖା ଓ ତାଙ୍କ ବାମରେ ନିତ୍ୟା ଦେବୀ ଥିଲେ । ସେହିପରି ଅଷ୍ଟଦଳର ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ଲଳିତା, ସମ୍ମୁଖରେ ଶ୍ୟାମଳା, ଦକ୍ଷିଣରେ ସେବ୍ୟା (ଶୈବ୍ୟା ?) ନୈଋତରେ ଶ୍ରୀମତୀ, ପଶ୍ଚିମରେ ହରିପ୍ରିୟା, ଐଶାନ୍ୟରେ ପଦ୍ମା, ଉତ୍ତରରେ ମଦନୋତ୍ସବା ଓ ବିଶାଖା ଏହି ଭଳି ଅଷ୍ଟସଖୀ ଥିଲେ ।

ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତାରେ କେବଳ ମଦନୋତ୍ସବାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସଖୀମାନଙ୍କର ନାମ ମଧ୍ୟ ଏହି କ୍ରମରେ ରହିଛି । ବେଦାନ୍ତସାର

---

୬୩ ॥ ଶୈବାଗମ ଭାଗବତ - ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/648
ଲେଖକ— ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୬୪ ॥ ଶୈବାଗମ ଭାଗବତ — ତ୍ରୟୋଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ

ଗୁପ୍ତଗୀତା ଓ ଶୈବାଗମ୍ ଭାଗବତରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଯେଉଁ ଶ୍ରୀ ଓ ଭୂଶକ୍ତିଙ୍କ ଅବସ୍ଥାନ ବିଷୟ କୁହାଯାଇଛି ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ସଂହିତାରେ ସେହି ଶ୍ରୀ ଓ ଭୂଶକ୍ତିଙ୍କ ନାମ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ବିହଗେନ୍ଦ୍ର ସଂହିତା ॥୬୫॥ ର ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଶ୍ରୀ, ଭୂ ଓ ଲୀଳାଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ତ୍ରିଶକ୍ତି ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଲୀଳା ଶକ୍ତିଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେୟସୀ ଶ୍ରୀରାଧା ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇ ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଶ୍ରୀ ଓ ଭୂ ଶକ୍ତିଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କରାଯିବା ପ୍ରୟାସ ସମ୍ଭବତଃ କୌଣସି ଏକ ସମୟରେ ବୈଷ୍ଣବୀୟ କଳ୍ପନାରୁ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲା । ଶ୍ରୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ନୀଳାଦେବୀଙ୍କୁ ପରମ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟମୟୀ କୃଷ୍ଣପ୍ରେୟସୀ ତଥା ଭାଗ୍ୟଶାଳିନୀ ଗୋପୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି । ॥୬୬॥ ପୁରୁଷ ବୋଧିନୀ ସୂକ୍ତରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଲୀଳା ରୂପରେ ସିଦ୍ଧା ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ॥୬୭॥ କେତେକ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ରଚନାରେ ରାଧାଙ୍କୁ ନୀଳା କନ୍ୟା କୁହାଯାଇଛି । ଲୀଳା ଶକ୍ତି, ନୀଳାଦେବୀ ଓ ନୀଳା କନ୍ୟା ଆଦି ଏସବୁ କଳ୍ପନାଠାରୁ ରାଧା କଳ୍ପନାକୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରାଯିବା ଅନୁଚିତ । ଓଡ଼ିଶାର ଜ୍ଞାନ ମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ସାଧକ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଲୀଳାଶକ୍ତିଙ୍କୁ ରାଧା ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଶୈବାଗମ ଭାଗବତର ଷୋଡ଼ଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହା ରାଧାଙ୍କର ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଥିଲା । ବୃଷଭାନୁ ଏ ବିଷୟରେ ଅଜ୍ଞ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରସେନ ସହିତ ରାଧାଙ୍କର

---

୬୫ ॥ Introduction to the Pancharatra and Ahirbudhnya Samhita, page — 55
Written by — Dr. Schader Adyar, Madras 1916

୬୬ ॥ ଭାରତୀୟ ବାଙ୍ମୟମେଁ ଶ୍ରୀରାଧା — ୬୦ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ
ଲେ—ବଳଦେବ ଉପାଧ୍ୟାୟ

୬୭ ॥ ଲୀଳା ରୂପଂ ରାଧିକାୟାଃ—ଲୀଳାୟାଃ ରାଧିକାଃ ସିଦ୍ଧାଃ
ପ୍ରଥମ ପ୍ରପାଠକ, ପୁରୁଷ ବୋଧିନୀ ସୂକ୍ତ
ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା—53/1
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ବିବାହ ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ । ବୃଷଭାନୁଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରାଧା ଜାଣି ପାରି ମନ ଦୁଃଖ କରିଥିଲେ । କାରଣ ଥରେ ବୃନ୍ଦାବନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବିବାହ କରି ପୁନର୍ବାର ଚନ୍ଦ୍ରସେନଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବା ସତୀଧର୍ମ ବହିର୍ଭୂତ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ସେଥି ନିମିତ୍ତ ସେ ନିଜ ଦେହରୁ ଏକ ମାୟା ରାଧା ସୃଷ୍ଟି କରି ନିଜକୁ ଗୁପ୍ତ କରି ଦେଇ ଥିଲେ ।।୬୮।। ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ଓ ରାଧାତନ୍ତ୍ରରେ ଠିକ୍ ଏହିପରି କୁହାଯାଇଛି । ଶୈବାଗମ ଭାଗବତ ଅନୁଯାୟୀ, ମାୟା ରାଧା ଯେଉଁ ଚନ୍ଦ୍ରସେନଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ, ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରସେନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଂଶରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲେ । ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜ୍ୟ ବଙ୍ଗଳା ଓ ବିହାର ଆଦିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ଯେଉଁପରି ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଉଥିଲା, ଓଡ଼ିଶୀ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ତାହା ସମ୍ଭବପର ନଥିଲା, ତେଣୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମକୁ ସ୍ୱକୀୟାତ୍ୱ ଅର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି । ରାଧା ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ଗୋଟିଏ ରୂପର ଦୁଇଟି ପ୍ରକାଶ, ପରସ୍ପରଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ, ଏହାହିଁ ଶୈବାଗମ ଭାଗବତରେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛି । ଏପରିକି ରାଧାଙ୍କ ଦେହରୁ ଯେଉଁ ମାୟା ରାଧା ଜନ୍ମଲାଭ କରି ଚନ୍ଦ୍ରସେନଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ, ସେ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁରୁଷକୁ ଅନ୍ତରରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ନଥିଲେ । ମାୟାରାଧାଙ୍କର ମନୋଭାବ ଚିତ୍ରଣ କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି 'ମୋର ପ୍ରିୟଜନ ପଛେ ଭର୍ତ୍ସନା କରନ୍ତୁ, ପୁରଜନଙ୍କର ଗଞ୍ଜଣା ପଛେ ଲଭି କରେ କିମ୍ବା ସେମାନେ ମୋତେ ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତୁ, ମୋର ପବିତ୍ର ନାମ ପଛେ କଳଙ୍କ ମଣ୍ଡିତ ହେଉ, ମୁଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମୋ ଜୀବନ ଯେତେବେଳେ ଅର୍ପଣ କରିଛି, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଛଡ଼ା ମୋର ଅନ୍ୟଗତି ନାହିଁ ।' ।।୬୯।।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର 'ରାସକେଳି' ।।୭୦।। ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାଙ୍କ ଏକ ଭିନ୍ନ

---

୬୮ ।। ସ୍ୱେତେ ବିଗ୍ରହ ସ୍ୱପ୍ରକାଶେ । କନ୍ୟା ସ୍ୱେ ସର୍ଜି ମାୟା ଅଂଶେ
ଗୋପ୍ୟ ହୋଇଲେ ଠାକୁରାଣୀ । ହୃଦେ ଭାବନ୍ତି ବେନୁ ପାଣି ।।
ଷୋଡ଼ଶ ଅଧ୍ୟାୟ

୬୯ ।। ଶୈବାଗମ ଭାଗବତ––ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ

୭୦ ।। ରାସକେଳି –– ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ––ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OLB/343
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ରୂପ ଦିଆଯାଇଛି । ରାସ ସ୍ଥଳରେ କୃଷ୍ଣ ଯେଉଁ ବିଶିଷ୍ଟା ଗୋପୀଙ୍କୁ ଅପହରଣ କରି ନେଇଥିଲେ କବି ତାଙ୍କୁ ବୃନ୍ଦାବତୀ ରୂପେ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏବଂବିଧ ପକ୍ଷପାତ ବ୍ୟବହାରରେ ରୁଷ୍ଟା ହୋଇଥିବା ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କର ଦୁଃଖ ଅପନୋଦନ କାର୍ଯ୍ୟ ରାଧା ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଗୋପୀମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିଛନ୍ତି । ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କ ପ୍ରତି ରାଧାଙ୍କ ମନରେ କୌଣସି ଅସୂୟା ଜାତ ହୋଇନାହିଁ, ବରଂ କୃଷ୍ଣ ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କୁ ନିର୍ଜ୍ଜନ ବନରେ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ହେତୁ ବୃନ୍ଦାବତୀ ବ୍ୟାକୁଳ ଭାବରେ କ୍ରନ୍ଦନ କରୁଥିବା ବେଳେ ରାଧା ତାଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇଛନ୍ତି ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ବାନ୍ଧି ଆଣିବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଗୋପୀମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବାନ୍ଧି ଆଣି ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚାଇଛନ୍ତି ଓ ରାଧା, ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ କରାଇଛନ୍ତି । ରାସକେଳି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାଙ୍କର ଉଦାରତା ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଛି ।।୭୧।। ପ୍ରେମ ପଞ୍ଚାମୃତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଭୂପତି ପଣ୍ଡିତ କବିଙ୍କର ଏହି ଭାବଧାରାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ ରାସକ୍ରୀଡ଼ା ସମୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇ ନଥିବା ହେତୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ସମ୍ଭବତଃ ତାହାର ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭଣିତାରେ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିଷୟକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦେଖାଯାଏ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୁପ୍ତ ଭାଗବତ ।।୭୨।। ବା ଗୌରୀ ଚରିତ ଗ୍ରନ୍ଥର ତଥ୍ୟ ବେଶ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହାର ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଓ ମହେଶ୍ୱରଙ୍କର ଜନ୍ମଦାତ୍ରୀ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଗୋଲୋକ ବୈକୁଣ୍ଠରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସହିତ ଆଦି ଅପର୍ଣ୍ଣାଙ୍କର ସଙ୍ଗମ ହେଲା । ପ୍ରଥମ ଥର ସଙ୍ଗମବେଳେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କଠାରୁ ସହସ୍ର ଧାରାରେ ବୀର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷରଣ ହେବାରୁ ସହସ୍ର ମୁଖ ବ୍ରହ୍ମା ଜନ୍ମ ହେଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟଥର ସଙ୍ଗମ ସମୟରେ ବୀର୍ଯ୍ୟ ଶତଧାରାରେ ବହିବାରୁ ଶତମୁଖ ବ୍ରହ୍ମା ଜନ୍ମ ଲଭ କଲେ । ତୃତୀୟ ଥର ସଙ୍ଗମରେ ବୀର୍ଯ୍ୟ ଅଯୁତ ଧାରାରେ ଓ ଚତୁର୍ଥ ଥର ସଙ୍ଗମରେ ବୀର୍ଯ୍ୟ ଚତୁର୍ଧାରାରେ ବହିବାରୁ ଯଥାକ୍ରମେ ଅଯୁତ ମୁଖ ବ୍ରହ୍ମା ଓ ଚତୁର୍ମୁଖ ବ୍ରହ୍ମା ଜନ୍ମ

---

୭୧ ।। ରାସକେଳି — ୪୩ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୭୨ ।। ଗୁପ୍ତ ଭାଗବତ — ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ପ୍ରକାଶକ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥଷ୍ଟୋର୍

ହେଲେ । ମର୍ତ୍ତ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ସେହି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଏକ କଳାରୁ ଓ ରୁଦ୍ର ତିନି କଳାରୁ ଜନ୍ମ ହୁଅନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଓ ମହେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଯଥାକ୍ରମେ ସୃଷ୍ଟି କରିବା, ସୃଷ୍ଟି ପାଳନ କରିବା ଓ ଯୋଗ ସାଧନ କରିବା ଦାୟିତ୍ୱ ଅର୍ପଣ କରି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ନିତ୍ୟ ଗୋଲୋକରେ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି ॥୭୩॥ ରାଧା ଏବଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନାମ ଅଭିନ୍ନ, କୃଷ୍ଣ ନାମ ଧରିଲେ ରାଧାଙ୍କ ନାମ ଆପେ ଆପେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ନାମ ଧରିଲେ ବୈକୁଣ୍ଠ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ ଯେ ରାଧା ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ସେ କମଳା ବିମଳା ଓ ବୃନ୍ଦାବତୀ ଅଟନ୍ତି । ॥୭୪॥

ଗୁପ୍ତ ଭାଗବତରେ ରାଧାଙ୍କ ଜନ୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ଯେଉଁ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ॥୭୫॥ ଦିଆଯାଇଛି, ତାହା ପ୍ରାୟ ଅନ୍ୟତ୍ର କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ଆଦିପର୍ବରେ ଥିବା ଦ୍ୱାଦଶ ଦେବ କନ୍ୟା ଜନ୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗ ସହିତ ଏହାର କେତେକ ସାମ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଗୁପ୍ତ ଭାଗବତ ତଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ଶୁକ୍ଳସେନଙ୍କ ପୁତ୍ର ଭୃଗୁସେନଙ୍କର ପତ୍ନୀ ସୁପ୍ରଭା ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ କଠୋର ତପସ୍ୟା ବଳରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରି ଶ୍ରଦ୍ଧା, ସତୀ, ଭାନୁମତୀ, ମହାବଳୀ, ଇନ୍ଦୁମତୀ, ବଳୀ କାନ୍ତି, ଉନପ୍ରଭା, ଆଭା, ସିନିବାଲୀ, ରୁଦ୍ରାଣୀ, ବିଷ୍ଣୁ ଆଭା ଓ କାନ୍ତି ନାମ୍ନୀ ଦ୍ୱାଦଶ କନ୍ୟା ଲାଭ କଲେ । ଏହି ଦ୍ୱାଦଶ କନ୍ୟାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବିଷ୍ଣୁ ଆଭା ଅପୂର୍ବ ସୁନ୍ଦରୀ ଥିବାରୁ ଭୃଗୁସେନ ତାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ମଞ୍ଜୁଷା ଭିତରେ ସ୍ଥାପନ କରି ଧର୍ମକୁ ସାକ୍ଷୀ ରଖି ଯମୁନା ଜଳରେ ଭସାଇ ଦେଲେ । ମଞ୍ଜୁଷାଟି ଚୌରାଶୀ ଯୋଜନ ଭାସିଯିବା ପରେ ମଥୁରାର ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗ ଓ ଗୋପ ନଗରର ଐଶାନ୍ୟ କୋଣରେ ଏକ ପଦ୍ମ ବନରେ ଲାଗିଲା । ମଞ୍ଜୁଷାଟି ସେଠାରେ ଷୋଳଦିନ ରହିଲା । ଧର୍ମଦେବତା ସେହି କନ୍ୟାକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ଅନ୍ନ ଜଳ ଦାନ କରନ୍ତି । ଧର୍ମଦେବତାଙ୍କ ତେଜରେ କନ୍ୟାର କାନ୍ତି ବିକଶିତ ହେବା ଫଳରେ ସେ ଅପୂର୍ବ ସୁନ୍ଦରୀରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଧର୍ମ ଦେବତା ତାହା କପାଳରେ କୃଷ୍ଣ ପତ୍ନୀ ହେବା ପାଇଁ ଲେଖି ଦେଲେ ଏବଂ ଅପତ୍ୟ ହୀନ ବୃଷଭାନୁଙ୍କୁ କନ୍ୟାଟିକୁ ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମଞ୍ଜୁଷାଟିକୁ ସେଠାରେ ରଖିଲେ । ବୃଷଭାନୁ ପଦ୍ମ ତୋଳିବା ପାଇଁ ପଦ୍ମ ବନକୁ ଯାଇ

---

୭୩ ॥ ଗୁପ୍ତ ଭାଗବତ ୨୦ ପୃଷ୍ଠା

୭୪ ॥ ଗୁପ୍ତ ଭାଗବତ ୨୧ ଅଧ୍ୟାୟ ୭୪ ପୃଷ୍ଠା

୭୫ ॥ ଗୁପ୍ତ ଭାଗବତ ୨୦ ଅଧ୍ୟାୟ

ମଞ୍ଜୁଷାଟିକୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ ଏବଂ ମଞ୍ଜୁଷା ମଧ୍ୟରୁ କନ୍ୟାଟିକୁ ପାଇ ନିଜକୁ ଭାଗ୍ୟବାନ୍ ମନେ କଲେ । ଉକ୍ତ କନ୍ୟାକୁ ସେ ଲାଳନ ପାଳନ କରି ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷ ବୟସ ବେଳେ ସୁଷେଣ ପୁତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରସେନ ସହ ବିବାହ କରାଇ ଦେଇଥିଲେ ।

ରାଧା ଓ ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଏକ ବୋଲି କହିବାକୁ ଯାଇ ଲେଖିଛନ୍ତି ॥୭୬॥—ବୃନ୍ଦାବତୀ ଗୋଲୋକରେ ଦ୍ୱାର ରକ୍ଷା କରୁଥିଲା ବେଳେ ମାନବୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବୈକୁଣ୍ଠପୁର ଦେଖାଇବାରୁ ବିଷ୍ଣୁ କ୍ରୋଧରେ ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଇ କହିଲେ, ତୁମେ ବାରମ୍ବାର ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ମାନବୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଘରଣୀ ହେବ ।

ଗୁପ୍ତ ଭାଗବତରେ ଆଉ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ॥୭୭॥ ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ଦେଖା ଯାଏ । ତାହା ହେଉଛି—କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଆଣିବା ପାଇଁ ରାଧାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରିତା ହୋଇଥିବା ଦୂତୀ ସହ କୃଷ୍ଣ ଶୃଙ୍ଗାର କରିବା ଫଳରେ ଉଦ୍ଧବ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ପବନ ଦେବତା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ନବଜାତ ପୁତ୍ର ଉଦ୍ଧବକୁ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦାୟିତ୍ୱରେ ରଖି ଆସିଥିଲେ । ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷ ରହିବା ପରେ ଉଦ୍ଧବ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପାଖରୁ ଆସି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ଅନାମୟ କୁଣ୍ଡଳୀ ॥୭୮॥ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ବ୍ରଜଲୀଳା ଅପେକ୍ଷା ମହାନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ରାସଲୀଳାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି ।

ମହାନିତ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ । କ୍ରୀଡ଼ା ବିନୋଦେ ମହାତୃଷ୍ଣ
ପ୍ରକଟ ନୋହିଲନ୍ତି ଯେଣୁ । ଗୋପରେ ଜନ୍ମ କଲେ ତେଣୁ
ତେଣୁ ପ୍ରକାଶ ନିତ୍ୟ ଲୀଳା । ମହାନିତ୍ୟେ ଷୋଳ କଳା
ତହୁଁ କଳାଏ ନନ୍ଦସୁତ । କଳାଏ ରାଧା ହେଲେ ଜାତ

ମହା ନିତ୍ୟସ୍ଥଳୀର ରାସଲୀଳା, ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପାଦିତ ହେଉଛି । ତେଣୁ ବାହ୍ୟ ରତି ପ୍ରୀତିର ଅନୁସରଣ ତ୍ୟାଗ କରି ନିଜ ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ଉପ-

---

୭୬ ॥ ଗୁପ୍ତ ଭାଗବତ—ଏକବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟ

୭୭ ॥ ଗୁପ୍ତ ଭାଗବତ—ଦ୍ୱାବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟ

୭୮ ॥ ଅନାମୟ କୁଣ୍ଡଳୀ—(ତାମ୍ର ଲିପି)
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

ଲବ୍ଧ କରାଯାଇ ପାରିବ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧା ଏବଂ ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କ ଏକ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । କୃଷ୍ଣ ମଥୁରା ଗମନ ପରେ ନାରଦ ଓ ଉଦ୍ଧବ ଗୋପୀ ସମେତ ରାଧାଙ୍କୁ ଯେତେ ପ୍ରକାର ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଓ ନିତ୍ୟଲୀଳାତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝାଇଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ତାହା ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ନିଜେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବେଶରେ ଆସି ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତ ପାଖରେ ଗୋପାଙ୍ଗନା ଓ ରାଧାଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଓ ଯୋଗ ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝାଇଲେ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବ୍ରଜର ମାନୁଷୀ ଲୀଳାକୁ ଗୌଣ କରାଯାଇଛି ।

"ଷୋଳ ଚଉପଦୀ" ॥୭୯॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଭିନ୍ନ ଲୀଳାମୟ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମୂରତି ପରମ ବ୍ରହ୍ମ ଦିବ୍ୟଜ୍ୟୋତି
ଏମନ୍ତ ପୁରରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିଳାସେ
ବେନି ପଞ୍ଚ ଆବରଣ ଏକ ଦୁଏକ ଦ୍ୱିଗୁଣ
ଷଟ୍‌କୋଣ ପ୍ରେମଶଯ୍ୟାରେ ପ୍ରେମ ବିଳାସେ

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବଇଠିଠାରୁ ହସ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତକୁ ଶ୍ରୀରାଧା ଏବଂ ହସ୍ତଠାରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଅଂଶକୁ କବି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରିଛନ୍ତି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳିତ ରୂପ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ କିପରି ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ହୋଇଛି, କବି ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଏକ ହୋଇଣ ସୁଖେ ଲୀଳା କରନ୍ତି
କି ଉପମା ଦେବି ଶ୍ରୀମୁଖ ଯହିଁ ବଚନ ନାହିଁ ।
ସିଂହାସନ ପରେ ବସିଇ ଯୋଗମାୟା ସେଠାଇ ।
ପ୍ରଭୁପାଦ ବଇଠି କଟି ଯାଏ ମୁଖ କେ କହିପାରୁ
ବେନି କୁଚ ଘଞ୍ଚେ ଲୁଚିଛି ପ୍ରେମ ଏ ମହାମେରୁ ।
ରାଧାମୁଖ ପଙ୍କଜ-ରସ ପାନେ କୃଷ୍ଣ ମୁଖ ଲୁଚିଛି ।
ନାସା ଶ୍ରବଣ କପୋଳାଦି କିଛି ବାରି ନୋହୁଛି ।
ସହଜେ ଲୁଚିଛି ଶ୍ରୀଭୁଜ କୋଳାଗ୍ରତ ଲମ୍ପଟେ
ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଭେଟିଛି ସନ୍ଥ ଜନଙ୍କୁ ବାଟେ ।

ଏହାହିଁ ଥିଲା ଉତ୍କଳୀୟ ବୈଷ୍ଣବର ଇଷ୍ଟନିଷ୍ଠା । ଧର୍ମ ଜଗତରେ ଚିନ୍ତାଧାରର ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ରୂପାୟିତ କରି ଜଗନ୍ନାଥୈକପ୍ରାଣତାରେ ପ୍ରସାଦ ଅନୁଭବ କରିବା ସେମାନଙ୍କର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଥିଲା ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ନାମରେ ମିଳୁଥିବା ଅନ୍ୟ ଏକ ଧରଣର ଷୋଳଚଉପଦ

---

୭୯ ॥ ଷୋଳ ଚଉପଦୀ—ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/327
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ବିଭାଗ

॥୭୯॥ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କୁହାଯାଇଛି—ଅନନ୍ତ ଶିର ଉପରେ ନିତ୍ୟ ସ୍ଥଳ ଅଛି, ତାହା ଉପରେ ଏକ କମଳ ଅଛି, ଚାରି ଦ୍ୱାରରେ ଚାରିଦ୍ୱାରୀ ଅଛନ୍ତି । ପୂର୍ବରେ ଏକ ସରୋବର ଅଛି । ଏଥିରେ କାମନା କରି ସ୍ନାନ କଲେ ଦାସୀ ଅଙ୍ଗ ଲାଭ ହୁଏ ଏବଂ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଦର୍ଶନ କରି ହୁଏ । ଏ ସ୍ଥାନ ବ୍ରହ୍ମା ଶଙ୍କର ଆଦି ଦେବତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅଗମ୍ୟ । ଏଠାରେ କେବଳ ଅଷ୍ଟ ସଖୀ ରହି ସେବା କରୁଛନ୍ତି । ପ୍ରେମଭକ୍ତ ସେ ସ୍ଥାନକୁ କେବଳ ଯାଇପାରେ । ସେଠାରେ ଯେଉଁମାନେ ଅଛନ୍ତି ସେମାନେ ରାଧାଙ୍କ ପାଦରେ ଧ୍ୟାନରଖି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆସ୍ୱାଦନ କରନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ପଦ୍ମପୁରାଣର ନିତ୍ୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ସହିତ ଉକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ପଦ୍ମପୁରାଣର ଭାବଧାରା ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କୁ କିପରି ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା, ଏହା ତାହାର ଏକ ପ୍ରମାଣ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ନାମହୀନ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ॥୮୦॥ ରେ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ପରିଚୟ ଦିଆଯାଇ କୁହାଯାଇଛି—ନିତ୍ୟବୈକୁଣ୍ଠର କ୍ଷୀରାବ୍ଧି ଶୟନ ଉପରେ କାରୁଣ୍ୟ ଜଳ, ତଦ୍‌ପରେ ଗୋଲୋକ ମଣ୍ଡଳ ଓ ତା ଉପରେ ନିତ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନ ବିରାଜିତ । ଏଠାରେ ସହସ୍ର ଦଳ କମଳର ଅଷ୍ଟଦଳ ପରେ ଷଡ଼ଦଳ କେଶର ମଧ୍ୟରେ ରତ୍ନ ପଲଙ୍କ ଉପରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିତ୍ୟ ଲୀଳା ଲାଗିଛି । ଏଠାରେ ଦିନ ରାତି ନାହିଁ ଏବଂ କୋଟି ପ୍ରଳୟ ହେଲେମଧ୍ୟ ଏ ଲୀଳା ଶେଷ ହୁଏ ନାହିଁ । ସ୍ତ୍ରୀ ଅଙ୍ଗ ଧାରଣ କରି ବ୍ରଜେଶ୍ୱରୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ପଦ ଧ୍ୟାନ କଲେ ଏଠାରେ ପ୍ରବେଶ ଅଧିକାର ମିଳେ ।

ଈଶ୍ୱର ଗୀତା ॥୮୦କ॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ରାଧାକଳ୍ପନାକୁ ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱ ଓ ମନ୍ତ୍ର ତତ୍ତ୍ୱରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅନୁଯାୟୀ ଦେହ ହେଉଛି ଗୋପନଗର । ନାସିକାରୁ ନିର୍ଗତ ଦ୍ୱାଦଶ ଆଙ୍ଗୁଳ ପବନ ହେଉଛି

---

୭୯ (କ) ॥ ଷୋଳ ଚଉପଦୀ—(ପାଣ୍ଡୁଲିପି)
ଡକ୍‌ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ

୮୦ ॥ ଉକ୍ତ କବିତାର ନାମ ନାହିଁ । ଏହା ଡକ୍‌ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ

୮୦ (କ) ॥ ଈଶ୍ୱର ଗୀତା—(ପୋଥିସଂଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇନାହିଁ)
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଦ୍ୱାଦଶ ବୃନ୍ଦାବନ, ନାସାର ଦୁଇ ପୁଡ଼ାରେ ବହୁଥିବା ପବନ ହେଉଛନ୍ତି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଏବଂ ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀରେ ଦୁଇ ନାସାର ବାୟୁ ମିଳିତ ହେଲାବେଳେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ସମ୍ପାଦିତ ହେଉଛି । ମନ୍ତ୍ର ତନ୍ତ୍ରରେ ରାମ ମନ୍ତ୍ରକୁ ରା ଓ ମ ବା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳିତ ରୂପ କୁହା ଯାଇଛି । ଈଶ୍ୱରଗୀତାର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱକୁ କବି ତୁଳା ଭିଣା (୮୦ଖ)ରେ ପୁନରାବୃତ୍ତି କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମନ, ଚୈତନ୍ୟ, ପଚିଶ ପ୍ରକୃତି, କାମ କ୍ରୋଧାଦି, ଚଉବନ ପ୍ରକାର ଶବ୍ଦ ଓ ଷଡ଼କ୍ଷର ମହାମନ୍ତ୍ରକୁ ଗୋପୀବୃନ୍ଦ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନ ପାଇଁ ସହାୟକାରିଣୀ ଶକ୍ତି ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ

ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କର ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତା ॥୮୧॥ ରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଅତି ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବରେ ବୁଝାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାର ରାଧା ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆବଶ୍ୟକତା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝାଇବା ଛଳରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଲିଖିତ ହୋଇଛି । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ—ଯେତେବେଳେ ସମସ୍ତ ଶୂନ୍ୟ ଥିଲା, ସେତେବେଳେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ବୁଦ୍‌ବୁଦାକାରରେ ଶୂନ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ଇଚ୍ଛା ହୁଅନ୍ତେ ଊର୍ମି, ଧୂମ୍ର, ଜ୍ୟୋତି, ଜ୍ୱାଳା ଓ ବିନ୍ଦୁ ତାଙ୍କ ଦେହରୁ ନିର୍ଗତ ହୋଇ ଜଳରେ ପଡ଼ିଲା ଓ ସେଥିରୁ ଯୋଗମାୟା ଜନ୍ମଲାଭ କଲେ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଓଁକାର ବିନ୍ଦୁ ଉପରର ଅର୍ଦ୍ଧ ମାତ୍ରା । ଯୋଗମାୟା ଜନ୍ମ ଲାଭ କଲା ପରେ ଜଳରେ ସ୍ଥିରହୋଇ ବସି ନପାରିବାରୁ ନିଜ ନାଭିରୁ ହୁଂକାର କରି ଏକ ରୋମ ଉପାଡ଼ି ଜଳରେ ପୋତିଲେ । ତାହା ବ୍ରଜକୀଳ ହେଲା । ସେ ଅନନ୍ତ ଓ ଶେଷ ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲେ ।

ଯୋଗମାୟା ଓଁକାର ଉପରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ବିସ୍ମୟ ବିସ୍ଫାରିତ ନେତ୍ରରେ

---

୮୦ (ଖ) ॥ ତୁଳାଭିଣା—(ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ)
" ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ
୮୧ ॥ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା—ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ
ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

ଶୂନ୍ୟକୁ ଛୁଇଁ ନିଜର ଉତ୍ପତ୍ତି ବିଷୟ ଚିନ୍ତା କଲେ । ଶୂନ୍ୟରେ ଏକ ଜ୍ୟୋତିମଣ୍ଡଳ ଦେଖାଗଲା । ସେହି ଜ୍ୟୋତିମଣ୍ଡଳ ଉପରେ ଅଗ୍ନି ଓ ତାହାପରେ ହିମମଣ୍ଡଳ ଯୋଗମାୟାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଗୋଚର ହେଲା । ଯୋଗମାୟା ଶୂନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଧାନ କରିବାରୁ ଶୂନ୍ୟରୁ ଉର୍ମି, ଧୂର୍ମି, ଜ୍ୟୋତି, ଜ୍ୱାଲା ଓ ମହାରସ ଝରି ଯୋଗମାୟାଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ଯୋଗମାୟା ତାହାକୁ ଭକ୍ଷଣ କଲେ । ଅଞ୍ଚଳର ବାମ ଭାଗରେ ଥିବା ମହାରସରୁ କନ୍ୟା ସନ୍ତାନ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗରେ ଥିବା ମହାରସରୁ ପୁରୁଷ ସନ୍ତାନ ଏଭଳି ଦୁଇଟି ସନ୍ତାନ ଯୋଗମାୟାଙ୍କ ଗର୍ଭରେ ସଞ୍ଚରିତ ହେଲେ । ଗର୍ଭବତୀ ହେବାର ବହୁତ ଦିନ ଅତୀତ ହୁଅନ୍ତେ ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ ନ ହେବାରୁ ଯୋଗମାୟା ନିଜ ହସ୍ତରେ ଗର୍ଭକୁ ଚିପିଲେ । ଗର୍ଭ ଚିପିବା ହେତୁ ଗର୍ଭରେ ଥିବା ବାଳକ ବାଳିକା ଯୋଡ଼ି ହୋଇ ଏକ ରୂପ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ଜନ୍ମ ହେବା କ୍ଷଣି ମୃତ୍ୟୁ ଲାଭ କଲେ । ସନ୍ତାନ ଦୁଇଟିଙ୍କର ମୃତାବସ୍ଥା ଦେଖି ଯୋଗମାୟା ଚିନ୍ତିତା ହେବାରୁ ଶୂନ୍ୟବାଣୀ ହେଲା—ଦଶାକ୍ଷର ସଞ୍ଜୀବନୀ ମନ୍ତ୍ର ସେମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଅ । ଯୋଗମାୟା ‘ଗୋପୀଜନ ବଲ୍ଲଭାୟ’ ଏହି ଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରକୁ ମୃତ ଯମଜ ସନ୍ତାନଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣରେ ଶୁଣାଇବାରୁ ସେମାନେ ଜୀବନ ଲାଭ କଲେ । ଯୋଗମାୟା ସେହି ସନ୍ତାନ ଦୁଇଟିଙ୍କୁ କୁଚ ଉପରେ ଧାରଣ କଲେ । ଏହାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ଓଁ କାର ଉପରେ ଥିବା ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରା ହେଉଛନ୍ତି ଯୋଗମାୟା ଏବଂ ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରା ଉପରେ ଥିବା ବିନ୍ଦୁ ହେଉଛନ୍ତି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଯୁଗ୍ମ ରୂପ ।

ଯୋଗମାୟା ଶୂନ୍ୟକୁ ହସ୍ତପାତ ଛୁଇଁବାରୁ ଯେଉଁ ମହାରସ ଝରିଥିଲା, ଯେଥିରୁ କୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମ ଲାଭ କରିଥିବା ହେତୁ, ସେ ସମସ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣରସର ବିଗ୍ରହ ରସରାଜ ହେଲେ । ଉର୍ମି, ଧୂର୍ମି, ଜ୍ୟୋତି ଓ ଜ୍ୱାଲା ଏହି ଚାରି ଜ୍ୟୋତିରୁ ରାଧା ଜନ୍ମ ଲାଭ କରିଥିବା ହେତୁ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୀ ଓ ଗୌର ବର୍ଣ୍ଣା ହେଲେ । ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ମହାରସରୁ କୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବା ହେତୁ, ସେ ଶ୍ୟାମଲବର୍ଣ୍ଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଓ ପରବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ହେଲେ । ରାଧାଜୀବ ଓ କୃଷ୍ଣ ପରମ ଅଟନ୍ତି । ମନ୍ତ୍ରତତ୍ତ୍ୱରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣତତ୍ତ୍ୱକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—ରାମ ମନ୍ତ୍ର ହେଉଛି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୀଳାଙ୍ଗ ରୂପ ।

ରା ଆ ଅକ୍ଷର ରାଧାହୋଇ
ମ ଅ ଅକ୍ଷର କୃଷ୍ଣ ସେହି । ୯୧ (ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ)

ପ୍ରଥମେ କୃଷ୍ଣ ଓ ପରେ ରାଧା ଏହି କ୍ରମରେ ରହିଲେ ରାମ ଶବ୍ଦ ମରାରେ ପରିଣତ ହୁଏ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମରା ବା ମୃତ୍ୟୁ ଲାଭ କରନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ରଖି ପରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ରଖିଲେ ରାମ ଶବ୍ଦ ହୁଏ ଓ ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମୃତ ଅବସ୍ଥା ତ୍ୟାଗ କରି ଲୀଳାଙ୍ଗ ଧାରଣ କରନ୍ତି ।

ହ୍ରୀଂ, କ୍ଲୀଂ, ଶ୍ରୀଂ ଏହି ତ୍ରି ବୀଜ ସହିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସଂଯୁକ୍ତ କରିବାକୁ ଯାଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—ମହାଶୂନ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମେ ଗଗନ, ତାପରେ ଜଳ ଓ ତାପରେ ଆଦିମୂଳ ଜନ୍ମଲଭ କରି ଗୋଲେକରେ କ୍ଲୀଂ ବୀଜ ରୂପେ ରହିଲେ । କ୍ଲୀଂ ବୀଜ ବା କାମବୀଜ ହେଉଛନ୍ତି କୃଷ୍ଣ । କ୍ଲୀଂ ବୀଜ ଠାରୁ ଶ୍ଲୀଂ (ଶ୍ରୀଂ) ବୀଜ ବା ପ୍ରକୃତି ରୂପିଣୀ ରାଧା ଜନ୍ମଲଭ କଲେ । କ୍ଲୀଂ ବୀଜ ହେଉଛି ପିତାର ବୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ଶ୍ରୀଂ ବୀଜ ହେଉଛି ମାତାର ରଜ । ସେଥିଁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ସମସ୍ତଙ୍କର ଜନ୍ମଦାୟୀ ଅଟନ୍ତି । କ୍ଲୀଂ ବୀଜ ଓ ଶ୍ରୀଂ ବୀଜ ଯୁଗଳ ରୂପରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାରୁ ତାଙ୍କଠାରୁ ହ୍ରୀଂ ବୀଜ ବା ଲଜ୍ଜାବୀଜ ଜାତ ହେଲା । ହ୍ରୀଂ ବୀଜ, ଅନନ୍ତ ବା ବିରାଟ ରୂପରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମସ୍ତକରେ ଧାରଣ କରି ଅଧୋମୁଖରେ ରହିବାରୁ ଲଜ୍ଜାଅଙ୍ଗ ଧାରଣ କରନ୍ତି । ବିରାଟଙ୍କ ଅଙ୍ଗରୁ ଜୀବ ଜାତ ହୋଇଥିବାରୁ ହ୍ରୀଂ ବୀଜ ଜୀବରୂପୀ ଅଟେ । ସେଥିପାଇଁ ହ୍ରୀଂବୀଜକୁ ଜୀବ ରୂପୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

ସେଜୀବ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ମତେ
ତ୍ରିକୋଣେ ମିଳିଲେ ଭୂରତେ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧା ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ
ଯେ ନିତ୍ୟ ତିନି ରୂପେଂ କେଳି
ଜୀବ ପରମ ବ୍ରହ୍ମ ଏହି
ଶୁଣ ରାଧିକା ମନ ଦେଇ

ତନ୍ତ୍ର ମତରେ କ୍ଲୀଂ, ଶ୍ରୀଂ, ହ୍ରୀଂକୁ ଦୁଇଟି ବିପରୀତ ମୁଖୀ ତ୍ରିକୋଣରେ ସ୍ଥାପନ କଲେ ଷଟ୍‌କୋଣ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । କବି ତାହାକୁ ପ୍ରେମ କାଳିନ୍ଦୀ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏହା ପ୍ରେମ ପଲଙ୍କ ମଧ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି ପଲଙ୍କର ଷଟ୍‌କୋଣରେ ବୃନ୍ଦାବତୀ, ରଙ୍ଗଦେବୀ, ରତ୍ନରେଖା, ଲୀଳାବତୀ, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ପ୍ରିୟାବତୀ ଏହି ପରି ଷଡ଼ ସଖୀ

ରହି ନିତ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସେବା କରୁଛନ୍ତି ।

ହରେ, କୃଷ୍ଣ, ରାମ ଏହି ଷଡ଼କ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ମନ୍ତ୍ରକୁ କବି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଷଡ଼ କୋଣ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରେମ ଶଯ୍ୟା କହିଛନ୍ତି ଏବଂ ଏ ଶଯ୍ୟାର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ହେଉଛନ୍ତି ବୃନ୍ଦାବତୀ । 'ହରେ କୃଷ୍ଣ ହରେ ରାମ' ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ଅଷ୍ଟାକ୍ଷରକୁ କବି ଅଷ୍ଟପାଟ ବଶୀ ଓ ଅଷ୍ଟଗୋପୀ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ।

କ୍ଲୀଂ, ଶ୍ରୀଂ, ହ୍ରୂଂ, ହ୍ରୂଂ, କ୍ଲୀଂ, ଶ୍ରୀଂ ଏହି ଷଡ଼ ବୀଜକୁ ଷଟ୍‌କୋଣ ଉତ୍ପନ୍ନ କରୁଥିବା ଦୁଇଟି ବିପରୀତମୁଖୀ ତ୍ରିକୋଣ ଯନ୍ତ୍ରରେ ସ୍ଥାପନ କରି ମଝିରେ 'ଗୋପୀଜନ ବଲ୍ଲଭାୟ ସ୍ୱାହା' ଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାପନ କଲେ ପ୍ରେମ ଷୋଡ଼ଶୀ ମନ୍ତ୍ର ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରେମ ଧୋଡ଼ଶୀ ମନ୍ତ୍ରରେ ରାଧାଙ୍କର ଅଙ୍ଗ ନିର୍ମାଣ ହୋଇଛି ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ତାହା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରେମରେ ମଗ୍ନ ରହିଛନ୍ତି । ପ୍ରେମ ଷୋଡ଼ଶୀ ମନ୍ତ୍ରକୁ ଜାଣିଲେ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଲାଭ ହୁଏ ଏବଂ ଏହି ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରାଯାଏ । (ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଉତ୍କଳୀୟ ପରମ୍ପରାରେ ଜ୍ଞାନ ମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ସାଧକ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅବୈଧ ଶୃଙ୍ଗାର ଲୀଳାକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ସହସ୍ର ଦଳ ଚକ୍ରରେ ମନ୍ତ୍ରମୟ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମ ରସକୁ ଆସ୍ୱାଦନ କରୁଥିଲେ । ଏହାହିଁ ଥିଲା ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ସାଧନା ।

ପ୍ରେମ ଭକତି ଯେ କରଇ ।
ସେ ପ୍ରାଣୀ ନିତ୍ୟରେ ବସଇ ।
ଅନ୍ତେ ପଶଇ ରାସ ଗତେ ।
ଶୁଣ ରାଧିକା ସ୍ନେହ ଚିତ୍ତେ । ୧୦୭ (ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ)

ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତାର ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିତ୍ୟ ରାସ ସ୍ଥଳକୁ ନୀଳାଚଳରେ ଚିହ୍ନିତ କରା ଯାଇଛି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳ ଦେଖାଇବାକୁ ଯାଇ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର କଳାପାବଚ୍ଛଠାରୁ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ବୃନ୍ଦାବତୀ ସେଠାରେ ଦ୍ୱାରୀ ରୂପେ ଅଛନ୍ତି । ମଣୋହି କୋଠା ହେଉଛି ତ୍ରିପୁରାଙ୍କ ସ୍ଥାନ । ବଳଭଦ୍ର ହ୍ରୂଂ ବୀଜ ବା

ଅନନ୍ତ ଅଟନ୍ତି, ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଲୀଂ ବୀଜ ବା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅଟନ୍ତି ଓ ସୁଭଦ୍ରା ଶ୍ରୀଂ ବୀଜ ବା ରାଧା ଅଟନ୍ତି ।

ସୁଭଦ୍ରା ଅଙ୍ଗ ରାଧା ପୁଣି
ନିତ୍ୟରେ କି ରୂପେ ବଖାଣି । ୧୩୨ (୫ମ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଅନ୍ୟତ୍ର କବି ଯଶୋବନ୍ତ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ଦଧିନଉତିକୁ ପ୍ରେମ ପଲଙ୍କ, କଳସକୁ ଶ୍ରୀରାଧା ଓ ନୀଳଚକ୍ରକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହିଛନ୍ତି (୫ମ ଅଧ୍ୟାୟ ୧୭୨-୧୭୫ ପଦ) ।

ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣା ହୋଇଥିବା ରାଧାଙ୍କୁ ଯଶୋବନ୍ତ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ରାଧାଙ୍କର ସ୍ୱେଦବିନ୍ଦୁରୁ ଜାତ ଅଂଶ ମାତ୍ର ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—ନିତ୍ୟସ୍ଥଳରେ ରାଧାଙ୍କ ଅଙ୍ଗରୁ ଶ୍ରମବଶତଃ ସ୍ୱେଦବିନ୍ଦୁ ଖସି ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିବାରୁ ନୀଳାକନ୍ୟା ଜନ୍ମ ହେଲେ ଓ ବରୁଣ କନ୍ୟା କମଳା ନାମରେ ପରିଚିତା ହେଲେ । ନୀଳା କନ୍ୟା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ପତି ରୂପେ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପୁରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ବାଲୁଙ୍କା ପୂଜା କରୁଥିବା ସମୟରେ ଏକ ଋଷି ତାଙ୍କୁ ପତ୍ନୀ ରୂପେ ପାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ନୀଳାକନ୍ୟା ଋଷିଙ୍କର ଏହି ମନ୍ଦ ଅଭିପ୍ରାୟ ଯୋଗେ ଋଷିଙ୍କୁ ନପୁଂସକ ହେବାକୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ସେହି ଋଷି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ତପସ୍ୟା କରି ନୀଳା କନ୍ୟାକୁ ପତ୍ନୀ ରୂପରେ ପାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ବିଷ୍ଣୁ ତଥାସ୍ତୁ କହି କହିଲେ—ନୀଳା କନ୍ୟା ସୁବାହୁ ନାମକ ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ବୃଷଭାନୁ କନ୍ୟା ରାଧିକା ରୂପରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣା ହେବେ ଏବଂ ତୁମେ ନପୁଂସକ ରୂପେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ନାମ ଧାରଣ କରିବ ଏବଂ ରାଧାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବ । ତୁମର ରତିଶକ୍ତି ହୀନତା ଯୋଗେ ମୁଁ କୃଷ୍ଣ ରୂପରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରାଧାଙ୍କୁ ଉପଭୋଗ କରିବ ।

ତା'ପରେ ବ୍ରହ୍ମା ନୀଳା କନ୍ୟାକୁ ଅଜ୍ଞାନ କୁଣ୍ଡରେ ବୁଡ଼ାଇ ଶିଶୁ ରୂପ ପ୍ରଦାନ କଲେ ଏବଂ କାଳିନ୍ଦୀ ପଦ୍ମ ବନରେ ରଖି ଦେଇ ଆସିଲେ । ବୃଷଭାନୁ ପଦ୍ମବନରୁ ନୀଳା କନ୍ୟାକୁ ପାଇ କନ୍ୟା ରୂପେ ପାଳନ କଲେ ଓ କନ୍ୟାର ନାମ ରାଧା ଦେଲେ ।

ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କର ରାସ ॥୮୨॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶରୀର ଭେଦ ତନ୍ତ୍ରରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତିକୁ ବିସ୍ତାର କରାଯାଇଛି । ସହସ୍ରଦଳ ଚକ୍ରର ରତ୍ନବେଦୀ ଉପରେ ଜୀବ ରୂପକ ରାଧା ପରମ ରୂପକ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଲୀଳା କରୁଛନ୍ତି । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ । କୃଷ୍ଣ ପଦ୍ମ ହେଲେ ରାଧା ତାର କେଶର ଅଟନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ କାଳିନ୍ଦୀ ହ୍ରଦ ହେଲେ ରାଧା ହଂସ ଅଟନ୍ତି ଓ ରାଧା ବୃକ୍ଷ ହେଲେ କୃଷ୍ଣ ତାର ମୂଳ ଅଟନ୍ତି ।

ସାରଳା ମହାଭାରତର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବିନ୍ଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ ବୁଝାଇବା ଛଳରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତି ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଦ୍ରୌପଦୀ ସ୍ୱୟମ୍ବରରେ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷ୍ୟର ଆୟୋଜନ କରାଯାଇଥିଲା, ସେଥିରେ ସାତ ତାଳ ଉଚ୍ଚରେ ସହସ୍ର ଧାର ବିଶିଷ୍ଟ ରାଧା ଚକ୍ର ଘୂରୁଥିଲା ଏବଂ ତାହା ଉପରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ମତ୍ସ୍ୟ ଥିଲା । ଉକ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗଟିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ଯଶୋବନ୍ତ ଲେଖିଛନ୍ତି—ଛଅ ତାଳ ପରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀରର ଷଡ଼ଚକ୍ର ପରେ ରାଧା ଚକ୍ର ଅଛି । ଏହା ସହସ୍ର ଧାର ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଥାତ୍ ସହସ୍ର ଦଳ ବିଶିଷ୍ଟ ଏବଂ ଏଠାରୁ ଅନାହତ ଧ୍ୱନିର ସ୍ଫୁରଣ ହେଉଥିବାରୁ ଏହା ଶିଶୁ ବେଦର ସ୍ଥାନ । ଏହା ରାଧାଙ୍କର ସ୍ଥାନ । ରାଧାଚକ୍ର ଉପରେ ଥିବା ମୀନ ହେଉଛନ୍ତି ପରଂବ୍ରହ୍ମ ।

ଆତ୍ମପରଚେ ଗୀତା ॥୮୩॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ଠିକ୍ ଏହି କଥା କହିଛନ୍ତି । ଗୋଲୋକପୁର ହେଉଛି ମନର ଅଗମ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଶରୀରର ଷଡ଼ ଚକ୍ର ଭେଦ କଲାପରେ ଯେଉଁ ସପ୍ତମପୁର ପଡ଼େ ତାହାକୁ କବି ଅବନା ଓ ଅମନ ମନର କହିଛନ୍ତି । ଏହା ନିରଞ୍ଜନଙ୍କର ବାସସ୍ଥାନ ଏବଂ ଏଠାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିତ୍ୟରାସ ଲାଗି ରହିଛି । ପଦ୍ମବନ ରାସ ॥୮୪॥ ରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ରାଧା,

---

୮୨ ॥ ରାସ—ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ (ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/256)
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ବିଭାଗ

୮୩ ॥ ଆତ୍ମ ପରଚେ ଗୀତା—ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ
ଏହାର ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟି ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ।

୮୪ ॥ ପଦ୍ମବନ ରାସ—ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ
ରାହାସମାଳା ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ଏକ ରୂପରେ ରମାବୀଜରେ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ କହିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ କାମ ବୀଜ ରୂପେ ରମା ବୀଜଙ୍କ ସହ ଲୀଳା କରୁଛନ୍ତି ।

କଳ୍ପବଟ ମୂଳରେ ମଣି ବେଦିକା ଉପରେ କୃଷ୍ଣ ତ୍ରିଭଙ୍ଗୀଠାଣିରେ ମୁରଲୀ ବଜାଉଛନ୍ତି । ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ରହିଛନ୍ତି । ଏମାନେ କ୍ଷଣେହେଲେ ଅନ୍ତର ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଦୁହେଁ ଏକ ହୋଇ ନୀଳାଚଳରେ ଜଗନ୍ନାଥ ରୂପରେ ଶୋଭା ପାଉଛନ୍ତି ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ :

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମୂହରେ ଦୁଇ ଧରଣର ରାଧା ଚରିତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଧରଣର ରାଧା ହେଉଛନ୍ତି ନିର୍ଗୁଣ ଶୂନ୍ୟ ରାଧା ଯାହାଙ୍କୁ ଆମେ ସହସ୍ର ଦଳ ଚକ୍ରରେ ଅନୁଭବ କରୁ । ଏହାଙ୍କୁ ସେ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ରାଧା କହିଛନ୍ତି । ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଆମେ ଏଧରଣର ରାଧାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ପାଉ । ଅନ୍ୟ ଏକ ଧରଣର ରାଧାଙ୍କ ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ କହିଛନ୍ତି । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ଗୋପାଳୁଣୀ ରାଧା, ଯାହାଙ୍କଠାରେ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରି ନାହାନ୍ତି ।

ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାରେ କଳ୍ପିତ ରାଧାଙ୍କ ବିଷୟ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ରସାମୃତ ସିନ୍ଧୁ ॥୮୫॥ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେ ନୟନ ଉପର ସ୍ଥାନକୁ ଗୋପ ପାଟଣା ଓ ନୟନକୁ କିଶୋର କିଶୋରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଶରୀରର ଭ୍ରୂଦ୍ୱୟର ଉପରସ୍ଥାନ ହେଉଛି ସହସ୍ରାର ଚକ୍ର । ଏହାକୁ କବି ଅନନ୍ତଙ୍କର ସହସ୍ର ଫଣା କହିଛନ୍ତି । ଅନନ୍ତଙ୍କର ସହସ୍ର ଫଣାରେ ସହସ୍ର ଗୋପୀ ଓ ମଝିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରହି ଲୀଳା କରୁଛନ୍ତି । ଏହା ହେଉଛି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିତ୍ୟରାସ । ସହସ୍ର ଦଳ ପଦ୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ରତ୍ନ ମଣ୍ଡପରେ ରାସ ଲୀଳା ଲାଗିଛି । ଏହି ରତ୍ନ ମଣ୍ଡପକୁ କବି ପୁଣି ଓଁକାର ବିନ୍ଦୁ ବା କାମ କଳା କହିଛନ୍ତି । ଓଁକାରର ବିନ୍ଦୁ ତଳକୁ ଚଉଷଠୀ ଦଳ ପାଖୁଡ଼ା ପଦ୍ମ ରହିଛି ଓ ସେଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା କରୁଛନ୍ତି । ଚଉଷଠୀ ଦଳପଦ୍ମର ପ୍ରତି

---

୮୫ ।। ରସାମୃତସିନ୍ଧୁ—ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ (ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/507) ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ଦଳରେ ଗୋଟିଏ ଗୋପୀ ଓ ଗୋଟିଏ କୃଷ୍ଣ ରହିଛନ୍ତି । ତାହା ଉପରକୁ ବତିଶ ପାଖୁଡ଼ାର ପ୍ରତି ପାଖୁଡ଼ାରେ ଗୋଟିଏ ଗୋପୀ ଓ ଗୋଟିଏ କୃଷ୍ଣ ରହିଛନ୍ତି । ସେହିପରି ବତିଶ ପାଖୁଡ଼ା ଉପରକୁ ଷୋଳ ପାଖୁଡ଼ାର ପ୍ରତି ପାଖୁଡ଼ାରେ ଗୋଟିଏ ଗୋପୀ ଓ ଗୋଟିଏ କୃଷ୍ଣ ରହିଛନ୍ତି । ଷୋଳ ପାଖୁଡ଼ା ଉପରେ ଅଷ୍ଟଦଳରେ ଅଷ୍ଟ ନାୟିକା ଓ ତାପରେ ଷଡ଼ଦଳରେ ଷଡ଼ନାୟିକା ରହି ରାଧାଙ୍କ ସେବା କରୁଛନ୍ତି । ଷଡ଼ଦଳ ଉପରେ ଥିବା ତ୍ରିଦଳର ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣ ଓ ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ରାଧା ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ରହିଛନ୍ତି । ତ୍ରିଦଳ ଉପରେ ଦ୍ୱିଦଳରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳଲୀଳା କରୁଛନ୍ତି । ଦ୍ୱିଦଳ ଉପରେ ଥିବା ଏକଦଳରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଅଭିନ୍ନ ଭାବରେ କାମକଳା ମଧ୍ୟରେ ମହାସୁଖରେ ମଗ୍ନ ରହିଛନ୍ତି ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ପରମ ରହାସ' ॥୮୬॥ ରେ ରସାତ୍ମକ ସିଦ୍ଧିର ବିଷୟ ବସ୍ତୁକୁ ବିଶଦ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଚଉଷଠୀ ଦଳକୁ ସବୁ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଓ ବ୍ରହ୍ମାଦିଙ୍କର ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ, ଷୋଳ ଦଳକୁ ଷୋଳ ବୈକୁଣ୍ଠ, ଅଷ୍ଟଦଳକୁ ଅଷ୍ଟପାଟବଂଶୀଙ୍କର ସ୍ଥାନ, ଷଡ଼ଦଳକୁ ଗୋପାଳ ମୂର୍ତ୍ତି ଦର୍ଶନ ସ୍ଥାନ, ଦ୍ୱିଦଳକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନ ସ୍ଥାନ ଓ ଏକ ଦଳକୁ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଙ୍କ ମନ୍ଦିର କୁହାଯାଇଛି । ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଦର୍ଶନ କରି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଭାବ ହୃଦୟରେ ପୋଷଣ କରିବା ସର୍ବ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସାଧନ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଶାଳ ତନୁ ମଧ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଗୁପ୍ତ ଭାବରେ ଲୀଳା କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି କବି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ କହିଛନ୍ତି ।

ଅଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ "ଶିଶୁବେଦ ଲେଖନ" ॥୮୭॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମୟୂର, ମୟୂରୀ ଶୂନ୍ୟଗାମୀ ନିର୍ଗୁଣ ନିର୍ବାଣପକ୍ଷୀ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନ୍ୟସ୍ଥାନରେ ସେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପଦ୍ମଶିରକଢ଼ା ମଧ୍ୟସ୍ଥ ପୁଷ୍କର ସାଙ୍ଗରେ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି ।

---

୮୬ ॥ ପରମ ରହାସ—ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ—ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/488
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୮୭ ॥ ଶିଶୁ ବେଦ ଲେଖନ—ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ
ଏହାର ପୋଥିଟି ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ।

ପଦ୍ମଶିର କର୍ତା ମଧ୍ୟେ ସେତ୍ୱେ କର୍ପାଣ ପୁଷ୍କରଂ
ଯସ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମ ନିରକାରଂ ରାଧାକୃଷ୍ଣସ୍ୟ ଯୁଗଳ ।

'ଜ୍ଞାନସାଗର ବୋଲ୍' ॥୮୮॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ସହସ୍ରଦଳ ପଦ୍ମକୁ ରାଧାଙ୍କର ଜୀବନ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଭ୍ରୂଲତା ମଧ୍ୟରେ ନାସାକୁ ବାଟ ଅଛି । ଏହାକୁ ତ୍ରିବେଣୀ ଘାଟ କୁହାଯାଏ । ଏଥିରେ ସୂଚ୍ୟଗ୍ର ପ୍ରମାଣ ବାଟ ଅଛି ଓ ତଳ ଚେଁପା ଭଳି କବାଟ ଲଗିଛି । ଏଠାରୁ ତିନି ଶାଖା ହୋଇ ଡାଳ ବାହାରିଛି ଓ ଅନନ୍ତ ଏହାର ମୂଳ । ଏହି ଡାଳରେ ତ୍ରିଶଟି ପତ୍ର ଅଛି ଓ ମୂଳରୁ ସହସ୍ର ଦଳ ପଦ୍ମ ବାହାରିଛି ।

ଆଦିବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା ॥୮୯॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ରାଧାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ନାମ ବା ଶବ୍ଦର ମୂଳ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି ଅନାମ, ଅରୂପ । ତାଙ୍କଠାରୁ ନାମ ବା ଶବ୍ଦ ରୂପକ ରାଧା ଜାତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

'ରାଧାକୃଷ୍ଣ ସେହି ସହଜେ ଜାଣ । ଅନାମ କୃଷ୍ଣ ରାଧାନାମ ଜାଣ ।

ମଣିବନ୍ଧ ଗୀତା ॥୯୦॥ ରେ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଭ୍ରୂଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ସ୍ଥାନକୁ ମଣିବନ୍ଧ ଆଖ୍ୟା ଦେଇ ଏଠାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତିକୁ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ମଣିର ବେଦୀ, ମଣିର ସିଂହାସନ, ମଣି ପାବଚ୍ଛ, ମଣି ପ୍ରାଙ୍ଗଣ ଓ ମଣି ମଣ୍ଡପ ଅଛି । ମଣି ମଣ୍ଡପ, ତ୍ରିକୋଣ, ଷଟ୍‌କୋଣ ଓ ଅଷ୍ଟକୋଣରେ ଶୋଭା ପାଉଛି ଓ ଏଥିରେ ଅଷ୍ଟପୁର ଅଛି । ମଣିବନ୍ଧ ପୁରରେ ରସିକ ନାଗର କୃଷ୍ଣ, ରସିକଣୀ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଅନବରତ ରାସଲୀଳା କରୁଛନ୍ତି । ସାଧକ ରସିକଣୀ ଅଙ୍ଗ ଧାରଣ କଲେ ସେଠାରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରିବ ।

---

୮୮ ॥ ଜ୍ଞାନ ସାଗର ବୋଲ୍ (ପାଣ୍ଡୁଲିପି)—ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

୮୯ ॥ ଆଦିବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା (ପାଣ୍ଡୁଲିପି)—ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

୯୦ ॥ ମଣିବନ୍ଧଗୀତା (ପାଣ୍ଡୁଲିପି)—ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

ଉଦୟ କାହାଣୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ॥୯୧॥ ରେ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯୁଗଳ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ତେଣୁ ଦୁଇ ଏକ ରୂପ ହୁଅନ୍ତି
ଏକ ଭାବ ଅଟେ ଯୁଗଳ ମୂର୍ତ୍ତି ।

ପଞ୍ଚସଖାମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରସକୁ କିପରି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଉପଲବ୍ଧି କରୁଥିଲେ ତାହା ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ମେଘମଲ୍ଲାର ରାଗରେ ପ୍ରେମରସ କୀର୍ତ୍ତନ କରନ୍ତି । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ ବସନ୍ତ ରାଗରେ ନିତ୍ୟରସ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା କୀର୍ତ୍ତନ କରନ୍ତି । ବଳରାମ ଦାସ ଭକ୍ତି ରସରେ ଶୂନ୍ୟରସ କୀର୍ତ୍ତନ କରି ନୃତ୍ୟ କରନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କ ରସର ରାଗ ହେଉଛି ବସନ୍ତ ରାଗ । ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଶିଶୁମଠରେ କେଦାର ବସନ୍ତ ରାଗରେ ନୀଳାଦ୍ରି ରାହାସ କୀର୍ତ୍ତନ କରନ୍ତି । ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ଭକ୍ତି ବହ୍ଲ ଛନ୍ଦରେ ଗୋଲୋକ ରାହାସ କୀର୍ତ୍ତନ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କର ରାଗ ହେଉଛି ଭୈରବ ଓ ମଲ୍ଲାର ।

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ବେଦାନ୍ତ ସାର ଗୁପ୍ତ ଗୀତା ଓ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କର ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା ଭଳି ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତା ॥୯୨॥ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ସବିଶେଷ ବିବରଣୀ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଜୀବାତ୍ମା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପରମାତ୍ମା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି—

ଏଣୁକରି ଅର୍ଦ୍ଧ ମାତ୍ରା ବୋଲିବନ୍ତି ହରି
ଜୀବ ଆତ୍ମା ରାଧା ବୋଲି ଧରମ ମୁରାରି ।
ଅଧେ ରାଧା ଅଧେ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଦ୍ଧ ଆତ୍ମା ଏକ ।
ଅର୍ଦ୍ଧ ଅର୍ଦ୍ଧ ଯୁଗ ରୂପ ଜାଣନ୍ତି ବିବେକ ।

---

୯୧ ॥ ଉଦୟ କାହାଣୀ—ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ (ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/147)
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୯୨ ॥ ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତା—ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ
ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

ଯୁଗ ହୋଇ ଯୁଗଳ ସେ ବୋଲବନ୍ତି ସେଣୁ ।
ଦ୍ୱି ଅର୍ଦ୍ଧେ ପରମବ୍ରହ୍ମ ନାମ ତେଣୁ ।
[ପ୍ରଥମ ଭାଗ-ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ]

ହରେ ରାମ କୃଷ୍ଣ ଆଦି ମହାମନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରୁ 'ହ' ଅକ୍ଷରକୁ କୃଷ୍ଣ ଓ 'ର' ଅକ୍ଷରକୁ କବି ରାଧା ବୋଲି କହିଛନ୍ତି, କେବଳ 'ର' ଅକ୍ଷର ମଧ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଗୋପ୍ୟ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । (୩ୟ ଅଧ୍ୟାୟ)

ରାସ ଲୀଳାର ଆଧାର ହେଉଛି ସହସ୍ର ଦଳପଦ୍ମ । ଏଠାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କିପରି ଅଭିନ୍ନ ଯୁଗଳ ଅଙ୍ଗରେ ଲୀଳା କରୁଛନ୍ତି ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଗୋପିକାମଣ୍ଡଳ ଘରେ ତ୍ରିଭଙ୍ଗୀ ଛନ୍ଦରେ
ଦିଶନ୍ତି ଯେ ନ ଦିଶନ୍ତି ଭୁଜା ବନ୍ଧନରେ ।
କୋଟି ଯୁଗ ଗଲେ ତାଙ୍କ ନ ଟଳଇ ଲୀଳା ।
ନୟନେ ନୟନ ମିଶି ଭୁଜେ ଭୁଜ ବଳା ।
(୩ୟ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଶୂନ୍ୟସଂହିତାର ନବମ ଅଧ୍ୟାୟରେ, ଦ୍ୱାରକାର ଅଷ୍ଟପାଟବଂଶୀଙ୍କ ଗର୍ବ ଗଞ୍ଜନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ରାଧାଙ୍କ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଦ୍ୱାରକାପୁରରେ ଥିବାବେଳେ ରାଧାଙ୍କ ଚିନ୍ତାରେ ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଅଷ୍ଟପାଟବଂଶୀ ଏହାର କାରଣ ପଚାରନ୍ତେ କୃଷ୍ଣ କହିଲେ—

ନୋହିଲା ରାହାସ ଲୀଳା ଉପହାସ ରଙ୍ଗ
କ୍ଷଣେ ମୁହିଁ ନ ଛାଡ଼ଇ ରାଧିକାଙ୍କ ସଙ୍ଗ ।
ଆଗେ ରାଧା ପଛେ ମୁହିଁ ଲମ୍ପଟ ଭାବରେ ।
ଏକ ବୀଜ ବେନି ଫାଳ ଯୁଗଳ ଅଙ୍ଗରେ ।
କୋଟି ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଭା ତାର ଝଟକ ଅଟଇ ।
ନଖମଣି କୋଟି ପ୍ରଭା ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ଗଞ୍ଜଇ ।

ନବଧାଭ୍ରକଡ଼ ଶତେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଛୁ ରହି ।
ମୋର ମନ ହରେ ରାଧା ପ୍ରୀତି ରସ ଦେଇ ।
ତାଙ୍କ ବିନୁ କ୍ଷୀଣ ହେଲା ଆମ୍ଭର ଶରୀର ।
କ୍ଷଣେ ନ ତେଜୁ ସେ ଆମ୍ଭେ ରାଧା ପ୍ରେମ ଆଳ ।

କୃଷ୍ଣ ଯେଉଁ ରାଧାଙ୍କ ବିଷୟ କହିଲେ, ସେ ରକ୍ତମାଂସର ଦେହଧାରିଣୀ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧା ନୁହନ୍ତି । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଅଷ୍ଟସଖୀ ପରିବେଷ୍ଟିତା ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୀ ଶ୍ରୀରାଧା । ଯୋଗୀମାନେ ଯୋଗ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ କେବଳ ତାଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଲାଭ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ରୂପଗରିମା ଶ୍ରବଣରେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ଅଷ୍ଟପାଟବଂଶୀଙ୍କର ଗର୍ବଗଞ୍ଜନ କରିବା ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣ ସେମାନଙ୍କୁ ଗରୁଡ଼ ପିଠିରେ ବସାଇ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସୁଦାମ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଯାଇଥିଲେ । ନିତ୍ୟଗୋଲୋକ ସ୍ଥଳର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ପ୍ରେମ ରାଧା ଶତ ସୂର୍ଯ୍ୟର କିରଣ ମଣ୍ଡିତା ହୋଇ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର କିରଣ ଷୂର ଯୁଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଛେଇ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏଠାରେ ପ୍ରଥମ ଦ୍ୱାରରେ ରାଜର୍ଷି କନ୍ୟାଗଣ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଦ୍ୱାରରେ ଦେବ କନ୍ୟାଗଣ, ତୃତୀୟ ଦ୍ୱାରରେ ଋଷି କନ୍ୟାଗଣ ଓ ଚତୁର୍ଥ ଦ୍ୱାରରେ ଗୋପ କନ୍ୟାଗଣ ରହି ଥିଲେ । ଯେଉଁ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରେମ ରାଧା ବା ନିତ୍ୟରାଧା ନିତ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ରାସ ଲୀଳାରେ ରତ ଥିଲେ, ସେଠାରୁ ଦୁଇ ଯୁଣ ଦୂରରେ ପହଞ୍ଚିବା କ୍ଷଣି, ରାଧାଙ୍କ ଦେହରୁ ନିର୍ଗତ କୋଟି ସୂର୍ଯ୍ୟ ତେଜରେ ଅଷ୍ଟପାଟବଂଶୀ ଓ ଗରୁଡ ସମେତ କୃଷ୍ଣ ମୂର୍ଚ୍ଛା ଗଲେ । ଏକମାତ୍ର ସୁଦାମ ନିତ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲେ । ଏହି ସୁଦାମ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ରୂପରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ।

ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତାରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ନିତ୍ୟ ସ୍ଥଳ ଓ ରାଧାଙ୍କ ବିଷୟକୁ 'ଗୋଲକ ସଂହିତା' ॥୯୩॥ ରେ ଆଉ ଟିକିଏ ଅଧିକ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବରେ ବୁଝାଇ ଦିଆ ଯାଇଛି । ରାଧା ମାନବ କନ୍ୟା ନୁହନ୍ତି । ସେ ମହା ଶୂନ୍ୟ ନନ୍ଦିନୀ, ଆଦ୍ୟା ଓ ଆଦ୍ୟନାଦ ସ୍ୱରୂପିଣୀ ଅଟନ୍ତି ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମ ରୂପେ ଶୁଣ ଭାଇମାନେ ।
ନିତ୍ୟ ଉପରେ ଅଛୁ ଲକ୍ଷେକ ଯୋଜନେ ।
କର୍ଣ୍ଣିଶିର ପୁଷ୍ପ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ ଅଟଇ ତାହାର ।

---

୯୩ ॥ ଗୋଲୋକ ସଂହିତା—ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/294 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ଅଲେଖ ଅରୂପ ବର୍ଣ୍ଣ ମହା ଅନ୍ଧକାର ।
ନୁହଁଇ ସେ ଶୂନ୍ୟଜଳ ଆକାଶ ପବନ ।
ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଯାମିନୀ ରୂପ ଧୂଆଁ ସେହୁ ବର୍ଣ୍ଣ ।

× × ×

ଆଦ୍ୟ ନାଦ ଶବଦ ଯେ ଧ୍ୱନି ଜନ ହେଲା ।
ନିଶାଖା ହୋଇଣ ନିତ୍ୟପୁରେ ବିରାଜିଲା ।
ପ୍ରଥମ ଯେ ଶାଖା ଗୋଟି ରାଧା ଅଙ୍ଗ ସେହି ।
ସେହି ନାଦ କର୍ଣ୍ଣରେ କୁଣ୍ଡଳ ଅଛିହୋଇ ।
(ଗୋଲକ ସଂହିତା)

ନିତ୍ୟ ସ୍ଥଳର ସିଂହାସନ ହେଉଛି ଋଗ୍‌ବେଦ, ଗାୟତ୍ରୀ ମନ୍ତ୍ର ହେଉଛି ତାର ପାବଛ । ଯେଉଁଠାରେ ଉର୍ମି ଧୂର୍ମି ଜ୍ୟୋତିର୍ଜ୍ୱାଳା ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ହେଉଛି । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ଦେହରେ ବିନ୍ଦୁ ଭଳି ଆତ୍ମ ଗୋପନ କରିଛନ୍ତି । ରାହାସ ବନ୍ଦନା ॥୯୪॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାସଲୀଳା କପଟ କରିବାକୁ ହେବ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ତାର ବିବରଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାସଲୀଳାର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ । ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରାସ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରା ତଥା ଲୋକ ମାନସରେ ଉଜ୍ଜୀବିତ କରିବା ପାଇଁ ଏହାକୁ ଏକ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ସମ୍ପନ୍ନ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ରାସ ଯାତ୍ରା ଏବେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ନେମାଳରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଅଛି । 'ରାହାସ ବନ୍ଦନା' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାସପୂଜା, ରାସବଧି ଓ ରାସ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସମ୍ପର୍କରେ ବିସ୍ତୃତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ରହିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଯେଉଁ ଦ୍ୱାଦଶ ଗୋପାଳଙ୍କୁ ନେଇ ରାସଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଦ୍ୱାଦଶ ବୃନ୍ଦାବନ ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ଅବହିତ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଦ୍ୱାଦଶ ବନ ଥିଲା "ପରରଜ ସଣବଦ ସିଦ୍ଧିରସ୍ତୁ"ର ଦ୍ୱାଦଶ ଅକ୍ଷର ପୁଞ୍ଜ, ଦ୍ୱାଦଶ ଗୋପାଳଙ୍କର କେଉଁ କେଉଁ ଅକ୍ଷରରୂପକ ବନରେ ପ୍ରବେଶ ଅଧିକାର ଥିଲା, ତାହା ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଯଥା —

ପ - ପବନ   ସ - ସୁଦାମ   ସିଁ - ଗୋବିନ୍ଦ

---

୯୪ ॥ ରାହାସ ବନ୍ଦନା—ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗର ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

ର - ଅନନ୍ତ   ଣ - ବୃନ୍ଦାଦାସ   ର୍ଭି - ମୁକୁନ୍ଦ
ର - ମଧୁଦାସ   ବ - ବାଲକ   ର - ପବନ
ଜ - ଯାଦବ   ଦ - ଆନନ୍ଦ   ସୁ - ହନୁଆନ

ଉକ୍ତ ଦ୍ୱାଦଶ ବନରେ ଯେଉଁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାସଲୀଳା କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି ସେମାନେ ରକ୍ତମାଂସର ବିଗ୍ରହଧାରୀ ନୁହନ୍ତି କିମ୍ବା ସେଠାରେ କାମ ବିଳାସ ନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀବୀଜ ରାଧିକା ସ୍ୱମର । କ୍ଲୀଂବୀଜ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶରୀର
ରାଧାକୃଷ୍ଣର ଲୀଳାଗୁଣ । ତୁମ୍ଭେ ରହାସ ବାରଜଣ ॥
(ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଯେ ଶ୍ରୀବୀଜ ସ୍ୱରୂପିଣୀ ରାଧାଙ୍କୁ ନ ଚହ୍ନିଛି ସେ ଗୁରୁଦ୍ରୋହ ପାପରେ ଲାଗି ହୁଏ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଦ୍ୱାଦଶ ଗୋପାଳଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁକୁନ୍ଦ ଶ୍ରୀବୀଜ ବା ରାଧାଙ୍କର ଉପାସକ ଥିଲେ ଓ ରାସରେ ରାଧାରୂପ ଧାରଣ କରୁଥିଲେ । ଏହି ରୂପ କି ଧରଣର ଥିଲା ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି —

ରାଧା ଭଗତ ହେ ମୁକୁନ୍ଦ । ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନ ରାସଛନ୍ଦ ।
ସିନ୍ଦୁର କଜ୍ଜ୍ୱଳ ତିଳକ । ଚୂଆ ମିଶ୍ରିତ ଚନ୍ଦନକ ।
କଳା ଧବଳ ଯେ ବସନ୍ତ । ବିବିଧ ବର୍ଣ୍ଣେ ବସନନ୍ତ ।
ମୁଦ୍ରିକା ବାଜୁବନ୍ଧ ଚୂଡ଼ି । ଛଜାର କାଞ୍ଚଳି ଯେ ଭିଡ଼ି ।
ଝଲକ ପାଢଆ କପୋଳ । କର୍ଣ୍ଣରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ।
ଓଢ଼ଆଣୀକି ଯେ ନୁପୁର । ବିବିଧ ଫୁଲସ୍ତେ ଗଳାର ।
ହୃଦରେ କଣ୍ଠୀ ମାଳମାନ । ବିବିଧ ବେଶ ସୁଯତନ ।
(ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟ)

ସୁଦାମ ଦୂତିକା ରୂପ ଧାରଣ କରୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଗୋପାଳମାନେ ମସ୍ତକରେ ମୟୂର କାଠିର ଟୋପର, ପାଟସୂତାରେ ଗୁନ୍ଥା ଗୁଞ୍ଜମାଳ, ମୟୂର ପୁଚ୍ଛ ଓ ଫୁଲମାଳ ଧାରଣ କରୁଥିଲେ । ଲଲାଟରେ ହରିମନ୍ଦର ଚିତା, କର୍ଣ୍ଣରେ ସୁନା ଓ ରୁପାର କୁଣ୍ଡଳ, କଣ୍ଠରେ ତୁଳସୀମାଳ, ବାମଭାଗରେ ଫିଙ୍ଗା, ହୃଦୟରେ ବାଘନଖ, ଦକ୍ଷିଣ କାନ୍ଧରେ ପଇତା, ବାମ କାନ୍ଧରେ ଫୁଲର ପଇତା, ଚରଣରେ ନୁପୁର ଓ କେଠାଉ, ଦେହରେ କଷାବସ୍ତ୍ର ପିନ୍ଧି ସେମାନେ ରାସଲୀଳା କରୁଥିଲେ । (ବରଣ ଗୀତା) ରାସ ଲୀଳା ଆରମ୍ଭ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଭୂମିକୁ ଗୋମୟରେ ଲିପି ଚନ୍ଦନର ଛେରା ପକା ଯାଉଥିଲା ଓ ତାହା ଉପରେ ଭାଗବତ ଖଟୁଲି ରଖାଯାଉଥିଲା ।

ଫାଲ୍‌ଗୁନ ଶୁକ୍ଳ ଦ୍ୱିତୀୟା ଦିନ ଝଙ୍କଡର ସାରଳାଙ୍କ ପୀଠରୁ ଉକ୍ତ ରାସଲୀଳା ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଥିଲା । ଝଙ୍କଡର ଭୂପତି ପରିଡ଼ା ଏହାର ପୃଷ୍ଠ ପୋଷକତା କରିଥିଲେ । ଆଦିକବି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ନାତି ଉକ୍ତ ରାସ ଲୀଳାରେ ଯୋଗଦେବାକୁ ପ୍ରତି ଗୁରୁବାର ଦିନ ଆସୁଥିଲେ । ଦ୍ୱାଦଶ ଗୋପାଳ ସାରଳା ପୀଠରୁ ରାସଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କରି ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟସ୍ଥାନରେ ରାସ ପରିବେଷଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାତ୍ରାକରି ସେଠାରେ ଚାରିମାସ କାଳ ରହି ରାସଲୀଳା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ।

(ବରଣ ଗୀତା)

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରାସଲୀଳା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ରାସଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଏ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ରାସଲୀଳା ପରିବେଷଣ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ପରିବେଷଣ କରାଯାଇଛି । 'ରାହାସ ମାଳା'' ॥୧୫॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହି ରାସଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ଏକତ୍ର ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଛି । ଉକ୍ତ ରାସ ଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି—୧- ମହାନିତ୍ୟ ରାହାସ, ୨-ନିତ୍ୟରାସ, ୩-ଗୁଜ୍ଜରୀ ଦୃଷ୍ଟି ରାସ, ୪-ବୃନ୍ଦାରାସ, ୫- ଶୂନ୍ୟରାସ, ୬- ପଦ୍ମବନ ରାସ, ୭- ଠୁଳଶୂନ୍ୟ ରାସ ଓ ୮- ରାଧାରାସ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଠଟି ରାସ ମଧ୍ୟରୁ ଗୁଜ୍ଜରୀଦୃଷ୍ଟି ରାସଟିକୁ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ରଚନା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ସନ୍ଦେହର କାରଣ ରହିଛି କାରଣ ଏଥିରେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଯାବନିକ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ମହାନିତ୍ୟ ରାହାସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଗୋଲୋକ, ନିତ୍ୟ ଗୋଲୋକ ଓ ମହାନିତ୍ୟ ଏହିପରି ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରି ଏଠାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିତ୍ୟରାସ ଲାଗି ରହିଥିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ନିତ୍ୟରାସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉକ୍ତ ବିଷୟର ପୁନରାବୃତ୍ତି କରାଯିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶରୀରର ସହସ୍ର ଦଳଚକ୍ରରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରାସ ବିଷୟ ସମ୍ପାଦିତ ହେଉଥିବା କଥା କୁହାଯାଇଛି ।

ବୃନ୍ଦାରାସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବୃନ୍ଦାବତୀ ରାଧାଙ୍କ ଶରୀର ଭେଦ ତତ୍ତ୍ୱରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ବୁଝାଇଛନ୍ତି । ଶୂନ୍ୟରାସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶୂନ୍ୟପୁରୁଷ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ପଦ୍ମବନ ରାସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କବି ନେମାଳ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ପଦ୍ମବନର ଅବସ୍ଥିତି ଦର୍ଶାଇ ଏଠାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିତ୍ୟରାସଲୀଳା ସମ୍ପାଦିତ ହେଉଥିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

---

୧୫ ॥ ରାହାସ ମାଳା
ସଂଗ୍ରାହକ—ଶ୍ରୀ କୁଳମଣି ବେହେରା ଓ ଶ୍ରୀ ଭରତ ଚନ୍ଦ୍ର ନାଥ
ପ୍ରକାଶକ--ଗୋଲକ ଚନ୍ଦ୍ର ନାଥ [୧୯୬୩]

ତୁଳଶୂନ୍ୟ ରାସରେ ରାଧା ଏବଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପୁନର୍ମେଳ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ସଖୀମାନେ ରାଧାଙ୍କୁ ଓଁ କାରର ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଏହା ଉପରର ବିନ୍ଦୁ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ରାଧା ରାସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶ୍ରୀରାଧା ଯୋଗ ସାଧନା କରିଥିବା କଥା କୁହାଯାଇଛି । ରାଧା ରାସ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଚଉଦଟି ଗୁଜ୍‌ଜରୀରେ ବିଭକ୍ତ । ତୃତୀୟ ଗୁଜ୍‌ଜରୀରେ ରାଧାଙ୍କ ବିରହ ବାଧା ବର୍ଣ୍ଣନା, ଚତୁର୍ଥ ଗୁଜ୍‌ଜରୀରେ ଦୂତୀ ନିକଟରେ ରାଧାଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ନିବେଦନ ଓ ଦୂତୀର ବୃନ୍ଦାବନ ଯାତ୍ରା ବର୍ଣ୍ଣନା, ପଞ୍ଚମ ଗୁଜ୍ଜରୀରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ ନିମିତ୍ତ ସମ୍ମତି ପ୍ରକାଶ, ଷଷ୍ଠ ଗୁଜ୍ଜରୀରେ କୃଷ୍ଣ ଆଗମନ ନିମିତ୍ତ ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରତୀକ୍ଷା, ଉଦ୍‌ବେଗ ଓ ଦୂତୀ ଉପଦେଶରେ ଯୋଗ ସାଧନ ମାଧ୍ୟମରେ ଯୁଗଳ ଜ୍ୟୋତି ଦର୍ଶନ, ସପ୍ତମ ଗୁଜ୍ଜରୀରେ ରାଧାଙ୍କର ବୃନ୍ଦାବନରେ ରାସଲୀଳା କରିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ, ଅଷ୍ଟମ ଗୁଜ୍ଜରୀରେ ରାସଲୀଳା ନିମିତ୍ତ ସିଂହାସନ ନିର୍ମାଣ, ମନ୍ତ୍ର ବଖାଣ ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇଛି । ରାଧା ପୁରୁଷ ବେଶରେ ସିଂହାସନରେ ବସିଛନ୍ତି ଓ ସଖୀମାନେ ସେବା କରିଛନ୍ତି । ନବମ ଗୁଜ୍‌ଜରୀରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉକ୍ତ ସ୍ଥାନକୁ ଆଗମନ ହୋଇଛି । ରାଧାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ସଖୀମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବାନ୍ଧି ଆଣିଛନ୍ତି ଓ କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ ନିକଟରେ ଦୋଷ ପାଇଁ କ୍ଷମାଭିକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ଦଶମ ଗୁଜ୍‌ଜରୀରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଏକାଦଶ ଓ ଦ୍ୱାଦଶ ଗୁଜ୍‌ଜରୀରେ ରାଧାଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ସମ୍ପର୍କୀୟ ପ୍ରଶ୍ନ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦାନ, ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ତ୍ରୟୋଦଶ ଗୁଜ୍ଜରୀରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରାସଲୀଳା ସନ୍ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ହେଲେ ବାର ମାସରେ ବିଭିନ୍ନ ମନ୍ତ୍ର କିପରି ଜପ କରିବାକୁ ହେବ ତାହା କବି ଶିଷ୍ୟକୁ ଉପଦେଶ ଦେବାଛଳରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଗୁଜ୍ଜରୀରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରାସଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଯାଇଛି ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ଭଣିତାରେ ମିଳୁଥିବା "ଗୁରୁଭକ୍ତି ଗୀତା" ॥୯୬॥ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ ରଚନା ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ଡକ୍ଟର ଆର୍ତ୍ତ ବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ଏହାକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ରଚନା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରିଛନ୍ତି । ॥୯୭॥ ସମ୍ଭବତଃ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରାରେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ

---

୯୬ ॥ ଗୁରୁଭକ୍ତି ଗୀତା — ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ
ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୯୭ ॥ ଗୁରୁଭକ୍ତି ଗୀତା — ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡ ମୁଖବନ୍ଧ

ପ୍ରକୃତ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭ୍ୟୁଦୟ କାଳ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ପ୍ରଶିଷ୍ୟମାନେ କ୍ରମଶଃ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଗୁରୁଭକ୍ତି ଗୀତାର ବିବରଣୀ॥୪୮॥ରୁ ଜଣାଯାଏ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ଷୋଳସହସ୍ର ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବାର ସହସ୍ର ରସିକଶିଷ୍ୟ ଓ ଚାରି ସହସ୍ର ଯୋଗରୂଢ଼ ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ । ସେଥିରୁ ପୁଣି ଚବିଶ ଗୋପାଳ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ଧର୍ମର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳାରସ ଆସ୍ୱାଦନ କରୁଥିଲେ । ବାରଜଣ ମାତ୍ର ଯୋଗାରୂଢ଼ ହୋଇ ରାହାସ କରୁଥିଲେ । ନିର୍ଗୁଣ ରସ ବା ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ମାର୍ଗ ଅପେକ୍ଷା ସଗୁଣ ରସ ବା ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ମାର୍ଗ ଉପର କ୍ରମଶଃ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇ ଆସୁଥିଲ ତାହା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଂକ୍ତିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ।

ନିର୍ଗୁଣ ଏଢ ଏକ ଯୋଷେ । ସଗୁଣେ ସର୍ବଜନ ପଶେ ।
(ଅଷ୍ଟ ଖଣ୍ଡ ଏକ ବିଂଶ ପଟଳ)

ଓଡ଼ିଶାର ଜ୍ଞାନ ମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାରେ ଯେଉଁ ଦୁଇଟି ରାସ ବା ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା କଳ୍ପନା ଥିଲ ତାହା ହେଉଛି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ମଧ୍ୟରେ ନିତ୍ୟରାସ କଳ୍ପନା ଓ ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ନିତ୍ୟରାସ କଳ୍ପନା । ଗୁରୁଭକ୍ତି ଗୀତା ରଚନା ସମୟକୁ ଜ୍ଞାନ ମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାରେ ଆଉ ଏକ ରାସ କଳ୍ପନାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଥିଲା।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନିତ୍ୟରାସ । ରସ ରାହାସ ବୃନ୍ଦାଦେଶ ।
ଶୂନ୍ୟ ରାହାସ ଦେହେ ଥାଇ । ଏ ତିନି ଥାନେ ମନଦେଇ ।
(ଅଷ୍ଟ ଖଣ୍ଡ ସପ୍ତଚତ୍ୱାରିଂଶ ପଟଳ)

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ନିର୍ଗୁଣ ସାଧନା ଲୋପ ପାଇ ଆସୁଥିଲ :

ନିର୍ଗୁଣ ଏକ ଏକ ଥିବେ
ତାହାଙ୍କୁ କେହି ନ ପୁଚ୍ଛିବେ ।
(ଅଷ୍ଟ ଖଣ୍ଡ-ସପ୍ତଦ୍ୱିଚତ୍ୱାରିଂଶ ପଟଳ)

ଫଳତଃ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ଉପାସକ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତି ମାର୍ଗର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳା ସ୍ମରଣକୁ ସେମାନଙ୍କ ସାଧନା ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ । ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କର 'ସାଧନ ସୁଧାକର'ରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳା ସମ୍ପର୍କରେ ଯେଉଁ ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଦିଆଯାଇଛି; ସେଗୁଡ଼ିକ ମାନସିକ ଧ୍ୟାନରେ ସ୍ମରଣ କରିବା ପାଇଁ ଗୁରୁଭକ୍ତି ଗୀତାରେ କୁହାଯାଇଛି । ଗୌଡ଼ୀୟ

---

୪୮ ॥ ଗୁରୁଭକ୍ତି ଗୀତା — ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡ — ଦ୍ୱାବିଂଶ ପଟଳ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ଗୋସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ରସ ସାହିତ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ଫଳରେ ଶୂନ୍ୟ ରାଧା ବା ଜ୍ୟୋତି ସ୍ୱରୂପିଣୀ ରାଧା ଦେହବନ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ତଥାପି ସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କୁ ଶୃଙ୍ଗାରରସୋଦ୍ରେକକାରିଣୀ ରସବତୀ ରୂପେ କଳ୍ପନା କରାଯାଉଥିଲା :

ରାଧା ରୂପକୁ ଧ୍ୟାନ କରି । ମାତାର ପ୍ରାୟେ ହୃଦେ ଧରି ।
ଧ୍ୟାନେଣ ଉକତ ଲଭିବ । ଏ ଅଷ୍ଟ ପ୍ରହରେ ଧ୍ୟାୟିବ ।

(୩ୟଖଣ୍ଡ ପଞ୍ଚ ଚତ୍ୱାରିଂଶ ପଟଳ)

ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ସେହିଭଳି ସଂଯତ ଓ ରୁଚି ସମ୍ପନ୍ନ ଥିଲା । ଯଥା —

ସର୍ବଦା ଅଟନ୍ତି ନବୀନ । ହେମ କୁଙ୍କୁମ ପ୍ରାୟେ ବର୍ଣ୍ଣ ।
ଲବଣୀ ଶରୀର କୋମଳ । ଚମ୍ପାପୁଷ୍ପରୁ ସେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ।
ସୁକୁଞ୍ଚିତ ଯେ କେଶପାର । ରୂପ ବନ୍ଧନ ସମ୍ମୁଖର ।
ଶ୍ରୀଖଣ୍ଡି ଜୁଡ଼ା ବେଣ୍ଠି ଶୋଭା । ନାନା କୁସୁମ ବେଶଗଭା ।
କସ୍ତୁରୀ ଚିତା ଲଲାଟର । ମୁଖ ନିନ୍ଦଇ ସୁଧାକରି ।
ଅଷ୍ଟ ରତନେ ସୀମନ୍ତିନୀ । କବରୀ କୁସୁମ ଓଢ଼ଣୀ ।
ଶ୍ରବଣେ ଅଷ୍ଟ ରତ୍ନ କାପ । ଫୁଲ ମଲ୍ଲୀକଢ଼ି ସ୍ୱରୂପ ।

× × × ×

କରେ ଅମ୍ବୁ ଶୋଭାପାଏ । ଗୀତେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମନ ମୋହେ ।

(୩ୟଖଣ୍ଡ ପଞ୍ଚଚତ୍ୱାରିଂଶ ପଟଳ)

ଗୁରୁଭକ୍ତି ଗୀତାର ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡର ପଞ୍ଚଚତ୍ୱାରିଂଶ ପଟଳରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଂ ବୀଜ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କ୍ଲୀଂ ବୀଜ ରୂପେ କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ଉକ୍ତ ଖଣ୍ଡର ପଞ୍ଚତ୍ରିଂଶ ପଟଳରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଜୀବ ପରମ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି । ପୁନଶ୍ଚ ଦ୍ୱିଚତ୍ୱାରିଂଶ ପଟଳରେ କୁହାଯାଇଛି — ପୃଥ୍ୱୀପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳ, ତତ୍‌ପରେ ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ, ତତ୍‌ପରେ ତାରାଗଣ, ତତ୍‌ପରେ ଦେବଲୋକ, ରୁଦ୍ରଲୋକ, ବ୍ରହ୍ମଲୋକ ଇତ୍ୟାଦି ପରେ ନିତ୍ୟ ଗୋଲୋକରେ ରତ୍ନବେଦୀ ଉପରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କିଶୋର-କିଶୋରୀ ରୂପରେ ବିହାର କରୁଛନ୍ତି । ଏହି ବିଭିନ୍ନ ଲୋକ ଗୁଡ଼ିକୁ ଶରୀର ଭେଦ ତତ୍ତ୍ୱରେ ଅନାୟାସରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇପାରେ ।

ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଦାସ :

ଅନନ୍ତ ଦାସଙ୍କର 'ହେତୁ ଉଦୟ ଭାଗବତ' ॥୯୯॥ ଓ କଲ୍‌କୀ ଭାଗବତ ॥୧୦୦॥ ନାମକ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପାରମ୍ପରିକ ଢାଞ୍ଚରେ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଛି । ହେତୁ ଉଦୟ ଭାଗବତରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅନାଦି ଓ ରାଧାଙ୍କୁ ଆଦି କୁହାଯାଇଛି । ରାଧା ହେଉଛନ୍ତି ଗୁରୁ ଓ ମହାମାୟା ।

ଏଣୁ ଅନାଦି ଈଶ୍ୱରହିଁ । ଆଦି ଶକ୍ତିଟି ମହାମାୟୀ ।
ସେ ମହାମାୟୀ ଗୁରୁଦେବ । ଯୁକ୍ତେ ହେତୁ କରି ଭାବ ।
ମହାମାୟାଟି ରାଧାଅଙ୍ଗ । କୋଟି ଯୁଗରେ ନୁହେଁ ଭଙ୍ଗ ।

(ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ)

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅନନ୍ୟ ଜୀବ ପରମ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି

ଜୀବଟି ରାଧା ଅଙ୍ଗହୋଇ । ପରମ କୃଷ୍ଣ ଅଙ୍ଗସେହି ॥

(୨ୟ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଅନାଦି କୃଷ୍ଣ ଓ ଆଦି ରାଧାଙ୍କ ମିଳନରୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଜନ୍ମ ହେଲେ । ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ହେଉଛନ୍ତି, ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରା । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଧରରୁ ସୁଧାରସ ଝରି ଓଁକାର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ଓ ଓଁକାର ପ୍ରେମ ପଲଙ୍କରେ ପରିଣତ ହେଲା । ପଲଙ୍କର ଅଷ୍ଟ କୋଣରେ ଅଷ୍ଟସଖୀ ଓ ମଝିରେ ରାଧା, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଓ କୃଷ୍ଣ ରତି ଲୀଳା କରୁଛନ୍ତି । ରାମ ମନ୍ତ୍ରକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି କବି 'ରା' ଅର୍ଥ ରାଧା ଓ 'ମ' ଅର୍ଥ କୃଷ୍ଣ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ହରେ ରାମ କୃଷ୍ଣ ମହାମନ୍ତ୍ରରୁ ହରେ ଅର୍ଥ ଦୂତୀ, ରାମ ଅର୍ଥ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଥ ବିଷ୍ଣୁ ବୋଲି ସେ କହିଛନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ ସେ ଦୂତୀକୁ ପାଦ, ରାଧାଙ୍କୁ ଅମଣିହା ଓ ହିଁପୁରଙ୍କୁ ନୈବେଦ୍ୟ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ଯେ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଧରରୁ ସୁଧାରସ ଗଳି ରାଧାଙ୍କ ପାଦରେ ପଡ଼ିବାରୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମ ହେଲେ ଓ ତାଙ୍କଠାରୁ ଗୋପୀଗଣ ଜନ୍ମ ହେଲେ ।

କଲ୍‌କୀ ଭାଗବତରେ ଅନନ୍ତ ଦାସ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ନିତ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳିତ ଯୁଗଳ ରୂପ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର

---

୯୯ ॥ ହେତୁଉଦୟ ଭାଗବତ—ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଦାସ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cv/117
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୦୦ ॥ କଲ୍‌କୀ ଭାଗବତ-ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/302
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଅନାଦିଙ୍କର ଦୁହିତା କେତୁକା, ପୁଣି ବସୁମାତା ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ।

ଅନାଦି ଦୁହିତା କେତୁକା, ନାମଗୋ ଲଳିତା ରାଧିକା
ସେ ରାଧା ବସୁମାତା ହୋଇ, ତହୁଁ ନର୍ମଦା ଜାତ ହୋଇ ।

ନାଥ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଗ୍ରନ୍ଥ 'ଗୋରେକ୍ଷ ସଂହିତା' ॥୧୦୧॥ ରେ ପ୍ରଦତ୍ତ କେତୁକା ପ୍ରସଙ୍ଗ ସହିତ ଏହାର ସାମ୍ୟ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଗୋରେକ୍ଷ ସଂହିତାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି—ନିରାଲମ୍ବଙ୍କର ଶକ୍ତି ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସ୍ୱେଦ ବିନ୍ଦୁରୁ କେତୁକା ଜନ୍ମ ଲାଭ କରି ନିରାଲମ୍ବଙ୍କ ସହିତ ରମଣ କରିବାରୁ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଓ ମହେଶ୍ୱର ଜନ୍ମଲାଭ କଲେ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ କେତୁକା ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଛି ।

ରାହାସ ମାଲାଗ୍ରନ୍ଥ ରେ ସଂଗୃହୀତ ପଦ୍ମବନ ରାସ ॥୧୦୨॥ ନାମକ ରଚନାରେ ଅନନ୍ତ ଦାସ ନେମାଳର ପଦ୍ମବନର ମଣିବେଦିକା ଉପରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିବା ବିଷୟ ଲେଖିଛନ୍ତି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ରୂପକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

କେମନ୍ତେ ସେ ଜ୍ୟୋତି ଧରିଇ ତାଙ୍କୁ ନାହିଁ ଉପମା
ଜ୍ୟୋତିପରେ ଜ୍ୟୋତି ସେହି ଗୋ ରୂପ ଅରୂପ ସୀମା
ଜ୍ୟୋତିରାନନ୍ଦ ସେ ମୂରତି ଝଲ ଝଲ ଦିଶୁଛି
ଆବରଣ ବେନି ପ୍ରତିମା ଏକ ଅଙ୍ଗ ହୋଇଛି ।

---

୧୦୧ ॥ ଗୋରେକ୍ଷ ସଂହିତା—ଚନ୍ଦ୍ର ଶେଖର ନାଥ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତଙ୍କ 'ଓଡ଼ିଶାର ନାଥ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ନାଥ ସାହିତ୍ୟ' ଶୀର୍ଷକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରକାଶିତ ପୃ ୪୪୩-୪୪୪ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୧୦୨ ॥ ପଦ୍ମବନ ରାସ—ଅନନ୍ତ ଦାସ
ପୂର୍ବୋକ୍ତ ରାହାସ ମାଳା ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନ୍ତର୍ଗତ

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରାର ଗ୍ରନ୍ଥ ସମୂହରେ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ

କାହ୍ନୁ ଖୁଣ୍ଟିଆଙ୍କ ॥୧୦୩॥ ମହାଭାବ ପ୍ରକାଶ ।୧୦୪॥ ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱରେ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାର ମନ୍ତ୍ରତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଯୋଗତତ୍ତ୍ୱ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କର ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କୀୟ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଯାଇ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଯେଉଁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କରିଥିବା ବିଷୟ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦିଆଯାଇଛି ତାହା ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା—ପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱର ପରିପୋଷକ ବୋଲି ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅନୁଯାୟୀ ପଞ୍ଚାଶତ୍ ବର୍ଣ୍ଣମଧ୍ୟରେ 'ର' ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ବର୍ଣ୍ଣ । ରଂ ବୀଜ ହେଉଛି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ବୀଜମନ୍ତ୍ର । ଏଥିରେ ସର୍ବ ଦେବତାଙ୍କର ବୀଜମନ୍ତ୍ର ନିହିତ ଅଛି । ଏହା ଅଗ୍ନି ବୀଜ ଏବଂ ଏହାର ସ୍ଥାନ ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ । ଲଳିତା ବିଶାଖା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖାଦି ବିଭିନ୍ନ ସଖୀ ଯଥାକ୍ରମେ ଲ, ବ, ଚ ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ବୀଜସୂଚକ ବିଭିନ୍ନ ଅକ୍ଷର ବା ବର୍ଣ୍ଣସ୍ୱରୂପିଣୀ । ଶରୀର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ସହସ୍ରାର ଚକ୍ରରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରହିଛନ୍ତି ଓ ଅଷ୍ଟସଖୀ ସେମାନଙ୍କୁ ବେଢ଼ି ରହିଛନ୍ତି । ସନ୍ଥ ସାହିତ୍ୟରେ ରଂ ଧ୍ୱନିକୁ ସମସ୍ତ ଧ୍ୱନିର ମୂଳ ବୋଲି କୁହା ଯାଇଥିବା ବିଷୟ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । ରାଧାତତ୍ତ୍ୱରେ ରାଧାଙ୍କୁ ପଞ୍ଚାଶତ୍ ବର୍ଣ୍ଣ ମାତୃକା ହାର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ମଣି ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ମହାଭାବ ପ୍ରକାଶ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହି ଦୁଇ ଭାବଧାରା କିପରି ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି, ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରା ଯାଇପାରେ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଇଡ଼ାନାଡ଼ୀ ବା ଯମୁନା ଜଳ କୁହା ଯାଇଛି, ଓ ରାଧାଙ୍କୁ ପିଙ୍ଗଳା ନାଡ଼ୀ କୁହା ଯାଇଛି ।

ମହାଭାବ ପ୍ରକାଶରେ ରାଧାଙ୍କର ଜନ୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ନୂତନ ଭାବରେ ଦିଆଯାଇଛି । ଉକ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ॥୧୦୫॥ ରେ କୁହାଯାଇଛି—ସୂର୍ଯ୍ୟ ନିଜର ବିପୁଳ ତେଜକୁ ଅସହ୍ୟ ମନେକରି ମନ୍ଦର ପର୍ବତରେ କଠୋର ତପସ୍ୟା କରିବା ଫଳରେ ଦେବତାମାନଙ୍କର ତେଜ ଲୋପ ପାଇବାକୁ ବସିଲା । କୃଷ୍ଣ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ତପସ୍ୟାର କାରଣର ପଚାରନ୍ତେ, ସୂର୍ଯ୍ୟ ନିଜ କିରଣର ପ୍ରଖରତା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି

---

୧୦୩ । କାହ୍ନୁ ଖୁଣ୍ଟିଆ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଅଟନ୍ତି ।

୧୦୪ । ମହାଭାବ ପ୍ରକାଶ--କାହ୍ନୁ ଖୁଣ୍ଟିଆ
ପ୍ରକାଶକ—ଶ୍ରୀ ଶଙ୍କର ମୋହନ ଦାସ ।

୧୦୫ । ମହାଭାବ ପ୍ରକାଶ ୨ୟ ବୃନ୍ଦ—୧୧-୧୨ ପୃଷ୍ଠା ।

ଏହାଙ୍କୁ ଅପହରଣ କରିବାକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । କୃଷ୍ଣ ଏହା ଶୁଣି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ କହିଲେ—ତୁମେ ଗୋକୁଳ ନଗରରେ ବୃଷଭାନୁ ରୂପରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ତୁମର ଉଦ୍‌ବୃତ୍ତ ତେଜକୁ ତେଜୋମୟୀ କନ୍ୟା ରୂପରେ ଜନ୍ମ ଦାନ କରିବ । ମୁଁ ତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରି କ୍ରୀଡ଼ା କରିବି । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ତେଜ ବା 'ରା' 'ଧା' ହୋଇ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ କନ୍ୟାରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାରୁ, ଉକ୍ତ କନ୍ୟାଙ୍କର ନାମ ରାଧା ହୋଇଥିଲା ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ଶିଷ୍ୟ ଗୋପାଳ ଦାସଙ୍କର 'ପାଦପଦ୍ମ-ସୁଧାନିଧି' ॥୧୦୭॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସ୍ଥିତିକୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ଓ ମନୁଷ୍ୟ ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ଜଗନ୍ନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ଅଣାକାର, ଯୋଗମାୟାଙ୍କ ପ୍ରଭା ହେତୁରୁ ସେ ଆକାର ଧାରଣ କଲାପରି ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଦେଖା ଯାଉଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କ କାରଣ ହେଉଛନ୍ତି ଯୋଗମାୟାଙ୍କ ଦେହ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦୁଇବାହୁକୁ ରାଧାଙ୍କ ପଦ୍ମପାଦ, ଦୁଇଚକାଡୋଳାକୁ ରାଧାଙ୍କ ଦୁଇ ସ୍ତନ ଓ ରଙ୍ଗା ଅଧରକୁ ରଙ୍ଗଦେବୀ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ।

ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ନିତ୍ୟ ଗୋଲୋକ ସ୍ଥଳୀ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯୁଗଳ ଲୀଳାକୁ କିପରି ଉପଲବ୍ଧି କରାଯାଇ ପାରିବ ସେ ସମ୍ପର୍କରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି —

ଆକାଶକୁ ବାଟ ନୟନ ମଧ୍ୟରେ ଭ୍ରୂଲତା ଯଳଖେ ସିବ
ସେ ଧୀର ଗମନ । ୩୮
ଭ୍ରୂରୁ ମଧ୍ୟେ ରହି ବଂଶୀଗୀତ ଶୁଣି ମୋହିତ ଅବଳା ମନସେ
ଯାଇ ତ୍ରିବେଣୀ ଠୂଳ

× × ×

ମଣି ପଲଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରେମ ଶଯ୍ୟା ତାପରେ ରାଧାମାଧବ ଯେ
ପ୍ରେମ ରହସେ ମାତି
ଚଉଷଠି ଦଳେ ଚଉଷଠି ବନ୍ଧ ଲାଗି ରମଣୀ ପୀରତି ସେ
ଜଡ଼ି ବୃନ୍ଦେ ଯାମଳା । ୪୭

---

୧୦୭ । ପାଦପଦ୍ମ ସୁଧାନିଧି—ଗୋପାଳ ଦାସ (ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ)
ଏହାର ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟି ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗରେ ସଂରକ୍ଷିତ ।

ଚଉଷଠି ବନ୍ଧେ ବିପରୀତ ରତି ପ୍ରୀତିରେ ମନ ବୁଡ଼ିଲା ସେ
ସନ୍ଥ ଜନେ ବିଚାର

ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କୃଷ୍ଣ ଗାୟତ୍ରୀ, ରାଧା ଗାୟତ୍ରୀ ଓ ଯୁଗଳ ଗାୟତ୍ରୀର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଶିଷ୍ୟ ହରିଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ 'ନିତ୍ୟ ନୀଳାଦ୍ରୀ ବିଳାସ' ।।୧୦୭।।ରେ ନୀଳାଚଳ ଧାମକୁ ନିତ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳିତ ବିଗ୍ରହ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ରତ୍ନ ସିଂହାସନ ଉପରେ ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିନ୍ଦୁ ବ୍ରହ୍ମ ରୂପେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛନ୍ତି । ସେ ହେଉଛନ୍ତି କାମବୀଜ ବା କ୍ଲୀଂ । ତାଙ୍କ ଭିତରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ନିବିଡ଼ ଆଲିଙ୍ଗିତ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ତିନି ଧୂପ ଓ ପାଞ୍ଚ ଅବକାଶକୁ କବି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳ ସେବା ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରାରେ ଯେଉଁ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ଗୃହୀତ ହୋଇ ଥିଲା ତାହାର ସୁବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିବାକର ଦାସଙ୍କର ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତା ମୃତ ।।୧୦୮।। ରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଓଡ଼ିଶାର ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରାଭକ୍ତି ଉପାସକ ବୈଷ୍ଣବବୃନ୍ଦ ଓ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବୈଷ୍ଣବବୃନ୍ଦ ଯେଉଁ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ତାହାର ଏକ ତୁଳନାତ୍ମକ ଚିତ୍ର ଏଥିରେ ରହିଛି । ରକ୍ତମାଂସ ଦେହଧାରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ଅନୁସରଣ, କାମ ଗାୟତ୍ରୀ ଜପ ଓ ରାଗମାର୍ଗର ଆଶ୍ରୟ, ଏସବୁ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କର ଖୁବ ପ୍ରତିକୂଳ ଥିଲା । କାରଣ, ଏସବୁ ପଛରେ ଥିବା ପ୍ରବୃତ୍ତି ପ୍ରବଣ ମନର ଉଦଗ୍ର ଯୌନ କାମନାକୁ ସେମାନେ ପସନ୍ଦ କରୁ ନଥିଲେ । ସେମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳତତ୍ତ୍ୱକୁ ଓଁକାର ମଧ୍ୟରେ, ପବନ ଗମନାଗମରେ ସହସ୍ର ଦଳ ଚକ୍ରର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ମଣିମଧ୍ୟପୁରରେ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଇଷ୍ଟଦେବ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଶୁଦ୍ଧ ରୂପରେ ନିରୂପିତ କରି ରାଧାକୃଷ୍ଣ କଳ୍ପନା ଭିତରେ ଯାହାକିଛି ଅଶ୍ଳୀଳ ଶୃଙ୍ଗାରିକତାର କାଳିମା ଥିଲା

---

୧୦୭ । ନିତ୍ୟ ନୀଳାଦ୍ରି ବିଳାସ—ହରି ଦାସ
ଏହାର ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟି ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗର ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ।

୧୦୮ । ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତ—ଦିବାକର ଦାସ
ଶ୍ରୀ ସୁଦର୍ଶନ ନନ୍ଦଶର୍ମାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖ୍ରୀ ୧୯୬୭ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ତାହାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିଦେଇଥିଲେ । ପଞ୍ଚସଖାଗୋଷ୍ଠୀର ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ବାସ୍ତବରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଦାସ ରୂପେ ନିଜକୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରି ତାଙ୍କୁହିଁ ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱର ଆଧାର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରାରେ ଏହି ଭାବଧାରା କ୍ରମାଗତ ଭାବେ ରହିଆସିଥିଲା ।

ଅନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ତଥା ଓଡ଼ିଶୀ ପରମ୍ପରାରେ ରାଧା ଧରନାରୀ ବା ମାନବୀ ନୁହନ୍ତି । ସେ ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟିର ମୂଳଭୂତା । ଏହାର ବିଶଦ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେବାକୁଯାଇ ଦିବାକର ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି ---

ରାଧା ପ୍ରେମ ଅଙ୍ଗ ଅଟନ୍ତି । ରାଧାଟି ସୁଦିବ୍ୟ ମୂରତି ୭୫
ରାଧାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ର ରାଜ କହି । ମନ୍ତ୍ର ସ୍ୱରୂପୀ ରାଧା ହୋଇ ।
କୃଷ୍ଣ ସମାନ ରାଧା ହୋନ୍ତି । ରାଧାଟି ପରାପରେ ସ୍ଥିତ ।
ଭକ୍ତି ମୁକ୍ତି ଦେନି ଦିଅନ୍ତି । ସର୍ବ କାମ ସିଦ୍ଧ କରନ୍ତି ।
ରାଧାଟି ମନ୍ତ୍ରେ ପୂଜାପାନ୍ତି । ରାଧାଟି ଆବାହନେ ସ୍ଥିତ ।
ବିଷ୍ଣୁ ବିଶ୍ୱ ସଂସାର କୋଟି । ରାଧାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଜନ୍ମନ୍ତି ।
ରାଧାଟି ସ୍ୱୟଂ ଜଗନ୍ନାଥ । ରାଧାଟି ସ୍ଥୂଳ ରୂପେ ସ୍ଥିତ ।
ରାଧାଟି ପ୍ରକୃତିର ପାର । ରାଧାଟି ଶେଷ ଦେବ ସାର ।
ଏଭାବେ ରାଧାଙ୍କ ମହିମା । କହିଲେ ଗୁରୁ ବିଶ୍ୱକର୍ମା ।
ରାଧା ଅଟନ୍ତି ଭକ୍ତି ଦାୟୀ । ରାଧା ବୋଇଲେ ଭକ୍ତି ପାଇ ।
ରାଧାରେ ବଶ ଜଗନ୍ନାଥ । ରାଧାରୁ ଝରନ୍ତି ଜଗତ । ୭୫

(୪ର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ)

ହ୍ରୀଂ, କ୍ଲୀଂ, ଶ୍ରୀଃ ମହାମନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ହ୍ରୀଂ ଶବ୍ଦ ରାଧା ଓ କ୍ଲୀଂ ଶବ୍ଦ କୃଷ୍ଣ ଅଟନ୍ତି (୪ର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ ୭୧ ପଦ) । ହରେ ରାମ କୃଷ୍ଣ ମହାମନ୍ତ୍ରର ରାମ ହେଉଛନ୍ତି ରାଧା

ନିତ୍ୟ ନିଜ ଧାମ, ରାଧା ସ୍ୱରୂପ ରାମ ନାମ । ୧୭୬

× × ×

ଯେ ରାମ ରାଧା ନାମ ସେହି, ଯେ ଭଜେ ଭକ୍ତି ସିଦ୍ଧ ହୋଇ
ରାମ ବୋଇଲେ ଯେତେ ଲାଭ, ରାଧା ବୋଇଲେ ସେହି ଭାବ । ୧୪୮

(୮ମ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଭରତଚରିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦିବାକର ଦାସ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ନିତ୍ୟ ସ୍ଥଳ, ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳିତ ବିଗ୍ରହ କହିଛନ୍ତି (ଦ୍ୱାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ) । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଗ୍ରହ

ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ରାଧା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଲୀଳା କରୁଛନ୍ତି ତାଙ୍କର ଏକ କଳାରୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧା ଜନ୍ମ ହୋଇଛନ୍ତି । (ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ) ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବା ଗୋପୀ କୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ହେଉଛି ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ଲୀଳା । ଗୋପୀ ରମଣ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ବିଳାସ । ଦିବାକର ଦାସ ସେଥିପାଇଁ ବୃନ୍ଦାବନର ଲୀଳାକୁ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଲୀଳା ଓ ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ବିଳାସ ରୂପେ ନିମ୍ନସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ନିତ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାକୁ ସେ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଲୀଳା ଓ ସ୍ୱକୀୟା ପ୍ରେମ ବିଳାସ ଆଖ୍ୟା ଦେଇ, ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ବୃନ୍ଦାବନ ଯେ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମଟି ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ । ୧୦୧
ବୃନ୍ଦାବନର ଲୀଳା ଯେତେ । ସବୁ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତେ ।

× × ×

ପୃଥ୍ୱୀ ଅସୁର ମାରିବ । ଗୋପଲୀଳା ଗୋପେ କରିବ । ୧୦୫
ଗୋପୀ ରମିବ ବୃନ୍ଦାବନ । ଏସବୁ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ବିଧାନ ।

× × ×

ଏଥିର ଯେତେ ଅବତାର । ସମସ୍ତ କାମନା ସାଗର । ୧୧୧
ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦାଣ୍ଡିନାହିଁ । ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ଛନ୍ତି ରହି ।

(ତ୍ରୟୋଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପ୍ରଭାତ ଅବକାଶରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଧି ଧୂପ ଓ ପଞ୍ଚ ଅବକାଶ ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ସେବାକୁ ଦିବାକର ଦାସ, ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳିତ-ତନୁ-ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଅଷ୍ଟ କାଳ ସେବା ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରାର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ :

“ମନ୍ମଥ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଜ୍ଞାନ ଟୀକା ଲହରୀ” ॥୧୦୫॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହାର ପ୍ରଣେତା ଭବିଷ୍ୟା ଦାସ ଦ୍ୱାଦଶ ଗୋପାଳ ଏବଂ ରହାସ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଲ୍ଲେଖ

---

୧୦୯ । ମନ୍ମଥ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଜ୍ଞାନ ଟୀକା ଲହରୀ— ଭବିଷ୍ୟା ଦାସ
ହସ୍ତ ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟି ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗର ପଣ୍ଡିତ
ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ।

କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଭବଧ୍ୟା ଦାସଙ୍କୁ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରାର କୌଣସି ଶିଷ୍ୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ସେ ଉପରୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳିତ ରୂପ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟତ୍ର ସେ ରାଧାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଂ ବୀଜ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କ୍ଲୀଂ ବୀଜ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କୁ ସେ ସର୍ବାଦ୍ୟା ଜନନୀ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କ ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି —

ରେହବୁଟି ଶୂନ୍ୟ ରାଧା ଜନମ ହୋଇଲା
ତାହାର ମନରୁ ମୋର ସ୍ୱରୂପ ହୋଇଲା ।

ଅନାଦିଟି ମୁହିଁ ମୁଁ ପରମ ଶୂନ୍ୟ ଜାଣ
ପରମ ଶୂନ୍ୟରୁ ମୁହିଁ ନିରାକାର ଜନ୍ମ ।

ସହସ୍ରେ କିରଣ ଜ୍ୟୋତି ସେ ରାଧା କିରଣ
ନ ଚ ସ୍ତ୍ରୀ ନ ଚ ସେ ପୁରୁଷ ବୋଲି ଜାଣ ।

ଅଯୋନି ସମ୍ଭୂତ ହର ନ ଚ ପୁରୁଷ
ଅଯୋନି ସମ୍ଭୂତା ରାଧା ଗୋଟିଛୁ ଅଶେଷ ।

ଯେଉଁଠାରେ ନାମ ନାହିଁ ସେହିଠାରେ ସ୍ଥିତ
କୋଟି ବ୍ରହ୍ମା ଶିବ ଯହୁଁ ଉତପତ୍ତି ।

(ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ)

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିତ୍ୟରାସକୁ ଶରୀର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ସହସ୍ର ଦଳରେ ସେ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ କହିଛନ୍ତି । ସହସ୍ର ଦଳ ହେଉଛି ନୟନ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଏଠାରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଛନ୍ତି । ପିଛଡ଼ା ଉପରେ ଗୋପୀମାନେ ରହି ଅଳଟ ଚାମର ଢାଳୁଛନ୍ତି । (ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ) ।

‘ଜ୍ଞାନ ସାଗର’ ॥୧୧୦॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଭବଧ୍ୟା ଦାସ ନିଜକୁ ବ୍ରଜ ଭବଧ୍ୟା ଦାସ **ବୋଲି କହିଛନ୍ତି** । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳାକୁ ଷଟ୍‌ଚକ୍ର ଓ **ଶରୀର ଭେଦ** ତତ୍ତ୍ୱରେ ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଛି । ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମୟ **ଆନୁମାନିକ** ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ, କାରଣ ଏଥିରେ ଦୂତୀମାନଙ୍କର ଭୂମିକାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ **ଦିଆଯାଇଛି** ।

---

୧୧୦ । ଜ୍ଞାନ **ସାଗର**—ବ୍ରଜ ଭବଧ୍ୟା ଦାସ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗର ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳା ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ କାଳର ଲୀଳାରେ ଲଳିତା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖରୁ ରତ୍ନମାଳ ନେଇ ରାଧାଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଆଣି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ମିଳନ କରାଏ । ଏହି ଲୀଳାକୁ ଶରୀର ଭିତରେ କିପରି ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ହେବ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି —

ନୟନକୁ ଓଲଟାଇ ପାରୁଯେବେ ରୁନ୍ଧି
ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଲୀଳା ତହିଁ ଦେଖିବୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେ
ଠାକୁରାଣୀଠାକୁ ସଖୀ ଯାଉଛୁ କେମନ୍ତେ
ଯେଉଁ ଜ୍ୟୋତି ଝଳମଳ ମାରାଣ ଫେରଇ
ଏଣେ ଥାଇ ତେଣେ ଥାଇ ସହଚରୀ ସେହି
ରତ୍ନମାଳ ହାର ଏକ କରେ ଥାଇ ଘେନି
ଝଲୁଲଟି ରତ୍ନହାର ଚନ୍ଦ୍ର ଫାଲଗୁନି

× × ×

ଯେଉଁ ଜ୍ୟୋତି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଙ୍ଗେ ଯାଇଣ ମିଶଇ
ସେହିଟି ଲଳିତା ସଖୀ ଜାଣିଥାଅ ତୁହି
ଯେଉଁ ବାର କଳା ଉଦେ ହୋଇ ଗୋପ୍ୟ ହେଲା
ଠକୁରାଣୀ ସେହି ଯେ ଲଳିତା ଘେନିଗଲା

× × ×

କୃଷ୍ଣଠାରେ ଠାକୁରାଣୀ ମିଳନ୍ତି ଯାଇ
ରାଧାମାଧବଙ୍କ ପ୍ରୀତି ଦେଖିବୁ ସେଠାଇଁ । (୫ମ ପରିଚ୍ଛେଦ)

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପଶା ଖେଳର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ରୂପ ଉନ୍ମୋଚନ ଛଳରେ କବି ସେହିପରି ଲେଖିଛନ୍ତି —

ଅନନ୍ତ କଳାରେ ଜ୍ୟୋତି ନେଇ ମିଶାଇବୁ
ରାଧାମାଧବଟି ସେହି ଏକତ୍ର କରିବୁ
ରଙ୍ଗ ସଙ୍ଗେ ଗଉରକୁ ମିଶାଇବୁ ନେଇ
କଳା ସଙ୍ଗେ ଧଳାକୁ ରଖିବୁ ପାର୍ଶ୍ୱ ତୁହି
ମଧରେ ରଖିବୁ ପୁଞ୍ଜି ପୁଞ୍ଜି କରି ସବ
ଠାକୁରାଣୀ ହସ୍ତେ ନେଇ ପଶାକାଠି ଦେବ
ଠାକୁରାଣୀ ହସ୍ତରୁ ଗୋବିନ୍ଦ ଘେନି ଯିବେ
ଦଶ କୋଳିଣ ସୁନ୍ୟରେ ଗଡ଼ାଇବେ । (୬ଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ)

ଅନ୍ୟତ୍ର ସେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନକୁ ଜୀବପରମର ମିଳନ ବା ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟର ମିଳନ କହିଛନ୍ତି । ନାଥସିଦ୍ଧମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟର ମିଳନକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଶରୀରର ମୂଳାଧାର ଚକ୍ରରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱମୁଖ ହୋଇ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛନ୍ତି ଏବଂ ସହସ୍ରାର ଚକ୍ରରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଅଧୋମୁଖ ହୋଇ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଶକ୍ତି ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଶିବ ରୂପରେ ସେମାନେ କଳ୍ପନା କରନ୍ତି । ଏ ଉଭୟଙ୍କର ମିଳନ ହେଉଛି ଶିବ ଶକ୍ତିର ମିଳନ ଏବଂ ତାହା ସମ୍ପାଦନ କରିବା ଯୋଗୀର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ॥ ୧୧୧ ॥ ଉକ୍ତ କଳ୍ପନାକୁ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ସାଧକ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବ କିପରି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନ କଳ୍ପନାରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରିଥିଲେ ତାହା ଭାବିସ୍ଥା ଦାସଙ୍କ ରଚନାରୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଯଥା—

ଏକା ଘରେ ରହି ଲୀଳା କରୁଛନ୍ତି ବେନି
ରାଧା ପଛେ ଗୃହୁଁଛନ୍ତି ଆଗମକୁ ଜାଣି
ଆସୁଛି ପରମ ବାହି ଯାଉଅଛି ଜୀବ
ଗଲି ସେ ଅଇଲି ପାର୍ଥ ଦୁଇ କର ଠାବ
ତଳ ଉପର ସେ ଠଣା କରୁଅଛି ସେହି
ତଳ ଭାଗ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସେ ଉପର ଚନ୍ଦ୍ର କହି
ଝେଳୁଅଛି ପଡ଼ୁଅଛି ପୁଣି ମିଶିଯାଇ
ରାମ ନାମ ବେନି ଏ ସେ ପାଲଟି ଫେରାଇ ।

(ଜ୍ଞାନସାଗର—ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ)

ଈଶ୍ୱର ଦାସ

ଈଶ୍ୱର ଦାସ ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତି ପ୍ରଚାରକ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଜୀବନୀକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ‘ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ’ ॥ ୧୧୨ ॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ଯୁଗାବତାର ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରଚାରିତ ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ଅପେକ୍ଷା ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱକୁ ଅଧିକ

---

୧୧୧ । Obscure Religious Cults—Page 236
Writer : S. B. Das Gupta.
Publisher : Firma K.L. Mukhopadhyaya 1969.

୧୧୨ । ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ - ଈଶ୍ୱର ଦାସ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

ପ୍ରଚାର କରାଯାଇଛି । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବର ୧୫୦ ବର୍ଷ ପରେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ॥ ୧୧୩ ॥ ସେତେବେଳକୁ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଓ ତଦୀୟ ଶିଷ୍ୟ ରସିକାନନ୍ଦ ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତି ମାର୍ଗର ରାଧା-ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ରାଧାପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ବହୁଳ ପ୍ରଚାର କରି ସାରିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ପ୍ରବୀଣ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ନିତ୍ୟ ରାଧା, ମହାମୟୀ ରାଧା ଓ ଶୂନ୍ୟ ରାଧା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତତ୍ତ୍ୱ ମଳିନ ହୋଇନଥିଲା । ଈଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କର ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତା ରାଧାଙ୍କ ଦେହରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ରାଧାଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଈଶ୍ୱର ଦାସ, ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ସାର୍ବଭୌମ ସମ୍ବାଦ ॥ ୧୧୪ ॥ ଛଳରେ ରାଧାଙ୍କର ଅଶେଷ ମହିମା, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ପ୍ରେମମୟୀ ରୂପକୁ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା କେଉଁଠି ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍‌ଥାପନ କରି ନାହାନ୍ତି । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତିରୁ ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ —

ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରେମରେ ସୁନ୍ଦର । ରାଧା ପରମ ବଶାକାର । ୨୮୩
ରାଧା ପରମ ମୂର୍ତ୍ତି ଶୋଭା । ରାଧା ପରମ ତତ୍ତ୍ୱ ଲୋଭା ।
ରାଧା ସର୍ବଜ୍ଞ ବ୍ୟାପୀଥାଇ । ରାଧାପରେ ଭୂଷିତ ହୋଇ ।
ରାଧା ପ୍ରେମାଙ୍ଗ ଦିବ୍ୟରସ । ରାଧା ଦିବ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ବେଶ ।
ଶ୍ରୀରାଧା ଯନ୍ତ୍ରରାଜ ହୋଇ । ମନ୍ତ୍ର ରାଧା ଅଙ୍ଗ ଧରଇ ।
ତାରକ ମନ୍ତ୍ର ରାଧା ଅଙ୍ଗ । ରାଧା ସର୍ବଜ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗ ।
ରାଧା ଶେଷରାଜ ଉପର । ରାଧା ସିଂହାସନେ ବିହାର ।
ରାଧା ଶକ୍ତି ରୂପ ଧରଇ । ରାଧା ପ୍ରେମ ଭୋଗ କରଇ ।
ରାଧା କନକ ଦେହ ଶୋଭା । ରାଧା ମନ୍ତ୍ରରେ ମନ ଲୋଭାଁ ।
ରାଧା ନାମ କୃଷ୍ଣ ଧରଇ । ରାଧା ପରମ ପ୍ରକାଶଇ ।
ରାଧା ଭକ୍ତି ମୁକ୍ତି ଅଟଇ । ରାଧା ଧର୍ମାର୍ଥ ମୋକ୍ଷ କଇ ।
ରାଧା ରତି ପ୍ରୀତି ଯେ ଶ୍ରୁତି । ରାଧା ଗୁପତତତ୍ତ୍ୱ ଜ୍ୟୋତି ।
ଶ୍ରୀରାଧା ଠୂଳ ମହା ଶୂନ୍ୟ । ଶ୍ରୀରାଧା ରୂପେ ସର୍ବେ ଲୀନ ।
ରାଧା ନାଦ ବିନ୍ଦୁର ମୂଳ । ରାଧା ପ୍ରେମ ଲକ୍ଷଣ ଠୂଳ ।
ରାଧା ନାମ ପରମ ଧାମ । ଶ୍ରୀରାଧା ଛେଦଙ୍କ ଉତ୍ତମ ।

---

୧୧୩ । ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ ମୁଖବନ୍ଧର ଶେଷ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

୧୧୪ । ପଞ୍ଚାଶତ୍ ଅଧ୍ୟାୟ, ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ ।

ଶ୍ରୀରାଧା ଅର୍ଦ୍ଧାଙ୍ଗ ଶରୀର । ରାଧା ମହାନୃତ୍ୟ ଉପର ।
ଯନ୍ତ୍ର ଉପରେ ରାଧା ସ୍ଥିତି । ଭକ୍ତ ପ୍ରଧାନେ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ।
ନୃତ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ରାଧା ରହି । ମହା ନୃତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶଇ ।
ରାଧା ପରମ ଯେ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ । ରାଧା ରସ ମଧ୍ୟରେ ବୀଜ ।
ଶ୍ରୀରାଧା କଳ୍ପତରୁବର । ରାଧା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏକାକାର ।
ରାଧା ଭାବ ଯେ ପରଶ୍ରାନ୍ତ । ରାଧା ରସ ଯେ ଜୀବତତ୍ତ୍ୱ ।
ରାଧା ସାକ୍ଷାତେ ସର୍ବେଶ୍ୱରୀ । ରାଧା ସର୍ବତ୍ର ଘଟେ ପୂରି ।
ଶ୍ରୀରାଧା ନାମ ତତ୍ତ୍ୱ ଗାଥା । ରାଧା ନାମେଣ ଶାସ୍ତ୍ର ପୋଥା ।
ଶ୍ରୀରାଧା ରୂପେ ଆରାଧନ । ଶ୍ରୀରାଧା ନାମ ସଙ୍କୀର୍ତ୍ତନ ।
ରାଧା ଦର୍ଶନେ ପାପ ଧ୍ୱଂସ । ରାଧା ମନ୍ତ୍ର ସଦା ଅଭ୍ୟାସ ।
ଶ୍ରୀରାଧା ନାମ ସୁଧାରସ । କର୍ଣ୍ଣ ଜିହ୍ୱାରେ କର ଗ୍ରାସ ।
ରାଧା ସଦା ସୁଖୀ ଗାୟନ । ରାଧା ସର୍ବତ୍ର ଆରାଧନ ।
ରାଧା ସର୍ବତ୍ର ପୂଜା କର । ରାଧା ପ୍ରୋକ୍ଷଣ ସଦାଗ୍ରର ।
ରାଧା କୋଟିଏ ସର୍ବାଶୟ । ରାଧାୟୈ କୋଟି ମନ୍ତ୍ରମୟ ।
ଶ୍ରୀରାଧା ସ୍ୱୟଂ ଜଗନ୍ନାଥ । ସ୍ଥଳ ଧାରିଣୀ ରାଧା ନୃତ୍ୟ ।
ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରକୃତି ଉପର । ରାଧା ଶେଷ ଦେବ ଶିରର ।
ରାଧା ନାମ ଗ୍ରାହ୍ୟ କରଇ । ଶ୍ରୀରାଧା ସର୍ବ ସିଦ୍ଧି ଦାୟୀ ।
ରାଧା ପ୍ରକୃତି ଅବତାର । ରାଧା ବିଶ୍ୱ ମୋହିନୀ ବର ।
ରାଧା ଅର୍ଚ୍ଚନା ଯେ କରଇ । ଗୋପିଙ୍କା ଭକ୍ତ ସେ ଲଭଇ ।
ରାଧା ସାତ କୁମ୍ଭ ପ୍ରାୟେ ଶୋଭା । ରାଧା ଚମ୍ପକ ବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଭା ।
ରାଧା ଯାମିନୀ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ବର୍ଣ୍ଣ । କୋଟି ସୁଧାଂଶୁ ଶୋଭାବନ ।
ଯେତେକ ରାଧା ଦୃଶ୍ୟ ଦୃନ୍ତ । ସର୍ବଦା ସର୍ବେ ଏକମୂର୍ତ୍ତି ।

(ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ ପଞ୍ଚାଶତ୍ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଶ୍ରୀରାଧା ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛନ୍ତି । ଦେହ ଭିତରେ ସପ୍ତଚକ୍ର ଭେଦ କରି ଗଲେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନୃତ୍ୟ ରାସ ଦର୍ଶନ କରିହେବ । ରାଧା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ରୂପକ ଯନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଗୋପ୍ୟ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ରାଧା ପୁଣି ବିନ୍ଦୁ ରୂପୀ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପାଖରେ ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରା ରୂପରେ ରହିଛନ୍ତି । ହ୍ରୀଂ, କ୍ଲୀଂ, ଶ୍ରୀଂ ବୀଜ

ମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ରୀଂ ବୀଜ ହେଉଛନ୍ତି ରାଧା । (ଏକପଞ୍ଚାଶତ୍ ଅଧ୍ୟାୟ) ଏହିପରି ଭାବରେ ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତରେ ରାଧାଙ୍କର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି ।

"ଶ୍ରୀରାଧା ଜନ୍ମ" ।।୧୧୫।। ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ ଅପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଈଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କ ଭଣିତାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିତ୍ୟ ସ୍ଥଳର ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୀ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଦ୍ଧାଙ୍ଗଭୂତା ରାଧାଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରାଧାଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ୱିତ କରାଯାଇଛି । ଈଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କର ଶ୍ରୀରାଧା ଜନ୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଗୁପ୍ତ ଭାଗବତ ଓ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କର ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତାର ପ୍ରଭାବ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା 'ରାଧାତନ୍ତ୍ର'ର ପ୍ରଭାବ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ରହିଅଛି ।

ଏହାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ କୁହାଯାଇଛି, ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବାଲାଗି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । ରାଧାଙ୍କ ଜନ୍ମର ୧୬ ବର୍ଷ ପରେ କୃଷ୍ଣ ନିଜେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି କଂସାଦି ବଧ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ ବୋଲି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ଏଭଳି ଆଜ୍ଞାପାଇ ରାଧା ମହାନିତ୍ୟସ୍ଥଳରୁ ଗୋପ ଭୁବନକୁ ଶୂନ୍ୟରେ ଖସି ଆସି କାଳିନ୍ଦୀ ହ୍ରଦର ପଦ୍ମରେ ମକରନ୍ଦ ରୂପେ ଲୁଚି ରହିଲେ । ଅପତ୍ୟହୀନା ବୃଷଭାନୁ ପତ୍ନୀ କୀର୍ତ୍ତିଦା, ନାରଦଙ୍କ ଆଦେଶରେ କାଳିନ୍ଦୀରେ ସ୍ନାନ କରି, ପଦ୍ମଫୁଲ ତୋଳି ଶିବଙ୍କୁ ନିବେଦନ କଲେ । ଯେଉଁ ପଦ୍ମଫୁଲ ଭିତରେ ଶ୍ରୀରାଧା ମକରନ୍ଦ ରୂପରେ ଆତ୍ମଗୋପନ କରିଥିଲେ, ଉମା କୀର୍ତ୍ତିଦାଙ୍କୁ ସେହି ପଦ୍ମଫୁଲଟିକୁ ଭକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ଦେଲେ । ଦଶ ମାସ ଅନ୍ତରରେ ଶ୍ରୀରାଧା କୀର୍ତ୍ତିଦାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଜନ୍ମଲଭ କଲେ ।

ରାଧାଙ୍କର ମହାନିତ୍ୟସ୍ଥଳରୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁ ଅବତରଣର କାରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଈଶ୍ୱର ଦାସ ଏକ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ତାହା ହେଉଛି— ମହାନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ଏକ ସଖୀ ସୀତାଙ୍କୁ ଅହେତୁ ଦୋଷରେ ଦୂଷିତା କରିବାରୁ ସୀତା ତାଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଇ କହିଲେ, ତୁ ସପତ୍ନୀ ଭାବରେ ଈର୍ଷାପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ ମୋ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଅପ୍ରିୟ ମିଥ୍ୟା ଦୋଷାରୋପ କଲୁ, ତାହାର ଫଳ ସ୍ୱରୂପ ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ସ୍ତ୍ରୀ ରୂପେ ଦ୍ୱିଚାରିଣୀ ଦୋଷଦୁଷ୍ଟା ହେବୁ, କୃଷ୍ଣ ଉପପତି ରୂପେ ତୋତେ ଉପଭୋଗ କରିବେ ଓ ଆଠବର୍ଷକାଳ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ କ୍ରୀଡ଼ା କରିବା ପରେ ଅଭିଶାପ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ନିତ୍ୟକୁ ଫେରି ଆସିବେ ।

---

୧୧୫ । ଶ୍ରୀରାଧା ଜନ୍ମ - ଈଶ୍ୱର ଦାସ
ଗ୍ରନ୍ଥ ଅପ୍ରକାଶିତ, ଏହାର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ସଂଯୋଗକାରିଣୀ ଦୂତୀର ପୂର୍ବଜନ୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କୁହାଯାଇଛି—ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ସରସ୍ୱତୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ଲୀଳା ଦେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିବାରୁ ଭଗବାନ୍ ତାଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା ପୂରଣ କରିବାକୁ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ତଦନୁଯାୟୀ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ଅଙ୍ଗରୁ ମାୟାବତୀ ନାମକ କନ୍ୟା ଜନ୍ମ ହେଲି । ସେ ଦ୍ୱିତୀୟା ସରସ୍ୱତୀ ସ୍ୱରୂପା ଓ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଦୂତୀ ରୂପରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲି ।

ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ରାଧାଙ୍କ ଜନ୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ବିବରଣୀ ଦିଆଯାଇଛି । ସତ୍ୟ ଯୁଗରେ ଋଷିମାନେ ନୈମିଷାରଣ୍ୟରେ ଯଜ୍ଞ କରୁଥିଲି ବେଳେ, ଶେଷ ହବିଷର୍ଗରୁ ଏକ ସୁନ୍ଦରୀ ନାରୀ ଜନ୍ମ ହେଲି । ସମସ୍ତ ଋଷିମାନେ ସେହି କନ୍ୟାକୁ ବିବାହ କରିବା ପାଇଁ ବିବାଦ କରିବାରୁ ନାରଦ କହିଲେ—ବିଷ୍ଣୁ ପତ୍ନୀ ହେବା ଇଚ୍ଛାରେ ଏ କନ୍ୟା ଜନ୍ମ ଲାଭ କରିଛି ଏବଂ ଏହାର ନାମ ବେଦମତୀ । ଏ କନ୍ୟା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ପାଇବା ନିମିତ୍ତ ତପସ୍ୟା କରିବା ଉଚିତ ହେବ । ବେଦମତୀ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ପତିରୂପେ ପାଇବା ପାଇଁ ତପସ୍ୟା କରୁଥିଲା ବେଳେ ନୀଳ ନାମକ ମହର୍ଷି ତାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବା ପାଇଁ ବାଧ କଲେ । ବେଦମତୀ ଋଷିଙ୍କ ଅଶିଷ୍ଟ ଆଚରଣରେ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ନପୁଂସକ ରୂପେ ଜନ୍ମ ହେବାକୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ତଦନୁଯାୟୀ ନୀଳଋଷି ଗୋପପୁରରେ ନପୁଂସକ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ରୂପରେ ଜନ୍ମ ହେଲେ ।

ଈଶ୍ୱର ଦାସ ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ଜାରତ୍ୱ ଆରୋପ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି ନାହାନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ମଧୁଶଯ୍ୟା ରାତ୍ରିରେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ରାଧାଙ୍କର ଅଙ୍ଗ ସୁଦ୍ଧା ସ୍ପର୍ଶ କରି ନଥିଲି । ଉକ୍ତ ରାତ୍ରିରେ ରାଧା ବିଶ୍ୱରୂପ ଦେଖାଇ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାକୁ ଭୟଭୀତ ଓ ମୂର୍ଚ୍ଛିତ କରାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀରାଧା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାକୁ କହିଥିଲେ—କୃଷ୍ଣ ମୋର ପ୍ରକୃତ ପତି ଓ ସେ ୧୬ ବର୍ଷ ପରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ଆମ ଦୁହିଁଙ୍କର ଜନ୍ମ ପୂର୍ବରୁ ଯଶୋଦା ଓ କୀର୍ତ୍ତିଦା ଆମ ଭିତରେ ଦମ୍ପତି ତୁଲ୍ୟ ସଖ୍ୟଭାବ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ପରି ଈଶ୍ୱର ଦାସ ରାଧାଙ୍କୁ ଦ୍ୱିଚାରିଣୀ ଦୋଷରୁ ମୁକ୍ତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ଉପାସକ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରାର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି ।

ଈଶ୍ୱର ଦାସ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ଦେହହୀନା ରାଧାଙ୍କୁ ଅଧିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ଦିଆଯାଇଛି —

ପ୍ରେମ ଭକ୍ତିର ରାଧା ମୂଳ । ରାଧା ଅନାଦି ଶୂନ୍ୟ ଠୂଳ । ୧୪୪
ଶ୍ରୀରାଧା ରୂପ ରେଖ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀରାଧା ବର୍ଣ୍ଣ ଚିହ୍ନ କାହିଁ ।

ଶ୍ରୀରାଧା ଆପେ ବ୍ରହ୍ମରାଶି । ଭକ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ରୂପ ଧରି ।
ଭକ୍ତ ପାଇଁଣ ନାମ ବହି । ଭକ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋପେ ଦେହି ।

ଏହି ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟରେ ସେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଭେଦତ୍ୱକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ଯଥା—

ଶ୍ରୀରାଧା କୃଷ୍ଣର ଅଭେଦ । ଭେଦ ନ ପାରେ ଯାକୁ ନାଦ ।
ନାଦଟି ବ୍ରହ୍ମରୂପ ହୋଇ । ଶ୍ରୀରାଧା ରୂପ ଛନ୍ତି ଧାର୍ୟି ।
ଶ୍ରୀରାଧା ନିରାକାରେ ଲୟେ । ୟେମନ୍ତେ କୋଟି ଯୁଗଯାୟେ ।

ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଜନ୍ମର କେତେକ ବର୍ଷ ପରେ କୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲାବେଳେ ରାଧା ପୂର୍ବ ସ୍ମୃତି ବଶତଃ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଆସିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କୁ କୋଳକରି ଦୁଃଖ ଦୂର କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଯେଉଁ ପ୍ରେମ ସମ୍ପର୍କ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା ତାହା କାମଜ ପ୍ରେମ ନୁହେଁ । କବି ତାହାକୁ ଅବ୍ୟକ୍ତ, ନୈସର୍ଗିକ ଓ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ପ୍ରେମ କହିଛନ୍ତି ।

ବିଷ୍ଣୁ ଦାସ

‘ଉତ୍ପଳ ଟୀକା’ ॥ ୧୧୭ ॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବିଷ୍ଣୁ ଦାସ, ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ କୋଟି କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ କିପରି ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଛି, ତାହାର ବିବରଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି—

ସେ ନିତ୍ୟେ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ଦୁଇ । ଅର୍ଦ୍ଧ ଅର୍ଦ୍ଧଙ୍ଗେ ୟେକ ଦେହି ।
ତହୁଁ ସେ ପଡ଼ି ସ୍ୱେଦ ଜଳ । ଭେଦିଣ ୟେ ଅଷ୍ଟ କମଳ
ସେ ଜଳ ମହାନିତ୍ୟ ଖେଦ । ଶେଷର ଅଙ୍ଗେ ଯାଇ ଭେଦ ।
ରହଇ ଶିଶିର ପ୍ରମାଣ । ଯେହ୍ନେ ଗଗନେ ତାରା ଗଣ ।
ପ୍ରକାଶ ୟେକୁ ୟେକ ହୋୟେ । ମୁକୁତା ଛେନ୍ଦ ପ୍ରାୟେ ରହେ ।
ୟେକ ବିନ୍ଦୁକେ ୟେକ ମହୀ । ଅଛୁ ଅନେକ ଦେହ ବହି ।

(୫ମ ଅଧ୍ୟାୟ)

---

୧୧୭ । ଉତ୍ପଳ ଟୀକା - ବିଷ୍ଣୁ ଦାସ (ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ ।
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ, ପୋଥି ବିଭାଗ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବାକୁ ହେଲେ ରାଧାକୁଣ୍ଡରେ ଝାଁସ ଦେଇ ନାରୀ ଅଙ୍ଗ ଧାରଣ କରିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ସମସ୍ତ କାମଭାବ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କାମ ଭାବ ପୋଷଣ କରି କାମ ଭୋଗ କଲେ ନର୍କବାସ ହୁଏ । (୫ମ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଅରକ୍ଷିତ ଶିବ

ଅରକ୍ଷିତ ଶିବଙ୍କର ରାଧା ରସାମୃତ ଗୀତା ॥୧୧୭॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ଓ ଯୁଗଳ ବିଳାସ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଶଦ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କର ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତାର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ସୃଷ୍ଟି ତତ୍ତ୍ୱ ସହିତ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ସୃଷ୍ଟି ତତ୍ତ୍ୱର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବାରୁ ଏଠାରେ ତାହାର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ନାହିଁ । କବି ଅରକ୍ଷିତ ଶିବ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଭେଦ ଯୁଗଳ ବିଳାସକୁ ଯେଉଁ ରୂପ ଦେଇଛନ୍ତି ତାହା ହିନ୍ଦୁ ତନ୍ତ୍ରର ଅର୍ଦ୍ଧନାରୀଶ୍ୱର କଳ୍ପନା, ବଜ୍ରଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟ-କଳ୍ପନା ଓ ସହଜଯାନ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଶୂନ୍ୟତା କରୁଣା ମିଳନ ଜନିତ ଅଦ୍ୱୟ ଯୁଗନଦ୍ଧ କଳ୍ପନା ଅନୁରୂପ, ନିମ୍ନୋଦ୍ଧୃତ ପଂକ୍ତିରୁ ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ ।

ଦଗଧ କାଞ୍ଚନ ପ୍ରାୟେ ରାଧିକାର ଜ୍ୟୋତି
ନବଜଳଧର ପ୍ରାୟେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ଜ୍ୟୋତି ।

ଦୁହିଁଙ୍କର ରୂପକୁ ଯେ ଦୁହେଁ ଶୋଭା ପାଇ
ପଲକେ ବିଶ୍ରାମ ନାହିଁ ରମୁ ଛନ୍ତି ଦୁଇ ।

ଏକଇ କବରୀ ବାନ୍ଧେ ଦୁହିଁଙ୍କର ଚୁଳ
କସ୍ତୁରୀ ତିଳକ ଶୋହେ ଏକଇ କପୋଳ ।

ନାସେ ଯେ ବସଣି ଶୋହେ ମୁକୁତାର ଫଳ
କନକ ତଡ଼ିକ କର୍ଣ୍ଣେ ଶୋହଇ କୁଣ୍ଡଳ ।

ଏକଇ ମୁରଲୀ ରନ୍ଧ୍ରେ ଦୁହେଁ ବାନ୍ତି ବେଣୁ
ଦୁଇ ରସ ଦୁହେଁ ଜାଣ ଦୁହେଁ ସୁଧା ତନୁ ।

ଏକ ବର୍ଣ୍ଣମାଳା ଦୁଇଗଳେ ଲମ୍ବି ଥାଇ
ଏକଇ ଉତ୍ତରୀ ଯେ ଦୁହିଁଙ୍କ ଶୋଭା ପାଇ ।

---

୧୧୭ । ରାଧା ରସାମୃତ ଗୀତା – ଅରକ୍ଷିତ ଶିବ
ଓଡ଼ିଶା ଜଗନ୍ନାଥ କମ୍ପାନୀ, କଟକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

ବାମେ ରତ୍ନଚୂଡ଼ୀ ଶୋହେ ଡାହାଣେ କଙ୍କଣ
ଅର୍ଦ୍ଧ ଅର୍ଦ୍ଧ ଅଙ୍ଗ ଯତ୍ନୁଁ ହୋଇଛି ନିର୍ମାଣ ।
ଏକ ପୀତ ବସନେ ଦୁହିଁଙ୍କ କଟି ରହି ।
ପାଦେକ ନୂପୁର ପାଦେ ବାଜେଣି ଶୋହଇ ।

(ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ୧୨ ପୃଷ୍ଠା)

ସହଜଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ କଳ୍ପନା ଅନୁଯାୟୀ ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣାର ଯୁଗନଦ୍ଧ ରୂପରୁ ଯେପରି ମହା ସୁଖ, ସମରସ ବା ସହଜାନନ୍ଦ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ, ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯୁଗଳ ମିଳନରୁ ସେହିପରି ଆନନ୍ଦରସ ପ୍ରବାହିତ ହେବାର କଳ୍ପନା 'ରାଧା ରସାମୃତ ଗୀତା'ରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ —

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଦୁଇଭାବ ପ୍ରେମରସ ଦୁଇ
ଆନନ୍ଦ ଉଚ୍ଛୁଳ ଭାବେ ମିଶି ଦୁଇ ଠାଇଁ ।

× × ×

ଆନନ୍ଦ ଲହରୀ ଯେ ଉଚ୍ଛୁଳେ ନିରନ୍ତର
ମନ୍ତ୍ର ଯନ୍ତ୍ର ଜପ ରୂପ ଜନମ ଏଥିର । (୪ର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ)

ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିବିଧ ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଛି । ଯଥା—ଗୀତା ଆଦି ନିର୍ଗୁଣ ଶାସ୍ତ୍ର ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଭାଗବତ ଆଦି ପ୍ରେମଭକ୍ତିର ଶାସ୍ତ୍ର ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀରାଧା ଏବଂ ସମସ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରର ମୂଳ ରୂପକ ବେଦ ହେଉଛନ୍ତି ଯୋଗମାୟା । ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ସହସ୍ର ନାମ ହେଉଛି ଅନନ୍ତଙ୍କର ସହସ୍ରଫଣା । ତ୍ରିପୁରା ହେଉଛନ୍ତି ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା । ଏସମସ୍ତ ପୁଣି ଓଁ କାରରୁ ଜନ୍ମ—(୩ୟ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ପିଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତିକୁ ସେହିପରି ଦର୍ଶାଇ କୁହାଯାଇଛି—ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଜିହ୍ୱା ହେଉଛି ଅନନ୍ତ ସର୍ପର ଗୁପ୍ତ ଫେଣୀ । ଉପର ପାଟି ଦାନ୍ତ ହେଉଛନ୍ତି ଯୋଗମାୟା, ଉପର ଓଷ୍ଠ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରେମରୂପା, ବେନି ନାସା ହେଉଛନ୍ତି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ।

ମୁଖମଣ୍ଡଳର ଭ୍ରୂଲତାକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବେନି ଭୁଜ ଓ ବେନି ନୟନକୁ ବେନି କୁଚରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ବ୍ରହ୍ମତାଳୁକା ହେଉଛି ପରମ ଘର । ସେଠାରୁ ସୁଧାରସ ଝରିପଡ଼ି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରୂପକ ବେନି ନାସା ପୁଡ଼ା ଦେଇ ଉଚ୍ଛୁଳି ପଡ଼ୁଛି । ନୀଳାଚଳର ଚତୁର୍ଦ୍ଧାମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟରୁ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କୁ ଅନନ୍ତ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ତ୍ରିପୁରା ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀରାଧା ରୂପରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଛି । ଶ୍ରୀରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ କିମ୍ବା ପ୍ରେମିକା ନହୋଇ ଭଗିନୀ ଅଟନ୍ତି କାରଣ ଯୋଗମାୟାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଉଭୟ ଏକାବେଳେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲେ । ପାରମ୍ପରିକ ସ୍ଥିତିରେ କବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତି ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀହରି ଦାସ

ଶ୍ରୀହରି ଦାସ ତାଙ୍କର 'ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକା' ॥୧୧୮॥ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ବିବରଣୀ ଅନୁଯାୟୀ ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ସପ୍ତପାତାଳ, ସପ୍ତସ୍ୱର୍ଗ, ସପ୍ତଦ୍ୱୀପାମହୀ, ଜ୍ୟୋତିପୁର, ନିରାକାରପୁର, ନିଗମ ଭୂମିକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିଗଲେ ଗୋଲୋକ ମଣ୍ଡଳର ସନ୍ଧାନ ମିଳେ । ସେଠାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ରୂପରେ ଲୀଳା କରୁଛନ୍ତି । (୫ମ ଚନ୍ଦ୍ରିକା) ରାଧାକୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି ଜୀବ ଓ ପରମ, 'ଜୀବ ପରମଟି ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ' (୪ର୍ଥଚନ୍ଦ୍ରିକା)

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ଥିବା ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକା ମଧ୍ୟରେ କବି ନୂତନ ତତ୍ତ୍ୱ ଆବିଷ୍କାର କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରଦାନ ଛଳରେ ସଖୀ ସୁବର୍ଣ୍ଣଲତା ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାର ରହସ୍ୟ ଉନ୍ମୋଚନ କରିଛି । କ୍ଷୁଦ୍ର ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକା ମାଧ୍ୟମରେ ଜଟିଳ ଯୁଗଳ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବରେ ବୁଝାଇ ଦେବାରେ କବିଙ୍କର ଏହି ଚେଷ୍ଟା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁକି ଅନନ୍ୟ ପୂର୍ବ ଓ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ।

ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ତ୍ରୟୋଦଶ ଚନ୍ଦ୍ରିକାରେ ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଛଳରେ କୁହାଯାଇଛି—ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକା ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଦେଖାଯାଏ, ତାହା ଘୋର ଅନ୍ଧକାର । ତାହା ଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ମହାଶୂନ୍ୟ ଓ ନିରାକାରପୁର । ସେଥିରୁ କଳାମେଘ ସଦୃଶ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଲା । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଙ୍ଗରୁ ଯେଉଁ ପ୍ରଥମ ଜ୍ୟୋତିର ସ୍ଫୁରଣ ହେଲା ତାହା କୋଟି ସୂର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ଆହୁରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ । ଜ୍ୟୋତି ଉଦୟପରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହରୁ ସ୍ୱେଦ ଜାତ ହୋଇ କାରୁଣାର୍ଣ୍ଣବ ଓ ଗଙ୍ଗାନଦୀ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହରୁ ଯେଉଁ ମହା ଜ୍ୟୋତି ସ୍ଫୁରିତ ହେଲା, ସେଥିରୁ ଶ୍ୱେତ, କୃଷ୍ଣ, ପୀତ ଓ ଲୋହିତ ଏହି ଚାରି ରଙ୍ଗର ବିକାଶ ହେଲା । ଉକ୍ତ ଚାରି-

---

୧୧୮ ॥ ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକା—ଶ୍ରୀ ହରି ଦାସ
ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସାହୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

ବର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣ ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଓ ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣ କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ରହିଲେ ସୁଦ୍ଧା ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଅଭେଦ କାୟା ଅଟନ୍ତି ।

ଚାରିବର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କାନ୍ତ । ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣରୁ ତାହାର ଉତ୍ପତ୍ତି ।
ଦୁଇରାଧା ଦୁଇମାଧବଠାରେ । ପ୍ରକାଶିଛି ବର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ତ୍ୱ ଭାବରେ ।
କିନ୍ତୁ ସେ ଏକହିଁ ବର୍ଣ୍ଣରୁ ଜାତ । ଓଁକାର ବ୍ରହ୍ମଯା ବେଦେ ବ୍ୟକତ ।
ଏଣୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଅଭେଦ କାୟା । ଅଭେଦ ପୀରତି ଅଭେଦ ମାୟା ।

(ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ୨୯ପୃଷ୍ଠା)

ଚାରି ବର୍ଣ୍ଣରୁ ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଣ୍ଣ ଜାତ ହେଲା । ଏହି ଦ୍ୱାଦଶ ଆଦିତ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରିକାର ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । ଉକ୍ତ ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଣ୍ଣ ପୁଣି ବୃନ୍ଦାବନର ଦ୍ୱାଦଶ କୁଞ୍ଜ ରୂପେ ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ପୂରି ରହିଛି । ଦ୍ୱାଦଶ କୁଞ୍ଜରେ ନାନା ରଙ୍ଗର ଲତା, ପୁଷ୍ପ, ବସନ୍ତ ପକ୍ଷୀ, ସହକାର ବୃକ୍ଷ, କୋକିଳ ଚୂତ, ବକୁଳ ପୂରି ରହିଛନ୍ତି । କମଳ, କୁମୁଦ, କୋକନଦ ଆଦି ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଯମୁନା ଜଳର ଉଚ୍ଛୋଳ ପ୍ରବାହ ହେଉଛି । ପ୍ରତି ଲତାର ଯୁଗ୍ମ ପତ୍ରରେ ଯୁଗଳ ରାସଲୀଳା ସମ୍ପାଦିତ ହେଉଛି । ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଭିତରେ ରାଧା ନାମ କିପରି ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଛି ତାହା କହିବାକୁ ଯାଇ କବି ପଞ୍ଚଦଶ ଚନ୍ଦ୍ରିକାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକା ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଦେଖାଯାଏ ତାହା ମହାଶୂନ୍ୟ । ଏହାର ଅନ୍ୟନାମ ନିରାମୟପୁର । ନିରାମୟର ଆଦ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ମଧ୍ୟକୁ ଚାହିଁଲେ ରାମ ନାମ ଦେଖାଯିବ । ଏହାଦ୍ୱାରା କବି କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣର ମଧ୍ୟକୁ ଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ କହିଛନ୍ତି ।

ନିରାମୟ ବୋଲି ଯେ ଚାରି ଅକ୍ଷର, ଦିଶଇ ଆହା କି ମନୋହର
ଆଦ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ ତେଜି ମଧ୍ୟକୁ ଚାହିଁଲେ ତହିଁ ଦୃଶ୍ୟ ଯେଉଁ ଦୁଇ ଅକ୍ଷର ।
ସେହି ଗୋ ନବୀନ ହୋଇ ଜୀବ ଆତ୍ମା ଅଶେଷ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ ଅଛି ଘୋଟି ।
'ରାମ ନାମ' ବିହି ଶୂନ୍ୟେ ଅଛି ରହି, ଆପଣା ନାମକୁ ଆପେ ରଟି ।

(ପଞ୍ଚଦଶ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ୩୨ ପୃଷ୍ଠା)

ପୂର୍ବୋକ୍ତ ରାମ ନାମର 'ରା' ହେଉଛନ୍ତି ରାଧା ଓ 'ମ' ହେଉଛନ୍ତି କୃଷ୍ଣ । ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକାର ମଧ୍ୟବିନ୍ଦୁଠାରେ ଯେଉଁ ଧଳା ଓ କଳା ରଙ୍ଗ ଦେଖାଯାଏ, ସେଥିରୁ ଧଳା ବର୍ଣ୍ଣ ହେଉଛି 'ରା' ବା ରାଧା ଏବଂ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ହେଉଛି 'ମ' ବା କୃଷ୍ଣ । 'ରା' ମଧ୍ୟରେ 'ଧା' ବର୍ଣ୍ଣ ଲୁଚି ରହିଛି । ରାଧା ଶବ୍ଦର ବିଶ୍ଳେଷଣରେ କୁହା ଯାଇଛି—

(ରା) ପ୍ରକୃତରୁ (ଧା) ପ୍ରକାଶିଛୁ ପରମ ମନ୍ଦରେ ବାସ ତାର ।
[ଷୋଡ଼ଶ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ୩୫ପୃଷ୍ଠା]

ରାଧାଙ୍କର ଅସୀମ ମହିମାକୁ ଷୋଡ଼ଶ ଚନ୍ଦ୍ରିକାରେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି—

ରାଧାଙ୍କର ମହିମାକୁ ଶୁକ, ସନକ, ନାରଦ, ହର, ବ୍ରହ୍ମା ଆଦି ଜାଣି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ପ୍ରକୃତ ରୂପରେ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସର୍ବଦା ବାସ କରନ୍ତି । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ସର୍ବ ଶକ୍ତିର ଆଧାର ଓ ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତି । ତାଙ୍କଠାରୁ ସତ୍ତ୍ୱ, ରଜ ଓ ତମୋଗୁଣ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି । ତପ, ଜପ, ଜଜ୍ଞ, ଜ୍ଞାନ, ଧ୍ୟାନ, ଦାନ,ପୂଜା ତର୍ପଣ ହୋମ, ସତ୍ୟ, ଶାନ୍ତି, ଦୟା ଓ କ୍ଷମା ଆଦିକୁ ରାଧା ପ୍ରକୃତ ସତ୍ତ୍ୱରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ କରି ପ୍ରାଣୀ ହୃଦୟରେ ବାସ କରିଛନ୍ତି । ଏହିଭଳି ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ସେ ତ୍ରିଗୁଣରେ ପରିଚାଳିତ କରୁଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କର କୃପା ବିନା କେହି ସଂସାରରେ ଦେହଧାରଣ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଆବ୍ରହ୍ମକୀଟ ସମସ୍ତେ ରାଧାଙ୍କ ମାୟାରେ ଯନ୍ତ୍ରିତ ହେଉଛନ୍ତି । ସେ ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ପ୍ରଳୟର କାରଣ ଅଟନ୍ତି । ସେ ନିଦ୍ରାରୂପରେ ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ ଅଚେତନ କରନ୍ତି ।

ଏବଂଭୂତା ସର୍ବଶକ୍ତିମୟୀ, ସର୍ବ ବ୍ୟାପିନୀ ରାଧାଙ୍କୁ ଆତ୍ମଧ୍ୟାନରେ ଅନୁଭବ କରିହେବ । ସପ୍ତଦଶ ଚନ୍ଦ୍ରିକା (୩୮ ପୃ)ରେ କୁହା ଯାଇଛି —

ତେବେତୁ ପାଇବୁ ରାଧା ସାରତତ୍ତ୍ୱ ଜ୍ଞାନ
ଆପଣା ରୂପକୁ ଆପେ କରତୁ ଧିଆନ । ୪୩
ଅତଏବ ଆପଣାକୁ ଆପେ ଦେଖ ରାଧା
ତେବେକ ଖଣ୍ଡିବ ସର୍ବ ଭବ ମୋହ ବାଧା ।

ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକା ମଧ୍ୟରୁ କବି ଯେଉଁ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ଆବିଷ୍କାର କରିଛନ୍ତି, ତାହା ପଛରେ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଏକ ସୁଦୀର୍ଘ ପରମ୍ପରା ରହିଛି । ରାଧାଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ, ବ୍ୟାପକତା ଈଶ୍ୱରତ୍ୱ ଓ ଶୁଦ୍ଧ ନିଷ୍କଳଙ୍କ ରୂପ ସବୁକିଛି ପ୍ରକୃତରେ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତିସାଧକ ଓଡ଼ିଶୀବୈଷ୍ଣବମାନେହିଁ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ।

ଦ୍ୱାରିକା ଦାସ

ପରଚେ ଗୀତାର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଡକ୍ଟର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ଦ୍ୱାରିକା ଦାସଙ୍କର ସମୟକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମା-

ଢଙ୍ଗରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର 'ପ୍ରେମରସ ଚନ୍ଦ୍ରିକା' ॥୧୧୯॥ ଓ 'ଶିବ ପୁରାଣ' ॥୧୨୦॥ ନାମକ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶ୍ରୀରାଧାତତ୍ତ୍ୱର ବିଚାର କରାଯାଇଅଛି । ପ୍ରେମରସ ଚନ୍ଦ୍ରିକାରେ ଦ୍ୱାରିକା ଦାସ ନିତ୍ୟ ଗୋଲକକୁ ଦେହ ରୂପକ ଓଲଟ ବୃକ୍ଷର ମୂଳ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ନୟନ ହେଉଛି ସହସ୍ର ଦଳ କମଳ ଏବଂ ଏଠାରେ ନିତ୍ୟ ତ୍ରିକୋଣ ଭୂମିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିତ୍ୟଲୀଳା ସମ୍ପାଦିତ ହେଉଛି ।

କୃଷ୍ଣଟି କଳା ଡୋଳା କହି । ଧଳାଟି ରାଧିକା ଅଟଇ । ୫୪

× × ×

ଚକ୍ଷୁରେ ଯେତେ ରୂମ କହି । ଗୋପିମଣ୍ଡଳ ବୋଲି ଏହି । ୬୧

ଶ୍ରୀରାଧା ରକ୍ତମାଂସର ଦେହଧାରୀ ବ୍ୟକ୍ତି ନୁହନ୍ତି । ସୁଧା ଓ ଆନନ୍ଦ ତାଙ୍କର ଦୁଇ ସ୍ତନ, ପ୍ରେମ ତାଙ୍କର ଯୋନି, ଲଜ୍ଜା ହେଉଛି ବସନ ଓ ସେ ଅହିଂସା ରୂପକ ତାଡ଼ ଚୂଡ଼ି ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି । ସତ୍ୟ, ଶାନ୍ତି, ଦୟା, କ୍ଷମା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ଗୁଣରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଅଙ୍ଗଶୋଭା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ସାଧକ କିପରି ରାଧାଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆସ୍ୱାଦନ କରିବ, ତାର ବିବରଣୀରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ସିନ୍ଥ କୁଙ୍କୁମ ଲେପି ଅଙ୍ଗେ । ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦନ ବୋଳି ଅଙ୍ଗେ ।
ଅହିଂସା ଅଳତା ପଦ୍ମରେ । ଡୋରି ବୋଳିବ ସୂକ୍ଷ୍ମଦ୍ୱାରେ ।
ସତ ସାରୁକ୍ୟ ବେନି ଗୋଳି । କପୋଳେ ଚିତା କରି ବୋଳି ।
ଲଘୁ ଗଢରେ କୁଞ୍ଚି ସିବ । ଜପଲୋଚନେ ଭେଟ ହେବ ।
ସେବା ଭକ୍ତିରେ ମନ ଥୋଇ । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଭକ୍ତି ସେ ଲଗାଇ ।
ଭାବ ଭୁଜରେ ଆଲିଙ୍ଗନ । କରିବ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ବହନ ।
ରତି ପୀରତି ଶ୍ରୁତି ତହିଁ । ରାଧାଙ୍କ ଅଙ୍ଗେ ଆତ୍ମା ଥୋଇ ।
କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆସ୍ୱାଦନ କରି । ହୋଇବୁ ତାହାଙ୍କର ନାରୀ ।

ଶିବ ପୁରାଣରେ ରାସଲୀଳା ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଦ୍ୱାରିକା ଦାସ ବିଶଦ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି କଳ୍ପନାର

---

୧୧୯ ॥ ପ୍ରେମରସ ଚନ୍ଦ୍ରିକା—ଦ୍ୱାରିକା ଦାସ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି

୧୨୦ ॥ ଶିବ ପୁରାଣ—ଦ୍ୱାରିକା ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/31
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ । ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାନୁଯାୟୀ ଶରୀର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ସହସ୍ରଦଳ ଚକ୍ର ଉପରେ ଯେଉଁ ଓଁ ଅଛି ସେ ଓଁର ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରା ଉପରେ ଅଷ୍ଟଦଳ ପଦ୍ମ ଅଛି । ତାହା ଉପରେ ଷଡ଼ଦଳ ଓ ତା ଉପରକୁ ଦ୍ୱିଦଳ ଅଛି । ଦ୍ୱିଦଳ ଉପରେ ମହାଶୂନ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ନିବିଡ଼ ଆଲିଙ୍ଗନ ବଦ୍ଧ ହୋଇ ଲୀଳା କରୁଅଛନ୍ତି । କୋଟି ଯୁଗ ଗଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେହି କ୍ରୀଡ଼ା ଭଙ୍ଗ ହୁଏ ନାହିଁ । ଜଳ ଭିତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ କିରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲାପରି ଜୀବ ରୂପକ ରାଧାଙ୍କ ଭିତରେ ପରମରୂପକ କୃଷ୍ଣ ବାସ କରଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ କଳ୍ପନାର ବିଶଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ନିମ୍ନୋଦ୍ଧୃତ ପଦରୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ—

ସହସ୍ରଦଳ ଯେହୁ ସେହୁ ଶରୀର ଅଟଇ
ବତିଶଦଳ ଅସ୍ଥି ବୋଲିଣ ଦେହ କନ୍ଧ ।
ଷୋଳଦଳ ନାଡ଼ୀମାନେ ଅଟନ୍ତି ରାଧାର
ପୃଥ୍ୱୀ ଆପ ତେଜ ବାୟୁ ଆକାଶ ମନ ବୁଦ୍ଧି ଅହଙ୍କାର ।
ଅଷ୍ଟଦଳ ବୋଲିଣ ସେହି ପାଖୁଡ଼ା ଅଟଇ
ଷଡ଼ଦଳ ଷଡ଼ଅଙ୍ଗ ବୋଲିଣ ଅଛି ମହାମାୟି ।
ଦ୍ୱିଦଳ ଇଅଁଳା ପିଅଁଳା ଶିଶୁମୁନା
ହ୍ରିରଂ ଶୀରଂ କୀଲଂ ତିନି ବୀଜ ସେହିଠାରେ ଭଜନା ।
ଇଅଁଳା ଦେହରେ ନାମଟି ବୋଲଇ
ରାମ ଶ୍ରୀ ପିଅଁଳା ସେହୁ ସେ ବୋଲଇ ।
କ୍ଲୀଂ କୃଷ୍ଣ ଶିଶୁମୁନା ମଧ୍ୟରେ ଗଳିତ
ସାକ୍ଷାମାନଙ୍କର ମଉଡ଼ମଣି ସେହୁ ଅଟଇ ମହାତତ୍ତ୍ୱ ।

× × ×

ଆଗେ ରାଧା ପଛେ କୃଷ୍ଣ କୃଷ୍ଣରାଧା ଦେହର ବିଳାସ
ବିଳାସ ଅଙ୍ଗ ରାଧା ଆସ୍ୱାଦନ ଅଙ୍ଗଟି ପୀତବାସ ।

ଏମନ୍ତ ଭାବ ଜାଣନ୍ତି ବଇଷ୍ଣବ ଯେହୁ
ଏ ସାଧନା ସିଦ୍ଧିରେ ଭଗତ ନିକଟ ପାଆନ୍ତି ସେହୁ ।

ଷଡ଼ଚକ୍ର ଭେଦ କରିଗଲେ ଯେଉଁ ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରୁତିଗୋଚର ହୁଏ, ତାହା ହେଉଛି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବଂଶୀ ଧ୍ୱନି । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ବେଣୁକୁ ରଖି ବଜାଉଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ପୀଠକୁ କବି ମୁକ୍ତିପୀଠ ଆଖ୍ୟା ଦେଇ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ ପୁରୁଷ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ମୁକ୍ତିପୀଠକୁ ଚାରି ଦିଗରୁ ଚାରିଟି ଦ୍ୱାର ରହିଛି । ପୂର୍ବ ଦ୍ୱାରକୁ କବି ଗୋପନଗ୍ର ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ କୃଷ୍ଣ ଅବତାର ହୋଇ ରାଧା ଅଙ୍ଗରେ ବିହାର କରୁଛନ୍ତି । ମୁକ୍ତି ପରୁ ଅମୃତ ଝରି ରାଧାଙ୍କ ମୁଖରେ ବର୍ଷୁଛି ଓ କୃଷ୍ଣ ତାହାକୁ ପାନ କରୁଛନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ରାଧା-କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଭଜନ୍ତି, ସେମାନେ ଏହି ସ୍ଥାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ସେମାନେ ରାଧା ଅଙ୍ଗରେ ପଶି କୃଷ୍ଣ ଅଙ୍ଗପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ଓ କୃଷ୍ଣ ଅଙ୍ଗରେ ପ୍ରବେଶ କରି ହଂସମନ୍ତ୍ର ଜପ କରି ନିରାଲମ୍ବ ମୁକ୍ତିକୁ ଲଭ କରନ୍ତି ।

ଚାରି ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରୁ ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଏହି ଦ୍ୱାରର ସେବକ ଅଟନ୍ତି । କବି ନିମାନୁଜ (ନିମ୍ବାର୍କ)ଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଗୁମ୍ଫାରୁ ଜାତ ଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ଜପକାରୀ ଓ ଉତ୍ତର ଦ୍ୱାରରେ ବିରାଟ ପୁରୁଷଙ୍କର ସେବକ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ସେହିପରି ସେ ରାମାନୁଜଙ୍କୁ ପଶ୍ଚିମ ଦ୍ୱାରରେ ରାମଙ୍କର ସେବକ ଓ ମାଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣ ଦ୍ୱାରରେ ଅନନ୍ତନାରାୟଣଙ୍କର ସେବକ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ବଳରାମ ଦାସ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଆବିର୍ଭୂତ ଦ୍ୱିତୀୟ ବଳରାମ ଦାସ 'କୃଷ୍ଣଗର୍ଭ ଗୀତା' ।।୧୨୧।। ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାମ ନାମକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳିତ ବିଗ୍ରହ (ରା-ରାଧା, ମ-କୃଷ୍ଣ) ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରଥମେ ଚାରି ସଖୀ ଜନ୍ମ ହେଲେ । ଚାରି ସଖୀରୁ ଆଠସଖୀ ଓ ଆଠ ସଖୀରୁ ଷୋଳସଖୀ ଜନ୍ମ ହୋଇ ରାସ ସ୍ଥଳୀର ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ବୋଲି ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇଛି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଭୂଗୋଳ ଚୂଡ଼ାମଣି' ।।୧୨୨।। ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନୀଳାଦ୍ରି ସ୍ଥଳକୁ ନିତ୍ୟଗୋଲୋକ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଗ୍ରହକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳିତ ରୂପ କୁହାଯାଇଛି ।

---

୧୨୧ ।। କୃଷ୍ଣ ଗର୍ଭ ଗୀତା—ବଳରାମ ଦାସ OL/343
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୨୨ ।। ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ ଚୂଡ଼ାମଣି—ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି

ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ

ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ ପରମ୍ପରା ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଅମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା, ତାହାର ଆଲେଖ୍ୟ ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କର ରଚନାରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ତାଙ୍କର 'ନାମରତ୍ନ ଗୀତା' ॥୧୨୩॥ରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଚିର ଶାଶ୍ୱତା, ପରମ ପବିତ୍ରା ଓ ମୁକ୍ତିଦାୟିନୀ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସମପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତା କରାଯାଇଛି ।

ଚତୁର୍ବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ଯେଉଁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରାସ କଥା କୁହାଯାଇଛି, ତାହାକୁ ଦେହର ଷଡ଼ଚକ୍ର ଉପରେ ଥିବା ସହସ୍ରଦଳ ପଦ୍ମର ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ବିନ୍ଦୁ କଳ୍ପନା ଛଡ଼ା କିଛି କୁହାଯାଇ ନପାରେ ।

ସପତ ମଣ୍ଡଳ ପରେ ଦିବ୍ୟ ଯେ ରାହାସ
ନିତ୍ୟ ମଣ୍ଡଳରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଏକ ବେଶ
ଅଙ୍ଗେ ଅଙ୍ଗେ ପ୍ରତିଭେଦ ଏକ ଦେହ ସେଯେ
କମଳ କେଶର ପରେ କରିଛନ୍ତି ବଜେ ।

(୨୪ ଅଧ୍ୟାୟ ୯୮ ପୃଷ୍ଠା)

ସହସ୍ରଦଳ ପଦ୍ମ ଅଗ୍ରଭାଗରେ ତ୍ରୟଦଳ ଉପରେ ରତ୍ନବେଦୀ ଏବଂ ତା ଉପରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରହିଛନ୍ତି । ଏହାର ଅଷ୍ଟଦଳରେ ଅଷ୍ଟନାୟିକା ରହିଛନ୍ତି । ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ସମସ୍ତ ନାୟିକା ରାଧାଙ୍କ ଅଂଶରୁ ସମ୍ଭୂତା ଓ ନବ ଯୁବତୀ ଅଟନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ, ଶିବ ଓ ଅନ୍ୟ ଦେବତାମାନେ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳୀର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରାସ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଏ ସ୍ଥଳର ଦ୍ୱାର ରକ୍ଷିକା ତ୍ରିପୁରାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ବିଷ୍ଣୁ ନାରୀ ରୂପ ଧାରଣ କରି ରାସ ଲୀଳା ଦର୍ଶନ କରିବା ବେଳେ ଧରା ପଡ଼ିବାରୁ, ନିରାକାର ହରି ତ୍ରିପୁରାଙ୍କୁ ତୁଳସୀ ବୃକ୍ଷ ଓ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ପାଷାଣ ହେବାକୁ ଅଭିଶାପ ଦେଇଥିଲେ । ତ୍ରିପୁରା ଅଭିଶାପ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ନିତ୍ୟ ଗୋଲୋକରୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁ ଅବତରଣ କଲାବେଳେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ଗୁଡ଼ିକର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି, ତାହା ଶରୀର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନର ବର୍ଣ୍ଣନା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ ।

---

୧୨୩ ॥ ନାମ ରତ୍ନ ଗୀତା—ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ
ଓଡ଼ିଶା କୋହିନୂର ପ୍ରେସ୍ ଦ୍ୱାରା ଖ୍ରୀ ୧୯୭୪ ରେ ପ୍ରକାଶିତ

ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କର 'ନାମ ବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା ॥୧୨୪॥ ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳିତ ରୂପରୁ ସହଜ ରସ ପ୍ରବାହିତ ହେବା ବିଷୟ କୁହାଯାଇଛି । 'ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଦୁହେଁ ଯୁଗଳ ସ୍ୱରୂପ ଗଳୁଛି ସହଜ ରସ ।' ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣ ଉଭୟ ନାମ ଓ ବ୍ରହ୍ମ ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନେ ସହଜ ପଦ୍ମରୁ ଝରି ପଡ଼ୁଛନ୍ତି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରବାହିତ ସହଜ ରସରୁ ଦୂତୀର ଜନ୍ମ । ରାଧାଙ୍କ ଗର୍ଭରେ ନବଧା ଭକ୍ତି ଓ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଯୋଗ ବାସ କରୁଛି ।

ନାମବ୍ରହ୍ମ ଗୀତାର ନିତ୍ୟ ରାସ ସମ୍ପର୍କୀୟ ବିଷୟ ବସ୍ତୁକୁ କବି ଦୀନ କୃଷ୍ଣ ଦାସ 'ରସ ବିନୋଦ' ॥୧୨୫॥ ରେ ଅବିକଳ ଭାବରେ ପୁନରାବୃତ୍ତି କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ନୂତନତ୍ୱ କିଛି ନାହିଁ । ପଦ୍ମ ପୁରାଣୋକ୍ତ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳୀର ରାସ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଓଡ଼ିଶାର ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରାଭକ୍ତି ଉପାସକ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ରୂପାୟିତ କରୁଥିଲେ । ଦୀନକୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ପନ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ରସବିନୋଦରେ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ସୀମାକୁ ଯାଜପୁରଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଛି । ଗୁଣ୍ଡିଚା ଘରକୁ କବି ମଥୁରା ଓ ବିରହ ବୃନ୍ଦାବନ ନାମରେ ନାମିତ କରିଛନ୍ତି । ଗତାନୁଗତିକ ରୀତିରେ ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଶାଳ ତନୁ ମଧ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳିତ ରୂପକୁ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । (ଦ୍ୱାଦଶ ଓ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଦୀନକୃଷ୍ଣ ମାନୁଷୀତନୁଧାରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା-ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ରସବିନୋଦରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠସ୍ଥାନ ଦେଇ ନଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା, ସାରଳା ମହାଭାରତ ଓ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ହରିବଂଶରେ ଥିବା ଦୂତୀ କୃଷ୍ଣ ସମ୍ଭୋଗ ଜନିତ ଝିଲ୍ଲିକାର ଜନ୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଚତୁର୍ବିଂଶତି ଅଧ୍ୟାୟରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ହରିବଂଶ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଔରସରେ ଗର୍ଭବତୀ ହୋଇ ରାଧା ଦୁଇ ସନ୍ତାନ ପ୍ରସବ କରିଥିଲେ କିନ୍ତୁ ରସବିନୋଦକାରଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଔରସରେ ରାଧାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ କଳଙ୍କାର ନାମକ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ ହୋଇ ଚୌର୍ଯ୍ୟ ବୃତ୍ତି ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲା । ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଅବୈଧ ଶୃଙ୍ଗାର ଲୀଳାକୁ ଅଶ୍ରଦ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବାର ଏହା ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ସେଥିପାଇଁ ରାଧାଙ୍କୁ ଜାରଜ ସନ୍ତାନର ଜନନୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି । □ □ □

---

୧୨୪ ॥ ନାମ ବ୍ରହ୍ମଗୀତା—ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ
ବାଣୀବିହାର ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୧୨୫ ॥ ରସ ବିନୋଦ—ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ
ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର୍ ଦ୍ୱାରା ଖ୍ରୀ ୧୯୬୮ ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଲୋକପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା

ଲୋକପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ କଥାର ବହୁଳ ପରିପ୍ରକାଶ ଘଟିଥିଲା । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳାମୂଳକ କବିତାଗୁଡ଼ିକର ସ୍ଫୁରଣ ସର୍ବସାଧାରଣୀୟ ସ୍ତରରେ କେବେଠାରୁ ଘଟିଥିଲା, ତାହା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା କଷ୍ଟକର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସଙ୍କଳିତ "ଗାହା ସତ ସଈ" ଓ ପ୍ରାକୃତ ପିଙ୍ଗଳାରେ ଉଦ୍ଧୃତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ବିଳାସ ଗର୍ଭିତ କେତେକ ଶ୍ଳୋକରୁ ଏହାର ପ୍ରାଚୀନତାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ଆଲଓ୍ୱାରମାନଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଆଭୀର ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଚାରଣ ଗୀତିକା ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବ୍ରଜଲୀଳା ସମ୍ପର୍କୀୟ ଲୋକକଥାଗୁଡ଼ିକ କ୍ରମାଗତ ଭାବେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । ବିବାହାଦି ବିଭିନ୍ନ ମାଙ୍ଗଳିକ କାର୍ଯ୍ୟ, ରାସ ବା ହଲ୍ଲୀସକ ନୃତ୍ୟ, କୁମାର ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ହୋଲି ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ଲୋକୋତ୍ସବରେ ଏ ଧରଣର ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ଗାନ କରି ଲୋକମାନେ ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ ॥୧॥ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବା ଗୋପୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଯେଉଁ କଥାଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଚାରିତ ହେଉଥିଲା, ସେଗୁଡ଼ିକର କୌଣସି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ନ ଥିଲା । ଲୋକମାନସକୁ ଆନନ୍ଦ ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏଥିରେ କେବଳ ଲଘୁଶୃଙ୍ଗାର ରସ ପୂରି ରହିଥିଲା । ପତିତ ସହଜିଆ ସାଧକମାନଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରେମବିଳାସ ଓ ଏଥିପ୍ରତି ଲୋକମାନସର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଏଥି ସହିତ ମିଶ୍ରିତ ହେଉଥିଲା ।

ପ୍ରଥମ ସ୍ତରରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମଲୀଳା ସମ୍ପର୍କୀୟ କଥାଗୁଡ଼ିକରେ ରାଧା ସମେତ ଗୋପୀମାନେ ଅସତୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରିତା ହୋଇଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କାମାତୁର ରସିକ ନାଗର ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି । ଭ୍ରମର ଫୁଲକୁ ଫୁଲ ବୁଲି ମଧୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ଉଡ଼ି ଚାଲିଗଲା ପରି କୃଷ୍ଣ ରାଧାଆଦି ଗୋପୀଙ୍କୁ ଉପଭୋଗ କରି ଦ୍ୱାରକାକୁ ଯାଇ ବିଗତ ସୁଖବିଳାସକୁ ଭୁଲି ଯାଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ଭଳି କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଲୋକକଥାର ଧାରା ବିଭିନ୍ନ ଆଞ୍ଚଳିକ ଭାଷାରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟରେ ସତ୍ତା ବିଲୀନ କରି ଦେଇଥିଲା । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ଷଡ଼ ଗୋସ୍ୱାମୀ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ, ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ

---

୧ ॥ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ନିବନ୍ଧ—ସୁକୁମାର ସେନ (ପୃଷ୍ଠା-୨୫୮)
ପ୍ରକାଶକ—ଡି. ମେହେର୍ ରୂପା ଆଣ୍ଡ କମ୍ପାନୀ ୧୯୭୦

ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବ-ଗୋସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ଦାର୍ଶନିକ ରଙ୍ଗ ରଞ୍ଜିତ ମଧୁର ରସବାଦୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ପ୍ରଚାର କରାଯିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଲୋକକଥାର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ବିଳାସ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ବହୁଳ ଭାବରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଚଣ୍ଡୀଦାସ, ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କର ଗୀତି କବିତା ଗୁଚ୍ଛ ଏଥିପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ଉପାଦାନ ଯୋଗାଉଥିଲା । ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କର 'ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୀର୍ତ୍ତନ'ରେ ଆମେ ଯେଉଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରିଚୟ ପାଇଥାଉ ସେ ଥିଲେ ଉତ୍କଟ କାମୁକ ଏବଂ ଯେଉଁ ରାଧାଙ୍କର ପରିଚୟ ପାଉ, ସେ ଥିଲେ ପ୍ରଥମେ ଲଜ୍ଜାଶୀଳା କୁଳବାଳା ଓ ପରେ ପରପୁରୁଷାନୁରକ୍ତା ବିଗତ ଲଜ୍ଜା ନାରୀ ॥୨॥ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରେମରେ କିଛି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଥିବା ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପାଶବିକ ପ୍ରବୃତ୍ତିଧାରୀ ଯୌନ ପାଗଳ କରିବାରେ ସହଜିଆମାନଙ୍କର ଅପଚେଷ୍ଟା ସର୍ବଥା ନିନ୍ଦନୀୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ମଧୁର ରସାଶ୍ରୟୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ସାହିତ୍ୟ ସୌଧପାଇଁ ସେମାନେ ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମମୂଳକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ଚଣ୍ଡୀଦାସ, ବିଦ୍ୟାପତି ପ୍ରମୁଖଙ୍କର ପ୍ରଭାବକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ । ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କରେ ସମଧରଣର କୃଷ୍ଣ କଥା ଲୋକଗୀତ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତକୁ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଆମେ ଯେଉଁ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ ତାହାକୁ ତିନଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ରଖାଯାଇପାରେ । ଯଥା—

୧ - ଲୋକ କଥାମୂଳକ ଗୀତି କବିତା ଓ କେତେକ ପୁରାଣରେ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଥିବା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟହୀନା ସାଧାରଣ ଗୋପାଳୁଣୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ରାଧା ।

୨ - ଜ୍ଞାନାଶ୍ରୟୀ ସାହିତ୍ୟରେ ରୂପାୟିତା ହୋଇଥିବା ମନ୍ତ୍ରମୟୀ ତଥା ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୀ ଶ୍ରୀରାଧା ।

୩ - ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ କଳ୍ପନାରେ ରୂପାୟିତା ହୋଇଥିବା ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନର ରାଧା, ଯାହାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ହ୍ଲାଦିନୀ ଶକ୍ତିର ସାରଭୂତା, ବୃନ୍ଦାବନେଶ୍ୱରୀ, ଅପ୍ରାକୃତ ପ୍ରେମମୂର୍ତ୍ତି, କୃଷ୍ଣଗତ ପ୍ରାଣା ଆଦି ରୂପରେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି ।

ଶେଷୋକ୍ତ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀର ରାଧା ଓଡ଼ିଶାର ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରାଭକ୍ତ ସାଧକ ବୈଷ୍ଣବ ବୃନ୍ଦ ଓ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବବୃନ୍ଦଙ୍କର ସାହିତ୍ୟରେ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଲାଭ

---

୨ ॥ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ନିବନ୍ଧ—ପୃଷ୍ଠା-୨୫୮

କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମୋକ୍ତା ରାଧା ସାଧାରଣ ରସିକ ସମାଜ ପାଇଁ ଚିତ୍ତବିନୋଦନର ସାମଗ୍ରୀ ହୋଇଥିଲେ । ତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିବା ତ ଦୂରର କଥା, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସମପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରି ନଥିଲେ । ତାଙ୍କର ରୂପ ମାଧୁରୀ କାମାତୁର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ହୃଦୟରେ କେବଳ ତୀବ୍ର ଯୌନ ଲାଳସାର ଉଦ୍ରେକ ଲାଗି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ଏ ଧରଣର ରାଧା ଶୃଙ୍ଗାର ସର୍ବସ୍ୱ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପାଣି-ପ୍ରୟୋଗକୁ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ କରିବା ପାଇଁ ତତ୍ପର ହୋଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଦୂତୀର ପ୍ରଲୋଭନ, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚଟୁ ପ୍ରଭୃତିକୁ ପଦଦଳିତ କରି ଯେଉଁ ରାଧା ସତୀତ୍ୱର ଅହମିକା ଦେଖାନ୍ତି, ସେ ପୁଣି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବଶୀକରଣ ବଂଶୀଧ୍ୱନିରେ ମନ୍ତ୍ର ମୁଗ୍ଧା ଭୁଜଙ୍ଗିନୀ ପରି ଆତ୍ମ ସମର୍ପଣ କରନ୍ତି । ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତ ପ୍ରେମର ଆକର୍ଷଣ ଅପେକ୍ଷା ମନ୍ତ୍ରତନ୍ତ୍ରାଦିର ବଶୀକରଣ ପ୍ରଭାବ ସେଠି ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରେ । ଏହାପରେ ରାଧାଙ୍କର ଯେଉଁ ରୂପ ଆମେ ଦେଖୁ ତାହା ଗୋପନ ମିଳନ ତତ୍ପର ପରପୁରୁଷଚାରିଣୀ, କୁଳ କଳଙ୍କିନୀର ରୂପ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଚଟୁ ସମୟରେ ରାଧା, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଭଳି ନିର୍ମମ ପଦାଘାତ କରି ନିଷ୍ଠୁର କଟୁ-ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ତାଙ୍କର ଉଗ୍ରା, ମୁଖରା ପ୍ରକୃତିର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଶାଶୁ, ନଣନ୍ଦ ଓ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସହିତ ରୁକ୍ଷ ବାକ୍ୟ ବିନିମୟ, ତାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ସେହି କର୍କଶ ଦିଗଟିକୁ ଆହୁରି ବଢ଼ାଇ ଦିଏ । ପରପୁରୁଷରତା, ଇତର ଶ୍ରେଣୀୟା ନାରୀଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରତାରଣାପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା କହିବାରେ ସେ ଯେପରି ପ୍ରବୀଣା, ଛଳନାପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିମାନ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ନିର୍ବୋଧ କରିବାରେ ସେହିପରି ସେ ସୁଦକ୍ଷା । ସଂକ୍ଷେପରେ ଏସବୁ ହେଉଛି ବିଭିନ୍ନ ଧରଣର ଲୋକପ୍ରିୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ରାଧାଙ୍କ ରୂପ, ମୋଟାମୋଟି ଭାବେ ଏ ଧରଣର ରାଧାଙ୍କୁ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟମୟୀ, କୃଷ୍ଣମୟୀ ଜନ୍ମା ସ୍ୱଗୁଣଧନ୍ୟା ସ୍ତରକୁ ନେବାପାଇଁ କିଛି ଉପାଦାନ ଥିଲା ଭଳି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହିଭଳି ବିଶେଷତ୍ୱହୀନା ସାଧାରଣ ଶ୍ରେଣୀର ରାଧା ଚରିତ୍ର ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏ ଧରଣର ରାଧାକଥା ବୋଧହୁଏ ଚିତ୍ତବିନୋଦନର ସାମଗ୍ରୀ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା-ଭକ୍ତି ସାଧକ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ତାଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱମୟୀ ରାଧାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାଲୋଚନା ମୂଳକ ଲେଖାବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗଣ ମାନସ ଆକର୍ଷଣକାରୀ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କଲାବେଳେ, ଏ ଧରଣର ରାଧା ଓ ରାଧାକଥା ନିର୍ବାଚନ କରି ସେହି ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଦେଉଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ସେଥିରେ ସେମାନେ ଆଦୌ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରବଳ ସ୍ରୋତ ପ୍ରବାହିତ ହେଲାବେଳେ ମଧ୍ୟ ମହାଭାବ ସ୍ୱରୂପିଣୀ ବୈଷ୍ଣବାରାଧ୍ୟା ଶ୍ରୀରାଧା, ଏଭଳି ରାଧାଙ୍କୁ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଦାୟ ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ

ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ବରଂ ଦେଖାଯାଏ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ପୂର୍ବ ପ୍ରଚଳିତ ବିଶେଷବ୍ୟଞ୍ଜନା ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ରଙ୍ଗ ଦେବାରେ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ।

ବସ୍ତୁତଃ ଏହି ସାଧାରଣ ଶ୍ରେଣୀୟା ରାଧା ଏବଂ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ଉପାସକ ବୈଷ୍ଣବ କଳ୍ପନାର ରାଧାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଖୁବ୍ କମ୍, କାରଣ ପରକୀୟା ଗୋପନ ପ୍ରେମର ଉତ୍କଣ୍ଠା ଓ ଦୁଃସାହସ ଉଭୟ ଶ୍ରେଣୀର ରାଧାକଥାର ମୌଳିକ ଉପାଦାନ ଥିଲା । ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେଉଛି, ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରେମକୁ ଅପ୍ରାକୃତ, ମହାଭାବ, ମଧୁର ରତି ଇତ୍ୟାଦି ଆଖ୍ୟା ଦେଇ ତାହାକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେଇଛନ୍ତି । ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ଉପାସକ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ସେହି ସାଧାରଣ ଶ୍ରେଣୀୟା ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରେମକଥା ଅବତାରଣା କଲାବେଳେ ତାହା ପଛରେ କୌଣସି ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଅନୁମୋଦନ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ, କାରଣ ଏଥିପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ଆନ୍ତରିକ ସମର୍ଥନ ନଥିଲା, କେବଳ ପୂର୍ବ ପ୍ରଚଳିତ କଥା ପରମ୍ପରା ଓ ଲୋକପ୍ରିୟ ଗୀତିକା ରୂପେ ଉକ୍ତ ରାଧାକଥାଗୁଡ଼ିକୁ ସେମାନେ ଲେଖାରେ ରୂପାୟିତ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ରାଧା ଥିଲେ ଶୂନ୍ୟ ରାଧା ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ଥିଲା ଜୀବ ପରମର ମିଳନ ଜନିତ ଅପୂର୍ବ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉଲ୍ଲାସ । ଏଥିରେ କୌଣସି କାମ ଗନ୍ଧ ନଥିଲା ।

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗୀତି କବିତା ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ମୂଳକ । ।।୩।। ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତି କବିତାଗୁଡ଼ିକୁ ଚଉତିଶା, ଚଉପଦୀ, ପୋଈ ବୋଲି, ଭଜନ, ଜଣାଣ ଇତ୍ୟାଦି ରୂପେ ବିଭାଗ କରାଯାଇଥାଏ । ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ ଚଉତିଶା ରଚନାକୁ ସର୍ବ ପ୍ରାଚୀନ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାହୁଏ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିଷୟକ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଚଉତିଶା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ, ବଳରାମ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଓ ନନ୍ଦାବାଈଙ୍କର କେତୋଟି ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ମୂଳକ ଚଉତିଶାକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ, ଅନ୍ୟ ସବୁ ଚଉତିଶାଗୁଡ଼ିକରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମ, ବିରହ ଓ ମିଳନୋତ୍କଣ୍ଠାକୁ ଅତି ସରସ ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରି ଯାଇଅଛି ।

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର 'ଦୃଷ୍ଟି ଚଉତିଶା' ।।୪।। ଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ତତ୍ତ୍ୱ ମୂଳକ

---

୩ ।। ଓଡ଼ିଆ ଗୀତି କାବ୍ୟ—ଡକ୍ଟର ଜାନକୀବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ୩୯ ପୃଷ୍ଠା
ପ୍ରକାଶକ—ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର

୪ ।। ଦୃଷ୍ଟି ଚଉତିଶା—ବଳରାମ ଦାସ ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ୪ର୍ଥ ଖଣ୍ଡ
ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

ହୋଇଛି । କବି ନିତ୍ୟ ସ୍ଥଳକୁ ଦେହର ଷଡ଼ଚକ୍ର ଉପରେ ଦର୍ଶାଇ କହିଛନ୍ତି, ଏଠାରେ କୃଷ୍ଣ ଅବାଡ଼ ବା ଶୁଦ୍ଧା ପ୍ରତିମା ରୂପରେ ରହିଛନ୍ତି । ଏ ସ୍ଥାନର ନିକୁଞ୍ଜ ଲୀଳାକୁ କେବଳ ଲୟ ଯୋଗରେ ଅନୁଭବ କରିହେବ । ଲଳିତା, ବିଶାଖା ଆଦି ଲୟାଙ୍ଗ, ଲୀଳାଙ୍ଗ ଓ ଭୋଗାଙ୍ଗରେ ସେଠାରେ ବସି ରହିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଲୟାଙ୍ଗରେ ସାଧନା କଲେ ଲୀଳାଙ୍ଗ ସିଦ୍ଧ ହୋଇ ସେ ସ୍ଥାନକୁ ଉପଭୋଗ କରିହେବ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ନିତ୍ୟ ରାସର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଭବ କରିହେବ । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଓ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କ ରଚିତ ଦୁଇଟି ଚଉତିଶା 'ଠୂଳଶୂନ୍ୟ ରାସ' ॥୫॥ରେ ଠିକ୍ ଏହି ଧରଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ନନ୍ଦାବାଇଙ୍କର 'ରସବ୍ରହ୍ମ ଚଉତିଶା ॥୬॥ ରେ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ତତ୍ତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନ୍ୟ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମମୂଳକ ଚଉତିଶା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ସେଗୁଡ଼ିକ ଏକ ଧରଣର ନୁହେଁ । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଭାବରେ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭାଗ କରାଯାଇ ପାରେ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ରାଧାନୁରାଗମୂଳକ ଚଉତିଶା

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ରାଧାନୁରାଗମୂଳକ ଚଉତିଶାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କର ଏକ ଚଉତିଶା ॥୭॥ ଓ ଦାମୋଦର ଦାସଙ୍କ 'ରସକୁଲ୍ୟା ଚଉତିଶା' ॥୮॥କୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ପ୍ରଥମ ସ୍ତରର ଚଉତିଶା ମାନଙ୍କରେ ଆମେ ସାରଳା ମହାଭାରତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଥାଉ । ଏହି ରାଧାଙ୍କୁ ଦେବୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କର

---

୫ ॥ (କ) ଠୂଳଶୂନ୍ୟ ରାସ—ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ
(ଖ) ଠୂଳଶୂନ୍ୟ ରାସ--ଅନନ୍ତ ଦାସ
ରାହାସ ମାଳା ଗ୍ରନ୍ଥ ୭୫-୭୮ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୬ ॥ ରସ ବ୍ରହ୍ମ ଚଉତିଶା—ନନ୍ଦାବାଇ
ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ରଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

୭ ॥ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ଚଉତିଶା
ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖ୍ରୀ: ୧୯୦୪ ରେ ପ୍ରକାଶିତ

୮ ॥ ରସକୁଲ୍ୟା ଚଉତିଶା—ଦାମୋଦର ଦାସ
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ୪ର୍ଥ ଖଣ୍ଡ ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା

ଚଉତିଶାରେ କୃଷ୍ଣରତି ବ୍ୟାକୁଳା ରାଧାଙ୍କର ଉତ୍କଟ କାମଜ୍ୱାଳା ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ ଦେଇ କବି ପରକୀୟା ପ୍ରେମର ଦୟନୀୟ ଅବସ୍ଥା ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇଅଛି । କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସ ରାଧାଙ୍କର ବ୍ୟାକୁଳ ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି— ହେ କେଶବ ! ତୋର ନାୟିକା କାମ ବାଣରେ ଅଧୀରା ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ସେ କ୍ଷୀଣା ହୋଇ ପଲଙ୍କ ତ୍ୟାଗ କରି ଧୂଳିରେ ଶୟନ କରିଛି । ତୋର ଗୁଣ ଓ ଚୁମ୍ବନ ତାର ସ୍ମୃତି ପଟରୁ ଯାଉନାହିଁ । ତାର ନୟନରୁ ଲୋତକଧାରା ଅବିରତ ବହି କୁଚମଣ୍ଡଳକୁ ସିକ୍ତ କରୁଛି । ତୁ 'ବିଳମ୍ବ ନ କରି ଶୀଘ୍ର ଯାଅ । ବିଳମ୍ବ କଲେ ରାଧା ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କରିବ । ସେ ଅତି ଅଶକ୍ତା ହୋଇ ପଡ଼ିଲାଣି । କବରୀ ବାନ୍ଧି ପାରୁନାହିଁ । ତାର ବାକ୍ୟ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବାର ଶକ୍ତି ନାହିଁ, ଝର ନିଶ୍ୱାସ ଘନ ଘନ ବହୁଛି । ସେ ପାଗଳିନୀ ଭଳି ହୋଇ ମୋତେ ପେଷିଛି ...... ଇତ୍ୟାଦି ।

ରସକୁଲ୍ୟା ଚଉତିଶାର ଭାବଧାରା ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କର ଚଉତିଶାର ଭାବଧାରା ସଦୃଶ । ରାଧା କଦମ୍ବ ମୂଳରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଦନମୋହନ ରୂପ ଓ ବଂଶୀ ଧ୍ୱନି ଶୁଣି କାମଜର୍ଜରିତା ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ରାଧା ନିଜର ଦୟନୀୟ ଅବସ୍ଥାକୁ ଦୂତୀ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଦୂତୀ ପ୍ରେରଣ କରିଛନ୍ତି । ଦୂତୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଗରେ ରାଧାଙ୍କର ମନୋଭାବ ପ୍ରକାଶ କଲବେଳେ, କୃଷ୍ଣ ଛଳନା କରି କହିଛନ୍ତି— ରାଧା ମୋର ମାଇଁ, ବୟସରେ ଅଧିକ ଏବଂ ମୁଁ କ୍ଷୁଦ୍ର ଶିଶୁ ହେତୁ ରତି କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ । ଦୂତୀର ସବିଶେଷ ଅନୁରୋଧ ଫଳରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ କୁଞ୍ଜରେ ମିଳିତ ହେବାକୁ ସମ୍ମତି ଦେଇଛନ୍ତି । ଉତ୍କଣ୍ଠିତା ରାଧା ଦୂତୀସହ କୁଞ୍ଜକୁ ଆସି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ରତି ପ୍ରବୃତ୍ତା ହୋଇଛନ୍ତି । ରତି ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତି ନଗ୍ନ ହୋଇଛି । ଯଥା—

ରଙ୍ଗ ଅଧରେ ଚୁମ୍ବନ ଅଧର
ରସ ପୂରିତ ଉରଜ ଭଣ୍ଡାର
ରତି ଉତ୍ସୁକେ ଭୁଜ ଭିଡ଼ାଭିଡ଼ି
ରସେ ଜଘନରେ ଜଘନ ଭିଡ଼ି ସେ ......

"ରସ କଦମ୍ବ ଚଉତିଶା" ॥୯॥ ର ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଓ ରସକୁଲ୍ୟା ଚଉତିଶାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ପ୍ରାୟ ଏକ ଧରଣର । ଚଉତିଶା ଶେଷରେ ରାଧାଙ୍କର ପର ପ୍ରେମ

---

୯ ॥ ରସ କଦମ୍ବ ଚଉତିଶା—ଲୋକନାଥ ଧୀବର
ଚଉତିଶା ମଧୁ ଚକ୍ର ୫ମ ଖଣ୍ଡ ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା

ଜନନ୍ତ ଦୟନୀୟ ଅବସ୍ଥାକୁ କବି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ରୂପ ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ସରୋଜ ବଦନୀ ଶିରେ କର ଦେଇ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗ୍ରାମୁରେ ଭଣି
ଶାଶୁ ନଣନ୍ଦ ଗଞ୍ଜନ୍ତି ଯମୁନାକୁ ଯାଇଥିଲେ ଘର ଆସି ହେ
ବନ୍ଧୁ ! ମୋ ଯେ ବାଛୁଥାନ୍ତି ରାନ୍ଧୁ ରାନ୍ଧୁ
ଶଏ ଥାନ୍ଦ ଦାଳ ବାନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧୁ ହେ
ମରେ ନାହିଁ ଧନ କାନ୍ଦୁ କାନ୍ଦୁ ହେ । ୩୦

“ରସ କୁମୁଦ ଚଉତିଶା” ॥୧୦॥ ଓ ରସ କଦମ୍ବ ଚଉତିଶାର ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀ ଭିନ୍ନ ଧରଣର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମାନ । ରସ କୁମୁଦ ଚଉତିଶାର ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀ ବାସ୍ତବଧର୍ମୀ ଓ ହୃଦ୍ୟ ହୋଇଛି । କଦମ୍ବ ମୂଳରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖିବା ପରେ ରାଧା ବ୍ୟାକୁଳତା ହୋଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆଣିବା ନିମିତ୍ତ ଦୂତୀଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି ସେଥିରୁ ରସ କୁମୁଦ ଚଉତିଶାର ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ—

ଠାଣି ଭଙ୍ଗିଆକୁ ଆଣି ଦେବୁ ସେ
ଠୁଳ ଅଠୁଳ ଜାଣନ୍ତି ସବୁ ଯେ
ଠାରି ଆଣିବୁ କୁଞ୍ଜରେ ଭେଟାଇବୁ ଯେ
ଠିକେ ମଣାଇ କହିବୁ ସବୁ ସେ ।

ପ୍ରଥମ ସ୍ତରର ଚଉତିଶାମାନଙ୍କରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଚରିତ୍ରବାନ୍ ଓ ବିବେକୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ରାଧା ପର ନାରୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ନାରୀସୁଲଭ ଲଜ୍ଜା ତ୍ୟାଗ କରି ନିଜର କାମାକୁଳ ଭାବକୁ ଯେପରି ଅନାବୃତ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, ଠିକ୍ ତାର ବିପରୀତ ଭାବରେ କୃଷ୍ଣ ବିଚାରବନ୍ତ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ‘ଦୂତୀ ଚଉତିଶା’ ॥୧୧॥ରେ କିନ୍ତୁ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖାଯାଏ । ପୂର୍ବ ଚଉତିଶାମାନଙ୍କରେ କୃଷ୍ଣ ନିଜର ବିବେକିତା ପ୍ରକାଶ କରି ବୟୋଧିକ୍ୟ ମାଇଁ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଶୃଙ୍ଗାର କରିବାକୁ ଅନିଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ‘ଦୂତୀ ଚଉତିଶା’ରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ଏହି କୁଣ୍ଠାଭାବ ବା ଛଳନାମୟ ରୂପ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା ଚଉ-

---

୧୦ ॥ ରସ କୁମୁଦ ଚଉତିଶା—ଧୀବର ନାଥିଆ
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/39 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୧ ॥ ଦୂତୀ ଚଉତିଶା—ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/39 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ତିଶାମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ବସ୍ତୁ ସହିତ ଦୂତୀ ଚଉତିଶାର ବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ବସ୍ତୁର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଲକ୍ଷିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରିତରେ କପଟତା ଦେଖାଯାଏନାହିଁ ।

ହରଷ ହୋଇଣ ଦୂତୀ ଗଳକ ଚଳାଇ
ହରିଙ୍କି ନିକୁଞ୍ଜ ବନ ଆଣିଲା ମଣାଇ ।

ଏହାଦ୍ୱାରା କୃଷ୍ଣ ଓ ରାଧାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟବଧାନ ଥିଲା, ତାହାକୁ ଅପସାରଣ କରାଯାଇ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ-ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦିଆଯାଇଛି । ସଦାନନ୍ଦ କବି-ସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା ଶୁଦ୍ଧା ରାଗାନୁଗା-ପ୍ରେମ ଉପାସକ ହୋଇଥିବାରୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମର ପରିମାର୍ଜିତ ଓ ଶାଶ୍ୱତ ରୂପ ଏଥିରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇଛି ।

ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର 'ପ୍ରେମ ଚିନ୍ତାମଣି ଚଉତିଶା' ॥୧୨॥ ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ ଚଉତିଶାରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣାନୁରାଗକୁ ଦିବ୍ୟଭାବ ମଣ୍ଡିତ କରାଯାଇଛି । ଏଥିରେ ଦୈହିକ କାମ ସମ୍ଭୋଗ ମୁଖ୍ୟ ନୁହେଁ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ସାଧାରଣ ମାନବ ମାନବୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ନାହାନ୍ତି । ସେ କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଈଶ୍ୱର, ଈଶ୍ୱରୀ, ପୁରୁଷ ଓ ପ୍ରକୃତି ସବୁ କିଛି ।

ସବୁ ଜନ୍ମରେ ମୁଁ ତାର
ସେହି ପ୍ରାଣନାଥ ମୋର
ଶୁଣୁଥିଲୁ ଋଷି କହି ଗଲେ ପରି
ମୁଁ ସେ ଈଶ୍ୱରୀ ଈଶ୍ୱର । ୩୨

ରାଧା କିପରି କୃଷ୍ଣୈକ ପ୍ରାଣା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲାଗି ସର୍ବସ୍ୱ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

କହଇ ନାଗରୀ ବର
"କେଉଁ ସଜନୀ ଆଗର
କାଢ଼ିଲି ଓଢ଼ଣା ହୋଇଲି ବାହାର
ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ହେଉ ମୋର

× × ×

ଗ୍ୟାନ ଧ୍ୟାନ ସବୁ ମୋର
ଗୋବିନ୍ଦ ନନ୍ଦ କିଶୋର

---

୧୨ ॥ ପ୍ରେମଚିନ୍ତାମଣି ଚଉତିଶା—ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ୪ର୍ଥ ଖଣ୍ଡ ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ।

ଗୁପତେ ମିନା ମୁଁ ତୋତେ କହୁଅଛୁ
          ପାପକୁ ନାହିଁ ମୋ ଡର । ୩

ସାରଳା ମହାଭାରତ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ହରିବଂଶ ଓ ଅଚ୍ୟୁତ ଦାସଙ୍କ ଛ ପୋଇର ବିଷୟ ବସ୍ତୁରେ ଆଧାରିତ 'କମଳ ବଦନୀ ଚଉତିଶା' ॥୧୩॥ ଏକ ଅଖ୍ୟାତନାମା କବି ପତିତପାବନଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଛି । ଦୂତୀ, ରାଧାଙ୍କ କାମଜ୍ୱାଳା ଉପଶମନ ପାଇଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଡାକି ଆଣିବାକୁ ଗଲାବେଳେ କୃଷ୍ଣ, ରାଧାଙ୍କର ନିଷ୍ଠୁର ପଦ ପ୍ରହାର କଥା ସ୍ମରଣ କରାଇ ଦେଇ ରାଧାଙ୍କ ଅନୁରୋଧକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଛନ୍ତି । ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କର ବ୍ୟାକୁଳତାକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଗରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରୁ କୃଷ୍ଣ କୁଞ୍ଜକୁ ଆସି ରାଧା ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ସୁଦର୍ଶନ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ଭଣିତାରେ ମିଳୁଥିବା 'ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନ ଚଉତିଶା' ॥୧୪॥ରେ ଉପକୂଲ୍ୟା ଚଉତିଶାର ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଲକ୍ଷିତ ହେଲେହେଁ ରାଧାଙ୍କର କାମାତୁର ଭାବକୁ କବି ଇଙ୍ଗିତାତ୍ମକ ରୂପ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେହିପରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦୂତୀ ଡାକି ଆଣିବା ଯାଏ ରାଧା ଅପେକ୍ଷା ନକରି ନିଜେ ବେଶ ହୋଇ ଦୂତୀ ସଙ୍ଗରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଅଭିସାର କରିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚଉତିଶା ଅପେକ୍ଷା ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କର ଆତ୍ମ ସମର୍ପଣ ଭାବ ଅଧିକ ଭାବରେ ସୂଚିତ ହୋଇଛି ।

କୃଷ୍ଣ ବିରହ ଯୋଗେ ରାଧା ଯେଉଁ ଭଳି ଉଚ୍ଛନ୍ନ ଦଶା ଭୋଗ କରିଛନ୍ତି, ତାହାର ଏକ ବାସ୍ତବ ଚିତ୍ର 'କୋଳାହଳ ଚଉତିଶା' ॥୧୫॥ ରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଚଉତିଶାରେ ଲେଖକ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କର ବ୍ୟାକୁଳତାକୁ ନିମ୍ନୋଦ୍ଧୃତ ପଂକ୍ତିରୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇ ପାରେ—

କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ଶ୍ୱାସ ପକାଇ ବିରସ
          କ୍ଷଣକେ ବଧିର ହୋଇବାଲା
କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ଝାଳ ବହଇ ପ୍ରବଳ

---

୧୩ ॥ କମଳବଦନୀ ଚଉତିଶା—ପତିତପାବନ
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/39 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୪ ॥ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନ ଚଉତିଶା—ସୁଦର୍ଶନ ପଟ୍ଟନାୟକ
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/311 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୫ ॥ କୋଳାହଳ ଚଉତିଶା—ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ୫ମ ଖଣ୍ଡ
[କବିଙ୍କର ନାମ ନାହିଁ]

କ୍ଷଣକେ ଝାଙ୍କାରେ ରୋମ ଦାଣ୍ଡା
କ୍ଷୀଣୋଦରୀ ତନୁ
ଅତନୁ ଶରରେ ହୋଇ ତନୁ ।
ଖେଳିବା, ହସିବା, ବଚନ ଭାଷିବା ସବୁ ସୁଖ ପାଶୋରିଲି ମନୁ । ୨

କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କର ମାନ ଭଞ୍ଜନ ଓ ଉଭୟଙ୍କର ରତି ସମର ବର୍ଣ୍ଣନା ଚଉତିଶାକୁ ଉପଭୋଗ୍ୟ କରିଛି ।

'କଳଶୋଷା ଚଉତିଶା' ॥୧୬॥ ରେ କବି ପୀତାମ୍ବର ଭଞ୍ଜ, ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ଦର୍ଶନ ଜନିତ ମନୋଭାବକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ରାଧା ଦୂତୀ ଆଗରେ ନିଜର ମନୋଭାବକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରି କହୁଛନ୍ତି—କି ଯୋଗରେ ମୁଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କାଳିନ୍ଦୀ କୂଳରେ ଦେଖିଲି, ସେହି ଦିନଠାରୁ ମୁଁ ପାନ ଭୋଜନ ଛାଡ଼ି ଦେଇ ପାଗୁଆ ହରିଣୀ ପରି ହୋଇଛି । ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖକୁ ଆଉ ଦେଖିବି ନାହିଁ ବୋଲି ପଣ କରିଥିଲି କିନ୍ତୁ ଏବେ ତାଙ୍କୁ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲି ବେଳୁ ମୋ ଚିତ୍ତ ତାଙ୍କଠାରେ ନିମଗ୍ନ ହୋଇ ଯାଉଛି ଓ ସେହି ରୂପକୁ ମୁଁ ଝୁରି ମରୁଛି । ସମସ୍ତ ଲୋକନିନ୍ଦାକୁ ମୁଁ ମାଳ କରି ପିନ୍ଧିଛି, ନଣନ୍ଦଙ୍କ କର୍କଶ ବାକ୍ୟ, ବଜ୍ରାଘାତ ଭଳି ମୋ ତନୁକୁ ଝାଡ଼ି ଦେଇଛି । ତାଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରୀତି ସମ୍ବନ୍ଧ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ମୁଁ ଏଭଳି ଦଶା ଭୋଗିଲିଣି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲାଗି ତିନି ଭୁବନରେ ରାଧା କଳଙ୍କିନୀ ବୋଲି ବାଜା ବାଜୁଛି । ଭଙ୍ଗା ବୋଇତ ଭଳି ମୁଁ ଅଥଳ ଜଳରେ ଭାସୁଛି । କୃଷ୍ଣ ପ୍ରୀତିରେ ମଜ୍ଜିବା ଦିନୁ ମୁଁ ଲାଜ ଓଜ, ଧୈର୍ଯ୍ୟ ସବୁ ତ୍ୟାଗ କରି ଜୀବନ ଛାଡ଼ି ଦେଇଛି ।

କଳଶୋଷା ଚଉତିଶା ଭିତରେ ରାଧାଙ୍କର ଅନୁଭୂତି ଅତି ସଫଳ ଭାବରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ ଦୈହିକ ସମ୍ଭୋଗ ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳତାକୁ ଗୌଣ କରାଯାଇ ଅନ୍ତରର ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଆକର୍ଷଣକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି ।

ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରତି କୃଷ୍ଣାନୁରାଗ ମୂଳକ ଚଉତିଶା :

ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରତି କୃଷ୍ଣାନୁରାଗବ୍ୟଞ୍ଜକ ଚଉତିଶାଗୁଡ଼ିକରେ ରାଧାଙ୍କର ରୂପ ମାଧୁରୀର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସୂଚିତ ହୋଇଛି । ଏ ଧରଣର ଚଉତିଶାଗୁଡ଼ିକର ରଚନା ପ୍ରାୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା, ଯେତେବେଳକୁ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ କଳ୍ପନାର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଘଟିଥିଲା ଓ ଶୃଙ୍ଗାର ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ମେଷ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । ତେଣୁ ରାଧା-

---

୧୬ ॥ କଳଶୋଷା ଚଉତିଶା—ପୀତାମ୍ବର ଭଞ୍ଜ, ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ୫ମ ଖଣ୍ଡ

କୃଷ୍ଣ ରତିରସ ଓ ରାଧାଙ୍କ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଗାଢ ସାହିତ୍ୟର ଛଟା ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଏ ଧରଣର ଚଉତିଶାଗୁଡ଼ିକରେ ରାଧାଙ୍କୁ ସମଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି ଓ ରାଧାଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା କୃଷ୍ଣଙ୍କର କାମୁକତାକୁ ପରିସ୍ଫୁଟ କରାଯାଇଛି ।

ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ 'କେଳିକଳ୍ପଦ୍ରୁମ ଚଉତିଶା' ।।୧୭।। ରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧା ବିରହ ଜନିତ ମାନସିକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଯେଉଁ କେଳି କରିଥିଲେ ତାହାକୁ ସ୍ମରଣ କରି ବିଶେଷ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କର ରତିକେଳି ପ୍ରବୀଣା ଗୁଣକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆ ଯାଇଅଛି ।

ରାଧାନୁରାଗ ମୂଳକ ଚଉତିଶାଗୁଡ଼ିକରୁ କେତେକରେ କଦମ୍ବ ମୂଳରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ରାଧା କାମ ବିହ୍ୱଳା ହୋଇଥିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ପରି, କୃଷ୍ଣାନୁରାଗ ମୂଳକ ଚଉତିଶାଗୁଡ଼ିକରୁ ଅନେକ ଚଉତିଶାରେ ଯମୁନା କୂଳରେ ରାଧାଙ୍କର ରୂପ ଲାବଣ୍ୟ ଦେଖି କୃଷ୍ଣ କାମାତୁର ହୋଇ ଦୂତୀ ପ୍ରେରଣ କରିଥିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଲୋକନାଥ ଦାସଙ୍କ ନାମରେ ମିଳୁଥିବା ଏକ ଚଉତିଶା ।।୧୮।। ରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି—ରାଧା ଦିନେ ଯମୁନାକୁ ନୀର ଆଣିବାକୁ ଗଲାବେଳେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପଥାରୂଢ଼ା ହେଲେ । ଏହା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ହୃଦୟରେ କାମାକୁଳ ଭାବ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ ରାଧାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦୂତୀ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ରାଧା ଦୂତୀ ସଙ୍ଗରେ ଆସି କୁଞ୍ଜରେ ମିଳିତ ହେଲେ । ରାଧାଙ୍କ ରୂପ ଲାବଣ୍ୟର କାମୋଦ୍ଦୀପକ ଭାବକୁ କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଜଗତଯାକ ଯା ଅମ୍ବୁଜ ଶ୍ରୀଚରଣରେ ଦାସ
ଜଗତ ବନ୍ଦନୀ ରାଧିକା ତାଙ୍କୁ କଲେ ଅବଶ
ଝଷକେତୁ ତାତ ଅନଙ୍ଗ ତାପେଁ ତନୁ ତପତ
ଝାଳେ ଅମ୍ବର ଜର ଜର ଅସ୍ଥି ନୁହଁଇ ଚିତ୍ତ । ୯

'ଅମୃତନିଧି ଚଉତିଶା' ।।୧୯।।ରେ ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରତି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୃଦ୍ଧୁକୁ କବି ଦୀନକୃଷ୍ଣ

---

୧୭ ।। କେଳିକଳ୍ପଦ୍ରୁମ ଚଉତିଶା—ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ୪ର୍ଥ ଖଣ୍ଡ

୧୮ ।। ଲୋକନାଥ ଦାସଙ୍କ ଚଉତିଶା
ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ୧୯୦୪ ଖ୍ରୀ. ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

୧୯ ।। ଅମୃତନିଧି ଚଉତିଶା—ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ୧ମ ଖଣ୍ଡ ।

ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । କାଳିନ୍ଦୀ କୂଳରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଅକସ୍ମାତ୍ ଦେଖିଦେଇ କୃଷ୍ଣ କାମ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇପଡ଼ି ଯେଉଁ ସ୍ତୁତି କରିଛନ୍ତି ସେଥିରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରସିକତା ଓ ରାଧାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସୂଚିତ ହୋଇଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ—

ଯେମନ୍ତେ ମୋ ସଙ୍ଗେ ରାମ ଥିଲେ
ଜଗତ ଆନନ୍ଦ ହୋଏ ଭଲେ
ଜଗମୋହନ ! ମୋ ନେତ୍ରକୁ ତୋ ନେତ୍ର
ସେହି ରୂପେ ଆଜ ସୁଖ ଦେଲେରେ
ଜୀବନ
ଯାହା ହେଉଛି ଏବେହେଁ ମୋ ମନରେ
ଯେବେ ସର୍ବଦା ହେବ ତୋ ଦରଶନରେ
ଯଦୁବଂଶେ ସମ୍ଭବଦା ମୋର ଧନ୍ୟରେ । ୨୬

ଦୀନକୃଷ୍ଣଙ୍କର 'ରାଧା ଦର୍ଶନ ଚଉତିଶା' ॥୨୦॥ରେ ରାଧାଙ୍କର ରୂପଲାବଣ୍ୟକୁ ଖାଠ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଛଟାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଦିନେ ହଠାତ୍ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖାଦେବା ଫଳରେ ତନ୍ମୟ ହୋଇପଡ଼ି, ଦୂତୀ ଆଗରେ ରାଧାଙ୍କ ରୂପମାଧୁରୀ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେବା ଛଳରେ ରାଧାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗର ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ପ୍ରଶଂସା କରିଛନ୍ତି । ଚଉତିଶାର ଶେଷ ଭାଗରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତି ଭାବକୁ ରୂପାୟନ କରାଯାଇଛି ।

ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କର 'ଅନୁରାଗ ରତ୍ନାକର ଚଉତିଶା' ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ ଚଉତିଶା ଓ ଅମୃତ ନିଧି ଚଉତିଶାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଏକା ଅଟେ । କେବଳ ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଅଛି ।

କବି ଶ୍ୟାମଘନଙ୍କ ନାମରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ଏକ ଚଉତିଶା ॥୨୧॥ରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରିତା ହୋଇ ରାଧାଙ୍କୁ ଅଭିସାର ରଚନା ନିମିତ୍ତ ଦୂତୀ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନା ଦେଇଅଛି । ଉକ୍ତ ଚଉତିଶାଟିର ନାମକୁ କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସୁନ୍ଦରୀ ଚଉତିଶା ରଖାଯାଇଅଛି । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କ ରୂପର ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ପ୍ରଶଂସା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳତା ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଛି ।

---

୨୦ ॥ ରାଧାଦର୍ଶନ ଚଉତିଶା—ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ।

୨୧ ॥ ଶ୍ୟାମଘନଙ୍କ ଚଉତିଶା, ଏହା କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସୁନ୍ଦରୀ ଚଉତିଶା ରୂପେ ନାମିତ, ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ୧୯୦୪ ଖ୍ରୀ. ରେ ପ୍ରକାଶିତ

ରାଧାଙ୍କର ଅଭିମାନ ସୂଚକ ଚଉତିଶା :

ରାଧାଙ୍କର ଅଭିମାନ ସୂଚକ ଚଉତିଶାଗୁଡ଼ିକର ରଚନା ସମୟକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରୁ ଧରାଯାଇ ପାରେ । ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରେ ରାଧାଙ୍କର ମାନକୁ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦିଆ ଯାଇଥାଏ । ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର 'ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୀଳମଣିରେ' ରାଧାଙ୍କର ମାନ ପ୍ରଣୟ, ସ୍ନେହ ଆଦରର ବିଶଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଛି । ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଗୋସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ଓଡ଼ିଶାରେ ଘଟିବା ଫଳରେ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ଓଡ଼ିଆ କବିମାନଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା, ତାହାଛଡ଼ା ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରୀତିଯୁଗ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ରୀତିଯୁଗୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ନାୟିକାର ମାନକୁ ଅନୁରାଗ ବ୍ୟଞ୍ଜକ ଓ ପ୍ରଣୟୋଦ୍ଦୀପକ ରୂପେ କବିମାନେ ଯତ୍ନ ସହକାରେ ରୂପ ଦେଉଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ କବିମାନେ ରାଧାଙ୍କର ମାନ ବର୍ଣ୍ଣନ କଲାବେଳେ ଜୟଦେବଙ୍କର ଶ୍ରୀ ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦର ପ୍ରଭାବକୁ ଯେ ଏଡ଼େଇ ଦେଇଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ । ରାଧାଙ୍କର ଅଭିମାନ ବ୍ୟଞ୍ଜକ ଚଉତିଶାମାନଙ୍କରେ ରାଧା ସାଧାରଣ ମାନବୀ ଭଳି ପ୍ରତିଭାତ ହୁଅନ୍ତି ଓ କୃଷ୍ଣ ବହୁପ୍ରବଣ ରସିକ କାମୀ ପୁରୁଷ ରୂପେ ଅନୁଭୂତ ହୁଅନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କର ଅଭିମାନ ସୂଚକ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଚଉତିଶା ଦୃଷ୍ଟି ଗୋଚର ହୁଏ ତାହା ନିମ୍ନରେ ବିଚାର କରାଯାଇଛି ।

ଦୀନକୃଷ୍ଣଙ୍କର 'ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଚଉତିଶା' ଓ 'କମଳାକାନ୍ତ ଚଉତିଶାରେ ରାଧାଙ୍କର ଅଭିମାନିନୀ ରୂପ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । 'କମଳାକାନ୍ତ ଚଉତିଶା' ॥୨୨॥ ରେ କ୍ଲିଷ୍ଟ ଦୁର୍ବୋଧ ପଦମାନ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥିବା ହେତୁ ତାହା ସେତେ ହୃଦ୍ୟ ହୋଇ ପାରି ନାହିଁ ତଥାପି ଏହା ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଲୋକପ୍ରିୟ ଚଉତିଶା ରୂପେ ପ୍ରଚଳିତ । ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉପରେ ଅଭିମାନ କରି ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳରେ ହସ୍ତ ଦେଇଛନ୍ତି । କବରୀ ଭାର ମୁକୁଳିତ ହୋଇପଡ଼ିଛି, ଲୋତକ ଧାରା ବହିଯାଉଛି, ଗଜଦନ୍ତ ପଲଙ୍କ ଛାଡ଼ି ସେ ଭୂମିରେ ଶୟନ କରିଛନ୍ତି । କେତେବେଳେ ହେଠମାଥ ହୋଇ ନଖରେ ଭୂମି କର୍ଷଣ କରୁଛନ୍ତି । ଏହା ଦୁର୍ଲଙ୍ଘ୍ୟ ମାନର ଲକ୍ଷଣ । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ ନିମିତ୍ତ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଭଳି ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବଧାରାରେ ଚଉତିଶାଟି ରସବନ୍ତ ହୋଇଛି ।

---

୨୨ ॥ କମଳାକାନ୍ତ ଚଉତିଶା—ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ଅବଲମ୍ବନରେ ଆଲୋଚିତ

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଚଉତିଶା ॥୨୩॥ରେ ରାଧାଙ୍କର ଏ ଧରଣର ଚିତ୍ରଣ ମାନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କର ମାନ ଇଙ୍ଗିତ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଝୁରୁ ଝୁମୀକର ଚମ୍ପକ ବରନୀ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖ ଦେଇ ଚାଲିଗଲେ ଅଥଚ ହରିଣବାଳିକା ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ମୁଖ ଟେକି ନ ଚାହିଁଲା ପରି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ମୁଖ ଟେକି ଚାହିଁଲେ ନାହିଁ । ପ୍ରିୟା ମୁଖ ଅଦର୍ଶନ ଓ ପ୍ରିୟାର ଏଭଳି ଇଙ୍ଗିତାତ୍ମକ ମାନ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଦୁଃସହ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ତେଣୁ ସେ ଦୂତୀ ଦ୍ୱାରା ନିଜର ମନୋଗତ ବ୍ୟଥା ଜଣାଇ ପଠାଇଲେ । ରାଧା ଅଭିମାନିନୀ ହୋଇ ପାରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ନିଷ୍ଠୁରୀ ନୁହନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚିତ୍ତ ବୈକଲ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଆହୁରି ଅସହ୍ୟ । ମାନିନୀ ରାଧାଙ୍କ ଅନ୍ତରର ପରିଚୟ ଦେଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ହରିଣ ନୟନୀ ପୟୁପେଠୀ ପ୍ରାୟ ବାହାରକୁ ସେ କର୍କଶ
ହୃଦୟଯାକ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି ସୁମଧୁର ଘନ ରସ ।

ଭୂପତି ପଣ୍ଡିତଙ୍କର 'ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଚଉତିଶା' ॥୨୪॥ ରେ ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରଖର ମାନ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବୈଦଗ୍ଧ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚାଟୁ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗୀତ ସାହିତ୍ୟର କାଳ୍ପନିକ ନାୟକ ନାୟିକା ସ୍ତରକୁ ଅଣା ଯାଇଛି ।

ଷର୍ଧିବର ଦେଓଭଞ୍ଜଙ୍କ ଭଣିତାରେ ମିଳୁଥିବା 'ସପ୍ତରାଗ ଚଉତିଶା' ॥୨୫॥ ସାତଟି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରାଗରେ ଲିଖିତ ହୋଇଛି । ଏହି ଚଉତିଶାଟିର ଶୈଳୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚଉତିଶାର ରଚନା ଶୈଳୀଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଧରଣର । ଅଭିମାନିନୀ ରାଧାଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚାଟୁ ପ୍ରୟୋଗ ଏ ଚଉତିଶାର ଉପଜୀବ୍ୟ ହୋଇଛି ।

ଏକ ଅଜ୍ଞାତ କବିଙ୍କର 'ଚାଟୁତରଙ୍ଗ ଚଉତିଶା' ॥୨୬॥ ରେ ଅଭିମାନିନୀ ନାୟିକା ରାଧାଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ ପାଇଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚାଟୁ ତରଙ୍ଗ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏଥିରେ ଚାଟୁ କୃଷ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱହୀନ କାମୀ ପୁରୁଷ ସ୍ତରକୁ

---

୨୩ ॥ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଚଉତିଶା—ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ୧ମ ଖଣ୍ଡ

୨୪ ॥ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଚଉତିଶା—ଭୂପତି ପଣ୍ଡିତ-ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ୧ଖଣ୍ଡ

୨୫ ॥ ସପ୍ତରାଗ ଚଉତିଶା—ଷର୍ଧିବର ଦେଓଭଞ୍ଜ
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ୨ୟ ଖଣ୍ଡ

୨୬ ॥ ଚାଟୁ ତରଙ୍ଗ ଚଉତିଶା—[ଲେଖକଙ୍କର ନାମନାହିଁ]
ପାଣ୍ଡୁଲିପିସଂଖ୍ୟା Cy/39 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ଅବତାରଣ କରିଛନ୍ତି ଓ ରାଧା ଦୃଢ଼ ମାନ ପୋଷଣ କରି ତୁହ୍ନା ହୋଇଛନ୍ତି ।

ସେହିପରି ଅନ୍ୟ ଏକ ଅଜ୍ଞାତ କବିଙ୍କର "ରସକଳା ଚଉତିଶା" ॥ ୧୭ ॥ ରେ ରାଧାଙ୍କର ମାନ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚେଷ୍ଟା, ରାଧାଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । "ଛନ୍ଦ୍ରମ ଚଉତିଶା" ॥୧୮॥ ଟି ଶିଶୁ ବଦୁରଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଅଛି । ଏହା 'କ୍ଷ' ଠାରୁ ବିପରୀତ କ୍ରମରେ 'କ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚଉତିଶ ଅକ୍ଷରରେ ଲେଖାଯାଇ ଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଓଲଟ ଚଉତିଶା କୁହାଯାଏ । ରାଧାଙ୍କର କଠୋର ମାନଭଞ୍ଜନ ନିମିତ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚେଷ୍ଟାକରି ବିଫଳ ହେବା ଯୋଗେ ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହେବାର ଛଳନା କରିଛନ୍ତି । ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅବସ୍ଥାରେ ମୁହ୍ୟମାନ ହୋଇ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କଲାବେଳେ କୃଷ୍ଣ ଛଳନା ତ୍ୟାଗ କରି ରାଧାଙ୍କୁ କୋଳ କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ଚଉତିଶାରେ କବି ରାଧାକୃଷ୍ଣ-ରତିରସ ପରିବେଷଣ କଲାବେଳେ ଉତ୍କଟ ଅଶ୍ଳୀଳତାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛନ୍ତି ।

ଭୂପତି ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା "ଭୂପତି ଚଉତିଶା" ॥୧୯॥ ରେ ଦକ୍ଷିଣ ନାୟକ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ରାଧାଙ୍କର ଉତ୍କଟ ମାନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଅଭିସାର କରିବା ନିମିତ୍ତ ବହୁତ ଅନୁରୋଧ କଲେହେଁ ରାଧା ମାନ ତ୍ୟାଗ କରି ନାହାନ୍ତି । ରାଧା, ଶଠ ପୁରୁଷ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମରେ ପଡ଼ି ବହୁ ବିରହ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗ କଲେଣି । ସେ ଚାହାନ୍ତି କୃଷ୍ଣ ଏକାନ୍ତ ଭାବରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରେମରତ ହୁଅନ୍ତୁ, ନଚେତ୍ ସେ କୃଷ୍ଣ ବିରହ ସହ୍ୟ କରି ନପାରି ଗୋପପୁର ପରିତ୍ୟାଗ କରିବେ । ରାଧାଙ୍କର ଅଭିମାନକୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଂକ୍ତିରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇ ପାରେ—

ବିରହ ବହ୍ନି ଅନଳେ ପଡ଼ିଲି ମୁଁ କାହାରେ କହିବି କିସ
ଶଠପ ପୁରୁଷ ରତି ରସେ ପ୍ରାଣ ପୋଡ଼ୁ ମୋ ବୟସ ଦେଶ
ବୃନ୍ଦାବନେ ଆଉ କ୍ଷଣେହେଁ ନଥିବି ଗୋପ ଛାଡ଼ି ଯିବି କେଉଣେ
ବନମାଳୀ ନାମ ରୂପ ଗୁଣ କୀର୍ତ୍ତି ପ୍ରସଙ୍ଗ ନଶୁଣି ଯେଉଣେ ।

---

୧୭ ॥ ରସକଳା ଚଉତିଶା—ଲେଖକଙ୍କର ନାମ ନାହିଁ
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/39 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୮ ॥ ଛନ୍ଦ୍ରମ ଚଉତିଶା—ଶିଶୁ ବଦୁର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/39
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୯ ॥ ଭୂପତି ଚଉତିଶା—(ଲେଖକଙ୍କ ନାମ ନାହିଁ)
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/543 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଜଗବନ୍ଧୁ ନାମକ ଏକ କବିଙ୍କର ଏକ ଚଉତିଶା ॥୩୦॥ ରେ ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଖଣ୍ଡିତା ନାୟିକାର କ୍ରୋଧଭାବ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ ରାଧା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ କେଳି କରିବାକୁ ଶଯ୍ୟା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଅପେକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ଦୀର୍ଘ ପ୍ରତୀକ୍ଷା ପରେ କୃଷ୍ଣ ରାତ୍ରି ଶେଷରେ ପହଞ୍ଚି ରାଧାଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହର ନାନା ସମ୍ଭୋଗ ଚିହ୍ନମାନ ଦେଖି ରାଧା କ୍ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ କହିଲେ—ତୁମର ବନ୍ଧୁଳି ଅଧର କାହିଁକି ଶୁଖିଛି ? ମୁଖରେ ତାମ୍ବୁଳ ଚିହ୍ନ ଓ ସିନ୍ଦୁର ଦାଗ କାହିଁକି ଦିଶୁଛି ? ଦେହରେ କେଉଁ ନାୟିକାର ପଦଧୂଳି ମିଶ୍ରିତ ଅଳତା ଚିହ୍ନ ଲାଗିଛି ? ତୁମେ କାହାର ପାଲଟା ବସ୍ତ୍ର ପିନ୍ଧିଛ ? ତୁମଠାରୁ ଘନ ଘନ ନିଃଶ୍ୱାସ କାହିଁକି ନିର୍ଗତ ହେଉଛି ?

କୃଷ୍ଣ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପ୍ରତାରଣା କଲେ ହେଁ ରାଧା ସେଥିରେ ବିଶ୍ୱାସ କଲେ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ନିଜର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷିତା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ସର୍ପଘଟ ନିୟମ କରିବେ ବୋଲି କହିବାରୁ ରାଧା କହିଲେ—ଯେ କାଳୀୟ ଦଳନ କରିଛି, ସର୍ପଘଟ ନିୟମ ତା ପକ୍ଷରେ କିଛି ନୁହେଁ । କୃଷ୍ଣ କହିଲେ ତାହାହେଲେ ମୋ ହୃଦୟରେ ପାଷାଣ ଲଦି ଦିଅ, ମୁଁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ହୋଇଥିଲେ ବଞ୍ଚିବି । ରାଧା କହିଲେ, ଯେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତ ଅନାୟାସରେ ଧାରଣ କରିପାରେ, ତା ପକ୍ଷରେ ପାଷାଣ ଅତି ସାମାନ୍ୟ । କୃଷ୍ଣ ଜଳନ୍ତା ଅଗ୍ନିରେ ହାତରଖି ନିୟମ କରିବାକୁ ଚାହିଁବାରୁ ରାଧା କହିଲେ, ଯେ ଦାବାଗ୍ନି ଭକ୍ଷଣ କରିପାରେ, ଏହି କର୍ମ ତା ପକ୍ଷରେ ଅତି ସହଜସାଧ୍ୟ । କୃଷ୍ଣ ପୁଣି କହିଲେ ମୁଁ ଗଙ୍ଗାରେ ଝାସ ଦେଇ ମୋର ଚରିତ୍ରବତ୍ତାର ପ୍ରମାଣ ଦେବି । ରାଧା କହିଲେ, ଯେ ନନ୍ଦ ଉଦ୍ଧାର ନିମିତ୍ତ ବରୁଣ ପୁରରେ ଅକ୍ଳେଶରେ ପ୍ରବେଶ କରିପାରେ । ତା ପକ୍ଷରେ ଏହା ନିରର୍ଥକ । ସର୍ବଶେଷରେ କୃଷ୍ଣ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ରାଧାଙ୍କୁ ଫୁଲବେଣୀ ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାରୁ ରାଧାଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ ହେଲା । ବୁଦ୍ଧିମତୀ ରାଧାଙ୍କର ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାକ୍ୟ ବିନ୍ୟାସରେ ଉକ୍ତ ଚଉତିଶାଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇଛି ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଥୁରା ଗମନାନ୍ତର ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଚଉତିଶା

ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା ଚଉତିଶାଗୁଡ଼ିକରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯେଉଁ ପ୍ରେମ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି, ତାହାକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର କୈଶୋର ଚପଳତା

---

୩୦ ॥ ଜଗବନ୍ଧୁଙ୍କ ଚଉତିଶା—ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/543
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

କୁହାଯାଇପାରେ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା ବୃନ୍ଦାବନରୂପୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ । ଯୌବନର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁ ଚପଳ ଉନ୍ମାଦ ଭାବ କିଶୋର କିଶୋରୀଙ୍କ ଠାରେ ଫୁଟିଉଠିଥାଏ, ଏଥିରେ ତାହାହିଁ ପ୍ରକଶିତ ହୋଇଛି । ଯୌବନର ଚୈତ୍ରୀ ବସନ୍ତରେ ଦେହ ମନ ପ୍ରାଣରେ ଯେଉଁ ଅପୂର୍ବ କାମ ସ୍ପନ୍ଦନ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ତାହାକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିବା ପାଇଁ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ଉଭୟ ଗୋପନ ମାର୍ଗ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ପ୍ରେମର ସମ୍ମୋହନ ଭାବକୁ ହୁଏତ ଉପଲବ୍ଧି କରିହେବ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରେମର ପ୍ରକୃତ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅନୁଭୂତ ପରିସରକୁ ଆସିପାରେ ନାହିଁ । କାରଣ ଏଥିରେ ଅପରିପକ୍ୱ ମନର ଉଦ୍‌ବେଳତା ପୂରି ରହିଛି । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମର ପ୍ରକୃତ ମହତ୍ତ୍ୱ ବୁଝିବାପାଇଁ କୈଶୋରଲୀଳାର ସାମୟିକ ବିରହକୁ ମାନଦଣ୍ଡ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ସର୍ବ ଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ, ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟର କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳାମୂଳକ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା ସାଧାରଣ ସୁନ୍ଦରୀ ଗୋପାଳୁଣୀ ରୂପେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସାମୟିକ ଉପଭୋଗର ପାତ୍ର ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ମଥୁରା ଗମନ ପରେ ରାଧାଙ୍କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୁଲିଯାଇ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟରେ ନିମଗ୍ନ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ନିମ୍ବାର୍କ, ଜୟଦେବ ଓ ବିଲ୍ୱମଙ୍ଗଳ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିବା ଯୋଗେ, ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମର ମହତ୍ତ୍ୱ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସ୍ତରକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟର କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ମୂଳକ ସାହିତ୍ୟରେ, କୃଷ୍ଣ ଦ୍ୱାରକାର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ରାଧା ପ୍ରେମ ଲାଗି ବ୍ୟାକୁଳିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।।୩୧।।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଭାବଧାରାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ । ଓଡ଼ିଆ ଚଉତିଶାମାନଙ୍କରୁ କେତେଗୋଟି ଚଉତିଶାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଥୁରାଗମନ ପରେ ରାଧା ଓ ଗୋପୀମାନଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳତା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧା ଓ ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳତା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଏଥିରେ ଅପରିପକ୍ୱ ବୟସର ଚପଳତା ନାହିଁ । ପୁନର୍ମିଳନର କୌଣସି ଆଶା ନଥାଇ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତରର ଦୃଢ଼ ଆକର୍ଷଣ ସୂଚିତ ହୋଇଅଛି । କେତେକ ଚଉତିଶାରେ ବିରହୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମନୋଭାବକୁ ରାଧାଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚାଇବା ପାଇଁ ଦୂତର ଆଶ୍ରୟ ନିଆଯାଇଛି । ଏଧରଣର ଚଉତିଶା ସମୂହକୁ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇ ପାରେ ।

---

୩୧ ।। ବୈଷ୍ଣବୀୟ ନିବନ୍ଧ—ସୁକୁମାର ସେନ, ପୃ ୧୧୬

୧- ରାଧାମନୋଭାବ ପ୍ରକାଶକ, ୨- କୃଷ୍ଣମନୋଭାବ ପ୍ରକାଶକ ୩- ଗୋପୀମନୋଭାବ ପ୍ରକାଶକ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏ ଧରଣର ଚଉତିଶା ଗୁଡ଼ିକର ଆଦ୍ୟସ୍ତରଣକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ଆନୁମାନିକ ଭାବେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇପାରେ । ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ରଚିତ ଗୋପୀଚନ୍ଦନ କାବ୍ୟ ଓ ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ କାବ୍ୟରେ ମଥୁରାସ୍ଥିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧା ସ୍ମରଣକୁ ଗୁମ୍ଫିତଆଯାଇଛି । ଅବଶ୍ୟ ଏହା ପୂର୍ବରୁ ରଚିତ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଧରଣର କଥାବସ୍ତୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ, କିନ୍ତୁ ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତାର ରାଧା ମର୍ତ୍ତ୍ୟବୃନ୍ଦାବନ ସହିତ ସମ୍ପୃକ୍ତ ନୁହନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମଥୁରାରେ ଥାଇ ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରୀତି ଓ ଗୁଣାବଳୀକୁ ସ୍ମରଣ କରି ବ୍ୟଥିତ ହୋଇଥିବା ବିଷୟ ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କର 'ରାଧିକା ସ୍ମରଣ ଚଉତିଶା' ॥୩୨॥-ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହରେ ରାଧା କିପରି ମ୍ରିୟମାଣା ହୋଇପଡ଼ିଥିବେ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଝୁରୁଯେ ଥିବ କୁରଙ୍ଗ ପକ୍ଷୀପ୍ରାୟେ ହରାଇ ବଦେକ
ଝରେ ପ୍ରାୟେ ଝର ଝର ବହୁଥିବ ନୟନୁ ଲୋତକ
ଝାମ ଯାଉଥିବ ଝସକେତୁ ଶରେ ଝଲକ ବଦନୀ
ଝାଳ ଅଙ୍ଗେ ଝଳ ଯାଉଥିବ ଝୀନ ସୁରଙ୍ଗ ବସନୀ । ୯

ଦୀନକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବାନ୍ଧବୀ ଚଉତିଶା ॥୩୩॥ ରେ ସେହିପରି ମଥୁରାସ୍ଥିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧିକା ରୂପ ଓ ପ୍ରୀତି ସ୍ମରଣ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏକ ଅଜ୍ଞାତ କବିଙ୍କର "କାଦମ୍ବିନୀ ଚଉତିଶା" ॥୩୪॥ ରେ କୃଷ୍ଣ ବର୍ଷାକାଳରେ ମଥୁରାରେ ଥାଇ ବର୍ଷାଋତୁ କାଳୀନ ରାଧାରତିକୁ ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ବର୍ଷାଋତୁରେ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ

---

୩୨ ॥ ରାଧିକା ସ୍ମରଣ ଚଉତିଶା—ଦୀନ କୃଷ୍ଣ ଦାସ
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ

୩୩ । ବାନ୍ଧବୀ ଚଉତିଶା—ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର" ୩ୟ ଖଣ୍ଡ

୩୪ ॥ କାଦମ୍ବିନୀ ଚଉତିଶା—(ଲେଖକ ନାମ ନାହିଁ)
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ୩ୟ ଖଣ୍ଡ

ରତିସୁଖ କଲାବେଳେ କୃଷ୍ଣ ଯେଉଁ ପୁଲକ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ, ତାହାର ବିଶଦ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏହି ଚଉତିଶାରେ ଦିଆଯାଇଛି । ଯଥା—

ନବୀନ ରତି ରସରେ
ନାହିଁ ନାହିଁ ନାହିଁ ନାହିଁ ଯାକରେ
ରେ କାଦମ୍ବିନୀ
ନାହିଁ ନାହିଁ ତନପୁରେ ୫
ରେ କାଦମ୍ବିନୀ

× × ×

ଛଇଳାମଣି ହରଷେ
ଗ୍ରୀଢ ସୁପାତରେ ପହୁଡ଼େ ରସେ
ରେ କାଦମ୍ବିନୀ
ବିପରୀତ ରତି ଶେଷେ
ରେ କାଦମ୍ବିନୀ

କୃଷ୍ଣ କେବଳ ରତିକେଳି ରସିକିନୀ ରାଧାଙ୍କର ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ରୀତି ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବ କୁହାଯାଇପାରେ । ଗୋକୁଳ ନରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର "କୃଷ୍ଣବିରହ ଚଉତିଶା" ॥୩୫॥ ଟି କାଦମ୍ବିନୀ ଚଉତିଶା ଧରଣର ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ଏଥିରେ ଅଶ୍ଳୀଳତାର ନଗ୍ନ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ମଥୁରାରେ କୃଷ୍ଣ ଉଦ୍ଧବଙ୍କ ଆଗରେ ରାଧା ବିରହ ବେଦନାକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ରତି ନିପୁଣା ରାଧାଙ୍କର ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା ଚଉତିଶାର ମୁଖ୍ୟ ଅବଲମ୍ବନ ହୋଇଛି ।

କୃଷ୍ଣ ମନୋଭାବ ପ୍ରକାଶକ ଚଉତିଶାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତୋଟିରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଶ୍ୟାମଘନଙ୍କର "ହଂସଦୂତ ଚଉତିଶା" ॥୩୬॥ ଏହି ଧରଣର ଏକ ଚଉତିଶା । ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା-ଧବଳିତ ରାତିରେ କୃଷ୍ଣ ମଥୁରାର ଏକ ଉଦ୍ୟାନରେ ଭ୍ରମଣ କରୁ କରୁ ରାଧାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । 'କ' ଠାରୁ 'କ୍ଷ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣମାଳା ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧା ବିଷୟକ ଅନୁରକ୍ତି, ବିଗତ ସ୍ମୃତି ଇତ୍ୟାଦି ରୂପ ନେଇଛି । କୃଷ୍ଣ ଏକ ହଂସକୁ ଦୂତ ରୂପେ ସ୍ଥିର କରି ନିଜର ଅନ୍ତର୍ଗତ ବ୍ୟାକୁଳତା ତାହା ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

---

୩୫ ॥ କୃଷ୍ଣ ବିରହ ଚଉତିଶା—ଗୋକୁଳ ନରେନ୍ଦ୍ର
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ୩ୟ ଖଣ୍ଡ

୩୬ ॥ ହଂସ ଦୂତ ଚଉତିଶା—ଶ୍ୟାମଘନ
ଖ୍ରୀ ୧୯୦୪ରେ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କର "ନବଘନ ଚଉତିଶା ॥ ୩୭ ॥ ରେ ମେଘକୁ ଦୂତ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । ମେଘର କୃଷ୍ଣାଭ ରୂପ ଓ ଗୁରୁଗମ୍ଭୀର ଧ୍ୱନିରେ କୃଷ୍ଣ କାମପ୍ରପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ରାଧାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାଧାଙ୍କର ବିରହ ଜ୍ୱାଳା ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ସଚେତନ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ନିଜର ଅନ୍ତର୍ବେଦନାକୁ ମେଘ ଆଗରେ ଜଣାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ରସିକିନୀ ପ୍ରେମମୟୀ ରାଧା ଚରିତ୍ର ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିବିଡ଼ ରାଧାପ୍ରୀତି ଚଉତିଶାର ପ୍ରତି ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି । ଏ ଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି କୃଷ୍ଣ-ମନୋଭାବ ପ୍ରକାଶକ ଚଉତିଶା । ରାଧାମନୋଭାବ-ପ୍ରକାଶକ ଚଉତିଶାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କର 'ବଉଳ ଚଉତିଶା' ॥୩୮॥ ଅନ୍ୟତମ । ରାଧା ଆମ୍ବ ବଉଳକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରୂପ ଓ ଗୁଣର ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କ ହୃଦୟର କୃଷ୍ଣମୟ ଭାବ ଏଥିରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ—

ଷାଠିଏ ଦଣ୍ଡ ତାହାଙ୍କ ନାମ ଜପୁଥିବୁ
ଶରୀରେ ଜୀବନ ଥିଲେ ଗୋ ବଉଳ, ତାଙ୍କୁ ନ ମୂର୍ଛିବୁ ଗୋ ବଉଳ ।
ସବୁ କଥା ଭଲ ଏକା କଥାକେ ଡରିବ
ଶ୍ରୀହରି ଶ୍ରୀହରି ବୋଲି ଗୋ ବଉଳ ! ଜୀବ ଯେବେ ଯିବ
ଗୋ ବଉଳ । ୩୨

ଭ୍ରମର ବର ରାୟଙ୍କର "ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଚଉତିଶା" ॥୩୯॥ ରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ କୁହାଯାଇଛି । ରାଧା ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସହିତ, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିଗତ ଗୋପନ—ସୁରତକୁ ସ୍ମରଣ କରିଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ରୂପ ଲବଣ୍ୟର ଆକର୍ଷଣୀ ଶକ୍ତି ଅହରହ ରାଧାଙ୍କର ସ୍ମୃତି ଦଂଶନ କରୁଥିବା କଥା ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ନମିଆ ପୁରୁଷ ରୂପ ଦେଖି
ଟାଳି ନୋହେଁ ଆଖି ରହେ ଲଖି
ତମ ପଣ ଗୁଡ଼ି ତନୁ ଜର ଜର
କେ ପାରିବ ପିଣ୍ଡେ ପ୍ରାଣ ରଖି । ୧୪

---

୩୭ ॥ ନବଘନ ଚଉତିଶା—ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ

୩୮ ॥ ବଉଳ ଚଉତିଶା—ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ

୩୯ ॥ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଚଉତିଶା—ଭ୍ରମର ବର ରାୟ
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡ

କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଥୁରା ଗମନ କାଳରେ ରାଧାଙ୍କ ହୃଦୟର ବ୍ୟାକୁଳତାକୁ ପ୍ରକାଶ କରି ଦୁଇଟି ଚଉତିଶା ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ହେଉଛି "ମଥୁରା ବିଜେ ଚଉତିଶା" ।।୪୦।। ର ଲେଖକ ହେଉଛନ୍ତି ଗୋପୀନାଥ । କୃଷ୍ଣ ଅକ୍ରୂର ସହିତ ମଥୁରା ଯାତ୍ରା କଲାବେଳେ ରାଧାଙ୍କର ପାଗଳିନୀ ରୂପକୁ କବି ସଫଳ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଯଥା—

ଖର ନିଃଶ୍ୱାସ କ୍ରୋଧେ ବୋଲନ୍ତି ରାଧା
ଖଣ୍ଡିବ କେହୁ ଆମ୍ଭ କନ୍ଦର୍ପ ବାଧା
ଖିଳ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ନାଥ ! ମଥୁରା ଯିବ
ଖଟାଇ ଥିଲୁ ପଦ୍ମ ପାଦରେ ଜୀବ । ୨

× × ×

ଢୋକିବୁଁ ବିଷ ଆମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭ ବିହୁନେ
ଢାଳେ ନିର୍ଦ୍ଦୟା କରି ଯିବ କେସନେ ହେ
ଢଳି ଯେ ନାଚୁ ଥାଅ ଗୋପୀଙ୍କ ମେଳେ
ଢାଳେ ମୂର୍ଚ୍ଛିବୁଁ କାହିଁ ଏ ପ୍ରାଣ ଥିଲେ ହେ ।୧୪

ଦୈବଜ୍ଞ ବଳରାମଙ୍କର "କୋଳାହଳ ଚଉତିଶା ।।୪୧।। ଟି ମଧ୍ୟ ଏହି ଧରଣର ଏକ ଚଉତିଶା । କୃଷ୍ଣ ମଥୁରା ଯାତ୍ରା କଲାବେଳେ, ରାଧାଙ୍କର ବିଳାପ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରବୋଧନା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଉଭୟଙ୍କର ନିବିଡ଼ ପ୍ରୀତି ଅନୁଭବ କରିହୁଏ । ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରତି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନୁରାଗ ସମର୍କ ରାଜି ଚଉତିଶାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।
[୪୧ କ]

ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି ଆଖ୍ୟାନ ମୂଳକ ଚଉତିଶା

ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର କେଳି ସମ୍ପର୍କୀୟ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ କାହାଣୀ ଲୋକ ମୁଖରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ତାହାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଗୀତ କବିତା ଲେଖିବା ପ୍ରାଚୀନ ଓ ମଧ୍ୟ ଯୁଗର ଓଡ଼ିଆ କବିମାନଙ୍କର ଏକ ସଉକ ଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି ଓ ପୋଇ ସାହିତ୍ୟ ଏହି ସବୁ କଥା ବସ୍ତୁରେ ଆଧାରିତ ହୋଇଛି ।

---

୪୦ ।। ମଥୁରା ବିଜେ ଚଉତିଶା—ଗୋପୀନାଥ
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର, ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡ

୪୧ ।। କୋଳାହଳ ଚଉତିଶା—ଦୈବଜ୍ଞ ବଳରାମ
ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡ

ଚଉତିଶାମାନଙ୍କରେ ଏ ସବୁ କଥା ବିଶେଷ ଭାବରେ ରୂପାୟିତ ହେଉ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦୁଇଟି ଚଉତିଶାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କଥାକୁ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି ।

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର "ନାବକେଳି ଚଉତିଶା" ॥୪୨॥ ରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କଥା ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି । କବି ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସମୟ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଜଣା ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ବହୁତ ଗୁଡ଼ିଏ ଯାବନିକ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇ ପାରେ । ଉକ୍ତ ନାବକେଳି ଚଉତିଶା ଉପରେ ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କର ଦଧିମନ୍ଥନ ବୋଲିର ପ୍ରଭାବ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । କବିଙ୍କ ନାବକେଳି ଚଉତିଶାରେ ରାଧା ଓ ବୁଢ଼ା ନାଉରୀ ବେଶଧାରୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବା ସରସ ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଦରର ନାବ ଭିତରେ ବୁଢ଼ା ନାଉରୀ ବେଶ ଧରିଥିବା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କୁ ରତି ଭିକ୍ଷା, ରାଧାଙ୍କର ନାଉରୀ ପ୍ରତି ଝିଙ୍ଗାସ ବାଣୀ ଓ ନାଉରୀର ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାକ୍ୟ ବିନିମୟ ମଧ୍ୟରେ ଚଉତିଶାଟି ବେଶ୍ ହୃଦ୍ୟ ହୋଇଛି । ରାଧାଙ୍କର ବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗରେ କର୍କଶତା ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଯଥା—

ଫାଲୁଆ ମୁହାଁରେ ପାଂପଡ଼ ଖିଆ, ଫର ଦଳ କେତେ ହେଉଛୁ ଠିଆ
ଫିଙ୍ଗା ଜାଲ ମାଛ ଖେଳାଇ ବୁଦା । ଫଜିତ ଦେଖାଉ ତୁହାକୁ ତୁଦା
ଫଜିତ ହେବୁଟି ଦାଣ୍ଡେ
ଫିଙ୍ଗା ଟେକାରେ ତୋ ପଞ୍ଜରି ସରବ ଦୋବ କରୁଥିବୁ ତୁଣ୍ଡେ
ବଡ଼ କର ଟେକୁ ଗଉଡ଼ ବାମା, ବଣ ଜନ୍ତୁ ସବୁ କାନ୍ଧିରେ ଜମା
ବହୁଆନ୍ତି କେନ୍ଦୁ ବାଡ଼ି
ବଳବନ୍ତା ଯେବେ ବିପତ୍ତି ପଡ଼ିଲେରେ ପଳାବନ୍ତି ଥାନ ଛାଡ଼ି ।

ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ମହନୀୟତା, ଉଦାରତା ଓ ପ୍ରେମମୟୀ ରୂପ ଏଥିରୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ରାଧା ସାଧାରଣୀ ମୁଗ୍ଧା ନାରୀ ରୂପରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତା ହୋଇଛନ୍ତି ।

---

୪୧ ॥ (ଗ) ଚଉପଦୀ ଓ ଯମକ ରାଜଚଉତିଶା—ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ
ଖ୍ରୀ ୧୯୩୨ ରେ ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ଓଗେରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୪୨ ॥ ନାବକେଳି ଚଉତିଶା—କବିଚନ୍ଦ୍ର
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

କବି ବ୍ରଜ ବଲ୍ଲଭଙ୍କ ନାମରେ ରଚିତ "ରାଉଳିଆ ଚଉତିଶା" ॥୪୩॥ ରେ ରାଧାଙ୍କର ଛଳନାମୟୀ ରୂପକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ସର୍ପ ଦଂଶନ କଥାଟିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଚଉତିଶାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଉଛି—ଦିନେ ରାଧା ଯମୁନା କୂଳରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି କାମ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୃହାଣୀ ଇଙ୍ଗିତରେ ରାଧା ସର୍ପ ଦଂଶିତାର ଅଭିନୟ କରି ଢଳି ପଡ଼ିଲେ । ଦୂତୀ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କର ଚେତା ଫେରିଲା ନାହିଁ । ଶାଶୂ ବୃଦ୍ଧୀ ପୁନରି ବୋହୂର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଖି ବିଚଳିତା ହୋଇ ପଡ଼ି, ଦୂତୀକୁ ଗୁଣିଆ ଡାକି ଆଣିବାକୁ ପଠାଇଲେ । ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କ ଅଭିନୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୁଝିପାରି ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଯାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ବିଷୟ କହିଲା । କୃଷ୍ଣ ଗୁଣିଆ ବା ରାଉଳିଆ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କ ବିଷ ଝାଡ଼ିବାକୁ ବାହାରିଲେ । ଏକ ନିର୍ଜ୍ଜନ ଗୃହରେ ବିଷ ଝାଡ଼ିବାର ଛଳନା କରି କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ରତି କେଳି କଲେ ।

ରାଧାଙ୍କର ଦୟନୀୟ ଅବସ୍ଥା ସୂଚକ ଚଉତିଶା :

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଗୋପନ ପ୍ରେମ କରି ରାଧା ଯେଉଁ ଭଳି ନିନ୍ଦା ଅପମାନର ଶରବ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ, ତାହାକୁ ପ୍ରାଚୀନ କବି ଦିନାଇ ଦାସ ଏକ ଚଉତିଶା ॥୪୪॥ ରେ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ଚଉତିଶାଟି ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପ୍ରକାଶିତ ରହିଛି ଏବଂ ମିଳୁଥିବା ଚଉତିଶାର ଶେଷ ଅଂଶଟିକ ବିନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଛି ।

ଏଥିରେ ଯେଉଁ ରାଧାଙ୍କୁ ରୂପ ଦିଆ ଯାଇଛି, ସେ ଗୁଣାତୀତା ନୁହନ୍ତି । ରକ୍ତ ମାଂସ ଦେହଧାରୀ ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟର ସମସ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ତାଙ୍କଠାରେ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଛି । କୁଳବଧୂ ଦୂଷିତା ହୋଇ ସମାଲୋଚନାର ଶରବ୍ୟା ହେଲାବେଳେ ସେ ଯେପରି ଆତ୍ମରକ୍ଷା ପାଇଁ ଶାଶୂ, ନଣନ୍ଦ, ଦିଅର, ସ୍ୱାମୀ ଆଦିଙ୍କର ଅମଙ୍ଗଳ କାମନା କରିଥାଏ, ରାଧା ତାହାହିଁ କରିଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କ ଉକ୍ତିରେ ଦିନାଇ ଦାସ ଏହାକୁ ସଫଳ ଭାବରେ ରୂପାୟନ କରିଛନ୍ତି । ନିମ୍ନୋଦ୍ଧୃତ ପଂକ୍ତିରୁ ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଯାଇପାରେ । ଯଥା—

> ଦିଅର ମେଣ୍ଢାକୁ ଚଡ଼କ ମାରିବ, ବୁଢ଼ୀକି ଡଂଶିବ ନାଗ

---

୪୩ ॥ ରାଉଳିଆ ଚଉତିଶା—ବ୍ରଜବଲ୍ଲଭ
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୪୪ ॥ ଦିନାଇ ଦାସଙ୍କ ଚଉତିଶା
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

ଦଇବ ଦଣ୍ଡିବ ଅଣମଣ୍ଡଣକୁ ନଣନ୍ଦକୁ ଝାଉ ବାଯ ହୋ ହରି
ଦୁଃଖ କହିଲେ ନ ଯାଇ ମରି
ଦେହ ପାଷାଣ କଲ ମୋହୋର । ଦୁଃଖ କହିଲେ ନ ଯାଇ ମରି ॥ ୧୮

ରାଧାଙ୍କର ଲୋକ ଗଞ୍ଜଣାକୁ ସେହି ପରି କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଟପକରି ଦ୍ରାସ୍ୟେ ନାକେ ହୋଇଥାଇ ଧରଣୀକି ଚାହିଁ ନୟନ
ଟାହି ମାରି ମୋତେ ସ୍ୱେମନ୍ତେ ବୋଲନ୍ତି, କୃଷ୍ଣରେ ପଡ଼ିଛି ମନ ହୋ ହରି
ଟେକି ମଥା ତ ଚାହିଁ ନପାରି, ଟୋପ ଭିତରେ ଯେସନେ ଭରି ହୋ ହରି
ଠରା ଠରି ଆଖି ମରାମରି ହୋନ୍ତି ତାରି କହୁଥାନ୍ତି ବାଣୀ
ଠା ଠିକ କରି ଭେଟାଇ ନ ପାରନ୍ତି ଦାନ ଦନାଇ ଯେ ଭଣି ହୋ ହରି
ଠୂଳ ପାତେକା ମୁହିଁ ପାମରି । ଠାବ ଦେଉ ନାହିଁ ବସୁନ୍ଧରୀ
ଠିଆ ଦାଣ୍ଡେତ ହୋଇ ନପାରି ॥ ୧୯

ରାଧା ଭାବ ବ୍ୟଞ୍ଜକ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଓଡ଼ିଆ ଚଉତିଶା ଦେଖାଯାଏ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଦିନାଇ ଦାସଙ୍କର ଏହି ଚଉତିଶାଟି ଯେପରି ସରଳତା ଓ ସ୍ୱାଭାବିକତାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ତାର ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ ।

ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା ଚରିତ୍ର :

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ବୋଲି ଦେଖାଯାଏ ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରାୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରହ କେଳିକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ରଚିତ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ ଭାଷାର କ୍ଳିଷ୍ଟତା ନାହିଁ, ବରଂ ଭାବଗର୍ଭକତା ରହିଛି । ଓଡ଼ିଆ ଢଗ ଢମାଳି ଓ ଲୋକଗୀତ ଗୁଡ଼ିକର ସଂପ୍ରସାରିତ ରୂପଭାବେ ଏ ଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅନୁଚିତ ହେବ ନାହିଁ । ଏକଦା ସରସ ଲୋକ ଗୀତିକା ରୂପେ ଏ ଗୁଡ଼ିକ ଲୋକ ସମାଜରେ ବିଶେଷ ଆଦୃତ ହେଉଥିଲା । ରାଧାଙ୍କର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସ୍ୱରୂପର ଉନ୍ମେଷ ଘଟିବା ପୂର୍ବରୁ, ବୋଲିମାନଙ୍କରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିବା ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି ସମ୍ପର୍କୀୟ କଥାବସ୍ତୁ ଲୋକ ସମାଜରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ତେଣୁ ବିଭିନ୍ନ କବି ସେହି ଲୋକପ୍ରିୟ କଥାଗୁଡ଼ିକୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ବୋଲି ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଲୋଭ ସମ୍ବରଣ କରି ପାରିନଥିଲେ । ବୋଲି ସାହିତ୍ୟର ଲୋକପ୍ରିୟତା ଏତେ ଥିଲା ଯେ, ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଦାଶରଥି ଦାସ ତାଙ୍କର ବ୍ରଜ ବିହାର କାବ୍ୟକୁ ଦଶଟି ବୋଲିରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ବୋଲି ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଥିବା ରାଧାଙ୍କୁ ଲୋକ ସମାଜରୁ ପୃଥକ୍ କରି ଅପ୍ରାକୃତ ଜଗତରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ହେବନାହିଁ । ସେ ଏକ ସୁନ୍ଦରୀ ଗୋପାଳୁଣୀ ରୂପେ ପ୍ରତିଭାତ ହୁଅନ୍ତି ।

ବୋଲି ସାହିତ୍ୟମାନଙ୍କରେ କୃଷ୍ଣ ମାତୁଳାନୀ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଘନିଷ୍ଠ ରତି କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ କୌଶଳ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାକୁ ଯାଇ ବିଭିନ୍ନ ରୂପ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ରତି ସର୍ବସ୍ୱ ଲମ୍ପଟ ଭାବ ଦେଖାଗଲେ ମଧ୍ୟ, ଅନେକ ସମୟରେ ସେ ପ୍ରେୟସୀ ରାଧାଙ୍କୁ ଆସନ୍ନ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଅଲୌକିକ-ମହିମା ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ରାଧା ମଧ୍ୟ ନିଜର ନିର୍ଦୋଷତାକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବା ପାଇଁ ଚତୁରତା ଅବଲମ୍ବନ କରନ୍ତି । ବୋଲି ସାହିତ୍ୟର ରାଧା ହେଉଛନ୍ତି ଚତୁରା, ଛଳନାମୟୀ । ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ଦିବ୍ୟଭାବଟି ସେଥିରେ ଅବହେଳିତ ହୋଇଛି ।

ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଥମ ରୂପକୁ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କର ଫୁଲ ମାଳ ବୋଲି ॥୪୫॥ ରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଫୁଲ ମାଳ ବୋଲିର ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଉଛି—ଥରେ କୃଷ୍ଣ ଭ୍ରମଣ ବେଳେ ମଲ୍ଲୀ, ମାଳତୀ, କୁରୁଅନା, ନାଗେଶ୍ୱର, ଚମ୍ପା ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ସୁବାସିତ ଫୁଲ ସଂଗ୍ରହ କରି ସେଥିରେ ଏକ ମନୋରମ ହାର ନିର୍ମାଣ କଲେ ଓ ତାହାକୁ ଦୂତୀ ହାତରେ ରାଧାଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଲେ । ରାଧା କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଦତ୍ତ ହାରକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ଗଳାରେ ପିନ୍ଧିଲେ । ଦୂତୀ ଯିବା ପରେ ରାଧାଙ୍କ ନଣନ୍ଦ ରାଧାଙ୍କ ଗଳାରେ ସୁବାସିତ ଫୁଲ ମାଳ ଦେଖି ସନ୍ଦେହାକୁଳ ହୋଇ ପଚାରିଲା—

ଆମ୍ଭ ବାଡ଼ିରେ ଯେ ଏ ଫୁଲ ନାହିଁ । କେ ଦେଲା ରାଧା ତୁ ପାଇଲୁ କାହିଁ
ଆଜ ଗିରସ୍ତ ଅଇଲେ ଜାଣିମା, ଫୁଲ ଭରିବା ଭରସା ମଣିବା ॥ ୨୪

ଭାଉଜ, ନଣନ୍ଦଙ୍କର ବାକ୍ୟ ବିନିମୟ ଚାଲିଥିଲା ବେଳେ, ଶାଶୂ ପହଞ୍ଚିବାରୁ ରାଧା ଶାଶୂଙ୍କୁ କହିଲେ—କାଲି ମାଳୀ ଦ୍ୱାର ଦ୍ୱାର ବୁଲି ଫୁଲ ହାର ବିକୁଥିଲା ବେଳେ, ମୋର ସଖୀମାନେ ଏହି ହାରଟି ମୋତେ କିଣିଦେଲେ । ତୁମ ଝିଅ ଏହାକୁ ଦେଖି ମୋତେ ଜିଜ୍ଞାସା କରୁଛି । ଶାଶୂ ସମାଧାନ କରି କହିଲେ ଯଦି ଆସନ୍ତା କାଲି ମାଳୀ ପୁନର୍ବାର ଫୁଲ ବିକିବାକୁ ଆସିବ, ତେବେ ତୋ କଥାର ସତ୍ୟତା ଜଣା ପଡ଼ିବ । ଯଦି ମାଳୀ ନ ଆସେ, ତେବେ ତୋର ଚରିତ୍ର ହୀନତା ପ୍ରମାଣିତ ହେବ ଓ ତୋତେ ମୁଁ ଘରୁ ବାହାର କରିଦେବି । ରାଧା ଅନନ୍ୟୋପାୟ ହୋଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଚିନ୍ତା କରିବାରୁ କୃଷ୍ଣ ତାହାପରଦିନ ମାଳୀ ବେଶ ଧରି ରାଧାଙ୍କ ପୁରକୁ ଫୁଲ ବିକି ଆସିଲେ, ଶାଶୂଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ଭଞ୍ଜନ ହେଲା ଓ ରାଧାଙ୍କର ମାନ ରକ୍ଷା ହେଲା ।

---

୪୫ ॥ ଫୁଲମାଳ ବୋଲି — ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସ
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

ମହାଦେବ ଦାସଙ୍କ ବିରଚିତ 'କାଚ ବୋଲି' ॥୪୬॥ ରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର କାଚରା ବେଶକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । କାଚ ବୋଲିର ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଅନୁଯାୟୀ, ଥରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ସହିତ କେଳି କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେବାରୁ ସେ କାଚରା ବେଶ ଧରି ଗୋପପୁରକୁ କାଚ ବିକି ବାହାରିଲେ । ଗୋପୀମାନେ କାଚରାର ଅପୂର୍ବ ରୂପ ଦେଖି ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଲୁବ୍ଧ ହୋଇଗଲେ । ଦୂତୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କର କପଟ ରୂପକୁ ଚିହ୍ନି ପାରି ତାଙ୍କୁ ରାଧାଙ୍କ ପୁରକୁ ନେଇଗଲା, ରାଧା କାଚରାର ପରିଚୟ ଜାଣିବାକୁ ପଚାରିବାରୁ କାଚରା ରୂପୀ କୃଷ୍ଣ ଛଳନା କରି କହିଲେ—ମୋର ଜାତି ହେଉଛି ଶଙ୍ଖାରି (ଶଙ୍ଖା ପୁରର ଶିଳ୍ପ ଓ ଶଙ୍ଖା ବ୍ୟବସାୟୀ) । ଜନ୍ମ କାଳରୁ ମୁଁ ପିତାମାତାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଛି, ତେଣୁ ସମସ୍ତ ଜଗତ ମୋର ବନ୍ଧୁ । ମୁଁ ସବୁ ଜାତିରେ ଭୋଜନ କରେ ବୋଲି ମୋର ନାମ ଅନନ୍ତ । ମୋ ଉପରେ ଛଅଟି ଭାଇ ମରି ଥିବାରୁ ମା ମୋର ନାକ ଫୋଡ଼ି ଦେଇଛନ୍ତି ଓ ମୋତେ ଗୋପପୁରରେ ଅନ୍ୟ ଜଣକୁ ବିକି ଦେଇଛନ୍ତି । ମୁଁ ନନ୍ଦ ଘର ପାଖରେ ରହେ । ମୋର ବଡ଼ଭାଇ ହେଉଛନ୍ତି ନନ୍ଦଙ୍କର ପୁଅ । ନନ୍ଦ ଯଶୋଦା ମୋତେ ପୁତ୍ରଭଳି ସ୍ନେହ କରନ୍ତି । ଦୂତୀ ପସରାରୁ କଳାକାଚ ବାହାର କରି ରାଧାଙ୍କୁ ପିନ୍ଧାଇ ଦେଲା । କାଚ କିଣା ଶେଷ ହେବା ବେଳକୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ଆସିବାରୁ ରାଧା କାଚରାକୁ ତାଙ୍କ ପୁରରେ ବିଶ୍ରାମ ନେବାକୁ କହିଲେ । ରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ଏକ ରତ୍ନ ପଲଙ୍କ ଉପରେ କାଚରା ପାଇଁ ଶଯ୍ୟା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା । ସେହି ଶଯ୍ୟାଠାରୁ ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ରାଧା ଦୂତୀ ସହିତ ଅନ୍ୟ ଏକ ପଲଙ୍କରେ ଶୟନ କଲେ । ନିଶାର୍ଦ୍ଧରେ କୃଷ୍ଣ ନିଜର କୋଟି କନ୍ଦର୍ପ ରୂପ ପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର କପଟରୂପ ଧାରଣର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝାଇ ଦେଇ ଅପସରି ଗଲା । ରାଧା, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ହେୟଜ୍ଞାନରେ ଅବଜ୍ଞା ସୂଚକ ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିବାରୁ କ୍ଷମା ଭିକ୍ଷା କଲେ । ଏହା ପରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରତି ରସରେ ରାତ୍ରି ଯାପନ କଲେ ।

କାଚ ବୋଲି ସଦୃଶ ଏକ "ଅଳଙ୍କାର ବୋଲି" ॥୪୭॥ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଉକ୍ତ ବୋଲିର ଲେଖକ ହେଉଛନ୍ତି ରଥ ଦାସ । ତାଙ୍କୁ ବ୍ରଜ ବିହାର କାବ୍ୟର ଲେଖକ ଦାଶରଥ ଦାସ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇ ପାରେ । ଏଥିରେ କୃଷ୍ଣ କପଟ ରାଧାଙ୍କ ଲାଗି ସୁନାରି ବେଶ

---

୪୬ ॥ କାଚବୋଲି— ମହାଦେବ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/201
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୪୭ ॥ ଅଳଙ୍କାର ବୋଲି— ରଥ ଦାସ—ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/201
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ଧାରଣ କରି ଥିଲେ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଦିନେ କୃଷ୍ଣ ଦୂତୀକୁ ଡାକି କହିଲେ, ମୋ ପାଖରେ ରାଧାକୁ ଆଣି ଭେଟାଅ । ସେ ମୋର ଅତି ପ୍ରିୟ, ମୁଁ ତାକୁ ସବୁ ବେଳେ ଝୁରୁଛି । ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲାଗି କିପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଭୋଗୁଛନ୍ତି ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ ଦୂତୀ ନଣନ୍ଦଙ୍କର ଉକ୍ତି କି ଉଦ୍ଧାର କରିଛି—

ନିରବଧି ରସି ଥାଉ କୃଷ୍ଣଙ୍କ । ମୋର ଭାଇ ନ ରୁଚଇ ମନକୁ
ତୋତେ କି ମନ୍ତ୍ର କରିଛି ମାଧୋଇ । ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଯାଉ ଗାଧୋଇ
ଆଉ ମୁହଁକୁ ଲାଜ ନାହିଁ ତୋର । ଲୋକ ହସା କରୁଛୁ ନିରନ୍ତର
ଭୂଆସୁଣୀ ହୋଇ ଲାଜ ନପାଉ । ବେନି ଦଉଡ଼ି ଝଣ୍ଟେ ନଦେଉ
ଗୁଡ଼ କୋଚଲା ନ ଖାଉ କାହିଁକି । ଯେତେ ହାଟ ହଟା ହେଉ ନାହିଁକି
ଯେଡ଼େ ନିର୍ଲଜ ପଣେ କେତେ ଜାଉ । କାଳି ହୋଇଲେ ବାନା ବାନ୍ଧି ଥାଉ

ରାଧାଙ୍କ ଶାଶୁ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କୁ ଧିକ୍‌କାର କରିବାକୁ ଛାଡ଼େ ନାହିଁ—

ଘର ଭିତରେ ଟିକାଏ ନ ରହୁ । ଦାଣ୍ଡ ଦୁଆରେ କିସ ଦେଖୁ ଥାଉ
ଡରି ନଯାଉ ଅନ୍ଧାର ଘରକୁ । ରାତି ହେଲେ ଯାଉ ବୃନ୍ଦାବନକୁ
ସବୁ ଆଡ଼େ ଯେହି କଥା ଶୁଭଇ । ବୁଡ଼ି ନ ମରି ଜୀଇଛୁ କିମ୍ପାଇ
ନିତି ପନ୍ଦର ଥର ଖୋସା ଖୋସୁ । କଥା ପଦେ କହିଲେ କେତେ ରୁଷୁ
ଘରେ କାଳି ନଥାଇ ରୁଷୁ ଥାଉ । ଥରେ ପାଣି ଆଣି ବେଳ ବୁଡ଼ାଉ
କେତେ ଛୁଇକି ଅନାଉ ବାଟରେ । ଯେକା ତୁହି ସୁନ୍ଦର ଗୋପପୁରେ
କେଉଁ ହାଟୁଆ ଅଛଇ ଏମନ୍ତ । ବେଶ୍ୟା ପରାଏ ତୋହର ଚରିତ
ସେହି କଥାରେ ଥାଇ ତୋର ମନ । ସବୁ କରୁଥାଇ ମୁଁ ଅନୁମାନ
ସନ୍ଧି ଶଳକୁ ଅଧିକ ହୋଇଲୁ । ମୋର କୁଳେ କଳଙ୍କ ଲଗାଇଲୁ
ଯାହା ଚେନ କରୁଛୁ ଘରଦ୍ୱାର । ତାକୁ ଦିନେ ନ ବୋଇଲୁ ମୋହର
ଭୂଆସୁଣୀ ଲକ୍ଷଣ ନ କରୁ ହିଁ । ତତେ ଦେଖି ମୁଁ ହାତେ ଡରୁଥାଇ

ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କୁ ଡାକି ଆଣିବାକୁ ନିଜର ଅସାମର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ, କୃଷ୍ଣ ନିରୁପାୟ ହୋଇ ସୁନାରି ବେଶରେ ଗୋପପୁରକୁ ଅଲଙ୍କାର ବିକି ବାହାରିଲେ । ରାଧାଙ୍କ ସମେତ ଗୋପୀବୃନ୍ଦ କପଟୀ ସୁନାରିଠାରୁ ଅଲଙ୍କାର କିଣି କିଣି ପସରା ଖାଲି ହୋଇଗଲା । ଅଲଙ୍କାର ମୂଲ୍ୟ ଦେବାକୁ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ପାଖରେ କଉଡ଼ି ନ ଥିବାରୁ, ସୁନାରିର ସର୍ତ୍ତ ଅନୁଯାୟୀ ଗୋପୀମାନେ ରାଧାଙ୍କୁ ବନ୍ଧା ରଖି କଉଡ଼ି ଆଣିବାକୁ ଚାଲିଗଲେ । ଗୋପୀମାନେ ଯିବା ପରେ କୃଷ୍ଣ କପଟ ରୂପ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ରାଧାଙ୍କୁ ନେଇ ବୃନ୍ଦାବନରେ କେଳି କଲେ ।

'ବ୍ୟାଘ୍ର ବୋଲି' ॥୪୮॥ ରେ କୃଷ୍ଣ ବ୍ୟାଘ୍ର ରୂପ ଧାରଣ କରି ରାଧାଙ୍କ ମାନ ରକ୍ଷା କରିଥିବା କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହାର ଲେଖକ ନିଧି ଦାସଙ୍କୁ ଆନୁମାନିକ ଭାବେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟ ଭାଗରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇ ପାରେ । ବ୍ୟାଘ୍ର ବୋଲିରେ ରାଧାଙ୍କର ମୁଗ୍ଧା ପ୍ରକୃତିର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଦିନେ ରାଧା ନଣନ୍ଦଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଯମୁନାକୁ ଯାଉଥିଲା ବେଳେ କଦମ୍ବ ମୂଳରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ଅବଶ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ତାଙ୍କର ପଦ ଚଳିଲା ନାହିଁ । ହାତରୁ ଜଳକୁମ୍ଭ ପଡ଼ି ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ରାଧାଙ୍କର ଏଭଳି ମନୋବିକାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ନଣନ୍ଦ ତାଙ୍କୁ ଭର୍ତ୍ସନା କଲା ଏବଂ ରାଧାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଏକାକୀ ପଳାୟନ କଲା । ନଣନ୍ଦ ଯିବାପରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଗରେ ରାଧା ତାଙ୍କର ଭାବୀ ଦୟନୀୟ ଅବସ୍ଥାକୁ ଆଶଙ୍କା କରି କହିଲେ-ବର୍ତ୍ତମାନ ଘରେ ପହଞ୍ଚିବା କ୍ଷଣି ଶାଶୁ ଓ ନଣନ୍ଦଙ୍କର ଭର୍ତ୍ସନାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସ୍ୱାମୀ ଗୋଷ୍ଠରୁ ଫେରି ମୋ ଜୀବନ ନେବ । ତୁମଲାଗି ମୁଁ ସବୁବେଳେ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଭୋଗୁଛି ।

କୃଷ୍ଣ, ରାଧାଙ୍କୁ ଆଶ୍ୱାସନା ଦେଇ କହିଲେ, ତୁମ ନଣନ୍ଦ ଯେପରି ଘରେ ଶୀଘ୍ର ପହଞ୍ଚି ନପାରିବ, ସେଥି ପାଇଁ ମୁଁ ମାୟା ଦ୍ୱାରା ତାକୁ ବାଟବଣା କରି ଦେଇଛି । ସେ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ଯେତେବେଳେ ତୁମ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିଯୋଗ କରି ବସିବ ତୁମେ ସେଠାରେ ପ୍ରତିବାଦ କରି ତାକୁ ବାଘ ଖାଇଯିବା ଲାଗି ଅଭିଶାପ ଦେବ ।

ଘରେ ପହଞ୍ଚିବା କ୍ଷଣି ରାଧାଙ୍କୁ ଶାଶୁଙ୍କର କଟୁ ଭର୍ତ୍ସନାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ସାହି ପଡ଼ିଶା ଆସି ଜମା ହୋଇଗଲେ । ରାଧା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଅନୁଯାୟୀ ନଣନ୍ଦକୁ ବାଘ ଖାଇବାକୁ ଅଭିଶାପ ଦିଅନ୍ତେ କୃଷ୍ଣ ବିରାଟ ବ୍ୟାଘ୍ର ରୂପରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ଗୋପପୁରର ଅନେକ ଲୋକଙ୍କୁ ଖାଇ- ଦେଇ ରାଧାଙ୍କ ନଣନ୍ଦକୁ ଖାଇ ଦେଲେ ।

ବ୍ୟାଘ୍ରର ଆକସ୍ମିକ ଉପଦ୍ରବରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ନନ୍ଦ ଓ ଗୋପାଳମାନେ ଗ୍ରାମ ଦେବତୀଙ୍କ ଅର୍ଚ୍ଚନା କଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଇଙ୍ଗିତରେ ଗ୍ରାମ ଦେବତୀ ଆବିର୍ଭୂତା ହୋଇ କହିଲେ ଯେ ଏକ ଋଷି ଅଭିଶାପ ବଶତଃ ବ୍ୟାଘ୍ର ରୂପ ଧାରଣ କରି ଉପଦ୍ରବ କରୁଛି । ସତୀ ଶିରୋମଣି ରାଧାର କର ସ୍ପର୍ଶ ଲଭ କଲେ ସେ ମୁକ୍ତି ଲଭ କରିବ ଓ ବ୍ୟାଘ୍ର ରୂପ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବ ।

---

୪୮ ॥ ବ୍ୟାଘ୍ର ବୋଲି— ନିଧି ଦାସ
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

ଗୋପାଳମାନେ ଏକତ୍ର ହୋଇ ଯନ୍ତ୍ରାରେ ବ୍ୟାଘ୍ରକୁ ଧରିବା ପରେ, ରାଧା ନିଜର ସତୀତ୍ୱ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଯାଇ ବ୍ୟାଘ୍ର ନିକଟରେ ନନ୍ଦର ପୁନର୍ଜୀବନ କାମନା କଲେ । ବ୍ୟାଘ୍ର ରାଧାଙ୍କ ବାକ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ନନ୍ଦକୁ ବାନ୍ତ କରି ଜୀବନ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ବାହାର କଲା । ଗୋପପୁରର ଅନ୍ୟ ଯେଉଁମାନେ ବ୍ୟାଘ୍ର ଗର୍ଭରେ ପଡ଼ିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ବ୍ୟାଘ୍ର ମୁହଁଦେଇ ଜୀବନ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ବାହାରିଲେ । ଶେଷରେ ରାଧା ବ୍ୟାଘ୍ରକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବା କ୍ଷଣି ବ୍ୟାଘ୍ର ଏକ ମହାପୁରୁଷ ରୂପ ଧାରଣ କଲା ଏବଂ ସର୍ବ ସମକ୍ଷରେ ରାଧାଙ୍କର ସତୀତ୍ୱ ଘୋଷଣା କରି ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଗଲା ।

ମଧୁ ଦାସଙ୍କ ଭଣିତାରେ ମିଳୁଥିବା 'ଝୋପା କଣ୍ଠା ବୋଲି' ॥୪୯॥ ରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମୃଷା ରୂପ ଧାରଣ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ସମସ୍ତ ବୋଲିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉକ୍ତ ବୋଲିର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୌତୁହଳପ୍ରଦ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଯୋଗେ ରାଧା କିପରି ଗଞ୍ଜଣା ସହନ୍ତି, ତାହାର ଜୀବନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏଥିରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ରାଧାଙ୍କୁ ସାଧାରଣ ପରିବାରର ଏକ ଅସହାୟା ନିର୍ଯ୍ୟାତିତା ନାରୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି । ବୋଲି ସାହିତ୍ୟମାନଙ୍କରେ ରାଧାଙ୍କର ଏହି ରୂପଟି ସର୍ବତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ—

ସେ କଥାମାନ କି ନଜାଣି କିଛି । ଶାଶୂ ବୋଲୁଥାଇ ଯେତେକ ବାଛି
ସେ ଗାଳି ଦିଅର ଧିକାର ପ୍ରାୟେ । ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରି କାଟଇ କାୟେ ।
ଶଶୁର ବଚନ କୁନ୍ତରୁ ଦାଢ଼ । ଦିଅର ବଚନ ସର୍ପ ଘାଉଡ଼ ।
ନଣନ୍ଦ ଗାଳି ଦିଅଇ ଯେତେକ । ଖୁର ଲହୁରୁଣୀ ଖଣ୍ଡାରୁ ତିଖ ।
ସାହି ପଡ଼ୁଶୀ ବଚନ ରଇ । ତେଣୁ ଜଳୁଥାଇ ଅଧିକ ହୋଇ ।
କୁକୁର ବିରାଡ଼ି ଝିଅ ପୁଅକୁ । ଗୁଛପତ୍ର ଆଦି କାନ୍ଥ ବାଡ଼କୁ ।
ଦେଖାଇ କରି ମେଲୁଥାନ୍ତି ଠଗ । ଶୁଣିଲେ ହିଆ ହୁଏ ବେନିଭାଗ ।

× × ×

ଶଶୁର ଶାଶୁ ଦିଅର ନଣନ୍ଦେ । ସଭିଏ ମୋତେ କରନ୍ତି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ।
ହେବେ ଏହା ସହି ନପାରେ ଆଉ । ଯେଣିକି ଯିବ ତେଣେ କାଉ କାଉ ।
ଘରେ ଯେହ୍ନେ ହଡ଼ା ବଳଦ ଥାଇ । ବାହାରକୁ ପୁଣି ଫିଟାଇ ଦେଇ ।
ତାହାକୁ ଯେହ୍ନେ କୁଆଟି ବସି । ଥଣ୍ଟେ ହାଣନ୍ତି ସେ ଠେଙ୍ଗରେ ବସି ।

---

୪୯ ॥ ଝୋହାକଣ୍ଠା ବୋଲି— ମଧୁ ଦାସ
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

× × ×

ଚୁଣ୍ଡିକୁ ଯେବେ ଫିଟଇ ଉତ୍ତର । ଶାଶୁ ବୋଲଇ ଅସତୀକି ମାର ।
କି କହୁ ଅଛୁ ଅଲାଜୁକୀ ମୁହଁ । ଚୋରଠାରୁ ମତେ ବଳଇ ସେହୁ ।
ଚୋଖିକଲେ ଯେସନ୍ତେ ଚୋରକୁ ଧରି । ଦାଣ୍ଡେ ବୁଲନ୍ତି ନାନା ଶାସ୍ତି କରି ।
ଯେତେବେଳେ ଚୋର କହନ୍ତି ବାଣୀ । ରାଣ୍ଡ କରି ପୁଣି ଦଅନ୍ତି ଦୁଣି ।
ବୋଲନ୍ତି ମୁଖୀ ଗୋ ମୁହଁରେ ମାର । ଚୁଣ୍ଡି ଫିଟାଇ କହୁଛୁ ସଭାର ।
ଶାଶୁ ଡାକୁଣୀ ମତେ ସେହି ପରି । ଚୁଣ୍ଡି ଫିଟାଇଲେ ବସଇ ମାଡ଼ି ।
ଦିଅର ଯେବେ ଶୁଣିବନ୍ତି କର୍ଣ୍ଣେ । ଖଟିଯା ଉପରେ ଗୁରନ୍ତି ଯେସନେ ।

ନଣନ୍ଦ ଗଞ୍ଜଣା ରାଧାଙ୍କ ପାଇଁକି ଆହୁରି ଅସହ୍ୟ । କବି ତାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି—

କେଉଁ କାରଣେ ଅଛୁ ଦେହ ଧରି । ଯମୁନା ନଦୀରେ ନମରୁ ବୁଡ଼ି ।
ଗୁଡ଼ ଗଣ୍ଡାକରେ କେତଲାଟାଏ । ମରିବାକୁ ନାହିଁ କେତେ ଉପାୟେ ।
ଦଉଡ଼ି ଖଣ୍ଡେ ନ ମିଳିଲା ତୋତେ । ସେତେ ହଟାରେ ବୁଡ଼ୁ କେମନ୍ତେ ।
ଆପୁରେ ଭଇଲ ଗୋଳି ନ ପିଉ । ସେତେ ଅଲାଜୁକୀ ହୋଇଣ ଜୀଉ ।
କର୍ପୂର ପଇଡ଼ ଲେମ୍ବୁ ରସ । ଲହ ଲଙ୍ଗଳିଆ ମଧୁର ବପ ।
ଏମାନ ତୋତେ ନମିଳେ କିଛି । ସମସ୍ତେ ତୋତେ କରୁଥାନ୍ତି ଛି ଛି ।

ନଣନ୍ଦ ରାଧାଙ୍କ ଖୋସା କାଟି ଦେବାର ଧମକ ଦେବାରୁ, ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଗରେ ଏହା ଜଣାଇଲେ । ପ୍ରେୟସୀ ରାଧାଙ୍କର ମାନ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ରାତିରେ ମୂଷା ବେଶରେ ଯାଇ ରାଧାଙ୍କ ନଣନ୍ଦଙ୍କର ଶେଯ, ମୁଚୁଳା, ମସିଣା ଟିକି ଟିକି କରି କାଟି ଦେଲେ ଓ ଶେଷରେ ତାର ଖୋସାକୁ ସାତ ବେଣ୍ଟି କରି କାଟି ପକାଇଲେ । ଖୋସା କଟା କାର୍ଯ୍ୟପରେ କୃଷ୍ଣ ନିଜର ପ୍ରକୃତ ରୂପ ଧାରଣ କରି ରାଧାପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ଓ ରତିକେଳି ସାରି ଫେରି ଆସିଲେ ।

ନଣନ୍ଦର ଖୋସା କଟା ହେଲା ସତ କିନ୍ତୁ ରାଧାଙ୍କର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦୂର ନ ହୋଇ ବଢ଼ିଲା । ଶାଶୁ ରାଧାଙ୍କୁ ଆକ୍ଷେପ କରି ରାଧାଙ୍କ ଅଭିଶାପକୁ ଏହାର (ଖୋସା କଟାର) କାରଣ ବୋଲି କହି ବେଶି ଗଞ୍ଜଣା ଦେଲେ । ଲଣ୍ଡିତ ମୁଣ୍ଡ ହେତୁ ନଣନ୍ଦର ବିବାହ ବର୍ଷେ ଗଡ଼ିଗଲା ।

ରାଧାଙ୍କର କ୍ଷତି ଛଡ଼ା ଲାଭ କିଛି ହେଲା ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଗରେ ପୁନର୍ବାର ସମସ୍ତ ବିଷୟ କହିଲେ । ରାଧାଙ୍କର ଏ ବିଷମ ସମସ୍ୟା ଦୂର କରିବା ପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ରୋମ ଓ ତେଣା ବିହୀନ ଏକ ଶୁଆ ରୂପରେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଘରର ଚାଳ ଉପରେ ଦେଖାଦେଲେ । ନନ୍ଦସମେତ ଗୋପାଳମାନେ ଏଭଳି ଏକ ବିଚିତ୍ର ଶୁଆ ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ନନ୍ଦ ଶୁଆଟିକୁ କଥା ଶିଖାଇ

-ବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବାରୁ ଶୁଆ କହିଲା—ବ୍ରହ୍ମା ଶଙ୍କର ଆଦି ମୋର ଶିଷ୍ୟ, ଚାରି ବେଦ ପୁରାଣରେ ମୁଁ ଧୁରନ୍ଧର, ମୋତେ ପାଠ ପଢ଼ାଇବାକୁ କେହି ସକ୍ଷମ ନୁହନ୍ତି । ମୁଁ ରମ୍ୟକ ଦ୍ୱୀପରେ ବାସ କରେ । ସେଠାରେ ଜଣେ ଋଷିଙ୍କୁ ଉପହାସ କରିବା ଫଳରେ ମୁଁ ରୋମ ଓ ପକ୍ଷ ବିହୀନ ହୋଇଯାଇଛି । ଋଷି ମୋତେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାର ସପତ୍ନୀ ମହାସତୀ ରାଧିକାଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ସର ଲବଣୀ ଖାଇଲେ ମୁଁ ପୂର୍ବ ରୂପ ଲାଭ କରିବି । ସେଥି ନିମିତ୍ତ ମୁଁ ଏଠାକୁ ଆସିଛି । ଋଷି ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାର ଭଉଣୀ ରାଧାଙ୍କୁ କର୍କଶ ବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିବା ହେତୁ, ମୂଷା ତାର ଖୋସା କାଟି ଦେଇଛି । ଯଦି ସେ ତାର କୃତକର୍ମ ଲାଗି ଅନୁତାପ କରି ରାଧାଙ୍କ ନିକଟରେ କ୍ଷମା ଭିକ୍ଷା କରିବ ତେବେ ସେ ତାର କେଶକୁ ଫେରି ପାଇବ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ରାଧା ଶୁଆକୁ ସର ଲବଣୀ ଦେବାରୁ ଶୁଆ ତାର ପୂର୍ବ ରୂପ ଫେରି ପାଇଲା, ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାର ଭଉଣୀ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ ନିକଟରେ କ୍ଷମା ଭିକ୍ଷା କରି ରାଧାଙ୍କ ଆଦେଶରେ କେଶ ଲାଭ କଲା ।

ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଓଡ଼ିଆ 'ବୋଲି' ଦେଖାଯାଏ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଦିନାଇ ଦାସଙ୍କର 'ରାଧା ସୁନ୍ଦରୀ' ବୋଲି ॥୫୦॥ ର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସାମାନ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଧରଣର । ଏଥିରେ ଦୁଇ ଧରଣର ରାଧା ଚରିତ୍ରର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି । ଗୋଟିଏ ଧରଣର ରାଧା ହେଉଛନ୍ତି ଗୋପପୁରର ଗୋପାଳୁଣୀ ରାଧା, ଯେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଗୋପନ ରତି କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ କୌଶଳ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ—

"ଗୋପପୁରେ ଯେତେ ଯୁବା ଗୁଆଳ, ସବୁଟାକୁ ରାଧା ଚହୁଁ ଛନ୍ଦାଳି"

ଏହା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ଏକ ଧରଣର ରାଧାଙ୍କ ବିଷୟ ଏଥିରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛି, ଯାହାଙ୍କୁ ପୂର୍ବ କଥିତ ଗୋପାଳୁଣୀ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଅସଂଲଗ୍ନା ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୀ, କୃଷ୍ଣମୟୀ ଓ ଶୂନ୍ୟ ରୂପିଣୀ । ଶୂନ୍ୟରୁ ସେ ଆବିର୍ଭୂତା ହୋଇ ଶୂନ୍ୟରେ ବିଲୀନା ହୋଇଛନ୍ତି । କବି ତାଙ୍କୁ ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତି, ପରମେଶ୍ୱରୀ ରୂପରେ ନାମିତ କରିଛନ୍ତି । ଦ୍ୱାରିକାର ଅଷ୍ଟପାଟ ରାଣୀଙ୍କଠାରୁ ତାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛି ।

---

୫୦ ॥ ରାଧା ସୁନ୍ଦରୀ ବୋଲି— ଦିନାଇ ଦାସ
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି

ରାଧା ସୁନ୍ଦରୀ ବୋଲି ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅନୁଯାୟୀ, ଥରେ କୃଷ୍ଣ ଦ୍ୱାରକାର ରାଜ ମହିଷୀଙ୍କ ଗହଣରେ ଥିଲା ବେଳେ, ରାଜ ମହିଷୀମାନଙ୍କର ଅନ୍ତରର ଗର୍ବ ଭାବ ଜାଣି ପାରିଲେ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ଗର୍ବ ଗଞ୍ଜନ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଉଚ୍ଚ ସ୍ୱରରେ ରାଧାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କଲେ । ଏହା କୃଷ୍ଣ ମହିଷୀମାନଙ୍କ ମନରେ ଘୋର ଆଘାତ ଦେଲା । ପାଟ ମହିଷୀ ରୁକ୍ମିଣୀ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରତିନିଧି ରୂପେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରତିବାଦ ଜଣାଇଲେ ।

କୃଷ୍ଣ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କର ଆକ୍ଷେପୋକ୍ତିର ଉତ୍ତରରେ କହିଲେ—"ତୁମେ ରାଧାଙ୍କ ମହିମା ଜାଣ ନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ଗୋପାଳୁଣୀ ରୂପେ ଅନ୍ୟ ସାଙ୍ଗରେ ସମାନ କରୁଛ । ତୁମେ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କ କଳାରୁ ଜନ୍ମ ହୋଇଛ । ତାଙ୍କୁ ନିନ୍ଦା କରି ତୁମେ ଅନେକ ପାପ ଅର୍ଜନ କରିଛ । ଥରେ ଯଦି ତାଙ୍କର ରୂପ ଦର୍ଶନ କରିବ, ତେବେ ତାଙ୍କ ମହିମା ଉପଲବ୍ଧି କରିବ ।

କୃଷ୍ଣ ବାରମ୍ବାର ରାଧାଙ୍କ ମହିମା ଘୋଷଣା କରିବାରୁ ରୁକ୍ମିଣୀ ଆଦି ମହିଷୀମାନଙ୍କ ମନରେ ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରତି ଘୋର ଈର୍ଷ୍ୟାଭାବ ଜାତ ହେଲା, ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଏକତ୍ର ବସି ରାଧାଙ୍କର ଦୁର୍ଗୁଣମାନ ଆଲୋଚନା କଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରାଧା ଏକ ସୁନ୍ଦରୀ ଗଉଡୁଣୀ । ସ୍ୱାମୀ ନପୁଂସକ ହେତୁ ନିଜର କାମଜ୍ୱାଳା ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ସେ ରସିକ ନାଗର କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଉପପତି ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ବଶୀଭୂତ କରି ରଖିଥିଲା । କୃଷ୍ଣ ମହିଷୀଙ୍କର ମୁଖରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ନାସିକା କୁଞ୍ଚନ କରାଯାଇଛି, ତାହାକୁ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ସାଧକ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ମନୋଭାବର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋପନ ପ୍ରଣୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲୋକ କଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, କବି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ରାଜ ମହିଷୀଙ୍କ ମୁଖରେ କୁହାଇଛନ୍ତି ।

ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପରେ କବି ଶୂନ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ ବିଷୟ ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ଏ ରାଧାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଆକସ୍ମିକ ଭାବରେ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣ ନିଜର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଯୋଗାରୂଢ଼ ଅବସ୍ଥାରେ ରାଧାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରନ୍ତେ, ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୀ ରାଧା ପରିଚାରିଣୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଦ୍ୱାରକାର ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା ପୁରରେ ହଠାତ୍ ଦୃଶ୍ୟମାନା ହେଲେ । ରାଧାଙ୍କର ଏକ ରୂପରୁ ଯୁଗଳ କିଶୋର କିଶୋରୀ ରୂପ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଆଦେଶ ପାଇ ରୁକ୍ମିଣୀ ଆଦି ମହିଷୀବୃନ୍ଦ ରାଧାଙ୍କର ରୂପ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଆସିଲେ । ସେମାନେ ଯେଉଁ ରାଧାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲେ ସେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ରାଧା ନୁହନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ବ୍ରହ୍ମ-

ଙ୍କର ପ୍ରକାଶ ରୂପ ଜୁହାଡିବା ସଙ୍ଗତ ହେବ । କବି ତାଂକର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—

କୋଟି ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟେ ଜ୍ୟୋତି ପ୍ରକାଶି । କୋଟି ଚନ୍ଦ୍ର ମଣ୍ଡଳ ରୂପରାଶି ॥ ୩୬୮
କୋଟି ପବନ ଜାଣି ପରାକ୍ରମ । କୋଟି ସିଂହ ଜାଣିଣ ମୂର୍ତ୍ତି କାମ
ଗୃହେ ଅନ୍ତର୍ଭୂକ୍ତ ହେଲେ ସେ ବାଳୀ । ଦେଖି ନୟନ ପ୍ରାନ୍ତ ଯେ ନ ଚଳି ।

‘ରାଧା ସୁନ୍ଦରୀ ବୋଲି’ରେ ରାଧାଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପରାକାଷ୍ଠାକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । ରୁକ୍ମିଣୀ ଆଦି ମହିଷୀଗଣ ପରାଜୟ ସ୍ୱୀକାର କରି ରାଧାଙ୍କର ଅନୁଚିହ୍ନ ଭିକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି ।

ବ୍ରଜ ଦାସଙ୍କ ନାମରେ ମିଳୁଥିବା ‘ଘାଟ-ବୋଲି’ ॥୫୧॥ର କଥାବସ୍ତୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବହୁ ସ୍ଥଳରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଦାନ କେଳି କୌମୁଦୀ ଏହି କଥାବସ୍ତୁକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଲିଖିତ ହୋଇଛି । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ହରିବଂଶରେ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଘାଟ ସଧା କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଘାଟ ସଧା କଥାଟି ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଲୋକ ମୁଖରେ ବୋଧହୁଏ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା ।

ବ୍ରଜ ଦାସ ଘାଟ ବୋଲିକୁ ଏଗାରଟି ବୋଲିରେ ବିଭାଗ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ବୋଲିରେ ବ୍ରଜପୁରର ବର୍ଣ୍ଣନା, ଦ୍ୱିତୀୟ ବୋଲିରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବାଲ୍ୟଲୀଳାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ତୃତୀୟ ବୋଲିରେ ବର୍ଣ୍ୟବସ୍ତୁର ସୂଚନା ଦିଆଯାଇ ଚତୁର୍ଥ ବୋଲିରେ ପ୍ରକୃତ କଥାବସ୍ତୁର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ଶାଶୂ ନଣନ୍ଦଙ୍କ ଆକଟରେ ରହିବା ହେତୁ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ତେଣୁ ରାଧା ମଥୁରାକୁ ଦହି ବିକି ଗଲାବେଳେ ଯମୁନା ଘାଟରେ ଘାଟୁଆଳ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଭେଟିବାକୁ କୃଷ୍ଣ ମନସ୍ଥ କଲେ । ଉକ୍ତ ଯୋଜନା ଅନୁଯାୟୀ କୃଷ୍ଣ ଘାଟୁଆଳ ବେଶ ଧରି ଗୋପୀମାନଙ୍କୁ ବାଟ ଜଗିଲେ ଓ କହିଲେ—ତୁମେମାନେ ଛଅ ବର୍ଷ ହେଲା କଉଡ଼ି ନଦେଇ ଏଘାଟ ପାରି ହୋଇ ଯାଉଛ । ଆଜି କଉଡ଼ି ନଦେଲେ ତୁମମାନଙ୍କୁ ଘାଟ ପାରି କରାଇ ଦେବ ନାହିଁ । ଗୋପୀମାନଙ୍କ ପାଖରେ କଉଡ଼ି ନଥିବା ହେତୁ ସେମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହିଲେ, ଆମକୁ ଆଜି ଛାଡ଼ି ଦିଅ, ଆମେ କାଲି କଉଡ଼ି ଦେଇଦେବୁ । କୃଷ୍ଣ ସେଥିରେ ରାଜି ନହୋଇ କହିଲେ, ତୁମ ପାଖରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ଅଳଙ୍କାର ଦେଇଯାଅ ନଚେତ୍ ତୁମ

---

୫୧ ॥ ଘାଟ ବୋଲି— ବ୍ରଜ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା ORMS/93
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ଭିତରୁ ଜଣକୁ ବନ୍ଧାଇବେ । କୋମଳାଙ୍ଗୀ ରାଧା ଚାଲି ଚାଲି ଥକି ପଡ଼ିଥିବାରୁ ଗୋପୀମାନେ ତାହାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖରେ ବନ୍ଧା ରଖିବାକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଲେ । ଦୂତୀ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖରେ ରହିଲା । ଗୋପୀମାନେ ମଥୁରା ଲେଉଟାଣି କଉଡ଼ି ଦେବାକୁ କହି ସେଠାରୁ ଚାଲିଯିବା ପରେ, କୃଷ୍ଣ ନିଜର ପ୍ରକୃତ ରୂପ ପ୍ରକାଶ କରି ରାଧାଙ୍କୁ କୁଞ୍ଜକୁ ନେଇଯାଇ ଚଉଷଠୀ ବନ୍ଧରେ ରତି କ୍ରୀଡ଼ା କଲେ ।

ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କ ଭଣିତାରେ ମିଳୁଥିବା 'ଦଧିମନ୍ଥନ ବୋଲି' ॥୫୨॥ ରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ନାବକେଳି ବିଷୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଦାଣ ବୋଲି ପରି ଦଧିମନ୍ଥନ ବୋଲିର କଥାବସ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ସର୍ବ ଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ଏହି କଥାବସ୍ତୁଟି ଲୋକ ସମାଜରେ ବହୁ ପୂର୍ବ କାଳରୁ ବେଶ୍ ସୁପରିଚିତ ଥିଲା । ପ୍ରାକୃତ ପିଙ୍ଗଳରେ ଉଦ୍ଧୃତ ଏକ ଶ୍ଲୋକରେ ଏହାର ଆଭାସ ମିଳୁଥିବା କଥା ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି ।

ଦଧିମନ୍ଥନ ବୋଲିର କଥାବସ୍ତୁ ଅନୁଯାୟୀ, ଥରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ନାବକେଳି କରିବା ଇଚ୍ଛାରେ ବୁଢ଼ା ନାଉରୀ ବେଶରେ ଦଦରା ନାବଟିଏ ଧରି ଯମୁନା ନଦୀରେ ଅପେକ୍ଷା କଲେ । ରାଧା ଗୋପୀଙ୍କ ସହିତ ମଥୁରାକୁ ଦଧି ବିକି ଯିବା ପାଇଁ ଯମୁନା କୂଳରେ ପହଞ୍ଚି, ବୁଢ଼ା ନାଉରୀକୁ ଡଙ୍ଗା ଆଣିବାଲାଗି ଯେତେ ଡାକିଲେ ମଧ୍ୟ, ବୁଢ଼ା ପ୍ରଥମେ ଛଳନା କରି କିଛି ଶୁଣିଲା ନାହିଁ । ଗୋପୀମାନେ ବହୁତ ଡାକିବା ପରେ ବୁଢ଼ା ଡଙ୍ଗାଟିକୁ କୂଳକୁ ଆଣି କହିଲା ମୋ ଡଙ୍ଗା ଦଦରା ହୋଇଥିବାରୁ ମୁଁ ଜଣ ଜଣ କରି ନଦୀ ପାର କରାଇ ଦେବ । ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ରାଧା ନଦୀ ପାର ହେବା ପାଇଁ ଡଙ୍ଗାରେ ବସିଲେ । ଡଙ୍ଗାଟି ମଝି ନଈରେ ପହଞ୍ଚିବା କ୍ଷଣି, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମାୟାରେ ଯମୁନା ଉପରେ ଘନ କୁହୁଡ଼ି ଘୋଟିଗଲା । ରାଧା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଧୀରା ହୋଇ ଦେହରୁ ସମସ୍ତ ଅଳଙ୍କାର କାଢ଼ି ନାଉରୀକୁ ସମର୍ପଣ କରନ୍ତେ, ନାଉରୀ ଅଳଙ୍କାର ନ ନେଇ ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ରତି ଭିକ୍ଷା କଲା । ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନାଉରୀ ରୂପକୁ ଅନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ଜାଣିପାରି ଦେହ ଦାନ କରିବାକୁ ସମ୍ମତା ହେଲେ । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ନିଜର କୋଟି କନ୍ଦର୍ପ ତୁଲ୍ୟ ରୂପ ପ୍ରକାଶ କରି ଡଙ୍ଗା ମଧ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କ ସହ ରତିକେଳି କଲେ ।

---

୫୨ ॥ ଦଧି ମନ୍ଥନ ବୋଲି— ଦୀନକୃଷ୍ଣଦାସ
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

ଦ୍ୱିଜ ବନମାଳୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ 'ରାଧିକା ବୋଲି' ॥୫୩॥ ରେ କୌଣସି କେଳି କଥା ଦେଖିବାକୁ ନ ମିଳିଲେ ସୁଦ୍ଧା, ରାଧାଙ୍କର ମାନସିକ ସ୍ଥିତିଚିତ୍ର ଏଥିରେ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇଛି । କବିତାଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଏହା ଏକ ସାର୍ଥକ ସୃଷ୍ଟି । ନିମ୍ନରେ କବିତାଟି ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

ଯେ ବ୍ରଜରେ କେହ୍ନୁ ନାହିଁ ଯୁବତୀ
ଶ୍ୟାମ ସଙ୍ଗେ ରଙ୍ଗେ ରସେ ନ ମାତି
ଫୁଲଇଣ ସ୍ଥିତ ସବେ ହେଲେ ସତୀ
  ମୋ ନାମେ କଳଙ୍କ ବହୁଛି ।
କେ ଅବା ଯାଉ ନାହିଁ ଯମୁନା
ମୋ ଯିବା ପାଇଁ, ହୋଇଛି ମନା
ପାଟକ କୁଳ ଅକଟକୁ ନମାନି
ଯେତେ ସର ସିନା ହୋଇଛି ।

ଆଉର କାତରେ ହୃଦରେ ଥରେ ଡର ପୁଣି ଯେବେ ଶ୍ରୁତି ପଥରେ
କି ଆକୁଳ ସ୍ୱରେ କଦମ୍ବ ମୂଳରେ ବଂଶୀ ରାଧେ ରାଧେ ଗାଉଛି ।

ବାମ ଦାସଙ୍କ ଭଣିତାରେ ମିଳୁଥିବା 'ଗୋପଚନ୍ଦ୍ରା ବୋଲି' ॥୫୪॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଗୋପୀମାନଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ହୋଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ କେଳି ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଏହା ମଧ୍ୟରୁ ଘାଟସଧା ବିଷୟ ଅନ୍ୟତମ । ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା 'ଘାଟ ବୋଲି'ର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସହିତ ଏହାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ।

---

୫୩ ॥ ରାଧିକା ବୋଲି— ଦ୍ୱିଜ ବନମାଳୀ (ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ)
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୫୪ ॥ ଗୋପଚନ୍ଦ୍ରା ବୋଲି— ବାମଦେବ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/687
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ପୋଇ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା :

ଲୋକ ଗୀତିକା ରୂପେ ଚଉତିଶା, ବୋଲି ପରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପୋଇର ଆସନ କମ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ । ଓଡ଼ିଆ ରୀତି ଯୁଗୀୟ କାବ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଏଥିରେ ଗଣମାନସର ପ୍ରତିଫଳନ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ 'ପୋଇ' ରଚନା ଦେଖାଯାଏ ସେଥିରେ ସାମାନ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ରତିକେଳିକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ରଚିତ ହୋଇଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ପୋଇ ରଚନା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା କଥା ସମାଲୋଚକମାନେ କହନ୍ତି । ||୫୪|| (କ) ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରୁ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୌକିକ ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ରଙ୍ଗ ରଞ୍ଜିତ କରାଯିବାର ଚେଷ୍ଟା ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳାମୂଳକ ସବୁ ପୋଇରେ ଏ ଚେଷ୍ଟା ରୂପାୟିତ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ଅଚ୍ୟୁତ ଦାସଙ୍କ 'ଛ' ପୋଇ' ଓ କଣ୍ଠୁ ଦାସଙ୍କ 'ନ' ପୋଇ'ରେ ଯେଉଁ ରାଧାଙ୍କୁ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି ସେ ରାଧା ସାଧାରଣ ମାନବୀ ଭଳି ଅନୁଭୂତ ହୁଅନ୍ତି । ବୋଧହୁଏ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ରାଧା କଳ୍ପନାର ଗୁରୁତ୍ୱ ମ୍ଲାନ ହୋଇନଥିଲା । ତେଣୁ ଅବୈଧ ରତି ନିମଗ୍ନା ଲୋକ କଥାର ରାଧାଙ୍କୁ ମାର୍ଜିତ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନଥିଲା । ସାରଳା ଦାସ ତାଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ବିଶେଷତ୍ୱହୀନା ରାଧାଙ୍କର ଯେଉଁ ଭଳି ନିନ୍ଦିତ ରତି ବିଳାସକୁ ଚିତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ତାହାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ବହୁ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଅଚ୍ୟୁତ ଦାସଙ୍କ 'ଛ ପୋଇ' ||୫୫|| ରେ ଏହାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ । ପୋଇ ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ଜୟଦେବଙ୍କର ଶୃଙ୍ଗାର ରସସିକ୍ତ ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦର ପ୍ରଭାବକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ ।

*

ବିଷୟବସ୍ତୁ ବିଚାରର ଦୃଷ୍ଟିରୁ 'ଛ ପୋଇ' ରଚନା ସମୟକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରୁ ଶେଷ ଭାଗ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇପାରେ । କାରଣ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ରଚନାରେ ରାଧାଙ୍କଠାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ମୂଳକ ଯେଉଁ ପ୍ରେମମୟୀ ଓ କୃଷ୍ଣମୟୀ ରୂପର ଆରୋପ କରାଯାଇଛି, ଏଥିରେ ତାହା ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଛ ପୋଇର ପ୍ରଥମା-

---

୫୪ (କ) || ଓଡ଼ିଆ ପୋଥି ସାହିତ୍ୟ- ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ର, ପୃ ୧୪୬
ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

୫୫ || 'ଛ' ପୋଇ—ଅଚ୍ୟୁତ ଦାସ ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/674
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ର୍ଦ୍ଧରେ ରାଧା ଉଗ୍ରା, ମୁଖରା, କୃଷ୍ଣ ବିମୁଖା ଓ ଆତ୍ମମର୍ଯ୍ୟାଦା ସଚେତନା ଗର୍ବିଣୀ ନାରୀ ଭଳି ପ୍ରଗଳ୍ଭା ହୁଅନ୍ତି । ଏହାର ଉତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧରେ ରାଧା ଅତ୍ୟନ୍ତ କାମୋନ୍ମତ୍ତା ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କର ଛ ପୋଇ ଓ ନ ପୋଇ ॥୫୬॥ ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ବିଷୟ ବସ୍ତୁଗତ ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରଭେଦ ଥିଲେହେଁ ରାଧା ଚରିତ୍ର ପ୍ରାୟ ସମଧରଣର । ଛ ପୋଇରେ କାମାତୁର କୃଷ୍ଣ ନିଶାର୍ଦ୍ଧରେ ରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ଚୋରଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରବେଶ କରି ରାଧାଙ୍କୁ ବଳପୂର୍ବକ ସମ୍ଭୋଗ କରିବାକୁ ଚାହିଁଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏଭଳି ନିନ୍ଦିତ ଚେଷ୍ଟା ପାଇଁ ରାଧା ପ୍ରଥମେ ଧିକ୍‌କାର ଓ ପରେ ନିଷ୍ଠୁର ପଦାଘାତ କରିଛନ୍ତି । 'ନ ପୋଇ'ର କଥାବସ୍ତୁରେ ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି । ଏଥିରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନାରୀ ସଙ୍ଗମ ଲାଳସୀ ଉତ୍କଟ କାମୁକ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରିତ୍ରରୁ କାମାତୁର ଭାବକୁ ଦୂର କରାଯାଇନାହିଁ । ରାଧାଙ୍କ ଅନ୍ତଃପୁର ପରିବର୍ତ୍ତରେ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଅଭିନୟର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ କରାଯାଇଛି । ଏଥିପାଇଁ ଏକ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ପରିବେଶଟି ହେଉଛି-ରାଧା ଦିନେ ସ୍ନାନ କଲାବେଳେ, ମୋତି ମାଳଟି କୂଳରେ ରଖିଥିଲେ । ଚିଲ ତାକୁ ନେଇ ପଳାଇଲା । ଶାଶୂ ନଣନ୍ଦଙ୍କ ଗଞ୍ଜଣା ଭୟରେ ରାଧା ଅଧୀର ହୋଇଉଠିଲା ବେଳେ କୃଷ୍ଣ ସୁଯୋଗ ଦେଖି ଅଯାଚିତ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଆଗଭର ହୋଇ ଆସିଛନ୍ତି ଓ ଚିଲ ପାଖରୁ ହାର ଉଦ୍ଧାର କରି ନେବା ନିମିତ୍ତ ଏକ ସର୍ତ୍ତ ରଖିଛନ୍ତି । ରାଧା ଅନନ୍ୟୋପାୟ ହୋଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସର୍ତ୍ତରେ ରାଜି ହେବାରୁ କୃଷ୍ଣ ଚିଲଟିକୁ ତଡ଼ି ଦେଇ ହାରଟି ଉଦ୍ଧାର କରି ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଇଛନ୍ତି । ହାର ଉଦ୍ଧାର ପରେ କୃଷ୍ଣ ପୂର୍ବ ସର୍ତ୍ତ ଅନୁଯାୟୀ ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ରତିଭିକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ଏଣିକି ଛ ପୋଇ ଓ ନ ପୋଇର ବିଷୟବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଲକ୍ଷିତ ହୋଇଛି । ରାଧାଙ୍କ ପାଖରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନୁନୟ, ବିନୟ, ରାଧାଙ୍କର ଧମକ, କଟୁବାଣୀ ପ୍ରୟୋଗ ଓ ଶେଷରେ ନିଷ୍ଠୁର ପଦ ପ୍ରହାର ଇତ୍ୟାଦି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କେବଳ ଉପସ୍ଥାପନାଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ରାଧାଙ୍କ ପାଖରୁ ଅପମାନିତ ହେବାପରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଠାରୁ ବିରହ ବଂଶୀ ଲଭିକରି ତାହା ସାହାଯ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ କାମୋନ୍ମାଦିତା କରିଥିବା କଥା ଛ ପୋଇରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ନ ପୋଇରେ କୃଷ୍ଣ କାମଦେବଙ୍କ ଉପାସନା କରି, ରାଧାଙ୍କୁ ମୁରଲୀ ଧ୍ୱନି ଦ୍ୱାରା ଉନ୍ମାଦିତା କରିଥିବା କଥା କୁହାଯାଇଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହ ବଂଶୀଧ୍ୱନି ଶ୍ରବ-

---

୫୬ ॥ ନ ପୋଇ—ବିପ୍ର କୃଷ୍ଣ ଦାସ, ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ର
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

ଣରେ ରାଧାଙ୍କ ଭିତରେ କୃଷ୍ଣ ସଙ୍ଗମ ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳତା, ଦୂତୀ ପ୍ରେରଣ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ଛ ପୋଇ ଓ ନ ପୋଇରେ ପ୍ରାୟ ଏକ ଧରଣର ।

ଛ ପୋଇ ଓ ନ ପୋଇର ବିଷୟବସ୍ତୁରେ ଯେଉଁ ସାମାନ୍ୟ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିବା କଥା ଆଲୋଚନା କରାଗଲା, ସେହି ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପୋଇର ରଚନାରେ କିପରି ଆହୁରି ଅଧିକ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ଭିନ୍ନମୁଖୀ ହୋଇଛି ତାହା କବି ଯୁବ ଭଞ୍ଜଙ୍କ 'ଦଶ ପୋଇ' ॥୫୭॥ (କ) ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ଭବତ ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ରାଧାତତ୍ତ୍ୱର କ୍ରମିକ ଅନୁପ୍ରବେଶ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ସମ୍ପର୍କିତ କରାଯାଇପାରେ । ନ ପୋଇର କାଳ ଓ ସ୍ଥାନକୁ ଦଶ ପୋଇରେ ରକ୍ଷା କରାଯାଇ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦଶ ପୋଇର କୃଷ୍ଣ ଛ ପୋଇର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭଳି ନିଶାର୍ଦ୍ଧରେ ରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ଚୋରଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରବେଶ କରି ନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ନ ପୋଇର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭଳି ମୋଡ଼ମାଳ ଖୋଜି ଦେଇ ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ରତି ଭିକ୍ଷା କରି ନାହାନ୍ତି । ଦଶ ପୋଇର କୃଷ୍ଣ ନିର୍ଭୀକ ପ୍ରେମିକ । ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ର ସେହିପରି ମାର୍ଜିତ ଓ ରୁଚି ସମ୍ପନ୍ନ । ରାଧାଙ୍କ ନିକଟରେ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ଭିକ୍ଷା କଲାବେଳେ ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରତିକ୍ରିୟାକୁ ଛ ପୋଇ ଲେଖକ ଅଚ୍ୟୁତ ଓ ନ ପୋଇ ଲେଖକ କର୍ଣ୍ଣ ଦାସ ଯେଉଁଭଳି ନିର୍ମମତା ଚିତ୍ରିତ କରିଛନ୍ତି, ଯୁବଭଞ୍ଜ ଦଶ ପୋଇରେ ତାହାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଯଥା ସାଧ୍ୟ ସଂଯତ ଓ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ଯଥା—

ଯଷ୍ଟି ପ୍ରହାରେ ଉରଗ, ଯେସନ୍ତେ କରେ ରାଗ
ସେ ରୂପେ କୋପରେ ଥରହର
ବୋଲେ ରାଧିକା ମାଉଳ, ହେଲୁ ତୁକି ବାଉଳ
ନାରୀ ହରିବାରେ ଡର ଡର
ଷଣ୍ଢା ବକାକୁ ବିନାଣି, ଅଛୁ ତୁ ଭରସି
ପାତକରେ ଭୟ ନାହିଁ ନାହିଁ
ଯା ଯା ନ ରହ ମୋ ପାଶ, ନ ଘଟୁ କଳୁଷ
ତୋର ବଦନକୁ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ।

ସେହିପରି ରାଧାଂକର ପଦ ଧରି କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ଭିକ୍ଷା କଲାବେଳେ ଛ ପୋଇ ଓ

---

୫୭ ॥ (କ) ଦଶ ପୋଇ—ଯୁବଭଞ୍ଜ [ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ]
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ନ ପୋଇରେ ରାଧା ଯେପରି ନିଷ୍ଠୁର ପଦ ପ୍ରହାର କରିଛନ୍ତି, ଦଶ ପୋଇରେ ତାହା କରାଯାଇ ନାହିଁ । ରାଧାଂକର ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟା କପରି ମାର୍ଜିତ ରୁଚି ସମ୍ପନ୍ନ ଓ ସେହି ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟା ଭିତର ଦେଇ ନାରୀ ହୃଦୟର କୋମଳତା ତଥା ଦୟାଶୀଳ ଭାବ କପରି ଫୁଟି ଉଠିଛି ତାହା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉକ୍ତିରୁ ଅନୁମାନ କରିହୁଏ—

ନେଇ ନ ପାରି ସେ ପାଦ ଲଭିଲେ ବିଷାଦ
ଗୁଡ଼ ବୋଲି ଚଉଦଗେ ଗୃହେଁ ॥

ରାଧାଙ୍କର ଏଭଳି କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବିମୂଢ଼ ଅବସ୍ଥାକୁ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ କବି ଯଶୋଦାଙ୍କର ଆଗମନ କରାଇଛନ୍ତି । ଯଶୋଦାଙ୍କୁ ଦେଖି ବୁଦ୍ଧିମତୀ ରାଧା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କହି ପକାଇଲେ—କୃଷ୍ଣ ଉଚ୍ଚ ଗଛରେ ଚଢ଼ିଥିବା ହେତୁ ମୁଁ ତୁମ ଆଗରେ କହିଦେବାର ଧମକ ଦେଲି । ତେଣୁ ସେ ଭୟରେ ମୋ ପାଦ ଧରି ତୁମ ଆଗରେ ନ କହିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରୁଥିଲେ । ରାଧାଙ୍କର ଏଭଳି ଛଳୋକ୍ତି ଭିତରେ ଅନ୍ତରର ନିଭୃତତମ ପ୍ରଦେଶର ଦୁର୍ବଳତା ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ହୋଇଛି । ପୂର୍ବ ପ୍ରଚଳିତ ଲୋକ କଥାର ନିଷ୍ଠୁର ରାଧା ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ କଳ୍ପନାର ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମମୟୀ ରୂପ ଧାରଣ କରିବାକୁ ଗଲାବେଳେ ଏହି ଭଳି ନ ଯଯୌ ନ ତସ୍ଥୌ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିବା ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ କଥା । ସେଥିପାଇଁ ରାଧା କେତେବେଳେ ନିଷ୍ଠୁରତା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଓ କେତେବେଳେ ଅନ୍ତରର ଦୁର୍ବଳତାକୁ ମଧ୍ୟ ଜଣାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଥମ ଅନୁରୋଧ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ହେଲାପରେ, କୃଷ୍ଣ ଦ୍ୱିତୀୟ ଥର ରାଧାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ, ରାଧାଙ୍କ ହସ୍ତ ଧରି ବିନମ୍ର ହୋଇ ପ୍ରେମ ଭିକ୍ଷା କଲାବେଳେ ରାଧା ଦୁର୍ଭାଷା ବା କଟୁ ବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ନ କରି କେବଳ ମାତ୍ର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ହାତକୁ ଠେଲି ଦେଇଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ ବେଳେ ରାଧାଙ୍କ କ୍ରୋଧ ଭାବକୁ ଅଧିକ ନ ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ କବି ଯେପରି ଯଶୋଦାଙ୍କର ଆଗମନ କରାଇଛନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟ ଥର ସାକ୍ଷାତ ବେଳେ ସେହିପରି ଜଟିଳା କୁଟିଳାଙ୍କର ପ୍ରବେଶ କରାଇଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ପଳାୟନ କରିଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କୁ ବଶୀଭୂତା କରିବା ପାଇଁ କୃଷ୍ଣ କନ୍ଦର୍ପକୁ ରାଧା ସ୍ତନରେ ବାଣ କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇ ନିଜେ ବଂଶୀ ଧ୍ୱନି ମାଧ୍ୟମରେ ରାଧାଙ୍କୁ କାମ ଜର୍ଜରିତା କରିଛନ୍ତି । ତାହାପରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ ଯେଭଳି ଦୂତୀ ମାଧ୍ୟମରେ ହେଲା ତାହା ପ୍ରାୟ ଛ ପୋଇ ଓ ନ ପୋଇର ଅନୁରୂପ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ "ଦଣ ପୋଇ" ||୫୭|| ରେ ରାଧା ଚରିତ୍ରର ପରିବର୍ତ୍ତନ ବେଶ୍ ଲକ୍ଷ୍ୟଣୀୟ ହୋଇଛି । ରାଧା ତାଙ୍କର ମୌଳିକ କୃଷ୍ଣ ବିମୁଖ ଭାବକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ଲାଗି ଛ ପୋଇ, ନ ପୋଇ ଓ ଯୁବ ଭକ୍ତଙ୍କ ଦଣ ପୋଇରେ ଯେପରି କୁଣ୍ଠିତା ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ, ବ୍ରଜନାଥଙ୍କ ଦଣ ପୋଇରେ ସେହି କୁଣ୍ଠାଭାବ ଅତି ନଗଣ୍ୟ ହୋଇଛି । ତାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ରୂପେ ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରେ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମଭକ୍ତି ମାର୍ଗର ରାଧାତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଇ ପାରେ । ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା ପୋଇମାନଙ୍କରେ କୃଷ୍ଣ ନିଜେ ରାଧାଙ୍କ ନିକଟରେ ପରାସ୍ତ ନିର୍ଲଜ୍ଜ କାମୁକ ଭଳି ରତି ଭିକ୍ଷା କରିବା ହେତୁ କେଉଁଠି ନିର୍ମମ ପଦ ପ୍ରହାର, କେଉଁଠି କଟୁ କିମ୍ବା ମୃଦୁ କଟୁ ଭର୍ତ୍ସନା ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ହୀନ କାମୁକତା ତଥା ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ରୂକ୍ଷତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛି । ବ୍ରଜନାଥଙ୍କ ଦଣ ପୋଇରେ କିନ୍ତୁ ଏହି ଆଭିମୁଖ୍ୟ ବଦଳି ଯାଇଛି ।

ବ୍ରଜନାଥଙ୍କ ଦଣ ପୋଇରେ ଯୁବ ଭକ୍ତଙ୍କ ଦଣ ପୋଇର କଥାବସ୍ତୁକୁ ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଛି । ବସନ୍ତ ଋତୁର ମନୋଜ୍ଞ ପରିବେଶରେ ଯେବେ ରାଧା ଯମୁନାକୁ ନୀର ଆଣି ଗଲବେଳେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପଥାରୂଢ଼ ହୋଇ ତାଙ୍କର ମନୋହରଣ କରିନେଲେ । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ କଳ୍ପନା କଲବେଳେ ହଠାତ୍ ଦୂତୀ ଦେଖା ଦେଲା । କୃଷ୍ଣ ଦୂତୀକୁ ରାଧାଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇ ନିଜର ବାସନା ଜଣାଇଲେ । ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତା ହେବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାନ୍ତେ ରାଧା ଉତ୍କ୍ଷିପ୍ତା ହୋଇ କହିଲେ—

କରେ ଧରି ଲୋଡ଼ୁ ବୃନ୍ଦ ପବନକୁ ପାରୁ ଫାନ୍ଦ
ଚନ୍ଦନେ ରସୁଣ ଗନ୍ଧ ମିଶାଉ ନେଇ
କାହିଁ ତୋ ବଦନେ ଲଜ୍ଜା ପୁଣ ପୁଣ ଭଣ୍ଡ ତୁ ଯା
ସେ ପରା ମୋର ଭଣଜା ମୁଁ ତାର ମାଇଁ ॥

ରାଧା ଦୂତୀକୁ ଏତିକି ମାତ୍ର କହି ଦୂତୀ ଆଡ଼କୁ ପିଠି କରି ଚାଲିଗଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୋଇମାନଙ୍କରେ ଏଭଳି ପରିସ୍ଥିତିରେ ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ତୁଳନାରେ ଏହା କିଛି ନୁହେଁ । କବି କେବଳ ପୋଇ ସାହିତ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁର ପରମ୍ପରା ରକ୍ଷା କରି

---

୫୭ ॥ ଦଣ ପୋଇ—[ବ୍ରଜନାଥ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ କାବ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ବିଭାଗ]
ଲେ-ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା ।

ସୁଧାକର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ସମ୍ପାଦନାରେ ପ୍ରକାଶିତ ବ୍ରଜନାଥ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ
ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ଦ୍ୱାରା ୧୯୬୫ ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ତାଙ୍କୁ ଏହା କରିଥିବା ମନେ ହୁଏ । କୃଷ୍ଣ ଦୂତୀ ମୁଖରୁ ଏ କରୁଣ ବାଣୀ ଶୁଣି ବୃନ୍ଦା କିମ୍ବା କାମଦେବଙ୍କ ପାଖକୁ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଧାଇଁ ନ ଯାଇ ନିଜେ ବଂଶୀ ଧ୍ୱନିରେ ରାଧା ରାଧା ଡାକି ରାଧାଙ୍କ ମନକୁ ଆକର୍ଷିତ କରିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୋଇ-ମାନଙ୍କରେ ରାଧା ପ୍ରଥମେ ଯେପରି ଉଗ୍ରଭାବରେ କୃଷ୍ଣ ବିମୁଖା ହୋଇଛନ୍ତି, ବଂଶୀ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣରେ ସେହି ପରି ଅତି ନିର୍ଲଜ ଭାବରେ କୃଷ୍ଣ ସଙ୍ଗମ ପାଇଁ ପାଗଳିନୀ ଭଳି ହୋଇଛନ୍ତି । ଏଥିରେ କାମ ପୀଡ଼ିତା କାମିନୀର ଭାବ ଅଛି । ପ୍ରେମରସ ବିହ୍ୱଳା ରସିକାର ଭାବ ନାହିଁ କିମ୍ବା କୃଷ୍ଣ ପ୍ରାଣତାର ଇଙ୍ଗିତ ନାହିଁ । ବ୍ରଜନାଥ କିନ୍ତୁ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ଏ ସ୍ଥଳରେ ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରେମମୟୀ ତଥା ସ୍ଥାୟୀ ଭାବକୁ ରୂପ ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଯେବେ ଧନକୁ ପାଇବି ହୃଦରେ ଥୋଇବି
    ଛଣେ ନ ତେଜିବି ଜୀବତରେ
ଯାଉ ଲାଜ ବଡ଼ପଣ ପଛେ ମୁଁ ଆପଣ
    ଏବେ ଦୂତୀଠାକୁ ଯିବି ତ ରେ ॥ ୯

ରାଧା ନିଜେ ଦୂତୀ ସଙ୍ଗରେ ଅଭିସାରିକା ବେଶରେ ଯାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ମିଳିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

କବି ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା ତାଙ୍କର ଦଶ ପୋଇରେ ମୂଳ ରାଧାଙ୍କର ପୋଇ ସାହିତ୍ୟର ଯେଉଁ ବିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପକୁ ଦେଖାଇଛନ୍ତି ସେହି ବିବର୍ତ୍ତନଧାରା କବି ବିପ୍ର ଗିରିଧରଙ୍କର ବାର ପୋଇ ॥୫୮॥ ରେ ଆହୁରି ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ବାର ପୋଇର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅନୁଯାୟୀ ଦିନେ ରାଧା ଏକାକିନୀ ହୋଇ ଯମୁନାରେ ସ୍ନାନ କଲାବେଳେ ମଥାମଣିଟି ଜଳରେ ଖସି ପଡ଼ିଲା । ରାଧା ବଡ଼ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ସଖୀମାନଙ୍କୁ ଖୋଜିଲା ବେଳେ କୃଷ୍ଣ କୁଞ୍ଜରୁ ବାହାରି ଆସି ରାଧାଙ୍କ ମଥାମଣି ଖୋଜି ଦେବେ ବୋଲି କହିଲେ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ସର୍ତ୍ତ ହେଲା କୃଷ୍ଣ ଯାହା ମାଗିବେ ରାଧା ତାହା ଅକୁଣ୍ଠିତ ଚିତ୍ତରେ ଦେବେ । କୃଷ୍ଣ ମଣିଟିକୁ ଖୋଜି ଦେବା ପରେ ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ରତି ଭିକ୍ଷା କଲେ । ଛ ପୋଇ ଓ ନ ପୋଇରେ ଠିକ୍ ଏହି ଭଳି ପରିସ୍ଥିତିରେ ରାଧା ଯେପରି ଉଗ୍ର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, ବାର ପୋଇରେ ତାହା ନାହିଁ ବରଂ ଏହା ଅଧିକାଂଶରେ ମାର୍ଜିତ ଓ ଇଙ୍ଗିତାତ୍ମକ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଚୁମ୍ବନ ଦେଲାବେଳେ ରାଧାଙ୍କର ଭାବକୁ ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

---

୫୮ ॥ ବାର ପୋଇ—ବିପ୍ର ଗିରିଧର । ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/108
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ରାଧା କୋପେ ପରଚଣ୍ଡ ଫେଡ଼ି ଭୂଜଦଣ୍ଡ
ଉଦେ ମାରତଣ୍ଡ ଚକ୍ଷୁ ଦ୍ୱଇ ॥

ରାଧା ଚକ୍ଷୁକୁ ଉଦୟ କାଳୀନ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡ ଭଳି କଲେ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କଟୂ ଭର୍ତ୍ସନା କରି ନାହାନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମାଧୀନା ହେଲେ ସେ ଶାଶୁ ନଣନ୍ଦଙ୍କଠାରୁ ଢେର ଗଞ୍ଜଣା ପାଇବେ, ସେଥିପାଇଁ ବ୍ୟଥିତା ହୋଇଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନୁରୋଧକୁ ଏଡ଼ି ଦେଇ ଚାଲି ଯାଇଛନ୍ତି । ରାଧା ଚାଲିଯିବା ପରେ କୃଷ୍ଣ ଅଧୀର ହୋଇ ଭୂଲୁଣ୍ଠିତ ଓ ଧୂଳି ଧୂସରିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବା ଦେଖି ପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀ ସ୍ୱଇଚ୍ଛାରେ ରାଧାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିବ୍ରହ୍ମତ୍ୱର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀଙ୍କଠାରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମହିମା ଶୁଣି ରାଧା ନାନ୍ଦମୁଖୀ ଓ ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅଭିସାର କରିଛନ୍ତି । ସେଠାରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରତିକେଳି ହୋଇଛି ।

ପୋଇ ସାହିତ୍ୟର ବିଚାର କଲାବେଳେ, ପୋଇ ରଚନାର କେବଳ ସାହିତ୍ୟିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବିଚାର ନ କରି ଏଥିରେ ଲୋକ କଥାର ସାଧାରଣୀ ରାଧା କିପରି କ୍ରମ ବିବର୍ତ୍ତିତା ହୋଇଛନ୍ତି ତାହା ଦେଖିବା ସମୀଚୀନ । ପୋଇ ବୋଲି ଚଉତିଶା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୀତିକାର ରାଧା କଥା ଏକଦା ଓଡ଼ିଶାର ପୂର-ପଲ୍ଲୀରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲୋକପ୍ରିୟ ଥିଲା । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନ ଓ ଅବସ୍ଥାନ ସହିତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ରାଧା କଥାସ୍ରୋତ ପ୍ରବାହିତ ହେବାର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ । ବରଂ ଓଡ଼ିଶାରେ ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରବଳ ପ୍ଲାବନ ଫଳରେ ଓଡ଼ିଆ ପୋଇ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୀତିକାରେ ଥିବା ରାଧା କଥାର ମୌଳିକ ରୂପ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ହୃଷ୍ଟପୁର ଭୂପଙ୍କର "ଚଉଦ ପୋଇ" ॥୫୯॥ କୁ ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ । ଚଉଦ ପୋଇରେ ପୂର୍ବ ପୋଇମାନଙ୍କର କଥାବସ୍ତୁର କୌଣସି ପ୍ରଭାବ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଶ୍ୟାମ ପ୍ରେମପାଗଳିନୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି । କୃଷ୍ଣ, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ମନୋଭାବକୁ ଜାଣି ବୃନ୍ଦାବନରେ ପ୍ରବେଶ କରିଛନ୍ତି । କୁଳବଧୂ ରାଧାଙ୍କର ଏ ଧରଣର ରୂପାନ୍ତର ଚଉଦ ପୋଇର ପୂର୍ବ ପୋଇମାନଙ୍କରେ ନାହିଁ ।

---

୫୯ ॥ ଚଉଦ ପୋଇ—ହୃଷ୍ଟପୁର ଭୂପ
ଶ୍ରୀ ନୀଳାମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ 'ଓଡ଼ିଆ ପୋଇ ସାହିତ୍ୟରେ (୧୧୧ପୃ)
ଏହା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତ-କବିତାରେ ରାଧା :

ପୋଇ, ବୋଲି, ଚଉତିଶା ପରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଗୀତିକାରେ ମଧ୍ୟ ଲୋକ କଥାର ସାଧାରଣୀ ରାଧାଙ୍କ ବିଷୟ ରୂପାୟିତ ହୋଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା ପୋଇ, ବୋଲି ଓ ଚଉତିଶା ଆଦିର ଗଣମାନସ-ସ୍ପର୍ଶୀ ଭାବ ଏଥିରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଅତି ମାନସ ବା ଅଲୌକିକ ତତ୍ତ୍ୱ ନାହିଁ । ରାଧା ଜଣେ ସାଧାରଣୀ ଘରୁ ନାରୀ ତଥା ପ୍ରେମିକା କେତେବେଳେ ମୁଖରା ମଧ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ରୂପମାଧୁରୀ ପାନ କରିବା ପାଇଁ ଲମ୍ପଟ, ଏହାହିଁ ଏ ସମସ୍ତ କବିତାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ମର୍ମ । ସେମାନଙ୍କର ରସୋଚ୍ଛଳ ବାକ୍ ବିଳାସ ତଥା ବୈଚିତ୍ର୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ମଧ୍ୟରେ ସମାଜର ଅଗଣିତ କିଶୋର କିଶୋରୀଙ୍କର କାମତରଳ ଅନ୍ତରର ପରିଚୟ ରହିଛି । ଓଡ଼ିଆ ଗୀତିସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ଏଗୁଡ଼ିକର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅନସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ଗୋପାଳ କୃଷ୍ଣ, ବନମାଳୀ, ଗୌର ଚରଣ ଓ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଆଦିଙ୍କର ଗୀତିକବିତା ରାଜ୍ୟକୁ ତତ୍ତ୍ୱମୟୀ ତଥା କୃଷ୍ଣାହ୍ଲାଦ ସ୍ୱରୂପିଣୀ ଶ୍ରୀରାଧା ଅବତରଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଏହି ଗୀତି କବିତାଗୁଡ଼ିକର ରାଧା ସାଧାରଣରେ ସୁପରିଚିତା ଥିଲେ ।

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ନାମରେ ମିଳୁଥିବା "ଶ୍ରୀରାଧା ଶାଶୁ ବୋହୂ କଳି" ॥ ୭୦ ॥ ଶୀର୍ଷକ ରଚନାରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମ ବିଷୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଥିବା ଗୋପନ ପ୍ରେମକୁ ତିରସ୍କାର କରାଯାଇଛି । ଉକ୍ତ କବିତାରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଜଣେ ପ୍ରେମିକା କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସେ ଉଗ୍ର ପ୍ରକୃତି ବିଶିଷ୍ଟା ମୁଖରା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତା ହୋଇଛନ୍ତି । ଗ୍ରାମ୍ୟ ପରିବେଶର ଶାଶୁ ବୋହୂ କଳିକୁ କବି ରାଧା ଓ ତାଙ୍କ ଶାଶୁଙ୍କ ମୁଖରେ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀରାଧା ଶାଶୁ ବୋହୂ କଳିର ଭାଷା ଅତି ପ୍ରାଚୀନ । ଏହା ଦାଣ୍ଡୀ ବୃତ୍ତରେ ଲେଖା ଯାଇଛି । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାକୁ ପଞ୍ଚସଖା ଗୋଷ୍ଠୀର ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ରଚନା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର ଉକ୍ତ ରଚନାରେ ବାର ମାସର ଘଟଣାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଶାଶୁଙ୍କର ରାଧାଙ୍କୁ ଗଞ୍ଜଣା ଓ ରାଧାଙ୍କର ଶାଶୁଙ୍କ ପ୍ରତି କଟୂ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରକୁ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ରୂପ ଦିଆଯାଇଛି । ଗୀତଟି ମାର୍ଗଶିର ମାସର ଘଟଣାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ମାର୍ଗ-

---

୭୦ ॥ ଶ୍ରୀରାଧା ଶାଶୁ ବୋହୂ କଳି—ବଳରାମ ଦାସ ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/362
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ଶିର ମାସ ସରିବାକୁ ବସିଲାଣି, ରାଧା ଦହି ବିକା ବ୍ୟବସାୟରେ ମନ ଦେଉ ନାହାନ୍ତି । ସେ ବାପଘରୁ କିଛି ଆଣି ନାହାନ୍ତି, ଘର କାମ କିଛି କରୁନାହାନ୍ତି, ଦିନର ଅଧିକବେଳରେ ଗୁରିଅର ନିଦା ଘୃତ ଖାଇ ଗାରିମା ଦେଖାଉଛନ୍ତି । ଏ ସବୁ ଶାଶୁଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସହ୍ୟ ହୋଇଛି । ସେଥିଲାଗି ସେ ତାଙ୍କୁ ଝୁଣ୍ଟି ନିର୍ମୁଳୀ ବୋଲି ଗାଳି ଦେଉଛନ୍ତି ।

ରାଧା ଶାଶୁଙ୍କ ଗାଳିର ଜବାବ ଦେଇ କହୁଛନ୍ତି, ମୁଁ କିପରି ଦହି ବିକିବି ? ମୋ ପ୍ରତି ତୁମର ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ । ତୁମ ଝିଅକୁ ମୋ ପିଛା ସବୁ ବେଳେ ଲଗାଇ ଥାଅ । ମୋର ଛିଦ୍ର ଦେଖି ଗୀତ ବାନ୍ଧୁଥାଅ । ଶାଶୁ କହୁଛନ୍ତି, ତୁ ଘରୁ କଉଡ଼ି ଚୋରାଇ ଗୁଡ଼ିଆ ଘରେ ପହୁଞ୍ଚୁ, ଶିକା ଉପରୁ ଛେନା ଚୋରାଇ ଓଳିଆ ସନ୍ଧିରେ ଚକଟି ଖାଉ । ଶାଶୁଙ୍କର ମାର୍ଗଶିର ମାସର ଗାଳି ସହି ନ ପାରି ରାଧା କୁଚଲା ଗୁଣ୍ଡ ଖାଇ ମରିବାର ଧମକ ଦେଉଛନ୍ତି ।

ମାଘ ମାସ ଗୀତରେ ଶାଶୁ ରାଧାଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି-ତୋ ବାପ ଚୁଡ଼ା ଦୁଇ-ମାଣ ଧରି ଆସିଥିଲା, ତୁ ସେଥିରୁ ନଣନ୍ଦକୁ କିଛି ନ ଦେଇ ଏକା ଖାଇଲୁ । ବାପ ଘର ହଳଦୀରୁ ଖଣ୍ଡେ ନଣନ୍ଦକୁ ଦେଲୁନାହିଁ । ତୋ ବାପ ଘରେ କିଛି ଖାଇବାକୁ ନଥାଏ, ସେଥିପାଇଁ ସେ ଏଠାକୁ ଖାଇବାକୁ ଆସେ, ଗାଁରେ ମିଛରେ ଗପେ ମୁଁ ଝିଅ ଘରକୁ ଭାର ଆଣିଥିଲି ।

ଫଗୁଣ ମାସରେ ଚଟେଶ୍ୱର ଦୋଳ ଦେଖିବାକୁ ଯାଇ ଶାଶୁ କିପରି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୁର୍ବଳତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲେ ତାହାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି କହୁଛନ୍ତି :

ସାନଟି ଦିନୁ ବଡ଼ ବଟୋଳି
ଚୋକାଗୁଡ଼ାଏ ଘେନି ଯାଉ ଖେଳି
ରାଧା ଲୋ ସାନୁଟି ଦିନୁ ତ ବଡ଼ ଅସନ୍ତୋଷି
ଭଣ୍ଡିକା ସଙ୍ଗତେ କଲୁ ପୀରତି
କହଇ ସଖୀ ତୋ ସେକାଳ କଥା
ତୋ ଭାଉଜ କହିବ ଲୋ ସବୁ ଦେବତା ॥ ୪୫

ଶାଶୁଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆକ୍ଷେପର ସାରାଂଶ ହେଉଛି—ରାଧା ଶାଶୁ ଘରେ ତିବତ ଖାଇ କାନରେ ସୁନା କାପ ପିନ୍ଧି ଘର ଛୁଡ଼ି ବୁଲୁଥାନ୍ତି । କିଛି କାମ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଶାଶୁଙ୍କୁ ଜବାବ ଦିଅନ୍ତି । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ମାସରେ ରାଧା ଘରଟି ଭିତରେ ଶୋଇଥାନ୍ତି । ଅଷାଢ଼ ମାସରେ ଗାଈମାନେ ଯେତେବେଳେ ବାହୁଡ଼ି ଦୁଧ ଦିଅନ୍ତି ସେତେବେଳେ ରାଧା ଦହି ଗୋଳାଇବାକୁ ଯାଇ ସର [illegible]

ଲୁଚିକି ଖାଆନ୍ତି ଓ ଅଧେ ଦୂତୀ ପାଖକୁ ପଠାନ୍ତି । ରାଧା ହରଣ୍ଡୋଲୀ, କାହ୍ନୁ ହରଣ୍ଡୋଲା । ଦୁହେଁ ସବୁବେଳେ ପ୍ରେମରେ ମାତି ଥାଆନ୍ତି । ଦୂତୀ ଏ ସବୁର ମୂଳ । ରାଧା ଗୃହ ମାସରେ ଖଣ୍ଡେ ଲୁଗା ଚିରନ୍ତି ।

ରାଧାଙ୍କର ଶାଶୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକ୍ଷେପ ହେଉଛି—ଶାଶୁ ସବୁବେଳେ ରାଧାଙ୍କୁ ଗୋଇଠାମାଡ଼ ଦେବାକୁ ବସି ଥାଆନ୍ତି । ସେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ମାସର ଟାଣ ଖରାଦିନେ ସକାଳୁ ଉଠି ସବୁ ବାସିକାମ କଲେ ମଧ୍ୟ ଶାଶୁଙ୍କ ହିଂସାରୁ ରକ୍ଷା ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ମୂର୍ଖ ସ୍ୱାମୀର ଅତ୍ୟାଚାରକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ରାଧା କହୁଛନ୍ତି—

ତୁମ୍ଭ ବଡ଼ ପୁଅ ଗୋ ଗୋଠେ ଥାଇ
ଘରକୁ ଆସଇ ଭୁରାଣି ଖାଇ
ଦଣ୍ଡେ ବାଢ଼ି କରି ନ ଦେବ ଯେବେ
ଭେଟୁଁ ମାରଇ କେନ୍ଦୁ ବାଡ଼ି ତେବେ
ବଡ଼ ମୂରୁଖ ତୁମ୍ଭ ବଡ଼ ପୁଅ
ମୋ ପିଠିକି ମାରଇ କହୁଣୀ ଡିଅ ।

ଗାଉଡ଼ ଘରର ଦୈନନ୍ଦିନ ଘଟଣାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଶାଶୁ ବୋହୂଙ୍କ ଭିତରେ ଯେଉଁ କଳିର ସୂତ୍ରପାତ ହୁଏ, ତାହାହିଁ ଏଠାରେ ରାଧା ଓ ରାଧାଙ୍କ ଶାଶୁଙ୍କଠାରେ ଆରୋପ କରାଯାଇଛି । ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ସାଧକ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧାଙ୍କର ସ୍ଥାନ କେଉଁଠି ଥିଲା ଉକ୍ତ କବିତାଟି ତାର ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ଦିଏ ।

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର ‘ଶ୍ରୀ ରାଧା ଶାଶୁ ବୋହୂ କଳି’ ସଦୃଶ ଖେମୁଣ୍ଡି ରାଜ ନରହରିଙ୍କ ଭଣିତାରେ “ଶାଶୁ ବୋହୂ ଛଟା” ॥୬୧॥ ନାମକ ଏକ କବିତା ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଏହା ‘କ’ଠାରୁ ‘କ୍ଷ’ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚଉତିଶା ରୀତିରେ ଲିଖିତ ହୋଇଛି । ‘କ’ ଅକ୍ଷରର ଗୀତକୁ ରାଧାଙ୍କର ବଚନିକା ଓ ‘ଖ’ ଅକ୍ଷରର ଗୀତରୁ ଶାଶୁଙ୍କର ବଚନିକା, ଏହି କ୍ରମରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅକ୍ଷର ଗୁଡ଼ିକୁ ରାଧା ଓ ଶାଶୁଙ୍କର ବଚନିକା ରୂପେ ସମଗ୍ର ଗୀତି କବିତାଟିକୁ ଲେଖାଯାଇଛି । କେବଳ କେତେକ ପଦରେ ରାଧା, ଶାଶୁଙ୍କୁ ଦେଇଥିବା କଟୁ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରର ବର୍ଣ୍ଣନା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟତ୍ର ସେ ଶାଶୁଙ୍କଠାରୁ ପାଉଥିବା ନିର୍ଯ୍ୟାତନାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି । ଶାଶୁ ରାଧାଙ୍କୁ ଯେଉଁଭଳି ମର୍ମଭେଦୀ ଗଞ୍ଜଣା ଦେଇଛନ୍ତି ତାହା ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା ‘ଶ୍ରୀରାଧା ଶାଶୁ ବୋହୂ କଳି’ର ଗଞ୍ଜଣାଠାରୁ ଆହୁରି ତୀବ୍ର ହୋଇଛି । ଶାଶୁଙ୍କ ଗଞ୍ଜଣାର ସାରମର୍ମ ହେଉଛି — ରାଧା ଘର ଭିତରେ ଲୁଚି

---

୬୧ ॥ ଶାଶୁବୋହୂ ଛଟା—ଖେମୁଣ୍ଡୀ ରାଜ ନରହରି
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

କରି ସର ଲବଣୀ ଖାଆନ୍ତି । ଦିନ ଘଡ଼ିକରେ ଦହି ବିକି ଯାଆନ୍ତି, ସବୁବେଳେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବାଟ ଚାହୁଁ ଥାଆନ୍ତି, ଇତର ଶ୍ରେଣୀସ୍ଥା ଦୁଷ୍ଟଚରିତ୍ରା ନାରୀ ପରି କଣିଆଇ ଚାହାନ୍ତି, ସଦାସର୍ବଦା ସୁନ୍ଦର ଖୋସା ବାନ୍ଧି ଦାଣ୍ଡରେ ବୁଲନ୍ତି । ବିବାହିତ ସ୍ୱାମୀକୁ ପାସଙ୍ଗରେ ପକାନ୍ତି ନାହିଁ, ଛାତି ଫୁଲାଇ ବାଟ ଚାଲନ୍ତି । ଗଭାରେ ଫୁଲ ଖୋସୁଥାଆନ୍ତି । ଭଣଜା ସଙ୍ଗରେ ପ୍ରୀତି କରିବା ପାଇଁ ପାଗଳିନୀ ପରି ହୁଅନ୍ତି ଓ ଚେରହାତ ଶାଢ଼ୀ ନ ହେଲେ ଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧନ୍ତି ନାହିଁ । ଶାଶୁଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରାଧା ତାଙ୍କ ଘର ପାଇଁ ସବୁ ଅମଙ୍ଗଳର କାରଣ ।

ରାଧା ଶାଶୁଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ଦେଇ କହନ୍ତି—ତୁମେ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ସବୁବେଳେ ବାଦ ଲଗାଇଛ । ମୁଁ ଏହା ସବୁ ସହି ନପାରି ନଈରେ ଡେଇଁ ପଡ଼ିବି । ରାଧା ଆଉ ଶାଶୁଙ୍କର ଗଞ୍ଜଣା ସହିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହନ୍ତି । ସେ ଅଗ୍ନିରେ କିମ୍ବା ଯମୁନା ଜଳରେ ଝାସ ଦେବେ । ଶାଶୁଙ୍କ ଜ୍ୱାଳାରେ ରାଧାଙ୍କର ସ୍ୱାମୀ ଘରେ ନରହି ଗୋଷ୍ଠରେ ରହନ୍ତି । ନଣନ୍ଦଙ୍କର ଗଞ୍ଜଣା ତାଠାରୁ ଆହୁରି ତୀକ୍ଷ୍ଣ । ସବୁବେଳେ ସେ ରାଧାଙ୍କ ନାମରେ ଚଗ ଛୁଡ଼ୁଥାଏ । ରାଧା ଷୋଳସହସ୍ର ବୃଷଭର ଅଧିପତି-ବୃଷଭାନୁ ରାଜ ନନ୍ଦିନୀ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା କର୍ମ ଅବଳରେ ଏ ପ୍ରକାର ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ସହୁଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କର ଦୁରବସ୍ଥାକୁ ରୂପ ଦେଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ମାଏଗୋ ଝରୁ ଥାଇ ମୋର ନୟନୁ ନୀର ।
ଝଂଝୀର ମରୁ ଥାଅ ନିରନ୍ତର ।
ଝାଡ଼ କନ୍ଦରେ ମୁଁ ପଶିବି ଯାଇଁ ।
ଝାଡ଼ ଝର ପାଣି କନ୍ଦମୂଳ ଖାଇ ।
ମାଏ ଗୋ ଝାସିବି ଅନଳେ ।
ଝଗଡ଼ ଏଡ଼ିବି ଯମୁନା ଜଳେ ।

ରାଧା ଶାଶୁ ନଣନ୍ଦଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଇ ଶାଶୁଙ୍କୁ ଚାଣ୍ଡୁଣୀ ମାଡ଼ର ଧମକ ଦେବାକୁ ପଛାନ୍ତି ନାହିଁ । ରାଧାଙ୍କର ଉଗ୍ର ମୁଖରା ରୂପଟି ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଉପରୋକ୍ତ ଶାଶୁ ବୋହୂ କଳି ମୂଳକ ଦୁଇଟି କବିତାରୁ ଆମେ ଯେଉଁ ରାଧାଙ୍କୁ ଆବିଷ୍କାର କରୁ ତାଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ତନ୍ତ୍ରର ଶ୍ରୀରାଧା କିମ୍ବା ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ତତ୍ତ୍ୱର କେନ୍ଦ୍ର ରୂପିଣୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ରଖି ହେବନାହିଁ । ସେ ହୋଇଛନ୍ତି ସାଧାରଣ ପରିବାରର ଜଣେ ଗୋପନ ପ୍ରେମ ତତ୍ପରା, ନିର୍ଯ୍ୟାତିତା ତଥା ମୁଖରା ନାରୀ । ଏହି ରାଧାହିଁ ଏକ ସମୟରେ ସାଧାରଣରେ ସୁପରିଚିତା ଥିଲେ ଏବଂ ଲୋକପ୍ରିୟ ଗୀତି କବିତା ରାଜ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଅବାଧ ବିହାର ଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୀତି କବିତା ଗୁଡ଼ିକ ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ଏହି ସତ୍ୟରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ପଡ଼େ ।

ଅଚ୍ୟୁତ ଗୋସାଇଁଙ୍କ "ପଦାବଳୀ" ।।୬୨।। ରେ ଛଅଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୀତକାର ସମାହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏଥିରେ ପ୍ରଥମ ଗୀତକାରେ କୁଞ୍ଜରେ ରାଧା-କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରମଣାନ୍ତ ସୁପ୍ତନିଦ୍ରା ଓ ପ୍ରଭାତରେ ରାଧାଙ୍କର ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହେତୁ ଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଚେଷ୍ଟା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ଗୀତକାରେ କୃଷ୍ଣ କର୍ତ୍ତୃକ ରାଧାଙ୍କର ବେଶ ବିନ୍ୟାସ ଓ ତୃତୀୟ ଗୀତରେ ରାଧାଙ୍କର ସ୍ୱଗୃହ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଚତୁର୍ଥ ଗୀତକାରେ, ରାଧା ବିଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାର ଓ ନୀଳ ଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧି ସୁବାସ ତୈଳ ଓ କୁଙ୍କୁମ ଘେନି ଯମୁନାକୁ ସ୍ନାନ ପାଇଁ ସଖୀ ଗହଣରେ ଗଲାବେଳେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମନକୁ ହରଣ କରିଛନ୍ତି । ଷଷ୍ଠ ଗୀତକାରେ ରାଧା ରୂପ ଦର୍ଶନ ହେତୁ କୃଷ୍ଣ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ଗୋଦୋହନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅନ୍ୟମନସ୍କ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ରାଧା ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ବିଭୋଳ ହୋଇ ମୂର୍ଚ୍ଛିତା ହୋଇଛନ୍ତି । ତତ୍ପରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣ କେଳି କରିଛନ୍ତି । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ କବି ବନମାଳୀ ଦାସଙ୍କର "ରାଧା କୃଷ୍ଣ ରସ କେଳି" ।।୬୩।। ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରସିକତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଯମୁନା କୂଳରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖି-"କିଗୋ ରାଧା ଭେଟି ନଦେଇ ମୋତେ, ଏଡ଼େ ନିର୍ଦ୍ଦୟୀ ଭଣ୍ଡି ଗଲୁ ମୋତେ" କହିବା ଫଳରେ ରାଧା କହିଛନ୍ତି—

ରାଧିକା ବୋଲନ୍ତି ଶୁଣ ଶ୍ରୀପତି । ନଯାଇ କଳା ପୁରୁଷଙ୍କ କତି
ଯମୁନା କଳା ନପଶାଇ ଜଳେ । ନ ଗୃଳଇ କଳା ମେଘର ତଳେ ।

ରାଧାଙ୍କର ଛଳନା ଗର୍ଭିତ ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ବାକ୍ୟ ବିନ୍ୟାସର ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରରେ କୃଷ୍ଣ କଳା ରଙ୍ଗର ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା ପୂର୍ବକ କେଶ, କଜ୍ଜ୍ୱଳ, ଝିଣ୍ଡା, ଗୁଞ୍ଜା, କଳା ଗୃମର, ଭ୍ରମର, କୃଷ୍ଣଗାଈ, କୋକିଳ, କଳା ମେଘ, କଳା ତିମିର, ତାଳ କାଠ, ଧୂପ, ଗମ୍ଭୀର ଜଳ, ଗୋବର, ହାଣ୍ଡି, ଶାଗ, ମାଠିଆ, କଳା କାଚ, ଝଇର, ମଇଁଷି, କଳାସୂତା, ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକା, କଳାମୁଗୁନି ପଥର, କଳାହସ୍ତୀ, କଳା ଅଙ୍ଗାର, କଳା ଡୋଳା, କଳା ମୁଗ, କମଗଢ଼ିବା ଯୋଗ୍ୟ କଳା ଅଙ୍ଗାର, କଷଟି ପଥର, କଳା ଗୋଲମରିଚ ଆଦିର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ ରାଧାଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରି ତାଙ୍କ ସହିତ କେଳି କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ କବିତା ସହିତ ବଡ଼ୁ ଚଣ୍ଡୀ ଦାସଙ୍କର ।।୬୪।। ଏକ ରଚ-

---

୬୨ ।। ଅଚ୍ୟୁତ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ପଦାବଳୀ—
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୬୩ ।। ରାଧା କୃଷ୍ଣ ରସକେଳି—ବନମାଳୀ ଦାସ (ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ)
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୬୪ ।। ବୈଷ୍ଣବୀୟ ନିବନ୍ଧ (ପୃ ୧୨୬-୧୨୭) ରେ ଉଦ୍ଧୃତ ।

ନାର ସାଦୃଶ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ମୂଳ ଭାରତୀୟ ପରମ୍ପରାରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣ କେଳି କଥାର ସମାନତା କିପରି ଥିଲା ତାହା ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଅନ୍ୟତମ କବି ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତଙ୍କର "ନାଗରବର, ଝୁମୁ ଝୁମୁ ନ କର ନେପୁର" ॥୬୫॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି—ମୁଁ ସ୍ତ୍ରୀ ସଂସାରରେ ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର, କଞ୍ଚା ଡାଳିମ୍ବ ଯେପରି କଷା ଲାଗେ ଓ କଞ୍ଚା ବାଉଁଶରେ ନିର୍ମିତ ଧନୁ ଯେପରି ଟଙ୍କାର ସହିପାରେ ନାହିଁ, ଫୁଲ କଢ଼ିକୁ ଭାଙ୍ଗି ଆଘ୍ରାଣ କରିବା ଯେପରି ମୂଲ୍ୟହୀନ, ମୋତେ ଭୋଗ କରିବାର ଆଶା ତୁମ ପକ୍ଷରେ ସେପରି ଏକ ନିଷ୍ଫଳ ପ୍ରୟାସ ମାତ୍ର । ଉକ୍ତ କବିତାଟିର ଲାଳିତ୍ୟ ଓ ଭାବଗର୍ଭିକତା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଭୋଗ୍ୟ ।

ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣପ୍ରାଣତା ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବା କବିତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କର ॥୬୬॥ "କାହ୍ନି ପାଇଁ ରାଧା ସୁନ୍ଦରୀ ଯମୁନା ଗାଧୋଇ ଯାନ୍ତିଗୋ, ନୟନେ ଦେଖିଲେ ପାଦ ନ ଚଳଇ ତେରେଛେ ଅନାଇ ଥାଉ" ଓ ଦୁଃଖୀ ଶ୍ୟାମଙ୍କର ॥୬୭॥ —"ସଖୀ ଗୋ ମୋ ମନେ ଲାଗିଲେ ଶ୍ୟାମ

ରଙ୍ଗେ ଆଖି ଠେକି ଗୁନ୍ଧିଲେ ନିରେଖି ମରମେ ଭେଦିଲ କାମ"

ଶୀର୍ଷକ କବିତା ଦୁଇଟି ସେହିପରି ସରସତା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବଂଶୀ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣ କରି ରାଧାଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ଉଦ୍‌ବେଳିତାକୁ ରୂପଦେଇ କବି ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ ॥୬୮॥ "ଅବଳାନାରୀ ମୁଁ ସେ ମରିବି ଝୁରି, କିମ୍ପାଇ ବଜାନ୍ତି କୃଷ୍ଣ ରସ ମୁରଲୀ" ଶୀର୍ଷକ ଏକ କବିତା ଓ ମାଧବ ଦାସ "କଳାକାହ୍ନୁ ମୋ ନାମେ ବଜାନା ବେଣୁ, ତୋର ବେଣୁ ଶୁଣି

---

୬୫ ॥ ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତଙ୍କର ଏକ କବିତା—

ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୬୬ ॥ ନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କର ଏକ କବିତା—

ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୬୭ ॥ ଦୁଃଖୀ ଶ୍ୟାମଙ୍କର ଏକ କବିତା—

ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୬୮ ॥ ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସଙ୍କର ଏକ କବିତା—

ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

ଚେତନା ତରଳ, ଅଧୀର ସନ୍ତ୍ୱନ ଜାନୁ" ॥୬୯॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତା ରଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ରାଧାଙ୍କର ଶାଶୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଅବଜ୍ଞା ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବା କବିତା ରୂପେ ରାଧାନନ୍ଦଙ୍କର॥୭୦॥— "କହ ଗୋ ନଣନ୍ଦ ଶାଶୁଙ୍କ ଆଗରେ ମୋହର ସଙ୍ଗେ କର୍ମା ଲଗିଛି, ମୁଁ ଯେବେ ଭଣଜା ବରି ଆବୋଶଲି ତାହାଙ୍କର ଜୀପ ଯାଉଛି" ଶୀର୍ଷକ କବିତା ଓ ରାଧାଙ୍କର ଦମ୍ପୁଣାସ୍ଥ ଅବସ୍ଥା ସୂଚକ କବିତା ରୂପେ କୃଷ୍ଣବନଙ୍କର "କହଇ କମଳ ମୁଖୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅଗତେ ଦେଖି" ॥୭୧॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତା ଦୁଇଟି ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଶେଷୋକ୍ତ କବିତାରେ ରାଧାଙ୍କର ଅବସ୍ଥାକୁ ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ଖଳ ବଚନ ମାନ କେତେ ସହିବରେ କଦମ୍ବରସ
ପାଷାଣେ ଗଢିଛି କି ତନୁ ମୋ ଜୀବନ
ଗଞ୍ଜଣା କେତେ ସହିବି, ଗରଳ ଖାଇ ମରିବି
ଗଳା ପରି ଦଳୁ ଝୋଳୁଛି ହୃଦରେ କଦମ୍ବ ରସ ।"

ମଧୁସୂଦନ ଦ୍ୱିଜଙ୍କର ॥୭୨॥ "ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଦେଖିଲି ଗୋ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଦେଖିଲି" ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧା ଦର୍ଶନ ଜନିତ ବିହ୍ୱଳ ଭାବ ସଫଳ ଭାବରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି । ଠିକ୍ ସେହିପରି ଦ୍ୱିଜ ଶତ୍ରୁଘ୍ନଙ୍କର "ବୃଷଭାନୁ ସୁତା ମଦନ ଆରତେ ଦୂତୀ ଆଗେ କହେ ବାଣୀ" ॥୭୩॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ଦର୍ଶନ ଜନିତ ମୁଗ୍ଧଭାବ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏକ ଅଜ୍ଞାତ କବିଙ୍କର "ସ୍ନେହ ବନେ ମୁହିଁ ନୀର ଆଣିଗଲି ଦେଖିଲି କଦମ୍ବ ମୂଳେ,

---

୬୯ ॥ ମାଧବ ଦାସଙ୍କର ଏକ କବିତା—
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୭୦ ॥ ରାଧାନନ୍ଦଙ୍କର ଏକ କବିତା—
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୭୧ ॥ କୃଷ୍ଣବନଙ୍କର ଏକ କବିତା—
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୭୨ ॥ ମଧୁସୂଦନ ଦ୍ୱିଜଙ୍କର ଏକ କବିତା—
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୭୩ ॥ ଦ୍ୱିଜ ଶତ୍ରୁଘ୍ନଙ୍କର ଏକ କବିତା—
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

ତ୍ରିଭଙ୍ଗ ଭଙ୍ଗୀରେ ଉଭା ହୋଇଛନ୍ତି ଦେଖି ମୁଁ ହୋଇଲି ଭୋଳେ" ॥୭୪॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧା କପଟ କୃଷ୍ଣରୂପ ଦର୍ଶନରେ କାମ ଜର୍ଜରିତା ହୋଇ ଦୂତୀ ପ୍ରେରଣ କରିଛନ୍ତି, ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି ।

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଭଣିତାରେ ମିଳୁଥିବା ॥୭୫॥ "ରାଧେ ଗୋ ହସ୍ତରେ ଦର୍ପଣା, ମୁଣ୍ଡରେ ଅର୍ପଣା, କାନ୍ଧରେ ପଟନୀ ଶାଢ଼ୀ" ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଯମୁନା ବାରଣ କରିବା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ରାଧାଙ୍କର ବେଶକୁ ନିପୁଣ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଯଥା—

"ନାକେ ନାକଚଣା ଗୋଡ଼ରେ ପାହୁଡ଼ ହସ୍ତରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବାହି
ଡାଳମ୍ବା ନେତକୁ ଉଠାଣି ବୟସ, ନେଉଛି ନ ରହୁଁ ରହି ।

ଏହା ଅତି ସରଳ ଗ୍ରାମ୍ୟ ରୀତିରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ହେତୁ ହୃଦ୍ୟ ହୋଇଛି ।

କମ୍ବୁ ଦାସଙ୍କର ॥୭୬॥ "ଆଗୋ ରାଧିକା ତୁଗୋ ଭୁବନ ମୋହିନୀ ଗୋପିକା" ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରତି ସ୍ତୁତି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଗୋପୀନାଥ ଭଞ୍ଜଙ୍କର 'ନିକୁଞ୍ଜ ବନରେ ପ୍ରାଣସଖି ନିକୁଞ୍ଜ ବନରେ' ॥୭୭॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧାଙ୍କ ଦେହରେ ଥିବା ରତି ଚିହ୍ନକୁ ଦେଖି ସଖୀମାନେ କିପରି ପରିହାସ କରିଛନ୍ତି ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇଛି । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସଙ୍କର "ବସିଲେ କୁସୁମ ଶେଯେ ରତି କେଳି ସାରି ଗୋ" ॥୭୮॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧାଙ୍କର ରମଣାନ୍ତ ବେଶର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି ।

---

୭୪ ॥ ଏକ ଅଜ୍ଞାତ କବିଂକ ରଚନା—
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଂକ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୭୫ ॥ ବଳରାମ ଦାସଂକର ଏକ କବିତା
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଂକ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୭୬ ॥ କମ୍ବୁ ଦାସଂକର ଏକ କବିତା
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଂକ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୭୭ ॥ ଗୋପୀନାଥ ଭଞ୍ଜଂକର ଏକ କବିତା
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଂକ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୭୮ ॥ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସଙ୍କର ଏକ କବିତା
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

କବିଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖ ନଥିବା ଦୁଇଟି କବିତା-"ଦିନେଟି ରଜନୀ ଅର୍ଦ୍ଧେ ଗଲି ତାର ପାଶେ" ॥୭୯॥ ଓ "ଦୂତୀ ବୋଲଇ ଶୁଣ ପରାଣ, ମିଛେ ହେ ବୋଲୁ ତୁ ଗୋବିନ୍ଦ ଆଣ" ॥୮୦॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ସାରଳା ମହାଭାରତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଧାଙ୍କ ପଦ ପ୍ରହାର ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଇଙ୍ଗିତରେ ଦିଆଯାଇଛି ।

ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମୁସଲମାନ କବି ସାଲବେଗଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଗୀତି କବିତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଗୀତି କବିତା ରାଧା କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମବିଳାସକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ରଚିତ ହୋଇଛି । ଏ ଧରଣର ୩୧ଟି ଗୀତି କବିତା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏଗୁଡ଼ିକରେ ଭାଷାର ଲାଳିତ୍ୟ, ସଙ୍ଗୀତମୟତା, ସ୍ୱାଭାବିକତା ପୂରି ରହିଛି । ଓଡ଼ିଆ ଗୀତି କବିତା ରାଜ୍ୟରେ ଏହାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅତୁଳନୀୟ । କବି ରାଧାଙ୍କୁ ନବ କିଶୋରୀ, ସମସ୍ତ ରୂପ ଗୁଣର ଆଧାରଭୂତା ବ୍ରଜ ରମଣୀ ମଣି ଓ ନିଜର ଇଷ୍ଟଦେବୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ବିଷୟ "ରାଧା ମଧୁର ମଙ୍ଗଳ ମୂରତି" ॥୮୧॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ଲୀଳାରେ ଅତି-ମାନବିକତାର ଆରୋପ କରି ନାହାନ୍ତି । ପୂର୍ବ ପ୍ରଚଳିତ ଘାଟ ସଧା କଥା ବଂଶୀ-ବିଳାସ, ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲଘୁ ଗ୍ରାମ୍ୟ ରସ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାକ୍ ଚାତୁରୀ ଆଦିକୁ କବି ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ରୂପ ଦେଲାବେଳେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସାଧାରଣ ପ୍ରେମିକା ସ୍ତରକୁ ନେଇ ଆସିଛନ୍ତି ।

"ନିରାଶ ନକର ରାଧେ ଅଳପ ଅନାଅ ଏଣିକି" ॥୮୨॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି-ତୁ ସାନବେଳେ ଗୋପାଳ ବାଳକ ମେଳରେ ମୋତେ ବରଣ କରିଛୁ, ଏକଥା କଣ ତୋର ମନେ ନାହିଁ ? ଯଦି ମନେଥାଏ ତେବେ ତୋର ସଖୀମାନଙ୍କୁ ପଚ୍ଛିର, ସେତେବେଳେ ତୁ କଢ଼ି ଥିଲୁ । ଏବେ ଫୁଲ ରୂପେ ଫୁଟି ବାସ ଦେଲୁଣି । ତୋ ମୁଖରେ ତାମ୍ବୁଲ, ନୟନରେ କଜ୍ଜ୍ୱଳ ଓ କୁଚରେ ପତ୍ରାବଳୀ ଦେଇଲୁଣି, ତୁ ହସି କଥା କହି ଶିଖିଲୁଣି, ରସିକତା

---

୭୯ ॥ ଅଜ୍ଞାତ କବିଙ୍କର ଦୁଇଟି କବିତା
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୮୦ ॥ ଅଜ୍ଞାତ କବିଙ୍କର ଦୁଇଟି କବିତା
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୮୧ ॥ ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ
ଝଙ୍କାର ପତ୍ରିକା ନବମ ବର୍ଷ ଦ୍ୱାଦଶ ସଂଖ୍ୟା ।

୮୨ ॥ ନିରାଶ ନ କର ରାଧେ ଶୀର୍ଷକ କବିତା OL/740 (ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା)
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

କରି ଜାଣିଲୁଣି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥାର ଉତ୍ତରରେ ରାଧା କହୁଛନ୍ତି - ସବୁଦିନେ କଣ ଏକ କଥା ଥାଏ ?

ସେହିପରି "ଆହା ଯେ ଗୁଆଲୁଣୀ ହୁଆବରନ ଚାଲି ତୋରେ" ||୮୩|| ଶୀର୍ଷକ କବିତାଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସରଳ ଓ ଭାବ ଗର୍ଭକ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି- ହେ ରାଧା । ତୁ ବାଙ୍କେ ବାଙ୍କେ ଚାଲିଯାଉଛୁ । କିଛି କହୁ ନାହୁଁ । ମୋ ଉପରେ ତୁ କି ମାନ କରିଛୁ ? ତୁ ପାଦରେ ନୂପୁର, କାନରେ କାନଫୁଲ ପିନ୍ଧି ଯମୁନାକୁ ଗାଧୋଇ ଯାଉ । କଦମ୍ବ ମୂଳରେ କୃଷ୍ଣ ଅଛନ୍ତି, ତୋର କଣ ମନେ ନାହିଁ । ତୁ କାନରେ କୁଣ୍ଡଳ, ଗଳାରେ ମୋତିମାଳ, ହାତରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବାହି ପିନ୍ଧି, ମୁଣ୍ଡରେ ଦହି ପସରା ରଖି ଯାଉଛୁ । ତୋ ମୁଣ୍ଡରୁ ଦହି ଝଲକି ପଡ଼ିବ । ତୁ ସରୁ ଝୀନ ଶାଢ଼ୀକୁ ଭିଡ଼ି ପିନ୍ଧିଲେ ବି ତାହା ମଝିରେ ଲେଉଟୁଛି । ତୋ କାଙ୍ଖରେ କଳସୀ ଥିବା ହେତୁ ତୋ ସ୍ତନ ଯଉବନ ଫୁଟି ଦିଶୁଛି । ସାଲବେଗ କହୁଛନ୍ତି ହେ ରାଧା ! ତୁ ଯଦି ମୁହିଁ ଟେକି ଚାହିଁ ମାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବୁ ତେବେ ପ୍ରାଣପତିକୁ ପାଇବୁ ।

'କାହ୍ନୁ ହେ ମୁଁ ତ କଢ଼ି କୁସୁମ ||୮୩ (କ)|| ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧା କହୁଛନ୍ତି-ହେ କାହ୍ନୁ ମୁଁ ଫୁଲ କଢ଼ି ଭଳି, କଢ଼ି ଫୁଟିଲେ ସିନା ବାସ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ହେ କଳା କହ୍ନାଇ, ତୁମେ କାହିଁକି ନଟବର ବେଶ ଧରିଛ । ତୁମେ ମୋର ଭଣଜା, ମୁଁ ତୁମର ମାଇଁ ଏକଥା କଣ ତୁମର ମନେ ନାହିଁ । ତୁମେ ବାଟ ଛାଡ଼ିଦିଅ, ମୁଁ ସଖୀ ସଙ୍ଗରେ ଯିବ । ମୁଁ ମାତାଙ୍କ ଶପଥ, ପିତାଙ୍କ ରାଣ ଦେଇ କହୁଛି, ଫେରିଲା ବେଳେ, ତୁମକୁ ସୁରତ ଦେବ । ମୁଁ ଗୁରୁ ଗୁରୁଜନଙ୍କ କଥା ନମାନି ଆସିବା ହେତୁ ଯେଉଁଥିକି ଡରୁଥିଲି ସେଥିରେ ପଡ଼ିଲି ।

ସେହିପରି "ନନ୍ଦକୁମର ଛାଡ଼ି ପଣତ ଫେର" ||୮୪|| ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବାରଣ କରି କହୁଛନ୍ତି, ହେ କାହ୍ନୁ ! ମୋତେ ବାଟ ଛାଡ଼ିଦିଅ ।

---

୮୩ || 'ଅହା ଯେ ଗୁଆଲୁଣୀ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୮୩ || [କ] 'କାହ୍ନୁ ହେ ମୁଁ ତ କଢ଼ି କୁସୁମ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/740
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୮୪ || 'ନନ୍ଦକୁମର ଛାଡ଼ ପଣତ ଫେର' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

ମୋର ଯୁବା ବୟସ, ତୁମେ ବାଳୁତ ପିଲା, ତୁମେ କପଟ ଏତେ ରତିରସ ଜାଣିଲ । ମୋତେ ବାଟ ଛାଡ଼ିଦିଅ ମୁଁ ଯିବି ।

'ଆହେ କାହ୍ନୁ ମୁରଲୀ ଧରି, ଲେଖାରେ ତୁ ମୋର ଭଣଜା ପରି' ।।୮୫।। ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି-ହେ କୃଷ୍ଣ, ତୁ ଲେଖାରେ ମୋର ଭଣଜା ହେବୁ, ତୁ ଗୋପରେ ଗୋପୀଙ୍କୁ ଭଗାଇ ଛେନା କାକରା ଖାଉ, ମୁଁ ତୋର ନିଜର ମାଇଁ, ଲେଖା ଯୋଖାରେ ବି ନୁହେଁ । ତୁ ଠାହି ଠାପରା କରୁଛୁ । ମୁଁ ତୋ ମାମୁଁଙ୍କୁ କହି ଗୁଣ୍ଠ ମରାଇବି । ତୋ ମା ଯେତେବେଳେ ଗୁଣ୍ଠ ଧରିଥାଏ, ସେତେବେଳେ ତୁ ଡରରେ ମୋ କୋଳରେ ଲୁଚିଥାଉ । ଗୋପରେ କେତେ ସ୍ତ୍ରୀ ଅଛନ୍ତି । ତୁ କିନ୍ତୁ ରାଧା ରାଧା ଡାକି ବେଣୁ ବଜାଉଥାଉ । ସମସ୍ତେ କହୁଛନ୍ତି କୃଷ୍ଣ ଯୋଗେ ରାଧା ନାଶ ଗଲା ଓ ଦୋଷୀ ହେଲା । ଏ ନିନ୍ଦା ଅପବାଦ ସହି ନପାରି ମୁଁ ମହୁରା ବିଷ ଖାଇବି । ଏହା ଶୁଣି କୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି,ହେ ରାଧା-ଯେତେ ଯିଏ ନିନ୍ଦା ଅପବାଦ ଦିଅନ୍ତୁ ପଛେ ତୁ ମୋର ହୃଦୟର ହାର । ତୋ ମନ ଓ ମୋ ମନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ କିଛି ନାହିଁ ।

''କାଳିଆ କାଳିଆ ବୋଲି, ଝୁରିଆ ଝୁରିଆ ମଲି'' ।।୮୬।। ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧା କହୁଛନ୍ତି-କାଳିଆ ମୋତେ କି ମନ୍ତ୍ର କଲା, ମୁଁ କାଳିଆ ଯୋଗେ ଝୁରି ଝୁରି ମରୁଛି । ସେ ମୋ ପିଣ୍ଡରୁ ପ୍ରାଣ ନେଇଗଲା । କଦମ୍ବ ତରୁତଳେ ରହି ଚିତ୍ତ ଛନ୍ନ ଛନ୍ନ କଲା । କାଳିଆ ମୋ ପାଇଁ ବିଷମ ଜ୍ୱାଳା ହୋଇଛି, ମୁଁ ତାକୁ ଜପମାଳା ପରି ଧରିଛି ।

''ସେତ ଚିକ୍‌କଣ କାଳିଆ କାହ୍ନା ପୁଅ କହି କହି'' ।।୮୭।। ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଭାବବିହ୍ୱଳା ହୋଇ ଦୂତୀକୁ ପଚାରୁଛନ୍ତି ହେ ଦୂତୀ ! ସେ ଚିକ୍‌କଣ କାଳିଆ, କଦମ୍ବ ମୂଳିଆ, କାଇଁଚ ମାଳିଆ କିଏ ଓ କାହା ପୁଅ ? ତାହା

---

୮୫ ।। 'ଆହେ କୃଷ୍ଣ ମୁରଲୀଧର' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୮୬ ।। 'କାଳିଆ କାଳିଆ ବୋଲି' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/72
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୮୭ ।। 'ସେ ତ ଚିକ୍‌କଣ କାଳିଆ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

ମୋତେ କହ । ମୁଁ ଯମୁନାକୁ ନୀର ଆଣି ଗଲାବେଳେ କଦମ୍ବ ମୂଳରେ ସେ ରୂପ ଦେଖି ଚମକି ପଡ଼ିଲି । ମୋତେ ଦେଖି ସେ ରହ ରହ, କାଖରୁ କଳସୀ ଥୁଅ ବୋଲି କହିଲା । ସେ ମୋତେ ବଙ୍କିମ ଚାହାଣୀରେ ଚାହିଁବା ହେତୁ ମୋ ଦେହ କାମରେ ଜରଜର ହୋଇଗଲା । କେଉଁଠୁ ମୋହନ ମୁରଲୀ ଆଣି ଗୋପ ନାରୀଙ୍କ ଚିତ୍ତ ଚୋରି କରୁଛି । ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କୁ କହିଲେ-ହେ ରାଧା ସେ ହେଉଛି ନନ୍ଦର ନନ୍ଦନ ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ "ନବୀନ ନଟବର ମୂରତି, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ବଳିଲା ମୋ ମତି" ॥୮୮॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତା ଓ "କାଳିଆ କଦମ୍ବ ତରୁ ତଳେ ମୋତେ ଦେଖି ହସିଲା, ହୋଇଲି ଅମ୍ବ ଅମ୍ବ କାଖରୁ ମୋ କୁମ୍ଭ ଖସିଲା" ॥୮୯॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତା ଦୁଇଟିରେ ସେହି ପରି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନ୍ତରର ଦୁର୍ବଳତାକୁ କବି ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ ରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

ରାଧାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବଂଶୀଚୋରି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ରୂପ ଦେଇ କବି ସାଳବେଗ "ଅତି ଯତନରେ ବଂଶୀ ଗଢାଇଲି ସୁନାର ବେଣ୍ଟ ଲଗାଇ" ଶୀର୍ଷକ ଯେଉଁ କବିତାଟି ଲେଖିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସରସତା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣ ଅତି ଯତ୍ନରେ ସୁନାବେଣ୍ଟ ଲଗାଇ ବଂଶୀଟିଏ ଗଢ଼ାଇଥିଲେ ଓ ତାହାକୁ ମୁଣ୍ଡତଳେ ଦେଇ କଦମ୍ବ ମୂଳେ ଶୋଇଥିଲେ । କୃଷ୍ଣ ନିଦରେ ଶୋଇଥିଲା ବେଳେ ଚତୁରୀ ରାଧା ବଂଶୀଟିକୁ ଚୋରାଇ ନେଲେ । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି, ହେ ରାଧା ! ତୁ ମୋ ହସ୍ତର କଙ୍କଣ, ଗଳାର ମୋତିହାର ଯାହାକିଛି ନେ ପଛେ ମୋ ବଂଶୀଟିକୁ ଦେଇଦେ ତୁ କଳାଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧି ଆଗ ପଣତ ଚେକୁ ଢକାଇ ବଂଶୀଟି ଲୁଚାଇଲା ବେଳେ ମୁଁ ଦେଖିଛି । ରାଧାଙ୍କୁ ଥଟ୍ଟା କରି କୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି—

ନାକେ ନାକଚଣା ଗୋଡ଼େ ଗୋଡ଼ବଳା ହସ୍ତରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବାହୁ
ଏମନ୍ତ ଝଲକ ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ ଚମକି ପଡୁଛି ଦେହି ।

ରାଧା ନିଜର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷିତା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଯାଇ କହୁଛନ୍ତି- ମୁଁ ନନ୍ଦ ମୁଣ୍ଡ ଛୁଇଁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରୁଛି, ତୁମ ବଂଶୀକୁ ନେଇ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ରସିକତା ପ୍ରକାଶ କରି

---

୮୮ ॥ 'ନବୀନ ନଟବର ମୂରତି' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୮୯ ॥ 'କାଳିଆ କଦମ୍ବ ତରୁ ତଳେ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

କହୁଛନ୍ତି—ତୋ ନିୟମ ନିରର୍ଥକ, ତୁ ନିଷ୍ଠୁର ବଂଶୀ ନେଇଛୁ । ତୋର ଦୁଇ ଭୁଜକୁ ଟେକି ମୋତେ ବଂଶୀ ଦେଖା । ରାଧା ମଧ୍ୟ ରସିକତା କରି କହୁଛନ୍ତି—ତୁମ୍ଭ ବଂଶୀମୂଲ୍ୟ କେତେ ମୋତେ ଜଣାଅ । ମୋ ବଂଶୀର ମୂଲ୍ୟ ହେଉଛି ନଅଶହ ସୁନା । ତୁମେ ମୋ ବଂଶୀ ମୂଲ୍ୟ ଦେଇ ନ ପାରିଲେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବନ୍ଧା ନେଇଯିବ ।

"ବାଟ ଛାଡ଼ ସୁଘଟ ନାଗର ଯମୁନା ଯିବ ନୀର ଆଣିବି" ॥୯୦॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ କବି ସାଲବେଗ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବାଟ ଜଗା ବିଷୟକୁ ରୂପାୟିତ କରିଛନ୍ତି ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବଂଶୀ ବିଳାସ ରାଧାଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ଭଳି ଉନ୍ମାଦ ଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା ତାହାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି କବି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ରଚନା କରିଛନ୍ତି । "ଯାଅ ତୁମ୍ଭେ ନନ୍ଦ କହ୍ନାଇ ମୋ ନାମେ ମୁରଲୀ ଗାଇବ ନାହିଁ" ॥୯୧॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧା କହୁଛନ୍ତି--ହେ କୃଷ୍ଣ ତୁମେ ମୋ ନାମରେ ମୁରଲୀ ବଜାଇବ ନାହିଁ । ଶିରରେ ମୟୂର ପୁଚ୍ଛକୁ ଯଦି ଦାମକୁ ଆଉଜାଇ ବାନ୍ଧିବ ତେବେ ସେଥିରେ ପୁଞ୍ଜା ପୁଞ୍ଜା ମଲ୍ଲୀ ଖଞ୍ଜିବ ନାହିଁ । କଟୀରେ ଯଦି କ୍ଷୁଦ୍ର ଘଣ୍ଟି ପିନ୍ଧିବ ତେବେ ବେଗ ବେଗ ହୋଇ ଚାଲିବ ନାହିଁ । ଯଦି ପୟରେ ରତ୍ନ କଟାଉ ପିନ୍ଧିବ ତେବେ ଧୀର ଧୀର ହୋଇ ଚାଲିବ ନାହିଁ, ଧୀର ଧୀର ହୋଇ ଚାଲିଲା ବେଳେ ପାଟ ପୀତାମ୍ବର ପିନ୍ଧିବ ନାହିଁ । ତୁମେ ନାଚି ନାଚି ଆସିଲାବେଳେ ଗୋପୀମାନେ ବାଇ ହୋଇ ଯାଆନ୍ତି ।

'ବଂଶୀଗୋ କୃଷ୍ଣ କାହୁଁ ଆଣିଲେ' ॥୯୨॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧା କହୁଛନ୍ତି—କୃଷ୍ଣ କେଉଁଠୁ ବଂଶୀ ଆଣି ମୋ ପ୍ରାଣ ହରି ନେଲେ । ଗୋପରେ କେତେ ଯୁବତୀ ଅଛନ୍ତି କିନ୍ତୁ ସେ ମୋ ନାମ କପରି ଜାଣିଲେ, ତାହା ବାରମ୍ବାର ବଂଶୀରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଛନ୍ତି । ମୁଁ ପ୍ରଥମତଃ କୁଳବଧୂ, ଦ୍ୱିତୀୟରେ ଅବଳା ନାରୀ । ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ବଂଶୀ ଭଗାରି ଭଳି ମୋତେ ଉଚାଟ କରୁଛି । ମୁଁ ଆଜି

---

୯୦ ॥ 'ବାଟ ଛାଡ଼ ସୁଘଟ ନାଗର' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୯୧ ॥ 'ଯାଅ ତୁମେ ନନ୍ଦ କହ୍ନାଇ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୯୨ ॥ 'ବଂଶୀ ଗୋ କୃଷ୍ଣ କାହୁଁ ଆଣିଲେ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
OL/1116 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ରାତ୍ରିରେ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଲି କୃଷ୍ଣ ପଲଙ୍କରୁ ମୋତେ ତୋଳି ଧରି କୋଳ କଲେ, ମୁଁ ତାଙ୍କ ରୂପ ଚିହ୍ନି ଚମକି ପଡ଼ିଲି । କୃଷ୍ଣ କଦମ୍ବ ମୂଳରେ ବସି ବାରମ୍ବାର ରାଧା ରାଧା ବୋଲି ବଂଶୀରେ ଡାକୁଛନ୍ତି । ଶୟନ ବେଳେ, ଭୋଜନ ବେଳେ ଓ ନିଶିରେ ବାରମ୍ବାର ମୋ ନାମ ଧରି ବଂଶୀରେ ଡାକୁଛନ୍ତି । ମୁଁ ଅତି ଅଧୀର ହୋଇ ପଡ଼ିଲିଣି, କିପରି ଜୀବନ ଧରି ରହିବି ଓ କି ବୁଦ୍ଧି କରିବି ।

ବଂଶୀ ବିଳାସ ଜନିତ ରାଧାଙ୍କ ମନର ପ୍ରତିକ୍ରିୟାକୁ ପ୍ରକାଶ କରି ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ସାଲବେଗ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟ ଏକ ଧରଣର । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି—

"ମୋ ଚିତ୍ତ ହରି ନେଲା କହ୍ନାଇ ବଂଶୀ ବଜାଇ" ॥୯୩॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତା
"ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ଲାଗିରେ ଦୀନ ବନ୍ଧୁ ଲାଗି" ॥୯୪॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତା
"ସଖୀ ଗୋ ବଂଶୀ କାହୁଁ ଆଣିଲ ॥୯୫॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତା
"ବଂଶୀ କଲା ପ୍ରମାଦ ଗୋ ମୁରଲୀ ନାଦ" ॥୯୬॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତା
"ବୃନ୍ଦାବନେ ବଂଶୀ କେ ବଜାଇଲା ଗୋ ମିତ" ॥୯୭॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତା
"ମୁରଲୀରେ ତୋରେ ଶରଣ ଗଲି" ॥୯୮॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତା

---

୯୩ ॥ 'ମୋ ଚିତ୍ତ ହରି ନେଲା କହ୍ନାଇ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ଝଙ୍କାର ୯ମ ବର୍ଷ ୧୨ଶ ସଂଖ୍ୟା

୯୪ ॥ 'ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ଲାଗିରେ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୯୫ ॥ 'ସଖୀ ଗୋ ବଂଶୀ କାହୁଁ ଆଣିଲ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୯୬ ॥ 'ବଂଶୀ କଲା ପ୍ରମାଦ ଗୋ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/740 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୯୭ ॥ 'ବୃନ୍ଦାବନେ ବଂଶୀ କେ ବଜାଇଲା' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୯୮ ॥ 'ମୁରଲୀରେ ତୋରେ ଶରଣ ଗଲି' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

"କାଳଆ କାହ୍ନୁ ମୋହନ ବେଣୁ କାହିଁ ଖୋଜି ଖୋଜି ପାଇଲି" ॥୯୯॥
ଶୀର୍ଷକ କବିତା

"ଦୂତୀ ଗୋ କହିବ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ
ବଂଶୀ ଆଣି ଦେଲେ ବ୍ରହ୍ମା ମୋ ପ୍ରାଣ ନେବାକୁ" ॥୧୦୦॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତା

"ଦୂତୀ ଗୋ ହେଲା ଏଡ଼େ ପ୍ରମାଦ
ମରମେ ଭେଦୁଛି ମୁରଲୀ ନାଦ" ॥୧୦୧॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତା

ସାଲବେଗଙ୍କର ଗୀତ କବିତା ବ୍ୟତୀତ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଗୀତ କବିତାରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମକୁ ରୂପ ଦିଆ ଯାଇଛି । କବି ନାଥିଆଙ୍କର "ଗଜେନ୍ଦ୍ର ଗମନା କୋପନା ବେଳେ, କାଳିନ୍ଦୀର ନୀର ଆଣିଲି ବେଳେ" ॥୧୦୨॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କୁ ପଥ ଓଗାଳି, ରାଧାଙ୍କର ପଥ ଛାଡ଼ିଦେବା ଲାଗି କାକୁତି ମିନତିକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ସରସ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ସେହିପରି ଏକ ଅଜ୍ଞାତ କବିଙ୍କର "ମାଧ୍ୱାଧର କହୁଛନ୍ତି ରାଧାଙ୍କୁ ରହି, ମୁଖପଦ୍ମ ତେଜ ଦେଖି ଭୁଲିଲି ସହି" ॥୧୦୩॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କୁ ପଥଓଗାଳ ଓ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମୃଦୁ କୌତୁକତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଭର୍ତ୍ସନାକୁ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି । ଅନ୍ୟ ଏକ ଅଜ୍ଞାତ କବିଙ୍କର "ଆଗୋ କୃଷ୍ଣ ମୁଁ ଯେ ଅବୋଧ ବାଳା, ନାହିଁ ଅନୁଭବ ସୁରତ କଳା" ॥୧୦୪॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତା ଓ ବଢ଼ମ୍ବା ରାଜନଙ୍କ ଭଣିତାରେ ରଚିତ "ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମୁଁ ଯେ କଢ଼ କୁସୁମ ବଦୋଷିଲେ ପଛେ ବାସ ଯେନମ" ॥୧୦୫॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳ ଧରି ରତିଭିକ୍ଷା

---

୯୯ ॥ 'କାଳଆ କାହ୍ନୁ ମୋହନ ବେଣୁ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।
୧୦୦ ॥ 'ବଂଶୀ ଆଣି ଦେଲେ ବ୍ରହ୍ମା ମୋ ପ୍ରାଣ ନେବାକୁ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/740 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।
୧୦୧ ॥ 'ଦୂତୀ ଗୋ ହେଲା ଏଡ଼େ ପ୍ରମାଦ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା
ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।
୧୦୨ ॥ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।
୧୦୩ ॥ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।
୧୦୪ ॥ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।
୧୦୫ ॥ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

କରିବା ଓ ରାଧାଙ୍କର ଏଥିଲାଗି ବାରଣ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ରୂପ ଦିଆ ଯାଇଛି ।

ବିରଜ ରଥୂଅଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ "ଚନ୍ଦ୍ରବଦନୀ ଦୂତୀ ସନ୍ନିଧେ ଭାଷି କୃଷ୍ଣ ବିହୁନେ ମୁଁ ତ ଅନଙ୍ଗେ ଦହିଲିରେ" ॥୧୦୬॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ନିକଟକୁ ଦୂତୀ ପ୍ରେରଣ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ସଙ୍କେତ ପାଇ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ଗମନ ବିଷୟକୁ ରୂପାୟିତ କରା ଯାଇଛି ।

କବି କୃଷ୍ଣଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ "ଲଳିତା ବଚନ ଶୁଣି ବୋଲଇ ରାଧା, ଲାଗିଥିଲା ଯାନ ବେଳୁ କରିଣ ଶ୍ରଦ୍ଧା" ॥୧୦୭॥ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶୈଶବ ଅବସ୍ଥା ଲାଗି ହେୟଜ୍ଞାନ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିଶ୍ୱରୂପ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଏବଂ ପରିଶେଷରେ ମିଳନ ନିମିତ୍ତ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ଗମନକୁ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି ।

ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା କବିତାଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତୀତ ଅଜସ୍ର ଅସଂଖ୍ୟ ଗୀତି କବିତା ଏବେବି ଅନାବିଷ୍କୃତ ହୋଇ ପଲ୍ଲୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ରହିଛି, ଯେଉଁଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସରସ ବାଗ୍‌ବିଳାସକୁ ମୁଖ୍ୟ ରୂପ ଦିଆଯାଇଛି ।

କେଳି ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା :

ପୋଇ ଓ ବୋଲି ସାହିତ୍ୟ ପରି କେଳି ସାହିତ୍ୟରେ ସାଧାରଣୀ ରାଧା ରୂପାୟିତା ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । କେଳି ସାହିତ୍ୟ ରୂପେ ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କର ନାବ କେଳି, ଭୂତ କେଳି ଓ କପିଳେଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କର କପଟ କେଳି, ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କ ନାମରେ ମିଳୁଥିବା "ନାବକେଳି" ॥୧୦୮॥ ର ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ତାଙ୍କ ରଚିତ 'ଦଧିମନ୍ଥନ ବୋଲି'ରେ ରହିଛି । ନାବ କେଳି ଓ ଦଧିମନ୍ଥନ ବୋଲି ମଧ୍ୟରେ ବହିର୍ବସ୍ତୁଗତ ଓ ଭାଷାଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ, ପୂର୍ବରୁ ଦଧିମନ୍ଥନ ବୋଲିର ଆଲୋଚନା ହୋଇ ଥିବାରୁ ଏଠାରେ ତାହାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ଅନାବଶ୍ୟକ ।

---

୧୦୬ ॥ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୧୦୭ ॥ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୧୦୮ ॥ ନାବ କେଳି—ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ
ଓଡ଼ିଶା ଜଗନ୍ନାଥ କମ୍ପାନି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ୧୯୬୧

‘ଭୂତ କେଳି’ ଗ୍ରନ୍ଥ ॥୧୦୯॥ ରେ ଦୀନକୃଷ୍ଣ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଭୂତ ରୂପ ଧାରଣ ବିଷୟର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ହରିବଂଶ ପୁରାଣରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଭୂତ ଲାଗିଥିବା ବିଷୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି । ଭୂତକେଳିର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅନୁଯାୟୀ-ଦିନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ରତିକେଳି ସାରି ଶୟନ କରିଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଗୋଷ୍ଠରୁ ଫେରି ଜଳା ବାଟେ ଚାହିଁ ଦେଖିଲା କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ପାଖରେ ନବଯୁବା ରୂପ ଧାରଣ କରି ଶୟନ କରିଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ରାଧାଙ୍କର ଏ ଦ୍ୱିଚାରିଣୀଭାବ ଦେଖି କ୍ରୋଧରେ ଗର୍ଜନ ତର୍ଜନ କରି ତଳେ କେନ୍ଦୁ ବାଡ଼ି ପିଟିଲା ଓ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ ଧରାଇ ଦେଇ ଦଣ୍ଡ ଦେବ ବୋଲି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲା । କୃଷ୍ଣ ଏହା ଜାଣିପାରି ଏକ ବିରାଟ କାୟ ଭୂତ ରୂପ ଧରି ରାଧାଙ୍କୁ ଗୋଡ଼ତଳେ ଲୁଚାଇ ଦେଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଭଲଭାବରେ ଚିହ୍ନିବା ପାଇଁ ପୁଣି ଥରେ ଜଳାବାଟେ ଚାହିଁ ଦିଅନ୍ତେ, ଏକ ଭୟଙ୍କର ଭୂତ ଦେଖି ଥରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଭୂତ ଜଳାବାଟେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାକୁ ଧରିବାକୁ ବସିବାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ବିକଳ ହୋଇ ଭୟରେ ନନ୍ଦଙ୍କ ଘରକୁ ଧାଇଁଲା । କୃଷ୍ଣ ମାୟାରେ ନିଜଦେହରୁ ଏକ କୃଷ୍ଣ ସୃଷ୍ଟି କରି ନନ୍ଦପୁରକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । ନନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାଠାରୁ ଭୂତ ଉପଦ୍ରବ କଥା ଶୁଣି ଗୋପାଳମାନଙ୍କ ସହିତ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଘରପାଖକୁ ଭୂତ ଦେଖିବାଲାଗି ବାହାରିଲେ । ନନ୍ଦରାଜା ଜଳାବାଟେ ରାଧାଙ୍କ ଶୟନ ଘରକୁ ଚାହିଁଲା ବେଳେ କୃଷ୍ଣ ମାୟାରେ ନିଜକୁ ଗୁପ୍ତକରି ଦେଲେ । ନନ୍ଦଙ୍କଠାରୁ ଆଶ୍ୱାସନ ଲାଭ କରି ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ପୁଣି ଜଳାବାଟେ ଚାହିଁଲା ବେଳକୁ କୃଷ୍ଣ ପୁନର୍ବାର ଭୟଙ୍କର ରୂପ ଦେଖାଇ ତାକୁ ଡରାଇଲେ ଓ ବିକଟ ହସ ହସି ସମସ୍ତ ଗୋପାଳଙ୍କୁ ଡରାଇଲେ, ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଅନ୍ୟ କିଛି ଉପାୟ ନଦେଖି ଭୂତକୁ ସ୍ତୁତି କଲା । ଭୂତ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ସ୍ତବରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ କହିଲା—ମୁଁ କଦମ୍ବ ଗଛ ମୂଳରେ ଶତ ଚନ୍ଦ୍ର ଦର୍ପଣ ରଖିଥିଲି । ତୁମମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ମୋ ଦର୍ପଣ କେହି ଚୋରାଇ ନେଇଛି । ମୋ ଦର୍ପଣ ଫେରାଇ ନଦେଲେ କିମ୍ବା ଦର୍ପଣ ବଦଳରେ ଚନ୍ଦ୍ର ନଦେଲେ ମୁଁ ଗୋପପୁର ଧ୍ୱଂସ କରିଦେବ । ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ରାଧାକୁ ଭକ୍ଷଣ କରିଛି । ଗୋପାଳମାନେ ଏହା ଶୁଣି ଭୂତକୁ କହିଲେ ଆମେ ଶତଚନ୍ଦ୍ର ଦର୍ପଣ ନେଇ ନାହୁଁ କିମ୍ବା ତା ବଦଳରେ ଆକାଶର ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଦେବାକୁ ଆମର ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ନନ୍ଦ ରାଜା ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ ଯେ ଚନ୍ଦ୍ର ବଦଳରେ ସେମାନେ ଭୂତକୁ ବାରମାସୀ ପୂଜା ଦେବେ । ଭୂତ ବାରମାସୀ ପୂଜା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଅନିଚ୍ଛୁକ ହୋଇ ଏକକାଳୀନ ବହୁ

---

୧୦୯ ॥ ଭୂତ କେଳି—ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ

OL/313 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ପରିମାଣରେ ଭୋଗ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଦାବୀ କଲା, ଭୂତର ପ୍ରସାଦ ହେଲା—ନନ୍ଦ ଆଦି ସମସ୍ତ ଗୋପାଳ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ କ୍ଷୀର ସର, ଲବଣୀ, ଦୁଧ ଦଧି, ଛେନା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଖାଦ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ସହିତ ଖଟ, ଅଲଟ ଚାମର ଆଦି କଦମ୍ବ ମୂଳରେ ରଖିଦେଇ ତିନିଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜ ନିଜ ଘରେ କବାଟ କିଳି ରହିବେ, ତାହା ହେଲେ ସେ ରାଧିକାଙ୍କୁ ଜୀବନ ଦାନ କରି ଫେରାଇ ଦେବେ । ଗୋପାଳମାନେ ତାହା କଲେ । କୃଷ୍ଣ କଦମ୍ବ ମୂଳରେ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ତିନିଦିନ କାଳ କେଳି କରି ବିଭିନ୍ନ ଭୋଜ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ଆନନ୍ଦରେ ଭକ୍ଷଣ କଲେ ଏବଂ କେଳି ଶେଷରେ ରାଧାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ପୁରରେ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଆସିଲେ । ଗୋପାଳମାନେ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଆସିଲେ । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଯଶୋଦାଙ୍କ ସହିତ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଆସିଲେ । ରାଧା ତାଙ୍କୁ କାଖ କଲେ ।

"କପଟ କେଳି" ॥୧୧୦॥ କବି କପିଳେଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କର ଦକ୍ଷିଣ ନାୟକ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ମାନ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚାଟୁ, ଚାଟୁରେ ବିଫଳ ହୋଇ ନାରୀ ରୂପ ଧରି ଦୂତୀ ଦ୍ୱାରା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣ କପଟ ରୂପ ଧରି ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଗୋପନ କେଳି କରିଥିବା ସମ୍ପର୍କରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ବୋଲି ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି ।

କପଟ କେଳିର ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଉଛି—ଦିନେ ରାଧା ସ୍ୱପ୍ନରେ ବିଶ୍ୱମୋହନ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି କାମବିହ୍ୱଳା ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଡାକିଆଣିବା ନିମିତ୍ତ ଦୂତୀକୁ ପଠାଇଲେ । କୃଷ୍ଣ ସେତେବେଳେ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସହିତ ବୃନ୍ଦାବନରେ ରାସକେଳି କରୁଥିଲେ ତେଣୁ ଦୂତୀ ସଙ୍ଗରେ ରାଧାଙ୍କ ପୁରକୁ ଆସି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ବରଂ ରାଧାଙ୍କୁ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ନେଇ ଆସିବା ଲାଗି କହିଲେ । ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ କଥା ଜଣାଇବାରୁ ରାଧାଙ୍କ ମନରେ ଅଭିମାନ ଜନ୍ମହେଲା ଓ ସେ ଆଉ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁହଁ ଚାହିଁବେ ନାହିଁ ବୋଲି ସଂକଳ୍ପ କଲେ ।

ରାତ୍ରିର ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରହର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଧାଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ସୁଦ୍ଧା ରାଧା ନ ଆସିବାରୁ, କୃଷ୍ଣ ଗୋପୀମାନଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଇ ନିଜେ ରାଧାଙ୍କ ପୁରକୁ ଗଲେ । ଦୂତୀ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ରାଧାଙ୍କୁ ଯେତେ ପ୍ରକାର ତୋଷାମଦ କଲେ ସୁଦ୍ଧା, ରାଧା

---

୧୧୦ ॥ କପଟ କେଳି—କପିଳେଶ୍ୱର ଦାସ,
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/10 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ସେଥିରେ କର୍ଣ୍ଣପାତ କଲେନାହିଁ । ଶେଷକୁ କୃଷ୍ଣ ନିଜେ ରାଧାଙ୍କୁ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଚାଟୁ ବାକ୍ୟ କହିଲେ । ତଥାପି ସୁଦ୍ଧା ରାଧାଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ ହେଲାନାହିଁ ।

କୃଷ୍ଣ ନିରାଶ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ଭାଙ୍ଗି ନପଡ଼ି ରାଧାଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ କିପରି କରାଯାଇ ପାରିବ ସେ ବିଷୟରେ ଦୂତୀ ସହିତ ଏକାନ୍ତ ମନ୍ତ୍ରଣା କଲେ । ଦୂତୀ ପରାମର୍ଶ ଦେଲା ଯେ କୃଷ୍ଣ ଆଜି ଚାଟୁ ନକରି ନାରୀବେଶରେ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଯାଆନ୍ତୁ । ସେଠାରେ ସେ ରାଧାଙ୍କୁ ନେଇ ମିଳନ କରାଇ ଦେବ ।

ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କର ମନ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଇବା ଆଳରେ ରାଧାଙ୍କୁ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ନେଇଗଲା । ନାରୀ ବେଶଧାରୀ କୃଷ୍ଣ ସୁଯୋଗ ଦେଖି ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚନ୍ତେ, ରାଧା ଦୂତୀଠାରୁ ତାହାର ପରିଚୟ ଜାଣିବାକୁ ଚାହିଁଲେ । ଦୂତୀ ଛଳନା କରି କହିଲା, ଏ ନିଶ୍ଚୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତା ହୋଇଥିବା କୌଣସି ଗୋପୀ ଓ ତୁମେ ଦୁହେଁ ସମଦଶା ଲଭ କରିଛ । ତୁମ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ମୁଁ ମିତ କରାଇ ଦେଲେ ଭଲ ହେବ । ରାଧାଙ୍କ ସମ୍ମତି ନେଇ ଦୂତୀ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ମିଳାଇ ଦେଲା । ନାରୀ ବେଶ ଧାରୀ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରୁ କରୁ ନିଜର ରୂପ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ରାଧାଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ ହେଲା । ରାଧା କୃଷ୍ଣ ସେଠାରେ କୁଞ୍ଜବନ ରହି କେଳି କଲେ । 'କପଟ କେଳିର ବିଷୟବସ୍ତୁ, ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଗଜପତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଶିଷାମାନ ॥୧୧୧॥ ରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଅବଶ୍ୟ ଏଥିରେ ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଛି ଏବଂ ବ୍ରଜବୋଲି ଭାଷାରେ ରଚିତ କେତେକ ଗୀତ ଏଥିରେ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଓଗାଳ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା :

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କ ରଚନା ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା 'ଗୋପାଳଙ୍କ ଓଗାଳ' ॥୧୧୨॥ ପୁସ୍ତକରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣ କେଳି ସମ୍ପର୍କୀୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲଳିତ ରଚନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଗୀତ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରକ୍ଷେପ ରୂପେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଜାଣି ହୁଏ । ଦୋଳ ପୂର୍ଣ୍ଣିମୀ ବେଳେ ଗୋପାଳମାନେ ଲଉଡ଼ି ଖେଳ ଖେଳିଲା ବେଳେ ଏହି ଗୀତଗୁଡ଼ିକୁ ଗାଇ ଥାଆନ୍ତି ।

---

୧୧୧ ॥ ଶିଷାମାନ—ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଗଜପତି
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/253 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୧୨ ॥ ଗୋପାଳଙ୍କ ଓଗାଳ—ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ
ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ପୁସ୍ତକାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ଲୋକପ୍ରିୟ ଗୀତ ହୋଇଥିବାରୁ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଏଥିରେ ନୂତନ ଗୀତ ସବୁ ସଂଯୋଗ ହେବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ । ଗୋପାଳଙ୍କ ଓଗାଳ ପୁସ୍ତକରେ ଯେଉଁ କେତେକ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କଥା ଦିଆ ଯାଇଅଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା—କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଘାଟସଧା, ବଂଶୀଚୋରି ଏବଂ ମୁଦ୍ରିକା ହରଣ, ଦୋଳଯାତ୍ରା ଉତ୍ପତ୍ତି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଓ ରାଧାଙ୍କର ତଡ଼କା ହଜିବା କଥା, ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାର କୃଷ୍ଣ ରୂପ ଧାରଣ ଜନିତ ଦୁରବସ୍ଥା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନାରୀ ରୂପ ଧାରଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ, ରଢଗ୍ରେର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦୁରବସ୍ଥା ଓ ଅଳଙ୍କାର ପେଟିକା ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗୋପନ ଅଭିସାର । ଓଗାଳ ଗୀତରେ ଥିବା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଘାଟପଧା ବିଷୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଣ ସ୍ପର୍ଶୀ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ବାଟ ଜଗି ଘାଟ ମାଗିବା ଆଳରେ ସଙ୍କେତରେ ରତି ଭିକ୍ଷା କଲାବେଳେ ରାଧାଙ୍କର ନଯଯୌ ନତଷ୍ଠୌ ଅବସ୍ଥାକୁ ରୂପଦେଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଚନ୍ଦ୍ରମା ବଦନୀ ରାଇ ଶୁଖାଇ ମୁଖ, ଚରଣ ନଚଳେ ରାଧା ମନରେ ଦୁଃଖ ।
ଚଉଦିଗେ ଚାହିଁ ରାଧା ଆକୁଳେ କାନ୍ଦେ, ଚଢେ ମୁଁ ଜାଣିଛି ଆଜି ପଡ଼ିବି ଫାନ୍ଦେ ।
ଛାଡ଼ିଲାଆ ଗୋପୀନାଥ ମଉନା ଅଣ୍ଟ । ଛାଡ଼ାଇ ନ କହ କଥା କରୁଛ ଆଣ୍ଟ ।
ଛାଡ଼ାଇ ନ କହ କରୁଛ ଗଣ୍ଠି । ଭୁଡ଼ି ଦିଅ କାହ୍ନାଇରେ ନକର ପାଟି ।

“କାହ୍ନୁଁ ପାଇଁ କାହ୍ନୁ ଓଗାଳୁ ବାଟ । କଂସ ରାଇଜରେ ନେଦେବ ଘାଟ, ମୋ କାହ୍ନୁରେ” ଶୀର୍ଷକ ଓଗାଳ ଗୀତରେ କବି ସେହିପରି ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତିକୁ ଜୀବନ୍ତ ରୂପ ଦେଇଛନ୍ତି । ଓଗାଳ ଗୀତ ଗୁଡ଼ିକରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଗୋପାଳ ପରିବାରର ଜଣେ ସାଧାରଣ ଗୋପାଳୁଣୀ ରୂପରେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ବୟସରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସାନ ଓ ଭଣଜା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବୟୋଧିକା ସୁନ୍ଦରୀ ମାଈଙ୍କ ଦେହ ଭୋଗ ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ରାଧା ମୁରବି ପଣ ଦେଖାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଏ ପାପ ଚେଷ୍ଟାରୁ ବାରଣ କଲେ ମଧ୍ୟ, ତାଙ୍କ ଉପଦେଶ ପଛରେ ଆନ୍ତରିକତା ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମର ନିବିଡ଼ତାକୁ ପରଖି ନେଇ ମିଳନ ପଥକୁ ସେ ପାଦ ବଢ଼ାଇଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ରାଧାଙ୍କର ଚତୁରୀ ପଣ କୁହା ଯାଇପାରେ । ଓଗାଳ ଗୀତଗୁଡ଼ିକରେ ଏହି ଆଭିମୁଖ୍ୟଟି ସର୍ବତ୍ର ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ।

ପ୍ରାଚୀନ ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣ କେଳି କଥା ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ରାଧା କୃଷ୍ଣ କେଳି କଥାଗୁଡ଼ିକର ଲୋକପ୍ରିୟତା

ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପୁରାଣକାରମାନେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପୁରାଣରେ ସ୍ଥାନ ଦେଉଥିଲେ । ସାରଳା ମହାଭାରତ ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥାର ବିଚାର କରାଯାଇଅଛି । ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥା ପରିବେଷଣରେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଭଙ୍ଗୀକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପୁରାଣକାରମାନେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଛନ୍ତି ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ହରିବଂଶ ପୁରାଣ ॥୧୧୩॥ ରେ ଯେଉଁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲୀଳା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦିଆଯାଇଛି ସେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ନିତ୍ୟ ଲୀଳାସ୍ଥଳୀ ବା ସହସ୍ରାର ଦଳଚକ୍ରର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ନୁହଁନ୍ତି । ମନେହୁଏ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୌକିକ ପ୍ରେମ-ଲୀଳାକୁ ତତ୍ତ୍ୱାନଭିଜ୍ଞ ସାଧାରଣ ଲୋକ ସମାଜର ରସାସ୍ୱାଦନ ନିମିତ୍ତ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରି ତାଙ୍କ ହରିବଂଶ ପୁରାଣରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱମୟୀ ଶ୍ରୀରାଧା କେବଳ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ପ୍ରଶିଷ୍ୟାଦି ସାଧକ ବର୍ଗଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଅଭିପ୍ରେତ ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଙ୍କର ହରିବଂଶ ପୁରାଣ ଭାଗବତ ଲହରୀ ହରିବଂଶ ନାମରେ ନାମିତ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ବିପ୍ର ନାରାୟଣ ଦାସ ଓ ବିପ୍ର ସଦାଶିବ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ହରିବଂଶରୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥାଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜ ନିଜ ରଚିତ ହରିବଂଶରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ତାଙ୍କର ହରିବଂଶ ପୁରାଣରେ ମହାଭାରତର କେତେକ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥାକୁ ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ସାରଳା ମହାଭାରତର ସରିହ ସୁନ୍ଦରୀ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଏହା ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ । ହରିବଂଶ ଓ ସାରଳା ମହାଭାରତର ସରିହ ସୁନ୍ଦରୀ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅତି ସାମାନ୍ୟ । ସେହିପରି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିରହ ବଂଶୀ ଲୋଭ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ସାରଳା ଦାସଙ୍କଠାରୁ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ସାମାନ୍ୟ ନୂତନତା ସଂଯୋଗ କରିଛନ୍ତି । ସେ ନୂତନତା ହେଉଛି—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କ୍ଷୁଦ୍ର ଶିଶୁ ଅବସ୍ଥାରେ ଦୋଳିରେ ଶୟନ କରିଥିଲାବେଳେ, ଦୂତୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍ଥାପନ କରିଛି । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ରାମ ଅବତାରରେ ବହୁଦିନ ଧରି ନାରୀସଙ୍ଗ କରି ନଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ମନରେ କାମ ଲାଳସା ପ୍ରବଳ ହୋଇଥିଲା । ଦୂତୀ ମୁଖରୁ ରାଧାଙ୍କ ରୂପ ମାଧୁରୀ ବିଷୟ ଶ୍ରବଣ କରି କୃଷ୍ଣ ଅଧିକ କାମପୀଡ଼ିତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ତେଣୁ ସେ ରାତିରେ ଦୋଳି ଛାଡ଼ି ନବଯୁବା ରୂପ ଧାରଣ କରି ରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ରାଧାଙ୍କ ପୁରର କବାଟକୁ ମନ୍ତ୍ରରେ

---

୧୧୩ ॥ ଶ୍ରୀ ଭାଗବତ ଲହରୀ ହରିବଂଶ—ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/633 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ଠେଲି ଫିଟାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରୁ ରକ୍ତଧାର ବହିଲା, ତେଣୁ ସେ ମୁଷ୍ଟିଘାତରେ କବାଟକୁ ଭାଙ୍ଗି ପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ଓ ଶାୟିତା ରାଧାଙ୍କର ଅନିନ୍ଦ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ରୂପରେ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇପଡ଼ି ରାଧାଙ୍କର କୁଚ ମର୍ଦ୍ଦନ କଲେ । କୁଚ ମର୍ଦ୍ଦନ କାଳରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହର ରୋମାଞ୍ଚ ସ୍ପର୍ଶ ଲାଭ କରି ରାଧାଙ୍କର ନିଦ୍ରା ଭଙ୍ଗ ହେବାରୁ ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗୃହରୁ ଶୀଘ୍ର ବାହାରି ଯିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । କୃଷ୍ଣ ନିଜକୁ ଯଶୋଦାଙ୍କ ପୁତ୍ର ରୂପେ ପରିଚୟ ଦେବାରୁ ରାଧା ଅବିଶ୍ୱାସ କଲେ । ଶେଷକୁ କୃଷ୍ଣ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ନିଜର ଚତୁର୍ଭୁଜଧାରୀ ବିଷ୍ଣୁ ରୂପ ଦେଖାଇଲେ । ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଦ୍ଭୁତ ରୂପ ଦର୍ଶନରେ ମୁଗ୍ଧ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ରତିଦାନ ଲାଗି ଅନିଚ୍ଛୁକା ହୋଇ କହିଲେ—

ରାଧିକା ବୋଇଲେ ମୁଁ ଅବୋଧ ଯୁବତୀ
ଆବର ବିଶେଷେ ମୁଁ ନଜାଣଇ ରତି ।
ନିଜ ଭ୍ରଥା ସଙ୍ଗେ ମୋର ନାହିଁ ଅଙ୍ଗ ସଙ୍ଗ ।
କେମନ୍ତେ ଜାଣିବ ମୁଁ ସୁରତି ରସ ରଙ୍ଗ ।
ତୋହର ମୋହର ପୂର୍ବର ଭେଟ ନାହିଁ ।
ଅକାରଣ ମୋତେ ଜଞ୍ଜାଳ କରୁଛୁ କାହିଁ ପାଇଁ ।
ଦରଫୁଟି କୁସୁମେ କାହିଁ ଅଛି ବାସ ।
ତୁମ୍ଭ ତୁଲେ ରମଣକୁ ମୋର ପ୍ରୟୋଜନ କିସ ।

[ଦ୍ୱାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ]

ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଧମକ ଦେଲେ ସୁଦ୍ଧା କୃଷ୍ଣ ବାରମ୍ବାର ରତିଭିକ୍ଷା କରି ରାଧାଙ୍କ ପାଦ ଧରିଲେ । ରାଧା କୋପରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପାଦରେ ପ୍ରହାର କରି ଚିତ୍କାର କରିବାରୁ କୃଷ୍ଣ ଭୟରେ ପଳାୟନ କରି ବୃନ୍ଦାବନରେ ବସି ଚିନ୍ତା କଲେ, ବ୍ରହ୍ମା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମନୋଭାବ ବୁଝି ପାରି ରାଧାଙ୍କୁ ବଂଶୀଭୂତା କରିବା ପାଇଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବିରହ ବଂଶୀ ଦାନ କଲେ । କୃଷ୍ଣ ବିରହ ବଂଶୀ ବଜାଇ ରାଧାଙ୍କୁ ଉନ୍ମାଦିତା କରିବାରୁ ରାଧା କାମାତୁରା ହୋଇ ଦୂତୀ ଦ୍ୱାରା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଡକାଇ ପଠାଇଲେ । କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଥମେ ଦୂତୀର ଅନୁରୋଧକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ ସୁଦ୍ଧା ଦ୍ୱିତୀୟ ଥର ଅନୁରୋଧରେ ରାଧାଙ୍କ ସହ ମିଳିତ ହେବାକୁ ଆସିଲେ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ହରିବଂଶ ପୁରାଣରେ ଉତ୍କଟ ଯୌନ ଲୀଳାରେ ପରିଣତ କରାଯାଇଛି । ରାଧାଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶୃଙ୍ଗାର କ୍ରୀଡ଼ା ମଧ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କର ଉଗ୍ରକାମୁକତାକୁ ହିଁ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତିରୁ ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇ ପାରେ—

ଭୁଜେ ଭୁଜ ଭିଡ଼ି ଅଧରେ ଚୁମ୍ବନ
ନଖ ଦନ୍ତ ଘାତେ କେଳି ବିବିଧ ବିଧାନ
ଗୁହ୍ୟରତି, ପରିହାସ୍ୟ ରତି ନାନାରଙ୍ଗେ ଛନ୍ଦ
ମନୁଷ୍ୟ ରତି, ଗନ୍ଧର୍ବରତି ଯେହ୍ନ ଅଷ୍ଟବର୍ଗ
ସେହି ପ୍ରକାରେ ରତି କରନ୍ତି ଘାତାଳ ମର୍ତ୍ତ୍ୟସ୍ୱର୍ଗ

× × ×

ଆଠଦଣ୍ଡ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ହୋଇଲା ରତି ରଣ
ହାରିଲେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଜିଣିଲେ ନାରାୟଣ ।

[ଦ୍ୱାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ]

ଜୟଦେବଙ୍କ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଉତ୍କଟ ରତି ସମରର ପ୍ରଭାବ ଉପରୋକ୍ତ ଉକ୍ତିରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ହରିବଂଶରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର କଥାବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଛନ୍ତି (ତ୍ରୟୋଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ, ହରିବଂଶ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ।

ହରିବଂଶରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥାଗୁଡ଼ିକ ତତ୍କାଳୀନ ଲୋକକଥାରୁ ଗୃହୀତ ହୋଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକରୁ କେତେକ କଥାର ମୂଳକୁ ବିଭିନ୍ନ ସାହିତ୍ୟରୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଇ ପାରେ । ହରିବଂଶରେ ଦିଆଯାଇ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ କେଳିକଥା ମଧ୍ୟରୁ ଭୂତକେଳି କଥା ଅନ୍ୟତମ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଭୂତ କେଳି କଥା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ସେଥିରେ କୃଷ୍ଣ ଭୂତ ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିବା ବିଷୟ ଦିଆଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ହରିବଂଶର ଭୂତକେଳି କଥା ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର (ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ।

ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଉଛି—ଦିନେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ରତିକେଳି ସାରି କୁଞ୍ଜରେ ଶୟନ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରାନ୍ତି ହେତୁ ପ୍ରଭାତ ପରେ ଉଭୟଙ୍କର ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଲା । ରାଧା ନିଜକୁ ଲୋକାପବାଦ ଭୟରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଉପାୟ ଚିନ୍ତାକରି ନିଜକୁ ଭୂତ ଲାଗିଥିବାର ଅଭିନୟ କରିବା ପାଇଁ ସ୍ଥିର କଲେ । ସେହି ଅନୁସାରେ ସେ କେଶକୁ ମୁକୁଳା କରି ବିକଟ ରଡ଼ି ଦେଇ ରାସ୍ତାରେ ଧାଇଁଲେ । ରାଧାଙ୍କର ଛଳନାମୟୀ ରୂପ ଚିତ୍ରଣ କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଟହ ଟହ ହସାଇ ସେ କାନ୍ଦଇ ଅନୁକ୍ଷଣେ
କ୍ଷଣକେ ଅସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବଚନ ବୋଲଇ ଜଣେ ଜଣେ ।

କ୍ଷଣକେ ଉଠଇ କ୍ଷଣକେ ବସଇ ମହୀ ସ୍ଥଳୀ
କ୍ଷଣକେ ବିଶ୍ୱମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ଧାମଇ ବିକରାଳ ।
କିଳିକିଳା ରାବ ଦେଇ ଉପରକୁ ପଡ଼ଇ ମାଡ଼ି
ଦେଖିଲ ଲୋକେ ପଳାନ୍ତି ପାଶୁଁ ଛାଡ଼ି ।
ଶୀଘ୍ରେ ଧାମଇ ବାଳି ନାନା ଭର୍ତ୍ସନା ଦେଇ ଗାଳି
ଆପଣା ଗମ୍ଭିରି ଭିତରେ ପଶିଲ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ।
ପ୍ରଚଣ୍ଡ ହୋଇଣ କିଳି କିଳି ରାବ ଦେଲ
ଭିତରେ ପଶିଣ ସେ କବାଟ କିଳିଲ ।

ରାଉଳମାନେ ଝଡ଼ାଫୁଙ୍କା କରି ଭୂତ ଛଡ଼ାଇବାକୁ ବସନ୍ତେ ରାଧା ଅଭିନୟ କରି କହିଲେ—ମୁଁ ଅଣ୍ଡିରି ଚଣ୍ଡୀ, କଦମ୍ବ ମୂଳରେ ବାସ କରିଥାଏ । ମୋର ଭ୍ରମଣି ବେଳେ ରାଧା ହାବୁଡ଼େ ପଡ଼ିବାରୁ ମୁଁ ତାକୁ ଗ୍ରାସ କରିଛି । ଆସନ୍ତା କାଲି ବ୍ରହ୍ମ ଦୈତ୍ୟ ସହିତ ଆମେ ଏହାର ମାଂସ ଖାଇବୁ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଏହା ଶୁଣି ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ବ୍ରହ୍ମଦୈତ୍ୟଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କଲା । ରାଧା ପୁଣି ଛଳନା କରି କହିଲେ—ତୁମେ ସବୁ ଗୋପାଳମାନେ ଯଦି ସାତ ଶଗଡ଼ ଭାତ, ତିଅଣ, ଶହେଶ୍ୱର ପିଠା, ସରଲବଣୀ ଗୋଟିକା ଅଧାମ ଆଦି ଭୋଜ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ କଦମ୍ବ ମୂଳରେ ରଖି ଦେଇ ଆସି କବାଟ କିଳି ଶୋଇବ ତେବେ ମୁଁ ଏହାଠାରୁ ଛାଡ଼ି ଯିବି ।

ଗୋପାଳମାନେ ସେହି ଅନୁସାରେ ଭୋଜ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ରଖି ଦେଇ ଆସିଲେ । କୃଷ୍ଣ ଆଗରୁ କଦମ୍ବ ଗଛରେ ଲୁଚିକରି ଥିଲେ । ଗୋପାଳମାନେ ଯିବାପରେ କୃଷ୍ଣ ଗଛରୁ ଓହ୍ଲାଇ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ କେଳି କଲେ ।

ହରିବଂଶର ଅନ୍ୟ ଏକ କେଳି କଥା ହେଉଛି ନାବକେଳି କଥା । ପ୍ରାକୃତ ପିଙ୍ଗଳରେ ଉଦ୍ଧୃତ ଦୁଇଟି ଶ୍ଳୋକରେ ଏହାର ଆଭାସ ଥିବା କଥା ପୂର୍ବରୁ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ବଡ଼ୁଦାସଙ୍କର "ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୀର୍ତ୍ତନ"ରେ ମଧ୍ୟ ନାବକେଳି କଥା ରହିଛି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ନାବକେଳି କଥା ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ହରିବଂଶରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ହରିବଂଶ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନାବକେଳି କଥାକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନୁକରଣ କରାଯାଇଛି । ନାବକେଳି କଥାଟି ହରିବଂଶର ବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହାର ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ହେଉଛି— ଗୋପୀମାନେ ମଥୁରାକୁ ଦଧି ବିକି ଗଲାବେଳେ କୃଷ୍ଣ ମାୟାରେ ଯମୁନା ନଦୀରେ ବନ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କଲେ ଓ ଆକାଶକୁ କୁହୁଡ଼ିରେ ଆଚ୍ଛାଦନ କଲେ । ଗୋପୀମାନେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲାବେଳେ କୃଷ୍ଣ ବୁଢ଼ାନାଉରି ରୂପଧରି ସେଠାରେ

ପହଞ୍ଚିଲେ ଓ ଗୋପୀମାନେ ତାଙ୍କୁ ନଦୀ ପାର କରାଇ ଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରନ୍ତେ ସେ ଜଣ ଜଣ କରି ନଦୀପାର କରାଇ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । ସର୍ବପ୍ରଥମେ ସେ ରାଧାଙ୍କୁ ପାରି କରି ଦେବାକୁ ନାବଂରେ ବସାଇ ମଝି ନଈକୁ ନେଇଗଲେ ଓ ସେଠାରେ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ରମଣ କଲେ ।

ସାରଳା ମହାଭାରତର ସରସ ସୁନ୍ଦର ଉପାଖ୍ୟାନଟିକୁ ହରିବଂଶର ଏକବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଅବିକଳ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । କେବଳ ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେଉଛି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବୀର୍ଯ୍ୟରେ ଦୂତୀ ଗର୍ଭବତୀ ହୋଇ ଖଲ୍ୟକାରକୁ ଜନ୍ମ ଦେବା ପରି, ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବୀର୍ଯ୍ୟରେ ଗର୍ଭବତୀ ହୋଇ ମାରୁ ଓ ମହେନ୍ଦ୍ର ନାମକ ଦୁଇଟି ଅବୈଧ ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ କରିଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟତ ବିଷୟରେ କୌଣସି ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ ।

ପ୍ରତାରଣା ପ୍ରବୀଣା ରାଧାଙ୍କର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ ହରିବଂଶର ଏକବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଦୁଇଟି ଘଟଣାର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି । ପ୍ରଥମ ଘଟଣାରେ— ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ରତି ବିଳାସ ସାରି କୃଷ୍ଣ ସୁଖରେ ଶୟନ କରିଥିଲା ବେଳେ, ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଗୋଷ୍ଠରୁ ଫେରି ଏ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ନନ୍ଦଙ୍କ ପାଖକୁ ଅଭିଯୋଗ କରିବାକୁ ଯାଇଛି । କୃଷ୍ଣ ମାୟାରେ ନିଜ ଦେହରୁ ଅନ୍ୟ ଏକ କୃଷ୍ଣ ସୃଷ୍ଟି କରି ନନ୍ଦଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏବଂ ନିଜେ ପଳାୟନ କରିଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ନନ୍ଦଙ୍କ କୋଳରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଫେରି ଆସିଛି । ରାଧା ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ପ୍ରତାରଣା କରି କହିଛନ୍ତି— ନିଦ୍ରାଳସ ହେତୁ ତୁମେ ଭ୍ରମରେ ମୋ ପାଖରେ ଆଉ କାହାକୁ ଦେଖିଥିବ ।

ଅନ୍ୟ ଏକ ଘଟଣାରେ— ଆକାଶ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଇଁ ଅଳି କରୁଥିବା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ରାଧା ତାଙ୍କୁ କୋଳକରି ଘରକୁ ନେଇଯାଇ ରତିକେଳି କରିଛନ୍ତି । ରତିକେଳି ଶେଷରେ ଏକତ୍ର ଶୟନ କରିଥିଲା ବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଗୋଷ୍ଠରୁ ଫେରିବା ହେତୁ, ରାଧା ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି— ତୁମ ଦେଢ଼ଶାଶୁ ଏ ଘରେ ଶୋଇଛନ୍ତି । ତୁମେ ଏଠାକୁ ଆସ ନାହିଁ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ରାଧାଙ୍କ କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ଘରଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ ନ କରି ବାହାରେ ଶୟନ କରିଛି ।

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ନଥିବା ଯେଉଁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କଥାଗୁଡ଼ିକୁ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ହରିବଂଶରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ, ତାହାର ମୂଳକୁ ପ୍ରଚଳିତ ଲୋକକଥାରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଇପାରେ । ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜ୍ୟ-

ମାନଙ୍କ ସହିତ ଓଡ଼ିଶାର ସାଂସ୍କୃତିକ ବନ୍ଧନ ନିବିଡ଼ ଥିବା ହେତୁ, ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜ୍ୟର ଲୋକ କଥାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା କେଳି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଗୁଡ଼ିକ ଲୋକମୁଖ ଦେଇ ଓଡ଼ିଶାକୁ ପ୍ରବାହିତ ହେବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ଭବପର । ବଙ୍ଗଳା କବି ବଡୁଚଣ୍ଡି ଦାସଙ୍କର "ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୀର୍ତ୍ତନ" କାବ୍ୟରେ ଯେଉଁ ରାଧାଙ୍କର ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ, ତାହା ପ୍ରାୟ ସାରଳା ମହାଭାରତ ଓ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ହରିବଂଶରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଧାଙ୍କ ସଦୃଶ । ଏ ଧରଣର ରାଧାଙ୍କ କେଳି କଥାରେ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ନ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଲଘୁ ଶୃଙ୍ଗାରରସ ମୂଳକ ସରସତା ପୂରି ରହିଥିଲା । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆ କବିମାନେ ତାକୁ ସାହିତ୍ୟର ଉପାଦାନ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଛନ୍ତି । ବିପ୍ର ନାରାୟଣଙ୍କର ଖଣ୍ଡିକିଆ ହରିବଂଶ ।।୧୧୪।। ରେ, ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥା ସମ୍ପର୍କୀୟ ଦୁଇଟି ନୂତନ କଥାର ସମାବେଶ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ହେଉଛି ନଷ୍ଟୁରେଶ୍ୱ ଉପାଖ୍ୟାନ— ଉକ୍ତ ଉପାଖ୍ୟାନ ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଉଛି— ନନ୍ଦ ଶାଳଗ୍ରାମ ପୂଜା କରୁଥିଲା ବେଳେ, କୃଷ୍ଣ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଅବମାନନା କରି ଫୋପାଡ଼ି ଦେବାରୁ ନନ୍ଦ ତାଙ୍କୁ ଗ୍ରଷ୍ଟଧରି ମାରିବାକୁ ଧାଇଁଲେ । କୃଷ୍ଣ ମାଡ଼ ଡରରେ ଦୌଡ଼ି ଯାଉ ଯାଉ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେଠାରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଖୋଜି ନ ପାଇବାରୁ ଯମୁନା କୂଳକୁ ପଳାଇ ଯାଇ ରାଧାଙ୍କ ବାଟଜଗି ବସିଲେ । ରାଧା ସେଠାରେ ଲୁଗା ବଦଳୁଥିଲା ବେଳେ ରାଧାଙ୍କର ରୂପ ଲାବଣ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବିହ୍ୱଳ କରିଦେଲା । ରାଧାଙ୍କୁ ରମଣ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣ ନବଯୁବା ରୂପ ଧାରଣ କରି ରାଧାଙ୍କ ବାଟ ଓଗାଳିଲେ । ରାଧା ଯେତେ ଭୟ ଦେଖାଇଲେ ସୁଦ୍ଧା କୃଷ୍ଣ ସେଥିରେ ହଟିଗଲେ ନାହିଁ । ବରଂ ଛଳନା କରି କହିଲେ— ମୁଁ ଧାଇଁ ଧାଇଁ ଆସିଥିବାରୁ କ୍ଲାନ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଛି । ମୋତେ କୋଳ କର । କୃଷ୍ଣ ନବ ଯୁବା ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ରାଧାଙ୍କ ଆଖିକୁ ବାଳୁତ ରୂପ ଦିଶା ଯାଉଥିବାରୁ, ରାଧା ତାଙ୍କୁ କୋଳକଲେ । କୋଳରେ ଥାଇ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳ ଟାଣିବାରୁ ରାଧା ବିରକ୍ତ ହୋଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦୁଷ୍ଟାମି ବିଷୟ ଯଶୋଦାଙ୍କ ଆଗରେ କହିବାକୁ ଧମକାଇଲେ । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ପାଦତଳେ ପଡ଼ି କାକୁତି ବିନତି ହୋଇ ରତିଭିକ୍ଷା କଲେ । ଏତିକି ବେଳେ ଯଶୋଦା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଖୋଜିବାକୁ ଆସି ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ଯଶୋଦାଙ୍କୁ ଦେଖି ରାଧା ଛଳନା କରି କହିଲେ— କୃଷ୍ଣ ଗଛରେ ଚଢ଼ିଥିଲେ । ମୁଁ ତୁମ ଆଗରେ କହିବାର ଧମକ ଦେବାରୁ ସେ ମୋ ପାଦ ଧରି ତୁମକୁ ନ କହିବା

---

୧୧୪ ।। ଖଣ୍ଡିକିଆ ହରିବଂଶ—ନାରାୟଣ ଦାସ
ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

ଲଗି ଅଳି କରୁଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ କିନ୍ତୁ ଯଶୋଦାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଛଳନା କରି କହିଲେ ଯେ, ମୁଁ ନଟୁ ଖେଳୁଥିଲି ବେଳେ ରାଧା ମୋ ନଟୁଟିକୁ ନେଇଯାଇଛନ୍ତି । ସେଥି ପାଇଁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଅଳି କରି ନଟୁ ମାଗୁଛି । ରାଧା ଯେତେ ପ୍ରତିବାଦ କଲେ ସୁଦ୍ଧା କିଛି ହେଲା ନାହିଁ । ଶେଷରେ ଯଶୋଦାଙ୍କ ଆଦେଶରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଉଲଗ୍ନା ହୋଇ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷତାର ପ୍ରମାଣ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । କୃଷ୍ଣ ତାହାହିଁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ରାଧା ଉଲଗ୍ନା ହେବାକ୍ଷଣି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମାୟାରେ ରାଧାଙ୍କ ଲୁଗାରୁ ନଟୁ ଓ ନଟୁ ଲେନ୍ତ ଖସି ପଡ଼ିଲା ।

ଅନ୍ୟ କେଳି କଥାଟି ହେଉଛି କୋକୁଆ ଭୟ କଥା । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି—ଯଦୁବଂଶ ଧ୍ୱଂସ କରିବାକୁ କୃଷ୍ଣ କୋକୁଆ ଭୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ନାରାୟଣ ଦାସଙ୍କ ହରିବଂଶରେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଓ ତାର ମାକୁ ଭୟ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ କୃଷ୍ଣ କୋକୁଆ ଭୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବା କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ବିଷୟବସ୍ତୁଟି ହେଉଛି—ରାଧାଙ୍କୁ ଶାଶୁ ସବୁବେଳେ ଜଗି ରହିବା ହେତୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ଭୋଗ ହୋଇ ପାରିଲାନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କର ଶାଶୁକୁ ଯେତେ ଅନୁରୋଧ କଲେ ମଧ୍ୟ ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ରାଧାଙ୍କ ଅନ୍ତଃ ପୁରକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲାନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ମାୟାରେ ସାତଟି ପକ୍ଷୀ, ନଅଟି ଆଖି ଓ ଚାରିଟି ମୁଖ ବିଶିଷ୍ଟ କୋକୁଆ ନାମକ ଏକ ବିଚିତ୍ର ଜୀବ ସୃଷ୍ଟି କଲେ । କୋକୁଆ ରାଧାଙ୍କ ଶାଶୁକୁ ଗିଳିବାକୁ ଧାଇଁଲା । ବୁଢ଼ୀ ଭୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ମାଗିବାରୁ କୃଷ୍ଣ ବୁଢ଼ୀକୁ ମସିଣା ଭିତରେ ପୁରାଇ ଭଲକରି ବାନ୍ଧିଦେଲେ ଏବଂ ନିଃଶଙ୍କ ଚିତ୍ତରେ ରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ରତିକେଳି କଲେ । ରମଣ ଜନିତ କ୍ଳାନ୍ତ ହେତୁ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ପାଙ୍ଖରେ ଗାଢ଼ ନିଦ୍ରାରେ ଶୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଗୋଠରୁ ଫେରି ଆସି ତାର ମା'କୁ ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ କରି ଘର ଭିତରକୁ ପଶି ଜାଲି କବାଟ ବାଟେ ଚାହିଁଲା ଓ ରାଧାଙ୍କ ପାଙ୍ଖରେ କୃଷ୍ଣ ଶୋଇଥିବା ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲା ଏବଂ ଉତ୍‌କ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ନନ୍ଦ ଓ ଯଶୋଦାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିଷୟରେ ଚାକ୍ଷୁଷ ପ୍ରମାଣ ଦେବା ଉଚିତ ମନେ କରି ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ରାଧାଙ୍କ ଶୋଇବା ଘରେ ତାଲା ଓ ମୁଦ ଦେଇ, ବୁଢ଼ୀକୁ ଜଣାଇଲା ଓ ନନ୍ଦଙ୍କ ପାଖକୁ ବାହାରିଲା । କୃଷ୍ଣ ଏ ବିଷୟ ଜାଣିପାରି, ରାଧାଙ୍କ ପାଖରେ କଳାପାଟ ଖଣ୍ଡେ ରଖି ଦେଇ ମାୟା ବଳରେ ପୁରରୁ ବାହାରି ଚାଲିଗଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ନନ୍ଦଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିବା ପୂର୍ବରୁ କୃଷ୍ଣ ନନ୍ଦଙ୍କ କୋଳରେ ବସି ଚାନ୍ଦ ପାଇଁ ଅଳି କରୁଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନନ୍ଦଙ୍କ ପାଙ୍ଖରେ ଦେଖି ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଫେରି ଆସିଲା ଏବଂ ରାଧାଙ୍କ ପାଙ୍ଖରେ କଳା ପାଟଟି ପଡ଼ିଥିବା ଦେଖି ନିଜର ଭ୍ରମ ଅନୁଭବ କଲା ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଘାଟସଧା, ବିରହବଂଶୀ ଲଭ ଓ ରାଧାଙ୍କର ଭୂତାବସ୍ଥା ହେବାର ଛଳନା ଆଦି ବିଷୟକୁ ନାରାୟଣ ଦାସ ହରିବଂଶ ଓ ସାରଳା ମହାଭାରତରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ସେହିପରି ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାଙ୍କର ପୂର୍ବଜନ୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ସେ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କର ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତାରୁ ନେଇଛନ୍ତି । ବିପ୍ର ସଦାଶିବଙ୍କ ରଚିତ ବିଚିତ୍ର ହରିବଂଶ ॥୧୧୫॥ ରେ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ହରିବଂଶର ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କଥାଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଏପରିକି କବି ଦୃଷ୍ଟ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ହରିବଂଶରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଅନୁକରଣ କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ନୂତନ କେଳି କୌତୁକର ସମାବେଶ ହୋଇଛି, ତାହା ହେଉଛି— ଦିନେ ରାସଲୀଳାକୁ ସମସ୍ତ ଗୋପୀ ଆସିଲେ ସୁଦ୍ଧା ରାଧା ଆସିଲେ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ପୁରକୁ ଯାଇ କବାଟରେ ହାତମାରି ଡାକିଲେ ସୁଦ୍ଧା ରାଧା କବାଟ ଫିଟାଇଲେ ନାହିଁ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବକ୍ରୋକ୍ତି ଗର୍ଭିତ ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତିରେ କୃଷ୍ଣ ହାର ମାନିଲେ । ଉକ୍ତ ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି କିପରି ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା—

ରାଧା ବୋଲେ କେହୁ ତୁମ୍ଭେ କହ ଯଦୁମଣି
ବିଜେକଲୁ ମାଧବ ଗୋ ଶୁଣ ସଦାତ୍ରୁଣୀ । ୫ ।
ଭାଷେ ରାଈ ବସନ୍ତ କାଳରେ ସିନା ପିକ
ଚକ୍ରଧର ବୋଇଲେ ମୁ ଗୋକୁଳ ନାୟକ । ୬ ।
ଶ୍ରୀମତୀ ବୋଇଲେ ଚକ୍ର କୁଲାଳକୁ କହ
ଧରଣୀଧର ଅଇଲେ ବୋଲେ ଭାବଗ୍ରାହୀହେ । ୭ ।
ରାଧା ଭଣି ବାସୁକୀର ଅଟଇ ସେ ନାମ
ଖଗପତି ବିଜେ କଲୁ ବୋଲେ ଭଗବାନ ଗୋ । ୮ ।
ସହି ଭାଷି ଗରୁଡ଼ର ନାମ ଖଗପତି
ହରି ବିଜେକଲୁ ଆମ୍ଭେ ବୋଲନ୍ତି ଶ୍ରୀପତି ଗୋ । ୯ ।
ରାଧା ବୋଲେ କପିମାନଙ୍କୁ ହିଁ ହରି ବୋଲି
ଶ୍ରୀ ରାଧାବଲ୍ଲଭ ଆମେ ଭାଷେ ବନମାଳୀ । ୧୦ ।
ଶୁଣି ଚତୁରୀ ସୁବାଣୀ ଫେଡ଼ିଲେ କବାଟ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବିଜୟ କଲେ ଯାଇଁ ରତ୍ନଖଟ । ୧୧ ।

---

୧୧୫ ॥ ବିଚିତ୍ର ହରିବଂଶ—ବିପ୍ର ସଦାଶିବ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/107
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ରତ୍ନଖଟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କରୁଥିବା ସମୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ପହଞ୍ଚିବାରୁ କୃଷ୍ଣ ପଳାୟନ କଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ରାଧାଙ୍କୁ କୁଳଟା ଅପବାଦ ଦେବାହେତୁ ରାଧା ବେକରେ ଦଉଡ଼ି ଲଗାଇ ମରିଯିବାର ଅଭିନୟ କଲେ । ଗୋପାଳମାନେ ଜମାହୋଇଯାଇ ରାଧାଙ୍କ ବେକରୁ ଦଉଡ଼ି କାଟି ଦେଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ରାଗ ଭୁଲିଯାଇ ରାଧାଙ୍କୁ କୋଳରେ ଧରି ପାଣି ସିଞ୍ଚିଲ ଓ ଚରଣ ଚପିଲ (୬୬-୬୭ ପୃଷ୍ଠା) ।

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଭଣିତାରେ ମିଳୁଥିବା 'ଲିଙ୍ଗ ପୁରାଣ' ॥ ୧୧୬ ॥ ରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇ ନ ଥିବା ହେତୁ ବିଭିନ୍ନ ଧରଣର କେଳି କଥାର ଅବତାରଣା କରାଯାଇ ନାହିଁ । ସେ ଏଥିରେ କେବଳ ରାଧା, ଗୋପୀ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାସଲୀଳା ଏବଂ ରାସଲୀଳା ଶେଷରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ କୋଳରେ ଶୋଇ ବିଶ୍ରାନ୍ତ ଲୀଳାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିବା ବିଷୟ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା :

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପୁରାଣ ଯୁଗପରେ କାବ୍ୟ ଯୁଗର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଲୋକପ୍ରିୟ ଗୀତିକା ଓ ପୁରାଣ ଆଦିରେ ଗର୍ଭିତ ହୋଇଥିବା ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥାକୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟକାରମାନେ ସେମାନଙ୍କ କାବ୍ୟର ଉପାଦାନ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ସ୍ତରର ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇଥିବା ରାଧା ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣପ୍ରେମ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଦିବ୍ୟଭାବ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଜୟଦେବଙ୍କ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଭାବଧାରାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟକାରମାନେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ କାମୁକତାକୁ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ରୂପେ ଗୋପନ ରତିକେଳିର ନଗ୍ନ ରୂପକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇ ଚିତ୍ରଣ କରୁଥିଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ରାଧା ଚରିତ୍ରର ପରିମାର୍ଜ୍ଜିତ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନଙ୍କର ଉପରୋକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନେ ବହୁଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିହାର କରିପାରିନଥିଲେ, କାରଣ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି-କଥାରେ ସରସତା ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଥିଲା ।

---

୧୧୬ ॥ ଲିଙ୍ଗ ପୁରାଣ- ବଳରାମ ଦାସ ପୋଥିସଂଖ୍ୟା OL/256
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରୁ ରାଧା ରୂପ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବାକୁ ଗଲବେଳେ ପ୍ରଥମେ ନରସିଂହ ସେଣଙ୍କର (ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି) "ଗୋପ କାବ୍ୟ" ॥୧୧୭॥ କୁ ସ୍ମରଣ କରାଯାଇପାରେ । ଗୋପ କାବ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାସ କେଳି ବିଷୟକୁ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି । ଏଥିରେ ଜୟଦେବଙ୍କର ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦର ପ୍ରଭାବକୁ ଅନୁଭବ କରିହୁଏ । ମନୋରମ ବସନ୍ତ ଋତୁର ଚନ୍ଦ୍ରିକାଚର୍ଚ୍ଚିତ ରଜନୀରେ କୃଷ୍ଣ ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କ ସହିତ ରାସକେଳି କରୁଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ, ରାଧାଙ୍କୁ ରାସସ୍ଥଳ ମଧ୍ୟରୁ ନେଇ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କୁ ଫୁଲ ତୋଳି ଦେବା, ଚାଟୁ କରିବା ଓ ରାଧାଙ୍କର ଅନୁରୋଧରେ ରାଧାଙ୍କୁ କାନ୍ଧରେ ବସାଇ ଭ୍ରମଣ କରିବା ଇତ୍ୟାଦିର ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟରେ କବି ରାଧାଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ଓ ପ୍ରେମୋନ୍ମତ୍ତତାକୁ ସୂଚାଇଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚାଟୁ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯାଉଛି । ଯଥା—

ସଖି ତୋ ତହିଁ ମୋ ମନ ଦେଇଁ ହୋଇଁ ଥାଇ ଛନ ଛନା
ତୁ ପ୍ରେମ ଜଳ ମୋ ମନ ମୀନ ତୁ ମୋର ଜୀବ ଜୀବନା

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଅନ୍ୟତମ କବି ବନମାଲୀ ଦାସଙ୍କର ବନମାଲୀ ବିହାର ॥୧୧୮॥ ରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କଥାକୁ ରୂପ ଦିଆଯାଇଛି । ଏଥିରେ ଯେଉଁ ରାଧାଙ୍କୁ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି । ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ପାର୍ଥିବ ଗୁଣଯୁକ୍ତା ସାଧାରଣୀ ନାରୀ ଅଟନ୍ତି । କାମିନୀ ସୁଲଭ କାମଭାବର ଆଧିକ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳକୁ ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରିଛି । ରାଧା ବୟୋଧିକା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଶିଶୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରୂପ ଦର୍ଶନରେ କାମ ବିହ୍ୱଳା ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ ।

ରାଧା ବୋଇଲେ ସଖୀ ମୋ ପ୍ରକୃତି କେମନ୍ତ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ମୋ ଅସ୍ଥିର ପଞ୍ଚଭୂତ ।
ଆହୁରି ବେଳେକ ଗୋ ନାମକରଣ କାଳେ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖିଲି ମୁଁ ଦୋଳିର ଉପରେ ।
ଦର୍ଶନେ ସାତ୍ତ୍ୱିକ୍ୟ ଗୋ ବାଧିଲା ପ୍ରାଣ ସହି
କମ୍ପିଲା ତନୁ ଗୋ ମୁଁ ଅଇଲି ପଳାଇ ।

---

୧୧୭ ॥ ଗୋପ (କାବ୍ୟ)— ନରସିଂହ ସେଣ
ଡକ୍ଟର୍ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ
୧୧୮ ॥ ବନମାଲୀ ବିହାର — ବନମାଳୀ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/132
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ପୂର୍ଣିଟି ବେଳେ ସଖୀ ସ୍ୱନକ୍ଷତ୍ର ବନ୍ଦାପନା
ଅର୍ଘ୍ୟ ଦେନ ଗଲଟି ଯେ ସମସ୍ତ ଗୋପାଙ୍ଗନା ।
ମୁଁ ଯେ ଶରଧା କରି ଧଇଲି କୋଳେ ହରି
ବଳେ ଆକୋଷି ବଦନ ଚୁମ୍ବିଲି ମୁରାରି ।
କମ୍ପିଲି ଜାନୁ ମୋର ସଢ଼ିଲି କଳେବର
ସେଦିନୁ ଭୟେ ତାକୁ କଲି ମୁଁ ଅପାର । (୪୩ ପୃଷ୍ଠା)

ବନମାଳୀଙ୍କ ରହାସ କାବ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ପରମା ସୁନ୍ଦରୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ (ରାଧାଙ୍କର ଅନ୍ୟନାମ) ଓ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ନାମର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟକୁ ବୁଝାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ନନ୍ଦ, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଏହି ଭଳି କହିଛନ୍ତି—

ତୁମ୍ଭର ମାତୁଳ ଯେ ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା
ତାଙ୍କର ନାମ ଚନ୍ଦ୍ର ତେଣୁ ସେ ଜଗୁଜଣା
ଦୁହେଁ ଏ ନାମ ରାଶି ମଇତ୍ର ସମଯୋଗ
ସତାଇଶ କନ୍ୟା ଦେନ ଚନ୍ଦ୍ର କରଇ ଭୋଗ
ପ୍ରଥମ ଯୁବତୀ ଯେ ଅଶ୍ୱିନୀ ନାମେ ନାରୀ
ଶେଷ କନ୍ୟା ତାଙ୍କର ଯେ ରେବତୀ ସୁନ୍ଦରୀ
ମଧ୍ୟେ ଅନୁରାଧା ଅଟନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ର ପାଟ
ସତାଇଶ ଯୁବତୀରୁ ସେ ହୋଇଲେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ
ରୂପେ ସୁନ୍ଦରୀ ସେ ଅଟନ୍ତି ଅନୁପାମ
ରାଧିକା ତୁଲେ ମଇତ୍ର ହୋଇଲେ ସେ ସମ
ସେ ଚନ୍ଦ୍ର ଯୁବତୀ ଏ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ବାମା
ଦୁଇ କୁଳ ବଧୂ ହୋଇଲେ ଅନୁପମା
ଯେବେ ସେ ରାଧିକା ସେ ରୂପେଣ ଅତୁଳ
ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ ଜାଣି ଢଙ୍କଇ ଅଙ୍ଗ ଝଳ
ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ବଳି ଯହୁଁ ବଦନ ବିକାଶିଲା
ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ବୋଲି ସେହୁ ନାମେକ ବହିଲା । (ପୃ୨୦ଷ୍ଠା)

ରାଧାଙ୍କୁ ମୁଖରା, କୋପନ ପ୍ରକୃତି ବିଶିଷ୍ଟା, ଗୋପନ ପ୍ରେମ ତତ୍ପରା ଇତ୍ୟାଦି ରୂପରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ. କବି ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ସରସ୍ୱତୀ ଓ ନୀଳେନ୍ଦ୍ରୀ କନ୍ୟାଙ୍କୁ ସମ୍ପର୍କିତ କରିଛନ୍ତି । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଓ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାଙ୍କୁ ନୀଳା କନ୍ୟା ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥିବା ହେତୁ ବନମାଳୀ ଦାସ ଉକ୍ତ କଥାବସ୍ତୁକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ସମାନ୍ୟ ନୂତନତା

ସଂଯୋଗ କରିଛନ୍ତି । ନୀଳେନ୍ଦୀ କନ୍ୟା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏହିଭଳି କୁହାଯାଇଛି—ସତ୍ୟ ଯୁଗରେ ନୀଳାବ୍ରତ ବୋଲି ଏକ ରାଜାଙ୍କର ନୀଳେନ୍ଦୀ ନାମ୍ନୀ ସୁଲକ୍ଷଣୀ ପଦ୍ମିନୀ ଜାତୀୟା କନ୍ୟା ଥିଲି । ରାଜା ଭାବିଲେ ଏ କନ୍ୟା କେବଳ ବିଷ୍ଣୁ ଯୋଗ୍ୟା, କିନ୍ତୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ କନ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କରିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ମନେ ହେବାରୁ ସେ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ବିଷ୍ଣୁ ତୁଲ୍ୟ ପର୍ବତ ଋଷିଙ୍କୁ କନ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କଲେ ଏବଂ କନ୍ୟା ପ୍ରଦାନ ମାନସରେ ପର୍ବତ ଋଷିଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଆଣିଲେ । ନାରଦ ଏହା ଜାଣି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତାନ୍ତ କହିଦେଲେ । ବିଷ୍ଣୁ ପର୍ବତ ଋଷି ରୂପ ଧାରଣ କରି ନୀଳାବ୍ରତ ରାଜାଙ୍କଠାରୁ କନ୍ୟାକୁ ମାଗିନେଲେ । ପ୍ରକୃତ ପର୍ବତ ଋଷି ନୀଳାବ୍ରତ ରାଜାଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ନୀଳେନ୍ଦୀ କନ୍ୟା ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇ ସାରିଥିବା କଥା ଶୁଣି ରାଜାଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେବାକୁ ବସିଲେ । ରାଜା ସମସ୍ତ ବିଷୟ କହି ନିଜର ଅଜ୍ଞତା ଯୋଗେ କ୍ଷମାଭିକ୍ଷା କଲେ । ତହୁଁ ପର୍ବତ ଋଷି ଧ୍ୟାନରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଚକ୍ରାନ୍ତ ଜାଣିପାରି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଇ କହିଲେ—ତୁମେ ମୋତେ ଯେପରି ଅପଦସ୍ଥ କଲ ତାହାର ଫଳ ସ୍ୱରୂପ ନପୁଂସକ ରୂପେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ନୀଳା କନ୍ୟାକୁ ବିଭାହୁଅ । ଋଷି-ଅଭିଶାପ ବଶତଃ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଏକ ଅଂଶ ନପୁଂସକ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ରୂପରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରାଧା ରୂପେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିବା ନୀଳା କନ୍ୟାଙ୍କୁ ବିବାହ କଲେ ।

ସରସ୍ୱତୀ କିପରି ରାଧା ରୂପରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲେ, ସେ ସମ୍ପର୍କରେ କୁହାଯାଇଛି—କଂସ ଉପଦ୍ରବରେ ଅତିଷ୍ଠ ହୋଇ ବ୍ରହ୍ମାଦି ଦେବତାଗଣ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ଜଣାଇବା ନିମିତ୍ତ କ୍ଷୀର ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ଏବଂ ଗୋଲକ ମଣ୍ଡଳର ଗୋମାତା ସୁରଭୀଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ଦୁଃଖ ଜଣାଇଲେ । ଗୋମାତା ଏ ବିଷୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ । ବିଷ୍ଣୁ ସେତେବେଳେ ଯୋଗନିଦ୍ରାରତ ଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ସରସ୍ୱତୀ ତାନସହ ଡମ୍ବୁର ବାଦନ କରି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ କରିବାରୁ, ବିଷ୍ଣୁ କୋପରେ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ଅଭିଶାପ ଅନୁଯାୟୀ ସରସ୍ୱତୀ ନୀଚ ଲୋକଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ବାସ କରିବେ ଓ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ କୁଳଟା ଦୋଷରେ ଦୂଷିତା ହେବେ । ଲୋକ କଥାରେ ଯେଉଁ ସାଧାରଣୀ ରାଧାଙ୍କ ରୂପକୁ ବନମାଳୀ ରହାସରେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି, ସେଥିରେ ଏଭଳି ଦେବୀଙ୍କ ଅର୍ପଣ ଅସଂଲଗ୍ନ ମନେହୁଏ । ବନମାଳୀ ରହାସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାଙ୍କୁ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ଉଗ୍ରା, ନିଷ୍ଠୁର ରୂପରେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଯୋଛି ଓ ବୋଲି ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ଭାବଧାରା ରକ୍ଷିତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ରାଧାଙ୍କର କର୍କଶ ଉକ୍ତିକୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରୂପେ ନିଆଯାଇ ପାରେ ।

ଯଥା —ବୋଇଲ ଚଣ୍ଡାଳରେ ଅଜ୍ଞାନ ମୂଢ଼ ପାପୀ
ଗୁରୁ ଗଉରବ ଦ୍ରୋହରେ ଅଦ୍ୟାପି
ହୀନ ଜନ୍ମ ତୋହର ସୁଜନ ସଙ୍ଗ ନାହିଁ
ବସ୍ତ୍ରା ବାଳକ ଯେନ ବପୁନ୍ୟେ ଥାଉ ରହି
ଆଦିତ୍ୟ ଅସ୍ତଗଲେ ଆସୁ ଗୋପପୁର
ଖୋଡ଼ଇ କେଡୋଇ ଗୋଚର ନାହିଁ ତୋର
ପଶୁଜନ ସ୍ୱଭାବ ପଶୁକ୍ରୀଡ଼ା ରହିଁ
ତୁହିସେ ହୀନମତି ହୋଇଲୁ ବନେ ଥାଇ
ଗୋପ ପୁଣ୍ୟ ଧର୍ମ ଏକଦ୍ଧିହିଁ କଲୁ
ବାଳୁତ କାଳୁ ଯହୁଁ ଗୋ ଗୋଷ୍ଠେ ବଢ଼ିଲୁ
ବେଦ ଶାସ୍ତ୍ର ପୁରାଣ ନ ଶୁଣୁ ଶ୍ରବଣେ
ରାତ୍ରେ ନିଦ୍ରାଯାଉ ଦିବସେ ବୁଲୁବନେ

× × ×

ଜଳନ୍ତା ହୁତାଶନ ପ୍ରଖର ମୋର ସୀମା
ଏଥକୁ ଭରସା କରୁ କି ତୋର ଗାରିମା
ବହନ ଏଥୁ ପଳା ହୋଇବୁ ସ୍ଥିର ଶାନ୍ତି
ଅପୂର୍ବିକ ହୋଇବେ ନନ୍ଦ ଯଶୋବନ୍ତୀ । (୨୩୧-୨୩୨ପୃ)

ବନମାଳୀ ଦାସ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ବ୍ୟକ୍ତି ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ବନମାଳୀ ରାହାସରେ ସାରଳା ମହାଭାରତ ତଥା ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ଭାଗବତ ଲହରୀ ହରିବଂଶର ପ୍ରଭାବ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ରାଧାଙ୍କ ଅଙ୍ଗ ଭୋଗ ପାଇଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିଶାର୍ଦ୍ଧରେ ରାଧା ପୁରରେ ପ୍ରବେଶ, ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ପଦାଘାତ ଲାଭ ଓ ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରଦତ୍ତ ବଂଶୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ବଶୀଭୂତା କରି ସମ୍ଭୋଗ କରିବା ଆଦି ବିଷୟକୁ ବନମାଳୀ ଦାସ ସାରଳା ମହାଭାରତ ଓ ହରିବଂଶରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ସେହିପରି ହରିବଂଶରେ ଭୂତାବସ୍ଥା ରୂପେ ଅଭିନୟ କରିଥିବା ରାଧାଙ୍କ ବିଷୟକୁ ଯେଉଁପରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ବନମାଳୀ ରାହାସରେ ତାହା ଅବିକଳ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ବନମାଳୀ ରାହାସରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଗୋପନ କେଳି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ନୂତନ କଥାବସ୍ତୁର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଅଛି । (୩୨୫–୩୨୭ପୃ) ଏହା ହେଉଛି— ଦିନେ କୃଷ୍ଣ ଯମୁନା କୂଳରେ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ମନ୍ତ୍ରଣା କରି, ଦନ୍ତହୀନା, ମୁକୁଳିତ କବରୀ ବଣିଷ୍ଠା ବୃଦ୍ଧା ରୂପ ଧରି ରାଧାଙ୍କ ପୁରକୁ ଯାଇ, ରାଧାଙ୍କ ଶାଶୂ ଆଗରେ ନିଜକୁ ରାଧାଙ୍କର ଭଉଣୀ ରୂପେ ପରିଚୟ ଦେଲେ ଓ ସେଠାରେ

କୁଞ୍ଜବନ ରହିବାକୁ ଇଚ୍ଛାପ୍ରକାଶ କଲେ । ସେ ଗଲାବେଳେ ସାଙ୍ଗରେ କିଛି ପିଠା ନେଇ ଯାଇଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଖାଇ ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲା । କୃଷ୍ଣ ସେଠାରେ ଦିନରେ ବୃଦ୍ଧୀ ବେଶ ଓ ରାତିରେ କୋଟିକନ୍ଦର୍ପ ରୂପ ଧରି ରାଧାଙ୍କ ସହିତ କୁଞ୍ଜବନ ରତିକେଳି କରି ଫେରିଆସିଲେ ।

ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ (୪୧୩-୪୩୫ ପୃ) ରାଧାଙ୍କର ଖଣ୍ଡିତା ରୂପର ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇଛି । ଥରେ କୃଷ୍ଣ ସୁମେଧା ନାମ୍ନୀ ଗୋପୀ ସହିତ ରତି କେଳିରେ ନିମଗ୍ନ ରହିବା ହେତୁ ରାଧାଙ୍କ ପୁରକୁ ଆସିବାକୁ ଭୁଲିଗଲେ । ଏଣେ ରାଧା ରାତ୍ରୀସାରା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ନିରାଶ ହୋଇ ଆଉ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖ ନ ଚାହିଁବାକୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ । କୃଷ୍ଣ ରାତ୍ରୀ ଶେଷ ବେଳକୁ ରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ପହଞ୍ଚି ରାଧାଙ୍କୁ ଯେତେ କ୍ଷମା ମାଗିଲେ ସୁଦ୍ଧା, ରାଧା କର୍ଣ୍ଣପାତ କଲେନାହିଁ । ବରଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହରେ ରତି ଲକ୍ଷଣମାନ ଦେଖି ତାଙ୍କର କ୍ରୋଧ ବଢ଼ିଗଲା । ସେ ଏହାର କାରଣ ଜାଣିବାକୁ ଚାହିଁବାରୁ କୃଷ୍ଣ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଛଳନା କରି ନିଜର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷିତା ପାଇଁ ନିୟମ କରିବାକୁ ବସିଲେ । ତଥାପି ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ । ଶେଷରେ କୃଷ୍ଣ ନିଜର ଦୋଷ ଲାଗି ଅନୁତପ୍ତ ହୋଇ ରାଧାଙ୍କ ପାଖରେ କ୍ଷମାଭିକ୍ଷା କଲେ । ବୃନ୍ଦା ଅନୁରୋଧରେ ରାଧା ମାନ ତ୍ୟାଗକରି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ରତିକେଳି କଲେ । ରତିକେଳି ଶେଷରେ କୃଷ୍ଣ କ୍ଲାନ୍ତ ହୋଇ ରାଧାଙ୍କ କୋଳରେ ଶୟନ କରିଥିଲା ବେଳେ, ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଗୋଷ୍ଠରୁ ଫେରି ଏ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ପାଇ ଉତ୍କ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଏ ବିଷୟ ଯଶୋଦାଙ୍କୁ ଜଣାଇଦେଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡ ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଯଶୋଦାଙ୍କ ପାଖକୁ ଚାଲିଗଲା । କୃଷ୍ଣ ଏହା ଜାଣିପାରି, ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ପହଞ୍ଚିବା ପୂର୍ବରୁ ମାୟାବଳରେ ଯଶୋଦାଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ସେଠାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ନିଜର ଭ୍ରମ ଯୋଗେ ଅନୁତପ୍ତ ହୋଇ ଫେରି ଆସିଲା ।

୦

ବନମାଳି ରହାସର ଅନ୍ୟଏକ ସ୍ଥଳରେ ରାଧାଙ୍କର ଛଳନାମୟୀ ରୂପ ଦିଆଯାଇଛି (ପୃ୪୮) ! ଥରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ରତିକ୍ରୀଡ଼ା ସାରି କ୍ଲାନ୍ତ ହୋଇ ଶୟନ କରିଥିଲାବେଳେ, ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଗୋଷ୍ଠରୁ ଫେରି ଆସିଲା । ରାଧା ଏହା ଜାଣିପାରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପୁରରୁ ବାହାରି ଯିବାକୁ କହିଦେଲେ । କୃଷ୍ଣ ପଳାୟନ କରିବା ପରେ, ରାଧା ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାକୁ କବାଟ ଖୋଲିଦେଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଘର ଭିତରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହର କସ୍ତୁରୀ ଗନ୍ଧକୁ ଆଘ୍ରାଣ କରି ବିସ୍ମିତ ହେବାରୁ ରାଧା ଛଳନା କରି କହିଲେ, ଗୋଟିଏ ଅପୂର୍ବ ଜୀବ ଘରଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା । ତାହା ଗନ୍ଧରେ ଏ ଘର ସୁବାସିତ ହୋଇଛି । ଏହା କହି ରାଧା ନିଜ

ହାତକୁ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାକୁ ସୁଙ୍ଘାଇ ଦେଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଥିବା ହେତୁ ରାଧାଙ୍କ ଦେହରୁ କସ୍ତୁରୀ ଗନ୍ଧ ବାହାରୁଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା, ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରତାରଣା ପୂର୍ଣ୍ଣ କଥାକୁ ସତ ଭାବି ନୀରବ ହେଲା ।

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ରଚନା ହେତୁ ବନମାଳୀ ରହାସ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧା ଚରିତ୍ରର ପରିମାର୍ଜିତ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ରାଧାଙ୍କୁ ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ ରକ୍ତମାଂସ ଦେହ ବିଶିଷ୍ଟା କାମଲୋଲୁପା ନାରୀ ରୂପରେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି ।

'ବନମାଳୀ ରହାସ' କାବ୍ୟଭଳି ଅନ୍ୟ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର କାବ୍ୟ 'ମଧୁମାଳତୀ' ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୧୧୯ ॥ ରେ ଏହି ଧରଣର ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ର ରୂପାୟିତ ହୋଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟର ଲେଖକ ହେଉଛନ୍ତି ବ୍ରଜଦାସ, ବ୍ରଜଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଘାଟକୋଳି ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । 'ମଧୁମାଳତୀ' ଏକ ସରସ ରଚନା ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କ ମୁଖର ରୂପକୁ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି । ଥରେ ରାଧା ନଣନ୍ଦ ତିଲୋତ୍ତମା ସହିତ ଯମୁନାକୁ ନୀର ଆଣିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ, କଦମ୍ବ ମୂଳରେ ଛଇଳ ନାଗର କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ହସିଦେଲେ ଓ କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖି ହସିଦେଲେ । ତିଲୋତ୍ତମା ରାଧାଙ୍କ ପଛରେ ଥାଇ ଏ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ଦେଇ, ଘରକୁ ଆସି ମା ଆଗରେ ସମସ୍ତ ଘଟଣା କହିଦେଲା । ରାଧା ଯମୁନାରୁ ଜଳନେଇ ଘରେ ପହଞ୍ଚିବା କ୍ଷଣି ତିଲୋତ୍ତମା ରାଧାଙ୍କୁ ଆକ୍ଷେପକରି କହିଲା— ଏ ଗୋପରେ ଜଣେ ହେଲେ କେହି ତୋତେ ଭଲ କହୁ ନାହାନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ତୋତେ କି ମନ୍ତ୍ର କରିଛି ତୁ ତାକୁ ଦେଖିଲେ ବଶ ହୋଇଯାଉଛୁ । ତୁ ଆଜିଠାରୁ ଏ ଘରୁ ଅଲଗା ହୋଇ ରହ । ରାଧା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନଣନ୍ଦଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ, ତୁମର ଯଦି ମୋ ପ୍ରତି ଈର୍ଷ୍ୟା ହେଉଛି, ତେବେ ମୋର ସଉତୁଣୀ ହୋଇ ରହ । ଏହା ଶୁଣି ଶାଶୁ ବୁଢ଼ୀ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାଧାଙ୍କ ଉପରେ ରାଗିଯାଇ କହିଲା--ତୁ ଏଭଳି ଅକଥା କିପରି କହୁଛୁ ? ତୁମେ ସ୍ୱାମୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଦୁହେଁ ଏ ଘର ଛାଡ଼ି ଯେଉଁ ଆଡ଼େ ହେଲେ ଚାଲିଯାଅ । ରାଧାଙ୍କ ଉପରେ ବାକ୍ୟବାଣ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଶାଶୁ କହିଲେ—

ବୁଢ଼ୀ ବୋଲୁଅଛି ଆଲୋ ଆଲୋ ରାଧା ତୁ ଯେବେ ଯାଉଁ ଯମୁନା
ଭୁଆସୁଣୀ ହୋଇ ମୁଖେ ଲଜ ନାହିଁ ଘନେ ଘନେ ଦେଉ ଓଢ଼ଣା
ଖୋସା ଚିତା ଦେଖାଇ ଚାଲୁଥାଉ ଝମ ଝମ ହୋଇ କୁଳବତୀ ବେଶ୍ୟାରକ ଏହି

---

୧୧୯ ॥ ମଧୁମାଳତୀ— ବ୍ରଜଦାସ ପୋଥିସଂଖ୍ୟା OI/1446
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

ଯମୁନା ତଟ କଦମ୍ବ ମୂଳେ କାହ୍ନାକୁ ଦେଖି ତୁ ହସୁ
ସେହି କଥା ମୋର ପୁଅଡସ୍ଥାରଲେ ଗୁମାନ ହୋଇତୁ ବସୁ
ଗୋପେ ତୋହର ପରି ନାହିଁ କାହା ବୋହୂ ଏଡ଼େ ଚୋରା
ମୋର ଘରକୁ ହେଲୁତୁ ଖରା ॥

ରାଧା ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ— ବେଶ୍ କଥା ଆଜିଠାରୁ ମୁଁ ଯମୁନା ଗଲାବେଳେ, ଜଳ ତୁଠରେ ଯେପରି କେହି ନ ଥିବେ ତାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ତୁମେ କରିଦେବ । ମୋ ଯିବା ବାଟର ଦୁଇପାଖରେ ଲୁଗା ବାନ୍ଧିଦେବ । ଜଳତୁଠକୁ କାହାରିକୁ ଛାଡ଼ିବ ନାହିଁ ।

ନଣନ୍ଦ ତିଳୋତ୍ତମା ରାଧାଙ୍କୁ ସିଧା ସିଧା ଜଣାଇଦେଲେ— ତୋ ଗେରସ୍ତକୁ ଯଦି ଏ ସବୁ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଛି, ତେବେ ତୁ ଗେରସ୍ତ ସହିତ ଏ ଘରୁ ବାହାରିଯାଅ । ତୋ କଥାରେ ଆମ ଦେହ ଜଳିଯାଉଛି ।

ରାଧା ଆହୁରି କଡ଼ା କଡ଼ା ପଦ ଶୁଣାଇ ଦେଇ କହିଲେ— ତୁମ ମା' ଝିଅଙ୍କର ଦେହ ଯଦି ମୋ କଥାରେ ଜଳି ଯାଉଛି ତେବେ ପାଣିକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ । ତୁମ ଦେହ ଶୀତଳ ହୋଇଯିବ ଓ ଏ ଘରୁ ସବୁ ଅନର୍ଥ ତୁଟିଯିବ । ଧୀରେ ଧୀରେ କଳି ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବୁଢ଼ୀ ତା ପୁଅକୁ ଆଉଥରେ ବାହା କରିବାକୁ ଧମକ ଦେଲା । ରାଧା ରାଗରେ ନଣନ୍ଦକୁ ଝୁଣ୍ଟାଏ ମାରିଲେ । ମାଆ, ଝିଅ ଦୁହେଁ ବୋବାଳି ପକାଇଲେ । ସାଇ ପଡ଼ିଶାରୁ ଲୋକ ଜମା ହୋଇଗଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ସେତିକିବେଳେ ଗୋଷ୍ଠରୁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲା । ତିଳୋତ୍ତମା ଯମୁନା କୂଳର ଘଟଣା ସବୁ ଭାଇ ଆଗରେ କହିଦେଲା । ତାହା ଶୁଣି ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ରାଗରେ କେନ୍ଦୁବାଡ଼ି ତଳେ ପିଟି କହିଲା— ମୁଁ ଏଥର ଘର ଦୁଆର ମୁହଁରେ ଜଗି ବସିବ । ଆଜି ତୋତେ ଘରେ ରଖାଇ ଦେବନାହିଁ । ତୁ ଭଣଜା ସାଙ୍ଗରେ ମାତିଛୁ । ଘରଆଡ଼େ ନିନ୍ଦାଢୋଲ ବାଜୁଛି । ମୁଁ ସେସବୁ ସହିପାରିବ ନାହିଁ । ଆଜି କୃଷ୍ଣର ଲମ୍ପଟପଣ ଛଡ଼ାଇ ଦେବ ।

ଦୂତୀ ଏ ସମସ୍ତ ଖବର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଗରେ ଦେଇ ଦେବାରୁ, କୃଷ୍ଣ ଏକା ସୁନ୍ଦରୀ ନାରୀ ବେଶରେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଦୂତୀ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାକୁ କହିଲା—ଏ ହେଉଛି ରାଧାର ଭଉଣୀ ମାଳତୀ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ମାଳତୀ ରୂପରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାକୁ ବିବାହ କରିବାକୁ ତା ପଛରେ ଧାଇଁଲା । ମାଳତୀ କହିଲା ମୁଁ ମୋ ଭଉଣୀ ଘରେ ରହିବାକୁ ଆସିଥିଲି । କିନ୍ତୁ ଏଠି ଦେଖୁଛି ପୁରୁଷ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଫେରିଯାଉଛି । ମୁଁ ଯାହା ତୁମକୁ ବିଭା ହୁଅନ୍ତି କିନ୍ତୁ ତୁମେ ମୋ

ଭଉଣୀକୁ ମିଛରେ ଅପବାଦ ଦେଉଛ । ତେଣୁ ମୋର ଏଠାରେ ରହିବାକୁ ଜମା ତୁମକୁ ବିବାଦ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଉ ନାହିଁ ।

ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ମାଳତୀର ଏ ସବୁ କଥାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ରାଧାଙ୍କ ଦୋଷକୁ ଭୁଲିଗଲା ଓ ମାଳତୀକୁ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ସେହି ରାତି ସେଠାରେ ରହିବାକୁ କହି ଗୋଷ୍ଠକୁ ଚାଲିଗଲା । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଗୋଷ୍ଠକୁ ଯିବାପରେ କୃଷ୍ଣ ନିଜର ରୂପ ବଦଳାଇ ରାତିରେ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ରତିକେଳି କଲେ ।

ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ନାମ୍ନ ଅନ୍ୟ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର କାବ୍ୟ ॥ ୧୨୦ ॥ ରେ ରାଧାଙ୍କର ଖଣ୍ଡିତା ରୂପକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ ଅଛି । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ ଲେଖକଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ନଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଏହା ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ରଚନା କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିବାକୁ କହି ନ ଆସିବାରୁ, ରାଧାଙ୍କର ଅଭିମାନ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହରେ ସମ୍ଭୋଗ ଲକ୍ଷଣ ଦେଖି ରାଧାଙ୍କର କ୍ରୋଧ, କୃଷ୍ଣ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପ୍ରତାରଣା ପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା କହିଲେ ସୁଦ୍ଧା ରାଧାଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ଦୂର ନ ହେବା, କୃଷ୍ଣ ନିୟମ କରିବାକୁ କହିଲେ ସୁଦ୍ଧା ରାଧା ତାହା ଗ୍ରହଣ ନକରିବା ଓ ଶେଷରେ କୃଷ୍ଣ ନିଜ କୃତ ଅପରାଧ ସ୍ୱୀକାର କରି ଦୋଷ ଲାଗି କ୍ଷମା ମାଗିବା ହେତୁ ରାଧାଙ୍କର ମାନ ଭଞ୍ଜନ ହେବା ଇତ୍ୟାଦି ଉକ୍ତ କ୍ଷୁଦ୍ର କାବ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

କଳୁଆ ଗୋଳ ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର କାବ୍ୟ ॥ ୧୨୧ ॥ ରେ, କଳୁଆ ଭୟ ସୃଷ୍ଟି କରି, କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ବିପ୍ର ନାରାୟଣ ଦାସଙ୍କର ଖଣ୍ଡିଆ ହରି ବଂଶରେ ଏହି କଥା କିଛିଟି ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କ ନାମରେ ମିଳୁଥିବା ଘାଟହଧା ॥ ୧୨୨ ॥ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର କାବ୍ୟ । ଏଥିରେ ରାଧାଦି ଗୋପୀମାନଙ୍କର ମଥୁରା ପୁରକୁ ଯିବା ବାଟରେ

---

୧୨୦ । ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା— (କବିଙ୍କ ନାମ ନାହିଁ)
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ

୧୨୧ । କଳୁଆଗୋଳ— ଲୋକନାଥ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/533
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୨୨ । ଘାଟହଧା— ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/533
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

କୃଷ୍ଣ ବାଟ ଓଗାଳି ଘାଟ ମାଗିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହା ପୂର୍ବାଲୋଚିତ ଘାଟ ବୋଲିର କଥାବସ୍ତୁକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ରଚିତ ହୋଇଛି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଘାଟ ମୂଲ ମାଗିବା ବେଳେ ଅସମ୍ଭବ ଧରଣର ଘାଟ ମୂଲ୍ୟ ଦାବୀ କରିଛନ୍ତି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ—

ପ୍ରଥମେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଦାନ କରନ୍ତି ଲେଖନ
ରାଧାଶିରେ ମରକତ ମଣିଙ୍କ ଗ୍ରହଣ
ଶୁଣ ଉଦ୍ଧବଗୋ, ଦାନ ଦେଇଯିବୁ ଏହି ଘାଟେ ଗୋ । ୧

ଯେତିକି ଦେଉଛି ଟଙ୍କା ଶୁଣ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ, ଯେହୁ ତୋହର ଖୋସିଥାଇ
ଚନ୍ଦ୍ରର କଳଲୀ ଶୁଣ ନନ୍ଦ ଗୋ । ଯେହା ମେ ଦ୍ୱିଗୁଣ ଟଙ୍କା ଦୋଇ ଗୋ । ୨

ଦେବ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ବସନ ଅଙ୍ଗେ ଆଭରଣ, ଯେ ନବଡ଼ ପିନ୍ଧାଛୁ କେ
ନୋହନ୍ତି ସମାନ ଧନ ଦେବେ ଗୋ, ତୋତେ ସମନାଧ୍ୱି ଯେ ଗୋପରେ ଗୋ । ୩
ଯେତିକି ପଦର ସୁନଅ ମୋହର, କସ୍ତୁରୀ ଅଙ୍ଗେ ବୋଳିଛ ଯେତିକି ଅଠର,

ଦାନ ଦେବ ଗୋ । ନ ଦେଲେ ପାଇବ ପରାଭବ ଗୋ । ୪
ଯେ ତାଳମ୍ବ କୁଚ ତୋର ମଧ୍ୟ ସିଂହ ଠାଣି । ଓଲଟ କଦଳୀ ପ୍ରାୟେ ଜାନୁ ଯୋ ପ୍ରମାଣି,

ଶୋଭା ତନୁ ଗୋ । ସିନ୍ଦୂର ଚିତା କି ଉଦେ ଭାନୁ ଗୋ । ୫

କୃଷ୍ଣ ଦାନ ମାଗିବା ଛଳରେ ରାଧାଙ୍କ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ଓ ଅଳଙ୍କାରଗୁଡ଼ିକର ବହୁ ମୂଲ୍ୟତା ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ଏହା ବଦଳରେ ଏକ ମାତ୍ର ସମ୍ଭୋଗ ଦାନ ଯଥାର୍ଥରେ ଘାଟ ଦାନ ହେବ ବୋଲି ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ କହିଛନ୍ତି ।

ନାବକେଳି ଓ ଘାଟ ସଧାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଆଉ ଗୋଟିଏ କାବ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ତାହା ହେଉଛି କବି ନୀଳାମ୍ବର ଦାସଙ୍କର "କୃଷ୍ଣଲୀଳା" କାବ୍ୟ ॥ ୧୨୩ ॥ । ଏଥିରେ ଅଶ୍ଳୀଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । କୃଷ୍ଣ ମାୟାରେ ଯମୁନା ନଦୀରେ ବନ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରି, ବୃଦ୍ଧା ନାବିକ ରୂପରେ ଗୋପୀମାନଙ୍କୁ ଉଦଗ୍ର ନାବରେ ପାରିକରି ଦେବାକୁ ଯାଇ ପ୍ରଥମେ ରାଧାଙ୍କୁ ନଈ ମଧ୍ୟକୁ ନେଇଗଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମାୟାରେ ଡଙ୍ଗା ଭିତରେ କଣା ହୋଇ ପାଣି ପଶିଗଲା । ରାଧା ଆତଙ୍କିତା ହୋଇପଡ଼ିବାରୁ କୃଷ୍ଣ ଡଙ୍ଗାର

---

୧୨୩ । କୃଷ୍ଣଲୀଳା— ନୀଳାମ୍ବର ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା CL/135
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଓଜନ କମାଇବା ପାଇଁ ରାଧାଙ୍କୁ ଅଳଙ୍କାର କାଢ଼ି ଫିଙ୍ଗିଦେବାକୁ କହିଲେ । ଅଳଙ୍କାର ଫିଙ୍ଗି ଦେବାପରେ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମାୟାରେ ଜୋରରେ ପବନ ବହିଲା, କୃଷ୍ଣ ପୁଣି ରାଧାଙ୍କୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ ଯେ ରାଧା ତାଙ୍କ ଦେହରୁ ସମସ୍ତ ବସ୍ତ୍ର କାଢ଼ି ଦେଇ ଉଲଗ୍ନା ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତୁ କାରଣ ରାଧାଙ୍କ ଲୁଗାରେ ପବନ ପଶି ଡଙ୍ଗାର ଗତିକୁ ଇତସ୍ତତଃ କରୁଛି । ରାଧା ଅନନ୍ୟୋପାୟ ହୋଇ ତାହା କଲେ ସୁଦ୍ଧା ଡଙ୍ଗା ସ୍ଥିର ହୋଇରହିଲା ନାହିଁ । ରାଧା ବ୍ୟାକୁଳିତା ହୋଇ ଚିତ୍କାର କରିବାରୁ କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, ଯଦି ତୋର ବେଶୀ ଭୟ ହେଉଛି ତେବେ ମୋତେ କୁଣ୍ଢାଇକରି ଧର । ଉଲଗ୍ନା ରାଧାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅନ୍ୟ ପନ୍ଥା ନଥିଲା । ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କୁଣ୍ଢାଇ ଧରିଲେ । କୃଷ୍ଣ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବୁଢ଼ା ନାଉରୀ ରୂପ ପରିତ୍ୟାଗ କରି କୋଟି କନ୍ଦର୍ପ ରୂପ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏଭଳି ଅତର୍କିତ ପରିବେଶରେ ଉଭୟଙ୍କ ଭିତରେ କାମ ବେପଥୁ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ଓ ଉଭୟ ଡଙ୍ଗା ଭିତରେ ରତିକ୍ରୀଡ଼ା କଲେ ।

ସେହିପରି ଘାଟ ସଧା କଥାରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଘାଟ ମାଗିବା ଛଳରେ ରାଧାଙ୍କ ଦେହର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଳଙ୍କାର ପାଇଁ ଅସମ୍ଭବ ଧରଣର ଘାଟ ମୂଲ୍ୟ ମାଗି ବସିଲେ । ରାଧା ତାହା ଦେଇ ନ ପାରି ଦେହ ଦାନ କଲେ ।

କବି ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ବ୍ୟକ୍ତି ହେଲେ ହେଁ, ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହୀନା ରାଧା କଥା ରୂପାୟିତା ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଅମୃତ ସାଗର ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୧୨୪ ॥ ରେ ସେ ସାରଳା ମହାଭାରତର ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କଥାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ନିଶାର୍ଦ୍ଧରେ ରାଧାପୁରକୁ ରତୀଶ୍ୱର ରୂପେ ପ୍ରବେଶ କରି ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ପଦାଘାତ ପାଇ ଅପମାନିତ ହୋଇ ଫେରି ଆସିବା ଓ ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରଦତ୍ତ ବଂଶୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଉନ୍ମାଦିତା କରି ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ରତିକେଳି କରିବା ବିଷୟ ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ରତିସମର ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରମଣାନ୍ତ ଦୁର୍ବଳ ଅବସ୍ଥାକୁ କବି ଅତି ନଗ୍ନଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ଦ୍ୱାରା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅତି ନୀଚସ୍ତରକୁ ନେଇ ଆସିଛନ୍ତି । □ □ □

---

୧୨୪ । ଅମୃତ ସାଗର— ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/42
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଭକ୍ତ ସାହିତ୍ୟ ଓ ବିଦଗ୍ଧ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା

ଓଡ଼ିଶାରେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଭାବଧାରା ତଥା ରାଧାକୃଷ୍ଣ କଳ୍ପନାର କ୍ରମିକ ଅନୁପ୍ରବେଶ ଓ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ତାହାର ସ୍ଫୁରଣ—

ଓଡ଼ିଶାରେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଭାବଧାରାର କ୍ରମିକ ଅନୁପ୍ରବେଶ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ଥିଲେ ତାର ଆବାହକ ଓ ସଂସ୍ଥାପକ । ଏଥିଲାଗି ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ଏକମାତ୍ର ଚିହ୍ନିତ କରିବା ସମୀଚୀନ ହେବ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କର ରାଧାବାଦ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହୋଇ ନିଜକୁ ରାଧା ଭାବରେ ନିମଜ୍ଜିତ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ରାଧାଭାବକୁ ଯେପରି ନିଜଠାରେ ପ୍ରକାଶ କରିପାରିଥିଲେ, ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତାହା ସମ୍ଭବପର ହୋଇ ପାରି ନଥିଲା । ରାଧା ତତ୍ତ୍ୱ, ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତତ୍ତ୍ୱ, ସଖୀତତ୍ତ୍ୱ, ପରକୀୟା ପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱ, ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱ, ଓ ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳାତତ୍ତ୍ୱ ଆଦିକୁ ପ୍ରଚାର କରିବାରେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମନୋନିବେଶ କରି ନଥିଲେ । ଏଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଚାର ତଥା ପ୍ରସାର ରାୟରାମାନନ୍ଦଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଷଡ଼ଗୋସ୍ୱାମୀ ତଥା ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୈଷ୍ଣବ ଗୋସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଧିକ ଗତିଶୀଳ ହୋଇଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ରାୟରାମାନନ୍ଦଙ୍କର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ପଦ୍ମ ପୁରାଣ, ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ଆଦିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ, ଶ୍ରୀନିମ୍ବାର୍କଙ୍କର ଦଶଶ୍ଳୋକୀ, ବିଲ୍ୱମଙ୍ଗଳଙ୍କର କୃଷ୍ଣକର୍ଣ୍ଣାମୃତ, ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବଙ୍କର ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଓ ବିଦ୍ୟାପତି, ଚଣ୍ଡୀ ଦାସଙ୍କର ପଦ୍ୟାବଳୀ ପ୍ରଭୃତିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣତତ୍ତ୍ୱ ତଥା ଲୀଳାବିଳାସ ଲୋକ ସମାଜରେ ପରିଚିତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବିଶେଷର ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱରୂପେ ଜନସମାଜ ତଥା ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ଏହାର ବହୁଳ ବିସ୍ତାର ଘଟିଥିଲା ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସମୟରୁ । ଏହାକୁ ଗୋଟିଏ ଦିନର ଘଟଣା କୁହାଯାଇ ନପାରେ । ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାବିଳାସର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା, ପ୍ରାତ୍ୟହିକ କର୍ମରେ ଏହାର ମନନ ଓ ଏହି ମନନର ଉପଯୋଗିତା ପ୍ରଭୃତିକୁ ଶାସ୍ତ୍ର ଜରିଆରେ ଯେଉଁ ବୈଷ୍ଣବ ଗୋସ୍ୱାମୀମାନେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ତାଁର ଏକ

ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ଏଠାରେ ॥ ୧ ॥ ଦିଆଗଲା ।

ବୈଷ୍ଣବ କବିବୃନ୍ଦ	ସମୟ	ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ
୧। ଶ୍ରୀ ସନାତନ ଗୋସ୍ୱାମୀ	ଖ୍ରୀ ୧୪୮୮-୧୫୪୭	ଭାଗବତାମୃତ, ଦଶମଚରିତ, ବୈଷ୍ଣବ ତୋଷଣୀର ଟୀକା, ହରିଭକ୍ତି ବିଳାସ, ରସମୟ କଳିକା, ଦିକ୍‌ପ୍ରଦର୍ଶିନୀ ଟୀକା ।
୨। କର୍ଣ୍ଣପୂର—ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ	ସମସାମୟିକ	ଚୈତନ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ନାଟକ ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତ କାବ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନ ଚମ୍ପୂ, କୃଷ୍ଣଗଣୋଦ୍ଦେଶ ଦୀପିକା
୩। ଶ୍ରୀରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀ	ଖ୍ରୀ ୧୪୯୮-୧୫୬୨	ଲଘୁଭାଗବତାମୃତ, ଭକ୍ତି ରସାମୃତସାଗର ଲଘୁ ଗଣୋଦ୍ଦେଶ ଦୀପିକା, ମଥୁରା ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବୃହଦ୍ ଗଣୋଦ୍ଦେଶ ଦୀପିକା, ବୃନ୍ଦାବନ ଧ୍ୟାନ, ବୃନ୍ଦାଦେବ୍ୟାଷ୍ଟକ, ହଂସଦୂତ, ଉଦ୍ଧବଦୂତ, ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବ, ଲଳିତମାଧବ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୀଳମଣି, କୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମତିଥିବିଧି, ଦାନକେଳି କୌମୁଦୀ, ହରିଭକ୍ତି ରସାମୃତ ସିନ୍ଧୁବିନ୍ଦୁ, ଗୋବିନ୍ଦ ବୃନ୍ଦାବନୀ ସ୍ତବମାଳା, ଶ୍ରୀ ରୂପ ଚିନ୍ତାମଣି, ପ୍ରେମେନ୍ଦୁ, କଣିକା, ପ୍ରେମେନ୍ଦୁସାଗର, ଉତ୍କଳିକାବଳୀ, ଚଟୁ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳୀ, ନାଟକ

---

୧ ॥ ଶ୍ରୀ ବୈଷ୍ଣବ ଇତିହାସ ତତ୍ତ୍ୱ ସଂସ୍କରଣ, ଲେ. ଶ୍ରୀ ହରିଲାଲ ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ନିବନ୍ଧ- ସୁକୁମାର ସେନ (ପୃ ୧୨୫) ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ବୈଷ୍ଣବ କବିବୃନ୍ଦ	ସମୟ	ରଚିତଗ୍ରନ୍ଥ
		ଚନ୍ଦ୍ରିକା, ସ୍ୱଗମସ୍ତୀକଣୀ, ପ୍ରଯୁକ୍ତାଖ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରିକା, ଛନ୍ଦୋଷ୍ଟାଦଶ
୪। ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ଗୋସ୍ୱାମୀ	ଖ୍ରୀ ୧୪୯୮-୧୫୭୪	ମନଃଶିକ୍ଷା, ସ୍ତବାବଳୀ, ଦାନଚରିତ
୫। ଶ୍ରୀଜୀବ ଗୋସ୍ୱାମୀ	ଖ୍ରୀ ୧୫୩୩-୧୬୧୬	ଭାଗବତ ସନ୍ଦର୍ଭ, କୃଷ୍ଣ ସନ୍ଦର୍ଭ, ଭକ୍ତି ସନ୍ଦର୍ଭ, ପରମାତ୍ମ ସନ୍ଦର୍ଭ, ତତ୍ତ୍ୱ ସନ୍ଦର୍ଭ, କ୍ରମ ସନ୍ଦର୍ଭ, ପ୍ରୀତି ସନ୍ଦର୍ଭ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପଦଚିହ୍ନ, ଶ୍ରୀରାଧିକାର ପଦଚିହ୍ନ, ଗୋପାଳ ଚମ୍ପୂ, ଭାବାର୍ଥ ସୂଚକ ଚମ୍ପୂ, ଗାୟତ୍ରୀଭାଷ୍ୟ, କୃଷ୍ଣାର୍ଚ୍ଚନଦୀପିକା, ରସାମୃତ ଶେଷ କୃପାସୁଧି, ସଙ୍କଳ୍ପ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ, ମାଧବମହୋତ୍ସବ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୀଳମଣି ଟୀକା, ଯୋଗସାରସ୍ତବ ଟୀକା
୬। ଲୋଚନ ଦାସ	ଖ୍ରୀ ୧୫୨୩-୧୬୧୮	ଚୈତନ୍ୟ ମଙ୍ଗଳ, ଚୈତନ୍ୟପ୍ରେମବିଳାସ
୭। କୃଷ୍ଣଦାସ କବିରାଜ	ଖ୍ରୀ ୧୫୦୬-୧୫୮୬	ଅଳଙ୍କାର କୌସ୍ତୁଭ, ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ, ଗୋବିନ୍ଦ ଲୀଳାମୃତ, କୃଷ୍ଣକର୍ଣ୍ଣାମୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା
୮। ଯଦୁନନ୍ଦନ ଠାକୁର-ଜନ୍ମ	ଖ୍ରୀ ୧୫୨୮	କର୍ଣ୍ଣାମୃତ, ଗୋବିନ୍ଦ ଲୀଳାମୃତ, ରସକଦମ୍ବ କୃଷ୍ଣ କର୍ଣ୍ଣାମୃତ ଉପର ପଦ୍ୟାନୁବାଦ
୯। ଦେବକୀନନ୍ଦନ ଦାସ		ବୈଷ୍ଣବ ଅଭିଧାନ
୧୦। ଯଦୁନନ୍ଦନ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ		ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା କଦମ୍ବ
୧୧। ରସିକାନନ୍ଦ-ଜନ୍ମ	ଖ୍ରୀ ୧୫୯୦	ରତିବିଳାସ, ଶାଖାବର୍ଣ୍ଣନ, ରସିକମଙ୍ଗଳ

ବୈଷ୍ଣବ କବିବୃନ୍ଦ	ସମୟ	ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ
୧୨ । ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ-	ଜନ୍ମ ଖ୍ରୀ ୧୫୩୪	ବୃନ୍ଦାବନତତ୍ତ୍ୱ, ଉପାସନା ସାର, ଫଗ୍ରନ୍ଥ ଅଦ୍ୱୈତ ତତ୍ତ୍ୱ,
୧୩ । ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ-	ଜନ୍ମ ଖ୍ରୀ ୧୬୩୩	ଭଜନାମୃତ, ସ୍ୱପ୍ନବିଳାସାମୃତ ସ୍ତବାମୃତ ଲହରୀ, ଗୌରାଙ୍ଗ ଲୀଳାମୃତ, ଗୌରଗଣ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଚମତ୍କାର ଚନ୍ଦ୍ରିକା, ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ କାଦମ୍ବିନୀ, ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ କାଦମ୍ବିନୀ, ସୁବୋଧିନୀ, ଆନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରିକା (ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୀଳମଣି ଟୀକା) ସୁଖବର୍ତ୍ତିନୀ (ଆନନ୍ଦ ବୃନ୍ଦାବନଚମ୍ପୂ ଟୀକା), ବିଦଗ୍ଧମାଧବଟୀକା, ଗୋପାଳ ତାପିନୀ ଟୀକା ଚୈତନ୍ୟଚରିତାମୃତଟୀକା
୧୪ । ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ଦାସ—ଜାହ୍ନବାଦେବୀଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ	ଆନୁମାନିକ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ	ପ୍ରେମବିଳାସ
୧୫ । ବଳରାମଦାସ—	ସପ୍ତଦଶ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସନ୍ଧିକ୍ଷଣ	ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଲୀଳାମୃତ କାବ୍ୟ, ସାରବଳୀଗୁରୁ ତତ୍ତ୍ୱସାର, ହରପାର୍ବତୀ ସମ୍ବାଦ, ଗୁରୁଭକ୍ତିକଳା ଚନ୍ଦ୍ରିକା, ପାଷଣ୍ଡ ଦଳନ, ହାଟପତ୍ତନ, ଚୈତନ୍ୟ ଗଣୋଦ୍ଦେଶଦୀପିକା ବୈଷ୍ଣବ ବିଧାନ
୧୬। ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ-	ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଭାଗ	ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତରତ୍ନ-ପ୍ରମେୟ ରତ୍ନାବଳୀ
୧୭ । ରସୁରମାନନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକ-	ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ-	ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ପୀଠରେ ଦୀର୍ଘ ଅବସ୍ଥାନ, ଗଜପତି ରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବଙ୍କର ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଧର୍ମ ପ୍ରତି ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା, ରାୟରାମାନନ୍ଦଙ୍କର ଉକ୍ତ ମାର୍ଗ ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ଆନ୍ତରିକ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଆଦି ଯୋଗେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ତତ୍କାଳ ପ୍ରଚଳିତ ଯୋଗାଶ୍ରୟୀ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ଅବଶ୍ୟ କେତେକାଂଶରେ ଏହାର ଗତିରୋଧ କରିଥିଲା । ତଥାପି ଏହାର ପ୍ରବଳ ପ୍ରବାହ ସମ୍ମୁଖରେ ପଡ଼ି ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ଉପାସକ ପଞ୍ଚସଖା ଗୋଷ୍ଠୀ କେତେକାଂଶରେ ସିକ୍ତ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ଓ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମଭକ୍ତି ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବଳ କଷାକଷି ଓଡ଼ିଶାରେ ଲାଗି ରହିଥିଲା । କେବଳ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ପରେ କ୍ରମଶଃ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ମାର୍ଗ ଓଡ଼ିଶାରେ ଦୃଢ଼ ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ ବେଳକୁ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ମାର୍ଗ ଓ ଏହି ମାର୍ଗର ରାଧାକଳ୍ପନା ତଥା ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ବିଳାସ ତତ୍ତ୍ୱ ବଳ ପୂର୍ବକ ପ୍ରବେଶ କରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମାର୍ଗକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀହିଁ ଏହି ମାର୍ଗ ପାଇଁ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଯୁଗ ଥିଲା । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଏ ମାର୍ଗ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏତେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିବାକୁ ବସିଲା ଯେ ଯାହାଫଳରେ ଆଜି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମନ୍ଦିର, ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ମଠ, ରାସଲୀଳା; ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ ପାଳନ ଆଦି ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯେଉଁ ରାଧା ଏକଦା ସାରଳା ମହାଭାରତ, ପୋଇ, ବୋଲି ଚଉତିଶା ଆଦିରେ କୁଳଟା ଗୋପାଳୁଣୀ ରୂପେ ପ୍ରତିଭାତ ହେଉଥିଲେ, ସେହି ରାଧା ଆଜି ଓଡ଼ିଆ ମାନସବେଦୀରେ ରାଧା ଠାକୁରାଣୀ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତା ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ଭାବଧାରାର ପ୍ରତିଫଳନ ଓ ଜନମାନସରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବକୁ ଉପେକ୍ଷା କରାଯାଇ ନପାରେ ।

ଶ୍ରୀ ରାଧାଙ୍କର ଏହି ରୂପାନ୍ତର ପାଇଁ ଯେଉଁ କାରଣଗୁଡ଼ିକ ଦାୟୀ ତାହାର ସାମାନ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ଆବଶ୍ୟକ ମନେ ହୁଏ । ଯୁଗାବତାର ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ତିରୋଭାବ ପରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମଭକ୍ତି ମାର୍ଗକୁ ଜନସାଧାରଣ ନିକଟରେ ପରିଚିତ କରାଇବା ପାଇଁ ବିଧିମତ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ଲୁପ୍ତ ଗୌରବ ବୃନ୍ଦାବନର ପୁନରୁଦ୍ଧାର

ନିଜ ଏହାକୁ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଚାରର କେନ୍ଦ୍ରପୀଠ ॥ ୨ ॥ ରେ ପରିଣତ କରିଥିଲେ । ଏହି କେନ୍ଦ୍ରପୀଠର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରେମଧର୍ମ ପ୍ରଚାରର ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ରାଧାଭାବକୁ ରୂପାୟିତ କରିଥିଲେ, ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭାଗବତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଯେଉଁ ନିଷ୍କାମ ଗୋପୀ ପ୍ରେମକୁ ସେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସାଧନା ରୂପେ ପ୍ରମାଣିତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଯେଉଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣାବତାର ରୂପେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ । ସେ ସବୁକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଭାବରେ ଲୋକଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଥିଲା, କାରଣ ତାହାପୂର୍ବରୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଓ ଗୋପୀ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ସମ୍ପର୍କରେ ଲୋକ ମନରେ ସନ୍ଦେହ ସଙ୍କୁଳ ଅରୁଚିକର ଧାରଣା ଥିଲା । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅଦ୍ୱୈତବାଦ, ନାଥ ପନ୍ଥୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଯୋଗ ସାଧନ ମାର୍ଗ ପ୍ରଭୃତି, ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନବ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଯୌନ ସମ୍ଭୋଗ ସମ୍ବଳିତ ପ୍ରେମମାର୍ଗ ଓ ଦ୍ୱୈତ ବାଦକୁ ପ୍ରତିରୋଧ କରୁଥିଲା, ନାଥପନ୍ଥୀଙ୍କ ଶିବ, ଷସ୍ପିଷ୍ଟ ବୌଦ୍ଧଙ୍କର ଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷ ଓ କବୀର ପନ୍ଥୀଙ୍କର ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ନିକଟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ରହ୍ମ ମଳିନ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଏ ସମସ୍ତ ବିରୋଧିତାକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଖଣ୍ଡନ କରିବା ପାଇଁ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଗୋସ୍ୱାମୀମାନେ ପ୍ରବଳ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ରାଧା ଓ ଗୋପୀଙ୍କର ପ୍ରେମକୁ ସନ୍ଦେହମୁକ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ସେମାନେ ସକାମ ପ୍ରେମ ଓ ନିଷ୍କାମ ପ୍ରେମର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି, ଗୋପୀମାନଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରେମକୁ ନିଷ୍କାମ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ବା ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପ୍ରେମ ରୂପେ ପ୍ରମାଣିତ କରୁଥିଲେ । ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶକ୍ତି ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବାକୁ ଯାଇ ସେମାନେ ରାଧାଙ୍କୁ ସାଧାରଣୀ ଗୋପାଳୁଣୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରୁ ରାଜନନ୍ଦିନୀ, ବୃନ୍ଦାବନେଶ୍ୱରୀ, ପ୍ରେମଭକ୍ତିଦାୟିନୀ ଗୋପୀଶ୍ୱରୀ ଓ କୃଷ୍ଣ ହୃଦୟେଶ୍ୱରୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ଉନ୍ନୀତ କରିଥିଲେ । ଏସବୁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ପାଇଁ ସେମାନେ ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭାଗବତ, ପଦ୍ମପୁରାଣ, ମତ୍ସ୍ୟପୁରାଣ, ନାରଦ ପଞ୍ଚରାତ୍ର, ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ ଆଦି ପ୍ରାମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆଶ୍ରୟ ନେଉଥିଲେ । ଏ ସବୁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ପାଇଁ ବୃନ୍ଦାବନ ପୀଠରୁ ଯୋଜନାବଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହି ପ୍ରଚାର ଭାର ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଓ ତଦୀୟ ଶିଷ୍ୟ ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା । ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଓ ରସିକାନନ୍ଦ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଧର୍ମକୁ ପ୍ରଚାର କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁସବୁ ଉଦ୍ୟମ

---

୨ ॥ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ ମଧ୍ୟ ଲୀଳା ଊନବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ ଓ ଅନ୍ତ୍ୟ ଲୀଳାର ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

କରିଥିଲେ ତାହାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ଭକ୍ତି ରତ୍ନାକର, ରସିକମଙ୍ଗଳ ଓ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ବୃନ୍ଦାବନରୁ ନୂପୁର ପାଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଶିଷ୍ୟମାନେ ରାଧାଙ୍କର ନୂପୁର ଚିହ୍ନ ମସ୍ତକରେ ଧାରଣ କରନ୍ତି । ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ, ହୃଦୟ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ଦୀକ୍ଷା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ତାଙ୍କୁ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ଆଦେଶ ପାଇଲାପରେ ସମଗ୍ର ଭାରତ ଭ୍ରମଣ କରି ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଯାଇଥିଲେ ଓ ସେଠାରେ ରଘୁନାଥ ଦାସଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଜୀବ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କଠାରୁ ସମଗ୍ର ବୈଷ୍ଣବ ଶାସ୍ତ୍ର ଗଭୀର ଭାବେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ତାହା ପରେ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ଅଭିଯାନରେ ସେ ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସି ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କୁ ଶିଷ୍ୟ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କର ପୂର୍ବ ନାମ ମୁରାରି ଥିଲା । ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦଙ୍କଠାରୁ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କଲା ପରେ ସେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଦେଶ ଭ୍ରମଣରେ ବାହାରିଥିଲେ । ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କର ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ନିଷ୍ଠା ପ୍ରବଳ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଓ ପ୍ରଚାର ପ୍ରବଣତା ଫଳରେ ଯେତେ ଲୋକ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦଙ୍କଠାରୁ ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ତାହାଠାରୁ ବେଶୀ ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କଠାରୁ । ମୟୂରଭଞ୍ଜର ରାଜା ବୈଦ୍ୟନାଥ ଭଞ୍ଜ ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ସମଗ୍ର ମୟୂରଭଞ୍ଜରେ ଏହାର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ କେବଳ ମୟୂରଭଞ୍ଜ କାହିଁକି କେନ୍ଦୁଝର, ନୀଳଗିରି, ପାଟଣା ଆଦି ରାଜ୍ୟର ରାଜନ୍ୟବର୍ଗ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବା ପଛରେ ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କର ପ୍ରଗାଢ଼ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଥିଲା । ପୁରୀର କେଶରୀ ଓ କାଣ୍ଡିମଠର ଗୋସ୍ୱାମୀମାନେ ଏବେବି ରସିକାନନ୍ଦ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ରୂପେ ନିଜକୁ ଚିହ୍ନିତ ॥ ୩ ॥ କରନ୍ତି । ରସିକାନନ୍ଦ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରାଇ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ରାଜାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଗୋପୀନାଥଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇଥିବା କଥା ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । ବ୍ରହ୍ମ ବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ଶୈବାଗମ ଭାଗବତରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିବାହ ବିଷୟ ସଂକ୍ଷେପରେ ସୂଚିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସାମାଜିକ ଚଳଣି ମଧ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିବାହ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଏକ ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ ରୂପେ ପ୍ରଚଳନ କରିବା ଦ୍ୱାରା, ବୋଧ ହୁଏ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ସ୍ରୋତ ଯେଉଁ

---

3. Archacological Survey of Mayurabhanja Vol I Int ciiiଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ
Written by Sri Nagendranath Basu

ନାୟିକା କ୍ରୀଷ୍ଣନ ଭାବ ଥିଲା ତାହାକୁ ଦୂର କରାଯାଇ ପାରିଥିଲା । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯେ ସ୍ୱାମୀ ସ୍ତ୍ରୀ ବା ପୁରୁଷ-ପ୍ରକୃତି । ଏହି ଧାରଣା କ୍ରମଶଃ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇ ପାରିଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ତଥା ଏହି ପନ୍ଥାର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ତତ୍ତ୍ୱର ସୁପ୍ରବେଶ ପାଇଁ ନାରୀ କବି ବୃନ୍ଦାବତୀ ଦାସୀଙ୍କ ସମେତ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ, ଶ୍ୱଶୁର, ପୁତ୍ର ଓ ନାତି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ କମ୍ ନୁହେଁ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ପରିକର ଅଭିରାମ ଠାକୁରଙ୍କଠାରୁ ବୃନ୍ଦାବତୀ ଦାସୀଙ୍କର ଶ୍ୱଶୁର ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବୃନ୍ଦାବତୀ ଦାସୀଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଦାସ 'ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଶ୍ୟାମଦାସ କର୍ଣ୍ଣପୁରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ 'ହରିଭକ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ' ଓ ଭକ୍ତି ରତ୍ନାବଳୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦ୍ୱୟ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ଏହି ଅନୁବାଦର ସମୟ ହେଉଛି '୬୯୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୪।। ପୁନଶ୍ଚ ଏହି ନାରୀ କବିଙ୍କର କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସ ଉପାସନା ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ଓ ଉପାସନା ଦୀପିକା ନାମକ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ତତ୍ତ୍ୱ ମୂଳକ ଉପାଦେୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟି ରଚନା କରିଥିଲେ ।

'ଉପାସନା ଦୀପିକା ଗ୍ରନ୍ଥ ସଦୃଶ 'ସ୍ମରଣମଙ୍ଗଳ' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ବିପ୍ରକର୍ଣ୍ଣ ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଓ 'ସାଧନ ସୁଧାକର' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ତଦୀୟ ଶିଷ୍ୟ ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ନାରାୟଣ ଦାସଙ୍କର ପଞ୍ଚାମୃତ ସିନ୍ଧୁ ବିନ୍ଦୁରେ ମଧ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱର ବିସ୍ତାର କରାଯାଇଅଛି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ପାଦରୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର କଳ୍ପିତା ରାଧା [illegible] ପୁରତେ ପଦବୀ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ଜୟପୁରର ପଣ୍ଡିତ ସମ୍ମିଳନୀ ଓ ଓଡ଼ିଆ ପୁଅ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କର ରାଧାବାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମିତ୍ତ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ରଚନାକୁ ସ୍ମରଣ କରାଯାଇପାରେ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପରେ ରାଧାବାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଯେଉଁ ସଗଠିତ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ତାର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରାପ୍ତି ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ହୋଇଥିଲା । ଏହାପରେ ରାଧାଙ୍କର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟସ୍ୱୀକୃତି ଓ ରାଧା

---

୪ ।। ଖୁରୁଧା ଇତିହାସ ପୃ.୩୭, ଲେ- ଶ୍ରୀ କେଦାର ନାଥ ମହାପାତ୍ର

ଚରିତ୍ରର ଆବିଳତା ସମ୍ପର୍କରେ ଯାହାକିଛି ସନ୍ଦେହ ଥିଲା ସେ ସବୁର ଚିର-ସମାଧାନ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଏହିଠାରୁ ରାଧାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଶକ୍ତି ରୂପେ ପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରାଗଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତର ପ୍ରଚଳନ କରାଗଲା । ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳା ମୂଳକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ରଚନାର ବହୁଳ ପ୍ରସାର ଏହିଠାରୁ ଘଟିଥିଲା ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିବା ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ॥ ୫ ॥ ର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ ଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ରେମୁଣା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଚିଲିକାର ଅପରପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟାକରଣ, ଅଳଙ୍କାର ଇତ୍ୟାଦି ପାଠକରିଥିଲେ । ନ୍ୟାୟ ଓ ବେଦ ଶିକ୍ଷା କରିବା ପରେ ବେଦାନ୍ତ ପାଠକରିବାକୁ ସେ ମହୀଶୂର ଯାଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଏକ ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀଙ୍କଠାରୁ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରି ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ପୁରୀକୁ ଆସି ଏକ ତତ୍ତ୍ୱବାଦୀଙ୍କ ମଠରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । କିଛିକାଳ ପରେ ରସିକାନନ୍ଦ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ପ୍ରଶିଷ୍ୟ ରାଧାଦାମୋଦରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ଗୋସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ଷଟ୍‌ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଠକରିଥିଲେ । ଜୟପୁର ସମ୍ମିଳନୀରେ ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ରଚନା କରିବା ଯୋଗେ ସେ ବିଦ୍ୟାବିନୋଦ ଉପାଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । କେତେକ କହନ୍ତି ସେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କଠାରୁ ଭାଗବତ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ ॥ ୬ ॥ ।

ଆଉରଙ୍ଗଜେବ୍‌ଙ୍କର ହିନ୍ଦୁବିଦ୍ୱେଷ ଅଭିଯାନ ଫଳରେ ବୃନ୍ଦାବନର ଶ୍ରୀରାଧା ମୂର୍ତ୍ତି ଓ ଗୋବିନ୍ଦଜୀଉଙ୍କୁ ଜୟପୁରର ରାଜା ଜୟସିଂହ ନିଜରାଜ୍ୟକୁ ନେଇଯାଇଥିଲେ । ୧୭୨୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସେ ତାଙ୍କର ରାଜଧାନୀକୁ ଜୟପୁରକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କଲାବେଳେ ଜୟପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗାଲ୍‌ଟା ନାମକ ଏକ ପାହାଡ଼ରେ ଗୋବିନ୍ଦ ଜୀଉଙ୍କ ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ସେଥିରେ ଗୋବିନ୍ଦଜୀଉ

---

5. Studies in Orissa History, Archaeology and Archives
Page—416-431
Written by—Paramananda Acharya

୬ ॥ ଉପରୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ପୃ ୪୧୭

ଓ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜାର ବିରୋଧାଚରଣ କରିବାରୁ ସେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ରାଧାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ମନ୍ଦିରରୁ ଅପସାରିତ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀରାଧା ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜାର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରାମାଣିକତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପାଇଁ ଗାଲ୍ତାରେ ବୈଷ୍ଣବ ସଭା ଆହୂତ ହୋଇଥିଲା । ବୃନ୍ଦାବନରୁ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଉକ୍ତ ସଭାରେ ଯୋଗଦେଇ ଥିଲେ । ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜାର ବିରୋଧୀ ମତ ପୋଷଣ କରୁଥିବା ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ଶୁଣିସାରିଲାପରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଏକ ମାସ ସମୟ ନେଇ ନିଜର ମତ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ-ଥିଲା 'ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ' । ଏହା ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର, ଭଗବଦ୍ ଗୀତା ଓ ଦଶୋପନିଷଦ୍‌ର ଆଧାରରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଏଥିରେ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦ ବାଦକୁ ଦୃଢ଼ ଯୁକ୍ତିଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଅକାଟ୍ୟ ଯୁକ୍ତି ଫଳରେ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ସମସ୍ତ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜାର ବିରୋଧ କରି ନପାରି ଆନ୍ତରିକ ସମର୍ଥନ ଜଣାଇଥିଲେ । ଫଳତଃ ମନ୍ଦିରରେ ଗୋବିନ୍ଦଜୀଙ୍କ ସହିତ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ପାଇଲେ । ଗୋବିନ୍ଦଭାଷ୍ୟ ରଚନା ସମୟକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୭୩୦-୪୦ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଅଛି ॥ ୭ (କ) ।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜାନାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବୃନ୍ଦାବନକୁ ରାଧା ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରେରଣ ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାଧା ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ ଓ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ବିବାହ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ଏବଂ ବଳଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପରେ ରାଧା କ୍ରମଶଃ ଧାର୍ମିକ ଜନତାର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲେ । ପୂର୍ବରୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ବୈଷ୍ଣବ ଗୋସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଓଡ଼ିଶାର ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ଉପାସକ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରିୟ ଓ ନିତ୍ୟ ପାଠ୍ୟ ହେବା ଫଳରେ ସେହି ଭାବଧାରାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ମୂଳକ ସାହିତ୍ୟ ରଚନା ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରବଳ ଆଗ୍ରହ ଜନ୍ମ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଉପାସ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମହିମା କୀର୍ତ୍ତନ ଓ ପ୍ରେମ ଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନ କରି, ସେହି ଭାବରେ ନିଜକୁ ନିମଜ୍ଜିତ କରିବା ସେମାନଙ୍କ ଧର୍ମାଚରଣର ଅନ୍ୟତମ ଉପାଦାନରୂପେ ଗୃହୀତ ହେଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପାଦରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା

---

୭ (କ) ॥ ଉପରୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ପୃ୪୧୯

ଏ ଧରଣର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ ବେଳକୁ ପ୍ରବଳ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରୀତିଯୁଗ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ।

ଖୁର୍ଦ୍ଧାର ଗଜପତି ରାଜା ଦିବ୍ୟ ସିଂହଦେବଙ୍କ ସମୟରୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ବିଷୟକ ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୭ ॥ ରଚନାର ଉତ୍ସାହ କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦେଖାଦେଇଥିଲା । ରାଜାଙ୍କର ଅସୀମ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତି ॥ ୮ ॥, କବିମାନଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ପାଇଁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନର କାରଣ ବୋଲି ଧରାଯାଇପାରେ । ଗଜପତି ରାଜା ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ରାଜା ହରେକୃଷ୍ଣ ଦେବଙ୍କର ମାତ୍ର ଚାରିବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱକାଳ (୧୭୧୬-୨୦) ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିଷୟକ ରଚନା ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ରାଜା ଗୋପୀନାଥ ଦେବଙ୍କ ସାତବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱକାଳ (୧୭୨୦-୨୭) ମଧ୍ୟରେ ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କର 'ବ୍ରଜବିହାର' ନାମକ ବିରାଟ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ବିଷୟକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନଙ୍କୁ ସମଧିକ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ଗଜପତି ହରେକୃଷ୍ଣ ଦେବଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ରାଜା ଦ୍ୱିତୀୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ମୁସଲମାନ ଉତ୍ପୀଡ଼ନ ପ୍ରବଳ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ସମୟରେ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ ତେଣୁ. ଗୋପୀନାଥ ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ବ୍ରଜ ବିହାର କାବ୍ୟର ପରିସମାପ୍ତି ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିଷୟକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆମର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । ଦ୍ୱିତୀୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ରାଜା ବୀର କେଶରୀ ଦେବଙ୍କର ଦୀର୍ଘ ଶାସନକାଳ (୧୭୩୬-୯୩) ଆରମ୍ଭରେ ମରହଟ୍ଟା ରାଜତ୍ୱ ଓଡ଼ିଶା ଉପକୂଳରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଭାଷା ॥ ୯ ॥ ରେ— 'ପରନ୍ତୁ ମରହଟ୍ଟା ରାଜତ୍ୱରେ ବହୁ ନୂତନ ଦେବାଳୟ ଓ ମଠ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସାଧାରଣତଃ ଦେବାଳୟ, ମଠ

---

୭ ॥ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କ ସମୟ ଖ୍ରୀ ୧୬୮୮-୧୭୧୬ ଖୁର୍ଦ୍ଧା ଇତିହାସ ପୃ ୧୨୬

୮ ॥ ଏ ବୀରବର ବଇଷ୍ଣବ, ନାମ ଶ୍ରୀ ଦିବ୍ୟସିଂହଦେବ

× × ×

କାମ ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁଭବୀ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରସ କାବ୍ୟ କବି

୯ ॥ ଖୁର୍ଦ୍ଧା ଇତିହାସ ପୃ ୨୦୭

ଓ ସାମନ୍ତ ରାଜାଙ୍କ ଆଶ୍ରୟରେ ବାସ କରୁଥିବା କବି ପଣ୍ଡିତମାନେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ବାଣୀ ଆରାଧନାରେ ନିରତ ରହିଲେ ।"

ହିନ୍ଦୁ ବିଦ୍ୱେଷୀ ମୁସଲମାନ ଶାସନର ବିଲୋପ ଓ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରୁଥିବା ମରହଟ୍ଟା ଶାସନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଫଳରେ ନବ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ତଥା ଏହାର ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ପାଇଁ ଅନୁକୂଳ ପରିବେଶ ମିଳିଥିଲା । ତେଣୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଏହି ତୃତୀୟ ଦଶକ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟକୁ ଆମେ ନୂତନ ଧରଣର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ ସାହିତ୍ୟ ବିକାଶ ପାଇଁ ଏକ ଅନୁକୂଳ ପାଗ କହିଲେ ଅସମୀଚୀନ ହେବନାହିଁ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ତୃତୀୟ ଦଶକରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଅମଳିନ ମର୍ଯ୍ୟାଦାପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅର୍ପଣ କରାଯାଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା, ତାହାର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ରାଧା ଚରିତ୍ର ଉପସ୍ଥାପନରେ କବିମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ବଦଳିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା । ଏହି ସମୟକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଭାଗଠାରୁ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇ ପାରେ । ତେଣୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଅର୍ଦ୍ଧଭାଗରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କ ରୂପ କ୍ରମ ବିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ଦୀର୍ଘ ସମୟର କ୍ରମ ପ୍ରବାହ ମଧ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ଯେଉଁସବୁ ନୂତନତା ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା, ତାହାର ଆଭାସ ବିଭିନ୍ନ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ, ପୁରାଣ, ଗୀତିକା ଆଦିରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କୁ ଯେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଉ ନଥିଲା ତାହା ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । ବୃନ୍ଦ ଦାସ କୃତ 'ଗୋପୀଚନ୍ଦନ' କାବ୍ୟ ॥ ୧୦ ॥ ରେ ଏହି ଆଭିମୁଖ୍ୟକୁ ଅନୁଭବ କରିହୁଏ । ବୃନ୍ଦ ଦାସଙ୍କର ଗୋପୀଚନ୍ଦନ କାବ୍ୟ ରଚନା ସମୟକୁ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ ବୋଲି ॥ ୧୧ ॥ ଅନୁମାନ କରାଯାଇଛି । ଗୋପୀଚନ୍ଦନ କାବ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣ-ଗୋପୀ ଲୀଳାକୁ ମୁଖ୍ୟ କରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । କେବଳ କାବ୍ୟର ୫ମ ଛାନ୍ଦରେ ୪ଥର (୩୩-୩୪, ୪୫ ଓ ୪୭ପଦ) ଓ ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦରେ ଥରେ

---

୧୦ ॥ ଗୋପୀ ଚନ୍ଦନ-ବୃନ୍ଦଦାସ, ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ର
ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୧୧ ॥ ଉପରୋକ୍ତ ପୁସ୍ତକର ମୁଖବନ୍ଧ ୧୨

(୫ପଦ) ରାଧାଙ୍କ ନାମ ଉଚ୍ଚରଣ କରାଯାଇଅଛି । ଏଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ-ଲୀଳାର ଅନ୍ୟ ଦିଗଗୁଡ଼ିକର ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇ ନାହିଁ । ରାସବେଳେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖରେ ରାଧା ରହନ୍ତି । ଏତିକି ମାତ୍ର ଇଙ୍ଗିତରେ ସୂଚିତ ହୋଇଛି । ସପ୍ତମ ଛାନ୍ଦରେ ନୃତ୍ୟ ରାସର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ନାରଦ ରାଧାକୁଣ୍ଡରେ ସ୍ନାନ କରି ସ୍ତ୍ରୀ ରୂପରେ ନୃତ୍ୟରାସ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଏଥିରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ କେଶବ ଭଟ୍ଟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ “ଗୋପବିନୋଦ” ॥ ୧୧ (କ) ॥ ରେ ସେହି ପରି ଗୋପୀ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲୀଳାକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇ ରାଧାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ସାମାନ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । କବି ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ସେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ରାମ-ଚନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କର ୨୩ ଅଙ୍କରେ ଶେଷ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀ କେଦାର ନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଏହା ଖ୍ରୀ ୧୫୮୫ରେ ପଡ଼ୁଛି (ଖୁର୍ଦ୍ଧା ଇତିହାସ ୫୩ ପୃ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କବି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋପଲୀଳାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କିଶୋର ଅବସ୍ଥାରେ କୃଷ୍ଣ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସହିତ କିପରି ରସିକତା କରୁଥିଲେ, ଏଥିରେ ତାହାର ବିଶଦ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି (୯ମ, ୧୦ମ ଓ ୧୪ଶ ଛାନ୍ଦ) । କାବ୍ୟର ପଞ୍ଚଦଶ ଛାନ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କେଳିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ ନାମ ସେଠାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ପଞ୍ଚଦଶ ଛାନ୍ଦଠାରୁ ଊନବିଂଶ ଛାନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାସଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ରାସ ସ୍ଥଳରୁ ନେଇ ପଳାୟନ କରିବା ଓ ବୃନ୍ଦାବନ ଭ୍ରମଣ କରିବା, ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର କନ୍ଧ ଆରୋହଣ କରି ଗର୍ବ ପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏକାକିନୀ ଛାଡ଼ି ପରିତ୍ୟକ୍ତା ହୋଇ କ୍ରନ୍ଦନ କରିବା ବିଷୟର ଉପରୋକ୍ତ ପାଞ୍ଚଟି ଛାନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ଦିଆଯାଇଅଛି । ନରସିଂହ ସେନଙ୍କ ଗୋପ କାବ୍ୟର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଏଥିରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି । ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ ରସକଲ୍ଲୋଳ କାବ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପରମ୍ପରା ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋପୀନାଥ ଉପାସନାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥିବାରୁ ଗୋପୀ କୃଷ୍ଣକେଳି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଯେ ଅଧିକ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଉଥିଲା ତାହା ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ।

ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ଧର୍ମର କ୍ରମ ପ୍ରବାହ ହେତୁ ଉପରୋକ୍ତ

---

୧୧ କ ॥ ଗୋପବିନୋଦ-କେଶବ କବି ପୋଥିସଂଖ୍ୟା OL/25
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ଭବନ

ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଧୀରେ ଧୀରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ରାଧାଙ୍କୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପଟ୍ଟମହିଷୀ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା କୃଷ୍ଣପ୍ରେୟସୀ ରାଧାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଦାସଙ୍କର "ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସୁଧାମୃତ ॥ ୧୧ (ଖ) ॥"କୁ ସ୍ମରଣ କରାଯାଇପାରେ । କବି ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଦାସ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମୟକୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି—

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କର । ଯେ ତେୟାଳିଶ ଅଙ୍କର ୮୧

× × × ×

ଶୁଭେ ହୋଇଲା ଏହି ଶେଷ । କହଇ ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଦାସ ।

ଶ୍ରୀ କେଦାର ନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ୪୨ ଅଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର ୪୨ ଅଙ୍କ ହେଉଛି ଖ୍ରୀ ୧୭୦୦। (ଖୁର୍ଦ୍ଧା ଇତିହାସ ପୃ୪୪) । ଲେଖନକାରର ପ୍ରମାଦ ହେତୁ ବୋଧହୁଏ ଏହି ତେୟାଳିଶ ଅଙ୍କ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ତେଣୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମୟକୁ ଖ୍ରୀ ୧୭୦୦ ବୋଲି ଧରାଯାଇପାରେ ।

ଗ୍ରନ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଉଛି— କୃଷ୍ଣ ମଥୁରାକୁ ଚାଲିଯିବା ପରେ ଗୋପୀମାନେ ଦୁଃଖରେ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ମହାମୁନି ନାରଦ ଗୋପରେ ପହଞ୍ଚି ଗୋପୀମାନଙ୍କୁ ଆଶ୍ୱାସନା ଦେଇ ଜ୍ଞାନ ଚକ୍ଷୁରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିବାକୁ କହିଲେ । ଗୋପୀମାନେ ପ୍ରେମ ମାଧ୍ୟମରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେମାନେ ନାରଦଙ୍କ ଉପଦେଶକୁ ଗ୍ରହଣ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ କ୍ରମେ ନାରଦ ଦୂତ ରୂପେ ଦ୍ୱାରକାକୁ ଯିବାକୁ ରାଜିହେଲେ । ରାଧା ନାରଦଙ୍କ ହାତରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଯେଉଁ ପତ୍ର ଦେଇଥିଲେ ସେଥିରେ ଗୋପ, ଗୋପୀ ଓ ଗୋପାଳମାନଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ଉକ୍ତ ପତ୍ରଟି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବିଚଳିତ କରିଦେଲା । ରୁକ୍ମିଣୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖରୁ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ପ୍ରେମର ମହିମା ଶୁଣି ସେମାନଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି-

---

୧୧ ଖ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସୁଧାମୃତ-ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଦାସ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/148
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ନିଜ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କର ଉକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱାଭାବିକ [illegible] ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଯଥା—

ତାହାଙ୍କ ଦାସୀ ହୋଇଥିବୁ । ପଶସ୍ତରରେ ଧନ ନେବୁ ଖାଇ
ତାହାଙ୍କୁ ଦେବୁ ଫୁଲ ତୋଳି । ପାଦେ ଘଷିବୁ ସବଟାକି
ତାହାଙ୍କ ଧୋଇଦେବୁ ବାସ । ଫୁଟାଇ ଦେବୁ ଗନ୍ଧ ବେଶ
ପାଦରେ ଅଳତା ଘଷିବୁ । ପଶସ୍ତରରେ ଧନ ନେବୁ
କଣ୍ଠରେ ଝଣ୍ଟି ଦେବୁ ମାଳ । କଟିରେ ଖଞ୍ଜିବୁ କିଙ୍କୁଳ
ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯାଉଥିବୁ । ତାହାଙ୍କ ଖୋଷା ବାନ୍ଧୁଥିବୁ
ତାହାଙ୍କ ବୋହିବୁ ବସନ । ହସିବୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଧନ ୪୭
ଷଟ୍ଗ୍ରାନ୍ଦ ।

ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ଅନୁଯାୟୀ କୃଷ୍ଣ ଗୋପକୁ ଯିବା ପାଇଁ ସ୍ଥିର କଲେ । ଏଣେ ରାଧା ସ୍ୱପ୍ନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି କୃଷ୍ଣପ୍ରାପ୍ତି ଆଶାରେ ଅଧୀର ହୋଇ ଯମୁନାଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବାରୁ, ଯମୁନା ବର ଦେଇ କହିଲେ ଦିନକ ପାଇଁ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ହେବ ।

କୃଷ୍ଣ ଗରୁଡ଼ ପୃଷ୍ଠରେ [illegible] [illegible] ଗୋପପୁରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେ ଗୋପପୁରରେ ପହଞ୍ଚିବା ଜାଣି ପ୍ରଥମେ ବୃନ୍ଦା ପାଖକୁ ଯାଇ ତା ସହିତ ରାଧାଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖିବା କ୍ଷଣି ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଅଭିମାନ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । କୃଷ୍ଣ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କର ମାନ ଦୂର ହେଲାନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ନିଜର ବିଶ୍ୱରୂପ ପ୍ରକାଶ କରି ରାଧାଙ୍କର ମାନକୁ ହରଣ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ କୃଷ୍ଣ ଏକ ରହସ୍ୟ ଦ୍ୱାରକା ସୃଷ୍ଟି କରି ସେଠାରେ ମାୟା ବୃନ୍ଦାବନ ଓ ଗୋପପୁର ତିଆରିଲେ । ଉକ୍ତ ରହସ୍ୟ ଦ୍ୱାରକାରେ କୃଷ୍ଣ ନନ୍ଦ ଯଶୋଦା ଗୋପୀ, ଗୋପାଳ ଓ ରାଧାଙ୍କୁ ରଖି ସେ ନିଜେ ଅନେକ ରୂପ ଧାରଣ କରି ବିହାର କଲେ । କାବ୍ୟ ଶେଷରେ କୃଷ୍ଣ ଅଷ୍ଟପାଟରାଣୀଙ୍କୁ ରହସ୍ୟ ଦ୍ୱାରକାପୁର ଓ ନିଜର ଅନେକ ରୂପକୁ ଦେଖାଇଥିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ମୋଟ ଉପରେ ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଥିବା କଳ୍ପିତ କେଳି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ବାଦ ଦିଆଯାଇଅଛି ଓ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସୂଚାଇ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ କାର୍ତ୍ତିକ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ "ନବାନୁରାଗ" ॥ ୧୧ (ଗ) ॥ ରେ ଏହି ଧରଣର ମନୋଭାବକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କର ପୂର୍ବରାଗ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଥରେ ରାଧା ସଖୀମାନଙ୍କ ସହିତ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଭ୍ରମଣ କରୁ କରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରେମ ବିକାର ଜନ୍ମ ହେଲା । ସେହି ଦିନଠାରୁ ସେ ସମସ୍ତ ସୁଖକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ତାଙ୍କର ଦେହ ଦିନକୁ ଦିନ କ୍ଷୀଣ ହେଲା । ତମାଳ ଗଛ, ନବୀନଘନ ଓ ନୀଳ ଗଗନକୁ ଦେଖିଲା କ୍ଷଣି ତାଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଦୂତୀ ସ୍ୱପ୍ନରେ ମଧ୍ୟ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ । ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କର ଏ ସମସ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ରାଧାଙ୍କୁ ଏହାର କାରଣ ପଚାରନ୍ତେ, ରାଧା ନିଜ ଅନ୍ତରର ସମସ୍ତ କଥା କହିଦେଲେ । ଦୂତୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ ରାଧାଙ୍କ ଅନ୍ତରର ବାଧାକୁ ଜଣାଇଲା । କୃଷ୍ଣ କହିଲେ— ହେ ଦୂତୀ ତୁ ରାଧାର ଭାବ ସମ୍ପର୍କରେ ଯେତେ ଯେତେ କଥା କହୁଛୁ, ମୁଁ ରାଧାକୁ ଦେଖିଲି ପରଠାରୁ ମୋ ଭିତରେ ସେହିଭଳି ଭାବ ଦଶଗୁଣ ହୋଇ ଦେଖାଦେଇଛି । ତୁ ଶୀଘ୍ର ରାଧାକୁ ଆଣି ମୋ ସହିତ ମିଳନ କରାଅ । ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କୁ ଅଭିସାର ରଚନା କରିବାକୁ କହିଛି ଓ ସେହି ଅନୁଯାୟୀ ରାଧା ଦୂତୀ ସହିତ କୁଞ୍ଜକୁ ଯାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ॥ ୧୨ ॥ ଆଦ୍ୟଭାଗରେ ରଚିତ 'ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ' କାବ୍ୟ ॥ ୧୩ ॥ ରେ କବି ଦେବଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦ୍ୱାରକାରେ ଅଷ୍ଟପାଟବଶୀଙ୍କ ସହିତ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଲୀଳା ଅପେକ୍ଷା ବୃନ୍ଦାବନର ଗୋପୀ ଓ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ମଧୁର ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି-

---

୧୧ ଗ ॥ ନବାନୁରାଗ-କାର୍ତ୍ତିକ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୨ ॥ ଗୋପୀ ଚନ୍ଦନ କାବ୍ୟ ମୁଖବନ୍ଧ ପୃଷ୍ଠା ୪ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ
ସମ୍ପାଦକ-ଶ୍ରୀ ଜନମଣି ମିଶ୍ର

୧୩ ॥ ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ-ଦେବ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଦାସ
ଉତ୍କଳ ଆର୍ତ୍ତ ବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ
୨ୟ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୭୫

ଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନ ଓ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ନିତ୍ୟ ଗୋଲକ ଓ ନିତ୍ୟ ରାଧାଙ୍କର ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କବିଙ୍କର ଏହି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଓଡ଼ିଶୀ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାରୁ ସମ୍ଭୂତ । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତା ଓ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତ ଗୀତାରେ ଏହି ମନୋଭାବ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋପୀ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବେଶ୍ ସୁବିଦିତ ଥିଲା । ସଂସ୍କୃତ ବୈଷ୍ଣବ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମୁଦାୟ ଯଥା— ଭାଗବତ, ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ, ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ, ପଦ୍ମପୁରାଣ, ହରିବଂଶ, ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣ, ବୃହନ୍ନାରଦୀୟ ପୁରାଣ ଓ ଆଦିପୁରାଣ ପ୍ରଭୃତି ଏ ଦେଶରେ ବହୁଳ ଭାବରେ ଚର୍ଚ୍ଚା ହେଉଥିବା ଫଳରେ ତାହାର ଦାର୍ଶନିକତତ୍ତ୍ୱ ଓ କଥାବସ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାର ଧାର୍ମିକ ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ଅପରିଚିତ ନଥିଲା । କେବଳ ମୈଥିଳ ନୁହେଁ ଅଥବା ବଙ୍ଗୀୟ ତାନ୍ତ୍ରିକ କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ ଶକ୍ତି କଳ୍ପନା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶକ୍ତି ରୂପେ ରାଧା କଳ୍ପନା ଓଡ଼ିଶାର ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ଧାରଣା ଶକ୍ତି ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ ॥ ୧୪ ॥ ରେ କବିତାର ଇଙ୍ଗିତ ଦେଇଛନ୍ତି । କବି ଅନ୍ୟତ୍ର କୃଷ୍ଣ ଯାମଳ ଗ୍ରନ୍ଥ ॥୧୫॥ରୁ ଉଦ୍ଧୃତି ଦେଇ ରାଧାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମମାର୍ଗର ପରିପୋଷକ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପଦ ॥ ୧୬ ॥ ରହସ୍ୟମଞ୍ଜରୀରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାହା ଓଡ଼ିଶୀ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାର ସୀମା ଅତିକ୍ରମ କରିନାହିଁ । ନିତ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସମୀପକୁ ଯିବା ନିମିତ୍ତ ପଞ୍ଚସଖା ଗୋଷ୍ଠୀ ଯେପରି ମନ୍ତ୍ର ଯନ୍ତ୍ର ତନ୍ତ୍ରର ଆଶ୍ରୟକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଥାନ୍ତି, ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀର ଏକବିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ ଦେବଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ତାହା ସୂଚାଇଛନ୍ତି । ଦ୍ୱାବିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ କୃଷ୍ଣ

---

୧୪ ॥ ଅଲପ ମୂରତି ଅଥର୍ବାଣ ଶ୍ରୁତିସାର
କହିଛନ୍ତି ଗୁହ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ ନକର ଅନ୍ତର ଗୋ, ୪୨, ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ, ରହସ୍ୟ-ମଞ୍ଜରୀ

୧୫ ॥ କୃଷ୍ଣ ଯାମଳେ ଏହା କହି ଅଛି
କୃଷ୍ଣ ପ୍ରାଣେ ସଖୀ ରାଧା ମୃଗାକ୍ଷୀ, ଅଷ୍ଟମ ଛାନ୍ଦ, ରହସ୍ୟ-ମଞ୍ଜରୀ

୧୬ ॥ ଗୋପୀଙ୍କ ଭଜିଲ ଭକ୍ତ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ପାଇ
ବିନା ପ୍ରେମ ଭକ୍ତିରେ ଦର୍ଶନ ମୋତେ ନାହିଁ ଗୋ, ୨୪, ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ,
ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ

ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କୁ ନେଇ ନିତ୍ୟ ଗୋଲକସ୍ଥଳୀକୁ ଯିବା ପଥରେ ଯେଉଁ ବିଭିନ୍ନ ପୁର ଅତିକ୍ରମ କରିଯିବା କଥା କୁହାଯାଇଛି ତାହା ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡତତ୍ତ୍ୱ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ॥ ୧୭ ॥ ରେ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଗୋପାଲ ତାପିନୀ ଓ ପୁରୁଷବୋଧିନୀ ସୂତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣିତ ନିତ୍ୟଗୋଲକର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ କବି ଅନେକାଂଶରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନର ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉତ୍ପତ୍ତି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ଅଷ୍ଟମ ଛାନ୍ଦରେ ଏକ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାହା ହେଉଛି—

ନିତ୍ୟ ଗୋଲକରେ ଦଶଭୁଜ ବିଶିଷ୍ଟ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ଚିବୁକ ଧରି ଚୁମ୍ବନ କରୁଥିବାବେଳେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କରସ୍ଥିତ ଶଙ୍ଖରେ ମଳୟପାବନ ପଶି ଅଦ୍ଭୁତ ଧ୍ୱନି ସୃଷ୍ଟି କରି ରାଧାଙ୍କ ଚିତ୍ତ ବିଚଳିତ କଲା । ତେଣୁ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଇ କହିଲେ— ଯେଉଁ ଶଙ୍ଖଧ୍ୱନିରେ ତୁମେ ବିହ୍ୱଳ ହେଲ ସେହି ଶଙ୍ଖ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାରୂପରେ ଜନ୍ମ ହେବ ଓ ତୁମେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ତାର ପତ୍ନୀ ହେବ । ରାଧା ଦୁଃଖିତା ହୋଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖରେ ନିଜ ଦୋଷ ଲାଗି କ୍ଷମାଭିକ୍ଷା କରିବାରୁ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଆଶ୍ୱାସନା ଦେଇ କହିଲେ— ମୁଁ ମଧ୍ୟ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିବି । ଏହି ନିତ୍ୟ ସ୍ଥଳର ଏକ ଅଂଶ ଗୋପ, ଯମୁନା ଓ ନୀପବନ ନାମରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବ । ସେଠାରେ ଆମର ରାସଲୀଳା ସମ୍ପାଦିତ ହେବ । ଷଡ୍‌ବିଂଶ ଛାନ୍ଦ ॥ ୧୮ ॥ ରେ କବି ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନିତ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଂଶ ବୋଲି ସୂଚାଇଛନ୍ତି ।

ରହସ୍ୟମଞ୍ଜରୀ କାବ୍ୟରେ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ରାଧାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଏକଦା ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଶକ୍ତି ରୂପେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଉଥିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଶ୍ଚିମ ଭାରତରେ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅପ୍ରତିହତ ଥିବା ॥ ୧୯ ॥ ରୁ ଜଣାଯାଏ । ଓଡ଼ିଶାରେ

---

୧୭ ॥ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ, ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍କନ୍ଧ, ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟ

୧୮ ॥ କଲ୍ୱଣା ଅଂଶରୁ ଛଡ଼ି ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁ ଗଲୁ
ରାଧାଙ୍କ କଲ୍ୱଣା ଅଂଶ ସଙ୍ଗରେ ନେଲୁ । ୩୬ ।

୧୯ ॥ ବିଦ୍ୟାପତି ବିଶ୍ୱ ୯ ପୃଷ୍ଠା ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ (୧୯୭୧)
ଲେଖକ - ଡକ୍ଟର ବୀରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ବଡ଼ୁଆଲ
ନ୍ୟାସନାଲ୍ ପବ୍ଲିସିଂ ହାଉସ୍ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

ମଧ୍ୟ ରୁକ୍ମିଣୀ କୃଷ୍ଣଶକ୍ତି ରୂପରେ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ରୁକ୍ମିଣୀ ବିବାହ ଉତ୍ସବ ପାଳିତ ହୋଉଛି । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ରାଧାଙ୍କ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟହୀନା ନଗଣ୍ୟଚରିତ୍ରା ଓ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । କାର୍ତ୍ତିକ ଦାସଙ୍କ ରୁକ୍ମିଣୀ ବିବାହ' କାବ୍ୟରେ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସୂଚିତ ହୋଇଛି । ଗୋପାଳ ତାମିମା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଶକ୍ତି ରୂପେ ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଶକ୍ତିରୂପେ କଳ୍ପନା କରାଯିବାରୁ, ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କୁ ରାଧାନିକଟରୁ ପରାଭବ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ଏହି ଆଧ୍ୟମୂଲ୍ୟଟି ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ କାବ୍ୟରେ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ହୋଇଛି । ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତାରେ ସତ୍ୟଭାମାଙ୍କୁ ନିତ୍ୟରାଧାଙ୍କ ନିକଟରେ ପରାଜିତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା କିନ୍ତୁ ରହସ୍ୟମଞ୍ଜରୀ କାବ୍ୟରେ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କୁ ଉଭୟ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରାଧା ଓ ନିତ୍ୟରାଧାଙ୍କ ନିକଟରେ ପରାଜୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏହାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ହେଉଛି, ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଭାଗ ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ମତ କ୍ରମଶଃ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଆସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରିବା ହେତୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନର ରାଧାଙ୍କ ଗୁରୁତ୍ୱ ବୃଦ୍ଧି ପାଇ ଆସୁଥିଲା । ମର୍ତ୍ତ୍ୟ-ବୃନ୍ଦାବନର ରାଧାଙ୍କର ବିରହିଣୀ ଭାବକୁ କବି ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ରୂପାୟିତ କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ଅଶ୍ଳୀଳତା ନାହିଁ । ଭକ୍ତର ଭଗବାନଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବାପାଇଁ ଯେଉଁପରି ଦିବ୍ୟୋନ୍ମାଦ ଆସେ ତାହା ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଦେଖାଦେଇଛି । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ନିଜଠାରେ ରାଧାଙ୍କର ଯେଉଁ ଉନ୍ମାଦ ଲକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ତାହା ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀର ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇ ପାରେ ଯଥା—

ମୋତେ ସଜକର ସଖି
(ମୁଁ) କହ୍ନାଇକି ଯିବି ଦେଖି
ମୁରଲୀ ବଜାଇ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ କରି ଦୂରୁଁ ଠାରୁଥାଇ ଆଖି
ଗୋ ଦୂତି ରୁ । ୬ ।

ମୋର ଚରଣେ ଦିଅ ପାହୁଡ଼
(ମୁଁ) ବନେ କରୁଥିବି ଧାଉଡ଼
ପାଦ ରୁଣ ଝୁଣ ଶବଦ ଶୁଣିଣ କହ୍ନାଇ ଆହୁଡ଼ ବାହୁଡ଼
ଗୋ ସଖି ରୁ । ୭ ।

ନେତ ପିନ୍ଧସ୍ବା ମଣା ପଢ଼ାସ୍ବା
(ମୁଁ) କହ୍ନାଇଙ୍କ ପିଚ ଲୋଡ଼ସ୍ବା
ଝଙ୍କ୍ରି କରେ ଚୂଡ଼ା ଗୁଞ୍ଜର ବନ୍ଧ ସମନାଥ ନାଚଗନ୍ଧାଙ୍କା
ଗୋ ଦୂତ ରୁ ।୮।

କୃଣଦାମ ପଣ ବଦ
(ମୋର) ବାହୁଟି ଉପରେ ବାନ୍ଧ
ଶ୍ରବଣେ ଭର ମୋ ଝଲକ ଚନ୍ଦ୍ର ଫେରନ୍ତା ମୁକୁଟା ବନ୍ଧ
ଗୋ ସଖି ରୁ ଯାଉକିନା । ୯ ।

(ମୋର) ମୁକୁଟା ପାଞ୍ଚଗୋଟିଆ
(ଖାଣ୍ଡିଦେ) ମୋର ନାସା ପୁଟିଆ
(ମୋର) କହ୍ନାଇ ପାଣକୁ ବାଜ ଯାଉଥିବ ଝମକ ଝମକ ଝୁଣ୍ଟିଆ
ଗୋ ସଖି ରୁ । ୧୦ ।

ଏତେ କହୁ କଣ ବାଳୀ
ମୋହେଣ ପଡ଼ିଲା ଢଳି
ଧାଇଁ ଧଣ ସଖି ରୋଦନ କରନ୍ତି ଆଳଟ ଚାମର ଢାଳ
ଗୋ ଦୂତ ରୁ । ୧୧ ।
(ଦଶମ ଛାନ୍ଦ)

ଅନ୍ୟନ ଷଷ୍ଠୋତ୍ତ୍ବଂଶ ଛାନ୍ଦରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣମୟ ଭାବକୁ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ରୂପାୟିତ କରାଯାଇଅଛି ।

ଏଥୁ ଅନନ୍ତରେ ଶୁଣ, ଶ୍ରୋଗୀ ପଣଗୁଣ
ବୁଲନ୍ତି ବନେ ରାଧିକା   ସଙ୍ଗେ ଦୂତିକା ଘେନି । ୧ ।

ବୃକ୍ଷକୁ ବୃକ୍ଷ ଦେଖାଇ   ତରୁଗଣମାନ ଗୃହି
କୃଷ୍ଣକୁ ସୁମର ବାଲୀ   ପଡ଼ନ୍ତି ଢଳି ଘେନି । ୨ ।

ଏମନ୍ତେ ସକଳ ସଖୀ   ରାଧାଙ୍କୁ ଗୃହେ ନଦେଖି
ଖୋଜନ୍ତି କୁଞ୍ଜେ ପଶି   ଭେଟିଲେ ଆସି ଘେନି । ୩ ।

ସାରଳା ମହାଭାରତର ନଷ୍ଟ ଚରିତା ରାଧାଙ୍କୁ ଦେବଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଯେପରି ଭିନ୍ନ ରୂପ ଦେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନଙ୍କୁ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶନ

କରିଥିଲା । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରାର ରାଧା କିପରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କରୁଥିଲେ ଏହା ତାହାର ଏକ ନମୁନା ।

ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀରେ ରାଧା ଓ ଗୋପୀମାନେ ନିଜ ଅଙ୍ଗରୁ ମାୟାକନ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରି ଦ୍ୱାରକାପୁରକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଥିବା କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଉତ୍କଳର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ଦେବଦୁର୍ଲ୍ଲଭଙ୍କର ମାୟାକନ୍ୟା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପରେ ସାରଳାଦାସଙ୍କ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ, ଦେବୀ ଭାଗବତ, ହରିବଂଶ ଓ ରାଧାତନ୍ତ୍ର ॥ ୨୦ ॥ର ପ୍ରଭାବକୁ ଅନୁମାନ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ଅମୂଳକ ନୁହେଁ କାରଣ ଦେବଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ରାଧାଙ୍କୁ ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତି ରୂପରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀରାଧା ଚରିତ୍ରର କ୍ରମ ରୂପାନ୍ତରକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ଗଲାବେଳେ ଶରଣ ଦାସଙ୍କର 'ଗୃଚେଷ୍ଟ ଲୀଳା' ॥ ୨୧ ॥ କୁ ଉପେକ୍ଷା କରାଯାଇ ନପାରେ । ଗୃଚେଷ୍ଟଲୀଳା ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାର ସମୟକୁ ଅନୁମାନିକ ଭାବେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୂପେ ॥ ୨୨ ॥ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ଲୋକକଥାର ସାଧାରଣୀ ରାଧା କିପରି କ୍ରମଶଃ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ରଙ୍ଗରେ ରଞ୍ଜିତ ହେବାକୁ ଯାଉଥିଲେ ଏଥିରେ ତାହାର ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ରହିଛି । ଗୃଚେଷ୍ଟଲୀଳା କାବ୍ୟରେ ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାଙ୍କ ଜନ୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ନୂତନ ଭାବରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଛି । ତାହା ହେଉଛି— ଗୋପପୁରରେ ବୃଷଭାନୁ ନାମକ ପ୍ରତାପଶାଳୀ ରାଜା ଓ ସମୁଦ୍ର ସେନ ନାମକ ଖ୍ୟାତ ଧନୀ ଗୋପାଳ ବାସ କରୁଥିଲେ । ବୃଷଭାନୁଙ୍କ ପତ୍ନୀ କୀର୍ତ୍ତିଦା ଏବଂ ସମୁଦ୍ରସେନଙ୍କ ପତ୍ନୀ ସରିତା ସନ୍ତାନ କାମନାରେ ଗୋପ ନଗରେ ଥିବା ହରିହରଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ପୂଜା କରୁଥାଆନ୍ତି । ଉଭୟଙ୍କ ଭକ୍ତିରେ ହରିହର ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ । ଶିବ ତାଙ୍କର ଶିରସ୍ଥିତ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ, ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ରୂପରେ ସମୁଦ୍ରସେନ ଔରସରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିବାକୁ କହିଲେ । ସେହିପରି ବାସୁଦେବ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧି କହିଲେ, ତୁମେ ବୃଷଭାନୁ ଓ କୀର୍ତ୍ତିଦାଙ୍କର କନ୍ୟା ରୂପରେ ରାଧା ନାମରେ

---

୨୦ ॥ ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ ମୁଖବନ୍ଧ (ପୃ ୧) ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୨୧ ॥ ଉତ୍କଳର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ମୋ ଦ୍ୱାରା ଟୀକା ଓ ମୁଖବନ୍ଧ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଛି ୧୯୭୫

୨୨ ॥ ମୋ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ଗୃଚେଷ୍ଟ ଲୀଳା ମୁଖବନ୍ଧ (ଘ ପୃଷ୍ଠା) ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ଜନ୍ମଲାଭ କର । ଶିବ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ କହିଲେ ତୁମେ ନନ୍ଦରାଜ ଘେର ନପୁଂସକ ରୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିବ । ସେହିପରି ବାସୁଦେବ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ କହିଲେ, ତୁମେ ଶିବଙ୍କ ମସ୍ତକସ୍ଥ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେବାରୁ ନପୁଂସକ ଚନ୍ଦ୍ର-ରୂପେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବା ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାଙ୍କର ପତ୍ନୀ ହେବ । ମୁଁ କିଛିକାଳ ପରେ କୃଷ୍ଣରୂପେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରି ତୁମର ଉପପତି ରୂପେ ତୁମକୁ ଭୋଗକରିବ ।

ହରିହରଙ୍କଠାରୁ ବରଲାଭ କରିବାପରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ଏବଂ କାନ୍ତିଦା ହରିହରଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ଗଣନାଥଙ୍କ ପାଖରେ ସତ୍ୟକଲେ ଯେ ଉଭୟେ ଉଭୟଙ୍କର କନ୍ୟା ଓ ପୁତ୍ର ସନ୍ତାନଙ୍କୁ ବିବାହ କରାଇବେ ।

କବି ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାର ସ୍ୱଭାବକୁ ଅତି କୁତ୍ସିତ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ରାଧା ଏଭଳି କୁତ୍ସିତ ପୁରୁଷ ସହିତ ବିବାହ ହେବା କଥା ପୂର୍ବରୁ ସ୍ଥିରୀକୃତ ହୋଇଥିବା କଥା ଶୁଣି ଦୁଃଖିତା ହେଲେ ।

"ସଖୀମାନଙ୍କ ମୁଖରୁ ଏମନ୍ତ ଶୁଣି ମନ ବିରସ, ନିଦ୍ରା ନାହିଁ ନୟନରେ ରାତ୍ରୀ ଦିବସ, ତେଜିଲା ହରଷ, ନୁହଁଇ ବେଶ, ନାହିଁ ସୁଧାପିବା, ନାହିଁସୁଖହାସ୍ୟ । ସଖୀମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ନକରେ ପରିହାସ, ଅନ୍ତେ ବୋଲଇ ମୋ ବିଧି, ଅଛି ମୋର ଏମନ୍ତ ଭବିଷ, ଖାଇବି ବିଷ, ରେ ବିଧାତା ତୋତେ ଲାଗୁ ଦୋଷ"
(ପୃ ୨୬୯।)

ପୂର୍ବ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଅନୁଯାୟୀ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଓ ରାଧାଙ୍କର ବିବାହ ନିମିତ୍ତ ନିର୍ବନ୍ଧ ହୋଇସାରିଲାପରେ ସମୁଦ୍ରସେନ ଯମୁନାକୁ ମକରସ୍ନାନ କରିବାକୁ ଗଲାବେଳେ ବୃହସ୍ପତିଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ ଓ ରାଧା ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାଙ୍କ ବିବାହ ବିଷୟରେ ଶୁଭାଶୁଭ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ । ବୃହସ୍ପତି କହିଲେ ରାଧାଙ୍କର ଅନୁରାଧା ନକ୍ଷତ୍ର ବୃଶ୍ଚିକରାଶି ଓ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାର ଦ୍ୱିଜାନକ୍ଷତ୍ର ମେଷରାଶି ହେତୁ ରାଶି ମେଳକରେ ଷଷ୍ଠାଷ୍ଟମ ଦୋଷ ରହୁଛି । ତେଣୁ ବିବାହ ଦେବାରେ ହସ୍ତବନ୍ଧନ ବେଳେ ଉଭୟଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିବ । ସମୁଦ୍ରସେନ ଏହାଶୁଣି ଭୀତତ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ପୁଅ ସହିତ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଗିରିକୁ ପଳାଇଯାଇ ଆତ୍ମଗୋପନ କଲା । ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତରେ ସମୁଦ୍ରସେନ ଭୀତତ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ବୁଲୁଥିଲା ବେଳେ ଏକ ନୀଳ ବର୍ଣ୍ଣର ଯୁବକ, ସମୁଦ୍ରସେନକୁ ଭୟର କାରଣ ପଚାରିଲେ । ସମୁଦ୍ରସେନ ବୃହସ୍ପତିଙ୍କ

ମୁହଁରୁ ଶୁଣିଥିବା ସମସ୍ତ ବିଷୟ କହିବାରୁ, ନୀଳ ବର୍ଣ୍ଣର ଯୁବକ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ— ତୁମକୁ ଆସନ୍ନ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ତୁମ ପୁଅ ବଦଳରେ ବରବେଶରେ ଯାଇ ରାଧାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବି ଓ ମଧୁଶଯ୍ୟା ରାତି-ପରେ ତୁମ ପୁଅକୁ ତାକୁ ସମର୍ପଣ କରିବି । ଏହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ମଧୁଶଯ୍ୟା ରାତିରେ ରାଧାଙ୍କ ଅଙ୍ଗସ୍ପର୍ଶ କରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ସତ୍ୟ ମଧ୍ୟ କଲେ । ଏହି ନୀଳ ବର୍ଣ୍ଣର ଯୁବକ ଜଣକ ହେଉଛନ୍ତି ନିଜେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ।

ଉକ୍ତ ଯୋଜନା ଅନୁଯାୟୀ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିବାହ ହେଲା । ମଧୁଶଯ୍ୟା ରାତିରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ ନକରି ମୁହଁ ପୋଡି ଶୋଇଲେ । ରାଧା ଏହାର କାରଣ ବୁଝି ନପାରି ଅନ୍ୟ ପଲଙ୍କରେ ଶୟନ କଲେ । ରାତି ଶେଷରେ କୃଷ୍ଣ ନିଦ୍ରିତା ରାଧାଙ୍କର କଜ୍ଜ୍ୱଳରୁ କିଛି ନେଇ ରାଧାଙ୍କ ପଣତରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ଲେଖିଦେଲେ । ଶ୍ଳୋକଟିର ଭାବାର୍ଥ ହେଲା ରାଧା ସର୍ବଦା ମୋର ପ୍ରାଣେଶ୍ୱରୀ । କୃଷ୍ଣ ଏହିଭଳି ଶ୍ଳୋକଟିଏ ଲେଖି ତାହା ସହିତ ସଙ୍କେତ ସ୍ୱରୂପ ଏକ ମୁଦ୍ରିକା ଓ ପାଏଡ଼ାରେ ନିଜର ଅଷ୍ଟାଦଶ ଲକ୍ଷଣ ମଣ୍ଡିତ ପାଦଚିହ୍ନ ରଖିଦେଇ ଗଲେ । ରାଧା ପ୍ରଭାତରୁ ଉଠି ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ନଦେଖି, ଏହି ତିନିଟି ସଙ୍କେତରୁ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଅନୁମାନ କରି ଆନନ୍ଦିତା ହେଲେ ।

କୃଷ୍ଣ ଚାଲିଯିବା ପରେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ରାଧାଙ୍କ ପୁରକୁ ଲୁଚି ଲୁଚି ଆସି ଭୂମିରେ ପଣତ କାନି ପାରି ଶୟନ କରେ ଓ ରାତି ପାହିବା ପୂର୍ବରୁ ଚାଲିଯାଏ । ରାଧାଙ୍କ ସଖୀମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାର ଏଭଳି ରହସ୍ୟାବୃତ ଗମନାଗମନ ଦେଖି ତାକୁ ଚୋର ଭାବି ରାଧାଙ୍କ ଇଙ୍ଗିତରେ ମାଡ଼ ଦେଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାର ମା ଏଥିଲାଗି ରାଧାଙ୍କୁ ଆକ୍ଷେପ କରି କହିଲା—

ମା'ଲୋ ତୁ ରାଜଝିଅ ହେଲେ କି ହେଲା, ଗଉଡ଼ପୁଅ ଦେଲେ କି ପଠା ନୋହିଲୁ । ଏତ ଅଣେରଜ ହୋଇଲୁ, ମାଇପ ହୋଇ ଗୃହସ୍ତକୁ ମାଇଲୁ, ଏ ମଉନ ମୁହଁ ଏତେ ଗର୍ବ ବୋହିଲୁ........ (୩୪ ପୃ) ରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ଚୋରଣ ଗୋଳ ଶୁଣି ବୃଷଭାନୁ ଝିଅ ଜ୍ୱାଇଁଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଆସିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଧରାପଡ଼ିଯିବା ଭୟରେ ଘରକୋଣରେ ଲୁଚିଲା, ବୃଷଭାନୁ ସଶରାଠାରୁ ରାଧାଙ୍କ ଦୁର୍ଗୁଣମାନ ଶୁଣି ରାଧାଙ୍କୁ ଭର୍ତ୍ସନା କଲେ ଓ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଏହା ନକରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ଝିଅ ଓ ଜ୍ୱାଇଁ ଅଲଗା ଜାଗାରେ ଏକଣ ରହିବାଲାଗି ଗୋଟିଏ ନଅର ତୋଳାଇ ଦେଲେ ଓ ଗଲାବେଳେ ରାଧାଙ୍କୁ ଅମୋଘ ଉଡ଼କା-

ହିଁ ନୃପଦ୍ୱାର ଦେଇଗଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସେନା ନିଜେ ରାଧାଙ୍କ ଦେହଜ ଯୌନସମ୍ଭୋଗ ଦେଶନାକୁ ଅକ୍ଷମ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କୁ ଆକଟରେ ରଖିଥାଏ । ରାଧାଙ୍କ ପୁରକୁ ମଦନମ୍ ପରିକାଙ୍କ୍ଷା କରିଥାନ୍ତି । ପୁରମଧ୍ୟକୁ ପୁରୁଷ ଲୋକର ପ୍ରବେଶ ହେଲେ ମୁଣ୍ଡ କାଟିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ପୁର ଦ୍ୱାରରେ ଆମ୍ବ, ଜାମ୍ବୁ ଓ ତାଳ ଗଛ ଲଗିଥାଏ । ପୁରୁଷ ଲୋକର ପ୍ରବେଶ କରିବା କ୍ଷଣି ଏହି ଗଛଗୁଡ଼ିକ ଫଳ ଧାରଣ କରିବେ ।

ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଧା, ଚନ୍ଦ୍ରସେନା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଯେଉଁ କଥା ନୂତନ ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି, ଯେଉଁଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମକୁ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଭାବ ମଣ୍ଡିତ, ସ୍ୱକୀୟାନୁବର୍ତ୍ତିତ ତଥା ଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ମତ କରିବାର ଦୃଢ଼ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଯଥା ଚନ୍ଦ୍ରସେନାର କାନ୍ତ ନୁହନ୍ତି, ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅର୍ଦ୍ଧାଙ୍ଗିନୀ । ନୋହ ଦେବୀ ଓ ମଧ୍ୟଯ୍ୟା ରାଶୀରେ ତାହାହିଁ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଯାଇଛି । ଚନ୍ଦ୍ରସେନାର ସ୍ୱାମିତ୍ୱ ନକଲ, କଳ୍ପିତ, ସେ ସ୍ୱାମୀତ୍ୱ ପକ୍ଷରେ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସମର୍ଥନ ନାହିଁ । ସେ କେବଳ ରକ୍ଷକ ମାତ୍ର, ଭୋକ୍ତା ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ସେଥିପାଇଁ ରାଧାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ବାସୁଦେବ ପତ୍ନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ରୂପରେ କଳ୍ପିତ କରାଯାଇଛି । ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପୁନର୍ମିଳନ ଲାଗି ବୃଚେଶ୍ୱ ଲୀଳା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏକ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଛି, ତାହା ହେଉଛି ରାଧାଙ୍କ ତଡ଼ଙ୍କି ହଜିବା ଉପାଖ୍ୟାନକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ଗୋପାଳ ଓଗାଳ ପୁସ୍ତକରେ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନଟି ଦିଆଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ରୂପ ବୃଚେଶ୍ୱଲୀଳା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ନାରାୟଣ ଦାସ ଉକ୍ତ ବିଷୟବସ୍ତୁଟିକୁ ପଞ୍ଚାମୃତ ଚିତ୍ରବନ୍ଧ କାବ୍ୟରେ ରୂପାୟନ କରିଛନ୍ତି । ମୋ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ବୃଚେଶ୍ୱଲୀଳା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହି ବିଷୟ ବସ୍ତୁଟିର ପୂର୍ଣ୍ଣବିବରଣୀ ଥିବାରୁ ଏଠାରେ ତାହାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା— ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ସାର ହେଉଛି— ରାଧା ନିଜର ଅମୋହ ତଡ଼ଙ୍କିଟି ପୋଖରୀରେ ହଜାଇ ଦେଲେ । ତାକୁ ମାଛ ଗିଳିଦେଲା । ଚିଲ ସେ ମାଛଟିକୁ ନେଇ କଦମ୍ବ ଗଛ ଉପରେ ଖାଇଲା ବେଳେ ତଡ଼ଙ୍କିଟି ତଳେ ପଡ଼ିଗଲା । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଖାମାନେ ଅପୂର୍ବ ତଡ଼ଙ୍କିଟି ପାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲେ । ତଡ଼ଙ୍କିଟି କାହାର ଏହା ଜାଣିବାପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ଦୋଳଯାତ୍ରା ଢିଆଣ କଲେ । ବିମାନରେ ଠାକୁର ବସି ଗୋପ ନଗରଯାକ ବୁଲିଲେ । ରାଧାଙ୍କ ପୁର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବିମାନ ପହଞ୍ଚିବା କ୍ଷଣି ରାଧା ଅନ୍ତଃପୁର ଅଟ୍ଟାଳିକା ଉପରୁ ବିମାନରେ ଝୁଲୁଥିବା ନିଜର ତଡ଼ଙ୍କିଟି ଦେଖି, ଦୂତୀକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖରୁ ତାହାକୁ ମାଗି

ଅଣିବାକୁ ପଠାଇଲେ । କୃଷ୍ଣ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ, ଯାହାର ଦରକାର ସେ ଆସି ମାଗିଲେ ଜଡ଼ିବୁଟି ଦିଆଯିବ । ରାଧା ତାଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବରେ କାନ ଦେଲେ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ କାମାନନ୍ଦ ଯୋଗୀଠାରୁ ତନ୍ତ୍ରବିଦ୍ୟା ଶିଖି, ମନ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ରାଧାଙ୍କୁ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଆକର୍ଷଣ କରି ଆଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ରଜକିନୀ, ନାପିତାଣୀ ତାମ୍ବୁଲୀ ଓ ମାଳାଣୀର ଆଶ୍ରୟନେଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଶେଷରେ ସେ ମାଳାଣୀର ନିଅ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ ଫୁଲ ତୋଡ଼ା ସହିତ ଗୋପନରେ ଜଡ଼ିବୁଟିକୁ ଦେଇଆସିଲେ ।

ଏହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ କୃଷ୍ଣ ମନ୍ତ୍ରକରି କୂଅ ପୋଖରୀ ଜଳ ଶୁଖାଇଦେଲେ । ରାଧା ଜଳ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଯମୁନାକୁ ପଠାଇଥିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣ ମନ୍ତ୍ର କରିଦେବାରୁ ସେମାନେ ଭୟରେ ଥରିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ହସ୍ତରୁ କୁମ୍ଭ ପଡ଼ି ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ଶେଷକୁ ରାଧା ଜଳଘାଟରେ ଥିବା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପଦଚିହ୍ନଯୁକ୍ତ ପାଏଡ଼ାକୁ ବର୍ଷିରେ ଢୋକାଇଦେବାରୁ, ତାହା ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା ।

ମାଳାଣୀ ଓ କାମସେନୀ ଦୂତୀର ମାଧ୍ୟମରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରି ରାଧାଙ୍କ ଅନ୍ତଃପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ଓ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେଲେ ।

ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକର୍ଷଣ ଭାବାତ୍ମକ ଚିତ୍ରରେ ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଏହା ଅନ୍ତରର ସ୍ୱତଃ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଆକର୍ଷଣ । ଏଥିଲାଗି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବଂଶୀଧରି ଉନ୍ମାଦିତ କରିବାକୁ ପଡ଼ିନାହିଁ । ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରାରେ ଏହାକୁ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ—

"ଠାକୁରାଣୀ ପୁଚ୍ଛାକଲେ, ଶୁଣ କାମସେଣୀ ସଖି, ଏ କୁମର କିଏ କହ 'କାହାର ପୁଅ, ନୀଳମଣି ଦେହ, ନୟନ ଅଞ୍ଜନ ରେଖ, କାଂଚନ-କଳା କର୍ଣ୍ଣେ ରବିଙ୍କର ବରନ, ଶ୍ରୀବତ୍ସ ଲାଞ୍ଛନ, ମଣିହାର ଭୂଷଣ, ଅଙ୍ଗେ କର୍ପୂର ଚୂଆ ଚନ୍ଦନ କରେ ସୁ ମୁରଲୀ, ଅଙ୍ଗେ ପାଂଶୁଧୂଳି, ନାସେ ଗଜମୁକ୍ତାଲୁଳି, ରଙ୍ଗ ନାମୁଦ୍ରାଳ, ଗୁଞ୍ଜମାଳ, କର୍ଣ୍ଣାଞ୍ଚଳ ନାନା ସୁବାସ ଫୁଲ, ମନ୍ଦମନ୍ଦହାସ ଅପାଙ୍ଗ କାମପାଶ, ପଂଶୁଶେଳ ସୁରଙ୍ଗ, ଅଧର ସୁରୁରଙ୍ଗ, ଭ୍ରୂଲତା କାମକୋଦଣ୍ଡ, ହୃଦୟ ବିପୁଳ, ବାହୁ ବିସ୍ତାର, ଏ କୁମର ଭୁବନେ ସକଳ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ପ୍ରାଣେ, ଏ ମୋହନ ତନୁ ନ ଛୁଟେ ନୟନୁ" (୪୮ପୃ) ।

ବୃଚେଶ୍ୱ ଲୀଳା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଗୋପାଳୁଣୀ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇନାହିଁ । ସେ ରାଜ ନନ୍ଦିନୀ, ସମସ୍ତ ସୁଗୁଣଯୁକ୍ତା । ମୁଗ୍ଧର ରୂପ ତାଙ୍କଠାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ରାଧା ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ।

ଶ୍ରୀରାଧା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟର ଏକ ବିକାଶ ସୂଚକ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଦନାଇ ଦାସଙ୍କର "ଗୋପୀଭାଷା" ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୧୩ ॥ ଅନ୍ୟତମ । ଦନାଇ ଦାସଙ୍କର ସମୟକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ ବୋଲି ॥ ୧୪ ॥ ଅନୁମାନ କରାଯାଇଅଛି । ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ନାମ ଗୋପୀ ଭାଷା ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ଏଥିରେ ରାଧିକାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ସର୍ବାଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଦ୍ୱାବିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ କବି ଏହା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ଗୋପଙ୍କୁ କନ୍ଦାଇ ନେଇ ଦ୍ୱାରକାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ମଧ୍ୟରେ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଯେଉଁ ସାତ ବର୍ଷର ବ୍ୟବଧାନ ବା ଶୂନ୍ୟତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ତାହାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ପାଇଁ ଦନାଇ ଦାସ ଗୋପୀ ଭାଷାରେ ଏକନୂତନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ତାହା ହେଉଛି ରାଧ ରାଜା ହେବା ପ୍ରସଙ୍ଗ । ରାଧା ଗୋପ ନଗରରେ ରାଜା ହେବା କଥା କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ରାଧାଙ୍କର ରାଜାତ୍ୱ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋପ ରହଣି କାଳରେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇସାରିଥିବା କଥା କବି ଷୋଡ଼ଶ ଛାନ୍ଦରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ବିରହରେ ଗୋପୀମାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୁଣ ସ୍ମରଣ କରି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଥିବା ସେମାନଙ୍କ ପୂର୍ବ କେଳି ବିଳାସକୁ ମଧ୍ୟ ମନେ ପକାଇଛନ୍ତି । ଯେଉଁ କେଳିବିଳାସକୁ ସେମାନେ ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି, ସେଗୁଡ଼ିକ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରାପ୍ତ ସମସ୍ତ ଲୋକ କଥାର ସାର ସନ୍ଦେଶ । ଦନାଇ ଦାସଙ୍କ ସମୟରେ ଏହି କେଳିକଥା ଗୁଡ଼ିକ ଲୋକସମାଜରେ ପରିଚିତ ଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି— ନଟ୍ଟ ବେଶକଥା ॥ ୧୫ ॥, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମାଳିବେଶକଥା ॥ ୧୬ ॥, କାଚରାବେଶକଥା ॥ ୧୭ ।, ପୁଟୁଳିବନ୍ଧା ବଣିଆ ବେଶରେ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ନିକଟରେ ଆସୁ ବକାକଥା ॥ ୧୮ ॥,

---

୧୩ ॥ ଗୋପୀଭାଷା—ଦନାଇ ଦାସ, ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ଷଡ଼ବିଂଶ ସଂଖ୍ୟା

୧୪ ॥ ଗୋପୀଭାଷା ମୁଖବନ୍ଧ (ପୃ ।/) ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

୧୫ ॥ ପଞ୍ଚମଛାନ୍ଦ ୪୫-୧୦ ପଦ ଗୋପୀଭାଷା

୧୬ ॥ ପଞ୍ଚମ ଛାନ୍ଦ-୬୬-୭୬ ପଦ ଗୋପୀଭାଷା

୧୭ ଓ ୧୮ ॥ ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ-୧୬-୩୮ ପଦ ଗୋପୀଭାଷା

ଝୋଯାକଣ୍ଠାକଥା ॥ ୨୯ ॥, ଭୂତ କେଳିକଥା ॥ ୩୦ ॥ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବ୍ୟାଘ୍ର ବେଶକଥା ॥ ୩୧ ॥, ଲୁଗାବଜାଳି ବେଶରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୁଗା ଚୋରାକଥା ॥ ୩୨ ॥, ଦୋଳ ଗୃହେସ୍ଥା ଲୀଳାକଥା ॥ ୩୩ ॥, ରାଧାଙ୍କଠାରୁ କୃଷ୍ଣ ପଦାଘାତ ଲାଭ କରିବାକଥା ॥ ୩୪ ॥, କୃଷ୍ଣ ବୃନ୍ଦା ସମ୍ଭୋଗ କଥା ॥ ୩୫ ॥ ଓ ବଣ୍ଣକୃଷ୍ଣ ପଶାଖେଳକଥା ॥ ୩୬ ॥ । ରାଧାଙ୍କ ଜୀବନ କାଳର ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ କବି ସାରଗର୍ଭିକ ଭାବେ ଉନବିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ମଥୁରା ଚାଲିବା ପରେ ରାଧାଙ୍କର ଦୁଃଖର ଶ୍ରେଣୀ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ କବି ରାଧାଙ୍କୁ ରାଜ ସିଂହାସନରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରିବାକୁ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ମନେ କରିଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ରାଧା ଦିନେ ଗୋପପୁରରେ ନନ୍ଦାବୋଇ ମୁଣ୍ଡାଗ ମୁଣ୍ଡହେକ ବାଟ ଚାଲିପାରୁନଥିଲେ, ସେ ଗୋପର ଶାସନ କର୍ତ୍ତ୍ରୀ ହେବେ । ଶ୍ରୀ ଗୋପେଶ୍ୱରଙ୍କର ଏଥିପ୍ରତି ଆଦେଶ ଓ ମଥୁରାଗମନ ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏଥିପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଥିଲା । କବିଙ୍କର ଏହି କଳ୍ପନା ଓ ଯୋଜନା ମଧ୍ୟରେ ସେ ସମୟର ପ୍ରାଣସ୍ପନ୍ଦନକୁ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ରାଧାବାଦର ବାତ୍ୟା ପ୍ରବାହ ହୋଟେ, ସେ ସମୟରେ ରାଧାଙ୍କର ଗୋପାଳୁଣୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରୁ ଗୋପେଶ୍ୱରୀ ବା ବୃନ୍ଦାବନେଶ୍ୱରୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ଉନ୍ନୀତ ହେଉଥିଲା । କବି କଳ୍ପନା ଅନୁଯାୟୀ ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଛତ୍ର ତଳେ ବୃନ୍ଦାବନର ସିଂହାସନରେ ରାଧାଙ୍କୁ ବସାଇଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କର ଅଭିଷେକ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ମଥୁରାରୁ ଲକ୍ଷେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ମୁଦ୍ରା ଦେଇଛନ୍ତି, ଇନ୍ଦ୍ର ଅଙ୍ଗିରା ଋଷିଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ତୀର୍ଥଜଳ ପଠାଇଛନ୍ତି । ଅଙ୍ଗିରା ଋଷି ରାଧାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ କନକ ସ୍ନାନ ଓ ପରେ ତୀର୍ଥଜଳ ସ୍ନାନ କରାଇ ସିଂହାସନରେ ଅଧିରୂଢ଼ା କରାଇଛନ୍ତି । ରତ୍ନ ସିଂହାସନର ସ୍ପର୍ଶ ରାଧାଙ୍କ ମନରୁ କୃଷ୍ଣ ବିରହ ଜ୍ୱାଳା ଦୂର କରିପାରିଲା ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ

---

୨୯ ॥ ସପ୍ତମ ଛାନ୍ଦ ୨୯ ୩୨ ପଦ ଗୋପୀଭାଷା

୩୦ ॥ ନବମ ଛାନ୍ଦ ୧୨-୨୫ ପଦ ଗୋପୀଭାଷା

୩୧ ॥ ନବମ ଛାନ୍ଦ-୮୩-୮୫ ପଦ ଗୋପୀଭାଷା

୩୨ ॥ ଏକାଦଶ ଛାନ୍ଦ- ୪୧-୪୫ ପଦ ଗୋପୀଭାଷା

୩୩ ॥ ପଞ୍ଚଦଶ ଛାନ୍ଦ- ୨୨-୫୦ ପଦ ଗୋପୀଭାଷା

୩୪ ॥ ଅଷ୍ଟମ ଛାନ୍ଦ- ୧୦-୪୫ ପଦ ଗୋପୀଭାଷା

୩୫ ॥ ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ- ୮୫-୯୦ ପଦ ଗୋପୀଭାଷା

୩୬ ॥ ଦଶମ ଛାନ୍ଦ- ୪୦-୪୮ ପଦ ଗୋପୀଭାଷା

ନାରଦ-ଋଷି ରାଧା ଓ ଗୋପୀମାନଙ୍କୁ ମାଳା ଓ ମନ୍ତ୍ର ଦେଲେ ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅବତାରର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଚିତ୍ରପଟକୁ ଜୀବନ୍ୟାସ କରି ରାଧା ସମେତ ଗୋପୀମାନଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କଲେ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଯେଉଁ ଈଶ୍ୱରିତ୍ୱ ଅର୍ପଣ ଚେଷ୍ଟା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା, ତାହାହିଁ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି ।

ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳବାସୀ ସାରସ୍ୱତ କବି ଭୂପତି ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ 'ପ୍ରେମପଞ୍ଚାମୃତ' ॥ ୩୭ ॥ କୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ମାର୍ଗର ରାଧାବାଦର ପ୍ରବେଶକୁ କଳ୍ପନା କରିବା ପାଇଁ ଏକ ମାନଦଣ୍ଡ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କର ଅଷ୍ଟମ ଅଙ୍କ (ଖ୍ରୀ ୧୬୯୫-୯୬,ରେ ଉକ୍ତ କାବ୍ୟର ପରି ସମାପ୍ତି ଘଟିଲା । ପ୍ରେମ ପଞ୍ଚାମୃତ କାବ୍ୟ ॥ ୩୮ ॥ ରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାସଲୀଳା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦିଆଯାଇଅଛି । ରାସ ସ୍ଥଳରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅପହୃତା ହୋଇଥିବା ଶ୍ରେଷ୍ଠା ଗୋପୀକୁ କବି ବୃନ୍ଦାବତୀ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କଲେ ସୁଦ୍ଧା ରାଧାଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତରେ ସମସ୍ତ ଗୁଣଯୁକ୍ତା ଶ୍ରେଷ୍ଠା ଗୋପୀ ରୂପେ ସେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ରାସକ୍ରୀଡ଼ା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଠିକ୍ ଏହି କଥା କୁହାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ପ୍ରେମ ପଞ୍ଚାମୃତରେ କବି ଆହୁରି ଟିକିଏ ଆଗେଇ ଯାଇ ରାଧାଙ୍କୁ ଅପ୍ରୟୋଜନବତୀ ପ୍ରେମିକା ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରେମ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଅପ୍ରୟୋଜନ ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ସମ୍ପର୍କକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଏ ପ୍ରେମର ଅଧିକାରିଣୀଙ୍କ ଅଂଶରୁ ଭଗବାନଙ୍କ ଅଂଶ ସମ୍ଭୂତ ଏବଂ ଏ ଧରଣର ପ୍ରେମବତୀଙ୍କ ହୃଦୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସଦା ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ରାଧା ଏହି ଧରଣର ଅପ୍ରୟୋଜନ ପ୍ରେମର ଅଧିକାରିଣୀ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ରାଧାଙ୍କର ଯେଉଁ ପ୍ରେମ ଅଛି ତାହା ପଛରେ କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ବା କାମନା ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କୁ ରାସସ୍ଥଳୀରୁ ଅପହରଣ କରି ନେଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କ ମନରେ ଈର୍ଷ୍ୟା ଜନ୍ମ ହୋଇନାହିଁ । ବରଂ ଅନ୍ୟ ଈର୍ଷ୍ୟା

---

୩୭ ॥ ପ୍ରେମ ପଞ୍ଚାମୃତ- ଭୂପତି ପଣ୍ଡିତ, ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ୧୩ ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ଚୌଧୁରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ ପ୍ରକାଶକ-ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ ।

୩୮ ॥ ପ୍ରେମ ପଞ୍ଚାମୃତ ମୁଖବନ୍ଧ (୯ ପୃଷ୍ଠା

ପରାୟଣା ଗୋପୀମାନଙ୍କୁ ସେ ଅପ୍ରୟୋଜନ ପ୍ରେମ ॥ ୩୯ ॥ ର ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝାଇ ଆଶ୍ୱାସନା ଦେଇଛନ୍ତି । ସେହିପରି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିତ୍ୟକ୍ତା ହୋଇଥିବା ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କୁ ସେ ସମବେଦନା ଜଣାଇ କୃଷ୍ଣ ଦୋଷ ଦର୍ଶନ ନ କରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । କବି ନିଷ୍କାମ ପ୍ରେମର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦର୍ଶାଇବା ପାଇଁ ରାଧାଙ୍କ ମୁଖରେ ମୁନି କନ୍ୟା, ଦେବ କନ୍ୟା ଓ ଦେବ କନ୍ୟାଙ୍କର ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଇ ଗୋପକନ୍ୟାମାନଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସୂଚାଇଛନ୍ତି, ରାଧାଙ୍କୁ କବି କୃଷ୍ଣସମ୍ଭୋଗଦାୟୀ, କାମକେଳି ପ୍ରବୀଣା ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ ନକରି ନିଷ୍କାମ ପ୍ରେମ ଅଧିକାରିଣୀ ଗୋପୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ରାଧାଙ୍କର ସ୍ତନ, ଜାନୁ, ଯୌବନ ବର୍ଣ୍ଣନର ଅବକାଶ ନାହିଁ କିମ୍ବା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋପନ କେଳି ପ୍ରସଙ୍ଗ ନାହିଁ । ପ୍ରେମ ପଞ୍ଚାମୃତର ରାଧା ରୂପବତୀ ନୁହନ୍ତି, ଗୁଣବତୀ ଅଟନ୍ତି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସମ୍ପର୍କକୁ କବି ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଜୀବ ପରମ ॥ ୪୦ ॥ ର ସମ୍ପର୍କ ରୂପେ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାର ରାଧା କଳ୍ପନା ସହିତ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ପରମ୍ପରାର ରାଧା କଳ୍ପନା ମହିତ ଏକ ସୁନ୍ଦର ସଂଯୋଗ କହିବା ଅଧିକ ସମୀଚୀନ ହେବ । ଏ ଧରଣର ରାଧା କଳ୍ପନା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ କି ଅନନ୍ୟପୂର୍ବ ଓ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ।

---

୩୯ ॥ ପ୍ରୟୋଜନରେ ପ୍ରେମ ଦେଖି । ଗୋବିନ୍ଦ ଗଲେଟି ଉପେକ୍ଷି
ଏବେହେଁ ନିଜ ପ୍ରୟୋଜନେ । ତାହାଙ୍କୁ ଖୋଜୁଛୁ ବନେ, ୪୦
ଏ ପ୍ରୟୋଜନ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି । ନିଶ୍ଚୟ ଛାଡ଼ି ଯିବେ ହରି
ଛାଡ଼ିଲ ଉତ୍ତରେ ଅନ୍ତର । ହୋଇବ ପ୍ରେମ ବଳୀୟାର
ଦର୍ଶନ ବାଞ୍ଛା ମାତ୍ରଥିବ । କାଳେ ଦର୍ଶନହିଁ ହୋଇବ
ଦର୍ଶନେ ନ ରସିବ ମନ । ଏକାନ୍ତେ ପ୍ରେମରେ ନିମଗ୍ନ
ଦରଶ ପରଶ ନିରେଖା । ନ ଥିବ କିଛି ମନେ ବାଞ୍ଛା
ତେବେ ଲଭିବା ନିଜରସ । କୃଷ୍ଣ ହୋଇବେ ଆତ୍ମବଶ ।
୫ମ ଅଧ୍ୟାୟ

୪୦ ॥ ଦ୍ୱିଅଙ୍ଗେ ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ । ଏଣୁ ସେ ଏକ ଅଂଶ ହୁଇ
ଜୀବ ପରମ ଅଂଶ ବେନି । ସ୍ନେହ ସଂଯୋଗ ଭିନ୍ନ ଗଣି । ୨୨୫
୫ମ ଅଧ୍ୟାୟ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ରଚିତ ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ- || ୪୧ ||ରେ ଅଶ୍ଳୀଳତା ବର୍ଜ୍ଜିତ ରାଧା କଳ୍ପନା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ହେଉଛି ନାରୀକବି ବୃନ୍ଦାବତୀ ଦାସୀଙ୍କର 'ପୂର୍ଣ୍ଣତମ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ' || ୪୨ || କାବ୍ୟ । ନାରୀକବି ବୃନ୍ଦାବତୀ, ତାଙ୍କର ସ୍ୱାମୀ, ଶ୍ୱଶୁର ପୁତ୍ର ଓ ନାତି ଏ ସମସ୍ତେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ଚିନ୍ତାଧାରାର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱକୁ ସୁପରିଚିତ କରାଇବା ପାଇଁ ବୃନ୍ଦାବତୀ ଦାସୀଙ୍କ ପରିବାରର ଉଦ୍ୟମ ଅଭିନନ୍ଦନୀୟ । ବୃନ୍ଦାବତୀ ଦାସୀ, ପୂର୍ଣ୍ଣତମ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବ୍ରଜଲୀଳାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତମ କହି ମଥୁରା ଓ ଦ୍ୱାରକାର ଲୀଳାକୁ ଯଥାକ୍ରମେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣତର କହିଛନ୍ତି । ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବ୍ରଜଲୀଳାକୁ ନିତ୍ୟଗୋଲୋକ ଲୀଳାର ସମପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉକ୍ତ ଦୁଇସ୍ଥାନର ଲୀଳା ରାଧାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ହୁଏ । ସେ ଏହାର ପ୍ରାମାଣିକ ତଥ୍ୟ ଦେବା ପାଇଁ ବ୍ରଜଲୀଳାତତ୍ତ୍ୱ, କିଶୋର ମୂର୍ତ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝାଇବା ଛଳରେ ବିଭିନ୍ନ ପୁରାଣ ଓ ତନ୍ତ୍ରର ଉଦ୍ଧୃତି ଦେଇଛନ୍ତି । କବି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନ ଲୀଳା- || ୪୩ || କୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତମ କହିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ସମ୍ପର୍କ କିଛି ରଖିନାହାନ୍ତି । ତାହା ବିଭିନ୍ନ ପୁରାଣ ଓ ତନ୍ତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣିତ ଦିବ୍ୟ ଓ ନିତ୍ୟଲୀଳା । ସେଥିରେ ଉତ୍କଟ ଶୃଙ୍ଗାରିକତାର ଆଭାସ ଆଦୌ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶକ୍ତି ବିଶେଷ ରୂପେ ରାଧାଙ୍କୁ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି । କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଈଶ୍ୱର ଈଶ୍ୱରୀ ରୂପେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ନିତ୍ୟ ଯୁଗଳାନନ୍ଦରେ ମଜ୍ଜିତ ହୋଇ ରହିଥିବା କଥା ଏଥିରେ || ୪୪ || ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

---

୪୧ || ପୂର୍ଣ୍ଣତମ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମୟ ଖ୍ରୀ ୧୬୯୯
ଖୁର୍ଦ୍ଧା ଇତିହାସ ପୃ ୧୩୮ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୪୨ || ପୂର୍ଣ୍ଣତମ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ, ବୃନ୍ଦାବତୀ ଦାସୀ, ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ଦଶମ
ଶ୍ରୀ କୈଳାସ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ୧୯୨୭

୪୩ || ପୂର୍ଣ୍ଣତମ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟ

୪୪ || ପୂର୍ଣ୍ଣତମ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ନବମ ଅଧ୍ୟାୟ- ୨୪-୪୦ ପଦ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଉନ୍ମେଷକାଳ, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟକୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ କଳ୍ପନାର ରାଧାଙ୍କ ପାଇଁ ଶୁଭାଗମନର ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଥିଲା । ନାଗାନଡି ବୃନ୍ଦାବନ ଦାସୀଙ୍କର ନାତି କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କର 'ଉପାସନା ଦୀପିକା' ॥ ୪୪ (କ) ॥ ରେ ଏହି ରାଧାଙ୍କର ପରିଚୟ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚନା କାଳକୁ ଖ୍ରୀ ୧୭୦୦-୧୭୨୦ ମଧ୍ୟରେ ॥ ୪୫ ॥ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଅଛି । ଏଥିରେ ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ପରିକଳ୍ପନାର ରାଧାଙ୍କ ଶୋଭା, ଗୁଣ, ବୟସ, ବେଶ, ସଖୀ, ପ୍ରଣୟ, ଧ୍ୟାନ, ମାନ, ଅଷ୍ଟସାତ୍ତ୍ୱିକବିକାର, ଅଷ୍ଟବିଧରୂପ, ଅଷ୍ଟକାଳଲୀଳା, ବିଂଶତି ପ୍ରକାର ଅନୁଭାବ, ବଂଶ, ପରିବାର ଆଦିର ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଦିଆଯାଇଛି । ଏ ରାଧା, ଜୈନନାଥର ସାଧାରଣୀ ରାଧା ଓ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାର ଶୂନ୍ୟ ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ । ରାଧାଙ୍କର ଏପ୍ରକାର ରୂପ ରାୟରାମାନନ୍ଦଙ୍କର ବକ୍ତବ୍ୟ ଓ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଗୋସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିରୂପିତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୀଳମଣି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହାର ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସ ବୈଷ୍ଣବ ତୋଷଣୀ ଓ ରସାମୃତ ସିନ୍ଧୁରୁ ଉପାସନା ଦୀପିକା ପାଇଁ ଉପାଦାନ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିବା ॥ ୪୬ ॥ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଗୋସ୍ୱାମୀମାନେ ରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଣୟଲୀଳା ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା ପାଇଁ ଏକ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ଶୁଦ୍ଧରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ଉପାସକ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ପାଇଁ ତାହା ଅନୁକରଣୀୟ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସ ଉପାସନାଦୀପିକା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଲିପିବଦ୍ଧ କରି ଭବିଷ୍ୟତର ଓଡ଼ିଆ ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନଙ୍କୁ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ଉପାସନା ଦୀପିକା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାଙ୍କ ରୂପକୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି—

ରଙ୍ଗ ଧାସର ଯେ ବସନ । ପିନ୍ଧି ଅଛନ୍ତି ବିଚକ୍ଷଣ ୭୪
ବକ୍ଷରେ ଅରୁଣ କାଞ୍ଚୁଳି । ସେ ଶୋଭା ପାଉଅଛି ଭଲି
ଓଢଣୀ ନୀଳ ପାଟଶାଢ଼ୀ । ଇନ୍ଦ୍ର ନୀଳମଣିରେ ଚୂଡ଼ୀ
ବିଶୁଦ୍ଧ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣେ ରତ୍ନମିଳ । ହସ୍ତରେ ବାଜୁବନ୍ଧ ଧରି

---

୪୪ କ ॥ ଉପାସନା ଦୀପିକା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/555
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୪୫ ॥ ଝୁରୁଧା ଇତିହାସ ୧୪୯ ପୃଷ୍ଠା

୪୬ ॥ ଉପାସନା ଦୀପିକା ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରକାଶ ୨୮-୨୯ ପଦ

ଗଳାର ପଦ୍ମ ଗୁଞ୍ଜ ମାଳ । ଲମ୍ବି ପଡ଼ିଛି ବକ୍ଷସ୍ଥଳ
ନାସାଗ୍ରେ ଦିବା ମୋତି ମଣି । କର୍ଣ୍ଣେ ତାଟଙ୍କ ରତ୍ନ ଜିଣି
ଲଲାଟେ ଚନ୍ଦନର ପ୍ରପାଟୀ । ସେ ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରାୟେ ଘୋଟି
ସିନ୍ଦୂର ବିନ୍ଦୁ ତଥିପରେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମନକୁ ସନ୍ଧୁରେ
ଅପର ବିନ୍ଦୁ ଯେ କସ୍ତୁରୀ । ଦିଶଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁରୁସୀ
ଅଳକା ପାଟୀ ତଥିପରେ । ଝଲକେ ସାମାନ୍ୟ ମୋତିରେ
ସୀମନ୍ତ ସୁନ୍ଦା ମୋତିରେଖା । ନାଗର କୃଷ୍ଣ ମନ ମୋହା
କସ୍ତୁରୀ ବିନ୍ଦୁ ସୁଶୋଭିତ । ଚିବୁକେ ହୋଇଛି ରଞ୍ଜିତ
ମଥାରେ ପାଟ ଝୁମ୍ପାବେଣୀ । କଟିରେ ରତ୍ନ ଓଢ଼ିଆଣୀ
ତଥିରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଘଣ୍ଟି ସାଜେ । ସେ ରୁଣ୍ଝୁଣ ହୋଇ ବାଜେ
ପାଦରେ ବଳୟ ନୂପୁର । ବାଜେଣୀ ଅତି ଝରତର
ବେନି ଚରଣର ଅଙ୍ଗୁଳି । ମୁଦ୍ରିକା ଦିବ୍ୟ ରତ୍ନେ ଝଳି
ଏମନ୍ତେ ନାନା ରୂପ ବେଶ । କେସବ କରିବ ପ୍ରକାଶ
କୀର୍ତ୍ତିଦା ବୋଲି ଜନମାତା । ବୃଷଭାନୁ ନାମେଣ ପିତା
ଅଭିମନ୍ୟୁ ନାମେଣ ପତି । ବାଧରେ ମାନଥାନ୍ତି ନୀତି
ଶାଶୁଙ୍କ ନାମଟି ଜଟିଳା । ନଣନ୍ଦ ନାମଟି କୁଟିଳା
ଦିଅର ଦୁର୍ମୁଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦନ୍ଦ । ସକଳେ ଅଟନ୍ତି ସେ ମନ୍ଦ ୯୪

ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରକାଶ

ରାଧାଙ୍କ ବୟସକୁ ସେହିପରି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଛି । ଯଥା—

ଶ୍ରୀରାଧା ଠାକୁରାଣୀ ତହିଁ । ବାମ ପାର୍ଶ୍ୱେ ଛନ୍ତି ରହି ୭୮
ଅଙ୍ଗର ମାଧୁରୀ ପ୍ରମାଣି । ନବ ଗୋରୋଚନାକୁ ଜିଣି
ଶୁଣ ଉତ୍ତମ ସାଧୁଜନେ । ବୟସ ଗଣନା ବିଧାନେ
ନବ ବରଷ ପାଞ୍ଚମାସ । ଅଧିକେ ବିଂଶତି ଦିବସ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବୟସ କ୍ରମରେ । ବେଢ଼ି ବଢ଼ିଲ ସେ ବର୍ଷରେ
ଚଉଦ ବରଷ ଦୁ'ମାସ । ଅଧିକ ପନ୍ଦର ଦିବସ ୭୩

୪ର୍ଥ ପ୍ରକାଶ

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ କେଳି କୁଞ୍ଜରେ ସେବାରତ ଥିବା ଲଳିତା, ବିଶାଖା, ଚିତ୍ରା, ଚମ୍ପକଲତା, ତୁଙ୍ଗବିଦ୍ୟା, ଇନ୍ଦୁଲେଖା, ରଙ୍ଗଦେବୀ ଓ ସୁଦେବୀଙ୍କର କୁଳ,

ଗୃହ, ସ୍ୱାମୀ, ବର୍ଣ୍ଣ, ବସନ ଓ ସେବା ଇତ୍ୟାଦିକୁ କବି ବିଶଦ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । (ଅଷ୍ଟମ ଓ ନବମ ପ୍ରକାଶ) । ଏ ସମସ୍ତେ ରାଧାଙ୍କର ଅନୁଗତା । ଏକାଦଶ ପ୍ରକାଶରେ କବି ରାଧାଙ୍କର ସଖୀମାନଙ୍କୁ ନିତ୍ୟ ସଖୀ, ପ୍ରାଣସଖୀ, ପ୍ରିୟସଖୀ, ପରମଶ୍ରେଷ୍ଠ ସଖୀ ଓ ପ୍ରିୟନର୍ମସଖୀ ଓ ସଖ୍ୟ ବିଧାୟିନୀ ଭେଦରେ ବିଭାଗ କରିଛନ୍ତି । ତ୍ରୟୋଦଶ ପ୍ରକାଶରେ ଅଷ୍ଟବିଧ ନାୟିକାର ବର୍ଣ୍ଣନା (ଅଭିସାରିକା, ବାସକସଜ୍ଜା, ଉତ୍କଣ୍ଠିତା, ବିପ୍ରଲବ୍ଧା, ଖଣ୍ଡିତା, କଳହାନ୍ତରିତା, ସ୍ୱାଧୀନଭର୍ତ୍ତୃକା ଓ ପ୍ରୋଷିତ ଭର୍ତ୍ତୃକା) କରାଯାଇ ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଏହି ଲକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକର ଆରୋପ କରାଯାଇଅଛି ।

ପଞ୍ଚଦଶ ପ୍ରକାଶରେ ନାୟିକାକୁ ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧା ଓ ସାଧନସିଦ୍ଧା ଭେଦରେ ବିଭାଗ କରାଯାଇ ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କୁ ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧା ନାୟିକା କୁହାଯାଇଅଛି । ପୁଣି ନାୟିକାକୁ ତିନିପ୍ରକାର (ପ୍ରଖରା, ମଧ୍ୟା, ମୃଦ୍ୱୀ) ବିଭାଗ କରି ରାଧାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟା ନାୟିକା କୁହାଯାଇଛି । ସେହି ପଞ୍ଚଦଶ ପ୍ରକାଶରେ ଚାରିପ୍ରକାର ନାୟିକା ଭେଦକରି (ସ୍ୱପକ୍ଷ, ସୁହୃତ୍ପକ୍ଷ, ତଟସ୍ଥ ପ୍ରତିପକ୍ଷ) ରାଧାଙ୍କୁ ସ୍ୱପକ୍ଷ ନାୟିକା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କୁ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ନାୟିକା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ବୟସ ବିଚାରରେ (ବୟସନ୍ଧି, ନବ୍ୟ ଯୌବନା, ବ୍ୟକ୍ତ ଯୌବନା, ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୌବନା) ରାଧାଙ୍କୁ ବ୍ୟକ୍ତ ଯୌବନା ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଛି ।

ଷୋଡ଼ଶ ପ୍ରକାଶରେ ରାଧାଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦୀପନକାରୀ ବସ୍ତୁ ଓ ରାଧାଙ୍କର ଅନୁଭାବ (ଭାବ, ହାବ, ହେଳା, କାନ୍ତି, ଦୀପ୍ତି, ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଶୋଭା, ପ୍ରଗଲ୍‌ଭତା, ଔଦାର୍ଯ୍ୟ, ଧୈର୍ଯ୍ୟ, ଲୀଳା, ବିଳାସ, ବିଚ୍ଛିତ୍ତି ବିଭ୍ରମ, କିଳ କିଞ୍ଚିତ, ମୋଟ୍ଟାୟିତ, କୁଟ୍ଟମିତ, ବିବ୍ବୋକ, ଲଳିତ, ବିହୃତ) ବିଷୟରେ ସବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି ।

ସପ୍ତଦଶ ପ୍ରକାଶରେ ରାଧାଙ୍କର ଅଷ୍ଟସାତ୍ତ୍ୱିକ ଲକ୍ଷଣ (ସ୍ତମ୍ଭ, ସ୍ୱେଦ ରୋମାଞ୍ଚ ସ୍ୱରଭଙ୍ଗ, ବେପଥୁ, ବୈବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ, ଅଶ୍ରୁ, ପ୍ରଳୟ) ର ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇଛି । ରାଧାଙ୍କର ରତିକୁ ସମର୍ଥାରତି ଓ ମାନକୁ କୁଟିଳ ଲଳିତ ଓ ନର୍ମଲଳିତମାନ କୁହାଯାଇଛି । ରାଗକୁ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରି (ନୀଳ, ଶ୍ୟାମ, ମଞ୍ଜିଷ୍ଠା) ରାଧାଙ୍କ ରାଗକୁ ମଞ୍ଜିଷ୍ଠା ରାଗ କୁହାଯାଇଛି ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ପ୍ରକାଶରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ହୋଇଥିବା ଦୈନନ୍ଦିନ ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳାର ବିଷଦ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଅଛି । କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କ ଉପାସନା ଦୀପିକା ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ଉପରେ ତାଙ୍କ ପିତା ଶ୍ୟାମଦାସଙ୍କର ବଙ୍ଗଳାରେ ଲିଖିତ 'ଦ୍ୱାଦଶ ତତ୍ତ୍ୱାବଳୀ ବା ଭଜନତତ୍ତ୍ୱ' ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୪୭ ॥ ର ପ୍ରଭାବ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଜଣାପଡ଼େ ।

ଖ୍ରୀ ୧୭୧୫ ରେ ରଚିତ ॥ ୪୮ ॥ ନାରାୟଣ ଦାସଙ୍କର 'ପଞ୍ଚାମୃତ ସିନ୍ଧୁବିନ୍ଦୁ' କାବ୍ୟ ॥ ୪୯ ॥ ରେ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମଧାରର ରାଧାତତ୍ତ୍ୱକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଫୁଟାଇ ଦିଆଯାଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣମୟୀ ରୂପକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହିପରି ଲେଖାଯାଇଛି—

ଏବେ ସାଧବ ଜନେ ଶୁଣ । ମଧୁ ସ୍ନେହ ରାଧିକା ଜାଣ, ୧୩୧
ମଧୁ ସେ ସଦାଇ ତରଳ । ଝଡ଼ ବରଷା ଶୀତକାଳ ୧୩୨
କେବେହେଁ ନଯାଇ ବସିଣ । ଶ୍ରୀମତୀ ରାଧା ସଖୀଗଣ ୧୩୩
କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ତରଳନ୍ତି । ନ ଦେଖି ଅଧିକ ହୁଅନ୍ତି ୧୩୪
କୃଷ୍ଣ ବିଚ୍ଛେଦେ ଗୃହେ ଥିଲେ । ସଦାଇ ମନ କୃଷ୍ଣମେଳେ ୧୩୫
ମନ ନୟନ ବାକ୍ୟ ଅର । ଖଣ୍ଡେହେଁ ନୁହଇ ଅନ୍ତର ୧୩୬
ଏ ମଧୁ ସ୍ନେହ ବୋଲି କହୁ । ଶୁଣ ସାଧବେ ମନ ଦେଇ ୧୩୭

× × × ×

କୃଷ୍ଣ ଠାବରେ ମନ ଦେଇ । ଶରୀର କର୍ମିତ ହୁଅଇ ୧୪୦
ଗୃହ ବିଷୟେ ଯେତେ ମାନ । ତାହିଙ୍କ ନ ପଶଇ ମନ
ଏହାକୁ ମାନ ବୋଲି କହୁ । ପ୍ରଣୟ ଶୁଣ ମନ ଦେଇ
ମନ ଦେଇ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମତେ । ଏକତ୍ର ଭାବ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରୀତେ
ଦେହରେ କୁଙ୍କୁମ ଲଗାନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ଯେମନ୍ତେ ସୁଖପାନ୍ତି

---

୪୭ ॥ ଦ୍ୱାଦଶ ତତ୍ତ୍ୱାବଳୀ ବା ଭଜନତତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ୟାମଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା OL/202 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୪୮ ॥ ଶ୍ରୀ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କର ଖୁର୍ଦ୍ଧା ଇତିହାସ ପୃ ୧୫୯ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୪୯ ॥ ପଞ୍ଚାମୃତ ସିନ୍ଧୁବିନ୍ଦୁ - ନାରାୟଣ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/217 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ଦେହରେ ପିନ୍ଧଣ ବସନ । କୃଷ୍ଣ ପାଇବେ ସୁଖ ମନ
ଗନ୍ଧ ଚନ୍ଦନ ଅଲଙ୍କାର । ଯେତେକ ଖଞ୍ଜନ୍ତି ଶରୀର
କୃଷ୍ଣ ପାଇବେ ସୁଖ ମନା । ଏ ଦେହ କୃଷ୍ଣ ଭୋଗ ସିନା
ଚୁଆ ଚନ୍ଦନ ଗନ୍ଧ ଫୁଲ । ଖାଆନ୍ତି ବଡ଼ିଆ ତାମ୍ବୁଲ
କୃଷ୍ଣର ନିମନ୍ତେ ଏମାନ । କରନ୍ତି ପ୍ରିତ ଯୁଗତେଣ
ଏହାକୁ ପ୍ରଣୟୁଟି କହ । ରାଗକୁ ଶୁଣ ମନଦେଇ
କୃଷ୍ଣ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଦୁଃଖ ଯେତେ । ସେ ଦୁଃଖ ନ ଦେଖନ୍ତି ଚିତ୍ତେ
ତାହାକୁ ମଣନ୍ତି ଆନନ୍ଦ । ସନ୍ଧିରେ କୃଷ୍ଣ ରସ ଗନ୍ଧ
କୃଷ୍ଣ ସମ୍ପଦ ବିନା ସୁଖ । ତାକୁ ମଣନ୍ତି ମହାଦୁଃଖ ୧୫୩

ତୃତୀୟ ଛନ୍ଦ

ଉକ୍ତ ତୃତୀୟ ଛନ୍ଦରେ ରାଧାଙ୍କ ମହାଭାବକୁ ମହାରୂଢ଼ ଓ ଅଧିରୂଢ଼ ଭେଦରେ ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ବୁଝାଇ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଯଥା—

ଯେ ମହାଭାବ ଦ୍ୱିପ୍ରକାର । ରୂଢ଼ ଯେ ଅଧିରୂଢ଼ ଆର ୧୭୦
କୃଷ୍ଣର ରୂପ ଗୁଣ ଯେତେ । ନୟନେ ନ ଦେଖି ମୁହୂର୍ତ୍ତେ
ବୋଲାଇ ଆଖିକି ଝୋଲବ । ଅନ୍ଧ ହୋଇଣ ପଛେ ଥିବ
ଏ ମହା ରୂଢ଼ର ଲକ୍ଷଣ । ଅଧିରୂଢ଼ର କଥା ଶୁଣ
କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସୁଖ ଆର । କୋଟି ବୈକୁଣ୍ଠେ ସୁଖସାର
ଏମନ୍ତେ ସୁଖ ଆଦ ଯେତେ । କୃଷ୍ଣ ଦର୍ଶନ ସୁଖ ମାତେ
ଲଭନ୍ତି ରାଧା ସଙ୍ଗ ସଖୀ । ବିଚ୍ଛେଦେ ଯେତେ ହୋନ୍ତି ଦୁଃଖୀ
କହିବା ତାହା ମନେ ଯେନ । ଏ ରସ ତତ୍ତ୍ୱର ଲକ୍ଷଣେ
ଗୃହେ ପଞ୍ଚାଶ ପ୍ରାଣୀ ଥାନ୍ତି । ସଭିଙ୍କି ସର୍ପ ଯେ ଦଂଶନ୍ତି
ସମସ୍ତେ ମରଣ ଶୁଅନ୍ତି । ଏକା ଗୋଟିଏ ଉବୁରନ୍ତି
ତାହାର ଯେତେ ଦୁଃଖ ଜାତ । କୃଷ୍ଣ ବିଚ୍ଛେଦେ ସେହିମତ
ଏ ଅଧିରୂଢ଼ ମହାଭାବ । କହିଲି ଭକ୍ତ ଜନ ଲଭ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଆରମ୍ଭରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏବଂ ବୋଧହୁଏ ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରବେଶ ଘଟିଥିଲା, ତାହାକୁ ମନ ମଧ୍ୟରେ ରଖି ପରବର୍ତ୍ତୀ ସାହିତ୍ୟର ରାଧାଙ୍କ ରୂପ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ ।

ପଞ୍ଚାମୃତ ସିନ୍ଧୁବିନ୍ଦୁ କାବ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖନ ମନନ ଓ ପଠନ ପାଇଁ ଯେଉଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନଙ୍କୁ ସେହି ଧରଣର ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲା । ପ୍ରଥମ ବିନ୍ଦୁରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି—

ତ୍ୟାଗ କରିବ ଅନ୍ୟ ଗୀତ । ତ୍ୟାଗିବ ଯେତେ ଅନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର
କେବଳ ରତି ତନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ । ରାଧାକୃଷ୍ଣର ଲୀଳା ତତ୍ତ୍ୱ । ୭୯

ବୃଚେଶ୍ୱା ଲୀଳା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ରାଧାଙ୍କର ତଡ଼କା ହକିବା ଘଟଣାଟି ଆମୂଳଚୂଳ ଭାବରେ ପଞ୍ଚାମୃତ ସିନ୍ଧୁବିନ୍ଦୁ କାବ୍ୟରେ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଏଥିରୁ କେବଳ ରାଧା ଜନ୍ମ ଓ ରାଧା ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗଟିକୁ ବାଦ କରି ଦିଆଯାଇଛି । ବୃଚେଶ୍ୱା ଲୀଳା ଗ୍ରନ୍ଥର କାମାନନ୍ଦ ଯୋଗୀ ଓ କାମଯେନା ଦୂତୀଙ୍କର ଭୂମିକାକୁ ପଞ୍ଚାମୃତ ସିନ୍ଧୁବିନ୍ଦୁ କାବ୍ୟରେ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀଙ୍କ ଉପରେ ଅର୍ପଣ କରାଯାଇଛି । ଏହାକୁ ସମୟୋଚିତ ପରିଣତି କୁହାଯାଇପାରେ ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ବଦଳାଇବାକୁ ଏହି ଯେଉଁ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଇଙ୍ଗିତ ମିଳିଥିଲା, ତାହା ପ୍ରଭାବରେ ଲଘୁ ଶୃଙ୍ଗାର ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରତି ବିଳାସକୁ ରୂପାନ୍ତର କରାଯିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଦୀନବନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କର "ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୃତ ସାଗର" ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୫୦ ॥ ରେ ଏ ଧରଣର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । କବିଙ୍କର ସମୟ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିରୂପିତ ହୋଇ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷା, ରଚନା ଶୈଳୀ ଓ ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କବିଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମୟକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଭାଗରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇପାରେ ।

'ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୃତ ସାଗର' ଗ୍ରନ୍ଥ ଏକ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ବହୁଳ କାବ୍ୟ ଅବଶ୍ୟ ଯେଉଁ ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଅଛି । ତାକୁ କବି ବେଦ ପୁରାଣ ବହିର୍ଭୂତ, ବ୍ରହ୍ମା ଶଙ୍କରଙ୍କର ଅଗମ୍ୟ ଏବଂ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ମଧୁର ରସ ଆଖ୍ୟା

---

୫୦ ॥ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୃତ ସାଗର— ଦୀନବନ୍ଧୁ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା Cy/216
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟ କାଳ ଲୀଳା ଏବଂ ରାଧାଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ସଖୀଙ୍କର ନାମ ଦିଆଯାଇଅଛି—

କବି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସୂଚାଇବାକୁ ଯାଇ ଲେଖିଛନ୍ତି—

କୃଷ୍ଣ ମୋହିଲେ ତ୍ରିଜଗତ । ରାଧା ମୋହିଲେ କୃଷ୍ଣଚିତ୍ତ

୪ର୍ଥ ତରଙ୍ଗ

× × × ×

ରାଧାର ସ୍ୱରୂପ ଅନ୍ତରେ । ଗୋବିନ୍ଦ ଭଜେ ନିରନ୍ତରେ
ଗୋବିନ୍ଦ ନ ଜାଣଇ ଆନ । ରାଧା ଜୀବନ ପ୍ରାଣଧନ
ନିରତେ ରାଧା ଭାବେ ଚିତ୍ତେ । ରାଧାର ଭାବ ଅନୁଚିତ୍ତେ

ଏକବିଂଶ ତରଙ୍ଗ

ଏଥିରେ ଲୋକପ୍ରିୟ ରଚନାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କଥାକୁ ମଧୁର ରସର ଆବରଣ ଭିତରେ ପରିବେଷଣ କରାଯିବା ଦ୍ୱାରା ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଶୃଙ୍ଗାର ଲୀଳାକୁ ପବିତ୍ର ରଙ୍ଗ ରଞ୍ଜିତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଅଛି ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳା ପ୍ରସଙ୍ଗ ମଧ୍ୟରୁ ପଶାଖେଳ ଓ ରାଧାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବଂଶୀ ଚୋରି ଘଟଣାଟି ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜୀବନ୍ତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହାଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ କେତୋଟି ଲୀଳା ବିଳାସ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ରାଧା ବେଶଧାରୀ ସୁବଳ ସହିତ କୃଷ୍ଣ କୁଞ୍ଜରେ ଥିବାବେଳେ ଜଟିଳାଙ୍କର ପ୍ରବେଶ ଓ ତାଡ଼ନ ଏବଂ ସୁବଳର ପ୍ରକୃତ ରୂପ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହେବା ଦ୍ୱାରା ଜଟିଳାଙ୍କର ଅପମାନ ଲାଭ ଓ ରାଧାଙ୍କର ଗୌରବ ବର୍ଦ୍ଧନ ॥ *୧ ॥, କୃଷ୍ଣ ବେଶ ଧାରଣ କରିଥିବା ରାଧାଙ୍କର ରାଧାବେଶ ଧାରଣ କରିଥିବା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଶୃଙ୍ଗାର ବିନ୍ୟାସ ॥ *୨ ॥ ଓ ନୀଳ ଦର୍ପଣ ତୁଲ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହରେ ରାଧା ନିଜର ଛବିକୁ ଦେଖି, କୃଷ୍ଣ ଅନ୍ୟ ଏକ ନାରୀ ସହିତ ସମ୍ଭୋଗ ରତ ଥିବା ଭ୍ରମରେ ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଖଣ୍ଡିତା ନାୟିକାର ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରକାଶ ॥ *୩ ॥

---

*୧ ॥ ସପ୍ତବିଂଶ ତରଙ୍ଗ, ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୃତ ସାଗର ।

*୨ ॥ ଦଶମ ତରଙ୍ଗ, ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୃତ ସାଗର ।

*୩ ॥ ଏକାଦଶ ତରଙ୍ଗ, ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୃତ ସାଗର ।

ଆଉ ବେଶ୍ ଉପଭୋଗ୍ୟ ଓ ରୁଚି ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କଠାରେ ରସିକଣା ପ୍ରେମମୟୀ ରୂପଟିକୁ ଚିତ୍ରିତ କରାଇ ଦିଆଯାଇଛି ।

କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନଗ୍ନ ସମ୍ଭୋଗ ଚିତ୍ର ଦେବାକୁ ଯାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିର୍ଲଜ ଆଚରଣ ଓ ରାଧାଙ୍କର ସେଥି ପ୍ରତି ମୌନ ସମ୍ମତିକୁ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଦ୍ୱାରା କବି ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରକୁ ନୀଚ ସ୍ତରକୁ ନେଇ ଆସିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ସେ ସମାଜର ଗୋପନ ବ୍ୟଭିଚାରର ଦିଗଟିକୁ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ କରିଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ—

ମୋତେ ଧରିଲା କରି କୋଳେ । ଅଙ୍ଗ ଘୃଷିଲା ହୃଦ ତଳେ ।
ବଦନେ ଚୁମ୍ବିଲା ବଦନ । ଅଙ୍ଗରୁ ଖସାଇ ବସନ
କରରେ ଚିପିଲା ପୟୋଧର । ଜାନୁ ଗୋ ଲମ୍ବାଇ ସୋଦର ।
ସୁରତି କଲା ନେତେ ରସ । କେ ଅବା ମୁଁ ଦଳି ଭଙ୍ଗେ ।
ସନ୍ତୋଷ ନୋହେ ତାର ମନ । ସ୍ୱଭାବେ ପୁରୁଷ ରତନ ।
ମୁହିଁ ତ ସ୍ୱଭାବେ ଅବଳା । କୃଷ୍ଣର ବଳ ଅନର୍ଗଳା ।

ସପ୍ତଦଶ ତରଙ୍ଗ

ସପ୍ତବିଂଶ ତରଙ୍ଗ ଓ ତ୍ରିଂଶ ତରଙ୍ଗରେ ଏହିଭଳି ବ୍ୟଭିଚାରର ଆଉ ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ।

ସପ୍ତବିଂଶ ତରଙ୍ଗ କଥାବସ୍ତୁ ଅନୁଯାୟୀ ଦିନେ କୃଷ୍ଣ ନିଶାର୍ଦ୍ଧରେ ରାଧାଙ୍କ ଘରକୁ ଚୋରି କରିବା ଲାଳସାରେ ଯାଇ ଦେଖିଲେ, ନିଦ୍ରିତ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ପାଖରେ ରାଧା ବସିଛନ୍ତି ଓ ଦୀପ ଜଳୁଛି । କୃଷ୍ଣ ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ନିଜର ନିଃଶ୍ୱାସ ପବନରେ ଦୀପକୁ ଲିଭାଇ ଦେଇ ରାଧାଙ୍କୁ ସଙ୍କେତ ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଭ୍ରମର ଭଳି ଗୁଞ୍ଜନ କଲେ । ଚତୁରୀ ରାଧା ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ଛଳନା କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କହିଲେ—

ଭ୍ରମର କିସ କରୁ ଗୋଳ । ସେ ଘରେ ନ ପାଇବୁ ଫୁଲ
ଯାଅରେ କୁସୁମ କାନନ । ସେ ତହିଁ କରିବୁ ମଧୁପାନ

ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ସଙ୍କେତ ପାଇ କୃଷ୍ଣ କୁଞ୍ଜକୁ ଯାତ୍ରାକଲେ ଓ ରାଧା ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେବା ଲାଗି, ନିଦ୍ରିତ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ଅଭିସାର ରଚନା କଲେ ।

ତ୍ରିଂଶ ତରଙ୍ଗ କଥାବସ୍ତୁ ଅନୁଯାୟୀ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଗାଢ଼ ରତି କରିବା ହେତୁ କ୍ଲାନ୍ତ ହୋଇ ରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ଶୟନ କରିଥିବାବେଳେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଗୋପରୁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ରାଧା ଏଭଳି ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ଅବସ୍ଥାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନାରୀବେଶ କରିଦେଲେ ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କୁ କହିଲେ ମୋ ପିଉଶୀ ଘର ଝିଅ ଘରେ ଅଛି, ତୁମେ ପ୍ରବେଶ କରନାହିଁ । ଅଭିମନ୍ୟୁ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ଗୋଷ୍ଠକୁ ଫେରିଗଲେ । ହରିବଂଶ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲୋକପ୍ରିୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ହୀନ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କଥାକୁ ପୁଣ୍ୟ କଥା ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରିବା ପାଇଁ ଏହି ପ୍ରଚେଷ୍ଟାର ଅଧ୍ୟମାରମ୍ଭ ପରବର୍ତ୍ତୀ କେତେକ କବିଙ୍କ ପାଇଁ ଅନୁକରଣୀୟ ହୋଇଥିଲା ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥା ଓ ଶ୍ରୀ ରାଧା ଚରିତର ମାର୍ଜ୍ଜିତ ରୂପ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଂଶଭାଗରେ ରଚିତ 'ରସକଲ୍ଲୋଳ' ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୫୪ ॥ ରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । କବି ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କ ଜୀବନ କାଳର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମ ସମ୍ପର୍କକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ରସକଲ୍ଲୋଳ ଛାନ୍ଦରେ କବି ଗୋପୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ଲୀଳାକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ପଞ୍ଚମ ଛାନ୍ଦରୁ ପଞ୍ଚବିଂଶ ଛାନ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୋପୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ରାଧାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ସବୁର ମଧ୍ୟକୁ ଅଣାଯାଇ ନାହିଁ । ନବମ ଛାନ୍ଦର ଶେଷଭାଗରେ ଗୋପୀମାନେ ରାଧାଙ୍କ ଅଗ୍ରଣୀତ୍ୱରେ ଯମୁନା ସ୍ନାନ ପାଇଁ ଯାଉଥିବା ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ରାଧାଙ୍କ ଗୋପୀଶ୍ରେଷ୍ଠା ରୂପରେ ଚିହ୍ନିହୁଏ । ଦଶମ ଛାନ୍ଦରେ ରାଧାଙ୍କର ଯମୁନା ଗମନ ଅବସରରେ କବି ରାଧାରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟାତ୍ୱକୁ ଦୃଢ଼ାଇ ଅଛନ୍ତି । ଯଥା—

- କେତକୀରୁ ଗୋରୀ ଦେହ କାନ୍ତି ତୋଟ ଚୋପଲେ ଶିଖାଏ ମନ
  କେ କହିବ ରାଧା ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ ରୂପ କୃଷ୍ଣ ମନ ଯହିଁ ଧରି । ୧୦

× × × ×

କମଳ ନେତ୍ରରେ କଟାକ୍ଷ ମୂଳରେ ଲଗାଇ ପ୍ରେମ ବଡ଼ିଶ
କମଳ ନୟନ କୃଷ୍ଣ ମନ ମୀନ ବେଗେ କରନ୍ତି ଆକର୍ଷ । ୩୦

---

୫୪ ॥ ରସକଲ୍ଲୋଳ- ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ସମ୍ପାଦନା ଡକ୍ଟର. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

ଏକାଦଶ ଛାନ୍ଦରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଛାନ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହିମ, ବସନ୍ତ, ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଓ ବର୍ଷା ଋତୁରେ କୃଷ୍ଣଗୋପୀ ପ୍ରେମ ଲୀଳାର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ କୌଣସିଠାରେ ରାଧାଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଆମେ ଯେଉଁ ରାଧାଙ୍କୁ ଗୋପୀଶ୍ରେଷ୍ଠା ରୂପେ ସାମାନ୍ୟ ଭାବରେ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲୁ ସେ ଗୋପୀନାଥଙ୍କର ସେପରି ଗୋପୀ ମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ସତ୍ତା ହଜାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଉନବିଂଶ ଛାନ୍ଦର ଶରଦରାସ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପୁଣି ରାଧାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଛି । ରାଧାଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବନ ବିହାର ଓ ବନ ଶୋଭା ଦର୍ଶନ ଅବକାଶରେ ରାଧାଙ୍କ-ପ୍ରତି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଦେଇ ରାଧାଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୋପୀଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ସୂଚିତ ହୋଇଛି । (ବିଂଶ ଛାନ୍ଦ) । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ଗୋଟିଏ ପଦ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇ ପାରେ ।

ଯଥା— କହି ତୋ ନାମ ଆଗେ ମୋ ନାମ ପଛେ
ଜପୁଅଛନ୍ତି ଯେଉଁ ଲୋକ ପ୍ରତକ୍ଷେ ବୋ
କଳି କଲୁଷ ଭବ ଭୟକୁ ହରି
କୃତାର୍ଥ ହୋଇ ଯାଉଅଛନ୍ତି ଭଣେ ଗୋ । ୨୩
(ବିଂଶ ଛାନ୍ଦ)

ବିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଦ୍ଭୁତ କୁଞ୍ଜଲୀଳା ଏହି ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱକୁ ଆହୁରି ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ଏକବିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣସ୍କନ୍ଧ ଆରୋହଣ ହେତୁକ ଗର୍ବ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥା-ପ୍ରାପ୍ତି ଜନିତ ବିଳାପ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ରାଧା ଚରିତ୍ରର ନ୍ୟୂନତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛି । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ରାସ କ୍ରୀଡ଼ା ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ଭୂପତି ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ପ୍ରେମ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ୪ ସ୍ଥାନରେ ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କୁ ଠକାଇବା ଦ୍ୱାରା ରାଧାଙ୍କର ମହିମା ଯେପରି ସୂଚିତ ହୋଇଛି, ତାହା ଏଠାରେ ନାହିଁ । ସେହିପରି ଶରତ ରାସ ବର୍ଣ୍ଣନାବେଳେ କବି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ରାଧାକାନ୍ତ ନ କରି ଗୋପୀନାଥ କରିଛନ୍ତି କାରଣ ରାସ କ୍ରୀଡ଼ା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ରାଧାଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତି ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ନାହିଁ (ଦ୍ୱାବିଂଶ ଛାନ୍ଦ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) । ପଞ୍ଚବିଂଶ ଓ ଷଡ଼ବିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଥୁରାଗମନ କାଳରେ ଗୋପୀ-ବିଳାପ ଦିଆଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାବିଳାପ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏନାହିଁ । କେବଳ ତ୍ରିଂଶ ଏକତ୍ରିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ ମଥୁରାସ୍ଥିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାସ୍ମରଣ ଜନିତ ବିଳାପ ମଧ୍ୟଦେଇ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରୀତି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍ଥାପନ କରାଯାଇଛି । ଏ ପ୍ରୀତି

ସ୍ରଯଙ୍କ ଅପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନୀୟ ପ୍ରେମ ସ୍ତରକୁ ନ ଯାଇ ଦୈହିକ କାମସମ୍ଭୋଗ ସ୍ତରରେ ରହିଯାଇଛି । ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ପ୍ରୀତି ସ୍ଫୁରଣକୁ କବି କୌଣସିଠାରେ ରୂପାୟିତ କରିନାହାନ୍ତି । ଏପରିକି ଉଦ୍ଧବ କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ସନ୍ଦେଶ ନେଇ ଗୋପକୁ ଆସିବାବେଳେ କିମ୍ବା ଉଦ୍ଧବ ଗୋପୀଙ୍କର ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ବେଳେ ଆମେ ରାଧାଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତିକୁ ଅନୁଭବ କରୁନାହୁଁ । ରସକଲ୍ଲୋଳ ଏକ ଗୋପୀ ପ୍ରଧାନ କାବ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ଏହାର ସୂଚନା ରହିଛି । ଯଥା—

କରୁଣ ମନ କରଣ ଯେମନ୍ତ । କେବେହେଁ ନ ଛାଡ଼େ ମେରୁ ପର୍ବତ
କଶୋଣ୍ଣ ଗୋପୀଙ୍କଠାରେ ମୋହନ । କରିଛି ସେହି ରୂପେ ଅବଧାନ
ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଛାନ୍ଦ

ତେଣୁ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଯେତିକି ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି, ତାହା ରାଧାଚରିତ୍ର ଉନ୍ମେଷର ମାନ କଳ୍ପନା କରିବା ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ ଓ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଭାଗ ॥ ୫୫ ॥ ରେ ଜୀବିତ କବି ଲୋକନାଥଙ୍କର 'ବୃନ୍ଦାବନ ବିହାର' କାବ୍ୟ ॥ ୫୬ ॥ ରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପୂର୍ବରାଗ ଓ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହା କାର୍ତ୍ତିକ ଦାସଙ୍କର 'ନବାନୁରାଗ' 'କାବ୍ୟର ଭାବଧାରାରେ ଲିଖିତ । କୃଷ୍ଣ ଥରେ ସଖାମାନଙ୍କ ସହିତ ବୃନ୍ଦାବନ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲାବେଳେ, ରାଧା ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିଗଲେ । ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚାରି ଚକ୍ଷୁ ମିଳନ ହୋଇଗଲା । କୃଷ୍ଣ ବୃନ୍ଦାବନରୁ ଫେରି ଆସି ରାଧାଙ୍କ ଚିନ୍ତାରେ ଅଧୀର ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ଓ ଦୂତୀକୁ ଡାକି ରାଧାଙ୍କର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ରାଧାଙ୍କୁ ଡାକି ଆଣିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଅଭିସାର ରଚନା କଲେ । ଏହାପରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବନ ବିହାର ଓ କୁଞ୍ଜରେ ନିଭୃତ ରତି ବିଳାସ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ରତି ଶେଷରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ନିଜର ଅନ୍ତରର ପ୍ରେମଭାବ ଜଣାଇବା ଛଳରେ ଯେଉଁ ଗୂଢ଼ କହିଛନ୍ତି ସେଥିରେ ରାଧାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସୂଚିତ ହୋଇଛି । ଯଥା—

---

୫୫ ॥ ଖୁରୁଧା ଇତିହାସ ପୃ ୧୪୦ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୫୬ ॥ ବୃନ୍ଦାବନ ବିହାର— ଲୋକନାଥ ଭଗୀରଥୀ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା ORMS/M96
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ସଖୀ ତୁ ମୋ କେଶ କୁସୁମ ମାଳା । ଲଲାଟେ ତିଳକ ଲୋଚନେ ଚୋଳା
ହୃଦ ମଣ୍ଡଳ ଦିବ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର । ସବ ସମ୍ପଦ ତୋ ସବ ସୁଖ ଭୋଗ ମୋର ଏ
ପଞ୍ଚ ମହାଭୂତ ପିଣ୍ଡର କାରଣ । ପିଣ୍ଡର ପ୍ରଭୁ କାରଣ ପରଣ

ପ୍ରାଣ-କାରଣ ତୁହୁ ଦରଶନ । ପ୍ରୀତି ପ୍ରତିକେ ଏହେସନ ତୁ ମନ୍ତ୍ରେ ଚେତନ
ପଞ୍ଚମ ସ୍କନ୍ଧ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଆରମ୍ଭରେ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ, ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ବୃନ୍ଦାବନ ତତ୍ତ୍ୱର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ଓଡ଼ିଶାରେ କରାଯାଇଥିଲା । ଯେଥିପାଇଁ ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । କବି ରଘୁନାଥ ଦାସଙ୍କର 'ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନ ମାହାତ୍ମ୍ୟ' ॥ ୫୬ (କ) ॥ ଏ ଧାରାର ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଶ୍ରୀ କେଦାର ନାଥ ମହାପାତ୍ର ଖୁରୁଧା ଇତିହାସରେ ରଘୁନାଥ ମହାପାତ୍ର ଖୁରୁଧା ଇତିହାସରେ ରଘୁନାଥ ଦାସଙ୍କୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଭାଗର ବ୍ୟକ୍ତି ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରିଛନ୍ତି ॥ ୫୭ ॥ । ଏଥିରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଯେଉଁ ବିଶଦ ବିବରଣୀ ଦିଆଯାଇଛି, ତାହାର ସାରାଂଶ ହେଉଛି— ଶ୍ରୀରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବାମ ଭାଗରେ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । ରତି, ପାର୍ବତୀ, ମଳୟବତୀ ଓ ଉର୍ବଶୀ ଆଦି ତାଙ୍କ ନଖ କାନ୍ତିକୁ ଚନ୍ଦ୍ରାକର ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ରାଧା ଜଗନ୍ମୋହନ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରିବାରେ ସୁଦକ୍ଷା । ତାଙ୍କର ବୟସ ଚଉଦ ବର୍ଷ ଦୁଇମାସ ପନ୍ଦର ଦିନ ଓ କାନ୍ତି ଦଗ୍ଧ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣର କାନ୍ତି ବିଶିଷ୍ଟ । ସେ ଅରୁଣ ବର୍ଣ୍ଣର ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରନ୍ତି ଓ ମସ୍ତକରେ ନୀଳ ଜାଲି ସହିତ ବାନ୍ଧିଥିବା ଫୁଲକୁ ଭୂଷଣ କରି ପିନ୍ଧନ୍ତି । ତାଙ୍କ କଟିରେ ମେଖଳା, କିଙ୍କିଣୀ ଭୁଜରେ ବଳୟ, କଙ୍କଣ, ବାହୁବନ୍ଧ, ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ମୁଦ୍ରିକା କଣ୍ଠୀ [illegible] ନୂପୁର ଓ ପାଦାଙ୍ଗୁଳିରେ ରତ୍ନ ମୁଦ୍ରିକା ଶୋଭା ପାଉଥାଏ ।

ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତି ଓ ମଧୁର ରସର ବିସ୍ତାର କରାଯାଇଅଛି । ମଧୁର ରସକୁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ରସ ରୂପେ କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଏଥିରେ

---

୫୬ (କ) ॥ ବୃନ୍ଦାବନ ମାହାତ୍ମ୍ୟ- ରଘୁନାଥ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା OY/598 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।
ଦ୍ୱାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ

୫୭ ॥ ଖୁରୁଧା ଇତିହାସ ପୃ ୧୬୮ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ଅଧିକାରିଣୀ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଯଥା—

କେବଳ ଶ୍ରୀ ରାଧିକାଠାରେ । ସେ ରସ ରହେ ନିରନ୍ତରେ ।
ତାହାଙ୍କ କୃପାବିନୁ ଆନେ । ତାହାକେ ଜାଣିବ କେସନେ ।

ଦ୍ୱାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ତୃତୀୟ ଦଶକରେ ଜୀବିତ କବି ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କର "ବ୍ରଜବିହାର" କାବ୍ୟ ॥ ୫୮ ॥ ଓ 'ସାଧନ ସୁଧାକର' ॥ ୫୯ ॥ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟିରେ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ କଳ୍ପନାର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାକୁ ରୂପାୟିତ କରାଯାଇଅଛି । କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ବିପ୍ର କଣ୍ଠ ଦାସଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ ଏବଂ ବିପ୍ରକଣ୍ଠ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ 'ସ୍ମରଣ ମଙ୍ଗଳ' ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୬୦ ॥ ପ୍ରଭାବରେ ସାଧନ ସୁଧାକର ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସାଧନ ସୁଧାକର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଗୋବିନ୍ଦ ଲୀଳାମୃତ ଗ୍ରନ୍ଥର ସୂତ୍ର ଆଶ୍ରୟରେ ରଚିତ ହୋଇଛି ବୋଲି କବି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ଯଥା--

ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଲୀଳାମୃତ ସୂତ୍ରକୁ ଧରିଣ
ସ୍ମରଣ ମଙ୍ଗଳ ପୟାରର ପ୍ରକରଣ ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟ କାଳ ଲୀଳା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ରାୟରାମାନନ୍ଦ ବ୍ରଜ ବୋଲି ଭାଷାରେ 'ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା' ॥ ୬୧ ॥ ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହା ବୋଧହୁଏ ଏ ଧରଣର ପ୍ରଥମ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଶ୍ରୀ ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀ ସ୍ମରଣ ମଙ୍ଗଳ ଏକାଦଶକରେ ଏହି ଲୀଳାକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଦାସ କବିରାଜ ଗୋସ୍ୱାମୀ 'ଗୋବିନ୍ଦ ଲୀଳାମୃତ' ରେ ଏହାକୁ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ

---

୫୮ ॥ ବ୍ରଜବିହାର —ଦାଶରଥି ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟାCy/537
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୫୯ ॥ ସାଧନ ସୁଧାକର— ଦାଶରଥି ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/284
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୬୦ ॥ ସ୍ମରଣ ମଙ୍ଗଳ—ବିପ୍ର କଣ୍ଠ ଦାସ
ଖୁରୁଧା ଇତିହାସରେ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି (ପୃ ୧୪୬ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)

୬୧ ॥ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଲୀଳା—ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟାCY/146
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳଲୀଳା ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ନିତ୍ୟ ସ୍ମରଣୀୟ ଓ ଧ୍ୟାନ ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଦାଶରଥି ଦାସ ଏହାକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳାକୁ ରାତ୍ରି ଅନ୍ତ, ପ୍ରାତଃ, ପୂର୍ବାହ୍ନ, ଅପରାହ୍ନ, ମଧ୍ୟାହ୍ନ, ସାୟଂ, ପ୍ରଦୋଷ ଓ ନକ୍ତ ଭେଦରେ ବିଭାଗ କରାଯାଇ ଦିବା ଓ ରାତ୍ରିର ବିଭିନ୍ନ ଦଣ୍ଡର ବିଭିନ୍ନ ଲୀଳାକୁ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି । ଏହାର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ଏଠାରେ ଦିଆଗଲା ।

ରାତ୍ରିଅନ୍ତ ଦୁଇ ଦଣ୍ଡରେ ବୃନ୍ଦାଦେବୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ଏଥି ନିମିତ୍ତ ସେ ଶାରୀ ଓ କକ୍‌ଖଟୀରେ ଆଶ୍ରୟ ନିଅନ୍ତି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହୁଏ । କୃଷ୍ଣ କୁଞ୍ଜରୁ ଗୃହକୁ ଫେରି ଯାଆନ୍ତି ଓ ରାଧା ମଧ୍ୟ ନିଜ ପୁରକୁ ଯାଆନ୍ତି ।

ପ୍ରାତଃ ଦୁଇ ଦଣ୍ଡରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିଦ୍ରା ଭଙ୍ଗ ହୁଏ । ସେ ମାତା ଓ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ଗୋଦୋହନ କରନ୍ତି । ରାଧା ମଧ୍ୟ ଏହି ସମୟରେ ସ୍ନାନ କରି ବସନ ଅଳଙ୍କାର ଦ୍ୱାରା ଭୂଷିତା ହୁଅନ୍ତି ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦୁଇଦଣ୍ଡରେ କୁନ୍ଦଲତା ଜଟିଳା ପୁରରୁ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ପାକ ସମ୍ପାଦନ କରିବାକୁ ନେଇ ଆସନ୍ତି । ରାଧା ଅନ୍ନ, ବ୍ୟଞ୍ଜନ, ପିଷ୍ଟକ, ଖିରୀ, ପୁରୀ ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ସୁସ୍ୱାଦ୍ୟ ଖାଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ସ୍ନାନାଦି କର୍ମ ସାରି ଭୋଜନ ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତି । ରାଧା ରୋହିଣୀଙ୍କ ହାତରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଖାଦ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ପଠାଇ ଦିଅନ୍ତି ଓ କୃଷ୍ଣ ବଳରାମ ତାହା ଭୋଜନ କରନ୍ତି । ରାଧା ଭୋଜନ ସାରି ନିଜଗୃହକୁ ଫେରି ଯାଆନ୍ତି । ପୂର୍ବାହ୍ନ ସାତଦଣ୍ଡ ସମୟରେ କୃଷ୍ଣ ସଖା ଓ ବଳରାମଙ୍କ ଗହଣରେ ଗୋଚାରଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯାଆନ୍ତି । ରାଧା ଅଟ୍ଟାଳିକା ଉପରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ଆନନ୍ଦିତା ହୁଅନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖି ତୃପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ।

ଅଷ୍ଟମ ଦଣ୍ଡରେ ରାଧା ବିଭିନ୍ନ ଅମୃତ ମନୋହର, ଚୂଆ, ଚନ୍ଦନ ଓ ମାଳ ଆଦି ସଜାଡ଼ନ୍ତି ଏବଂ ନବମ ଦଣ୍ଡରେ ତାହାକୁ ଧନିଷ୍ଠାଙ୍କ ହାତରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇ ଦିଅନ୍ତି । ତାହାପରେ ରାଧା ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା କରିଯିବାକୁ ଜଟିଳାଙ୍କଠାରୁ ଅନୁମତି ମାଗନ୍ତି ।

ଦଶମ ଦଣ୍ଡରେ କୃଷ୍ଣ ସଖାମାନଙ୍କ ସହିତ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଉପକଣ୍ଠରେ ଫୁଲ ତୋଳନ୍ତି । ଏକାଦଶ ଦଣ୍ଡରେ ତୁଳସୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ସଙ୍କେତ (ଗୁପ୍ତଦ୍ୱାର) ନେଇ ରାଧାଙ୍କୁ ଦିଅନ୍ତି । ଦ୍ୱାଦଶ ଦଣ୍ଡରେ ରାଧା ଲଳିତାଦିଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା କରିବାକୁ ଯାଆନ୍ତି । ତେର ଦଣ୍ଡରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଲୀଳା ହୁଏ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ନିମିତ୍ତ ରାଧା ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଯାଆନ୍ତି ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସାକ୍ଷାତରେ ଭାବ ବିନିମୟ ହୁଏ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଦଣ୍ଡରେ କୃଷ୍ଣ ଗୋପୀ ଭାବରେ ରାଧାଙ୍କୁ ପୂଜା କରୁ କରୁ କାମ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି ଓ ଅଧର ଚୁମ୍ବନ କରି ଗୂଢ଼ବାକ୍ୟ କହନ୍ତି ।

ପଞ୍ଚଦଶ ଦଣ୍ଡରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ନିକଟରେ ଆଲିଙ୍ଗନ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତେ ରାଧା ବଂଶୀକୁ ଲୁଚାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଷୋଡ଼ଶ ଦଣ୍ଡରେ, କୁନ୍ଦଲତା କଥାରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଚୁମ୍ବନ ଦିଅନ୍ତି ଓ ବଂଶୀ ମାଗନ୍ତି । ଗୋପୀମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବଂଶୀ ନ ଦେଇ କୌତୁକ କରନ୍ତି । ସପ୍ତଦଶ ଦଣ୍ଡରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତି ଓ କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କର ବେଶ ବିନ୍ୟାସ କରନ୍ତି । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଦଣ୍ଡରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଭ୍ରମଣ କରି ଶୋଭା ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି ଏବଂ ଊନବିଂଶ ଦଣ୍ଡରେ ଉଭୟେ ଜଳକେଳି କରନ୍ତି । ବିଂଶ ଦଣ୍ଡରେ ରାଧା ଜଳରୁ ଉଠି ବେଶ ହୁଅନ୍ତି ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଭୋଜନ କରାନ୍ତି । ଏକବିଂଶ ଦଣ୍ଡରେ ସଖୀମାନେ ଦୂର ହୋଇ ଯାଆନ୍ତି । ଦ୍ୱାବିଂଶ ଦଣ୍ଡରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ କାଞ୍ଚୁଲି ଫିଟାଇ ସ୍ତନ ମର୍ଦ୍ଦନ କରନ୍ତି, ଚୁମ୍ବନ ଦିଅନ୍ତି ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଷଠୀ ବନ୍ଧରେ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ରତି କରନ୍ତି । ଶୃଙ୍ଗାର ଶେଷରେ ଉଭୟେ ବସ୍ତ୍ର ପିନ୍ଧନ୍ତି ।

ତ୍ରୟୋବିଂଶ ଦଣ୍ଡରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭିତରେ ପଶା ଖେଳ ହୁଏ । ଚବିଶ ଦଣ୍ଡରେ ରାଧା ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା କରି ଗୃହକୁ ଫେରି ଯାଆନ୍ତି । ପଚିଶ ଦଣ୍ଡରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗୋଚାରଣ କରନ୍ତି । ଛବିଶ ଦଣ୍ଡରେ ରାଧା ଘରେ ପହଞ୍ଚି, ସତେଇଶ ଦଣ୍ଡରେ ସ୍ନାନ କରନ୍ତି । ଅଠେଇଶ ଦଣ୍ଡରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବଣରୁ ଫେରନ୍ତି ଅଣତିରିଶ ଦଣ୍ଡରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲାଗି ସୁଧା ଲଡ଼ୁ ଓ କୁସୁମ ମାଳ ଇତ୍ୟାଦି ସଜାଡ଼ନ୍ତି । ତିରିଶ ଦଣ୍ଡରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନନ୍ଦୀଶ୍ୱର ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିବା କ୍ଷଣି ରାଧା ତାଙ୍କୁ ଅଟ୍ଟାଳିକା ଉପରୁ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି । ଯଶୋଦା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବନ୍ଦାପନା କରି ଗୃହକୁ ନେଇଯାଆନ୍ତି ।

ସାୟଂ କାଳ ଲୀଳାର ପ୍ରଥମ ଦଣ୍ଡରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସ୍ନାନକରି ବେଶ ହୁଅନ୍ତି ଓ ଗୋଦୋହନ କରନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟ ଦଣ୍ଡରେ ସେ ତୁଳସୀଙ୍କ ହସ୍ତରେ ରାଧାଙ୍କ ପାଖକୁ ସଙ୍କେତ ପଠାନ୍ତି । ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ଦଣ୍ଡରେ ରାଧା ସଖୀମାନଙ୍କୁ ମଣି ପୀଠରେ ନୃତ୍ୟ କରିବାକୁ କହନ୍ତି । ପଞ୍ଚମ ଦଣ୍ଡରେ ଜଟିଳା ପ୍ରବେଶ କରି ଭୋଜନ କରେ । ରାଧା ଭୋଜନ ସାରି ପଲଙ୍କକୁ ଯାଆନ୍ତି ଓ ତାମ୍ବୁଳ ସଜାଡ଼ନ୍ତି । ପ୍ରଦୋଷ କାଳର ସପ୍ତମ ଦଣ୍ଡରେ କୃଷ୍ଣ ନନ୍ଦ କୋଳରେ ବସି ନୃତ୍ୟ ଗୀତ ଦେଖନ୍ତି ଓ ଶୟନ କରିବାକୁ ଯାଆନ୍ତି । ଅଷ୍ଟମ ଦଣ୍ଡରେ ଯଶୋଦା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଉଠାଇ ଭୋଜନ କରାନ୍ତି । ନବମ ଦଣ୍ଡରେ ଜଟିଳା ଶୋଇବା ପରେ ରାଧା ଅଭିସାର ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଅନ୍ତି, କୃଷ୍ଣ ପକ୍ଷରେ କୃଷ୍ଣରଙ୍ଗର ଶାଢ଼ୀ ଓ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷରେ ଶୁକ୍ଳରଙ୍ଗର ଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧନ୍ତି । ଦଶମ ଦଣ୍ଡରେ ଅଭିସାର ଲାଗି ବେଶ ହୋଇ ଏକାଦଶ ଦଣ୍ଡରେ କୁଞ୍ଜରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତି । ଦ୍ୱାଦଶ ଦଣ୍ଡରେ କୁଞ୍ଜରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ ହୁଏ । ସଖୀମାନେ ବିଭିନ୍ନ ନୃତ୍ୟଗୀତ ଓ ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ତାହାପରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣ କୁଞ୍ଜରେ ଶୟନ କରନ୍ତି ।

ଉପରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳା ସମ୍ପର୍କରେ ଯେଉଁ ଝସଡ଼ା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଥିବା କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା, ତାହାର ପ୍ରଭାବ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଆ ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ତେଣୁ ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନେ ଏହି ନିୟମରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳାତ୍ମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାରେ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କୁ ଏ ବିଷୟରେ ପ୍ରଥମ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକର ଗୌରବ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ । ତାଙ୍କର 'ବ୍ରଜବିହାର' କାବ୍ୟ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ସମ୍ପନ୍ନ ପ୍ରଥମ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ କାବ୍ୟ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ-ଲୀଳାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ରଚନା କଲାବେଳେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଦ୍ୱାରା ଅନେକାଂଶରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛନ୍ତି । କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ରଣପୁରବାସୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କରଣ ରୂପେ ନିଜକୁ ପରିଚୟ କରାଇଛନ୍ତି । ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟ ତେର ହଜାର ଏକ ଶହ ଏକଚାଳିଶ ପଦ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏହା ଦଶଟି ବୋଲିରେ ବିଭକ୍ତ । ଏହାର ଚତୁର୍ଥ ବୋଲି ଗୋପୀନାଥ ଦେବଙ୍କ ତିନି ଅଙ୍କ (ଖ୍ରୀ: ୧୭୨୦) ଏବଂ ସମଗ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥଟି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କର ଆଠ ଅଙ୍କ ବା ୧୭୩୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଶେଷ ହୋଇଥିଲା । କବି ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ,

ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ଦଶମସ୍କନ୍ଧ ଏବଂ ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସଂସ୍କୃତ ରଚନାରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ବୋଲିମାନଙ୍କରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଏହିପରି ଦିଆଯାଉଛି ।

୧ମ ବୋଲି— ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜନ୍ମ, ପୂତନା ବଧ, ବୃନ୍ଦାବନରେ ବାଲ୍ୟଲୀଳା ।

୨ୟ ବୋଲି— ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋଚାରଣ ନିମିତ୍ତ ବନ ଗମନ, ବିଭିନ୍ନ ଅସୁର ବଧ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଦର୍ଶନ ଜନିତ ବିରହ ଜ୍ୱାଳା ଲାଭ ।

୩ୟ ବୋଲି— ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କୁ ପାଇବା ପାଇଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀଙ୍କ ନିକଟରେ ସାହାଯ୍ୟ ଭିକ୍ଷା, ଗୌରୀ ପୂଜାବେଳେ ବୃନ୍ଦାବନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ଓ ମିଳନ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ବିଳମ୍ବ ଦେଖି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ଶାଶୁ ମୁଖରାର ପ୍ରବେଶ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଅଙ୍ଗରେ ରତିଚିହ୍ନ ଦେଖି ଶାଶୁଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ଓ ସଖୀମାନଙ୍କ କୌଶଳରେ ଏହି ସନ୍ଦେହ ନିବାରଣ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ପୁରକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗମନ, ଏକଦା ବନରେ କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଥିବାବେଳେ ମୁଖରାର ପ୍ରବେଶ ହେତୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପଳାୟନ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ବିରହ ଜ୍ୱର । ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମଲ୍ଲ ନିମନ୍ତ୍ରଣରେ କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀପୁରକୁ ଆସି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କର ଚିକିତ୍ସା କରିବା ଦ୍ୱାରା ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କର ରୋଗ ଉପଶମନ ।

୪ର୍ଥ---ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଜନ୍ମ, ବାଲ୍ୟ, ଯୌବନ ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁ ସହିତ ବିବାହ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭୟରେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ରାଧାଙ୍କୁ ନେଇ ଅନ୍ୟତ୍ର ଚାଲିଯିବାର ଉଦ୍ୟମ । ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ଆଗମନ ଓ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଶ୍ରୀରାଧା ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା କରି ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ବିଧାନ କରିବା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପ୍ରଦାନ । ଶ୍ୟାମ କୁଣ୍ଡ ନିକଟରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ କାମଭାବ ଜନ୍ମ । ବୃନ୍ଦାଠାରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣି ବୃନ୍ଦାବନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପଦଚିହ୍ନ ଦେଖି, ସ୍ୱପ୍ନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁରଲୀ ଧ୍ୱନି ଶୁଣି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣମିଳନର ଉତ୍କଣ୍ଠା ଜାତ, ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପତ୍ର ବିନିମୟ ଓ ସଙ୍କେତ ପ୍ରଦାନ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜଳକେଳି, ବୃନ୍ଦାବନ କ୍ରୀଡ଼ା ଓ ରାଧାଙ୍କର ବିଳମ୍ବ ଦେଖି ଜଟିଳା (ରାଧାଙ୍କ ଶାଶୁ)ର ଆଗମନ । ସଖୀମାନଙ୍କ ଚକ୍ରାନ୍ତ ଫଳରେ ଜଟିଳାର ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ । ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ବିରହ ଓ ମିଳନ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋବତ୍ସ ଓ ଗୋପ[illegible] ହରଣ

୫ମ ବୋଲି— ପ୍ରଲମ୍ବା ଓ ଧେନୁକା ବଧ । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ରାତ୍ରିକାଳରେ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଅଭିସାର ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ମିଳନ ।

୬ଷ୍ଠ ବୋଲ— ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ପାକ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ରାଧାଙ୍କର ଯଶୋଦାଙ୍କ ଗୃହକୁ ଗମନ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭୋଜନ ପାଛରେ ରାଧାଙ୍କର ଭୋଜନ । ରାତ୍ରିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବୃନ୍ଦାବନ କ୍ରୀଡ଼ା । ଦିନବେଳେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ଛଳରେ ରାଧାଙ୍କର ବୃନ୍ଦାବନ ଯାତ୍ରା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ବିବିଧ କ୍ରୀଡ଼ା, କାଳୀୟ ଦଳନ ।

୭ମବୋଲ— ଶରଦ ରାସ । ଅଭିମାନିନୀ ରାଧାଙ୍କ ପାଖରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସ୍ତୁତି, ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳନ ଦେଖି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ଈର୍ଷା ଓ ଜଟିଳାକୁ ସମ୍ବାଦ ପ୍ରଦାନ, ଜଟିଳାର ଆଗମନ ବେଳେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଅଗ୍ନି ସଂଯୋଗ ହେତୁ ଜଟିଳାର ପଳାୟନ । ଗୋପ କନ୍ୟାମାନଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ହାସ ପରିହାସ ଓ ପଶାଖେଳ, ଗୋପୀମାନଙ୍କର ବସ୍ତ୍ରହରଣ । ଅମ୍ବିକା ବନରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର କ୍ରୀଡ଼ା ।

୮ମବୋଲ— ବସନ୍ତ ଉତ୍ସବ । ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣ ଫଗୁ ଖେଳୁଥିବାଦେଖି ରାଧାଙ୍କର ଅଭିମାନ ମାନଭଞ୍ଜନ ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦୂତୀ ପ୍ରେରଣ । କୁଞ୍ଜ ବନରେ କୃଷ୍ଣଂକର ରାଧାଂକ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରତୀକ୍ଷା । ଇତ୍ୟବସରରେ ଶଙ୍ଖଚୂଡ଼ ବଧ ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣଂକର କୁଞ୍ଜ ପରିତ୍ୟାଗ । କୁଞ୍ଜରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନ ପାଇ ରାଧାଂକର ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ । କୃଷ୍ଣ କୁଞ୍ଜକୁ ଫେରି ରାଧାଙ୍କୁ ନ ପାଇବା ହେତୁ କୃଷ୍ଣଂକଠାରେ ମଦନ ଜ୍ୱାଳା ଜାତ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ପ୍ରବେଶ । ରାଧା ଭ୍ରମରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ସହିତ କୃଷ୍ଣଂକର ସମ୍ଭୋଗ, ଭ୍ରମ ଦୂର ହେବା ପରେ କୃଷ୍ଣଂକର ରାଧାଂକ ପୁରକୁ ଗମନ । କୃଷ୍ଣଂକ ଦେହରେ ରତିଚିହ୍ନ ଦେଖି ରାଧାଂକର କୋପ ହେତୁ କୃଷ୍ଣଂକର ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ, ରାଧାଂକର ଦୁର୍ଜ୍ଜୟମାନ ହେତୁ କୃଷ୍ଣଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ଯମୁନା ଜଳ ବର୍ଜ୍ଜନ । ରାଧାଂକ ମାନ ଭଞ୍ଜନ ନିମିତ୍ତ ସଖୀମାନଂକ ସାହାଯ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଂକର ଚେଷ୍ଟା । ସଖୀର କୌଶଳ ହେତୁ ବୃନ୍ଦାବନରେ ରାଧାଂକର ସାକ୍ଷାତ । ମାନତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ସଖୀମାନଂକର ରାଧାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂକର ସ୍ତୁତି, କ୍ଷମା ଭିକ୍ଷା ଓ ପାଦ ପତନ ହେତୁ ରାଧାଂକର ମାନ ଭଞ୍ଜନ ଓ କୃଷ୍ଣଂକ ସହିତ କ୍ରୀଡ଼ା । ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁରେ ଗୋପୀମାନଂକ ସହିତ କୃଷ୍ଣଂକ ଯମୁନାରେ ଜଳ କ୍ରୀଡ଼ା । ବ୍ରାହ୍ମଣୀମାନଂକର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅନ୍ନଦାନ ।

୯ମବୋଲ— ବର୍ଷାଋତୁ ବର୍ଣ୍ଣନା । ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀଂକ ପ୍ରରୋଚନାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ପୂଜା ନିମିତ୍ତ ରାଧାକୃଷ୍ଣଂକର ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଗିରି ଯାତ୍ରା ଓ ମିଳନ, ବ୍ୟୋମା ଓ ଷଣ୍ଢାସୁର ବଧ । ବରୁଣ ପୁରରୁ ନନ୍ଦ ଉଦ୍ଧାର । ଇନ୍ଦ୍ରଗର୍ବଗଞ୍ଜନ ।

୧୦ମ ବୋଲି—ଶରଦ ରାସ, ରାସସ୍ଥଳରୁ ରାଧାଙ୍କୁ ନେଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପଳାୟନ। ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣସ୍କନ୍ଧ ଆରୋହଣ ଜନିତ ଗର୍ବ ଓ ସେଥିଲାଗି ରାଧାଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପଳାୟନ। ରାଧାଙ୍କର ବିଳାପ ଓ ପୁନର୍ମିଳନ। ଯମୁନାରେ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା। ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପୂର୍ବଜନ୍ମ କଥନ।

ଉପରୋକ୍ତ ବିଷୟ ନିର୍ଯ୍ୟାସକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ ଏହା ପୂର୍ବ କଥିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳା ଉପରେ ଅବଧାରିତ ହୋଇଛି। ଶ୍ରୀ ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବ ନାଟକ, ରାୟରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭ ନାଟକ ଓ କୃଷ୍ଣ ଦାସ କବିରାଜ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଗୋବିନ୍ଦ ଲୀଳାମୃତକୁ କବି ମୂଳଧନ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି। ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଜନ୍ମ, ବିବାହ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ପୂର୍ବରାଗ ଚିତ୍ରଣରେ କବି ବିଶେଷ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୋଇଛନ୍ତି। ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଗୋପାଳୁଣୀ ରୂପେ କୌଣସି ଜାଗାରେ ସେ ଚିତ୍ରଣ କରି ନାହାନ୍ତି। ରାଧା ରାଜନନ୍ଦିନୀ, କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେୟସୀ, ରସିକଜନ ବିଦୂଷୀ, ମାନିନୀ ଓ ଶୁଦ୍ଧରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମ ଅଧିକାରିଣୀ ରୂପେ ବ୍ରଜ ବିହାର କାବ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି। ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦୀ ଚରିତ୍ର ରୂପେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଚରିତ୍ରର ସମାବେଶ କରିଯାଇ ରାଧାଙ୍କର ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଯାଇଅଛି। ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣପ୍ରୀତି ସ୍ୱତଃ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି। ବୃନ୍ଦାବନରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପଦଚିହ୍ନ ଦର୍ଶନ ମାତ୍ର ତାଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରେମୋଜ୍ୱଳାର କାରଣ। ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରେମ ମହିମା କବି ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଧା-ଉକ୍ତିରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଅଛି।

ଯଥା—
ତାର ସୁଖେ ସୁଖୀ ମୁହିଁ ଆନ ନରୁଚେ ମୋତେ
ଗୋପେ କରନ୍ତୁ ସେ ବାଦ ପଛେ ଯେତେ ଯେତେ
ଲୋକ ଅପବାଦ ଗୁରୁଜନ ଯେ ଯେତେ ଗଞ୍ଜୁ
କୃଷ୍ଣ ବିବାଦ ଲାଗି ତା ଗୋପେ ଘୋଷଣ ବାନ୍ଧୁ
ବିଶେ କଳଙ୍କ ସେ ରହୁ ପଛେ ମୁହିଁ ତାହାର
ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଲାଗି କୁଳୁଁ ହେଲି ବାହାର।

ପଞ୍ଚମ ବୋଲି।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟକୁ ରାଧାରାଣୀଙ୍କର ସାଡ଼ମ୍ବର ଆଗମନ ବ୍ରଜ ବିହାର କାବ୍ୟ ରଚନା ସମୟରୁ ହୋଇଥିଲା। ବ୍ରଜ ବିହାର କାବ୍ୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ ରାଧା

କୃଷ୍ଣଲୀଳା ମୂଳକ ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ ହୋଇଥିଲା କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ଏହାର ଲୋକପ୍ରିୟତା ଏତେ ବଢ଼ି ଯାଇଥିଲା ଯେ ଅନେକ ଏହାର ଅନୁକରଣ କରି ତାହା ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରୁନଥିଲେ ।

ରଣପୁର ରାଜା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ନରେନ୍ଦ୍ର ବ୍ରଜବିହାର ଅନୁକରଣରେ "ବ୍ରଜବିଳାସ" ॥ ୬୯ କ ॥ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିବା ବିଷୟ ସ୍ୱୀକାର କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—

> ପରମାର୍ଥୀ ନାମନ୍ତାଙ୍କ ଦାଶରଥି ଦାସ ହେ
> ଅତି ଭକ୍ତିରେ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ
> କ୍ଷିତିରେ ଏହୁ ଚରିତ୍ର ଖ୍ୟାତି ସେହୁ କଲେ
> ନାମ ଦରି ବୋଲି ବ୍ରଜବିହାର ସେ ଦେଇ
> ସମସ୍ତ ସେହୁ ଚରିତ ଶୁଣି କରି ମୁହିଁ ଯେ
> କଳପିଲି ମାନସେ ବର୍ଣ୍ଣିଣ ବୋଲି ବୃତ୍ତି
> କଳପିଲି ଗ୍ରନ୍ଥ ବୃତ୍ତରେ ମୁଁ ସେ ଚରିତ୍ର ହେ
>
> ପୃ ୧ ଶ୍ଳୋ ।

କବିଚନ୍ଦ୍ର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପଞ୍ଚସଖାନ୍ତର୍ଗତ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର ଅଶ୍ରଦ୍ଧଦାତା ପଦ୍ମନାଭ ॥ ୬୯ ଘ ॥ ନରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ନାତି ହୋଇଥିବାରୁ, ତାଙ୍କର ସମୟକୁ ଆନୁମାନିକ ଭାବେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇପାରେ । ଦାଶରଥି ଦାସ ରଣପୁରବାସୀ ହୋଇଥିବାରୁ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ନରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଲେଖାଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ବ୍ରଜବିହାର ଓ ବ୍ରଜବିଳାସ କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଓ ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

କବି ନୃସିଂହ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର 'ବାସୁଦେବ ବିଳାସ' ॥ ୬୯ ଗ ॥ ରେ ସେହିପରି ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅବିକଳ ଭାବରେ ଗୃହୀତ

---

୬୯ କ ॥ ବ୍ରଜବିଳାସ— କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ନରେନ୍ଦ୍ର, ପୋଥିସଂଖ୍ୟା OL/985
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୬୯ ଖ ॥ ମାକଲେଙ୍କ ରିପୋର୍ଟ (The list of title holders) ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ
ଉକ୍ତ ରିପୋର୍ଟ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ସଂରକ୍ଷିତ

୬୯ ଗ ॥ ବାସୁଦେବବିଳାସ-ନୃସିଂହ ପଟ୍ଟନାୟକ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/28
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । କେବଳ କବିଂକ ରଚନାରୁ ରୀତିଯୁଗୀୟ ଶୈଳୀଟିକୁ ବାଦ ଦେଲେ ଅନ୍ୟ କିଛି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏଥିରୁ ଅନୁଭୂତ ହୁଏନାହିଁ । କବି ଏହାର ତ୍ରୟୋଦଶ ଛାନ୍ଦକୁ ବ୍ରଜବିହାରର 'କୁଞ୍ଚିତ କେଶୀ ନବ ତରଙ୍ଗିଆ ବାଣୀ'ରେ ଗାଇବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ବୈଶ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଧରଂକର 'ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜମଙ୍ଗଳ' ॥ ୬୧ ଘ ॥ ସେହିଭଳି ଆଉ ଏକ କାବ୍ୟ, ଯେଉଁଥିରେ ଦାଶରଥି ଦାସଂକର 'ବ୍ରଜବିହାର'ର ବିଷୟ-ବସ୍ତୁ ଓ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ ଭଙ୍ଗୀ ଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି । କବି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମୟ ବା ନିଜ ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିନାହାନ୍ତି ।

କାବ୍ୟ ଜଗତରେ ରାଧାଂକର ମହିମା ଘୋଷିତ ହେବା ଫଳରେ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟକର୍ତ୍ତାମାନେ ସେମାନଙ୍କର କାବ୍ୟ ନାୟିକାର ପୂର୍ବ ଜନ୍ମକୁ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ କରିବାରେ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଥିଲେ । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଭାଗରେ ଆବିର୍ଭୂତ ॥ ୬୨ ॥ କବି ଦ୍ୱିଜ ଶ୍ରୀଧର ତାଙ୍କର କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ କାଞ୍ଚନ ଲତାର ॥ ୬୩ ॥ ନାୟିକାକୁ ରାଧାଙ୍କର ମାନସ ଜାତ କନ୍ୟା ରୂପେ ଚିତ୍ରିତ କରିଛନ୍ତି (୨ୟ ଛାନ୍ଦ) । ଦ୍ୱିଜ ଶ୍ରୀଧର ଆଦିଂକ ନାମରେ "ବ୍ରଜବିଳାସ" ॥ ୬୩ କ ॥ ନାମକ କାବ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହା ଦାଶରଥିଙ୍କ ବ୍ରଜ ବିହାରର ଅନୁରୂପ ।

ଐତିହାସିକ କାବ୍ୟ "କାଞ୍ଚିକାବେରୀ" ॥ ୬୪ ॥ର ପ୍ରଣେତା ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ମାଣିକୀ ଗଉଡ଼ୁଣୀକୁ ରାଧାଙ୍କର ଅଂଶ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

---

୬୧ ଘ ॥ ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜମଙ୍ଗଳ— ବୈଶ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଧର, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/334
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୬୨ ॥ ଖୁରୁଧା ଇତିହାସ ପୃ୧୫୩ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୬୩ ॥ କାଞ୍ଚନଲତା— ଦ୍ୱିଜ ଶ୍ରୀଧର, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/6
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୬୩ କ ॥ ବ୍ରଜ ବିଳାସ— ଦ୍ୱିଜ ଶ୍ରୀଧର ଆଦି, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/169
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୬୪ ॥ କାଞ୍ଚିକାବେରୀ— ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/5
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

ଯଥା— ଜଗନ୍ନାଥ ଦେଖିକରି ହେଲେ ତୋଷ ମନ
ଦ୍ୱାପର ଯୁଗ ରାଧା ମାଣିକୀ ରୂପେ ଜନ୍ମ ୩୬୦

× × ×

ବୃଷ ବେହେର ଦୋହିତା ଚନ୍ଦ୍ରସେ ମୋ ପତି
ଏହି ବାଟେ ଦହି ଦୁଧ ବିକୁଥାଇ ନିତି । ୪୦୧

କାଞ୍ଚିକାବେରୀ ରଚନା ସମୟକୁ ୧୭୩୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ରୂପେ ॥ ୬୫ ॥ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଅଛି । କବି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଲଳିତ ମାଧବ ନାଟକ ॥ ୬୬ ॥ କୁ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କୁ ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତର କନ୍ୟା ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । କୃଷ୍ଣ ମଥୁରାକୁ ଯିବାପରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ବିରହ ଜ୍ୱାଳା ସହି ନ ପାରି ଯମୁନା ଜଳରେ ଝାସ ଦେଇ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳକୁ ଯିବା ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ରାଧାଙ୍କୁ ସନ୍ତାନ କାମୀ ଶତ୍ରାଜିତଙ୍କୁ ଦେବା ବିଷୟ ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହିପରି ଭାବରେ ରାଧା ଓ ସତ୍ୟଭାମାଂକ ଅଭିନ୍ନତା ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଅଛି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀକୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରୀତିଯୁଗର କାଳ କୁହାଯାଏ । କବି ସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ଆବାହକ ଥିଲେ । ରୀତି ଯୁଗର ସାହିତ୍ୟରେ ମୁଖ୍ୟ ଆଲମ୍ବନ ରୂପେ ଶୃଙ୍ଗାର ରସକୁ ଅନୁଭବ କରାଯାଇଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ କାବ୍ୟବାଦ ସମନ୍ୱିତ, ଦୁର୍ବୋଧ ଓ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ପ୍ରଧାନ କାବ୍ୟ ରଚନା ଏ ଯୁଗର କାବ୍ୟକର୍ତ୍ତାମାନଂକର ଏକ ସଉକ୍ ଥିଲା । ଏ ଧରଣର କାବ୍ୟମାନଂକରେ କାଳ୍ପନିକ ନାୟକ ନାୟିକା (ବିଶେଷଭାବେ ରାଜକୁମାର ଓ ରାଜକୁମାରୀ) ମୁଖ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଜନ୍ମ, ବାଲ୍ୟ, କୈଶୋର, ଯୌବନ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ପ୍ରେମ, ମିଳନ, ବିରହ ଓ ପୁନର୍ମିଳନକୁ ଉପଜୀବ୍ୟ କରି କାବ୍ୟର ଅଙ୍ଗ ପରିପୁଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ଧର୍ମର ପ୍ରବାହ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ ସାହିତ୍ୟର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ଫଳରେ ରୀତି ସାହିତ୍ୟ ସାରଥୀମାନେ କାଳ୍ପନିକ ନାୟକ ନାୟିକା ବଦଳରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କାବ୍ୟର ନାୟକ ନାୟିକା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥିଲେ ।

---

୬୫ ॥ ଖୁରୁଧା ଇତିହାସ ୧୫୩ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୬୬ ॥ ଲଳିତ ମାଧବ (ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ)— ପୁରୁଷୋତ୍ତମ
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/215 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

ନେତ୍ର ରୀତି ସାହିତ୍ୟ ବା ବିଦଗ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ କାନନରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିହାର ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ।

ଘନଭଞ୍ଜଙ୍କର "ଗୋବିନ୍ଦ ବିଳାସ" ॥ ୬୭ ॥ ଏ ଧରଣର ଏକ କାବ୍ୟ । ଘନ ଭଞ୍ଜ ଖ୍ରୀ୧୭୦୭ ରୁ ଖ୍ରୀ୧୭୫୪ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ ॥ ୬୮ ॥ । ତେଣୁ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମୟକୁ ଏହି ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରାଯାଇପାରେ । ଏହି କାବ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବୃନ୍ଦାବନ ଭ୍ରମଣ, ପୂର୍ବରାଗ ଓ ମିଳନ ରୀତି-ସାହିତ୍ୟ-ଛଟାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ କବିଙ୍କର ଭକ୍ତିଭାବ ଅପେକ୍ଷା ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ କବିତ୍ୱ ବେଶୀ ପରିମାଣରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଅଛି । କବି ପ୍ରଥମେ ଗୋପନଗର ଓ ବୃନ୍ଦାବନର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ କାବ୍ୟିକ ରୂପ ଦେଇଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ସଖାମାନଙ୍କ ସହିତ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବାବେଳେ, ସଖୀ ସହିତ ବୃନ୍ଦାବନ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବା ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ । ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତରେ ଉଭୟଙ୍କ ଭିତରେ କାମଭାବ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ରାଧାଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଗତ କାମାକୂଳ-ଭାବକୁ କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଚନ୍ଦ୍ର ସଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦନ ମନ୍ଦ ମଞ୍ଜୁଳ ପବନ
ପନୀର ନୀର ସେଚନ ପିକ ନିଃସ୍ୱନ
ଭୃଙ୍ଗୁ ସୁବାସ ନିଃସ୍ୱନ ଶୁକ ସାରିକା ବଚନ
ଦିବ୍ୟ ସଉଧ ଭୁବନ ବିଷ ସମାନ
ନିରୁଚଇ ସୁପାତ ଶଯ୍ୟନ ସାର ତାରହାର ଭାରହେଲା ଜୀବନ ୨୩
ତୃତୀୟ ଛାନ୍ଦ

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତତୋଽଧିକ ଭାବେ କାମ ଜ୍ୱାଳାରେ ଅଧୀର ହୋଇପଡ଼ି ଦୂତୀକୁ ରାଧାଙ୍କୁ ଡାକି ଆଣିବା ନିମିତ୍ତ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଦନ ବାଧା ବିଷୟ ଜଣାଇ ଶୀଘ୍ର ଅଭିସାର ରଚନା କରିବାକୁ କହିଲା । ରାଧାଙ୍କ ଅଭିସାରିକା ବେଶ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ରୀତିଯୁଗୀୟ ଛଟା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଯଥା—

---

୬୭ ॥ ଗୋବିନ୍ଦ ବିଳାସ— ଘନଭଞ୍ଜ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା ORMS/195
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୬୮ ॥ ଙ୍ବୁଧା ଇତିହାସ ପୃ ୨୧୭ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ପୁଣି ଅଳକାବଳୀ   ଉପରେ ଝିଲିମିଲି
ମାଳ ଖଞ୍ଜିଲି ଜେଉଁ ଆଳୀ
ବିସ୍ତୁରିଛି ମନରେ   ମୁଖପଦ୍ମ ମେଳରେ
ବେଢ଼ିକି ଅଛନ୍ତି ମଉ ଅଳି ସେ
ଭାଲ ବେଶେ ରଚନ୍ତି କସ୍ତୁରୀ ତିଳକ
କଣଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଠା ଠିକ
ଯୁବାଜନ ମାରଣ ମନେ ଯେହ୍ନ କୃପାଣ ରଖିଛି କି ରତି ନାୟକ ସେ । ୫
ସପ୍ତମ ଛାନ୍ଦ

ରାଧା ଅଭିସାରିକା ବେଶରେ କୁଞ୍ଜକୁ ଯାଇ କୃଷ୍ଣଂକ ସହିତ ମିଳିତା ହୋଇଛନ୍ତି ଓ କାବ୍ୟର ପରିସମାପ୍ତି ଘଟିଛି ।

କବି ମନ୍ଦରଧର ଭାଗୀରଥୀ ଦାସଙ୍କର 'ରାଧା ବିଳାସ' ॥ ୬୮ କ ॥ କାବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେହି ଧରଣର ଏକ କାବ୍ୟ । ଏଥିରେ ଭକ୍ତିଭାବ ଅପେକ୍ଷା ଶୃଙ୍ଗାରିକତା ବେଶୀ ରହିଛି । ଶ୍ରୀରାଧାଂକର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂକ ସହିତ ଶୃଙ୍ଗାର ବିଳାସକୁ ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ ରୂପାୟିତ କରାଯାଇଛି । ସେଥି ନିମିତ୍ତ କବି ଅଭିସାରିକା ଆଦି ଅଷ୍ଟବିଧ ନାୟିକା ବିଭାଗ କରି ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଉକ୍ତ ଲକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକ ଦର୍ଶାଇ ଅଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ରାଧାଂକର ବାସକସଜ୍ଜା ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ନିଆଯାଇ ପାରେ । ଯଥା—

ଏବେ ହେ ଶୁଣ ସୁଜନ, ବାସକ ସଜ୍ଜା ବିଧାନ
ରାଧାଙ୍କ ନିଯୋଗ ମନ, କହିଲେ ହରି

ତେଷ୍ଟ ହୋଇ ସୁବେଶ   ମଣ୍ଡିଲେ ସୁରତ ବାସ
ବସିଲେ ବଢ଼ାଇ ଆଶ, ଯେହ୍ନ ସଖୀଆସ୍ଥା .
ଜାଳୁଛନ୍ତି ରତ୍ନ ଦୀପାଳି ବଳୁଛନ୍ତି ବାସ ରତ୍ନ କିରଣ ପାଳି ୧
୨ୟ ଛାନ୍ଦ

ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂକର ରାଧା ବିରହରେ ବିଳାପ, ରାଧାଙ୍କ ନିକଟକୁ ପତ୍ର ଲିଖନ, ରାଧାଙ୍କର ଅଭିସାର, କୁଞ୍ଜରେ କୃଷ୍ଣଂକ ସହିତ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ରତି ସମର ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କବି ଶରଦ ରାସ ଓ ବସନ୍ତ ରାସର

---

୬୮ କ ॥ ରାଧାବିଳାସ— ମନ୍ଦରଧର ଭାଗୀରଥୀ ଦାସ
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/139 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । କବି ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ନାୟକ ନାୟିକା ସ୍ତରକୁ ନେଇ ଆସିଛନ୍ତି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନଗ୍ନ ସମ୍ଭୋଗ ଚିତ୍ର ଦେବାରେ କବିଙ୍କର ଲେଖନୀ ଶାଳୀନତାର ସୀମା ଅତିକ୍ରମ କରିଯାଇଅଛି । ତେଣୁ ଏହାକୁ ମଧୁର ରସ ପ୍ରଧାନ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ନ କହି ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ପ୍ରଧାନ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ବିଦଗ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ କହିବା ଅଧିକ ସମୀଚୀନ ହେବ । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟ ରଚନା କାଳ ଖ୍ରୀ୧୭୪୭ଷ୍ଟାବ୍ଦ ॥ ୬୯ ॥ ।

ଡାଳଯୋଡ଼ା ନିବାସୀ ଉଆସ କୋଠ କରଣ କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କର 'ବ୍ରଜବିହାର' କାବ୍ୟ ॥ ୭୦ ॥ ରେ ଶୁଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଏ । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟଟି ୧୭୪୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ॥ ୭୧ ॥ । ଏଥିରେ ୨୧ଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ୯୯୮ ପଦ ରହିଅଛି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଣୟ, ମାନ ଓ ମିଳନ ଆଦି ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ କବି ଉତ୍କଟ ଆଦି ରସର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛନ୍ତି । 'ରାଧାବିଳାସ' କାବ୍ୟଭଳି ଏଥିରେ ଅଷ୍ଟବିଧ ନାୟିକା ଭେଦ କରାଯାଇ ରାଧାଙ୍କଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ନାୟିକାର ଲକ୍ଷଣକୁ ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଇଅଛି । କାବ୍ୟରେ କବିଙ୍କର ଭକ୍ତିପ୍ରାଣତା ଅପେକ୍ଷା ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ଆଲଂକାରିକତା ଆଦି ଅଧିକ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଛି । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ କବି ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ସାହିତ୍ୟର କାଳ୍ପନିକ ନାୟିକା ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ନିମ୍ନୋଦ୍ଧୃତ ଗୋଟିଏ ପଦରୁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ବିରହ ଦଗ୍ଧ ରୂପ ଓ କବିଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ ।

କହିବାରେ ଆଉ   ଅଛନ୍ତି ହେ ରାମା
ରହିବାରେ ନାହିଁ ଜୀବନ
ସହିବାରେ ନାହିଁ   ଚନ୍ଦନ ସୁମନ
ବହିବାରେ କାହିଁ ଖଣ୍ଡନ
କୃଷ୍ଣ ହେ,   ଅହିବାରେ ସମ ମଣୁଛି
ସହିବାରେ ଭ୍ରମି   ଦର୍ଶନ ବଣରୁ
ଦହିବାରେ କାମ ଲାଗିଛି । (ସପ୍ତମ ଗ୍ରନ୍ଥ)

---

୬୯ ॥ ଖୁର୍ଧା ଇତିହାସ ୨୪ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୭୦ ॥ ବ୍ରଜବିହାର—କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/106 B
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୭୧ ॥ ଖୁର୍ଧା ଇତିହାସ ୨୦୯ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ଏଥିରେ ଶ୍ରୀରାଧା ତତ୍ତ୍ୱ କିମ୍ବା ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱର ଗୂଢ଼ ରହସ୍ୟକୁ ବିସ୍ତର କରାଯାଇ ନାହିଁ । ରାଧାଙ୍କୁ ସାଧାରଣଭାବରେ କାବ୍ୟ ନାୟିକା ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି ।

ଦୀନବନ୍ଧୁ ରାଜ ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କର 'ନବ ବୃନ୍ଦାବନ ବିହାର' ॥ ୭୨ ॥ ଏକ ରାଧା ପ୍ରଧାନ କାବ୍ୟ । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟଟି ୧୬୭୪ ଶକାବ୍ଦ ବା ୧୭୫୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି କବି ଶେଷରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । କବି ରାଧାଙ୍କର ଜନ୍ମ, ବାଲ୍ୟ, କୈଶୋର ଆଦିର ବିଶଦ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ଗାଢ ସାହିତ୍ୟର ଲକ୍ଷଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ରାଧାଂକର ନାମ ଶ୍ରବଣରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରେମ ବିକାର ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲବୋଲି କବି ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ରାଧା ନାମର ମହିମା ଉଦ୍‌ଘୋଷଣ କରି ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ରାଧା ଏ ବେନି ଅକ୍ଷର
          ମଧୁରୁ ଅତି ମଧୁର
ସୁଧା ନିର୍ଯ୍ୟାସରେ କି ଗଢ଼ିଛି ।
          କର୍ଣ୍ଣରେ ହୁଅନ୍ତେ ପ୍ରବେଶ
ଜାତ କରଏ ଉଲ୍ଲାସ
          ମାନସକୁ ଉନ୍ମାଦ କରୁଛି ସେ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅଶୋକ ମୂଳରେ ଦେଖିବା ପରେ ରାଧାଙ୍କ ମନରେ କାମୋନ୍ମାଦନା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରହିବା ଫଳରେ ଏହି ଉତ୍କଣ୍ଠା ବେଶି ବଢ଼ିଯାଇଛି । ପ୍ରସଙ୍ଗ କ୍ରମେ କବି ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଅଷ୍ଟ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ବିକାର ଓ କାମ ଦଶ ଦଶାର ନବମ ଦଶା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ସଖୀମାନେ ରାଧାଙ୍କୁ ପର ପ୍ରେମରୁ ନିବର୍ତ୍ତି ଆସିବା ପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ ସୁଦ୍ଧା ରାଧା ତାହା ଗ୍ରହଣ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ଶେଷରେ ଲଳିତା ବିଶାଖା ରାଧାଙ୍କୁ ନେଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ବୃନ୍ଦାବନରେ ମିଳିତ କରାଇଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅର୍ଦ୍ଧାତ୍ମା, ହ୍ଲାଦିନୀ ଶକ୍ତିର ସାରଭୂତା ଓ ମହାଭାବମୟୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି ।

---

୭୨ ॥ ନବ ବୃନ୍ଦାବନ ବିହାର— ଦୀନବନ୍ଧୁ ରାଜ ହରିଚନ୍ଦନ,
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/50 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ବଡ଼ ଖେମୁଣ୍ଡିର ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗ ଭୀମଦେବ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳଲୀଳା ମଧ୍ୟରୁ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି କୃଷ୍ଣ କେଳି ତରଙ୍ଗିଣୀ ।୭୩।। ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗ ଭୀମ ଦେବଙ୍କର ସମୟକୁ ଖ୍ରୀ. ୧୭୨୮-୭୬ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇ ଅଛି ।।୭୪।। ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ନିମିତ୍ତ ସଖୀ ସହିତ ବୃନ୍ଦାବନରେ ପ୍ରବେଶ, ବୃନ୍ଦାବନ ଶୋଭାଦର୍ଶନରେ କାମ ଭାବ ଜାତ ଓ ମୂର୍ଚ୍ଛା, ସଖୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୂର୍ଚ୍ଛା ଭଙ୍ଗ ଓ ଆଶ୍ୱାସନା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ସଖୀ ପ୍ରେରଣ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶାନୁଯାୟୀ କୁଞ୍ଜ ଅଭିମୁଖେ ରାଧାଙ୍କର ଗମନ, ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖି କାମୋନ୍ମତ୍ତ ହୋଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ବଂଶୀ ପତନ, ସଖୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବଂଶୀ ଚୋରି, ବଂଶୀ ଖୋଜିବା ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରିହାସ କୌତୁକ, ବଂଶୀ ଲାଭ, କେଳି କୁଞ୍ଜରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଂକ ମିଳନ, ରାଧା ରମଣାନ୍ତ ବେଶ, ରାଧାକୁଣ୍ଡରେ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ପରେ ରାଧାଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ଓ ଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହି କାବ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ପରମା ସୁନ୍ଦରୀ (୫ମ ଛାନ୍ଦରେ ରାଧା ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି), ପ୍ରେମ ଶୀଳା ଓ ରତି ଶାସ୍ତ୍ର ନିପୁଣା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । କବି ରାଧାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ସାହିତ୍ୟର କାଳ୍ପନିକ ନାୟିକା ସ୍ତରକୁ ନେଇ ଆସିଛନ୍ତି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ରାଧା କୃଷ୍ଣଲୀଳାତ୍ମକ ସାହିତ୍ୟ ସମୂହ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ସେଥିରେ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଆଲୋଚନା ଓ ଭକ୍ତି ରସର ମାତ୍ରା ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଏଥିରେ ରୀତି ସାହିତ୍ୟର ଲକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଏତେବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ମତ ବହୁଳ ଭାବରେ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇ ସାରିଥିବା ହେତୁ, ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ଧର୍ମର ପ୍ଲାବନ ଘଟିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ କେବଳ କେତୋଟି କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ, ଏ ସମୟର ସାହିତ୍ୟ ମୁଖ୍ୟତଃ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରାଜ୍ୟର ରାଜାମାନେ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୂଳକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ଓ ଏ ପ୍ରକାରର ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ କବିମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଖେମୁଣ୍ଡି ରାଜବଂଶ,

---

୭୩ ।। କୃଷ୍ଣକେଳି ତରଙ୍ଗିଣୀ— ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗ ଭୀମଦେବ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/5 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟର ପୋଥି ବିଭାଗ

୭୪ ।। ଖୁର୍ଦ୍ଧା ଇତିହାସ ପୃ ୨୨୧ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ଚିକିଟି ରାଜବଂଶ ଓ ପାରଳା ରାଜବଂଶକୁ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସ୍ମରଣ କରାଯାଇପାରେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୭୩୦-୪୦ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବା ଜୟପୁର ଧର୍ମ ସମ୍ମିଳନୀରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ଓ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ଉପାସନାକୁ ସର୍ବ ଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଯୋଗେ ତାହାର ପ୍ରଭାବରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଉପାସନା ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ବ୍ୟାପକ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମି ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ବ୍ୟାପକ ହେବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ ।

କବି ଭକ୍ତ ଚରଣ ଦାସଙ୍କ 'ମନ ଶିକ୍ଷା' ଗ୍ରନ୍ଥ || ୭୫ || ଏକ ତତ୍ତ୍ୱାଲୋଚନା ମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏଥିରେ ଶ୍ରୀରାଧା ନାମ ମହିମା, ବୃନ୍ଦାବନ ତତ୍ତ୍ୱ, ଅଷ୍ଟକାଳଲୀଳା ଆଦିକୁ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି । କବି ଭକ୍ତ ଚରଣ ଖ୍ରୀ ୧୭୨୯ରୁ ଖ୍ରୀ ୧୮୧୩ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ଥିଲେ । କବି ମନଶିକ୍ଷା ଗ୍ରନ୍ଥ- || ୭୬ || ରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଅର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀ ରାଧା ଚରିତ୍ର ବିକାଶର ଚରମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ କୁହାଯାଇ ପାରେ । ନିମ୍ନୋଦ୍ଧୃତ ପଦରୁ ଏହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ ।

ସେ ରାଧା ଗୋବିନ୍ଦ ମୋହିନୀ । କନକ ଚମ୍ପକ ବରଣୀ ।
କୃଷ୍ଣମାନସ-ସର ହଂସୀ । ସୁରଙ୍ଗାଧରୀ ମନ୍ଦହାସୀ ।
ମତ୍ତ ମରାଳ ଗତି ସୁଷ୍ଠୁ । ପ୍ରେମ ଦାୟିନୀ ଲୀଳାଗୁରୁ ।
ଯାହାର ଭାବ ଅଗୋଚର । ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ବ୍ରହ୍ମାନର ।
ଜାଣିନ ପାରି ଶୁକମୁନି । ପରୀକ୍ଷି ବାକ୍ୟେ ହେଲେ ତୁନି ।
ବ୍ୟାସ ପଦ୍ଧତେ ମୁନିବୃନ୍ଦ । ପାଇ ନାହାନ୍ତି ଯାର ଭେଦ ।
ମାଧବୀ ମହିମା ଅପାର । ଯା ପ୍ରେମ କୃଷ୍ଣେ ଅଗୋଚର ।

---

୭୫ || ମନଶିକ୍ଷା— ଭକ୍ତଚରଣ ଦାସ, ପରମାର୍ଥିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପୁସ୍ତକାବଳୀ-୨, ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ସମ୍ପାଦକ ଓ ପ୍ରକାଶକ-- ଶ୍ରୀ ଫକୀର ମୋହନ ଦାସ, ପ୍ରକାଶ କାଳ—୧୯୬୭

୭୬ || ଶ୍ରୀଲ ଭକ୍ତଚରଣ ଦାସ ଓ ତଦୀୟ ରଚନାବଳୀ, ପ୍ରଥମ ପୃଷ୍ଠ, ତୃତୀୟ ଭାଗ ୧୦ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ପରମାର୍ଥିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପୁସ୍ତକାବଳୀ- ୮
ଲେଖକ ଓ ପ୍ରକାଶକ—ଶ୍ରୀ ଫକୀର ମୋହନ ଦାସ
ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୬୭

ବ୍ରଜ ଗୋଲୋକ ଦୁଇ ସ୍ଥାନେ । ଏ ବନେ ନ ବହରେ ଆନେ ।
ତାହାଙ୍କ କାୟା ଯୋଗମାୟା । ଚନ୍ଦ୍ରାମଣିର ପ୍ରାୟେ କାୟା ।

× × ×

ଓଁକାର ଅଙ୍ଗୁ ବେଦ ଯେହ୍ନେ । ଜାତ ହୁଅନ୍ତି ହେ ସୁଜନେ ।
ତେମନ୍ତେ ପ୍ରାୟେ କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟା । ଜାତ କରନ୍ତି ନାନା କାୟା ।
ଲକ୍ଷ୍ମୀସହିତେ ଗୋପ ନାରୀ । ସୀତା ସାବିତ୍ରୀ ଶାକାମ୍ବରୀ ।
ରୁକ୍ମିଣୀ ଜାମ୍ବବତୀ ଆଦି । ଯେ ଅଷ୍ଟ ନାୟିକା ପ୍ରସିଦ୍ଧି ।
ସୀତା ସାରଦା ଆଦି ଯେତେ । ଶ୍ରୀ ରାଧା ଅଂଶ ଏ ସମସ୍ତେ ।
କୃଷ୍ଣ ଯେସନେ ଅବତାର । ତେମନ୍ତେ ସେ ଭାନୁ କୁମାରୀ ।
ଯାହାର ଲକ୍ଷେନ୍ଦୁ କିରଣ । ପ୍ରକୃତମାନଙ୍କ କାରଣ ।
କେ ଜାଣିପାରେ ତାର ଅନ୍ତ । ଯାହାକୁ ନ ଜାଣେ ଅନନ୍ତ ।
ଗୋବିନ୍ଦ ମାନସ ମୋହିନୀ । ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନ ବିଳାସିନୀ ।
ଅଭୟ ପଦ ପ୍ରଦାୟିନୀ । ସକଳ ରସର କାରିଣୀ ।

× × ×

ଶ୍ରୀ ରାଧାଭାବ ଅଗୋଚର । ଜାଣି ପାରିବ କାହାସ୍ୱର ।
ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ନନ୍ଦସୁତ । ଯେଣୁ ସେ ରାଧା ପ୍ରେମେ ମତ୍ତ ।

ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟ, ମନଶିକ୍ଷା

ମନ ଶିକ୍ଷାର ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ମହିମ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ କବି ଶତମୁଖୀ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାର ସାରାଂଶ ହେଉଛି— ଯେଉଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବଂଶୀ ଧ୍ୱନିରେ ସମସ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ କମ୍ପିତ ହୁଏ, ତାଙ୍କର ଅଙ୍ଗ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ମଧୁର ବଚନ ଶ୍ରବଣରେ କମ୍ପିତ ହୁଏ, ଯେଉଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦେହର ସୁବାସ ଆଘ୍ରାଣ କରି ସୁର, ଅସୁର ମାନବ କାମ ପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି, ସେ ପୁଣି ରାଧାଙ୍କ ଦେହର ସୁବାସ ଆଘ୍ରାଣ କରି ମହାସୁଖ ଲାଭ କରନ୍ତି । ଯେଉଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନିନ୍ଦ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ରୂପ ଦର୍ଶନରେ ତ୍ରିଜଗତ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଯାଏ, ସେ ପୁଣି ରାଧାଙ୍କ ରୂପ ଦର୍ଶନରେ ସ୍ତମ୍ଭୀଭୂତ ହୋଇ ଯାଆନ୍ତି । ଯେଉଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପଦରୁ ଗଙ୍ଗା ଧାର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ଏବଂ ଯାହାଙ୍କର ଚରଣୋଦକ ପାନ କରିବାକୁ ଦେବତା ଓ ଋଷିମାନେ ଲାଳାୟିତ ହୁଅନ୍ତି, ସେ ପୁଣି

ରାଧାକୁଣ୍ଡରେ ସ୍ନାନ କରି ଓ ଏହାର ଜଳପାନ କରି ପରମ ତୃପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅମିତବଳଶାଳୀ ବପୁକୁ ବକ୍ଷରେ ଧାରଣ କରି କେଳି ରଚନା କରିବାରେ ଶ୍ରୀରାଧା ଏକମାତ୍ର ସମର୍ଥା ।

କୃଷ୍ଣ ଦିନେ ପୁଣି ରାଧାଙ୍କର ବିରହ ବାଧା ସହି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଦିନ ରାଧା ଗୁରୁଜନ ମେଳରେ ରହିଯାଇ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଆସିବାକୁ ଅସମର୍ଥା ହୁଅନ୍ତି, ସେଦିନ ବଳରାମ ରାଧାଙ୍କ ରୂପ ଧରି ରାଧାଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ଗୁରୁଜନ ମେଳରେ ରହନ୍ତି ଓ ରାଧା ବୃନ୍ଦାବନକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ୍ତା ହେବାକୁ ଆସନ୍ତି ।

(ନବମ ଛାନ୍ଦ)

ମନ ଶିକ୍ଷାର ଏକାଦଶ, ଦ୍ୱାଦଶ ଓ ତ୍ରୟୋଦଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳାର ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଦିଆଯାଇଛି । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ମଞ୍ଜରୀ ବିଭାଗ, ଧର୍ମ ବିଭାଗ, ରସ ବିଭାଗ ଓ ରତି ବିଭାଗ କରାଯାଇଅଛି । ଭକ୍ତଚରଣଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଚନାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ 'ମଥୁରାମଙ୍ଗଳ' କାବ୍ୟ ॥ ୭୭ ॥ ରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ (ଅଷ୍ଟବିଂଶ ଓ ଊନତ୍ରିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପତ୍ର ବିନିମୟ) ତାହା ରାଧା କୃଷ୍ଣ କେଳିକଥା ବା ରାଧା ଚରିତ୍ର ଅନୁସନ୍ଧାନ ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । କବିଙ୍କର 'ଗୋପମଙ୍ଗଳ' ॥ ୭୮ ॥ ନାମକ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନାବିଷ୍କୃତ ରହିଛି ।

କବି ଗୋପୀନାଥଙ୍କର 'ଗୋବିନ୍ଦ ବିଳାସ' ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୭୮ କ ॥ ରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହା ସାତଛାନ୍ଦ ବିଶିଷ୍ଟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାର ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟଭାବେ ଜଣା ନ ଗଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ ପରବର୍ତ୍ତୀ ରଚନା ॥ ୭୯ ॥ ରୂପେ ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଏଥିରେ

---

୭୭ ॥ ମଥୁରାମଙ୍ଗଳ— ଭକ୍ତଚରଣ ଦାସ— ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ
ସଂପାଦକ— ଡକ୍ଟର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ।

୭୮ ॥ ଶ୍ରୀଳ ଭକ୍ତଚରଣ ଦାସ ଓ ତଦୀୟ ରଚନାବଳୀ ପ୍ରଥମ ପୁଷ୍ପ ୧୩୨ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୭୮ କ ॥ ଗୋବିନ୍ଦ ବିଳାସ- ଗୋପୀନାଥ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/482
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୭୯ ॥ ଖୁରୁଧା ଇତିହାସ ପୃ ୧୬୭ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟବସ୍ତୁ ହୋଇଛି— ରାଧାଙ୍କର ବୃନ୍ଦାବନ ଭ୍ରମଣ ସମୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଚାରିଚକ୍ଷୁ ମିଳନ, ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନୁରାଗ ଓ ମିଳନୋତ୍କଣ୍ଠା ବୃଦ୍ଧି, ସଖୀ ଉପଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଅଭିସାର ରଚନା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପ୍ରେମମୟୀ ରୂପ ଏଥିରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇଛି ।

କୃପାସିନ୍ଧୁ ସୁମନ୍ତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ 'କୃଷ୍ଣବିଳାସ' କାବ୍ୟ ॥ ୮୦ ॥ ରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଥୁରାଗମନ ସମୟରେ ରାଧା ରଥ ଆଗରେ ବ୍ୟାକୁଳିତା ହୋଇ ଭୂମିରେ ଲୁଣ୍ଠିବା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଉଠାଇ ଆଶ୍ୱାସନା ଦେବା ବିଷୟ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଭଳି ପ୍ରବୋଧନା ଦେଇଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟାତ୍ୱ ସୂଚିତ ହୁଏ, ଯଥା—

ଏମନ୍ତ ଭାଳି ସେ ପ୍ରଭୁ ମାୟାଧର ତରସ୍ତ ହୋଇଲେ ପରେ
କଣେଶ୍ୱ ରାଧାଙ୍କୁ ଉଠ ଉଠ ବୋଲି କହନ୍ତି ଅତି ବିନୟେ । ୧

× × ×

ତୁମ୍ଭେ ମୋ ଶିରଭୂଷଣ— ସୁନ୍ଦରୀ ହୃଦୟର ଚିନ୍ତାମଣି
ତୁମ୍ଭ ବେଦନ ସିନା ସବୁ ବଡ଼ ପଣ ତୋପେ ଭୁଆଇଛୁ ଆଣି

× × ×

ରାସ ରସବନ୍ତ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ତ ମୋର ହୃଦୟୁ ନାହିଁ ଉତାର
ମନରେ କିଛି ଶୋଚନା ନ କରିବ ଯାଉଅଛୁ ମଧୁପୁର

ପାରଳାର ରାଜା ଜଗନ୍ନାଥ ନାରାୟଣ ଦେବଙ୍କର 'ମହାରାହାସ' ॥ ୮୧ ॥ ଗ୍ରନ୍ଥରେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାସଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅନ୍ୟ ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରେମଲୀଳା ଦିଆଯାଇନାହିଁ । ସେହିପରି ନାରାୟଣ ଦେବଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ବିହାର ॥ ୮୨ ॥ ରେ (୧୬୮୯ ଶକାବ୍ଦ ବା

---

୮୦ ॥ କୃଷ୍ଣବିଳାସ- କୃପାସିନ୍ଧୁ ସୁମନ୍ତ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୮୧ ॥ ମହାରାହାସ- ଜଗନ୍ନାଥ ନାରାୟଣ ଦେବ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା *OL/1461*
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୮୨ ॥ ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ବିହାର- ଜଗନ୍ନାଥ ନାରାୟଣଦେବ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା
Cy/203 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଖ୍ରୀ ୧୭୬୭ ରେ ରଚିତ) ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂକର ଗୋପଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଉପେକ୍ଷା କରାଯାଇଅଛି ।

କବି ମାଗୁଣି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ 'ଗୋପୀଭାଷା ଚରିତ' ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୮୩ ॥ ରେ, ରାଧା ଭ୍ରମରକୁ ଦୂତ କରି ମଥୁରାସ୍ଥିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଥିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କଳା ଭ୍ରମର ଆଗରେ ରାଧା ନିଜର ବିରହ ବାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଂକର ଶଠତାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କୃଷ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣ (କଳା ପର୍ବତ, କଳା ରାହୁ ଓ କଳା ଯମ)ର ଦୁର୍ଗୁଣମାନ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ବିରହ ଦଶାରେ ରାଧାଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଅତି ଶୋଚନୀୟ ହୋଇପଡ଼ିଥିବା ବିଷୟ କବିଂକ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଯଥା—

କିଶୋରୀ ମଧ୍ୟରେ ରାଧା । କନ୍ଦର୍ପ ବାଧା ୟେ
କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ଶଶୀ ପ୍ରାୟେ । କୃଶ ତା ସବୃଶ କାୟେ
କର ମୁଦ୍ରିକା କଙ୍କଣ । କଲେଣି ଜାଣ ଏ
କଣ୍ଠାଗ୍ରେ ଜୀବନ ରଖି । କରି ସେ ମୁଦ୍ରିତ ଆଖି
କମଳ ଦଳେ ଶୟନ । କୃଷ୍ଣରେ ଧ୍ୟାନ ୟେ

କବି ମାଗୁଣି ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ 'ରାମ ଚନ୍ଦ୍ର ବିହାର ନାମକ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ ୧୭୭୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଗୋପୀ ଭାଷା ଚରିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ସେହି ସମୟର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ସମ୍ଭବପର ।

ଡଙ୍କିଟି ରାଜା ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଶ୍ରୀ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ଆଲୋଚନା ମୂଳକ 'ଶ୍ରୀ ରାଧାକାନ୍ତ ବିଳାସ' ॥ ୮୪ ॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ୧୭୮୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ରଚନା କରିଥିଲେ । ॥ ୮୫ ॥ ଏଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଂକର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳାତତ୍ତ୍ୱ

---

୮୩ ॥ ଗୋପୀଭାଷା ଚରିତ ମାଗୁଣି ପଟ୍ଟନାୟକ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା *ORMS/189* ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୮୪ ॥ ଶ୍ରୀରାଧାକାନ୍ତ ବିଳାସ- କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା *ORMS/215* ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୮୫ ॥ ଉପରୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ଏହାର ସମାପ୍ତି କାଳ ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ୬୭ ଅଙ୍କ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଏହା ୧୭୮୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପଡ଼ୁଛି, ଖୁର୍ଦ୍ଧା ଇତିହାସ ୨୮୫ ପୃ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

(ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ), ଶ୍ରୀରାଧା ପଦଚିହ୍ନ (ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ) ଅଷ୍ଟସଖୀ ସେବା (ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ) ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଅଭିସାର (ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟ), ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ କୁଞ୍ଜ ଲୀଳା (ସପ୍ତମ ଓ ନବମ ଅଧ୍ୟାୟ), ବୃନ୍ଦାବନ ତତ୍ତ୍ୱ [ଏକାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ], ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ବୟସ ବେଶ ଓ ରୂପ (ଦ୍ୱାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ) ଓ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ସଖୀବୃନ୍ଦ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ ତଥ୍ୟ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଶୁଦ୍ଧରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଧର୍ମର କଳ୍ପିତା ରାଧାଂକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଆବଶ୍ୟକତା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ବିବରଣୀ ଅନୁଯାୟୀ— ଶ୍ରୀରାଧାଂକର ବୟସ ୯ ବର୍ଷ ୫ ମାସ ୨୦ ଦିନ । ତାଂକର କାନ୍ତି ଗୋରଚନା ତୁଲ୍ୟ । ସେ ନୀଳ ରଙ୍ଗ ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରି ହସ୍ତରେ ନଳୋତ୍ପଳ ଧରି ଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କର ହସ୍ତରେ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିର ଚୂଡ଼ୀ ଓ ରତ୍ନ ଖଚିତ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଖଡ଼ୁ, ବାହୁରେ ବାଜୁବନ୍ଧ, ନାସାରେ ମୋତି ଓ ନୋଥ କର୍ଣ୍ଣରେ ତାଟଙ୍କ, ହୃଦୟରେ ଗୁଞ୍ଜହାର, କଟିରେ ଓଡ଼ିଆଣୀ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ର ଘଣ୍ଟି, ଚରଣରେ ବଳୟ, ନୂପୁର ଓ ବେଣ୍ଟି ଝିକୁଲୀ ଓ ହସ୍ତାଙ୍ଗୁଳିରେ ରତ୍ନ ମୁଦ୍ରିକା ଶୋଭା ପାଉଥାଏ । ସେ କପାଳରେ ଚନ୍ଦନ ସିନ୍ଦୂର ଓ କସ୍ତୁରୀ ପିନ୍ଧନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପାଦରେ ଅଳତା ଓ ଓଷ୍ଠରେ ତାମ୍ବୁଳ ରସ ଶୋଭାପାଏ । ଶ୍ରୀରାଧାଂକର ସ୍ୱାମୀଂକ ନାମ ଅଭିମନ୍ୟୁ, ପିତାଂକ ନାମ ବୃଷଭାନୁ, ଶାଶୁଙ୍କ ନାମ ଜଟିଳା, ନଣନ୍ଦଂକ ନାମ ସୁଶୀଳା ଓ ଦେବରଙ୍କ ନାମ ଦୁର୍ମୁଖ ଅଟେ । ସେ ଚୈତ୍ର ମାସର ଚନ୍ଦନ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ରଜନୀରେ ପୀତବାସ ପାଟ କୁସୁମ ଓ କର୍ପୂର ଭୂଷଣ ପରିଧାନ କରି ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ଗତିରେ କୁଞ୍ଜକୁ ଗମନ କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କିଛିଦୂର ଆଗେଇ ଆସି ତାଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି କୁଞ୍ଜକୁ ନେଇ ଯାଆନ୍ତି । କୁଞ୍ଜରେ ମଲ୍ଲୀଫୁଲ ମଣ୍ଡିତ ଶଯ୍ୟାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଶୟନ କରି ବିବିଧ କେଳି କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଦେହ ସୌରଭ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଉନ୍ମାଦିତ କରେ ଓ ତାଂକ ଅମୃତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବଚନରେ କୃଷ୍ଣ ଦ୍ରବୀଭୂତ ହୁଅନ୍ତି ।

ନାରାୟଣ ଦାସଙ୍କର 'ରାଗାଧ୍ୱଅମୃତ' ଗ୍ରନ୍ଥ ॥୮୭॥ ରେ ଠିକ୍ ଏହିଭଳି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ସଖୀ ଓ ମଞ୍ଜରୀମାନଂକର ରୂପ ଗୁଣ ଓ ସେବା, ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣଂକର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳା ଓ ପଶା ଖେଳ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଗ୍ରନ୍ଥ

---

୮୭ ॥ ରାଗାଧ୍ୱ ଅମୃତ- ନାରାୟଣ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା *OL/206*
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଟପୋଥି ବିଭାଗ

କର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ଆବିର୍ଭୂତ ॥ ୮୭ ॥ ଖଣ୍ଡିଜଆ ହରିବଂଶ ରଚୟିତା ବିପ୍ରନାରାୟଣ ଦାସ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇପାରେ ।

କବି ଲକ୍ଷ୍ମଣ ମିଶ୍ର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ବିଳାସ ବର୍ଣ୍ଣିତ "ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୃତ" ॥ ୮୮ ॥ନାମକ ଏକ ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ ବୋଲି ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାସ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ॥ ୮୯ ॥ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ସନ୍ଧାନ ମିଳି ନାହିଁ । ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାସଙ୍କ ବିବରଣୀ ଅନୁଯାୟୀ ଏହା ବାଇଶ ଛାନ୍ଦ ଓ ସାତଶ ବାସ୍ତରୀ ପଦ ବିଶିଷ୍ଟ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ୧୭୮୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଶେଷ ହୋଇଥିଲା । ଗ୍ରନ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଉଛି—
୧ମ ଛାନ୍ଦ— ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂକ ସ୍ତୁତି, ୨ୟ ଛାନ୍ଦ— ବାସକସଜ୍ଜା, ୩ୟ ଛାନ୍ଦ— ଖଣ୍ଡିତା, ୪ର୍ଥ ଛାନ୍ଦ— କଳହାନ୍ତରିତା, ଗୋପୀମାନଂକର ବର୍ଣ୍ଣନା, ୫ମ— ରାଧାଙ୍କ ବିରହ ବର୍ଣ୍ଣନା, ୬ଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ— ରାଧାଂକ ସ୍ୱପ୍ନ ଦର୍ଶନ ଓ ବିଳାପ, ୭ମ ଛାନ୍ଦ— ରାଧାଙ୍କ ବିପ୍ରଲବ୍ଧା ଅବସ୍ଥା, ୮ମ ଛାନ୍ଦ— କାମ କାତରରେ ବିଳାପ, ୯ମ ଛାନ୍ଦ— ବନ ବର୍ଣ୍ଣନା, ୧୦ମ ଛାନ୍ଦ— ଗୋପୀମାନଂକ ବନ ଭ୍ରମଣ ବର୍ଣ୍ଣନା, ୧୧ଶ ଛାନ୍ଦ— ଯମୁନା ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଯମୁନା ତଟରେ ରାଧାଂକ ପହଣ୍ଡ ମଣାଇଁ, ୧୨ଶ ଛାନ୍ଦ— ରାଧାଙ୍କ ଶୋଭା ପ୍ରଶଂସା, ୧୩ଶ ଛାନ୍ଦ— ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହ, ୧୪ଶ ଛାନ୍ଦ— ଦୂତୀ ଦ୍ୱାରା ରାଧାଂକଠାକୁ କୃଷ୍ଣଂକ ସନ୍ଦେଶ ପ୍ରେରଣ, ୧୫ଶ ଛାନ୍ଦ— ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଗରେ ରାଧାଂକ ବିରହ ଦୂତୀ ବର୍ଣ୍ଣନ କରିବା, ୧୬ଶ ଛାନ୍ଦ— ରାଧାଙ୍କ ଗୁଣ ସ୍ମରଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂକ ମୂର୍ଚ୍ଛା, ୧୭ଶ ଛାନ୍ଦ—। ରାଧାଙ୍କ ପାଖକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସ୍ନେହ ପତ୍ରିକା ପ୍ରେରଣ, ୧୮ଶ ଛାନ୍ଦ— ରାଧାଙ୍କ ଅଭିସାରିକା ବେଶ ବଢ଼ାଇବା, ୧୯ଶ ଛାନ୍ଦ—ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଭିସାର, ୨୦ଶ ଛାନ୍ଦ— ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସ୍ନେହାକାଙ୍କ୍ଷା, ୨୧ଶ ଛାନ୍ଦ— ଦୂତୀ ମିଥ୍ୟା ସନ୍ଦେଶ ଦେଇ କୃଷ୍ଣଂକ ମନ ହରଣ କରିବା ଓ ରତିକେଳି ବର୍ଣ୍ଣନା, ୨୨ଶ ଛାନ୍ଦ--- କେଳି ପୁରରୁ ରାଧାଂକ ମେଲାଣି ।

---

୮୭ ॥ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପରିଚୟ, ତୃତୀୟ ଭାଗ ପୃ ୬୯୯ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ
ଲେଖକ-ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନାରାୟଣ ଦାସ, ଗ୍ରନ୍ଥ ମନ୍ଦିର ଦ୍ୱାରା ଖ୍ରୀ ୧୯୬୭ରେ ପ୍ରକାଶିତ

୮୮ ॥ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୃତ- ଲକ୍ଷ୍ମଣ ମିଶ୍ର

୮୯ ॥ ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାସଙ୍କ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ, ତୃତୀୟ ଭାଗ ପୃ ୬୧୭-୧୮ ଗ୍ରନ୍ଥମନ୍ଦିର କଟକ ଦ୍ୱାରା ୧୯୬୭ ରେ ପ୍ରକାଶିତ

ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳା ସୂଚକ କାବ୍ୟ କବିତା ରଚନା କରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପୋଷ ବୃଦ୍ଧି କରିବାରେ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା [ସାଧୁଚରଣ] ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତ ସିଂହାର-ଙ୍କର ନାମ ବିଶେଷ ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ । ଏ ଦୁଇଜଣ ମହାନ୍ କବି ତଥା ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଥିଲା ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧରେ ଏମାନଙ୍କର ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯେପରି ସଂଖ୍ୟାଧିକ ସେହିପରି ଗୁଣାତ୍ମକ ମଧ୍ୟ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଓ ଉକ୍ତ ଧର୍ମର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚାର କରିବାରେ ରସିକାନନ୍ଦ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ପ୍ରଗାଢ଼ ଉଦ୍ୟମ ଯେପରି ସ୍ମରଣ କରାଯାଇଥାଏ, ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଏହି ଧର୍ମ ଓ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ଆନ୍ତରିକ ଉଦ୍ୟମକୁ ସେହିପରି ବିସ୍ମରଣ କରାଯାଇ ନପାରେ । ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେଲାପରେ, ଏହାର ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ, ମଠ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିବାରେ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ମଠ ଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି— କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଦୀକ୍ଷିତପଡ଼ା ମଠ, ପବିତ୍ରପଡ଼ା ମଠ (ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଜନ୍ମ ସ୍ଥାନ ବାଲିଆ ନିକଟରେ) ଓ ମଧୁପୁରର ଝରଲେ ମଠ । ବାଲିଆରେ ଥିବାବେଳେ ସେ ରସେଶ୍ୱରୀ (ରାଧା) ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରାଇ ରସିକରାୟ (କୃଷ୍ଣ)ଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ କରାଇଥିଲେ । ଏହାଛଡ଼ା ସେ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଚିକିଟି ରାଜ୍ୟରେ କିଛିଦିନ ରହି ସେଠାରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ଗୁରୁଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଥିଲା । ମୋହନ କଳ୍ପଲତା କାବ୍ୟରେ ସେ ଏହା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି (ବଇଷ୍ଣବ ଦୀକ୍ଷା କରି, ଭଜ ରାଧାହରି, ହେ କଥା ନ କଲି ତ ଅଦଜ୍ଞା ୩୧ ଗ୍ରନ୍ଥ) । ସବ ଜନ ବୋଧ ଭାଷାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳାତ୍ମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିବା ତାଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । (କୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତି ବୃଦ୍ଧି ହେବେ ମୋ ଶ୍ରମ ସାର୍ଥ ଏହି । ଶବ୍ଦଗୂଢ଼େ ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ନିଷ୍ଠା ନୀଳମଣି-୧ମ ଗ୍ରନ୍ଥ । ତାଙ୍କ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକୁ ଲୋକପ୍ରିୟ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଲୋକପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟରେ (ଯଥା- ଗୌଡ଼, ବୋଲି ଓ ଓଗାଳ ସାହିତ୍ୟ ଓ ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟ) ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟସମ୍ପନ୍ନ ରାଧ କୃଷ୍ଣ କେଳି କଥା ଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଛନ୍ତି ।

କବି ସ୍ୱ ରଚିତ 'ମୋହନ ଲତା' କାବ୍ୟ ଶେଷରେ ଯେଉଁ ନିଜକୃତ ଗ୍ରନ୍ଥର ତାଲିକା ଦେଇଛନ୍ତି, ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ବିଷୟକ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି— ୧ ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଲହରୀ, ୨ୟ- ଯୁଗଳରସାମୃତ ଭଉଁରୀ,

୩- ପ୍ରେମ ତରଙ୍ଗିଣୀ, ୪- ଚୈତନ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ, ୫- ନାମ ଚିନ୍ତାମଣି, ୬- ନଷ୍ଟା ନୀଳମଣି, ୭- ବ୍ରଜଲୀଳାମୃତ (ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବର ଅନୁବାଦ) ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୀଳମଣିର ଅନୁବାଦ ଓ ପ୍ରୀତି ଚିନ୍ତାମଣି ଏହା ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁବାଦ ମୂଳକ ହୋଇଥିବାରୁ ସେଥିରେ କବିଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ କଳ୍ପନା କିଛି ନାହିଁ । ପ୍ରୀତି ଚିନ୍ତାମଣି'ର ସନ୍ଧାନ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳିନାହିଁ । କବିଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ନାମ ଚିନ୍ତାମଣି ଓ ନଷ୍ଟା ନୀଳାମଣି ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟିରେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ କଳ୍ପନାର ରାଧାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା ଦିଆଯାଇଛି । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟି ଆକାରରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ହେଲେମଧ୍ୟ (ନାମ ଚିନ୍ତାମଣି ଓ ନଷ୍ଟା ନୀଳମଣି ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟିର ଛାନ୍ଦ ସଂଖ୍ୟା ୧୬) ଏଥିରେ ମହାଭାବମୟୀ, ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରେମମୟୀ ଓ କୃଷ୍ଣ ଶକ୍ତି ସ୍ୱରୂପିଣୀ ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରେମର ସ୍ୱରୂପ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଛି । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ରାଧା କଳ୍ପନା ବା ରାଧା କଥା ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟିକୁ ଦୂଷିତ କରିନାହିଁ ।

"ନଷ୍ଟା ନୀଳମଣି" ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୯୦ ॥ ର ଏକାଦଶ ଛାନ୍ଦରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳ ତତ୍ତ୍ୱର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଓ ଗୋପୀ ପ୍ରେମର ଗୁରୁତ୍ୱକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଶୁଣହେ ବ୍ରଜ ଉପାସିକେ । ଅବିଶ୍ୱାସ କରିବ ଅବା କେ ।
ଚଉଦେ ଲୋକେ ଏ ବ୍ରଜରେ । ଶୃଙ୍ଗାର ରସ କି ପ୍ରକାର ।
ସଂସାରେ ତ ସେହି ଅକାର । ବୈକୁଣ୍ଠେ ଯୁଗଳ ବେହାର ।
ଦ୍ୱାରକାରେ ସମସ୍ତ କୋଟି । ମହିଷୀ ସଙ୍ଗେ ବିହରନ୍ତି ।
ପାର୍ବତୀ ଶିବ ସହିତରେ । ମହା ସ୍ନେହ କଳାପେ କରେ ।
ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ସୀତା ରମଣ । କେହି ନଷ୍ଟା ବ୍ରଜେ ଶୃଙ୍ଗାର ।
ଭୁଞ୍ଜିଙ୍କୁ ତାହା ବୁଝାଇ କହି । ଗୋରସ ସ୍ୱାଦୁ ସବେ କହି ।
ଅନ୍ନରେ ସ୍ନିଗ୍ଧ ସେ ଅଧମ । ସେ ସ୍ୱାଦୁ ଉତ୍ତମୁ ଉତ୍ତମ ।
ଗୋପୀ କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟରେ ରସ । ପାଇ ବିରହାନଳ ଝାସ ।
ହେଉଥାଇ ନାନା ବିକାର । ପଶ୍ଚାତେ ମିଷ୍ଟତା ଅପାର ।
ଆଉ ଯୁଗଳ ମଧ୍ୟେ ରସ । ଯେଲେହେଁ ଅସ୍ନିଗ୍ଧତା ଅଂଶ ।
ଆଉ ସ୍ଥାନେ ଯେତେ ଯୁଗଳ । ତହିଁରେ ସମ୍ଭୋଗ କେବଳ ।

---

୯୦ ॥ ନଷ୍ଟା ନୀଳମଣି- ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/64
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମରେ ସମ୍ଭୋଗ ଓ ବିରହ ମିଶି ଥିବାରୁ ତାହା ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ପ୍ରେମ । ଦ୍ୱାଦଶ ଛାନ୍ଦରେ କବି ଗୋପୀମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭକ୍ତିର ଅଧିକାରିଣୀ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରେମ ପାଖରେ ସଦାବେଳେ ବିକ୍ରୀତ । ଗୋପୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଷ୍ଟ ଯୂଥେଶ୍ୱରୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଏମାନଙ୍କ ଭିତରେ ପୁଣି ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରାଧା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରାଣାଧିକା ଅଟନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ସର୍ବଦା ତାଙ୍କ ପ୍ରେମରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଥାଆନ୍ତି । କବି ରାଧାଙ୍କର ମହିମା କୀର୍ତ୍ତନ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଉମା, ରମା, ରତି, ଶଚୀ, ସରସ୍ୱତୀ, ସାବିତ୍ରୀ, ଅହଲ୍ୟା, ଅରୁନ୍ଧତୀ
କୋଟି ଅଂଶେ ସେ ସମାନ ନୁହନ୍ତି
ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ, ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ ସଦ୍‌ଗୁଣେ ଯା ଅଙ୍ଗେ ସ୍ଥିତି ହେ
ମାନସ
ଯାହା ନେତ୍ରାନ୍ତ ଗାଢ଼େ ଇଚ୍ଛାକରି
ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗେ ଭ୍ରମଣ କରେ ହରି
ଯା ବିରହ ଜ୍ୱରେ ଅବନୀ ଲୁଠନ୍ତି ପର୍ବତକୁ ଅଙ୍ଗ ଭରି ହେ
କୃଷ୍ଣ ବିରହରେ ସ୍ଥାନାସ୍ଥାନ ନାହିଁ ହୁଅନ୍ତେ ରାଧା ଅଚେତନ
ସଦାନନ୍ଦଭାବେ ସାତ୍ୱିକ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ
ମହାଭାବ ଦଶା ଲଭନ୍ତେ ଜୀବନ ହୋଇ ଥାଇ କାହିଁ ଲୀନ ହେ

× × ×

ମାନ କଲେ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ପ୍ରାଣ ଅଧା ପଡ଼ି କରେ ଧରୁ ଚରଣ
ମଲି ରଖ ବନ୍ଧୁ ମୋରେ ଶରଣ
ସେ ଶୁଣିଣ ରୁଷା ହସି କହୁଁ ରାଧା ଉଠେ ଆନନ୍ଦ ହୋଇଣ ସେ
କୃଷ୍ଣେ ସମ୍ଭୋଗେ ତୃପ୍ତା ସେ ନ ଯାନ୍ତି
ହୋ ସ୍ନେହ ପାଶୋର ନାସ୍ତି ଧ୍ୱଂସ ଗତି
ଯେ ଅକ୍ଷର ଭକ୍ତି ଅଧେ ଅଧେ ଖ୍ୟାତି ଅଧେ ବୈକୁଣ୍ଠେ ବହନ୍ତି

"ନାମ ଚିନ୍ତାମଣି" ଗ୍ରନ୍ଥ ॥୯୧॥ର ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଅଛି । କବି ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ (ପ୍ରକୃତି-

---

୯୧ ॥ ନାମଚିନ୍ତାମଣି—ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY521 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଖଣ୍ଡ ୪୯ ଅଧ୍ୟାୟ ୩୦ ଶ୍ଳୋକ)କୁ ଅନୁସରଣ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରଥମେ କୃଷ୍ଣ ନାମ ଉଚ୍ଚରଣ କରି ପଛରେ ରାଧା ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରେ ସେ ବ୍ରହ୍ମ ହତ୍ୟାଦୋଷରେ ଭାଗୀ ହୁଏ । ସାପ ଲାଙ୍ଗୁଳ ଧରିଲେ ସାପ ଯେପରି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଫଣାଟେକ ଉଠେଁ, ସେହିପରି ରାଧା ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବା କ୍ଷଣି, କୃଷ୍ଣ ମୁଗ୍‌ଧ ହୋଇଯାଇ ଚାରିଆଡ଼କୁ ଅନାନ୍ତି । ରାଧା ନାମତ ଦୂରର କଥା ଆଦ୍ୟରେ ‘ର’ ଥିବା ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲାକ୍ଷଣି କୃଷ୍ଣ ଚମକିପଡ଼ି ଅଶ୍ରୁ ନେତ୍ରରେ ଚାହାନ୍ତି ।

ରାଧା ମଧ୍ୟ କ୍ଷଣେ ମାତ୍ର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖ ନ ଦେଖି ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ରୂପ ଅଦର୍ଶନରେ ରାଧା ପାଗଳିନୀ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । କବି ଏହାକୁ ବିଶଦ ଭାବରେ ବୁଝାଇ ଲେଖିଛନ୍ତି--

ସଖୀରେ କି କହିବି କଥା ମୋତେ । ଉପାୟ ଦିଶୁନାହିଁ ତ ଜଗତେ ।
ନ ଦେଖିଲେ ବନ୍ଧୁ ଚନ୍ଦ୍ର ବଦନ । ହୁଅଇ ମୁଁ ଯେ ଜଳକ ସମାନ ।
ଯାହାଙ୍କୁ ଦେଖଇ
କୃଷ୍ଣ ସରାଏ ଯେ ପ୍ରତେ ହୁଅଇ ।
ଚିତ୍ର ଦେଖିଲେ ଶ୍ୟାମ ସଖୀଙ୍କି । ଜାଣେ ବନ୍ଧୁ ବୋଲି ସମ୍ଭ୍ରମେ ଡାକି ।
କୃଷ୍ଣ ଅନୁରାଗେ କରଇ କୋଳ । ଚୁମ୍ବଇ ଆପଣା ନୀଳ ଦୁକୂଳ

ସର୍ବଗୁଣ ଅଧିକା ରାଧାଙ୍କର ପରିଚୟକୁ କବି ସଂକ୍ଷେପରେ ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି—

କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମାଢ୍ୟ ପଥିକାର ରାଧିକା ଦିବ୍ୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଭରଣା ।
ଷୋଡ଼ଶ ସିଂହାର ମୋହନା ନିର୍ମଳା ଅଙ୍ଗୀ ସର୍ବ ସୁଲକ୍ଷଣା ୧୩
ସଦାନନ୍ଦ ରସ ବର୍ଦ୍ଧିନୀ ଶାମା କମଳ ନୀଳ ଦୁକୂଳା ।
ସର୍ବଲକ୍ଷ୍ମୀମୟୀ ପରମ ଲକ୍ଷ୍ମୀହେ ପ୍ରେମମାଦକ ବହୁଳା ୧୪
ମହାଭାବ ସ୍ୱରୂପିଣୀ ଜଗନ୍ମାତା ସମର୍ଥା ରତି ସମର୍ଥା
ମଞ୍ଜିଷ୍ଠା ରାଗ ମଣ୍ଡନା ମନା କାନ୍ତେ ମଧୁବନ୍ତ ସ୍ନେହ କୃତା । ୧୫

‘‘ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଲହରୀ’’ ‘‘ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଭଉଁରୀ’’ ଓ ‘‘ପ୍ରେମ ତରଙ୍ଗିଣୀ ଏହି ତିନିଟି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ କଲାବେଳେ କବି ସମତା ରକ୍ଷା କରି ପାରିନାହାନ୍ତି । ଏଥିରେ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରେମ କେନ୍ଦ୍ରିକ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି ଓ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟର ଲଘୁଶୃଙ୍ଗାର ରସ ମଣ୍ଡିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି ମିଶ୍ରିତ ଭାବରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି । ଉଭୟ ପ୍ରକାର କେଳି କଥାର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ, ସେଥିରେ ଥିବା ରାଧା ଚରିତ୍ରରେ ଭିନ୍ନତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ ।

'ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଲହରୀ' କାବ୍ୟ ॥ ୯୨ ॥ ର ଊନବିଂଶ ଛାନ୍ଦରୁ ରାଧାଙ୍କ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣ ମଧୁ ମଙ୍ଗଳଠାରୁ ରାଧାଙ୍କ ରୂପ ମାଧୁରୀ ବିଷୟରେ ଶ୍ରବଣ କରି ଅତ୍ୟନ୍ତ କାମ କାତର ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଦିନେ ବିଶାଖା ବୃନ୍ଦାବନରେ ଫୁଲ ତୋଳୁଥିଲାବେଳେ କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କୁ ବଳ ପୂର୍ବକ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବାରୁ, ବିଶାଖା ମଧ ରାଧାଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଆଧିକ୍ୟ କଥା କହି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଉନ୍ମାଦିତ କଲେ । ତେଣୁ ସେ ରାଧାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କରାଇ ଦେବାକୁ ବିଶାଖାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଏହା ଅସମ୍ଭବ ବ୍ୟାପାର ହୋଇଥିବାରୁ ବିଶାଖା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ରାଧାଙ୍କ ଚିତ୍ରପଟ ଦେଖାଇବେ ବୋଲି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ଦେଲେ । ବିଶାଖା ମୁଖରୁ ରୂପମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରବଣ କରି ରାଧାଙ୍କ ମଧରେ ଭାବୋଦ୍‌ଗମ ହେଲା ।

ଶୁଣି ରାଧା ହିଁ କରକା ପଥର । ଥରକୁ ଥର ହେଲା ଜରଜର
ନୁର ବିକାର ଯେ ହେ ପ୍ରେମାଶ୍ରିତ । ଚିତ୍ର ପଟରେ କଲା ସ୍ୱ ଚିତ । ୨୫

— ୨୧ ଛାନ୍ଦ

ବିଶାଖାଙ୍କଠାରୁ "ଚିତ୍ରପଟ (ରାଧାଙ୍କର) ଦେଖି କୃଷ୍ଣ ଯେପରି ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ, ରାଧା ମଧ ସେପରି ବିଶାଖାଙ୍କ ପାଖରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚିତ୍ରପଟ ଦେଖି ମୂର୍ଚ୍ଛିତା ହୋଇଗଲେ । ଏହା ହେଉଛି ଉଭୟଙ୍କ ଭିତରେ ପ୍ରେମ ଲକ୍ଷଣର ପରିପ୍ରକାଶ ।

ଚତୁର୍ବିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସ୍ୱପ୍ନ ମିଳନ ଓ ସମ୍ଭୋଗର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ ସ୍ୱପ୍ନଭଙ୍ଗ ହେତୁ ଉଭୟଙ୍କ ମଧରେ କାମାକୁଳଭାବ ବେଶି ବଢ଼ିଗଲା । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧା ନାମ ମିଶ୍ରିତ ମୁରଲୀ ଧ୍ୱନି ରାଧାଙ୍କଠାରେ କୃଷ୍ଣାସକ୍ତି ବେଶି ବଢ଼ାଇ ଦେଲା । ରାଧାଙ୍କର ଭାବକୁ ଚିତ୍ରଣ କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି-

ଆଖିରେ ହେଲା କି ଲେଖା ନ ଦିଶେ ତ ଆନ ଗୋ
ସବୁ ଦିଶରେ ଦିଶଇ ତା ହାସ ଆନନ ଗୋ । ୧୪
ସ୍ନେହ ସୁଧା ସ୍ୱପନେ ଚଖାଇ ଜେ ନାଗର ଗୋ
ଅନ୍ତର ହେଲେହେଁ ଭାବ ହୃଦେ କଲା ଘର ଗୋ । ୧୫
ଏତନୁ ବେଣେ ରଜନ୍ଧ୍ର ତାହାର ହୋଇଛି ଗୋ
କେତେବେଳେ କଇଁ ଅଙ୍ଗ କି ରଙ୍ଗ କରୁଛି ଗୋ । ୧୬

—୨୬ ଛାନ୍ଦ

---

୯୨ ॥ ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଲହରୀ—ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା *CY9ଛ* ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଏହା ହେଉଛି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଦର୍ଶନ କାଳୀନ ପ୍ରେମାବସ୍ଥା । ଏହି ପ୍ରେମାବସ୍ଥା କ୍ରମଶ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବ ସେଥିପାଇଁ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ପରସ୍ପର ଦର୍ଶନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି । ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ଉପଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ ରାଧା ବୃନ୍ଦାବନକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା କରିବାକୁ ଯାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପଥାରୂଢ଼ା ହୋଇ କୃଷ୍ଣ ମନ ହରଣ କରିଛନ୍ତି ଓ ନିଜେ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ରୂପରେ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ମନକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖରେ ସମର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି (୩୦, ୩୧ ଓ ୩୨ ଛାନ୍ଦ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ।

ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମେ ରାଧାଙ୍କର ଯେଉଁ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ, ତାହା ରାଧାଂକର ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରେମମୟୀ ରୂପ । ଏଥିରେ ଛଳନା, କପଟତା ବା ଔଦ୍ଧତ୍ୟ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀରାଧା ମହାଭାବମୟୀ, କୃଷ୍ଣଗତ ପ୍ରାଣା, କୃଷ୍ଣାଧୀନା ଓ କୃଷ୍ଣାନନ୍ଦ ବିଧାୟିନୀ । ଏହାହିଁ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପରିକଳ୍ପନା, ଏବଂ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ସେହି ରୂପର ପୂର୍ବାଭାସ ଦିଆଯାଇଛି ।

କିନ୍ତୁ ୩୩ ଛାନ୍ଦରୁ କବି ରାଧାଙ୍କର ରୂପ ପରିବର୍ତ୍ତିତ କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ଲୋକପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ରାଧା କୃଷ୍ଣ କେଳି କଥାର ନାୟିକା ରାଧାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଛି । କବି ରାଧାଙ୍କୁ ଛଳନାମୟୀ ଓ ନିଷ୍ଠୁରା ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ୩୩ ଛାନ୍ଦର ବର୍ଣ୍ଣନାନୁଯାୟୀ କାମସେନା ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଂକର ବଶୀଭୂତା ହେବା ପାଇଁ ତୋଷାମଦ କଲାବେଳେ ରାଧା ଉଗ୍ର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

ଶୁଣି ରାଧା ରହେ ରୁଷି ରସନା ଓ ହୋ ବଦନ
ଧରଣୀ ଦକ୍ଷ ଶ୍ରବଣ ଛୁଇଁ ଆଖି ଅନ ଅନ । ୧୫

ବୋଇଲେ ଲେଖାରେ ମୁଁ ଯେ ହୋଇବ ତାଙ୍କରୁ ମାଇଁ
ପତିବ୍ରତ ଭଙ୍ଗି କହୁ ରସନା ଝାଇଲୁ ନାହିଁ । ୧୬

ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କର ଚରଣ ଧରି କୃଷ୍ଣଂକ ପାଇଁ ଅଳି କଲାବେଳେ ରାଧାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଆହୁରି ଅଧିକ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି ।

କୋପେ ରାଧା ବୋଲେ ଯା ଯା ପାଇବୁଟି ପ୍ରତିଫଳ
ଜାଣୁ ନାହିଁ କ ରୁ ଚନ୍ଦ୍ରସେନ ଯେମନ୍ତ ଗୋପାଳ

ମୁଁ ବୃଷଭାନୁ ନନ୍ଦନା ଭୁବନ ବିଦିତ ପିତା
ଏହା ଜାଣିଲେ ମହତ୍ତ୍ୱ ସବବ ଉଭୟେ ବ୍ୟଥା

ରାଧାଙ୍କଠାରୁ କର୍କଶ ବାଣୀ ଓ ଧମକ ଶୁଣି ବୃନ୍ଦା ପଳାୟନ କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଗରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ କହିଲା । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଂକର ଯିବା ବାଟ ଜଗିଲେ, ଯମୁନା କୂଳରେ ବାଟ ଓଗାଳି ଘାଟ ମାଗିଲେ ଓ ବଳ ପୂର୍ବକ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ । ତଥାପି ରାଧା ଭୁଲିଲେ ନାହିଁ, ବରଂ ତାଙ୍କର କ୍ରୋଧ ବେଶି ବଢ଼ିଲା ।

ଏମନ୍ତ କହି କରୁଁ ଆଲିଙ୍ଗନ । କ୍ରୋଧେ ରାଧା ହୋଇ ଅଗ୍ନି ସମାନ
କରେ ଠେଲିଦେଇ ବୋଇଲେ ଯା ଯାରେ ମଧୁପାନରେ କି ହରିଅଛୁ ଜ୍ଞାନ ।
ପର ଯୁବତୀ ହରିବାକୁ ମନ । ଧିକ ଧିକ ତୁ ବୁଦ୍ଧିହୀନ । ୧୬
ଅଭିମନ୍ୟୁସେନକୁ ତୁ ନ ଜାଣୁକି, ଦେଖି ମୁଖରୁ ନ ଆସିବ ଭାଷା
ଛି ଛି ଚେର ଏତେ ଲୋକହସା । ମିଳିବ ପୁଣି ଏଥି ଦଶା
ମୁଁ ବୃଷଭାନୁ ରାଜାର ଦୁଲାଳୀ । ନୋହଇଟି ଏ ଗୋପର ଗୁଆଳୀ । ୧୭
ଯହିଁ ତୋ ଇଚ୍ଛା ଦାଣ୍ଡେ ହାଟେ ଧରିବୁ ମନେ ବିଚାରୁ ମୁଁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ
ତୁ ତାହାକୁ କହ ଯେ ତୋହଭଳି । ଦେବଟି ଘରେ ହୁଲା ଜାଳି । ୧୮
୩୪ ଛନ୍ଦ

କୃଷ୍ଣ ଭୟରେ ପଳାଇ ଯାଇ ଜଙ୍ଗଲରେ ଲୁଚିଲେ । ପାଣି ଭିତରେ ବୁଡ଼ି ରାଧାଙ୍କୁ ଧରିବା, ପାଦକୁ ପାଦ ମିଳାଇବା, ଛାଇରେ ଛାଇ ମିଳାଇବା ଇତ୍ୟାଦି ଯେତେ ପ୍ରକାର ଉପାୟ କଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧା ବଶୀଭୂତା ହେଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ସାପୁଆ କେଳାଠାରୁ ମନ୍ତ୍ର ଯନ୍ତ୍ର ଶିଖି ରାଧାଙ୍କୁ ଆୟତ୍ତ କରିବାକୁ ଚାହିଁଲେ । ଦିନେ ରାତିରେ ରାଧାଙ୍କ କବାଟରେ ମନ୍ତ୍ରିତ କୁଞ୍ଚି କାଠି ଲଗାଇ କବାଟ ଫିଟାଇ ଦେଲେ ଓ ଭିତରେ ପଶି ନିଦ୍ରିତା ରାଧାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ମନ୍ତ୍ର କଲେ । ଗଣ୍ଡରେ ଚୁମ୍ବନ ଦେଲେ, ସ୍ତନ ମର୍ଦ୍ଦନ କରି ନଖକ୍ଷତ ବସାଇଲେ । ରାଧାଙ୍କ ପାଖରେ ଶୋଇ ଦୁଇ ଭୁଜରେ ଭିଡ଼ି ଆଲିଙ୍ଗନ କଲେ ଓ ଶେଷରେ ରାଧାଙ୍କ ବସନ ଖୋଲିବାକୁ ବସିଲେ । ରାଧାଙ୍କ ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ପର ପୁରୁଷର ସ୍ପର୍ଶପାଇ ରାଧା କୃଷ୍ଣଂକ କରକୁ ପେଲି ଦିଅନ୍ତେ, କୃଷ୍ଣ ରାଧାଂକ ପାଦଧରି ଆକୁଳ ହୋଇ ରତି ଭିକ୍ଷା କଲେ । ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦୟା କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ନିଷ୍ଠୁର ପଦ ପ୍ରହାର କଲେ (୩୫, ୩୬ ଓ ୩୭ ଛନ୍ଦ) ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଏହା ଘୋର ଅପମାନ ହେଲା । ତେଣୁ ସେ କଂସ ବଧ କାର୍ଯ୍ୟ ନ କରିବାକୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ଏହା ଜାଣିପାରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବାଁଶ ବଂଶୀ ଦେଇ ଏହା ଦ୍ୱାରା ରାଧାଙ୍କୁ ଉନ୍ମାଦିତା କରିବାକୁ କହିଲେ । ଏହାପରେ କୃଷ୍ଣ ବଂଶୀଧ୍ୱନି ଦ୍ୱାରା ରାଧାଙ୍କୁ ଆକର୍ଷଣ କରି ରାଧାଙ୍କର ଗର୍ବ ଗଞ୍ଜନ କଲେ ।

ଏହିଠାରୁ କବି ପୁଣି ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରାକୁ ଫେରି ଆସିଛନ୍ତି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଂକ ମଧ୍ୟରେ ପତ୍ର ବିନିମୟ, ବୃନ୍ଦାଙ୍କ ସାହାର୍ଯ୍ୟରେ କୁଞ୍ଜରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳନ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଛି ।

ଉପରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା ଦୁଇ ଧରଣର ରାଧା ଚରିତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ତାହା ମଧ୍ୟରେ ସଂଯୋଜନର ପ୍ରଚେଷ୍ଟାକୁ ଉପେକ୍ଷା କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ରାଧାଙ୍କର ଦୁର୍ବିନୀତା ରୂପଟି ଓଡ଼ିଆ ଲୋକପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ବଡ଼ୁଚଣ୍ଡୀ ଦାସଂକର କଳ୍ପନା । ଓଡ଼ିଶା ଓ ବଙ୍ଗଳାର ସନ୍ନିକଟ ସମ୍ପର୍କ ଫଳରେ ଏହା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା । ତାହା ସହିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗୋପନ କେଳିକଥା ମଧ୍ୟ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା । ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର "ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଭଉଁରୀ" ॥ ୯୩ ॥ ଓ "ପ୍ରେମ ତରଙ୍ଗିଣୀ" ॥ ୯୪ ॥ ରେ ଏହି କେଳି କଥାଗୁଡ଼ିକର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ପ୍ରେମ ତରଙ୍ଗିଣୀର ୪ର୍ଥ ଛାନ୍ଦରେ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଗୋପନ ପ୍ରେମଲାଗି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଭିକାରୀ ବେଶ, ନାପିତୁଣୀ ବେଶ, ବୈଦ୍ୟ ବେଶ, ଜ୍ୟୋତିଷ ବେଶ, କାଉରୀ ବେଶ, ତନ୍ତ୍ର ବେଶ ଓ ବୀଣାବାଦନ କାରିଣୀ ବେଶ ଆଦି ଧାରଣ ବିଷୟ ସଂକ୍ଷେପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ପଞ୍ଚମ ଛାନ୍ଦରେ, କୃଷ୍ଣ ଗୋଶାଳାରେ ପ୍ରବେଶ କରି ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେଲାବେଳେ ଜଟିଳା ଆଗମନ ଯୋଗେ କପଟ ନାରୀ ବେଶରେ ପଳାୟନ କଲେ ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ଏକାଦଶ ଛାନ୍ଦରେ ରାଧା ସହସ୍ର ଧାର କୁମ୍ଭରେ ଜଳଆଣି ସତୀତ୍ୱ ପରୀକ୍ଷା ଦେବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏ ସବୁ ନିନ୍ଦିତ, ଗୋପନ ପରକୀୟା ପ୍ରେମଗୁଡ଼ିକ ରୁଚି ସମ୍ପନ୍ନ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ସେଥିରେ ଦୋଷ ଦର୍ଶନ ନକରି ତାର ଭାବମୟ ଦିଗଟିକୁ ରାଧା ଚରିତ୍ର ମୂଲ୍ୟାୟନର ପରିମାପକ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଥିଲେ । ରାଧାଙ୍କ ଉକ୍ତିରେ ଏହାର ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ

---

୯୩ ॥ ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଭଉଁରୀ—ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା *OL81* ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୯୪ ॥ ପ୍ରେମ ତରଙ୍ଗିଣୀ—ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା *CY221* ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଯଥା— ପ୍ରାଣନାଥଙ୍କୁ ବୋଲୁ ପର ପୁରୁଷ
ଯେଉଁ ବନ୍ଧୁ ଆମ୍ଭର ଧନ ସର୍ବସ୍ୱ ଲୋ

କର ଗ୍ରହଣ ମାତ୍ର ଅଭିମନ୍ୟୁର
କୃଷ୍ଣ କେବଳ ମୋର ପ୍ରାଣ ଈଶ୍ୱର ଲୋ

ପତି ପୁରୁଷ ହେଲେ ଲାଗନ୍ତା ଦୋଷ
କର୍ମ ନିଷେଧ ନପୁଂସକେ ପ୍ରକାଶ ଲୋ

କୃଷ୍ଣ ବୋଲନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରସେନ ମୁଁ ଏକ
ଦେହ ପ୍ରାଣ ପରସ୍ପେ ମନରେ ତର୍କ ଲୋ

ରସ ଆସ୍ୱାଦନକୁ ଦୁଇ ପ୍ରକାର
ଏ ସତ୍ୟ ଯେବେ ପାପଣିବେ ପସ୍ପର ଲୋ
(୨୫ଶ ଗ୍ରନ୍ଥ

ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଭଉଁଷ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାଙ୍କର ଗୋପନ ପ୍ରେମକୁ ସାର ପଦାର୍ଥ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଲୁଚ୍ଛଲୁଚ କେଳିଟି ଅଟେସାର । ଲୁଚି ହୋଏ ଯହିଁ ରସ ଭଣ୍ଡାର
ଷଷ୍ଠ ଗ୍ରନ୍ଥ

ରାଧା କୃଷ୍ଣ ଉଭୟ ଏହି ଲୁଚ୍ଛଲୁଚ ପ୍ରେମରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତତ୍ପର । କେଉଁଦିନ କୃଷ୍ଣ ଦୂତୀ ଦ୍ୱାରା ଗୋପନ ମିଳନର ରାସ୍ତା ଖୋଜନ୍ତି, କେଉଁଦିନ ଜଳ ଘାଟରେ ମିଳିତ ହୁଅନ୍ତି ଓ କେଉଁ ଦିନ ଅଭିମନ୍ୟୁର ଅନୁପସ୍ଥିତି ସମ୍ବାଦ ନେଇ ରାଧାଂକ ଘର ପାଖରେ କୋକିଳ ଓ କୁକ୍କୁଟ ଭଳି ଧ୍ୱନି କରି ରାଧାଙ୍କୁ ସଙ୍କେତ ଦିଅନ୍ତି । ରାଧା ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଂକ ସଙ୍କେତ ପାଇ କବାଟ ଖୋଲି ବାହାରି ଆସିଲାବେଳେ ଶାଶୁଂକର ଜାଗ୍ରତାବସ୍ଥା ଜାଣି ଅଟକି ଯାଆନ୍ତି । ଏପରି ହୁଏ, କୃଷ୍ଣ ଗଛ କୋଟରରେ, ରାଧା ନିଜ ଗୃହରେ ମିଳନ ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ଅପେକ୍ଷା କରୁ କରୁ ବିନିଦ୍ରଭାବରେ ରାତି ପାହିଯାଏ । ରାଧାଂକର ଏ ଧରଣର ଲାଜ ଭୟହୀନ ପରପ୍ରେମ ଲୋକପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ ଯେପରି ସରସ ଉପାଦାନ ଥିଲା, ବୈଷ୍ଣବ କଳ୍ପନାରେ ସେହିପରି ମହାଭାବର ପ୍ରତୀକ ଥିଲା । ଲୋକ ପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟର ନଷ୍ଟଚରିତ୍ରା ରାଧାଙ୍କର ହାବଭାବକୁ ବୈଷ୍ଣବମାନେ କିପରି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ରଙ୍ଗ ଦେଇଥିଲେ ତାହାର ସୂଚନା ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଭଉଁଷବେଁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଯଥା—

ମୋ ଅପବାଦ ବାଡ୍ୟ ଭରୁ ଭୁବନେ । ନିଷ୍ଠ ରାଧା ପ୍ରୀତି ଲୋଭରୁ ଭୁବନେ ଯେ
ମୂରୁଛି ନ ପାରଇ ଗୁଣ ନିଧିକ । ଯୌବନା ଲଭିଲେ ଦୁର୍ଗୁଣ ନିଧିକ ଯେ
ଲାଜ ଭୟ ନାହିଁ ମୋ ଧ୍ରୁବ ଲୋକକୁ । ପ୍ରେମ ପତାକା ହେଉ ଧ୍ରୁବଲୋକକୁ ଯେ
ମୁଁ ପ୍ରିୟା ତାର ଯେ ମୋ ନାଗରମଣି । ଯା ନିଷ୍ଠାନ୍ତେ ମୋହ ନାଗଦମଣୀ ଯେ
୬ମ ଛାନ୍ଦ

ସେହିପରି ଲୋକପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟର ନିଷ୍ଠୁର ରାଧାଂକର ନିଷ୍ଠୁରତାକୁ କବି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମନିଷ୍ଠା ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛାକୃତ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଆଖ୍ୟାଦେଇ ରାଧା ଚରିତର ଉନ୍ନୟନ କରିଛନ୍ତି ।

ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଲହରୀର ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଦରୁ ତାହା ଲକ୍ଷଣୀୟ ଯଥା—
ମହିଳା ମନ ଶ୍ୟାମ ରସେ ନିମଗ୍ନ କୁଳଧର୍ମ ନିଷ୍ଠା କେବଳ
ଏହୁ ଯେହ୍ନେ ଯେ ନାରିକେଳ ଫଳ
ଭିତରେ ସରସ ବାହାରେ କର୍କଶ ଅଲଭ୍ୟେ ସ୍ମର ପ୍ରବଳ ଯେ କିଶୋର । ୧୮
ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଲହରୀ ୩୫ ଛାନ୍ଦ ।

ସୁତରାଂ ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା ଯେ କେବଳ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ନୂତନ ରାଧା ଚରିତ ରୂପକ ମନ୍ଦିର ତୋଳିଛନ୍ତି ତାହାନୁହେଁ, ପୁରାତନ ରାଧା ଚରିତ ରୂପକ ମନ୍ଦିରର ଆବଶ୍ୟକ ସଂସ୍କାର କରି ସେଥିରେ ନୂତନ ରଙ୍ଗ ଦେଇଛନ୍ତି ।

କବିଙ୍କର "ଚିଟାଉ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ" ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୯୫ ॥ ରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପଥ ବନମୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କବି ଏହାକୁ ଗୋଟିଏ ଦିନର ଘଟଣା ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣପ୍ରାଣତା, ନିର୍ଭୀକତା ଓ ବିଦୁଷୀ ରୂପ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ ରୀତି ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ରାଧା କଳ୍ପନା ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ ହେଁ, ଉକ୍ତ କଳ୍ପନାର ସ୍ଫୁଟି ହୀନ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ରୂପାୟନ ଭକ୍ତ କବି ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଶାଧିତ ହୋଇଥିଲା । ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନେ ରାଧାଙ୍କୁ ମହାଭାବମୟୀ, କୃଷ୍ଣପ୍ରେୟସୀ

---

୯୫ ॥ ଚିଟାଉ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ—ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY31 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଇତ୍ୟାଦି ଆଖ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥା ଉପସ୍ଥାପନା କଲାବେଳେ ରାଧାଙ୍କୁ ଅମଳିନ ମର୍ଯ୍ୟାଦାପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଦେଇପାରି ନଥିଲେ । ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କର ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟା ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରରୁ ଗର୍ବ, ଅଭିମାନ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୂର କରାଯାଇ ନାହିଁ । ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ପୂର୍ବଜ କବିମାନେ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଗର୍ବିଣୀ ଓ କୃଷ୍ଣ ବିମୁଖୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିବାକୁ ନିବୃତ୍ତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଉକ୍ତ ଦୋଷରେ ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା କେତେକାଂଶରେ ଦୋଷୀ ଅଟନ୍ତି । ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି ॥ ୯୭ ॥ ପାଠକଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ପ୍ରକୃତରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ନିଷ୍କଳଙ୍କ ଚରିତ୍ର ବିଶିଷ୍ଟା, ସର୍ବଗୁଣମୟୀ, ପ୍ରେମମୟୀ, କୃଷ୍ଣସର୍ବସ୍ୱା, କୃଷ୍ଣାନନ୍ଦ ବିବର୍ଦ୍ଧିନୀ ଓ ସ୍ନେହଶୀଳା ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରରୁ କ୍ରୋଧ, ଗର୍ବ, ଅଭିମାନ ଓ ଛଳନାକୁ ସେ ଯଥା ସମ୍ଭବ ଫିଙ୍ଗି ଦେଇଛନ୍ତି । ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣିର ପ୍ରଥମ ଗ୍ରନ୍ଥର ବାକ୍ୟ "ଅପ୍ରାକୃତ ପ୍ରେମମୂର୍ତ୍ତି ଜୟ ରାଧାହରି" ଓ "କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଈଶ୍ୱରୀ ଈଶ୍ୱର" ସମଗ୍ର କାବ୍ୟରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି । କବି ଅଭିମନ୍ୟୁ ତାଙ୍କର ଗୁରୁ ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ ହେଁ, ସଦାନନ୍ଦଙ୍କ ରଚନାରେ ଯେଉଁଠି ରାଧା ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣରେ ତ୍ରୁଟି ରହିଛି ତାର ଆବଶ୍ୟକ ସଂସ୍କାର କରିଛନ୍ତି ।

---

୯୭ କ ॥ ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି—ପ୍ରଥମ ଭାଗ-ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତ ସିଂହାର, ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ପ୍ରଥମ ସଙ୍କଳକ- ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ପ୍ରକାଶକ— ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ୧୯୭୫

ଖ) ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି-ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ-ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତ ସିଂହାର-ପ୍ରାଚୀଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ସଙ୍କଳକ- ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରକାଶକ-ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ

ଗ) ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣି—ତୃତୀୟଖଣ୍ଡ—ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର-ପ୍ରାଚୀଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ସଙ୍କଳକ- ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରକାଶକ-ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ

ଘ) ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି-ଚତୁର୍ଥଖଣ୍ଡ- ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର-ପ୍ରାଚୀଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ସଙ୍କଳକ-ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରକାଶକ-ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷ୍ଟୋର୍, କଟକ

ଙ) ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି- ପଞ୍ଚମଖଣ୍ଡ- ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର-ପ୍ରାଚୀଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ସଙ୍କଳକ- ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରକାଶକ-ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ

ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ କଳ୍ପିତା ଶ୍ରୀରାଧା ଈଶ୍ୱରୀ, ରାଜନନ୍ଦିନୀ, ବିଦୁଷୀ, ଚତୁରୀ, ରସିକିନୀ, କଳାଶାସ୍ତ୍ରୀ ନିପୁଣା, ସ୍ନେହଶୀଳା, ପରମ ପ୍ରେମମୟୀ ଓ କୃଷ୍ଣଗତ ପ୍ରାଣା । ପ୍ରଥମେ ସେ ରାଧା ନାମର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ ରାଧାଙ୍କୁ 'ର' ଅଧିକା ଅର୍ଥାତ୍ ରଶ୍ମି (-ତେଜ), ରସ (-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ) ଓ ଅଗ୍ନି ବୀଜ (-ପ୍ରଭା)ରେ ଅଧିକା ଅଟନ୍ତି ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ସେ ଶ୍ରୀ ବା ଶୋଭାଯୁକ୍ତା ହୋଇଥିବାରୁ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀମତୀ ନାମ ଦେଇଥିଲେ । ବୃନ୍ଦା ଦେବୀ ତାଙ୍କୁ ବୃନ୍ଦାବନେଶ୍ୱରୀ ନାମ ଦେଇଥିଲେ । ଜନକ ବୃଷଭାନୁ ରାଧାଙ୍କୁ ରସ ଅର୍ଥାତ୍ ଭଲ ପାଇ ରସବତୀ ନାମ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ମାତା କୀର୍ତ୍ତିଦା ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଆନନ୍ଦ ଭାବ ଦେଖି ବିନୋଦିନୀ ନାମ ଦେଇଥିଲେ । କବି ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କର "କୃଷ୍ଣଲୀଳା"କୁ ଅନୁସରଣ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ, ରାଧା ଜନ୍ମ ହେବାର ତିନିଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାହିଁଲେ ନାହିଁ । ଯଶୋଦା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ଆଣି ଆସିବାରୁ ସେ ପ୍ରଥମେ ଆଖି ଖୋଲି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲେ ଓ ଯଶୋଦାଙ୍କଠାରୁ ସ୍ତନ୍ୟପାନ କରିବା ଛଳରେ କୃଷ୍ଣ ଅଧରାମୃତ ପାନକଲେ । ରାଧା ଆଜନ୍ମରୁ କୃଷ୍ଣଗତପ୍ରାଣା (ଚତୁର୍ଥ ଗୁଣ) । ରାଧାଙ୍କୁ କବି ପ୍ରଥମରୁ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନାନନ୍ଦମୟୀ, ଅଜ, ନିର୍ଗୁଣ, ପ୍ରେମ ପୂର୍ତ୍ତିକାରୀ, ଅନୁଭୂତ (ମୂଳ ବିଭୂତି), ସାନୁଭୂତ (ସ୍ୱାନୁଭୂତ-ସୃଜନ), ଉଲ୍ଲାସ (ପରମାନନ୍ଦ), ଅତି ଅଗମ୍ୟ ଓ ବିଶେଷ ନିଗୂଢ଼ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ସେ ପ୍ରେମର ଭଣ୍ଡାର ଅଟନ୍ତି (ପଞ୍ଚମ ଗୁଣ) କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ଅଧ ଏବଂ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଲୀଳା ଲାଗି ରହିଛି । ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱର ଅବ୍ୟକ୍ତ ଲୀଳାକୁ (ନିତ୍ୟ-ଗୋଲକ ସ୍ଥଳର ଲୀଳା ସମସ୍ତଙ୍କର ଅନୁଭବ୍ୟ ନୁହେଁ) ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସେ ଅବତରଣ କରିଥିଲେ । ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ଦ୍ୱାରା ଏହି ଲୀଳାର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ଫୁରଣ ସମ୍ଭବ ହେବ ବୋଲି ଚନ୍ଦ୍ରସେନ ବା ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ନାମ ମାତ୍ର ବିବାହ ହୋଇଥିଲା ।

•

ରାଧାଂକ ଚିତ୍ତରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ପୂର୍ବରାଗ ଜନ୍ମ ହେବାପାଇଁ କବି ତିନୋଟି ସନ୍ନିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମଟି— ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାମ ଶ୍ରବଣ, ଦ୍ୱିତୀୟଟି— ଚିତ୍ରପଟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରୂପ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ତୃତୀୟଟି ହେଉଛି— ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମୁରଲୀଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣ । ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାଂକ ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଲହରୀରେ ଚିତ୍ରପଟ ଦର୍ଶନ, ସ୍ୱପ୍ନମିଳନ ଓ ବଂଶୀ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣକୁ ପୂର୍ବ ରାଗର ଉଦ୍ରେକ ପାଇଁ କାରଣ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଦଶରଥି ଦାସଙ୍କ ବ୍ରଜ ବିହାର କାବ୍ୟରେ- ବୃନ୍ଦାବନରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଂକ ପଦଚିହ୍ନ, କୃଷ୍ଣଂକ ଚିତ୍ରପଟ ଦର୍ଶନ, ସ୍ୱପ୍ନମିଳନ,

ବୃନ୍ଦାଠାରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୁଣକର୍ମ ଶ୍ରବଣ ଓ ମୁରଲୀ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣ ଏହିପରି ପଞ୍ଚଟି କାରଣକୁ ରାଧାଙ୍କ ଚିତ୍ତରେ ପୂର୍ବରାଗ ଜନ୍ମର କାରଣ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଇଛି। ଉପରୋକ୍ତ କବିମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପୂର୍ବରାଗର କାରଣ ମଧ୍ୟରୁ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପୂର୍ବରାଗର କାରଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ । କେବଳ ମାତ୍ର ନାମ ଶ୍ରବଣରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରେମ ଉଦ୍ରେକ ହେବା ଶୁଦ୍ଧ ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମର ନିଦର୍ଶନ । ଏଥିରେ ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିତା ଯେପରି ଅଛି, ନାମର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେପରି ଅଛି । ନାମର ମାହାତ୍ମ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖରେ ରାଧା ଘୋଷିତ ହୋଇଛି—

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ସେ ରାଧା ବୋଲି ଯେଉଁ ବେନି ବର୍ଣ୍ଣ
ଆକଳନା କରୁଥାଇଁ କେମନ୍ତ ତା ବର୍ଣ୍ଣ । ୩

× × ×

ଆସୁଛି ମନକୁ ରତି ପୀରତି ମୂରତି
ଆସିଛି ପବିତ୍ର କରିବାକୁ ଏ ଧରିତ୍ରୀ । ୫ ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ

କବି ନବମ ଛାନ୍ଦରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ନାମାସ୍ୱାଦନ, ଦଶମ ଛାନ୍ଦରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚିତ୍ରପଟ ଦର୍ଶନ ଓ ଏକାଦଶ ଛାନ୍ଦରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ-ପ୍ରାପ୍ତି ଲାଳସାକୁ ଭାବ ଗର୍ଭିକ ଓ କାବ୍ୟିକ ରୂପ ଦେଇଛନ୍ତି । ତ୍ରୟୋଦଶ ଛାନ୍ଦରୁ ସପ୍ତଦଶ ଛାନ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦିଆଯାଇଛି । କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ଭୋଗ କଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତି ଓ ରାଧା ମିଳନ ଆଶାକୁ ଛାଡ଼ି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବୃନ୍ଦାଙ୍କ ଉପଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ ବଂଶୀ ବଟକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ମୋହନ ବଂଶୀ ଲାଭକଲେ । ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଲହରୀରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବଂଶୀ ଲାଭ ପୂର୍ବରୁ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ପଦାଘାତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦିଆଯାଇଅଛି । ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ନିଷ୍ଠୁରତା ସମାବେଶ କରି ଅଭିମନ୍ୟୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସଙ୍ଗତ ମନେକରି ପରିହାର କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ଏଣିକି ବଂଶୀ ବାଦନ ଦ୍ୱାରା ରାଧାଙ୍କୁ ଆକର୍ଷଣ କରିବାରୁ ରାଧାଙ୍କ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଲୋପ ପାଇଲା ଓ ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତା ହେବାକୁ ଅଧୀରା ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଦୂତୀ ସୁଯୋଗ ଦେଖି ରାଧାଙ୍କ ଆଗରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍ଥାପନ କରିବାରୁ ରାଧା ନିଜର ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ଦେଖାଇବା ନିମିତ୍ତ କପଟ କ୍ରୋଧ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରକୁ ନିଷ୍କଳଙ୍କ କରିବା ପାଇଁ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଯେପରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ତାହା ଏଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ ।

ରସା ଉଲଟିବ, କମଳ ଫୁଟିବ ଯଦ୍ୟପି ପର୍ବତ ଶିଖରେ
ରହିବ ବିରହି ଆକାଶେ ସୁମନ, ମେରୁହିଁ ଚଳିବ ପ୍ରଖରେ । ରସିକା ।
ରବି ପଶ୍ଚିମେ ଉଦେ ହେଲେ
ରାଧା ପତିବ୍ରତା-ବ୍ରତ ଅଚଳ କେ ଟାଳିଲେ ଟଳେ ନକି ତିଳେ । ୧୮

ରହନା ମୋ ଆଗେ ଯାଯା ବେଗେ ବେଗେ ପାପ ଘୋଟିବ ତୋ ବଚନେ
ରାମ ନୟନା ରାମ ରାମ ସୁମରି ଅଞ୍ଜଳି ଦେଲେ ଦୂତି କାନେ । ରସିକା ।
ଶ୍ଳେଷ ଶୁଣି ଦୂତୀ ଚଳିଲା
ସ୍ତୁତି ନୟନାର ଧଇର୍ଯ୍ୟ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟାଜ ଗୁଣ ବୋଲି ଜାଣିଲା । ୧୯

ଚତୁର୍ବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଲହରୀରେ ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା ଉକ୍ତ ସ୍ଥଳରେ ଘାଟ ଘଟ ସାଧନ, କୃଷ୍ଣଂକର ରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ପ୍ରବେଶ ଓ ଅପମାନ ଲଭ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରସଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକୁ ଯୋଡ଼ି ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର କର୍କଶତାକୁ ବୃଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି । ଅଭିମନ୍ୟୁ କିନ୍ତୁ ତାହା କରିନାହାନ୍ତି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନକୁ ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ କରିବାପାଇଁ କବି କୌଣସି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି ନକରାଇ ତ୍ରିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ ସ୍ୱପ୍ନ ମିଳନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍‌ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ପୂର୍ବରାଗର ତୃତୀୟ ତରଙ୍ଗ । ରାଧାଂକ ଅନ୍ତର କୃଷ୍ଣ ସଙ୍ଗ ପାଇଁ ଉଦ୍‌ବେଳିତ ହୋଇଛି । ରାଧାଂକର ସ୍ୱପ୍ନାନ୍ତର ବିଳାପ, ବିଶାଖା ନିକଟରେ ପ୍ରୀତି ସମ୍ବଳିତ ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ବୃନ୍ଦାବନ ଭ୍ରମଣ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ରାଧାଂକ ଘନୀଭୂତ ପୂର୍ବରାଗର ବହିଃ ପ୍ରକାଶ କୁହାଯାଇପାରେ । ବୃନ୍ଦାବନ ଭ୍ରମଣ କାଳରେ ରାଧାଂକର କୃଷ୍ଣ ଦର୍ଶନ ପୂର୍ବରାଗର ତରଙ୍ଗକୁ ଉତ୍ତୁଙ୍ଗ କରି ଦେଇଛି । ସେ ସଖୀ ଆଗରେ ଗଦ୍‌ଗଦ୍ କଣ୍ଠରେ କୃଷ୍ଣ ରୂପ ମାଧୁରୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାପାଇଁ ଶତମୁଖୀ ହୋଇପଡ଼ିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରର କୃଷ୍ଣପ୍ରାପ୍ତି ନିମିତ୍ତ ଉତ୍କଣ୍ଠା, ବୃନ୍ଦାବନରେ କୃଷ୍ଣ ଅନ୍ୱେଷଣ ଓ ଦୂତୀ ଆଗରେ ଅନୁରାଗ କଥନ ଭିତରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି ! ପୂର୍ବରାଗ ଅନୁରାଗରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପତ୍ର ବିନିମୟ, କୃଷ୍ଣଂକର ସଙ୍କେତ ପ୍ରେରଣ, ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା ନିମିତ୍ତ ରାଧାଙ୍କର ବୃନ୍ଦାବନ ଗମନ ଓ କୃଷ୍ଣଂକର ଦ୍ୱିଜ ବେଶରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ଆଦି ଦ୍ୱାରା ରାଧାଂକର ପ୍ରଥମ ମିଳନ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଛି, କିନ୍ତୁ ସମ୍ଭୋଗ ହୋଇନାହିଁ । ଏହାପରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଂକର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମ୍ଭୋଗଜନିତ ମିଳନ ଘଟିଛି । ରାଧା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ପାକ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ଆସି କୃଷ୍ଣ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, କୃଷ୍ଣ ଚୀରହରଣ କରି ଯାଆନ୍ତି ଓ ରାଧା ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା କରିଯାଇ କୃଷ୍ଣଂକ ସହିତ

ମିଳିତ ହୁଅନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନଙ୍କ ପରି ଅଭିମନ୍ୟୁ ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଉଗ୍ର ମାନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନାହାନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କର ଖଣ୍ଡିତା, କଳହାନ୍ତରିତା, ବିପ୍ରଲବ୍ଧା ଓ ବାସକ ସଜ୍ଜା ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣିରେ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ । ତାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ହେଉଛି କବି ରାଧାଙ୍କୁ ପରମ ପ୍ରେମମୟୀ ଈଶ୍ୱରୀ ରୂପେ କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଇତର ଶ୍ରେଣୀ ନାୟିକା ସୁଲଭ ରୂପ ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଆରୋପ କରିବାକୁ ସେ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ମନେ କରିନାହାନ୍ତି । ସେହିପରି ଲୋକପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ଗତାନୁଗତିକ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଗୋପନ କେଳିକଥାଗୁଡ଼ିକରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ମହନୀୟତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇ ନଥିବାରୁ କବି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନିଅସ୍ତୃଷୀ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି— କୃଷ୍ଣ ଶବରୁଣୀ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଶୁକ ସାରୀ ବିକିବା, ନାପିତୁଣୀ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କ ପାଦରେ ଅଳତା ଲଗାଇ ଦେବା, ଗନ୍ଧଣି ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଫୁଲଦେବା, ଗାୟେଣୀ ବେଶରେ ଗୀତଗାନ କରି ରାଧାଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନ କରିବା, କାଚୁଣୀ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କୁ କାଚ ପିନ୍ଧାଇଦେଇ କର ସ୍ପର୍ଶ ସୁଖ ଲାଭ କରିବା, ଜୋକଣୀ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କ ପାଳଟା ଲୁଗାନେଇ ପ୍ରତିବଦଳରେ ନକଲୁଗା ପଠାଇବା ଓ ପାଟରାଣୀ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କ କେଶ ବିନ୍ୟାସ କରି, ପାଟଫୁଲ ଲଗାଇଦେଇ ଚୁମ୍ବନ ଦେବା ଇତ୍ୟାଦି । ଏଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରୌଢ଼ ମୁଗ୍ଧ ଭାବ ଥିବାରୁ କବି ତାହାକୁ ଅଳ୍ପ ବିସ୍ତୃତ କରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ଘାଟୁଆଳ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କ ବାଟ ଜଗି ରାଧାଙ୍କୁ ବିରକ୍ତ କରିବା, ଗୁଣିଆ ହୋଇ ଭୂତ ଲାଗିବାର ଛଳନା କରିଥିବା ରାଧାଙ୍କୁ ଝାଡ଼ିବା ଓ ଅନ୍ଧକାର ରାତିରେ ରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ରତିଲାଳସା ପାଇଁ ପ୍ରବେଶ କରିବା କଥାଗୁଡ଼ିକରେ ମଧୁର ପ୍ରୀତି ବ୍ୟଞ୍ଜନା ବା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ନ ଥିବାରୁ କବି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ମାତ୍ର ୧୬ଟି ଧାଡ଼ିରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ପରିମାର୍ଜିତା ରାଧାରୂପ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା ନିମିତ୍ତ କବିଙ୍କର ଆନ୍ତରିକ ଉଦ୍ୟମକୁ ଏଥିରୁ ଅନୁଭବ କରାଯାଇପାରେ ।

ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣିର ୬୮ ଛାନ୍ଦରୁ ୯୦ ଛାନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ କବି ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସମ୍ଭୋଗ ନିମିତ୍ତ କୁଞ୍ଜକୁ ଅଭିସାର, ସମ୍ଭୋଗ ଓ ରାତାନ୍ତ ପରିହାସ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ପାରମ୍ପରିକ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

କବି ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାରଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ "ପ୍ରେମଚିନ୍ତାମଣି" ॥ ୯୭ ॥ରେ ତତ୍ତ୍ୱାଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ଏହା ୫୦ଟି ଛାନ୍ଦ ବିଶିଷ୍ଟ । ଗ୍ରନ୍ଥ

---

୯୭ ॥ ପ୍ରେମଚିନ୍ତାମଣି- ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/22 ।
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଶେଷରେ କବି ଗ୍ରନ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ଯଥା—

ସୁପ୍ରକାଶ କଲି ପ୍ରବନ୍ଧେ । ନିତ୍ୟ ଗୀତ ଅନୁବନ୍ଧେ । ୪
ଚତୁଃଷଷ୍ଟି ଦଣ୍ଡଗୀତ । ସପ୍ତଷଷ୍ଟି ଛାନ୍ଦେ ସ୍ଥିତ । ୫
ମଙ୍ଗଳା ଚରଣ ଧନ । ପ୍ରାପ୍ତ ଏ ଛାନ୍ଦକୁ ଦେନ । ୬
ଅଠଷଠି ସମୂଚ୍ଚୟେ । ଛାନ୍ଦ ପ୍ରବନ୍ଧ ନିର୍ଣ୍ଣୟେ । ୭
ନାୟିକା ନାୟକ ଗୀତ । ରତି ପ୍ରୀତି ଭାବ ମତ । ୮
ଆନନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ରବଦଶା । ସ୍ଥାନଶୋଭିତ ପ୍ରଶଂସା । ୯
ଭୂଷଣ ଭକ୍ତି ବିଭେଦ । ଏକ ଏକରେ ସମ୍ବାଦ । ୧୦
ପ୍ରତ୍ୟେକରେ ଚତୁଃଷଷ୍ଟି । ସତ୍ତ୍ୱ ରଜ ତମ ଘଟି । ୧୧
ଧୀରେ ଚହ୍ନିବ ବିଗୁଣ । ମୋହର ଦୋଷ ନିଧଣ । ୧୨
ପଞ୍ଚବିଂଶତି ତତ୍ତ୍ୱଗୀତ । ଯୁଗତେ ହୋଇଛି ଜାତ । ୧୩
ରାଧାକୃଷ୍ଣ ସେବା ଗୀତ । ପ୍ରଥମେ ହୋଇଛି ଖ୍ୟାତ । ୧୪
ଶ୍ୟାମ ନାମ ଧାମ ତତ୍ତ୍ୱ । କାମ-ପ୍ରେମ ଧନ ସତ୍ତ୍ୱ । ୧୫
ରୂପ ରସ ବସ୍ତ୍ର ବେଶ । ପୁଣି ଗଣ ନିଷ୍ଠା ଯଶ । ୧୬
ଭାବଭଙ୍ଗୀ ଦଶା ଯେଣ୍ଡି । ବିଳାସାଦି ରୂପ ଗଣ୍ଡି । ୧୭

କବି ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ବୀର କେଶରୀ ଦେବ ପଞ୍ଚଷଠି ଅଙ୍କ (୧୭୮୮-୮୯) କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ ପଞ୍ଚକରେ ଆରମ୍ଭ କରି ଆଷାଢ଼ ମାସର ୨୦ ଦିନରେ ଶେଷ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର ବୟସ ସେତେବେଳକୁ ୨୯ ବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା (୬୮ ଛାନ୍ଦ ୭୯-୮୫ ପଦ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ଏହା ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି କାବ୍ୟର ରଚନା ପରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଚତୁର୍ଥ ଛାନ୍ଦରୁ ଊନବିଂଶ ଛାନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳ-ଲୀଳା ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଥିରେ କିଛି ନୂତନତ୍ୱ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ନାହିଁ । ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣିର ୯୧ ଛାନ୍ଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ବୃନ୍ଦାବନ ତତ୍ତ୍ୱକୁ କବି ପ୍ରେମ ଚିନ୍ତାମଣିର ୧୯ ଛାନ୍ଦରେ ବିଶଦ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏହାର ୬୬ ଛାନ୍ଦରେ ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱ ଓ ୬୭ ଛାନ୍ଦରେ ପ୍ରେମ-ତତ୍ତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ତୃତୀୟ ଛାନ୍ଦରେ କବି ରାଧାଙ୍କୁ ଚତୁଃଷଷ୍ଟି କାମ କଳା ଯୁକ୍ତା, ଦ୍ୱାଦଶାଭରଣ ମଣ୍ଡିତା, ଷୋଳଶୃଙ୍ଗାର ସିଦ୍ଧା ଓ ବିଂଶତି ଭାବ ମଣ୍ଡିତା ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି (୪୨-୪୬ ପଦ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) । ରୀତି ସାହିତ୍ୟ ଛାଟରେ କବି ରାଧାଙ୍କର ରତିକେଳି ପ୍ରବୀଣା ରୂପର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତିରୁ ତାହା ଅନୁଭବ କରାଯାଇପାରେ ।

ଲୋଡ଼ଇ ଯେବେ ମୁଁ ବିପଶ୍ଚିତକୁ । ଏଡ଼ଇ ନାହିଁ ତ ମୋ କାମନାକୁ
ପଡ଼ଇ ମୋହର ଅଙ୍ଗରେ ଶୋଇ । ମୋଡ଼ଇ ବଦନ ବ୍ରୀଡ଼ାକୁ ପାଇ
ଛିଡ଼ଇ ସମର ଉରେ ଯେ
ଯୋଡ଼ଇ ଉରରେ ଉରଜ ଯୁଗଳ । ପୀଡ଼ଇ ଓଷ୍ଠ ରଦରେ ଯେ । ୧୭

ବଟୁଥାଇ ମୋତେ ଆସଇ ନାହିଁ । ରଟୁଥାଇ ନ ପାଶବ ସୁମୁହାଁ
ଫିଟୁଥାଇ ତାର ଲୋଟଣୀ ଗଣ୍ଠ । ଲୋଟୁଥାଇ ପୃଷ୍ଠେ ଦଶେ କି ଶୋଭ
ଫିଟୁଥାଇ ବନ୍ଧ ଶ୍ରମେ ଯେ
ତୁଟୁଥାଇ ବଳ ବେଳକୁ ବେଳ ଯେ ଛୁଟୁଥାଇ କାମ ଜମ ଯେ । ୧୭

ଗଳୁଥାଇ ତାର ଶ୍ରୀ ଅଙ୍ଗୁ ଝାଳ । ଚଳୁଥାଇ କଣ୍ଠେ ସୁକଣ୍ଠାଞ୍ଚଳ
ଖେଳୁଥାଇ ହୃଦ ଉପରେ ହାର । ଢାଳୁଥାଇ ନେତ୍ର ବାରକୁ ବାର ସେ
ଲେଳୁଥାଇ ଚନ୍ଦ୍ର ଝୁମ୍ପା ଯେ
ଚଳୁଥାଇ ମନେ ଘନ କୋଳୁ ଆସି ପ୍ରଚଳୁ ଅନ୍ତକ ଶଙ୍କା ଯେ । ୧୮

ଯାଚୁଥାଇ ଚୁମ୍ବା ବାରକୁ ବାର । ପାଞ୍ଚୁଥାଇ ପୁଣି କି ମନେ ତାର
ନାଚୁଥାଇ ନାକେ ବସଣି ମଣି । ଘୁଞ୍ଚୁଥାଇ ଲାଜେ ନବ ରମଣୀ ସେ
ରଞ୍ଚୁଥାଇ ଭଙ୍ଗି ଶ୍ରେଣୀ ଯେ
ସଞ୍ଚୁଥାଇ ଜାନୁ ଉରଜ ମୂଳ । ଫୁଲୁଥାଇ ନାସା ପୁଡ଼ା ମଞ୍ଜୁଳ
ଝୁଲୁଥାଇ ରାମା ବାରକୁ ବାର । ବୋଲୁଥାଇ କର୍କଣୀ କଣି ସ୍ୱର ସେ
ଭୁଲୁଥାଇ ସ୍ମର ମତେ ଯେ
ଝୁଲୁଥାଇ ଢୋଲା ଚଙ୍ଗାକାର ହୋଇ ରୁଳୁଥାଇ ମୋର ଚକ୍ଷୁ ଯେ । ୨୦

ଜାଡ଼ରେ କମ୍ପଇ କୋକିଳ ଭାଷୀ । କୋଡ଼ରେ ପଶଇ କି ଆଣେ ଆସି
ଖାଟରେ ଭିଡ଼ଇ ତନୁକୁ ମୋର । ଜାଡ଼ରେ ଜାଡ଼େ ନ ଦଶଇ ଘର
ଜଡ଼ିଲେ ନରଖେ ହାର ଯେ
ବାଡ଼ରେ ଏମନ୍ତେ କରଇ ତାଡ଼ରେ ଦେଲା ମୋତେ ରାମାବର ଯେ । ୨୧

୫୯ ଛାନ୍ଦ, ପ୍ରେମ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି

ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ "ପ୍ରୀଢ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି" ॥ ୯୮ ॥ରେ ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣିର ବିଷୟବସ୍ତୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ତାହାର ଆଲୋଚନା ଆନାବଶ୍ୟକ ।

---

୯୮ ॥ ପ୍ରୀଢଚନ୍ଦ୍ରାମଣି- ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପାଦରେ ରଚିତ ॥ ୯୯ ॥ ଚକ୍ରପାଣି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ "କୃଷ୍ଣ ବିଳାସ" ॥ ୧୦୦ ॥ କାବ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାବିଳାସ ମୂଳକ ହେଲେହେଁ ଏଥିରେ ନୂତନତ୍ୱ କିଛି ନାହିଁ । ଏହା ଅଧିକାଂଶତଃ ଯୁଗଳରସାମୃତ ଲହରୀ ଓ ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟଟି ମାତ୍ର ୨୧ ଛାନ୍ଦ ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ, ଏଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନକୁ ଗ୍ରନ୍ଥିତ କରାଯାଇଅଛି । ରାଧାଙ୍କର ବୃନ୍ଦାବନ ଭ୍ରମଣ ସମୟରେ ଲତା ଅନ୍ତରାଳରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧା-ରୂପ ଦର୍ଶନ ଓ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ପଦଚିହ୍ନ ଦର୍ଶନ ଦ୍ୱାରା ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବରାଗ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚିତ୍ରପଟ ଦର୍ଶନ, ସ୍ୱପ୍ନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁରଲୀ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣରେ ରାଧାଙ୍କ ମନରେ କୃଷ୍ଣ ମିଳନ-ଉତ୍କଣ୍ଠାକୁ ବୃଦ୍ଧି କରିଛି । ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କର ଆକୁଳତାକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଗରେ ନିବେଦନ କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ଏକ ପତ୍ର ଆଣିଛି । ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପତ୍ର ବିନିମୟ ହୋଇଛି । ଏହାପରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣକୁ ଅଭିସାରିକା ବେଶରେ ଯାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ରାସକ୍ରୀଡ଼ା କରିଛନ୍ତି ଓ ପ୍ରଭାତରେ ଫେରି ଆସିଛନ୍ତି । ୨୭ ଛାନ୍ଦରେ ରାଧାଙ୍କର ଅଭିମାନିନୀ ରୂପର ପରିଚୟ ଦିଆଯାଇଛି । କୃଷ୍ଣ ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କ ସହିତ ବସନ୍ତ ଖେଳରେ ଉନ୍ମତ୍ତ ରହି ରାଧାଙ୍କୁ ଅବହେଳା କରିବାରୁ ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଅଭିମାନ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚାଟୁ ଓ ରାଧାଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ ଉକ୍ତ ଛାନ୍ଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କାବ୍ୟର ନବମ ଛାନ୍ଦରୁ ଊନବିଂଶ ଛାନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ସୀମିତ କରାଯାଇଥିବା ହେତୁ, ଏଥିରେ ରାଧାଚରିତ୍ରର ବିସ୍ତୃତ ରୂପାୟନ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ରାଧାଙ୍କର ପୂର୍ବରାଗ, ପତ୍ରଲିଖନ ଅଭିସାରିକା ବେଶ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ରାସକ୍ରୀଡ଼ା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ରୀତି ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଥାକୁ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶାରେ କୃଷ୍ଣକେନ୍ଦ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ବହୁଳ ପ୍ରସାର ଓ ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନଙ୍କର ସରସ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ରଚନାଦି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବି ମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ତେଣୁ କେତେକ କବି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିବିଧ ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

---

୯୯ ॥ [illegible] ଇତିହାସ-୨୨୫ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୧୦୦ ॥ କୃଷ୍ଣବିଳାସ— ଚକ୍ରପାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା ORMS/188
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ବିପ୍ର ଭାଗୀରଥିଙ୍କ ରଚିତ ବ୍ରଜବଧୂ ବିରହ, ବାଟିଭେଟି ଓ ନୂପୁର ହରଣ ଏ ଧରଣର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାବ୍ୟ । କବି ଶୈବୋଦ୍ଧବର ପୁରାଣର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ॥ ୧୦୧ ॥ ୧୭୯୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଶେଷ କରିଥିବାରୁ, କବିଙ୍କ ସମୟକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗ ଓ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଭାଗ ମଧ୍ୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ ।

“ବ୍ରଜବଧୂ ବିରହ” ॥ ୧୦୨ ॥ରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିବିଧ କେଳି କୌତୁକ ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ବାର ଛାନ୍ଦ ବିଶିଷ୍ଟ ଓ ‘ବ’ ଅନୁପ୍ରାସରେ ଲିଖିତ । କୃଷ୍ଣ ମଥୁରାକୁ ଚାଲି ଯିବାପରେ ଗୋପୀମାନେ ବିରହାତୁରା ହୋଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ସେମାନଙ୍କର ବିଗତ କେଳି ସୁଖକୁ ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ରାଧା ମଧ୍ୟ ନିଜର ସୁଖାନୁଭୂତିକୁ ମନେ ପକାଇଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ କିପରି ବିଭିନ୍ନ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କ ସଙ୍ଗ ସୁଖଲାଭ କରିବାକୁ ଆସନ୍ତି ତାହାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏଠାରେ ଦିଆଯାଇଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି— କୃତ୍ରିମ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କ ଲାଗି ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା କରିବା, ଶବରୁଣୀ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କୁ ବସନ୍ତ ପକ୍ଷୀ ବିକିବା, ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ନିଶାର୍ଦ୍ଧରେ ରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଭ୍ରମରେ ରାଧାଂକ ନଣନ୍ଦର ସ୍ତନରେ ହାତ ପକାଇବା ଓ ନଣନ୍ଦର ଚିତ୍କାର ହେତୁ ପଳାୟନ କରିବା, ବଣିଆ ରୂପରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଅଳଙ୍କାର ବିକିବା, କାଚରା ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କୁ କାଚ ପିନ୍ଧାଇ ଦେବା, ନାପିତୁଣୀ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଜାନୁରେ ବସାଇ ଅଳତା ଲଗାଇ ଦେବାବେଳେ ନିଜ ନାମ ଲେଖିଦେବା, ମାଲୁଣୀ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଫୁଲ ବିକିବା, ପାଟରାଣୀ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କୁ ବେଣୀ ଝୁମ୍ପା ଲଗାଇ ଦେଉଦେଉ ଚୁମ୍ବନ ଦେବା ଓ ଶାଶୁ ବୁଢ଼ୀ ଆସିବା ହେତୁ ପଳାୟନ କରିବୀ, ଯୋଗୀ ବେଶରେ ରାଧାଂକ ହାତରୁ ଭିକ୍ଷା ନେବା, ଗାୟେଣୀ ବେଶରେ ରାଧାଂକ ପୁରରେ ଗୀତ ଗାଇବା ଓ ବୃନ୍ଦାବନରେ ରାଧା ଫୁଲ ତୋଳିଲା ବେଳେ କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କ ପାଦଧରି ରତିଭିକ୍ଷା କରିବା ଇତ୍ୟାଦି । ରାଧାଙ୍କର କୃତ୍ରିମ ପ୍ରାଣତାକୁ ପ୍ରକାଶ କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

---

୧୦୧ ॥ ଖୁର୍ଦ୍ଧା ଇତିହାସ— ପୃ ୨୨୯ରୁ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୧୦୨ ॥ ବ୍ରଜବଧୂ ବିରହ— ବିପ୍ର ଭାଗୀରଥୀ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/692
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ବିସ୍ମରି ନୁହଇ ମାନସୁ ତାଙ୍କ ସକଳ କଥା
ବାଜିଲେ କୁନ୍ତ ହୃଦସ୍ଥଳେ ଯେହ୍ନେ ନ ଛୁଟେ ବ୍ୟଥା

× × ×

ବିନୋଦିଆ ମୁଖ ଚନ୍ଦ୍ରମା କେବେ ଦର୍ଶନ ହେବ
ବିକର୍ମ ବଶରୁ ଆମ୍ଭର ଏହା କଲ ଦଇବ

“ବାଟି ଭେଟ” ॥ ୧୦୩ ॥ର କଥାବସ୍ତୁ ହେଉଛି—ରାଧା ବୃନ୍ଦାବନରେ ଏକାକିନୀ ହୋଇ ଫୁଲ ତୋଳୁଥିଲାବେଳେ, କୃଷ୍ଣ ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚି ରାଧାଙ୍କୁ ରତି ଭିକ୍ଷା କଲେ । ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆକଟ କରି କହିଲେ— ମୁଁ କୁଳ ଯୁବତୀ, ମୋତେ ଏପରି କହିବା ଅନୁଚିତ । ତୋର ଏ ମନ୍ଦ ଆଚରଣ ବିଷୟ ମୁଁ ଯଶୋଦାଙ୍କୁ କହିଦେବି । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ବାରଣ ନ ମାନି ରାଧାଂକ ଅଞ୍ଚଳ ଧରି କୁଞ୍ଜକୁ ନେବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରୁଥିଲାବେଳେ ଯଶୋଦା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଖୋଜି ଖୋଜି ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଗଲେ । କୃଷ୍ଣ ହଠାତ୍ ନିଜର କଥାଭଙ୍ଗୀ ବଦଳାଇ ଦେଇ ଯଶୋଦାଙ୍କୁ କହିଲେ ରାଧା ମୋର ବାଟିକୁ ଲୁଚାଇ ରଖିଛି ମାଗିଲେ ଦେଉ ନାହିଁ । ରାଧା ଯଶୋଦାଙ୍କ ଆଗରେ ଛଳନା କରି କହିଲେ—କୃଷ୍ଣ ଉଚ୍ଚ ଗଛରେ ଚଢ଼ିଥିଲା, ମୁଁ ତୁମକୁ ଏହା କହିଦେବାର ଧମକ ଦେବାରୁ, ସେ ମୋ ଲୁଗା ଧରି ଟାଣୁଛି । କୃଷ୍ଣ ରାଧା ଲୁଗା ଝାଡ଼ି ଦେଖାଇବାକୁ ଜିଦ୍ ଧରିଲେ । ରାଧା ଲୁଗା ଝାଡ଼ି ଦେବାରୁ କୃ ଲୁଗାରୁ ବାଟିଟି କୃଷ୍ଣଂକ ମାୟାରେ ବାହାରିଲା । ରାଧା ଲଜ୍ଜିତା ହେଲେ । କୃଷ୍ଣ ପୁଣି ଅଭିଯୋଗ କଲେ— ରାଧା ତା'ର ଝୁଙ୍ଗଡ଼ାରେ ମୋ ବଂଶୀଟିକୁ ଲୁଚାଇଛି । ସତକୁ ସତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମାୟାରେ ରାଧାଂକ ଝୁଙ୍ଗଡ଼ାରୁ ବଂଶୀଟି ବାହାରିଲା । ଯଶୋଦା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନେଇ ଘରକୁ ଘୁରିଗଲେ ।

“ନୂପୁର ହରଣ” ॥ ୧୦୪ ॥ର ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଉଛି— ରାଧା ଯମୁନାକୁ ଜଳ ଆଣିବାକୁ ଗଲାବେଳେ କୃଷ୍ଣ ପଥ ଓଗାଳି ରତିଭିକ୍ଷା କଲେ । ରାଧା ବହୁତ ଅନୁନୟ ବିନୟ ହୋଇ କହିବାରୁ କୃଷ୍ଣ ପଥ ଛାଡ଼ିଦେଲେ କିନ୍ତୁ ରାଧା ଯମୁ-

---

୧୦୩ ॥ ବାଟି ଭେଟ-- ବିପ୍ର ଭଗୀରଥୀ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/692
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୦୪ ॥ ନୂପୁର ହରଣ— ବିପ୍ର ଭଗୀରଥୀ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/692
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ନାହେଲ ଯମୁନା ଜଳ ଆଣିଲାବେଳେ, ମାୟାବଳେ ରାଧାଂକ ପାଦରୁ ନୂପୁର ହରଣ କରିନେଲେ । ପାଦରେ ନୂପୁର ନ ଦେଖି ରାଧା ଶାଶୁଙ୍କ ତାଡ଼ନା ଭୟରେ ଅଧୀର ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । କୃଷ୍ଣ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ, ରାଧା ଯଦି ତାଙ୍କୁ ସବୁଦିନେ ପ୍ରେମ ଧନରେ ବାନ୍ଧି ରଖିବେ, ତେବେ ସେ ନୂପୁର ଖୋଜି ଦେବେ । ରାଧା ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ରାଜି ହେବାରୁ କୃଷ୍ଣ ଜଳରୁ ନୂପୁର ଆଣି ରାଧାଙ୍କ ପାଦରେ ପିନ୍ଧାଇ ଦେଲେ ।

"ବିରହ ତରଙ୍ଗ" ॥ ୧୦୫ ॥ ନାମକ କ୍ଷୁଦ୍ର କାବ୍ୟରେ, ମଥୁରାସ୍ଥିତ କୃଷ୍ଣଂକ ବିରହ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ଅଧୀରା ହୋଇଥିବା ରାଧା ସମେତ ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କର ଚିତ୍ର ଦିଆଯାଇଛି । ଏହା ପାଞ୍ଚ ଛାନ୍ଦ ବିଶିଷ୍ଟ ଏବଂ ଶିଶୁ ବସନ୍ତ ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ । ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନଙ୍କ ସହିତ ରାଧା ବିରହ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ବ୍ୟଥିତା ହୋଇଥିବାବେଳେ ଏକ ହଂସ ଆସି ପହଞ୍ଚିବାରୁ ରାଧା ହଂସକୁ [illegible] ନିଜର କରୁଣ ଅବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ତାହା ଜଣାଇଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ରାଧା ବିରହରେ ପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ଉଦ୍ଧବଙ୍କୁ ଗୋପକୁ ପଠାଇଛନ୍ତି । ଉଦ୍ଧବ ରାଧା ଓ ଗୋପୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରବୋଧନା ଓ କୃଷ୍ଣ ନିକଟରେ ଆସିବାର ଭରସାଦେଇ ଫେରି ଯାଇଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ କବି ନିଜର ପରିଚୟ କିମ୍ବା ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାର ସମୟ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପସ୍ଥାପନା ଭଙ୍ଗୀରୁ ଏହା ପ୍ରାୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ରଚନା ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟର ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପ୍ରେମ ପରଶୋର ମନ୍ତ୍ର ମାଗିବା ବିଷୟ ଲେଖା ଯାଇଛି— (କହିବ ବିନୟୀ ହୋଇ ମାଗିବନ୍ତି ପ୍ରେମ ପାରୋଶବା ମନ୍ତ୍ରିକା,- ୪ର୍ଥ ଛାନ୍ଦ) । ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣିରେ ଏ ଧରଣର ବର୍ଣ୍ଣନା (ବେଗେ କହ କାନ୍ତ, ପ୍ରୀତି ପାରୋଶ ମନ୍ତ୍ରର ଅଛି ନା— ୩୯ ଛାନ୍ଦ ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି) ଥିବାରୁ ଏହା ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିବା ସମ୍ଭବପର ।

ଶ୍ରୀ ହର ଚରଣ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ "କୃଷ୍ଣଲୀଳା" ॥ ୧୦୬ ॥ କାବ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଂକର ମଧ୍ୟାହ୍ନଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ । କେବଳ ଗତାନୁଗତିକତା ରହିଛି ।

---

୧୦୫ ॥ ବିରହ ତରଙ୍ଗ— ଶିଶୁ ବସନ୍ତ ଦାସ
୧୯୦୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କଟକ ସଦଯୋଗ ସମିତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୧୦୬ ॥ କୃଷ୍ଣଲୀଳା— ଶ୍ରୀ ହର ଚରଣ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/998
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ

କୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କ ଭଣିତାରେ ମିଳୁଥିବା "ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଗୁପତ ରହାସ" ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୧୦୭ ॥ ରେ—ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ଉପଦେଶରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ରାଧାଙ୍କର ପାକ ପ୍ରସ୍ତୁତ, ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ରାଧାଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ଅବସରରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ, ରାତ୍ରି ମିଳନ ଲାଗି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କୁ ଇଙ୍ଗିତ ପ୍ରଦାନ, ରାତ୍ରିରେ କୁଞ୍ଜରେ ଉଭୟଙ୍କର ରତିକେଳି ଓ ଶେଷ ରାତ୍ରିରୁ ଉଭୟଂକର କୁଞ୍ଜରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ ବିଷୟ ସଂକ୍ଷେପରେ ଗତାନୁଗତିକ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣନା-ବାହୁଲ୍ୟ ବା ଆଳଙ୍କାରିକ ଛଟା ନାହିଁ ।

କୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କ ନାମରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ॥ ୧୦୮ ॥ ଗ୍ରନ୍ଥ "ବଂଶୀ ଚୋରି" ମଧ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଉଛି— ଦିନେ ରାଧା ଯମୁନାକୁ ଜଳ ଆଣି ଯାଉଥିବାବେଳେ, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କଦମ୍ବ ମୂଳରେ ଶୋଇଥିବା ଦେଖି ବଂଶୀଟିକୁ ସୀମ ସ୍ଥାନରୁ ଚୋରି କରି ନେଲେ । କୃଷ୍ଣ ନିଦ୍ରାରୁ ଉଠି ବଂଶୀକୁ ନ ପାଇ ରାଧାଙ୍କୁ ବଂଶୀର ବୃତ୍ତାନ୍ତ ପଚାରିଲେ । ରାଧା ବଂଶୀ ବିଷୟ ଜାଣି ନାହାନ୍ତି ବୋଲି କହିବାରୁ, କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଲୁଗା ଝାଡ଼ିବାକୁ କହିଲେ । ରାଧା ଲୁଗାକୁ ଝାଡ଼ିଦେଲେ । ବଂଶୀଟି ଖସି ପଡ଼ିଲା ରାଧା ଲଜ୍ଜିତା ହେଲେ । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ସ୍ନେହରେ କୋଳକରି ଚୁମ୍ବନ ଦେଲେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥରେ କବିଙ୍କର ପରିଚୟ ବା ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମୟ ନାହିଁ । ତେବେ ସେ ଯେ ରସ କଲ୍ଲୋଳ କାର ଦୀନକୃଷ୍ଣ ନୁହନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କ ରଚନାରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ବିପ୍ର ନରହରି ଦାସଙ୍କର "ବଂଶୀ ହରଣ" ॥୧୦୯॥ କାବ୍ୟରେ ରାଧାଂକର ବଂଶୀ ଚୋରି ପ୍ରସଙ୍ଗଟିକୁ ରସଗର୍ଭକ ଭାବରେ ପରିବେଷଣ କରାଯାଇଅଛି । ଦିନେ ରାଧା ଓ ଗୋପୀମାନେ କୃଷ୍ଣଂକ ସହିତ ରତିଲୀଳା ସାରି କୁଞ୍ଜରେ ନିଦ୍ରା ଯାଉଥିବାବେଳେ ରାଧାଙ୍କର ନିଦ୍ରା ଆଗ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସେ କୃଷ୍ଣଂକର ବଂଶୀଟିକୁ କୃଷ୍ଣଂକ ମୁଣ୍ଡତଳୁ ନେଇ କୁଞ୍ଜରୁ ବାହାରି ଗଲେ ।

---

୧୦୭ ॥ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଗୁପତ ରାହାସ— କୃଷ୍ଣ ଦାସ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି

୧୦୮ ॥ ବଂଶୀ ଚୋରି— କୃଷ୍ଣଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/1441
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୦୯ ॥ ବଂଶୀ ହରଣ— ବିପ୍ର ନରହରି ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/692 (c;
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଶୁଆ ଏହାଦେଖି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଡାକିଲା । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିଦ୍ରା ଭାଙ୍ଗିଲା ନାହିଁ । ରାଧା ବଂଶୀଟିକୁ ନେଇ ଲଳିତାଙ୍କୁ ଦେଲେ । ଲଳିତା ଓ ଚମ୍ପକଲତା ଆଦି ସଖୀମାନେ ବଂଶୀର ଦୁର୍ଗୁଣମାନ ଆଲୋଚନା କଲେ । ବଂଶୀଟିକୁ ଘଞ୍ଚଲତାରେ ଲୁଚାଇ ଦେଇ ପଳାଇ ଯିବାକୁ ରାଧା ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । ପାଟଶୀଲ ଶୁଆ ଏ କଥା ଶୁଣିପାରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଡାକି କହିଦେଲା । କୃଷ୍ଣ ଶୀଘ୍ର କୁଞ୍ଜରୁ ବାହାରି ଯାଇ ରାଧାଙ୍କୁ ଖୋଜିଲେ । ବାଟରେ ରାଧାଙ୍କର ସଖୀମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ହାବୁଡ଼ରେ ପଡ଼ିଗଲେ । କୃଷ୍ଣ କାହାର କାଞ୍ଚୋଳା ଖୋଲି, କାହାର ନୀବିବନ୍ଧ ଖୋଲି ଓ କାହାର ବସନ ଟେକି ବଂଶୀକୁ ଖୋଜିବାରେ ଲାଗିଲେ । ରାଧା କହିଲେ ବଂଶୀ ବିଷୟ ଆମେ ଜାଣିନାହୁଁ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ସଖୀମାନେ ବଂଶୀକୁ ନେଇଥିବେ । ରାଧାଙ୍କ ଉତ୍ତରରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ହୋଇ କୃଷ୍ଣ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଲୁଗା ଖୋଲି ପ୍ରମାଣ ଦେବାକୁ କହିଲେ । ରାଧା ପରିହାସ କରି କହିଲେ ହେ କୃଷ୍ଣ, ତୁମେ ଗୋଠରେ ବଢ଼ିଥିବା ହେତୁ ତୁମର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ । ଦିନବେଳେ ତୁମେ ପର ନାରୀମାନଙ୍କୁ ରମଣ କର । ତୁମର ପାପପୁଣ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ନଥାଏ । ନୀଚ ଲୋକମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ବାସ କରିବା ହେତୁ ତୁମେ ଭଦ୍ର ବ୍ୟବହାର ଜାଣିନାହିଁ ।

ରାଧା ନିଜର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷତାର ପ୍ରମାଣ ଦେବାକୁ ଯାଇ ନିୟମ କରି କହିଲେ— ମୁଁ ଧର୍ମ ଦେବତାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷୀ କରି କହୁଛି, ମୁଁ ଯଦି ବଂଶୀ ଛୁଇଁଥିବି, ମୋର ନଣନ୍ଦ ପଡ଼ିମରିବ, ଶାଶୂ କଳଙ୍କ ହେବ, ଶ୍ୱଶୁର ବଧିର ହେବ ଓ ସ୍ୱାମୀ ଗୋଷ୍ଠରୁ ଫେରିବ ନାହିଁ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା, ଏହା ଭିତରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣପ୍ରାଣତା ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରାରେ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ହୋଇଛି ।

କୃଷ୍ଣ ବଂଶୀ ଫେରାଇ ଦେବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ସହସ୍ର ଚୁମ୍ବନ ଲାଞ୍ଚ ଯାଚିବାରୁ ବଂଶୀଟି ପୁନର୍ବାର ଫେରି ପାଇଲେ । ଉକ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଧ୍ୟାହ୍ନଲୀଳା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ନକଲ ୧୨୬୨ ସାଲ ବା ୧୮୫୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଶେଷ ହୋଇଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

"ଯେ ବୈଂଶୀହରଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖା ସମାପ୍ତହେଲା ଧନୁ ୨୮ ଦିନ × × ବାର ଦୁଇଘଡ଼ି ପରେ, ଲେଖିତଂ ବନମାଳୀ ଦେବ ଶର୍ମାରଂ । ସନ ୧୨୬୨ ସାଲେ" । ତେଣୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମୟକୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇପାରେ ।

ଦୀନ ହରିଙ୍କ ଭଣିତାରେ ମିଳୁଥିବା 'ଦଧିମନ୍ଥନ ନାବକେଳି' ॥୧୧୦॥ରେ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନାବକେଳି ଘଟଣାଟି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ତାହାର ପୁନରାବୃତ୍ତି କରାଗଲାନାହିଁ, ଶ୍ରୀହରିଚରଣ ଦାଶ 'କୃଷ୍ଣଲୀଳା' ନାମକ କାବ୍ୟ ଲେଖିଥିବା ବିଷୟ ପୂର୍ବରୁ ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଛି । ଦୀନ ହରି ସମ୍ଭବତଃ ସେହି ହରିଚରଣ ଦାସ ଅଟନ୍ତି ।

ଗଜପତି ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ରଚିତ "କୃଷ୍ଣ ଅଭିଳାଷ" ॥ ୧୧୧ ॥ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାଙ୍କର କଳହାନ୍ତରିତା ରୂପର ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇଛି । ଏ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ ଭୋଇ ବଂଶର ଦ୍ୱିତୀୟ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ (୧୭୯୮-୧୮୧୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) ଅଟନ୍ତି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଉଛି ଦିନେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ପୁରକୁ ଆସିବାପାଇଁ ସଙ୍କେତ ଦେଇ ରାତ୍ରି ଶେଷରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ନାରୀ ସମ୍ଭୋଗ ଚିହ୍ନ ଦେଖି ରାଧା ରୁଷ୍ଟା ହୋଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖଟେକି ଚାହିଁଲେ ନାହିଁ । ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଅଭିମାନ ଓ ଅନୁରାଗର ଅଭାବ ଦେଖି କୃଷ୍ଣ ନିରାଶ ହୋଇ କୁଞ୍ଜକୁ ଫେରିଗଲେ ।

କୃଷ୍ଣ ଚାଲିଗଲା ପରେ ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଅନୁତାପ ମିଶ୍ରିତ ବିରହ ଜ୍ୱାଳା ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ।

> ଯାଇ ପଲଙ୍କ ଉପରେ ବସିଲା । ଖେଦ ସମୁଦ୍ରେ ବିବେକ ଲସିଲା ।
> ଖସି ପଡୁଛି ଲସିଲା କବରୀ । ଖୋସି ପାରୁନାହିଁ ତା କୃଶୋଦରୀ ।
> କି କି ପ୍ରକାରେ ହୋଇଅଛି ମତି । କ୍ଷଣ କ୍ଷଣକେ ଆନ ଆନ ରୀତି ।
> ଅତି ଅଶକତ ହୋଇ ଅବଳା । କଣ୍ଠୁ ଥୋଇଲା କାଢ଼ି ମୋତିମାଳା ।
> ମଣି ଆଭରଣ ଅଙ୍ଗୁ ଉତାରି । ପାଶୋରିଲା ଶିରୀଷ କୁମାରୀ !
>
> ଦ୍ୱିତୀୟଛାନ୍ଦ

ସହଚରୀମାନେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଶୀତଳ ଉପଚାର କଲେ ସୁଦ୍ଧା କିଛି ଫଳ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ସଖୀମାନେ ରାଧାଙ୍କ ମନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ନେଇଗଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ବିରହଜ୍ୱାଳା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲା । ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ଲାଭ କରିଥିବା ବିବିଧ କେଳିସୁଖକୁ ସ୍ମରଣ କରି ଅଧିକ ବ୍ୟଥିତା ହେଲେ ଓ

---

୧୧୦ ॥ ଦଧି ମନ୍ଥନ ନାବକେଳି— ଦୀନ ହରି, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/317
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୧୧ ॥ କୃଷ୍ଣ ଅଭିଳାଷ— ଗଜପତି ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/28
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ନିଜର ଅପରାଧ ଲାଗି ଅନୁତାପରେ ଦଗ୍ଧା ହେଲେ । ସଖୀମାନଙ୍କର ଉପଚାର ପ୍ରୟୋଗ ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହେବାରୁ ଦୂତୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଗରେ ରାଧାଙ୍କ ଦୁଃଖ ଜଣାଇ ରାଧାଙ୍କୁ ଅଭିସାରିକା ବେଶରେ କୁଞ୍ଜକୁ ନେଇଗଲା ଓ କୃଷ୍ଣ ସଙ୍କେତ ଗୃହକୁ ଆସି ଚାଟୁ ବାକ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କ ମାନଭଞ୍ଜନ କରି ରାଧାଙ୍କ ସହିତ କୁଞ୍ଜରେ ବିବିଧ ପ୍ରକାର ରତିକେଳି କଲେ ।

ରାଧାଙ୍କ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା, ବିରହିଣୀ ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୀତଳ ଉପଚାର ପ୍ରୟୋଗ ବର୍ଣ୍ଣନା, ଅଭିସାରିକା ବେଶ ବର୍ଣ୍ଣନା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚାଟୁ ଓ ରତି ସମର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ରୀତିଯୁଗୀୟ ଶୈଳୀ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ ନାୟିକା ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିବିଧ ପ୍ରେମଲୀଳା ସାଧାରଣ ପାଠକ ପାଇଁ ଯେପରି ରସସିକ୍ତ ଥିଲା ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସେପରି ପରମ ପବିତ୍ର ଥିଲା । ଯାହାକିଛି ଏ ଧରଣର ବିବିଧ କଥା ଗୋସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଥିଲା ଓ ଲୋକ ମୁଖରେ ଥିଲା ତାକୁ ଏକତ୍ରିତ କରି କବି ହରିବଂଶରାୟ ''ପ୍ରେମ କଳ୍ପଲତା' ॥ ୧୧୬ ॥ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । କବି ଏହାକୁ ସାତଟି ପଲ୍ଲବରେ ବିଭାଗ କରିଛନ୍ତି । ସପ୍ତମ ପଲ୍ଲବକୁ ସେ ୧୬୧୮ ଶକାବ୍ଦରେ ବା ୧୬୯୬ ଖ୍ରୀ:ରେ ଶେଷ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । କବି ହରିବଂଶ ରାୟ ଜଗତ୍ସିଂହପୁରର ସୁଜଙ୍ଗ ଗ୍ରାମରେ ଏକ ଆଭିଜାତ୍ୟଭରା କରଣ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମନ୍ଦିର ଏବେ ବି ତାଙ୍କ ଗ୍ରାମରେ ଆକର୍ଷଣୀୟ ସ୍ଥାନ ହୋଇ ରହିଛି ।

ସମଗ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉଦ୍ଧବ ଓ ତୃଙ୍ଗନମୀ ନାମ୍ନୀ ଗୋପୀର କଥୋପକଥନ ଛନ୍ଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଉଛି ଯେ ଏଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ କବି ଉତ୍କଟ ରତି ବିଳାସର ଚିତ୍ରଣ କରିନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ରାଧା ଚରିତ୍ର ଉପସ୍ଥାପନ କଲାବେଳେ ରୀତି ସାହିତ୍ୟର ଶୈଳୀ ଅନୁକରଣ କରିନାହାନ୍ତି । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ସର୍ବସାଧାରଣରେ ପରିଚିତ କରାଇବା ନିମିତ୍ତ କବିଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ଉଦ୍ୟମ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଅଭିନନ୍ଦନୀୟ । ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ର ସମ୍ପର୍କରେ କବିଙ୍କର ଅଭିମତ ହେଉଛି—

---

୧୧୬ ॥ ପ୍ରେମ କଳ୍ପଲତା-- ହରିବଂଶ ରାୟ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/45
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଆପଣାର ସୁଖ ଦୁଃଖ ନ ମଣନ୍ତି । ଶ୍ରୀହରି ବିନୁ ଆନ ନ ଜାଣନ୍ତି
କେତେ ହୁଅନ୍ତି ନିବେଦନ ସେ ରାଧା । ନାହିଁ ତହିଁ ନିଜ ସୁଖରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଯେ
ପ୍ରିୟବର ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ ଯେ

ଆନନ୍ଦେ ସେ କାର୍ଯ କରନ୍ତି ତାତ୍ପର୍ଯ ନିଜ ଦୁଃଖକୁ ନ ଗୃହିଁ ଯେ, ୫
ଯାହାଙ୍କ ପ୍ରେମ ତନୁ ମନ ପ୍ରାଣ । ସକଳେତ କରିଛନ୍ତି ସମର୍ପଣ

ଶ୍ୟାମ ଅନୁରାଗ ମଜ୍ଜିଛି ଚିତ୍ତେ । କଣ୍ଟକ ବ୍ୟଥା ନାହିଁ ବଜ୍ରପାତେ ଯେ
ଯେତେ ଗାଢ଼ ପ୍ରେମ ଲକ୍ଷଣ ଯେ

କେବଳ ଶ୍ରୀହରି ବ୍ୟତିରେକେ କରି ଅନ୍ୟ କଥା ଅପ୍ରମାଣ ଯେ । ୬
ଷଷ୍ଠ ଗ୍ରନ୍ଥ, ତୃତୀୟ ପଲ୍ଲବ ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବ ରାଗଜାତ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଆ କବିମାନଙ୍କର ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରିନାହାନ୍ତି । ଏଥିରେ ନାଟକୀୟତା ଓ ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିତା ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ।

ଥରେ ରାଧା ସଖୀ ଗହଣରେ ବସିଥିଲାବେଳେ ଗୋଟିଏ ଶୁକ ଉଡ଼ିଆସି କୃଷ୍ଣନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବାରୁ ରାଧାଙ୍କ ଭିତରେ ଅପୂର୍ବ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ବିକାର ଜନ୍ମହେଲା । ରାଧା ଶୁକ ମୁଖକୁ ଅପଲକ ନେତ୍ରରେ ଚାହିଁଥିଲାବେଳେ ଲଳିତା ଅକସ୍ମାତ୍ ଆସି କୃଷ୍ଣଙ୍କର କିଶୋର ବୟସ ଓ ଅପରୂପ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲା । ରାଧା ବନ୍ଧ କୁହାଣୀରେ ସାମାନ୍ୟରୁହିଁ କିଛି ଶୁଣି ନଶୁଣିଲାପରି ବସି ରହିଲେ ଓ ଶୁକକୁ କୃଷ୍ଣନାମ ପଢ଼ାଇଲେ । (ପ୍ରଥମ ପଲ୍ଲବ, ପ୍ରଥମ ଗ୍ରନ୍ଥ)

ଆଉ ଥରେ କୃଷ୍ଣ ସୁବଳ ଓ ମଧୁମଙ୍ଗଳ ସାଙ୍ଗରେ ଗୋପପୁରରେ ବୁଲୁବୁଲୁ ଗବାକ୍ଷ ପାଖରେ ବସିଥିବା ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖି ଦେଲେ ଓ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଚାଲିଗଲେ । ରାଧା ମଧ୍ୟ ଚମତ୍କୃତ ଓ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଗବାକ୍ଷ ପାଖରୁ ଦୂରେଇଗଲେ ଏବଂ ଭାବିଲେ ଲଳିତା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଯାହା କହୁଥିଲେ ତାହା ସତ୍ୟ ।

ଏହି ଦୁଇଟି ପରିସ୍ଥିତି ରାଜାଙ୍କ ଅନ୍ତରେ ପ୍ରଗାଢ଼ କୃଷ୍ଣାନୁରକ୍ତି ସୃଷ୍ଟି କଲା । ସେ ଥରେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଚାହିଁ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଲୋକ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ଯାହାର ଭାବାର୍ଥ ହେଉଛି, "ମୁଁ ଯେଉଁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ଗବାକ୍ଷ ଦ୍ୱାରରେ ଦେଖିଲି, ସେ ମୋ ନେତ୍ର ପଥଦେଇ ହୃଦୟରେ ପଶିଗଲେ । ମୁଁ ଯେଉଁ ଆଡ଼େ ଚାହିଁଲେ ସେହି ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଦେଖୁଛି । ସବୁଆଡ଼େ ତାଙ୍କର କଥା ଶୁଣୁଛି ।

ମୁଁ ଅନ୍ତଃପୁର ବାସିନୀ, ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବି ବା କିପରି ? ନ ଦେଖିବି ଭାବିଲେ ମନେ ରହୁନାହିଁ । ଯାହା ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ଜନ୍ମିଛି ସେ ଦୁର୍ଲଭ । ମୋର କୁଳଲଜ୍ଜ ଅଛି । ଗୁରୁଜନ ବଚନ ବିଷତୁଲ୍ୟ କଷ୍ଟପ୍ରଦ । ଏଥିରେ ସୁଖ କେଉଁଠୁ ଆସିବ । ଏକେ ପରବଶ, ଦ୍ୱିତୀୟରେ କୁଳୀନ ବଂଶର କନ୍ୟା । ଏ ଅନୁରାଗକୁ ଛାଡ଼ିଲେ ଯାଉନାହିଁ । ଏଥିଲାଗି ମୁଁ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବି ।” (ପ୍ରଥମ ପଲ୍ଲବ, ତୃତୀୟ ଗୁଚ୍ଛ)

ପଞ୍ଜୁରୀ ଭିତରେ ଥିବା ଶୁଆ ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ଶ୍ଳୋକଟି ଶୁଣି କଣ୍ଠସ୍ଥ କରିଦେଲା ଏବଂ ଥରେ କୌଶଳ କରି ପଞ୍ଜୁରୀରୁ ବାହାରି ଯାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ହାତ ଉପରେ ବସି ଶ୍ଳୋକଟି ପଢ଼ିଦେଲା । ମଧୁରିକା ନାମକ ସଖୀଠାରୁ ଶୁଆଟିର ପରିଚୟ ପାଇ କୃଷ୍ଣ ଗୋଟିଏ ପାଲଟା ଶ୍ଳୋକ ଶୁଆକୁ ଶିଖାଇ ଦେଲେ । ତାର ମର୍ମାର୍ଥ ହେଉଛି— “ମୋର ଭୋଜନ, ଶୟନ ଓ ସଖା ସଙ୍ଗ ସୁଖ ନାହିଁ । ସଦନରେ ମୋର ମନ ନାହିଁ । ବନରେ ଯାଇ ମୁରଲୀ ବଜାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛାନାହିଁ । ଗୋଚାରଣରେ ଆଗ୍ରହ ନାହିଁ । ତୁମ ଦର୍ଶନ ପାଇଁ ନେତ୍ର ଉତ୍ସୁକ । ଏବେ ଦୁହେଁ ଗାଢ଼ ପ୍ରେମରେ ପ୍ଲାବିତ । ଶୁକ ମୁଖରୁ ତୁମ ସନ୍ଦେଶ ପାଇ ଆନନ୍ଦିତ । ଆମର କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣହେବ । ତୁମେ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ହରାଅ ନାହିଁ ।”

(ପ୍ରଥମ ପଲ୍ଲବ, ତୃତୀୟ ଗୁଚ୍ଛ)

ଏହାପରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜନ୍ମୋତ୍ସବରେ ରାଧା ଶାଶୁ ନଣନ୍ଦଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଆସିଥିଲାବେଳେ, ଶୁକ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ହାତରୁ ଉଡ଼ିଯାଇ ରାଧାଙ୍କ ପାଦତଳେ ପଡ଼ି ଉଭୟଙ୍କୁ ପରିଚିତ କରାଇ ଦେଲା । ଉଭୟ ଶୁକର ଗତି କଳ୍ପନା କରୁ କରୁ ଚକ୍ଷୁ ମିଳନ ଦ୍ୱାରା ନିଜ ନିଜର ଭାବ ବିନିମୟ କରି ଦେଲେ । (ପ୍ରଥ ପଲ୍ଲବ, ପଞ୍ଚମ ଗୁଚ୍ଛ)

ଶୁକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଂକ ନିକଟକୁ ଫୁଲମାଳ ପ୍ରେରଣ ଓ ରାଧାଂକର ଫୁଲମାଳ ଗ୍ରହଣ ଭିତରେ ପୂର୍ବଭାବ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଗଲା । ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭିତରେ ପ୍ରେମର ଉଦ୍ରେକ, ପ୍ରେମ ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ କବି ପୂର୍ବ ପରମ୍ପରାକୁ (ପଦଚିହ୍ନ ଦର୍ଶନ, ନାମ ଶ୍ରବଣ, ଚିତ୍ରପଟ ଦର୍ଶନ, ସ୍ୱପ୍ନ ମିଳନ ଓ ବଂଶୀ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣ ଆଦି) ଭଙ୍ଗ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଅଯଥା ବିଳମ୍ବକୁ ଯେପରି ପରିହାର କରିଛନ୍ତି, ସେହିପରି ସୂକ୍ଷ୍ମ କଳା ବୋଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ରାଧାଙ୍କର ଛଳନାମୟ କୃଷ୍ଣ ବିମୁଖତା ନାହିଁ ବା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉତ୍କଟ କାମୁକ ଭାବ ନାହିଁ । କବି କେଉଁଠୁ ଏ ଭାବଧାରା ଗ୍ରହଣ କଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ପଛରେ କବିଙ୍କର ରାଧା ଚରିତ୍ର ଉନ୍ମୋଚନ ନିମିତ୍ତ ଥିବା ଆନ୍ତରିକ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଅନୁଧ୍ୟାନ ଯୋଗ୍ୟ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା ଚରିତ୍ର ମୂଲ୍ୟାୟନ ପାଇଁ

ଏହାକୁ ଉପେକ୍ଷା କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ରାଧାଙ୍କର ପାକ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଓ ପରିବେଷଣ, ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ରାଧାଂକର ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା ନିମିତ୍ତ ବୃନ୍ଦାବନ ଯାତ୍ରା ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଶରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ଆଦି ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ କବି ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରାକୁ ରକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି ।

ପାକ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ଅବକାଶରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ ସୁଯୋଗକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବାପାଇଁ, ଜଟିଲା ଓ କୁଟିଲା ରାଧାଙ୍କୁ ଏ ସବୁ ବାରଣ କରିଦେଲେ । ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ତାହା ଦାରୁଣ ଆଘାତ ଦେଲା । ସେ ମୂର୍ଚ୍ଛିତା ହୋଇଗଲେ । ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେବାର ସୁଯୋଗକୁ ପୁନଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ଦୁଇଟି କୌଶଳ ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ । ସେ ଦୁଇଟି କୌଶଳ ସହସ୍ର ଧାର କୁମ୍ଭରେ ଜଳ ଆନୟନ ପ୍ରସଙ୍ଗ (ଦ୍ୱିତୀୟ ପଲ୍ଲବ) ଓ ବିଦ୍ୟାବାଳୀ ପ୍ରସଙ୍ଗ (ଚତୁର୍ଥ ପଲ୍ଲବ)ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ସହସ୍ର ଧାର କୁମ୍ଭ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ— କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମୂର୍ଚ୍ଛିତାବସ୍ଥାକୁ ଭଲ କରିବା ପାଇଁ ମାୟା ସାଧୁ ରୂପରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ, ସତୀନାରୀ ଦ୍ୱାରା ସହସ୍ର ଧାର କୁମ୍ଭରେ ଆନୀତ ଜଳରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଭଲ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଦାନ, ଉକ୍ତ ପ୍ରସ୍ତାବ ଶ୍ରବଣରେ ସମସ୍ତ ଗୋପନାରୀମାନଙ୍କର ଭୟ ଓ ଅନିଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ, କୃଷ୍ଣାନୁରକ୍ତା ରାଧାଙ୍କର ଉକ୍ତ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତି ପ୍ରକାଶ ଓ ଜଳ ଆନୟନ । ଉକ୍ତ ଜଳରେ କୃଷ୍ଣଂକ ରୋଗର ଉପଶମନ ଏବଂ ସାଧୁଂକ ଦ୍ୱାରା ରାଧାଙ୍କର ସତୀତ୍ୱ ଘୋଷଣା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ରାଧାଙ୍କୁ ପାକ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା କରାଯିବା ପାଇଁ ଶାଶୁ ନଣନ୍ଦ ଆଉ ଆକଟ କରିନାହାନ୍ତି ।

ବିଦ୍ୟାବାଳୀ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ— ବିରହ ପୀଡ଼ାରେ ମୂର୍ଚ୍ଛିତା ରାଧାଙ୍କୁ ସର୍ପ ଦଂଶିତା ରୂପେ ଘୋଷଣା କରିବାକୁ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀଙ୍କର ବିଶାଖାକୁ ପରାମର୍ଶ, ରାଧାଙ୍କୁ ସର୍ପ ଦଂଶିବା ଶୁଣି ଜଟିଲା ଓ କୁଟିଲାର ବ୍ୟସ୍ତତା, କୁଟିଲା ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରଯନ୍ତ୍ର ପ୍ରବୀଣା ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗମନ, ସର୍ପ ବିଷ ହରଣ ମନ୍ତ୍ର ଜାଣିଥିବା ବିଦ୍ୟାବାଳୀକୁ ଡାକିବାକୁ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀଙ୍କର ପ୍ରସ୍ତାବ, ବିଦ୍ୟାବାଳୀ ବେଶରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଆଗମନ, ବିଦ୍ୟାବାଳୀଙ୍କ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ତାମ୍ବୁଲ ଭକ୍ଷଣରେ ରାଧାଙ୍କ ଜ୍ୱାଳାର ସାମାନ୍ୟ ଉପଶମନ, ବିଶେଷ ଚିକିତ୍ସା ପାଇଁ ବିଦ୍ୟାବାଳୀଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ନିର୍ଜ୍ଜନ ଗୃହରେ ବାସ ଓ ବିଷଧର ସର୍ପମାନଙ୍କୁ ଡାକିବାର ଅଭିନୟ, ବିଦ୍ୟାବାଳୀଙ୍କର ସର୍ପ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ, ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ଆଦେଶ

ଲାଞ୍ଛନ କରି ଜଟିଳା ପାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପାଇଁ ରାଧାଙ୍କୁ ବାରଣ କରିଥିବା ଯୋଗେ ଜଟିଳାର ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରିବାକୁ ସର୍ପର ଧମକ ପ୍ରଦାନ, ରାଧାଙ୍କୁ ପାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପାଇଁ ବାରଣ ନକରିବାକୁ ଜଟିଳାର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର କେଳି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

'ପ୍ରେମ କଳ୍ପଲତା' କାବ୍ୟର ତୃତୀୟ ପଲ୍ଲବ ଓ ଷଷ୍ଠ ପଲ୍ଲବ (୧ମ ଓ ୨ୟ ଭାଗ)ରେ ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଖଣ୍ଡିତା ଲକ୍ଷଣ ଓ ରାଧାଙ୍କର ଉଗ୍ର ମାନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଉଭୟ ସ୍ଥାନରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସମ୍ଭୋଗ ରାଧାଙ୍କ ମାନର କାରଣ ହୋଇଛି ଓ କୃଷ୍ଣ ସେଥିପାଇଁ ବହୁତ ଚେଷ୍ଟା କରି ସୁଦ୍ଧା ବିଫଳ ମନୋରଥ ହୋଇଛନ୍ତି । ଶେଷରେ ସେ କୌଶଳ ଅବଲମ୍ବନ କରି ରାଧାଙ୍କର ମାନ ଭଞ୍ଜନ କରିଛନ୍ତି ।

ରାଧାଙ୍କର ସମ୍ମାନ ରକ୍ଷା ପାଇଁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯେଉଁ ପ୍ରସଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି— କୁଟିଳାର ଖୋସାକଟା ଓ ରାଧାଙ୍କ ହସ୍ତସ୍ପର୍ଶରେ ପୁନର୍ବାର କେଶ ଲାଭ (ପଞ୍ଚମ ପଲ୍ଲବ), କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମାଦଲ ଶୁକରୂପ ଧାରଣ ଓ ରାଧାଙ୍କ କରସ୍ପର୍ଶରେ ପୂର୍ବରୂପ ଲାଭ (ପଞ୍ଚମ ପଲ୍ଲବ) ଓ ରାଧାବେଶ ଧାରଣ କରିଥିବା ସୁବଲ ପ୍ରତି ଜଟିଳାର ତାଡ଼ନା ଓ ଅପମାନ ଲାଭ । ଶେଷୋକ୍ତ କଥାଟିକୁ କବି ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ସପ୍ତମ ପଲ୍ଲବରେ ରାସଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ରାଧାଙ୍କୁ ରାସେଶ୍ୱରୀ ରୂପେ ସମ୍ମାନିତ କରାଯାଇଅଛି ।

ପ୍ରେମଶୀଳା ଓ କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟା ରାଧା ଚରିତ୍ରକୁ ଅନୁଭବ କରିବାପାଇଁ ପ୍ରେମ କଳ୍ପଲତା କାବ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ।

ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଜନ୍ମ, କୈଶୋର, ଯୌବନ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ବିରହ, ମିଳନ ଇତ୍ୟାଦିକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଏକ ବିରାଟ କାବ୍ୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ହେଉଛି ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ଦେବଙ୍କର "ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା" ॥ ୧୧୩ ॥ କାବ୍ୟ । କବି ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଗଜପତି ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ (ଖ୍ରୀ ୧୭୩୬-୧୭୭୯) ପୁତ୍ର ଏବଂ ସେ ଏ କାବ୍ୟଟିକୁ ୧୭୨୪

---

୧୧୩ ॥ ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା—ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଦେବ (ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ)
ସମ୍ପାଦନା- ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରମିଳା ମିଶ୍ର, ଉତ୍କଳୀୟ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା (ଓଡ଼ିଆ) ୧୧
ପ୍ରକାଶକ- ପର୍ଯ୍ୟଟନ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟାପାର ବିଭାଗ ନିର୍ଦ୍ଦେଶାଳୟ, ଓଡ଼ିଶା
ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ—୧୯୭୪

ଶକାବ୍ଦ ବା ୧୮୦୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଶେଷ କରିଥିଲେ । ସମଗ୍ର କାବ୍ୟଟି 'ଅ' ଆଦ୍ୟ ଅକ୍ଷରରେ ଲିଖିତ ଓ ଆଠଟି ସ୍ତବକରେ (ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତବକରେ ଆଠଟି କୁସୁମ ଅଛି) ବିଭକ୍ତ । କବି ବନେଶ୍ୱର ପଣ୍ଡିତଙ୍କଠାରୁ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାରୁ, ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରାକୁ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ କବିଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ବହୁଶାସ୍ତ୍ର ଦର୍ଶିତା ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ପରିବେଷଣ କଲାବେଳେ କବି ଏକ ଜ୍ୟୋତିର୍ଷିକ କଳ୍ପନା ଦେଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ ଏହା ଅନନ୍ୟ ପୂର୍ବ । ଏହା ଶ୍ଳେଷାଲଙ୍କାରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାରୁ ସହଜ ବୋଧ ନୁହେଁ । ଉକ୍ତ କଳ୍ପନାଟି ହେଉଛି— ଗୋଲୋକରେ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ବୃଷ ରାଶିରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛନ୍ତି । ରାଧା ବିଛା ରାଶିରେ ସୁଶୋଭିତା ହୋଇଛନ୍ତି । ଚିତ୍ରା, ବିଶାଖା ଓ ଧନିଷ୍ଠା ତାଂକ ପାଖରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛନ୍ତି । ସେ କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଲିଙ୍ଗିତା ହୋଇଛନ୍ତି । (ପ୍ରଥମ ସ୍ତବକ, ପ୍ରଥମ କୁସୁମ, ୧ରୁ ୪ ପଦ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ।

ଉକ୍ତ କଳ୍ପନାର ଜ୍ୟୋତିର୍ଷିକ ଟିପ୍ପଣୀ ଓ ଯୁକ୍ତି ଯୁକ୍ତତା ହେଉଛି— ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଉଚ୍ଚକ୍ଷେତ୍ର ହେଉଛି ବୃଷ ରାଶି । ଏଠାରେ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣବଳୀ ହୁଅନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବୃଷରାଶି ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣାବତାର ହୋଇଥିବାରୁ କବି କୃଷ୍ଣ ରୂପକ ଚନ୍ଦ୍ର ବୃଷ ରାଶିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣବଳୀ ହୋଇ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା କଥା କହିଛନ୍ତି । ରାଧାଂକର ଜନ୍ମ ନକ୍ଷତ୍ର ଅନୁରାଧା ଓ ରାଶି ବିଛା ରାଶି । ତେଣୁ ରାଧା ବିଛା ରାଶିରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛନ୍ତି । ବିଛା ରାଶିସ୍ଥିତ ଅନୁରାଧା ନକ୍ଷତ୍ରର ସ୍ଥାନ ବୃଷ ରାଶିର ସପ୍ତମରେ । ଜ୍ୟୋତିଃ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହାକୁ ଜାୟା ସ୍ଥାନ କୁହାଯାଏ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବୃଷସ୍ଥିତ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପତ୍ନୀ ବିଛାସ୍ଥିତ ଅନୁରାଧା (ରାଧା) ହେବା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ । ପୁନଶ୍ଚ କୌଣସି ରାଶି ବା ଗ୍ରହର କର (କିରଣ ଓ ହସ୍ତ, ଶ୍ଳେଷାର୍ଥରେ) ସପ୍ତମକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସାରିତ ହୁଏ । କାରଣ ଏହା ସମ୍ମୁଖସ୍ଥାନ । ବୃଷ ଓ ବିଛା ରାଶି ପରସ୍ପରର ସପ୍ତମ ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବାରୁ ଉଭୟଙ୍କର କର ଉଭୟଂକ ଅଙ୍ଗକୁ ପ୍ରସାରିତ । ଏହା ନିବିଡ଼ ଆଲିଙ୍ଗନର ସୂଚକ । ସେଥିପାଇଁ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଲିଙ୍ଗିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିବା କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ଚିତ୍ରା ବିଶାଖା ଓ ଧନିଷ୍ଠା ନକ୍ଷତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଅନୁରାଧା ନକ୍ଷତ୍ର ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ରାଧାଂକ ସଖୀ ରୂପରେ କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି ।

ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବ ନାଟକରେ (ସପ୍ତମ ଅଙ୍କ) ରାଧା କଳ୍ପନାକୁ ଜ୍ୟୋତିଷିକ ରୂପ ଦିଆ ଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାଠାରୁ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଦେବଙ୍କର କଳ୍ପନା ଭିନ୍ନ ଧରଣର ଓ ଅଧିକ -ଯୁକ୍ତ ।

ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତାରେ ନିତ୍ୟ ଗୋଲୋକ ସ୍ଥଳୀର ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦିଆଯାଇ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରାଧାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ କରାଯାଇଛି । ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ବିରଜା-ଉପାଖ୍ୟାନର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି । ଦିନେ ନିତ୍ୟଗୋଲୋକ ସ୍ଥଳୀରେ କୃଷ୍ଣ ବିରଜାଙ୍କ ଭବନକୁ ଯାଇଥିଲେ । ରାଧା ଏହା ସଖୀଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣି ବିରଜାଭବନରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲାବେଳେ ସୁଦାମ ତାଙ୍କୁ ବାଧା ଦେଲେ । ତେଣୁ ରାଧା ବିରଜାଙ୍କୁ ନଦୀରୂପ ଧାରଣ କରିବାକୁ ଓ ସୁଦାମଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଦାନବ ରୂପ ଧାରଣ କରିବାକୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ସୁଦାମ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ମାନବୀ ରୂପ ଧାରଣ କରି ନପୁଂସକ ପତ୍ନୀ ହୋଇ କୃଷ୍ଣବିରହ ଦଶା ଭୋଗିବାକୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ଫଳରେ ରାଧା ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣା ହେଲେ । ଏହା ବ୍ରହ୍ମ ବୈବର୍ତ୍ତ-ପୁରାଣର କଥାବସ୍ତୁ । ଅନ୍ୟତ୍ର କନ୍ୟା କାମନାରେ ତପସ୍ୟା କରୁଥିବା ସୁଚନ୍ଦ୍ର । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବରରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ବୃଷଭାନୁ ରୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ରାଧାଙ୍କୁ କନ୍ୟାରୂପେ ଲାଭ କରିଥିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ରାଧାଙ୍କ ଜନ୍ମ, ଯୌବନ, ବୟଃସନ୍ଧି, ନେତ୍ର, ହାସ, ବେଣୀ, ସ୍ତନ, ଭ୍ରୂ, କଟାକ୍ଷ ଓ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ଯୌବନ ବିକାରକୁ କବି ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ହେଁ ସେଥିରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଗତାନୁଗତିକତା ରହିଛି । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ କବି ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ —ନାମ ଶ୍ରବଣ; ମୁରଲୀ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣ ଓ ଚିତ୍ରପଟ ଦର୍ଶନରେ ରାଧାଙ୍କ ମନରେ କୃଷ୍ଣାନୁରାଗ ଉଦ୍ରେକ, ସଖା ସଖୀ ଓ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ, ବିରହ, ବିଳାପ, ପତ୍ରଲେଖନ, ପୁନର୍ମିଳନ ବିଭିନ୍ନ ଋତୁରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର କେଳି ଓ ଶାରଦ ରାସ ପ୍ରଭୃତିକୁ ଗତାନୁଗତିକ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣକୁ ଅନୁସରଣ କରି କବି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିବାହ ସମ୍ପାଦନ କରାଇଛନ୍ତି । ରସସାଧକଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପରକୀୟା ପ୍ରେମଲୀଳା ପ୍ରତି ଥିବା ଅରୁଚିକର କଟାକ୍ଷକୁ ଦୂରକରି ଏଥିପ୍ରତି ନୈତିକ ସମର୍ଥନ ଆକର୍ଷଣ କରିବାପାଇଁ ଏହା ଏକ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ।

ଶ୍ରୀରାଧା ଜନ୍ମ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନ ସମ୍ପର୍କରେ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବଳିତ "କୃଷ୍ଣ ରସାମୃତ" ॥ ୧୧୪ ॥ ନାମକ ଏକ କାବ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହା କରୁଣାକର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ । କବିଙ୍କ ବିବରଣୀ ଅନୁଯାୟୀ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ମୁକୁନ୍ଦଦେବ (ଦ୍ୱିତୀୟ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ)ଙ୍କ ଦଶ ଅଙ୍କ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୮୦୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଚରିତ୍ରକୁ ଉନ୍ନତ ରୁଚିସମ୍ପନ୍ନ ଓ ଶ୍ଲାଘ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ଏବଂ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମବିଳାସକୁ ସମାଲୋଚନା ମୁକ୍ତ କରିବାପାଇଁ କବି ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରାର କଥାବସ୍ତୁକୁ ଉପେକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଜନ୍ମପ୍ରସଙ୍ଗରେ କୁହାଯାଇଅଛି-ଦିନେ ଜାବାଲି ଋଷି ବନ ଭିତରେ ଭ୍ରମଣ କରୁ କରୁ ଏକ ବାପୀ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଏହା ନିକଟରେ ଏକ ବିସ୍ତୃତ ବଟ ବୃକ୍ଷ ଥିଲା ଏବଂ ତାହା ତଳେ ଜଣେ ଅସାମାନ୍ୟା ସୁନ୍ଦରୀ କଠୋର ତପସ୍ୟା କରୁଥିଲା । ଋଷି ଏହି ସୁନ୍ଦରୀର ତପସ୍ୟା ସମ୍ପର୍କରେ ଜାଣିବା ପାଇଁ ସେଠାରେ ଅପେକ୍ଷାକରି ରହିଲେ । କିଛି କାଳପରେ ସେହି କନ୍ୟାର ଯୋଗଭଙ୍ଗ ହେଲା । କନ୍ୟାଠାରୁ ଋଷି ଜାଣିବାକୁ ପାଇଲେ ଯେ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ଶ୍ରୀରାଧା । ନିକଟରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିବେ ଜାଣି ସେ ତାଙ୍କୁ ପାଇବାଲାଗି ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା ରୂପରେ ବସି ତପସ୍ୟା କରୁଛନ୍ତି । ଏହା କହି କନ୍ୟାଟି ବାପୀରେ ଝାସଦେଲେ । ଶ୍ରୀରାଧା ଯେଉଁ ବଟବୃକ୍ଷମୂଳେ ତପସ୍ୟା କରୁଥିଲେ, ସେ ବୃଷଭାନୁ ରୂପରେ ଏବଂ ବାପୀ କୀର୍ତ୍ତିଦା ରୂପରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ । ଶ୍ରୀରାଧା ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ (ପଞ୍ଚମ ଛାନ୍ଦ) । ପଦ୍ମପୁରାଣରେ ଗୋପକନ୍ୟାମାନେ ପୂର୍ବରେ ଉଗ୍ର ତପସ୍ୟା କରିଥିବା ହେତୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଲାଭକରିଥିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କବି ଏଠାରେ ସେହି ଭାବଧାରାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀରାଧା ଅଭିମନ୍ୟୁ ଗୃହରେ ରହୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅଭିମନ୍ୟୁକୁ ବିବାହ କରିନଥିଲେ । କେଉଁ ପରିସ୍ଥିତିରେ ତାଙ୍କୁ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଗୃହରେ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି--କଂସ ଅବିବାହିତା କନ୍ୟାମାନଙ୍କୁ ବଳପୂର୍ବକ ହରଣ କରିନେଉଥିବା, ନନ୍ଦ ଆଦି ଗୋପାଳମାନେ ସ୍ଥିରକଲେ ଯେ ଗୋପପୁରର ଅବିବାହିତା କନ୍ୟାମାନେ ଅବିବାହିତ ଗୋପକୁମାରଙ୍କ ଘରେ ଛଳନା କରି ପତ୍ନୀ ରୂପରେ ରହିବେ । କିଏ କାହାକୁ ବିବାହ କରିବ ତାହାପରେ

୧୧୪। କୃଷ୍ଣ ରସାମୃତ— କରୁଣାକର ପଟ୍ଟନାୟକ
ସମ୍ପାଦକ- ଶ୍ରୀ ଦୁଃଖୀଶ୍ୟାମ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ ପଣ୍ଡା
ପ୍ରକାଶକ- ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟାପାର ବିଭାଗ, ଓଡ଼ିଶା ୧୯୬୧ରେ ପ୍ରକାଶିତ

ସ୍ଥିରହେବ । ଏଭଳି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁଯାୟୀ ଶ୍ରୀରାଧା ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଗୃହରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ପାଣି ଗ୍ରହଣ କରିନଥିଲେ । [ଅଷ୍ଟମ ଛାନ୍ଦ]

କୃଷ୍ଣ ଓ ରାଧାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରୀତି ଭାବର ଉଦ୍ରେକ ପାଇଁ କବି ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ଏଣେ ମାଧବ ହଠାତ୍ ରାଧାଙ୍କ ରୂପ ସ୍ମରଣ କରି ରାଧାଙ୍କୁ ପାଇବାଲାଗି ଅଧୀର ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ମଧୁମଙ୍ଗଳ ରାଧାଙ୍କ ଦୂତୀଆଗରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମନୋଭାବ ଜଣାଇଲା । ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କୁ ଏ ବିଷୟ ଜଣାନ୍ତେ ରାଧା କହିଲେ

ସେ ପର ପୁରୁଷ ମୁଁ ଅଟଇ କୁଳବତୀ
ଲୋକ ଦୁର୍ବାଦକୁ ମୋର ନିରନ୍ତର ଭୀତି । ୬୧

ଜନକ ଜନନୀ କରନ୍ତେ କି ସ୍ୱୟମ୍ବର
ସ୍ୱଇଚ୍ଛାରେ ବରନ୍ତି ମୁଁ ସେ ସୁନ୍ଦର ବର, ॥ ୬୨ ॥

ମୋର କି ଆୟତ୍ତ ଅଛୁ ବୋଲୁ ଏ ସମୟେ
ଜଟିଳା ପ୍ରବେଶ ଯାଇ ହେଲାସେ ଆଳୟେ, ॥ ୬୩ ॥

ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଇଚ୍ଛା ଜାଣିପାରି ଶ୍ରୀଦୁର୍ଗାଙ୍କୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନ ପାଇଁ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲା । ଦୁର୍ଗା ଏକ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲିକକୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦେଖାଦେଇ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଦ୍ୱାରରେ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ଦେଖାଇବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ ତଦନୁଯାୟୀ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଦ୍ୱାରରେ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ଦେଖାଇ ଦେଖାଇ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରୀତି ରାସଲୀଳା ଦେଖାଇଲା । ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣପ୍ରୀତି ପାଇଁ ଯେଉଁ ଲୋକନିନ୍ଦା ଭୟ ଥିଲା ତାହା ଦୂର ହୋଇଗଲା । କୃଷ୍ଣସଙ୍ଗ ପାଇଁ ସେ ଅଧୀରା ହୋଇପଡ଼ି ଦୂତୀ ଆଗରେ ନିଜର ମନୋଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ । ଏତିକି ବେଳେ କୃଷ୍ଣ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ଭିତରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖି ଦେଖି ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହୋଇଗଲେ । ଅଭିମନ୍ୟୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ତାଙ୍କୁ ଶୁଶ୍ରୂଷା ପାଇଁ ରାଧାଙ୍କ ଅନ୍ତଃପୁରକୁ ନିଆଗଲା । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମୂର୍ଚ୍ଛା ଭଙ୍ଗ ପରେ ସଖୀମାନେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମିଳନ କରାଇବାକୁ ଗଲାବେଳେ ଜଟିଳା ପ୍ରବେଶ କରିବାରୁ ସମସ୍ତ ଉଦ୍ୟମ ବୃଥା ହୋଇଗଲା ।

ଏହାପରେ କବି କୃଷ୍ଣ ବିରହ, ରାଧା ବିରହ, ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ଉପଦେଶରେ [illegible] ପ୍ରାପ୍ତ ରାଧାଙ୍କୁ ଅଭିମନ୍ୟୁର ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ବିହାର ଓ ବେଶଭୂଷା ଲାଗି ଅନୁମତି ପ୍ରଦାନ, ରାଧାଙ୍କର ବେଶ ବିନ୍ୟାସ, ସଖୀ ଗହଣରେ ବୃନ୍ଦାବନ ଭ୍ରମଣ ଓ ଜଳକେଳି, ଦୂତୀ ଦ୍ୱାରା ମିଳନ ସ୍ଥାନ ଓ ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ, ରାଧାଙ୍କର ଅଭି-

ଯାର, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କୁ ସାଦର ସମ୍ଭାଷଣ, ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପୁଷ୍ପ ମାଲ୍ୟ ପ୍ରଦାନ, ପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ସଖୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମାନସିକ ବିଧିରେ କୁଞ୍ଜ ଗୃହରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିବାହ, କୁଞ୍ଜ ଗୃହରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରତିକେଳି ଓ ନିଶି ଶେଷରେ ସ୍ୱଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଆଦିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ରାଧ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରେମରସ ପ୍ରତି ଲୋକମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ନାସିକା କୁଞ୍ଚନ ଭାବ ଥିଲ ତାହାକୁ ପରିହାର କରିବାପାଇଁ କବି ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିବାହ ସମ୍ପାଦନ କରାଇଛନ୍ତି । ଏହା ବ୍ରହ୍ମ ବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ଦ୍ୱାରା ଅନୁମୋଦିତ । କବି ରାଧାଙ୍କୁ ଅଭିମନ୍ୟୁର ପତ୍ନୀ ଆଖ୍ୟା ଦେବାକୁ ସେଥିପାଇଁ କୁଣ୍ଠା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ରସାମୃତ କାବ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ସର୍ବ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅର୍ପଣ କରାଯାଇଅଛି । ବେଶ ବିନ୍ୟାସ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ରାଧାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ଘରର ବଧୂରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ପାଦ ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚିନ୍ତାଜଗତରେ ରାଧାଙ୍କୁ ସୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତା କରାଯାଇଥିବା ହେତୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳାରୁ ନିନ୍ଦିତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଗୁଡ଼ିକୁ ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନେ ଯଥା ସମ୍ଭବ ପରିହାର କରୁଥିଲେ କିମ୍ବା ତାହାକୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ରଙ୍ଗରେ ରଞ୍ଜିତ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତଥାପି ଯୂଢା ଲୋକ ପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ସରସ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥାଗୁଡ଼ିକ ଲୋକପ୍ରିୟତା ହରାଇ ନଥିଲେ ।

ଶ୍ୟାମ ସାହୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ "ଗୋପଲୀଳା" କାବ୍ୟ ॥ ୧୧୫ ॥ ରେ ଏ ଧରଣର ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥାଗୁଡ଼ିକ ଏକତ୍ରିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । କବି କାବ୍ୟରେ ନିଜ ସମୟ ପ୍ରଦାନ କରି ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ, କବିଙ୍କ ସମୟକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଶାରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା କଥା ତାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ ।

ଯଥା.— କଳିରେ ଜନ୍ମି ସାଧୁ ଜନ । ଚିନ୍ତିବେ ଆତ୍ମ ତତ୍ତ୍ୱ ନାମ
ଦେଉଳ ମଣ୍ଡପ କରିବେ । ଆତ୍ମର ରୂପକୁ ସ୍ଥାପିବେ
ନାମକୁ ନାବ ସେ କରିବେ । କଳିରୁ ସୁଖେ ସେ ତରିବେ
ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ

---

୧୧୫ ॥ ଗୋପଲୀଳା— ଶ୍ୟାମ ସାହୁ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା *ORMS/54*
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ସୁତରାଂ କାବ୍ୟ ରଚନା ସମୟକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟ ପାଦରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟଟି ଏକତ୍ରିଶ ଅଧ୍ୟାୟ ବିଶିଷ୍ଟ । ଏଥିରେ ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କୁ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ରୂପେ ପ୍ରଥମେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶେଷରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କୁ ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ଚରିତ୍ର ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଏହି କାବ୍ୟଟି ଅଧିକାଂଶ ଭାବେ ବନମାଳୀ ଦାସଙ୍କର "ବନମାଳୀ ରାସ" ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ । "ବନମାଳୀ ରାସ" ଭଳି ଏଥିରେ ମରସତ୍ତା ଶାପଗ୍ରସ୍ତା ହୋଇ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅବତରଣ କରିଥିବା କଥା କୁହାଯାଇଅଛି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ହେଲ— କୃଷ୍ଣଂକର ରାଧାଂକ ନିକଟକୁ ଦୂତୀ ପ୍ରେରଣ, କୃଷ୍ଣସଙ୍ଗ ପାଇଁ ରାଧାଂକର ଅନିଚ୍ଛା ଓ ଦୂତୀର ଅପମାନ ଲାଭ, ବୃନ୍ଦାବନ ବଂଶୀ ମାଧ୍ୟମରେ କୃଷ୍ଣଂକର ରାଧାଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ, ରାଧାଂକର କୃଷ୍ଣସଙ୍ଗ ପାଇଁ ଉତ୍କଣ୍ଠା ଦୂତୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନ, କୃଷ୍ଣଂକର ବଣିଆ ବେଶରେ ରାଧାପୁରକୁ ଗମନ ଓ ଗୋପନ ମିଳନ, ସହସ୍ର ଧାରା କୁମ୍ଭରେ ରାଧାଙ୍କର ଜଳ ଆନୟନ ଓ ସତୀତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠା । କୃଷ୍ଣଂକ ଦେହରେ ସମ୍ଭୋଗ ଚିହ୍ନ ଦେଖି ରାଧାଂକଠାରେ ଖଣ୍ଡିତା ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରକାଶ ଓ ଉଗ୍ରମାନ, ଗାୟୀକା ବେଶରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମାନ ଭଞ୍ଜନ, ମିଳନ ଓ କୃଷ୍ଣଂକର ଯୋଗୀବେଶ । ଏଥିରେ ରାଧାଂକର ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି କାବ୍ୟରେ ନୂତନତ୍ୱ ବିଶେଷ କିଛି ନାହିଁ । କେବଳ ଶେଷ ଅଧ୍ୟାୟ (୩୧ ଅଧ୍ୟାୟ) ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେଉଁଠି ରାଧାଙ୍କୁ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ । ରାଧା ଛଳନାମୟୀ କାମଲୁବ୍ଧା ନାରୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରିତା ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ତୃତୀୟ ଦଶକରେ ରଚିତ "ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଲୀଳା କଳ୍ପଲତା" ॥ ୧୧୬ ॥ ଏକ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ଲୀଳା ମୂଳକ କାବ୍ୟ ହେଲେହେଁ ଏଥିରେ ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଅନୁସରଣ କରାଯାଇ ନାହିଁ । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟଟି ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ରାଜା ନଟବର ଭ୍ରମରବର ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଲେଖକ ହେଉଛନ୍ତି ପୀତବାସ ସିଂହ । ମାକଲେଙ୍କ ରିପୋର୍ଟକୁ ଭିତ୍ତିକରି ॥ ୧୧୭ ॥ ନଟବର ଭ୍ରମର ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କର

---

୧୧୬ ॥ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଲୀଳା କଳ୍ପଲତା— ନଟବର ଭ୍ରମରବର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା *CY/23*, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୧୭ ॥ ମାକଲେଂକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ରିପୋର୍ଟ (*List of Tytle holders*) ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୁସ୍ତକାଗାରରେ ସଂରକ୍ଷିତ ଉକ୍ତ ରିପୋର୍ଟର ୧୧୬ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ସମୟକୁ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ତୃତୀୟ ଦଶକରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଥାଏ ।

କାବ୍ୟର ପ୍ରଥମରୁ ନିତ୍ୟଗୋଲୋକ ସ୍ଥଳରୁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁ ଅବତରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ବିରଜା ଉପାଖ୍ୟାନ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ପୂର୍ବରାଗ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ନାମ ଶ୍ରବଣ, ଚିତ୍ରପଟ ଦର୍ଶନ ଓ ସ୍ୱପ୍ନ ମିଳନ ଇତ୍ୟାଦିକୁ କାରଣ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନାହିଁ । କବି ଏଠାରେ ହରିବଂଶର କଥାବସ୍ତୁକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜନ୍ମ ହେବା ଆଗରୁ ରାଧା ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିସାରିଥିଲେ । ବୃଷଭାନୁ ତାଙ୍କୁ ପଦ୍ମ ବନରୁ ଲାଭ କରିଥିଲେ । କୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମହେଲା ପରେ ଦିନେ ଶ୍ରୀରାଧା ନନ୍ଦଙ୍କ ଗୃହକୁ ବୁଲିଯାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି କାମ ବିହ୍ୱଳା ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ତାଙ୍କର ପୂର୍ବକଥା ମନେ ପଡ଼ିଲା । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କୁ ଏକାକିନୀ ଦେଖି ନିଜର ଶୈଶବ ଅବସ୍ଥା ତ୍ୟାଗକଲେ ଓ ନବଯୁବା ରୂପ ଧାରଣ କରି ରାଧାଙ୍କୁ ନିତ୍ୟଗୋଲୋକର ବିରଜା ବୃତ୍ତାନ୍ତକୁ ସ୍ମରଣ କରାଇଦେଲେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ହେଉଛି ପ୍ରଥମ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଚୁମ୍ବନ ଦେଲାବେଳେ । ସଖା ଗୋପାଳମାନେ ଆସିଯିବାରୁ ଯୁବାବସ୍ଥା ତ୍ୟାଗକରି ଶୈଶବ ଅବସ୍ଥା ଧାରଣ କଲେ ।

ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ମନରେ ସେହି ଦିନଠାରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରେମ ବିକାର ଜନ୍ମହେଲା । ସେ ଦିନକୁ ଦିନ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚିନ୍ତାରେ କ୍ଷୀଣ ହେଲେ । ସାନ୍ଦୀପନୀଙ୍କ ମାତା ରାଧାଙ୍କର ଏ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଜାଣିପାରିଲେ ଓ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚିତ୍ରପଟଟିଏ ଦେଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚିତ୍ରପଟ ଦର୍ଶନରେ ରାଧାଙ୍କ ହୃଦରେ ବିରହ ବାସା ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ସେ ମୂର୍ଚ୍ଛିତା ହୋଇଗଲେ । ସଖୀମାନେ ଶୀତଳ ଉପଚାର ଦ୍ୱାରା ରାଧାଙ୍କ ମୂର୍ଚ୍ଛାଭଙ୍ଗ କଲେ । ଏତିକିବେଳେ ଦୂତୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ପତ୍ର ଆଣି ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଲା । ରାଧା ପ୍ରତି ପତ୍ର ପ୍ରଦାନ ନ କରି ଦୂତୀ ହାତରେ ବାର୍ତ୍ତା ଦେଲେ ଯେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ହେତୁ ସବୁ ଜାଣନ୍ତି ସେ ଯେପରି ଶୀଘ୍ର ଆସିବେ ତାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବ ।

ଏହା ପରେ ରାଧାଙ୍କର ଲଳିତା ପ୍ରତି ଉକ୍ତି, କୃଷ୍ଣାନୁଚିନ୍ତା, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅଭିସାର ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ହୋଇଛି । ପ୍ରଥମଥର ମିଳନ ପରେ, ଦ୍ୱିତୀୟଥର ମିଳନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ବୃନ୍ଦାଙ୍କ ହାତରେ ଫୁଲମାଳ ପ୍ରେରଣ, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମାଳା ବିନିମୟ, ରାଧାଙ୍କର ଅଭିସାର, କୁଞ୍ଜରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ବିବିଧ ଶୃଙ୍ଗାର, ନିଶି ଶେଷରେ ଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଓ

ମର୍ଦ୍ଦନ ସ୍ନାନ ଓ ବେଶ ବିନ୍ୟାସ ଇତ୍ୟାଦି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କାବ୍ୟର ୨୯ ଛାନ୍ଦରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାସଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ରାସସ୍ଥଳରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅପହୃତା ଗୋପୀକୁ ରାଧାରୂପେ ଚିତ୍ରିତ କରାଯାଇଅଛି ।

ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କର ଈର୍ଷା କିମ୍ବା ମାନିନୀ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳନ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ହୋଇଛି, କୌଣସି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ନାହିଁ । ରାଧାଙ୍କୁ ଆଜନ୍ମ କୃଷ୍ଣଗତପ୍ରାଣା ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି ।

ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଧ୍ୟାହ୍ନଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଟକଲକୋଟ ରାଜା ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ "ଶ୍ରୀ ମହାରାହାସ" ॥ ୧୧୮ ॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । କବି ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କର ପିତାମହ ୧୬୯୯ ଶକାବ୍ଦ ବା ୧୭୭୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଲବଣ୍ୟନିଧି ॥ ୧୧୯ ॥ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ମହାରାହାସ କାବ୍ୟ ରଚନା ସମୟକୁ ଆନୁମାନିକ ଭାବରେ ଏହାର ୫୦ ବର୍ଷ ପରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୮୨୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରାଯାଇପାରେ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ନିମନ୍ତେ ସଖୀମାନଙ୍କ ସହିତ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଯାତ୍ରା ଓ କୁଞ୍ଜରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ବ୍ୟତୀତ କୃଷ୍ଣ ଓ ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କର ରାସଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ରାସସ୍ଥଳରୁ ଅପହରଣ କରି ପଳାୟନ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀରାଧା ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣରେ ଗତାନୁଗତିକତା ଏଥିରେ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର (ବରପାଲି) କବି କୃଷ୍ଣକର ୩୪ ଛାନ୍ଦ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହାର ନାମ "କୃଷ୍ଣବିହାର" ॥ ୧୨୦ ॥ ଏହା 'କ' ଆଦ୍ୟାକ୍ଷରରେ ଲିଖିତ । କବି ୧୮୦୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରି ୧୮୯୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ॥ ୧୨୧ ॥ । ତେଣୁ

---

୧୧୮ ॥ ଶ୍ରୀ ମହାରାହାସ—ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ, ପାଣ୍ଡୁଲିପିସଂଖ୍ୟା CY/252
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୧୯ ॥ ଖୁରୁଧା ଇତିହାସ ୨୮-୨୯ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୧୨୦ ॥ କୃଷ୍ଣବିହାର, ଲେ-କୃଷ୍ଣକର
ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ଶିବ ପ୍ରସାଦ ଦାସ, ପ୍ରକାଶକ କଟକ ଟ୍ରେଡିଂ କମ୍ପାନୀ
୧୯୩୫

୧୨୧ ॥ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖବନ୍ଧ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

କାବ୍ୟ ରଚନା ସମୟକୁ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ତୃତୀୟ ଦଶକରୁ ଚତୁର୍ଥ ଦଶକ ମଧ୍ୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟଟି ଶୃଙ୍ଗାର ରସାତ୍ମକ କାବ୍ୟ । ଗତାନୁଗତିକ ରୀତିରେ ରାଧା ଚରିତ୍ର ଓ ଶୃଙ୍ଗାର ଲୀଳା ଏଥିରେ ଉପସ୍ଥାପନା କରାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ କବି ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୀଳାକୁ ଜୀବ ପରମ ଲୀଳା ରୂପେ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ମତରେ ଯେ ରାଧା ସେ ହିଁ କୃଷ୍ଣ ଓ ଯେ କୃଷ୍ଣ ସେ ରାଧା । ଜୀବ ଓ ପରମ ମଧ୍ୟରେ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀ ଭାବ ରହିଛି ।ଉଭୟ ଅଭିନ୍ନ । ଜୀବ ପରମକୁ ପାଇବା ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ଓ ପରମ ଜୀବକୁ ମାୟାରୁ ମୁକ୍ତି ଦେବା ପାଇଁ ତାଠାରୁ ବେଶି ବ୍ୟାକୁଳ । ଏହି ତତ୍ତ୍ୱକୁ କବି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ମଧ୍ୟରେ ଚିତ୍ରିତ କରିଛନ୍ତି ।

କବି କୁଞ୍ଜବନ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ରଚିତ "କୁଞ୍ଜବନ ବିହାର" ॥ ୧୨୨ ॥ ୫୯ ଛାନ୍ଦ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ବିରାଟ କାବ୍ୟ । କବି ନିଜର ସମୟର ସୂଚନା ଦେଇ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ରଚନା ଶୈଳୀ ଓ ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ଅନୁମେୟ । ଏଥିରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦ୍ୱାରକା ଗମନ ପୂର୍ବ ଓ ଦ୍ୱାରକା ଗମନାନ୍ତର ଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ— ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଗୋଲୋକରୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁ ରାଧାଙ୍କର ଅବତରଣ, ରାଧାଙ୍କର ବୃଷଭାନୁ ଗୃହରେ ଜନ୍ମ, ଚନ୍ଦ୍ରସେନ ସହିତ ବିବାହ, ଚନ୍ଦ୍ରସେନର ନପୁଂସକତ୍ୱ ହେତୁ ରାଧାଙ୍କର ବେଦନା, ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ଦେଖିଥିବା ଅନିନ୍ଦ୍ୟସୁନ୍ଦର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆସକ୍ତି, କୃଷ୍ଣ ପ୍ରାପ୍ତି ଚିନ୍ତାରେ ରାଧାଙ୍କର ଅସୁସ୍ଥତା, ରୋଗ ଉପଶମନ ପାଇଁ ଶାଶୂଙ୍କ ଆଦେଶରେ ସଖୀଙ୍କ ଗହଣରେ ବୃନ୍ଦାବନ ଭ୍ରମଣ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ରାଧାଙ୍କର ସଖୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ, ରାଧାଙ୍କ ଅସୁସ୍ଥତା ପାଇଁ ଶାଶୁ, ନଣନ୍ଦ ଓ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ସମବେଦନା । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳତା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚିତ୍ରପଟ ଦର୍ଶନରେ ରାଧାଙ୍କର ମିଳନୋତ୍କଣ୍ଠା ବୃଦ୍ଧି, ରାଧାଙ୍କ ଚିତ୍ରପଟ ଦର୍ଶନରେ କୃଷ୍ଣ-ଉତ୍କଣ୍ଠା, ରାଧାଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା ଅବକାଶରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ, ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ କୁଞ୍ଜଲୀଳା ଓ ଜଳଲୀଳା, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଓ ମଧ୍ୟରାତ୍ରିରେ ସମ୍ଭୋଗ ନିମିତ୍ତ ରାଧାଙ୍କର କୁଞ୍ଜକୁ ଆଗମନ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିମିତ୍ତ

---

୧୨୨ ॥ କୁଞ୍ଜବିହାର, ଲେ- କୁଞ୍ଜବନ ପଟ୍ଟନାୟକ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା *OL/75* ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟହ ପାକ ପ୍ରସ୍ତୁତ, ବସନ୍ତ ଋତୁରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବୃନ୍ଦାବନ ବିହାର ଓ ସରଦ ରାସ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ କବି ବୈଷ୍ଣବୀୟ ପରମ୍ପରାକୁ ଅନୁକରଣ କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟର ୩୨ ଛାନ୍ଦରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଥୁରା ଗମନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଥୁରା ଗମନ ପରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଚିନ୍ତା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଚିନ୍ତାକୁ ସ୍ୱବଚଭେ'କ ରୂପେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଅଛି । ଯେଉଁପରି ଉଦ୍ଧବ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖରୁ ପତ୍ର ନେଇ ଆସିଲାବେଳେ ରାଧାଙ୍କର ଅଭିମାନ ମିଶ୍ରିତ ଆକ୍ଷେପ ଭିତରେ ରାଧାଙ୍କର ନିବିଡ଼ କୃଷ୍ଣପ୍ରାଣତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋପକୁ ପୁନରାଗମନ ଓ କୁଞ୍ଜରେ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ରତିକେଳିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । କୃଷ୍ଣ ଓ ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରେମ ସମ୍ପର୍କ ଚିରନ୍ତନ, ଏହା ଏଥିରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଅଛି ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ଲୀଳାମୂଳକ କାବ୍ୟ ତଥା ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । କବି ଶ୍ରୀ ହରିହର ନାୟକଙ୍କର "ପ୍ରେମ ଚିନ୍ତାମଣି" ॥ ୧୨୩ ॥ ଏ ଧାରାରେ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ । କବିଙ୍କର ଘର ଜଗତସିଂହପୁରର ଖେରସ ଗ୍ରାମରେ । ସେ ୧୮୨୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପୂର୍ବରୁ ଜନ୍ମଲାଭ କରି ୧୮୮୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ୧୯ ବର୍ଷ ବୟସରେ ବୈଷ୍ଣବ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲା ॥ ୧୨୪ ॥ । ତେଣୁ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାର କାଳ ସମ୍ଭବତଃ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିତ୍ୟ ଗୋଲୋକସ୍ଥଳୀର ରାଧା କୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଅଛି । ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାର ଯୁଗଳ ତତ୍ତ୍ୱ କେତେକାଂଶରେ ମିଶ୍ରିତ ହୋଇଅଛି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ-

ରାଧାର ଛବି କେ କହିବ । ଯା ପାଦୁଁ କମଳା ସମ୍ଭବ
କେତକୀ କୁସୁମ ନିନ୍ଦିତା । ଉପମେ ନାହିଁ କେହୁ ଜିତା
କନକ ଚମ୍ପକ ବରଣୀ । ମାଧବ ମାନସ ମୋହିନୀ

---

୧୨୩ ॥ ପ୍ରେମଚିନ୍ତାମଣି- ଲେଖକ ହରିହର ନାୟକ, ସମ୍ପାଦକ- ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର, ନାୟକ ଅଭିନ୍ନଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ— ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୩୪

୧୨୪ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖବନ୍ଧ ୨ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ବୃଷଭାନୁ ଜେମା କିଶୋରୀ । ନୂତନ ତନୁ ମନୋହାରୀ
ତିନି ଭୁବନେ ନିରୁପମ । ତୁଳାଇବାକୁ ନାହିଁ ସମ
ଯୁଗ୍ମ ବନ୍ଧରେ ପ୍ରେମେ ମାତି । ଏକେ ସେ ଯୁଗଳ ନୁହନ୍ତି । ୪୦

ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ

ଅନ୍ୟତ୍ର ସେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି

ଦୁହେଁ ଦୁହିଁଙ୍କ ସ୍ୱବେରତ । ଅଧର ପାନେ ପ୍ରେମୋନ୍ମତ୍ତ । ୯୦
କୋଟି କୋଟି କଳ୍ପାନ୍ତ ଗଲେ । ଏ ଲୀଳା ନ ଟଳଇ ଭଲେ

ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ

ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରାଧାଙ୍କର ପ୍ରେମଲୀଳା ଦିଆ ଯାଇନାହିଁ ।

ପଟିଆ ରାଜା ଶ୍ରୀ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କର "ରହସ୍ୟବର୍ତ୍ତିକା" ॥ ୧୨୫ ॥ କାବ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ ନ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କର ମହିମା ପ୍ରଖ୍ୟାପନ କରାଯାଇଛି । ରୁକ୍ମିଣୀ ଆଦି ଅଷ୍ଟପାଟବଂଶୀଙ୍କର କୌତୁହଳ ମୋଚନ କରିବା ପାଇଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କର ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଅଛି । ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁ କୃଷ୍ଣ ରୂପରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାକୁ ଯିବାବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ରାଧା ରୂପରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଆବିର୍ଭୂତା ହେବାକୁ କହିଲେ । ତଦନୁଯାୟୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶିଶୁ ରୂପ ଧାରଣ କରି କାଳିନ୍ଦୀ ଜଳର ପଦ୍ମବନରେ ଶୟନ କଲେ । ବୃଷଭାନୁ ତାଙ୍କୁ ପାଇ କନ୍ୟା ରୂପରେ ପାଳନ କଲେ ଓ ରାଧା ନାମ ଦେଲେ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମକୁ ସ୍ୱକୀୟାତ୍ୱ ଅର୍ପଣ କରିବା ପାଇଁ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିବାହ କରାଯାଇଅଛି ।

କୃଷ୍ଣ ମଥୁରାକୁ ଚାଲିଯିବାପରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଭୁଲି ଯାଇନଥିଲେ । ସେ ଦ୍ୱାରକାରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହେଲାପରେ ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କୁ ଡକାଇ ଏକ ରହସ୍ୟ ଦ୍ୱାରକା ନିର୍ମାଣ କରି ସେଥିରେ ରାଧା ଓ ଗୋପୀ ଗୋପାଳଙ୍କୁ ରଖାଇଥିଲେ । ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମକୁ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ସ୍ତବ ମଣ୍ଡିତ କରିବା ପାଇଁ କବି ଏଭଳି ବିଷୟବସ୍ତୁର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟ ରଚନା ୧୨୮୨ ସାଲ (୧୮୭୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)ରେ ଶେଷ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଶେଷରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

---

୧୨୫ ॥ ରହସ୍ୟ ବର୍ତ୍ତିକା— ପଟିଆ ରାଜା ଶ୍ରୀ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା *CY/313*, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ ସାହିତ୍ୟର ରଚନା ଓ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ପାଇଁ ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜବଂଶଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ତାହା ପୂର୍ବରୁ ସୂଚିତ ହୋଇଛି । ଏହି ରାଜବଂଶଗୁଡ଼ିକରୁ ଚିକିଟି ରାଜବଂଶର ଆଗ୍ରହ ବେଶୀ ଥିଲା । ଚିକିଟି ରାଜା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର 'ରାଧାକାନ୍ତ ବିଳାସ' ବିଷୟ ଆଲୋଚିତ ହୋଇ ସାରିଛି । ଉକ୍ତ ରାଜବଂଶର ଆଉ ଦୁଇଜଣ ରାଜା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଓ କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ ।

ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ (୧୮୫୧-୧୯୨୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)ଙ୍କର ଏ ଧରଣର ରଚନାଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି—କୃଷ୍ଣଲୀଳା, ରହାସଲୀଳା ବା ଶରତ୍ ରହାସ, ରାଧାମୋହନ ଗୀତା ଓ ଦ୍ରୌପଦୀ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣୀ ।

'ରାଧାମୋହନ ଗୀତା ॥ ୧୨୬ ॥ ରେ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ପରମ୍ପରାର କଥାବସ୍ତୁ (ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲାଗି ପାକ ପ୍ରସ୍ତୁତ) ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ, ଏହାର ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀରେ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ନାରଦଙ୍କ ଉପଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲାଗି ଖାଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା, କବି ଏଠାରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ଘରର ରନ୍ଧନ କାର୍ଯ୍ୟ ତତ୍ପରା ବଧୂ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ଗଡ଼ିଯାଉଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବିବିଧ ସୁଖାଦ୍ୟ ଦେବାକୁ ହେବ । ଏଥିଲାଗି ରାଧାଙ୍କର ବ୍ୟଗ୍ରତା କିପରି ପ୍ରକାଶିତ, ତାହା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ମଥାରୁ ଓହ୍ଲାଇନ ଦେଲି । ବିଳମ୍ବକୁ ନାହିଁ କାଳ
ଢଳି ନୂଆ ନୂଆ ବେଗେ ଆଣି ଯାଅ ଇନ୍ଦୀବର ସୁବାସିତ ଜଳ ?

କରିବା ତଦ୍ଧାର ମୋଠ ଚୂର । ଅଣାଅ ଲବଙ୍ଗ ଘନ ସାର
ପୁରଇବା ମେ ତହିଁରେ ସରସ ଉଆସର ବସା ନୂଆ ସର । ୨

ପରଷିଲେ ମୁଁ ମଙ୍ଗଳମତି । ହରଷିତ ହେବେ ଯଶୋବନ୍ତି
ବିସୋରିବେ ନାହିଁ ମନୁ ମତେ କେବେ ସେ କିଶୋର କୁଳ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ୩

ସେହିପରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଖାଦ୍ୟ ପରଷିଲାବେଳେ ରାଧାଙ୍କର ଲଜ୍ଜମିଶ୍ରିତ ଆଗ୍ରହକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

---

୧୨୬ ॥ ରାଧା ମୋହନ ଗୀତା, ଲେ- ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା *QL/252*, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଶୁଣ ନରବର ଯେ ଅନ୍ୟ କିଶୋର ମଣୋହର ସମସ୍ତ ନାରୀ
ପରଷିଲେ ରାଧା ବନ୍ଧୁ ଅତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ସୁଧା ବରଷନ୍ତ ଆଣି
ରହି ସଖୀ ସମାଜେ । ଦରପଣ ମୁଖ ମଣ୍ଡି ଲାଜେ ?
କବଳେ କବଳେ କରି ବେଳେ ବେଳେ ମୋହନ ମୁରଲୀ ଧ୍ୱନି
ମନେ ମନେ ହସି ହଅନ୍ତି ସେ ଭୂଷି ଭଙ୍ଗୀମସ୍ତ ଅନାଭ୍ରଣୀ
ଦେଖି ଗହ୍ୱଳ ସ୍ଥାନ । କରେ ବଢ଼ାଇ ହଅନ୍ତି ପାନ । ୨
ମଣିମୟ ପୁର ବନକ ପଞ୍ଜର ସମୀପେ ରହି କିଶୋରୀ
ଝଙ୍କ୍ରନ ନେହାନ୍ତ ଶାଣ ହଅ କୃଷ୍ଣ ନାଗର ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ମାରି
ଦେହି ଫଳାଇ ବାଳା । ସଜାଡ଼ନ୍ତି ଇନ୍ଦୀବର ମାଳା ।

ରାଧା ପାକପ୍ରସ୍ତୁତି ଓ ପରି ବେଷଣ ସାରି ଗୃହକୁ ଫେରି ଯିବ ପରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ବିରହ ଜ୍ୱାଳାରେ ଅଧୀର ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । କୁନ୍ଦଲତା ନାମ୍ନୀ ସଖୀ ରାଧାଙ୍କୁ ପୁନର୍ବାର ପାକ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଆସିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିବାରୁ, ଶାଶୁ ତାଡ଼ନାକୁ ଭୟ କରି ରାଧା ନିଜର ଅସାମର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କଲେ ସଖୀ ମୁଖରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଶୁଣି ତାଙ୍କ ମନ ଅସ୍ଥିର ହୋଇପଡ଼ିଲା । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଗୋପନ ମିଳନ ଲାଗି ସେ ନିଜର ସମ୍ମତି ଜଣାଇ ପଠାଇଲେ । ରାଧାଙ୍କ ସଙ୍କେତ ଅନୁଯାୟୀ କୃଷ୍ଣ ନିଶାର୍ଦ୍ଧରେ ରାଧାଙ୍କ କବାଟକୁ ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ଠର୍କିଲାବେଳେ ଜଟିଳାର ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସେ କିଏ କିଏ ବୋଲି ଡାକ ଛାଡ଼ି ଦ୍ୱାର ମୁହଁ ଜଗି ବସିଲା । କୃଷ୍ଣ ବଉଳ ଗଛ ମୂଳେ ସୁଯୋଗକୁ ଅପେକ୍ଷା କରୁ କରୁ ରାତି ପାହିଗଲା । ତାଙ୍କ ଦେହରୁ ଝାଳ ବହି ଦେହ କାଦୁଅ ଭଳି ହୋଇଗଲା । ଶେଷରେ ସେ ନିରାଶ ହୋଇ ଚନ୍ଦନରେ ଅଙ୍କିତ ଏକ ଚିଠି ବଉଳ ଗଛମୂଳେ ଛାଡ଼ି ଦେଇଗଲେ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚିଠି ପାଇ ରାଧାଙ୍କ ଚିତ୍ତରେ କାମଜ୍ୱାଳା ବଢ଼ିଲା । ସେ ଅସୁସ୍ଥା ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଜଟିଳା ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ମଙ୍ଗଳାକୁ ସ୍ତୁତି କରିବାରୁ, ମଙ୍ଗଳା ସ୍ୱପ୍ନରେ କହିଲେ, ତୁ କୃଷ୍ଣକୁ ନେଇ ଆସିଲେ ସେ ରାଧାଙ୍କ ଦେହରୁ ଅନଙ୍ଗଭୂତ ଛଡ଼ାଇ ଦେବ । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅଣାହେଲା । ଚତୁରୀ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ଦେଖି ଛଟା ଗାଳିଲେ । ରାଧାଙ୍କର ଛଟାଗନା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଭୂତ ଝଡ଼ାକୁ ରୂପ ଦେଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି

ଅନାଇ ହଅନ୍ତେ ହରି
ପଲଙ୍କ ଅଙ୍କରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ବାଳା ବାସୀ ଚମ୍ପା ପରି ?
ହେଲେ ଦେଖି ନଳଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସେ ଖେଳ ଝଙ୍କ୍ରନାଷ୍ଠି ଲାଜ ଲୋଲେ
ଆଚ୍ଛାଦିଲେ ଅଣୀ କମ୍ପମୁକେ ପାଣି ପଲ୍ଲବେ ଦୁକୂଳାଞ୍ଚଳେ

ସେ ଗୋଷ୍ଠ
ଯେତେ ଭଳି କଲେ ଛଟା
ଶ୍ୟାମଳ ସମ୍ଭାଳି ପାରନ୍ତେ ସତେ ସେ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ମରମ ଫଟା । ୨
ଦୁଃଖେ ଦୁଃଖୀ ହୋଇ ବିଜେକରି ତହିଁ ତୋଳି କରେ ଧରି କୋଳେ
ଗୂଢ଼ ଫୁଙ୍କା ଛଳେ ବେନି ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳେ ଦୁଇ ଦୁଇ ଚୁମ୍ବ ଦେଲେ
ସେ ବାଳା ।

ଚୁଳକାଇ ରୋମରାଜି । ମଲି ମଲି ବୋଲି ରହିଲେ ଛଇଳି ଅପସରକୁ ଆଣ୍ଡୁଳି ।୩
ନାଡ଼ି ଦେଖିବାକୁ କଣ୍ଠଶ୍ରୀକରକୁ ତୋଳିଲେ ଶିଖଣ୍ଡ ଧର
ଲଗିଲାତ ସନ୍ଧି ବାହୁ ମୂଳେ ନେଇ ଟିପିଲେ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ନଖର ।

ଏହାପରେ ନିଭୃତ ଗୃହରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରତିକେଳି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ରାଧା ମୋହନ ଗୀତାରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣ ସାଧାରଣ ମାନବ ମାନବୀ । ଏଥିରେ ବ୍ୟବହୃତ ଭାଷା ଲଳିତ, ସଙ୍ଗୀତମୟ ଓ ସର୍ବଜନ ବୋଧ । ବହୁତଗୁଡ଼ିଏ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଓ ସାଲଙ୍କାରିକ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ପରେ ଏ ଧରଣର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ ।

କବି ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର "ଶରଦ ରାହାସ" ॥ ୧୨୭ ॥ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର କୁଞ୍ଜକେଳି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାସଲୀଳାରେ ଯୋଗଦେଇଛନ୍ତି । ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସରସ ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ଭିତରେ ସାଧାରଣ ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକାଙ୍କର ରସିକତା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି ।

ବିଶ୍ୱମ୍ଭରଙ୍କ ନାମରେ ମିଳୁଥିବା ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ "କୃଷ୍ଣଲୀଳା" ॥୧୨୮॥-ରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଜନ୍ମଠାରୁ କଂସ ବଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ କେବଳ ରାସଲୀଳା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ରାଧାଙ୍କ ବିଷୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁରଲୀଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣରେ ରାଧା ସମେତ ଗୋପୀମାନେ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଯାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ରାସଲୀଳା କରିଛନ୍ତି ।

---

୧୨୭ ॥ ଶରଦ୍ ରାହାସ — ଲେ- ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ
ଓଡ଼ିଶା ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୧୨୮ ॥ କୃଷ୍ଣଲୀଳା — ଲେ- ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା
OL/144 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଦେବ (ଖ୍ରୀ ୧୮୮୨-୧୯୦୦) ବସନ୍ତ ରାସ, ଝୁଲଣ ଚମ୍ପୂ ଓ ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା ପାଲା, ନାମକ ତିନୋଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହାଛଡ଼ା ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବ ନାଟକକୁ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ତାଂକର ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥ "ରଘୁନାଥ ବିଳାସ" ଓ "କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ପାଲା" ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ପ୍ରସଙ୍ଗ ନାହିଁ । କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା "ରାଧା ପ୍ରେମଲୀଳା" ନାମକ ଗୀତନାଟ୍ୟଟି ତାଂକ ପିତା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବଂକ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ରଚିତ "ଝୁଲଣ ଚମ୍ପୂ" ॥ ୧୨୯ ॥ରେ ରାଧା ଓ ଗୋପୀମାନେ ବୃନ୍ଦାବନରୁ ଫୁଲ ତୋଳି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଫୁଲ ବେଶ କରିବା ଓ ଫୁଲ ଦୋଳିରେ ଝୁଲାଇବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହାର ରଚନା ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ମିଶ୍ରିତ, "ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା ପାଲା" ॥ ୧୩୦ ॥ରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁ କାଳୀନ ଚନ୍ଦନ ଖେଳ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । "ବସନ୍ତ ରାସ" ॥ ୧୩୧ ॥ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଗୀତନାଟ୍ୟ ଧର୍ମୀ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାସଲୀଳା ସମ୍ବଳିତ । ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକର ଭାଷା ସରସ ଓ ସଙ୍ଗୀତମୟ ।

ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ ଆଡ଼କୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ରଚନାର ରୀତି ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସରଳୀକୃତ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ହେଁ, ପାରଳା ନିବାସୀ ରଘୁନାଥ ପରିଛାଂକର "ରାଧାମାଧବ ବିଳାସ" ॥ ୧୩୨ ॥ ଏହାର ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ । କବିଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଚନାଗୁଡ଼ିକ କ୍ଲିଷ୍ଟ ଓ ଦୁର୍ବୋଧ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଯୁଗ ରୁଚିର ପ୍ରତିଫଳନ ନ କହି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଶୈଳୀ ବିନ୍ୟାସ କହିବା ଅଧିକ ସମୀଚିନ ହେବ । କବି ପାରମ୍ପରିକ କଥା ବସ୍ତୁକୁ ରାଧାମାଧବ ବିଳାସରେ ରୂପାୟିତ କରିଥିଲେ ହେଁ ତାହା ହୃଦ୍ୟ ଓ ଚରିତ୍ର ଦ୍ୟୋତକ ହୋଇପାରିନାହିଁ ।

---

୧୨୯ ॥ ଝୁଲଣ ଚମ୍ପୂ — ଲେ- କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ
ଏହାର ପୋଥିଟି ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ

୧୩୦ ॥ ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା ପାଲା— ଲେ- କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ
ଏହାର ପୋଥିଟି ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ

୧୩୧ ॥ ବସନ୍ତ ରାସ— କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ, ଓଡ଼ିଶା ସଙ୍ଗୀତ
ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୧୩୨ ॥ ରାଧାମାଧବ ବିଳାସ— ଲେ- ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ପରିଛା
ଶ୍ରୀ ବେଣୀମାଧବ ପାଢୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖ୍ରୀ ୧୯୫୭ରେ ପ୍ରକାଶିତ

ସଂକ୍ଷେପରେ— ଏହା ଦେଖୁଛୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରୁ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ଧାରାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ କେଳି କଥାର ସମୀକ୍ଷା । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ରାଧା ଚରିତ୍ରର କ୍ରମ ବିକାଶ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବେଶ୍ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଯୋଗ୍ୟ । ସୁତରାଂ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଯେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଶ୍ରୀରାଧା ଚରିତ୍ରକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ ହୋଇଛି । ଏହା କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ ।

ବ୍ରତ କଥାରେ ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ :

ଓଡ଼ିଶାରେ ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଅନୁ-ପ୍ରବେଶ ଓ ବିକାଶ ସହିତ ରାଧାବାଦ କିପରି କ୍ରମଶଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ତାହା ବିଭିନ୍ନ କାବ୍ୟ ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସୂଚିତ ହୋଇଛି, ରାଧା ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଉପାସନା ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣତତ୍ତ୍ୱ ମୂଳକ ପ୍ରଚୁର ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ଓଡ଼ିଶାରେ ବ୍ୟାପକ ରାଧା ଉପାସନାର କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲା । ଫଳରେ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତର ପ୍ରଚଳନ ଘଟିଥିଲା । ଉକ୍ତ ବ୍ରତର ପ୍ରଚଳନ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରୁ ଘଟିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ରଚିତ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ସ୍ମୃତିସାର ସଂଗ୍ରହ (୧୬ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ) ଓ ଗଦାଧର ରାଜଗୁରୁଙ୍କ କାଳସାର ଗ୍ରନ୍ଥ (୧୮ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଭାଗରେ ରଚିତ)ରେ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ନ ଥିବାରୁ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତର ପ୍ରଚଳନ ହୋଇ ନଥିଲା ବୋଲି ବୁଝାଯାଇପାରେ । ଏପରିକି ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଅନ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନ ଗ୍ରନ୍ଥ ହରିଭକ୍ତି ବିଳାସ”ର ମଧ୍ୟ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ ସମ୍ପର୍କରେ ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ । କିନ୍ତୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିବା ସ୍ମୃତିକାର କୃଷ୍ଣମିଶ୍ର ତାଙ୍କର କାଳ ସର୍ବସ୍ୱ ଗ୍ରନ୍ଥ ॥ ୧୩୩ ॥ ରେ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଅଦ୍ୟାବଧି ଭାଦ୍ରବ ଶୁକ୍ଳ ଅଷ୍ଟମୀ ଦିନରେ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ ପାଳନ କରାଯାଉଅଛି । ପୂର୍ବରୁ ଉକ୍ତ ଦିନଟିରେ ଦୂର୍ବାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ ପାଳନ କରାଯାଉଥିଲା । ରସିକାନନ୍ଦ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଶାରେ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରସାର ଏହାର କାରଣ ବୋଲି ଐତିହାସିକ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର । ୧୩୪ ମତ ପୋଷଣ କରନ୍ତି ।

---

୧୩୩ ॥ କାଳସର୍ବସ୍ୱ— ଲେ- କୃଷ୍ଣମିଶ୍ର ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି
ପୋଥିପତ୍ର — ୧୦୩୫

134. Preface of the Descriptive Catalogic, Sanskrit— Manuscripts of Orissa Vol-I Page XXXVII

ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତକୁ ଧର୍ମାଚରଣ ମଧ୍ୟରେ ଗ୍ରହଣ କରିନେବା ପାଇଁ ଓଡ଼ିଆରେ କେତୋଟି ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ କଥା ଲେଖାଯାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ ପ୍ରଚଳନ ପୂର୍ବରୁ ରାଧା ଦାମୋଦର ବ୍ରତର ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା । ଜାଞ୍ଜ ନାବେଶ୍ୱ କାବ୍ୟ ପ୍ରଣେତା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସଙ୍କର "ବାଲଭୋଗ ବୋଲି ॥ ୧୩୫ ॥ରେ ରାଧା ଦାମୋଦର ବ୍ରତ କଥାର ବିବରଣୀ ରହିଛି । ଉକ୍ତ ରାଧା ଦାମୋଦର ବ୍ରତ ଏକଦା ଓଡ଼ିଶାରେ ଲୋକପ୍ରିୟତା ଅର୍ଜନ କରିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଶରଣ ଦାସ ଟୃବେଷ୍ଣ ଲୀଳା କାବ୍ୟରେ ରାଧା ଦାମୋଦର ପୂଜାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ଗୋପୀମାନେ ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ଏହି ବ୍ରତ କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରାଥିଲେ । ବାଲଭୋଗ ବୋଲିର ବିବରଣୀ ଅନୁଯାୟୀ— ଗୋପୀମାନେ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସର ଯମୁନା କୂଳରେ ରାହି ଦାମୋଦର ବା ରାଧା ଦାମୋଦର ବ୍ରତ କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସ୍ୱାମୀ ରୂପରେ ପାଇଥିଲେ । କୃଷ୍ଣ ମଥୁରାକୁ ଗଲାବେଳେ ଗୋପୀମାନଙ୍କୁ ଆଶ୍ୱାସନା ଦେଇ କହିଥିଲେ ଯେ ସେ କଳିଯୁଗରେ ନୀଳଗିରିରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବେ । ଏ ସମ୍ପର୍କୀୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏହିପରି ଅଛି—

କୃଷ୍ଣ ବୋଇଲେ ଆମ୍ଭେ ନୀଳଗିରି । ରତ୍ନ ସିଂହାସନେ ଥିବୁ ବେହରି । ୬୮
ତୁମ୍ଭେମାନେ ହୋଇବ କ୍ଷେତ୍ରବାସୀ । ମୋତେ ଝଟି ସେବିବ ଅହର୍ନିଶି
ଗୋପୀ ବୋଇଲେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭେଟିବୁ । ତଥ୍ୟ କରି କେଉଁ ଦିନ ଶଟିବୁ
କୃଷ୍ଣ ବୋଇଲେ ସବୁ ହରିବ ଦୁଃଖ । ଅତି ପୁଣ୍ୟ ମାସ ଅଟେ କାର୍ତ୍ତିକ
ମୋତେ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସରେ ଭଜିବ । ରାହି ଦାମୋଦର କରି ପୂଜିବ ।
ସିନ୍ଧୁ କୂଳେ ରାଧିକା ଦାମୋଦର । ମୋତେ ପୂଜିବ ପୃଥିବୀ ସେଠାର
ମୋର କାର୍ତ୍ତିକେ ଦାମୋଦର ମୂର୍ତ୍ତି । ମୋତେ ପୂଜିବ ଗୋ ଗୋପ ଯୁବତୀ ।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରବାସୀ ବାସୁଦେବ ପଣ୍ଡା ନାମକ ବ୍ରାହ୍ମଣର ପତ୍ନୀ ରାଧା ଓ ବିଧବା ଭଗ୍ନୀ ସୁମେଧା କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ ରାତିରୁ ଉଠି ସମୁଦ୍ର କୂଳକୁ ରାଧା ଦାମୋଦର ପୂଜା କରିବାକୁ ଯାଆନ୍ତି । ଝିଅ ବୋହୂ ରାତିରେ ସମୁଦ୍ର କୂଳକୁ ଯିବା କଥା ବାସୁଦେବ ପଣ୍ଡାର ମା' ପକ୍ଷରେ ପସନ୍ଦ ଯୋଗ୍ୟ ହେଲାନାହିଁ । ସେ ଉଭୟଙ୍କୁ ରାତି ପାହାନ୍ତାରୁ ଯିବାପାଇଁ ମନା କରିଦେଲା । ସେମାନେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ପରେ ପୂଜା କରିବାକୁ ଗଲେ । ତେଣେ ଜଗନ୍ନାଥ ସକାଳ ଧୂପ ବେଳେ ବଡ଼ପଣ୍ଡା ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖା ଦେଲେନାହିଁ, କାରଣ ସେ ରାଧା

---

୧୩୫ ॥ ବାଲଭୋଗ ବୋଲି— ଲେ- ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି

ସୁନେଧାଙ୍କ ପୂଜାଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ ରହିଯାଇଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନୀତିରେ ବିଳମ୍ବ ହେବାରୁ ଠାକୁର ରାଜା ବଡ଼ ପଣ୍ଡାଙ୍କୁ ବାହାର କରିଦେଇ ନୂଆ ପଣ୍ଡା ନିଯୁକ୍ତ ଦେଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ନୂଆ ପଣ୍ଡାଠାରୁ ଭୋଗ ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ, ରାଜାଙ୍କୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ କହିଲେ— ବଡ଼ ପଣ୍ଡାର କିଛି ଦୋଷ ନାହିଁ । ମୁଁ ରାଧା ଦାମୋଦର ପୂଜା ଗ୍ରହଣ କରିବାପାଇଁ ସମୁଦ୍ର କୂଳକୁ ଚାଲିଯାଇଥିଲି । ଏବେଠାରୁ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସଯାକ ମୋତେ ଦାମୋଦର ବେଶ କରି ପୂଜା କଲେ ମୁଁ ଆଉ ସମୁଦ୍ର କୂଳକୁ ଯିବିନାହିଁ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ଅନୁଯାୟୀ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସରେ ତାଙ୍କୁ ଦାମୋଦର ବେଶ କରାଯାଇ ରାଧା ଦାମୋଦର ପୂଜା କରାଗଲା । ୧୭୪୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ "ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ ଗୀତ" ॥ ୧୩୬ ॥ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ରଚୟିତା ହେଉଛନ୍ତି ଖଲିକୋଟର ରାଜା ରାଜସିଂହ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ । ସେ ଉକ୍ତ ବ୍ରତ କଥାକୁ ବ୍ରହ୍ମ ପୁରାଣରୁ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିବା ବିଷୟ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାର ସମୟ ୧୬୬୬ ଶକାବ୍ଦ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଶ୍ରୀରାଧା ଭାଦ୍ରବ ଶୁକ୍ଳ ଅଷ୍ଟମୀ ରବିବାର ଦିନ, ଅନୁରାଧା ନକ୍ଷତ୍ର ଯୁକ୍ତ ବିଛା ରାଶିରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଥିଲାବେଳେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଦିନ ବ୍ରତ ପୂଜା କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇଅଛି । ତିଥି ଅଭାବରେ ନକ୍ଷତ୍ରକୁ ଧରି ବ୍ରତ ପୂଜା କରାଯାଇପାରିବ । ବ୍ରତ ପୂଜାର ବିଧାନ ହେଉଛି— କଳସରେ ପଞ୍ଚଦେବତା ସ୍ଥାପନ କରି, ମଣ୍ଡଳ କାଟିବାକୁ ହେବ । ଏହାର ଉପରେ ସତର ଓ ପୂର୍ବରେ ସତରଟି ରେଖା ରହିବ ଓ ଷୋଳଟି କୋଠି ହେବ । ମଝିରେ ଚାରିଟି ପଦ୍ମକୋଠି ହେବ । ଚାରି କୋଣରେ ଚାରି ଗୋଷ୍ପଦ ଓ ମଝିରେ କଳା ପୀତ ବର୍ଣ୍ଣର ଗୋଷ୍ପଦ ରହିବ ମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ପଦ୍ମକାଟି ତାହାର ଛଅଟି ଦଳକୁ ଛଅ ଦିଗକୁ ରଖିବାକୁ ହେବ । ଛଅଟି ରଙ୍ଗରେ ଛଅ ଦଳ ଚର୍ଚ୍ଚିତ କରିବାକୁ ହେବ । ପଦ୍ମକୁ ବେଢ଼ି ଅଷ୍ଟକୋଣ ଓ ଅଷ୍ଟ କୋଣକୁ ବେଢ଼ି ଷଡ଼ କୋଣ ଆଙ୍କିବାକୁ ହେବ । ମଣ୍ଡପ ଉପରେ ଚନ୍ଦ୍ରାତପ ଟାଙ୍ଗି, ତାହା ତଳେ ଦୋଳି ଟାଙ୍ଗି ଓ ମଝିରେ ପଦ୍ମ ଫୁଲ ରଖି, ସେଥିରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କରି ବ୍ରତ ପୂଜା କରିବ ।

---

୧୩୬ ॥ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ ଗୀତ- ଲେ- ରାଜସିଂହ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗରେ ସଂରକ୍ଷିତ ପୋଥି ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ

ବିପ୍ର ନୀଳାମ୍ବରଙ୍କ ରଚିତ 'ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ କଥା' ॥ ୧୩୭ ॥ ରେ ରାଧାଙ୍କ ଜନ୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସୀତା ଜନ୍ମ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ଯୋଡ଼ି ଦିଆଯାଇଛି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଗଲାବେଳେ, ରାଧାଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ତଦନୁଯାୟୀ ରାଧା ସିନ୍ଦୂକ ଭିତରେ ଆତ୍ମ ଗୋପନ କରି ବୃଷଭାନୁ ରାଜ୍ୟରେ ମାଟିତଳେ ରହିଲେ । ବୃଷଭାନୁ ରାଜା ଭାଦ୍ରବ ଶୁକ୍ଳ ଅଷ୍ଟମୀ ଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ଯଜ୍ଞ କରିବା ପାଇଁ ଲଙ୍ଗଳ ଧରି ମାଟି କର୍ଷଣ କଲାବେଳେ ସିନ୍ଦୂକ ଲଙ୍ଗଲ ଲୁହାରେ ବାଜିଲା । ରାଜା ସିନ୍ଦୂକଟିକୁ ଖୋଲି ବାହାର କରନ୍ତେ ତାହା ମଧ୍ୟରୁ ଅପୂର୍ବ ସୁନ୍ଦରୀ କନ୍ୟା ଶିଶୁଟିକୁ ପାଇଲେ । ସେ ଅପତ୍ୟହୀନ ଥିବାରୁ କନ୍ୟାଟିକୁ ପାଳନ କରି ରାଧା ନାମ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଦ୍ୱିଜ ଅନିରୁଦ୍ଧଙ୍କ 'ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ କଥା ॥ ୧୩୮ ॥ ରେ' ଏହି କଥାବସ୍ତୁଟି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ବିପ୍ର ଦିବାକରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ 'ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ କଥା' ॥ ୧୩୮॥କ ରେ ବୃଷଭାନୁ ଭାଦ୍ରବ ଶୁକ୍ଳ ଅଷ୍ଟମୀ ଦିନ ସନ୍ତାନ କାମନାରେ ଯଜ୍ଞ କରି ଯଜ୍ଞାଗ୍ନିରୁ ରାଧାଙ୍କୁ ଲାଭ କରିଥିଲେ ବୋଲି କୁହାଯାଇଅଛି । ଏଥିରେ ବ୍ରତ ପାଳନର ପୁଣ୍ୟ ଫଳ କଥିତ ହୋଇଅଛି । ସତ୍ୟ ଯୁଗରେ ଲୀଳାବତୀ ନାମ୍ନୀ ବେଶ୍ୟା ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ ପାଳନ କଲାଦିନ ସର୍ପ ଦଂଶନରେ ମୃତ୍ୟୁ ଲାଭ କରିବା ହେତୁ ନିଷ୍ପାପ ଦେହରେ ଗୋଲୋକ ଲାଭ କରିଥିଲା । ବ୍ରତର ପୁଣ୍ୟ ଫଳକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଯେ ପ୍ରାଣୀ କରେ ରାଧା ବ୍ରତ । ସଂସାରେ ସେହି ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ
ନାନା ପ୍ରକାରେ ଯେତେ ଦାନ । ନୋହନ୍ତି ଏ ବ୍ରତ ସମାନ
ଗଙ୍ଗା ସ୍ନାନରେ ଫଳ ଯେତେ । ଏ ବ୍ରତେ ଲଭନ୍ତି ସମସ୍ତେ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରାଣତୁଲ୍ୟ ସେହି । ଯେ ପ୍ରାଣୀ ଏ ବ୍ରତ କରଇ ।

---

୧୩୭ ॥ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ କଥା— ଲେ- ବିପ୍ରନୀଳାମ୍ବର, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା *OL/706* ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୩୮ ॥ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ କଥା— ଲେ- ଦ୍ୱିଜ ଅନିରୁଦ୍ଧ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା *OL/754* ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୨୮ କ ॥ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ କଥା— ଲେ- ବିପ୍ର ଦିବାକର, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା *OL/1451 B* ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା :

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ମୂଳକ ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥ, କାବ୍ୟ ଓ ନୃତ କଥା ସମୂହ ରଚନା ହେବା, ଓଡ଼ିଶାରେ ବ୍ୟାପକ ଭାବେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ହେବା ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ରାଧା ଦାମୋଦର ପୂଜା ପ୍ରଚଳିତ ହେବା ଯୋଗେ ରାଧାଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଏକ ନୂତନ ଧରଣର ପୁରାଣ ରଚନା କରିବା ସମୟୋପଯୋଗୀ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଏ ଧରଣର ଏକ ପୁରାଣ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ଆମର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ଏହା ହେଉଛି 'ଦାମୋଦର ପୁରାଣ' ॥ ୧୩୯ ॥ ଏବଂ ଏହାର ରଚୟିତା ହେଉଛନ୍ତି ଗୌରାଙ୍ଗ ଦାସ । ସେ ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ରଚୟିତା ପୀତାମ୍ବର ଦାସଙ୍କ ନାତି ଅଟନ୍ତି ।

ମୋ ପିତୃ ପିତାଙ୍କ ନାମ ଅଟେ ପୀତାମ୍ବର
ସେହୁ ଗ୍ରନ୍ଥେ ଉଚାରିଲେ ନୃସିଂହ ଗ୍ରନ୍ଥ ସାର ।   ୧ମ ଖଣ୍ଡ

ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାର ସଠିକ୍ ସମୟ ଜଣା ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଏକ ନକଲ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ୩୨ ଅଙ୍କ ॥ ୧୪୦ ॥ ରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଦ୍ୱିତୀୟ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ ମାତ୍ର ୧୯ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିବାରୁ ଏହା ତୃତୀୟ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କର ୩୨ ଅଙ୍କ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୯୦୧-୧୯୦୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଅଟେ । ତେଣୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମୟକୁ ଏହାର ୨୦/୨୫ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇପାରେ ।

ଉକ୍ତ ପୁରାଣରେ ରାଧା ଦାମୋଦର ଉପାଖ୍ୟାନଟି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଏହାର କୌଣସି ପୌରାଣିକ ଭିତ୍ତି ନାହିଁ । ଏଥିରେ କଳ୍ପନା-ପ୍ରବଣତା ଲକ୍ଷିତ ହେଲେହେଁ ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରେ ରାଧା ବାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ପାଇଁ ଏହା ଉପେକ୍ଷଣୀୟ ନୁହେଁ । ରାଧା ଦାମୋଦର କଥା ଉପସ୍ଥାପନ କଲାବେଳେ, କବି ତାଙ୍କର ପିତାମହଙ୍କ ରଚିତ ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

---

୧୩୯ ॥ ଦାମୋଦର ପୁରାଣ, ଲେ- ଗୌରାଙ୍ଗ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା
CY/82 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ଭଣ୍ଡାର

୧୪୦ ॥ ଦାମୋଦର ପୁରାଣ ୧ମ ଖଣ୍ଡ ପୁଷ୍ପିକା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା
ORP/178 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

ଦାମୋଦର ପୁରାଣର କଥାବସ୍ତୁ ହେଉଛି—ଦଣ୍ଡ ଦୁର୍ଦ୍ଦଣ୍ଡ ନାମକ ଦୁଇଟି ବ୍ୟକ୍ତି ନାରଦଙ୍କ ଶାପରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଦନୁ ଦାନବ ରୂପେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଦ୍ରବ କଲେ । ବ୍ରହ୍ମାଦି ଦେବତାଗଣ ଏହାର ନିରାକରଣ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରଥମେ କ୍ଷୀର ବୈକୁଣ୍ଠକୁ ଗଲେ । ସେଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ସରସ୍ୱତୀ ଓ ବିଷ୍ଣୁ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । କ୍ଷୀର ବୈକୁଣ୍ଠର ବିଷ୍ଣୁ ନିଦ୍ରାରତ ଥିବାରୁ ଜୟ ବିଜୟ ବ୍ରହ୍ମାଦିଙ୍କୁ ଯୋଗ ବୈକୁଣ୍ଠକୁ ଯିବାପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ଯୋଗ ବୈକୁଣ୍ଠର ସୋହଂ ନାମକ ଦ୍ୱାରୀ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ ଯେ ଏଠାକାର ବିଷ୍ଣୁ ପୁରୀ ତ୍ୟାଗ କରି ଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ, ତେଣୁ ତୁମେ ସାର ବୈକୁଣ୍ଠକୁ ଯାଅ । ସେଠାକାର ନିରାଲମ୍ବ ବିଷ୍ଣୁ ଦୈତ୍ୟ ବଧ କରିବାର ଅକ୍ଷମତା ପ୍ରକାଶ କରି ବ୍ରହ୍ମାଦିଙ୍କୁ ପାତାଳ ବୈକୁଣ୍ଠକୁ ପଠାଇଦେଲେ । ପାତାଳ ବୈକୁଣ୍ଠର ନିଦା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପାଖରେ ପ୍ରବେଶ କରି ନପାରିବା ହେତୁ, ଦେବତାମାନେ ନଲ ବୈକୁଣ୍ଠକୁ ଯାଇ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ମଧ୍ୟ ନିଜର ଅକ୍ଷମତା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ତାହାପରେ ସେମାନେ ଅନନ୍ତ ବୈକୁଣ୍ଠର ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଭେଟି ସେମାନଙ୍କର ଦୁଃଖ ଜଣାଇଲେ । ଅନନ୍ତ ବୈକୁଣ୍ଠର ବିଷ୍ଣୁ ନିଜର ଅକ୍ଷମତା ପ୍ରକାଶ କରି ରାହାସ ବୈକୁଣ୍ଠ (ନିତ୍ୟସ୍ଥଳ)କୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । ନିତ୍ୟସ୍ଥଳର ରାହାସ ବୈକୁଣ୍ଠରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଅହରହ ରାସଲୀଳାରେ ରତ ଥାଆନ୍ତି । ସେଠାରେ ତ୍ରିପୁରୀ ଦେବୀ ଦ୍ୱାର ରକ୍ଷା କରନ୍ତି ।

ବ୍ରହ୍ମା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଜଣାଇବାରୁ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କଲେ । ରାଧା ପହଞ୍ଚନ୍ତେ କୃଷ୍ଣ ଦନୁ ଦାନବଙ୍କ ଉପଦ୍ରବ ଦୂର ପାଇଁ ରାଧାଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ କହିଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ପାଇଁ ରାଧା ନିଜ ଦେହରୁ ଏକ ନାରୀ ସୃଷ୍ଟି କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କ କୋଳକୁ ଦେଲେ । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ନିଜ ଦେହରୁ ଏକ ଅନୁରୂପ ପୁରୁଷ ସୃଷ୍ଟି କରି ଉଭୟଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ କହିଲେ ।

ତାହାଙ୍କୁ ବୋଇଲେ ତୁମ୍ଭେ ଯାଅ ମଞ୍ଚପୁର
ଆମ୍ଭ ନାମ ହେ ତୁମ୍ଭେ ଜନମ ଏ ସୃଷ୍ଟିର

ରାଧା ଦାମୋଦର ନାମ ତୁମ୍ଭେ ବେନି ବହି
ଦନୁ ଦାନବ ବଧି ଆସ ଯା ଶୀଘ୍ର ହୋଇ

ଆମ୍ଭେ ପ୍ରାପ୍ତେ ରାହାସ ସୃଷ୍ଟିରେ ତୁମ୍ଭେ କର
ଦନୁ ଦାନବକୁ ମାରି ଆସ ତତପର

ଏ ନିତ୍ୟସ୍ଥଳରୁ ଆନ୍ତୁ ସହସ୍ର କନ୍ୟା ଯାନ୍ତୁ
ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ ବିହାର ଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ କରନ୍ତୁ

× × ×

ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ନାମେ ଅଛି ଗଙ୍ଗାର ତୀରେ ଦେଶ
ନୃପତି ଅଛନ୍ତି ତହିଁ ରାଜ ଋଷି ବୃଷ
ଏଥି ରାଧିକା ଜନ୍ମିବେ ତାହାଙ୍କ କୋଳେ ଯାଇ
ଶୁଣ ହେ ସର୍ବ ଦେବ କହିଲୁ ବତାଇ
ସେ ବୃଷରାଜ୍ୟେ ଲକ୍ଷ ପାଠବ ଗଙ୍ଗା ତୀରେ
ଲକ୍ଷ ବର୍ଷ ରାଧା ବଶ୍ୟ ହୋଇବେ ଦାମୋଦରେ

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଲାଭ କରି ରାଧାଙ୍କର ଅଂଶ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ସୁଯୋଗକୁ ଅପେକ୍ଷା କଲେ ।

ଶିବଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ସନ୍ତାନ କାମୀ ବୃଷ ରାଜା ଏକ ଯଜ୍ଞ କରି ଯଜ୍ଞ ଶେଷରେ ପୂର୍ଣ୍ଣାହୁତି ଦେଲବେଳେ ରାଧା କ୍ଷୁଦ୍ର ରୂପ ଧାରଣ ପୂର୍ବକ ତାଙ୍କ ଅଞ୍ଜଳିରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ଏବଂ ଧୀରେ ଧୀରେ କାୟା ବିସ୍ତାର କରି କୁମାରୀ ରୂପ ଧାରଣ କଲେ । ରାଧା ଯେଉଁ ଦିନ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଆବିର୍ଭୂତା ହେଲେ ସେଦିନ ଭାଦ୍ରବ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଅଷ୍ଟମୀ ତିଥି ହୋଇଥିଲା । ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରକାଶ ପରେ ବୃଷ ରାଜାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ କନ୍ୟା ଜନ୍ମ ହେଲା । ତାହାର ନାମ ଉତ୍ପଳା ।

ଦାମୋଦର ପୁରାଣ ୩ୟ ଖଣ୍ଡ

ନିତ୍ୟସ୍ଥଳୀର ସହସ୍ର ସଖୀ, ସହସ୍ର କନ୍ୟା ରୂପରେ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଂଶ ଦାମୋଦର ରୂପରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଗ୍ରହଣ କରେ ଦାମୋଦର ଦେବଦତ୍ତ ଶଙ୍ଖ ବଜାଇ ସହସ୍ର କନ୍ୟାଙ୍କ ସହିତ ରାସ ଲୀଳା କରିବା କଥା ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ରାଧାଙ୍କର ସ୍ୱୟମ୍ବର ସଭା, ଦାମୋଦରଙ୍କ ଲକ୍ଷବେଧ ଓ ରାଧା-ଦାମୋଦରଙ୍କର ବିବାହ, ଦାମୋଦର ପୁରାଣର ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ପଦାବଳୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା :

ଓଡ଼ିଶାରେ ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ହେବା ଯୋଗେ ଯେପରି ବହୁତଗୁଡ଼ିଏ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି ମୂଳକ କାବ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା, ସେହିପରି ଅଜସ୍ର ପଦାବଳୀ ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ

ଆଦର୍ଶରେ (ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ବିଦ୍ୟାପତି ଓ ଚଣ୍ଡୀ ଦାସଙ୍କର ପଦାବଳୀକୁ ପରମ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ପାଠ କରୁଥିଲେ) ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ପଦାବଳୀ ସାହିତ୍ୟକୁ ପ୍ରିୟ ପାଠ୍ୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିନେବା ଫଳରେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଉଚ୍ଚ କବିତ୍ୱ ସମ୍ପନ୍ନ କବିମାନେ ତାହାର ଭାବଧାରାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ସେହି ଧରଣର ପଦାବଳୀ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇଥିଲେ ଏହା ବୈଷ୍ଣବେତର କବିମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲା । ଏହା ଅଣ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଅନଭିଜ୍ଞ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ପଦାବଳୀ ପଠନ ସ୍ପୃହା ମେଣ୍ଟାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର କୋଷ ବୃଦ୍ଧି କରିଥିଲା ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ରାଧା ଚରିତ୍ର ଦ୍ୟୋତକ ପଦାବଳୀ ସାହିତ୍ୟର ନମ ପ୍ରସାର ଘଟିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏଥିରେ ଚିତ୍ରିତା ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଲୋକପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟର ନନ୍ଦାଗଞ୍ଜଣା କାତର ଭାବ, ଗୀତ ସାହିତ୍ୟର କାବ୍ୟ ନାୟିକା ଲକ୍ଷଣ ଓ ବୈଷ୍ଣବୀୟ କଳ୍ପନାର ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରେମମୟୀ ଓ ମହିମା ଦୀପ୍ତ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଯବନ କବି ସାଲବେଗଙ୍କର ପଦାବଳୀ ସମୂହ ଏଥିପାଇଁ କେତେକାଂଶରେ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ କରିଥିଲା ।

କବି ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କ ଭଣିତାରେ ମିଳୁଥିବା ଗୁଣଟି ଗୀତିକା ॥ ୧୪୧ ॥ରୁ କେତେ ନଟକୂଟ ଜାଣେ ଶିଖଣ୍ଡ ଚୂଳିଆ ‘‘ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ ରାଧାଂକର କୃଷ୍ଣପ୍ରେମ ସ୍ମରଣ, ‘‘ଅରେ ସଖି ମଣ୍ଡନା ମନ୍ଦିରେ ମନ ମୋହନ’’ ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧା ବିରହ କାତର କୃଷ୍ଣରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନ, ‘‘ପ୍ରାଣମିତଣୀ ! କାଳ କେତେବେଳେ କି ନ କରେ ଜାଣି’’ ଗୀତିକାରେ ମଥୁରାସ୍ଥିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିରହରେ ରାଧାଙ୍କର ବ୍ୟାକୁଳତା ଓ ‘‘କାମିନୀ ଗଜଗାମିନୀ ଦେଖ ଏ ମଧୁର ଯାମିନୀ’’ ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ ମାନିନୀ ରାଧାଙ୍କୁ ଅଭିସାର ଚରନା କରିବାପାଇଁ ସଖୀର ଉପଦେଶ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କବି ଦାଶରଥି ଦାସଂକର ‘‘ସେ ରୂପକୁ ଦେଖିନାହିଁ ଆଖିରେ ପ୍ରିୟ ସଖୀ ॥ ୧୪୨ (କ) ॥’’ କବିତାରେ କୃଷ୍ଣ ରୂପ ମୁଗ୍‌ଧା ରାଧାଙ୍କର ମନୋଭାବ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି ।

---

୧୪୧ ॥ ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାଶଂକର ଗୀତିକା— ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଂକ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

୧୪୨ ॥ ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଂକ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

ଦୀନବନ୍ଧୁ ରାଜ ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କର 'କ'ଠାରୁ 'କ୍ଷ' କ୍ରମରେ ଲିଖିତ ବିଭିନ୍ନ ଗୀତିକା ॥ ୧୪୨ ॥ରେ ମଥୁରାସ୍ଥିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ରୂପ, ଗୁଣ ଓ ପ୍ରେମ ସ୍ମରଣ ବିଷୟ ଭାବଗର୍ଭକଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏଥିରୁ 'ଘ' ଓ 'ଙ' ଗୀତିକାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବର୍ଷାଋତୁ କାଳୀନ ବିରହାତୁର ଭାବ ରୂପାୟିତ ହୋଇଅଛି । ଏସମସ୍ତ ଗୀତିକାରେ ରତିକେଳି ପ୍ରବୀଣା ରାଧାଙ୍କର ଚିତ୍ର ଦିଆଯାଇଅଛି । ରାଧାଙ୍କ ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗର କାମୋଦ୍ଦୀପକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କବିଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ବିଶେଷ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ହୋଇଛି ।

କବି ଦୀନମଣିଙ୍କ "ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଷୋଡ଼ଶ" ॥ ୧୪୩ ॥ରେ ଷୋଳଟି ସ୍ୱର ବର୍ଣ୍ଣକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଷୋଳଟି ଗୀତିକା ରଚିତ ହୋଇଛି । ଏଥିରୁ 'ଅ' ଏବଂ 'ଇ' ଗୀତରେ କୃଷ୍ଣ ରୂପ ମୁଗ୍ଧା ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ଲାଗି ଆକୁଳତା ଓ ଏହା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାକୁ ସଖୀ ଲଳିତା ନିକଟରେ ଅନୁରୋଧ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । 'ଆ' ଗୀତରେ ସଖୀ ରାଧାଙ୍କୁ ପ୍ରମାଦ ପୂର୍ଣ୍ଣ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରୀତିରୁ ନିବୃତ୍ତ ହେବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ ସୁଦ୍ଧା ରାଧା ସେଥିରେ ରାଜି ହୋଇନାହାନ୍ତି । 'ଈ' ଗୀତରେ ସଖୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଶରେ ପହଞ୍ଚି ପ୍ରଥମେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହର ଅସୁସ୍ଥତାର କାରଣ ପଚାରିଛି । 'ଉ' ଗୀତରେ କୃଷ୍ଣ ନିଜର ବିରହ ଦଶା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ରାଧାଙ୍କୁ ଆଣିବାକୁ ସଖୀକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି । 'ଊ' ଗୀତରେ ସଖୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମନର ଦୃଢ଼ତା ଜାଣିବାକୁ ନିରାଶ ବାଣୀ ଶୁଣାଇଛି । 'ଋ' ଗୀତରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ଭୋଗ ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ସଖୀକୁ ତୋଷାମଦ କରିଛନ୍ତି । 'ୠ' ଗୀତରେ ସଖୀ ରାଧାଙ୍କ ଆଗରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦୁର୍ବଳାବସ୍ଥାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛି । 'ଌ' ଗୀତରେ ରାଧା ସଖୀଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ବିଷୟରେ ଆତୁର ହୋଇ ପଚାରିଛନ୍ତି । 'ୡ' (ଲୁ) ଗୀତରେ ସଖୀ ପରପ୍ରୀତିର ଦୁର୍ଗୁଣ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିଷ୍ଠୁରତା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରେମର ନିବଡ଼ତା କଳନା କରିଛି । 'ଏ' ଗୀତରେ ସଖୀ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଅଭିସାର ରଚନା କରିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛି ଓ ରାଧା ଅଭିସାରିକା ବେଶରେ ନିଜକୁ ସଜ୍ଜିତା କରିଛନ୍ତି । 'ଐ', 'ଓ' ଏବଂ 'ଔ' ଗୀତରେ ସଖୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟରେ ରାଧାଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ବିରହଦଶା, କାମପୀଡ଼ା ଓ ସମ୍ଭୋଗ ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳତାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପ୍ରତୀକ୍ଷମାଣା ରାଧାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବାକୁ ଅନୁରୋଧ

---

୧୪୨ କ ॥ ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

୧୪୩ ॥ ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

କରିଛି । ଅନୁସ୍ୱାର ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ପାଇଁ କବି 'ଅଙ୍ଗନାରେ ସେ ମୋ'ଲାଗି ନିରାଶେ' ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାଟି ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କର ବିରହିଣୀ ଅବସ୍ଥାକୁ ଅନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ସ୍ମରଣ କରି ଦୁଃଖିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

କବି ଦୀନମଣିଙ୍କର 'କ'ଠାରୁ 'କ୍ଷ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅକ୍ଷରରେ କ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ରଚିତ ଗୀତିକା ମଧ୍ୟରୁ ମିଳିଥିବା 'ଆଠଟି ଗୀତିକା ॥ ୧୪୪ ॥'ରେ ରାଧାଙ୍କର କଳହାନ୍ତରିତା ରୂପର ପରିଚୟ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଏଥିରୁ 'କ' ଗୀତରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କର ଅପରାଧ କ୍ଷମା କରି ରାଧାଙ୍କ ବିରହ ଦୁଃଖକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିଛନ୍ତି ଏବଂ କୃଷ୍ଣକୁ ରାଧାଙ୍କୁ ନେଇଆସିବାକୁ ସଖୀକୁ କହିଛନ୍ତି । 'ଖ' ଗୀତରେ ସଖୀ ରାଧାଙ୍କ ଆଗରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିରହ ଦୁଃଖ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛି । 'ଗ' ଗୀତରେ— ରାଧା ମାନ ତ୍ୟାଗକରି ଅଭିସାର କଲେ କୃଷ୍ଣ ସାଦରରେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ବୋଲି ସଖୀ କହିଛି । 'ଘ' ଗୀତରେ ସଖୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଗରେ ବିରହିଣୀ ରାଧାଙ୍କର ଦୁରବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛି । 'ଙ' ଗୀତରେ ରାଧାଙ୍କର ବିରହ ଦୁଃଖ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । 'ଛ' ଗୀତରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନ୍ୟନାରୀ ସମ୍ଭୋଗ ଲାଗି ରାଧାଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରତିହିଂସା ସଖୀ ଆଗରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । 'ଟ' ଗୀତରେ ସଖୀର କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ପ୍ରକାଶିତ ନାରୀ ସମ୍ଭୋଗ ଚିହ୍ନଲାଗି ଧିକ୍କାର ଓ 'ଠ' ଗୀତରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରତାରଣା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉକ୍ତି ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି ।

କବି ଚନ୍ଦ୍ରମଣିଙ୍କ ଆଠଟି ଗୀତିକା ॥ ୧୪୫ ॥ରେ ଲୋକପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟର ରାଧାକଥା ରୂପାୟିତ ହୋଇଅଛି । "ଏହା ଥିଲା କରମରେ, ପଡ଼ିଗଲି ଶ୍ୟାମ ଫାନ୍ଦରେ" ଓ "ନଟହଟ ନନ୍ଦସୁତ ଉଚାଟ ଯା ମୋତେ କରାଇଲାରେ" ଶୀର୍ଷକ କବିତା ୨ଟିରେ ଲୋକନିନ୍ଦା କାତରା ରାଧାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଅଛି । ଖୁଡ଼ି ମୋତେ ବାଟ ନଟ ନାଗର ଲମ୍ପଟ' ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କୁ ବାଟ ଜଗିବା ଘଟଣାଟି ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି । "ନାଗରବର ଗରି କେ ହେବ ମୋର ରେ" ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ କୃଷ୍ଣପ୍ରୀତି ବିହ୍ୱଳା ରାଧାଙ୍କର ଆବେଗ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉକ୍ତି ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଅଛି । "ସାଜିତନୁ ସାଜ କୁମାରୀ" ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ଅଭିସାର ରଚନା କରିବାକୁ ସଖୀର ରାଧାଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଓ "ସଙ୍ଗିନୀରେ ଜଣେ କେହି ମୋର ସଙ୍ଗେ ଆସ" କବିତାରେ ଅଭିସାରିକା ରାଧାଙ୍କର ଉଦ୍‌ବେଗକୁ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି ।

---

୧୪୪ ॥ ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

୧୪୫ ॥ ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେଓଂକ ନାମରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ତିନୋଟି ଗୀତିକା ॥ ୧୪୬ ॥ ମଧ୍ୟରୁ କାହିଁକି ମୋତେ କଲେ ଶ୍ୟାମ ଏ ଯାମିନୀରେ" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ ବାସକସଜ୍ଜା ରାଧାଂକର ଉତ୍କଣ୍ଠା, "ପ୍ରାଣସଙ୍ଗିନୀରେ ହେଲା ବଡ଼ ପରମାଦ" ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ବଂଶୀଧ୍ୱନି ପୀଡ଼ିତା ରାଧାଂକର ଆତୁରତା ଓ "ସଖୀ ଗୃହ ଯାଆରେ ମୋ ନାଁରେ ଶ୍ୟାମଠାରେ କହିବାରେ" ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରୀତି ପାଗଳିନୀ ରାଧାଂକର ଦୂତୀ ପ୍ରେରଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ରଚିତ ତିନୋଟି ଗୀତିକା ॥ ୧୪୭ ॥ ରୁ "ଜଣାପଡ଼ିଲା ମା ଏ କପଟ ବିର" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ ଦକ୍ଷିଣ ନାୟକ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରୀତିରେ ରାଧାଙ୍କର ଦୁରବସ୍ଥା, "ପାସୋରି ଦେଲେକି ମନୁ, ସେ ନନ୍ଦ କାହ୍ନୁ" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ କଳହାନ୍ତରିତା ରାଧାଙ୍କ ଉକ୍ତି ଓ "ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା, ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରେ ତୁହିଁ ରମନା" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧା ପ୍ରାଣତା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ଭାଗୀରଥୀ ସୁତ ରାମକୃଷ୍ଣ କବିଚନ୍ଦ୍ରଂକର ଆଠୋଟି ଗୀତିକା ॥ ୧୪୮ ॥ରୁ "ଯାହାମନ ଯାହାକୁ ରସେ, ତାବିନା ତାହାକୁ ଆନ ନଦିଶେ" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକା "ସେ ନୟନ ଯୁଗରେ ମୋ ନୟନ ନାଚିଲା" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକା, "ବ୍ରଜ ଯୁବରାଜ ଆଜ ମନକୁ ତ ମୋହି ନେଲେ ଗୋ" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକା, 'ଶ୍ୟାମପ୍ରୀତି ସିନା କଲି ଏତେ ଦୁଃଖୀ' ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକା ଓ 'ସଙ୍ଗିନୀ ଏହି କଥା ସତେ ମୋତେ କହ' ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ ଶ୍ୟାମପ୍ରୀତି ପାଗଳିନୀ ରାଧାଙ୍କର କରୁଣଭାବ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ତାଂକର 'ଭସିଯିବାର ଆସି ଘଟିଲା, ଦୟାଳୁମଣି ଦୟା ଖସିଲା' ଓ 'ନନ୍ଦ ନନ୍ଦନ ହୃଦ ଚନ୍ଦନକୁ ମନ ମଧରେ କେତେ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ କଲି' ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକା ଦୁଇଟିରେ ଯଥାକ୍ରମେ ମାନିନୀ ଓ କଳହାନ୍ତରିତା ରାଧାଙ୍କର ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି ।

କବି ଯଦୁମଣି ମହାପାତ୍ରଂକର ଦୁଇଟି ଗୀତିକା ॥ ୧୪୯ ॥ରୁ 'କୁଟିଳ କୁନ୍ତଳ ନୀଳ କବରୀ, ସାଜ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗେ ଘେନିଛୁ କସ୍ତୁରୀ' ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ ଅଭିସାରିକା ରାଧାଂକର ଓ 'ମୋହ ଗତି ଏକ ଶ୍ରୀପତିରେ ଦୂତୀରେ' ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ କୃଷ୍ଣାନୁଗତା ରାଧାଂକର ପରିଚୟ ଦିଆଯାଇଅଛି ।

---

୧୪୬ ॥ ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଂକ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

୧୪୭ ॥ ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଂକ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

୧୪୮ ॥ ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଂକ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

୧୪୯ ॥ ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଂକ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

କବି ସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ତିନିଗୋଟି ଗୀତିକା ॥ ୧୫୦ ॥ ମଧ୍ୟରୁ 'ନିଏ ପକାଇଲୁ କାମଛଟେ କି କପଟେ' ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ ରାଧାଂକର କୃଷ୍ଣସମ୍ଭୋଗ ସୁଖ ସ୍ମରଣ, 'କଷ୍ଟ ଗମନା ମୁଁ କି କରିବି ଗୋ କହ କହ କି ନଷ୍ଟେ ମରିବି ଗୋ' ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ ବାସକ ସଜ୍ଜା ରାଧାଂକର ଉତ୍କଣ୍ଠା ଓ 'ନରେଶ ନନ୍ଦନା ବିରସ ହୋନା, ପୀରତିକି ଅନ୍ତରୁ ବରଜି ଦେନା' ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ ଖଣ୍ଡିତା ରାଧାଂକ ପ୍ରତି କୃଷ୍ଣଂକର ଚାଟୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ଦଶପଲ୍ଲା ଯୁବରାଜଙ୍କ ନାମରେ ମିଳୁଥିବା ସତରଟି ଗୀତିକା ମଧ୍ୟରୁ ଏଗାରଟି ଗୀତିକା ॥୧୫୦॥ରେ ରାଧାଙ୍କର ଉତ୍ତମାନ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚାଟୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଥମ ପଦଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି—"ରେ ଭମିନୀ ବନ୍ଧୁ ଟେକ ଧନୀ ମୁଁ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର", "ମୋଠାରେ ଥିବ ଅନୁରାଗରେ ଜୀବନ", "କିହେଁ ଜବେଣୀଘରେ ଗ୍ରୀମୀକର ଗୋଷାରେ", "ଚମନ ରୁ ମୋଠାରେ ହୋନା ହୋନା, ଅଞ୍ଜନ ଧୁ ଧୋନା", ଯେନ ଆରେ ପ୍ୟାରୀ, ତୋର କଣା କନରେ ମୁଁ "ପ୍ରିୟେ ଚୂହଁ, ନାହିଁ ଆନ ସାହାରେ" "ଯେନ ବାଣୀରେ, ସେଷେ କି ଦୋଷ ସରମଣିରେ", ରାଗବନ୍ତ ବସୁ ମଥା ପୋତି, ଆଜ ଏ କି ସ୍ଥିତରେ", ଋଷି ମନ ମୋହନା ତୋ ପ୍ରୀତି ବଶ ମୁହିଁରେ", "ରମଣୀ ମଣି ବହନା ମୋତେ ମାନ" ଓ "କି ଯେନ୍ନ ଆଜ ନବୀନା ରୁଷି ଅଛୁ ଶଶି ମୁଖୀ" । ଅନ୍ୟ ଛଅଟି ଗୀତିକା ମଧ୍ୟରୁ "ଥିରେ ସହରେ ଶ୍ୟାମ ନ ଆସି ରହିଲେ କାହିଁରେ" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକରେ ବାସକସଜ୍ଜା ରାଧାଙ୍କ ରୂପ, "ମତେ କି ମତେ ବାଳା ଭିଡ଼ିଲା" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ ରତି କେଳି ପ୍ରବୀଣା ରାଧାଙ୍କ ରୂପ, "ପ୍ରିୟ ସଜନୀ କି ରସେ ରସିଲା" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ ପ୍ରେମମୟୀ ରାଧାଙ୍କ ରୂପ, "ଶୁଣ ସଖିରେ ! ଆଜ ରଜନୀରେ ଶ୍ୟାମ ଅଇଲେ" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ କଳହାନ୍ତରିତା ରାଧାଙ୍କ ରୂପ, 'ସଖୀ ଶ୍ୟାମ ବନ୍ଧୁ ମୋ ଉର ଉପରେ ହାରଗୋ ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରୀତି ମୁଗ୍ଧା ରାଧାଙ୍କ ରୂପ ଓ "ମୋହନ ଆଜ ମୋ ମନ ମୋହିଲ" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକା ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ସ୍ମରଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ନବଦୁର୍ଗେଶ ବିନାୟକ ସିଂହଙ୍କର ତିନିଗୋଟି ଗୀତିକା ମଧ୍ୟରୁ ମୁରଲିପାଣି ଜାକଲେ ଏ ଗତି ରସ୍ତୁଣୀ' ॥ ୧୫୧ ॥ ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସ୍ୱପ୍ନ ମିଳନ୍ "ରସ ନାଗର ବସ ଯାଇ ବାରେ ରାଧା ଆଗର" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତି-

---

୧୫୦ ॥ ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଂକ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

୧୫୧ ॥ ଡ଼କ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଂକ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

କାବ୍ୟରେ ବିରହିଣୀ ରାଧାଙ୍କର ଦୁରବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନ ଓ "ହରିଗଲେ ମୋ ପ୍ରୀତି ହରି ହଅ ଗୋ ଦୂତି" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣପ୍ରୀତି ବିହ୍ୱଳ ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ସୂର୍ଯ୍ୟମଣି ଜେନାଙ୍କର "ତ୍ରିଭଙ୍ଗୀ ଆଜ ମୋତେ କି ଭଙ୍ଗୀ କଲାରେ" ||୧୫୨|| ଶୀର୍ଷକ କବିତାରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ଦର୍ଶନ ଜନିତ ପୂର୍ବ ରାଗକୁ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି ।

ଓଡ଼ିଆ ପଦାବଳୀ ସାହିତ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରକୁ ଯେଉଁମାନେ ବିପୁଳ ସମ୍ପଦରେ ସୁସଜ୍ଜିତ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବନମାଳୀ ଦାସ [ବନମାଳୀ ପଟ୍ଟନାୟକ] ଓ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଆଦ୍ୟ ସ୍ମରଣୀୟ । କବି ବନମାଳୀ ଦାସଙ୍କୁ ପଦାବଳୀ ସାହିତ୍ୟର ଯୁଗସ୍ରଷ୍ଟା ଆଖ୍ୟାରେ ଭୂଷିତ କରିବା ଅସମୀଚୀନ ହେବ ନାହିଁ । ସେ ଖୁରୁଧା ଗଜପତି ବୀରକିଶୋର ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳ (୧୭୩୭-୯୩ ଖ୍ରୀ) ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ପଦାବଳୀଗୁଡ଼ିକ ରଚନା କରିଥିଲେ ଓ ସେଥିରୁ ୨୨ଟି କବିତା ବୀରକିଶୋର ଦେବଙ୍କ ନାମ ||୧୫୩||ରେ ରଚନା କରି ୨୨ବାଟି ଜମି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପଦାବଳୀଗୁଡ଼ିକ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ||୧୫୪|| ବନମାଳୀ ପଦ୍ୟାବଳୀ' ନାମରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଏଥିରେ ଥିବା ପଦାବଳୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ୧୫୧ଟି ପଦାବଳୀ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ରଚିତ ହୋଇଛି । ଏଗୁଡ଼ିକର ସାମଗ୍ରିକ ରୂପକୁ ଏକ କାବ୍ୟ କୁହାଯାଇପାରେ । ଶ୍ରୀରାଧା ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ, ରୂପାନୁରାଗ, ପୂର୍ବାନୁରାଗ, ପ୍ରୀତି, ପ୍ରେମ, ଦୂତୀପ୍ରେରଣ ଅଭିସାର, ମାନ, ଗୃଷ୍ଟୁ ଓ ମିଳନ ଇତ୍ୟାଦିକୁ କବି ସୁସଜ୍ଜିତ ଭାବରେ ବିଭିନ୍ନ ଗୀତିକାରେ ରୂପାୟିତ କରିଛନ୍ତି । ସଙ୍ଗୀତତା ଓ ଭାବଗର୍ଭକତା ଏହାର ପ୍ରାଣ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ସାଧାରଣ ପାଠକ, ରସିକ ଓ ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଆବୃତ୍ତି ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ରହିଛି ।

---

୧୫୨ || ଉତ୍କଳର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ

୧୫୩ || ବନମାଳୀ ମୁଖବନ୍ଧ ୨୪ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

୧୫୪ || ବନମାଳୀ ପଦ୍ୟାବଳୀ, ବ୍ରଜବାସୀ ବାବାଜୀ ବୈଷ୍ଣବ ଚରଣ ଦାସ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ସାମନ୍ତ ଶ୍ରୀ ଗୌରକୃଷ୍ଣ କବିରତ୍ନ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ଚୌଧୁରୀ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ମହାପାତ୍ର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ
ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୩୪

କବିଙ୍କର ପଦ୍ୟାବଳୀର ପ୍ରାରମ୍ଭ, ଗତି ଓ ପରିଣତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ନାଟକୀୟ ହୋଇଅଛି । ଯମୁନା କୂଳକୁ ନୀର ଆଣିବାକୁ ଯାଇଥିଲା ବେଳେ କଦମ୍ବ ମୂଳରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖିଦେଇ ରାଧାଙ୍କ ମନରେ ଅପୂର୍ବ ଭାବ କମ୍ପନ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଏହା ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ୍ । ଏହି ସାକ୍ଷାତ୍ ଦର୍ଶନକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି କବି ଦୁଇଟି କବିତା (ପୃ ୧୪ ଓ ୧୫ ଷ୍ଠା, ବନମାଳୀ ପଦ୍ୟାବଳୀ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)ରଚନା କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନୁପମ ରୂପ ମାଧୁରୀ ରାଧାଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ଦ୍ରବୀଭୂତ କରିଦେଲା । ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରୂପ ଓ ବେଶକୁ ପ୍ରଶଂସା କରି ଏଥିପ୍ରତି ଜାତ ହୋଇଥିବା ତାଙ୍କର ଅନୁରାଗକୁ ସଖୀ ଆଗରେ ଭାବକୁଳ ଚିତ୍ତରେ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ । ଏହା ରୂପ ପ୍ରଶଂସା (୩ଟି ଗୀତିକା, ପୃ ୧୫, ପୃ ୧୬, ପୃ ୧୭ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ), ବେଶ ପ୍ରଶଂସା (ଗୋଟିଏ ଗୀତିକା ପୃ ୨୫ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ଓ ରୂପାନୁରାଗ (୧୩ଟି ଗୀତିକ ପୃ ୧୫ ଓ ପୃ ୧୭ ରୁ ପୃ ୨୪ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାଗୁଡ଼ିକରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଅଛି । ରୂପଦର୍ଶନ ପରେ ଯମୁନାରେ ସ୍ନାନ କଲାବେଳେ ରାଧାଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ଥର କୃଷ୍ଣ ଦର୍ଶନ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ଏହା ପୂର୍ବ ରାଗ (୩୧ଟି ଗୀତିକା ପୃ୨୫ ରୁ ପୃ ୪୫ ଓ ପୃ ୪୬ ରୁ ପୃ ୪୯ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ଓ ନବାନୁରାଗ (୧୬ ଟି ଗୀତିକା ପୃ ୪୯ ରୁ ପୃ ୬୦ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ, ରାଧା ଓ ସଖୀଙ୍କ ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ଛଳରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ବୃନ୍ଦାବନରୁ ଭାସି ଆସୁଥିବା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଧର ଚୁମ୍ବିତ ବଂଶୀର ରାଧା ରାଧା ଧ୍ୱନି ରାଧାଙ୍କର ଅନୁରାଗକୁ ଆହୁରି ଉଦ୍ଦୀପିତ କଲା । ଏହା ବଂଶୀ ଅନୁରାଗ ଶୀର୍ଷକ ନଅଟି ଗୀତିକା [ପୃ୬୦ ରୁ ପୃ ୬୫ ଓ ୬୧ ପୃ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ]ରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇଛି । ଅନୁରାଗ ପ୍ରୀତିରେ ଓ ପ୍ରୀତି ପ୍ରେମରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ପ୍ରାଣତା ଓ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରାପ୍ତି ଲାଳସାକୁ ତୀବ୍ରତର କରିଦେଲା । ସେ ପ୍ରୀତି ଓ ପ୍ରେମର ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ବ୍ୟଥିତା ହୋଇ ସଖୀ ନିକଟରେ ନିଜର ଆତୁରତା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏଗୁଡ଼ିକୁ କବି ପ୍ରୀତି ଅନୁରାଗ ଶୀର୍ଷକ ଚଉଦଟି ଗୀତିକା (ପୃ୬୫ରୁ ପୃ୭୦ ଓ ପୃ୭୨ରୁ ପୃ୭୬ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ଓ ପ୍ରେମ ଅନୁରାଗ ଶୀର୍ଷକ ଦୁଇଟି ଗୀତିକାରେ (ପୃ୭୯ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ସୁନ୍ଦର ଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ୟାମପ୍ରେମ ପାଗଳିନୀ ରାଧା ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରଙ୍କୁ ଅନ୍ତରରେ ବାନ୍ଧି ରଖିବା ପାଇଁ ସର୍ବସ୍ୱ ତ୍ୟାଗ କରିବାର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହା ପ୍ରାପ୍ତି ଲାଳସା ଶୀର୍ଷକ କବିତା (ପୃ୭୬-୭୭ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେବା ଲାଳସାରେ ଆତୁର ହୋଇ ରାଧାଙ୍କ ଘାଟଜଗି ଦାଣ ମାଗିବା ଛଳରେ ପ୍ରୀତି ଭିକ୍ଷା କଲେ । ରାଧା ବାହ୍ୟଭାବରେ ନିଜର କ୍ରୋଧ, ବଂଶ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଓ ଅସମ୍ମତି ଇତ୍ୟାଦିକୁ ପ୍ରକାଶ କଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତରର ମିଳନ ଆକୁଳତାକୁ ଦମନ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । କବି କୃଷ୍ଣଙ୍କର

ଦାନଲୀଳା ଓ ଘାଟ ସଧାକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଛଅଟି ଗୀତିକା ରଚନା କରିଛନ୍ତି । (ପୃ୭୭ରୁ ପୃ୮୧ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) । ମିଳନର ଉତ୍କଣ୍ଠା ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମିଳନର ଆୟୋଜନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ଦୂତୀ ହେଲା ଏ ଆୟୋଜନର ଉପକରଣ । ରାଧାଂକ ଦ୍ୱାରା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦୂତୀ ପ୍ରେରଣ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟରୁ ଦୂତୀର ବାର୍ତ୍ତା ଆନୟନ ଇତ୍ୟାଦି ଗତାନୁଗତିକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସରସତା ମଣ୍ଡିତ ହୋଇଅଛି (ଆଠଟି ଗୀତିକାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ, ପୃ୮୬ରୁ ପୃ୯୨ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ଦୂତୀର ପରାମର୍ଶ ଅନୁଯାୟୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କର କୁଞ୍ଜକୁ ଅଭିସାର, ଶଯ୍ୟା ରଚନା କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତୀକ୍ଷା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଗମନରେ ବିଳମ୍ବ ହେତୁ ଉତ୍କଣ୍ଠା ଓ କ୍ରୋଧକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି କବି ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଅଭିସାରିକା, ବାସକସଜ୍ଜା, ଉତ୍କଣ୍ଠା ଓ ଖଣ୍ଡିତା ନାୟିକାର ଲକ୍ଷଣ ଆରୋପ କରିଛନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଅଭିସାରିକା ଶୀର୍ଷକ ଗୋଟିଏ ଗୀତିକା (ପୃ୯୩), ଉତ୍କଣ୍ଠିତା ଶୀର୍ଷକ ତିନିଟି ଗୀତିକା (ପୃ୯୪-୯୫) ବାସକସଜ୍ଜା ଶୀର୍ଷକ ପାଞ୍ଚଟି ଗୀତିକା (ପୃ୯୫ରୁ ୯୭ପୃ) ଓ ଖଣ୍ଡିତା ଶୀର୍ଷକ ଚାରିଟି ଗୀତିକା (ପୃ୯୮ରୁ ପୃ୧୦୧)ରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ଅନ୍ୟ ନାରୀର ସମ୍ଭୋଗ ଚିହ୍ନ, ରାଧାଙ୍କ ମନରେ ତୀବ୍ର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ହେତୁ ସେ ଦୁର୍ଜ୍ଜୟମାନ କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସମସ୍ତ ଚାଟୁ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଛି । ସଖୀର ପ୍ରବୋଧ ଉକ୍ତି ଓ ମାନ ତ୍ୟାଗ ପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ବିଫଳ ହୋଇଛି । ମାନଭଙ୍ଗ ପାଇଁ ବୃନ୍ଦା ବହୁତ ବୁଝାଇଲାପରେ ରାଧା ମାନ ତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି । ଏ ସମସ୍ତ ବିଷୟକୁ କବି ଦୁର୍ଜ୍ଜୟମାନ ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକା (ପୃ୧୦୩) । ମାନଭଙ୍ଗେ ଚାଟୁ (ପୃ୧୦୨) ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକା, ମାନଭଙ୍ଗେ ସଖୀ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକା [୧ଟି, ପୃ୧୦୪], ମାନଭଙ୍ଗେ ସଖୀ ସମ୍ବୋଧନ ଶୀର୍ଷକ ତିନିଟି ଗୀତିକା (ପୃ୧୦୨, ପୃ୧୦୬ ଓ ପୃ୧୦୭)ମାନଭଙ୍ଗେ ସଖୀ ଉକ୍ତି ଶୀର୍ଷକ ତିନିଟି ଗୀତିକା (ପୃ୧୦୫ ଓ ପୃ୧୦୬) ଓ ମାନଭଙ୍ଗେ ଦୂତୀ ସାନ୍ତ୍ୱନା (ପୃ୧୦୮)ରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ମାନଭଙ୍ଗପରେ ରାଧା ନିଜର ନିଷ୍ଠୁରତା ଲାଗି ଅନୁତାପ ଅନଳରେ ଦଗ୍ଧ ହୋଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କଠାରେ କଳହାନ୍ତରିତା ନାୟିକାର ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଏହା ତିନିଟି ଗୀତିକା [ପୃ୧୧୦-ପୃ୧୧୨]ରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ମାନଭଙ୍ଗ ଓ ଅନୁତାପ ପରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଅଛି ।

ସଖୀମାନେ ମିଳନ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଉପଭୋଗ କରି ଧନ୍ୟା ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହା ଯୁଗଳ ମିଳନ ଓ ମିଳନମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଶୀର୍ଷକ ଦୁଇଟି ଗୀତିକା [ପୃ୧୧୨ ଓ ପୃ୧୧୩]ରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଅଛି ।

ଏ ସମସ୍ତ ଗୀତିକା ବ୍ୟତୀତ କବି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିବିଧ କେଳିକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ୫ଟି ଗୀତିକା ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସ୍ୱୟଂ ଦୂତୀ ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାରେ (ପୃ୧୧୩) କୃଷ୍ଣ ନାପିତୁଣୀ ବେଶରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଅଳତା ଲଗାଇ ଦେବା ବିଷୟ ଓ ଗତ ଚରିତ ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାଗୁଡ଼ିକରୁ (ପୃ୮୩ରୁ ୮୫ପୃ) ଗୋଟିକରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରଜକିନୀ ବେଶ ପ୍ରସଙ୍ଗ, ଗୋଟିକରେ ରାଧା କୁଟିଳାକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭ୍ରମରେ ରାତିରେ ଶୟନାବସ୍ଥାରେ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବା ବିଷୟ, ଗୋଟିକରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କୁ ବାଟ ଓଗାଳ ଓ ଅନ୍ୟଟିରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ଜଳାର୍ଦ୍ଧରେ ହୋଇଥିବା ରତିକେଳିର ସ୍ମରଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବୃନ୍ଦାବନର ପ୍ରେମଲୀଳା-ସମ୍ବଳିତ ଗୀତିକା ଛଡ଼ା, ମଥୁରାସ୍ଥିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲଗି ରାଧାଙ୍କର ଆକୁଳତାକୁ କବି ୫ଟି ଗୀତିକାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି (ପୃ୧୧୫-ପୃ୧୧୯) । ସେହିପରି ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଝୁଲଣ, ହୋରି ଖେଳ, ଚନ୍ଦନୋତ୍ସବ, ଚନ୍ଦନଯାତ୍ରା, ରୂପଲୀଳା ଓ ଚନ୍ଦନ ବାହୁଡ଼ାକୁ କବି ଛଅଟି ଗୀତିକାରେ [ପୃ୧୦-ପୃ୧୩] ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

କବି ବନମାଳୀଙ୍କ ପରେ ପଦାବଳୀ ସାହିତ୍ୟ ସ୍ରଷ୍ଟା ରୂପେ ଅନ୍ୟଜଣେ ମହାନ କବିଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଥିଲା । ସେ ହେଉଛନ୍ତି କବି ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକ । କବିଙ୍କର ଜନ୍ମ ୧୭୭୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହୋଇଥିଲା ଓ ସେ ୧୮୬୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । କବିଙ୍କର ଏହି ଦୀର୍ଘ ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ କେତେ ବର୍ଷକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ବାକୀ ସମସ୍ତ ବର୍ଷ କେବଳ ସେ ବାଣୀ ଆରାଧନାରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ । ଏହି ଦୀର୍ଘ ଜୀବନକାଳର ସାଧନା ମଧ୍ୟରେ ସେ ଯେଉଁ ପଦାବଳୀ ସମୂହର ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ତାହା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇପାରିଛି ବୋଲି କହି ହେବ ନାହିଁ ।

ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନୁରାଗ, କେଳି କୌତୁକ, ହାସ, ପରିହାସ ଓ ପ୍ରଣୟକୁ ଉପଜୀବ୍ୟ କରି ପଦାବଳୀ ରଚନା କଲାବେଳେ ସେ ଅନେକାଂଶରେ କବି ବନମାଳୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବନମାଳୀଙ୍କ କବିତ୍ୱରେ

ଅତିକ୍ରମ କରିପାରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପଦାବଳୀଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ବାସ୍ତବଧର୍ମୀ, ସେହିପରି ରସୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଓ ଭାବଗର୍ଭକ । କବିଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ନାମ, ରୂପ, ଗୁଣ, ପ୍ରେମ ଓ ମହିମାର ସ୍ୱରୂପ ଯଥାର୍ଥ ଭାବରେ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇ ପାରିଛି । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ସେ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ଦାୟିନୀ, ବୃନ୍ଦାବନେଶ୍ୱରୀ, କୃଷ୍ଣ ହୃଦୟହାରିଣୀ ଓ ଇଷ୍ଟ ଦେବୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ପରିବେଷଣ କଲାବେଳେ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଅତି ମାନବିକତାକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ଦୂରରେ ରଖିଛନ୍ତି । ସାଧାରଣ ପ୍ରଣୟୀ, ପ୍ରଣୟିନୀର ହସ କାନ୍ଦ, ସୁଖ ଦୁଃଖ ଆଶା ଆଶଙ୍କା ନିନ୍ଦା ଗଞ୍ଜଣା, ମାନ-ଅଭିମାନ ଓ ଉତ୍କଣ୍ଠା ଆବେଗ ଭିତର ଦେଇ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମ ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଛି ।

"ସଂଗୃହୀତ ପଦାବଳୀ" ॥ ୧୫୫ ॥ର ଗୀତିକାଗୁଡ଼ିକୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଭାବରେ ବିଭାଗ କରିଦେଲେ ଆମେ ରାଧା ଚରିତ୍ରର ସମ୍ୟକ୍ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି କରିପାରିବୁ । ଯଥା—

ଶ୍ରୀରାଧା ନାମ ମହିମା ସୂଚକ ଗୀତିକା, ଶ୍ରୀରାଧା ମହିମା ସୂଚକ ଗୀତିକା, ଶ୍ରୀରାଧା ରୂପ ମହିମା ସୂଚକ ଗୀତିକା, ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣାନୁରାଗ ସୂଚକ ଗୀତିକା, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପ୍ରେମ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ସୂଚକ ଗୀତିକା, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାନୁରାଗ ସୂଚକ ଗୀତିକା, ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଭାବପରିପୂର୍ଣ୍ଣା ଓ ବିନୀତା ରାଧାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା, ରାଧାଙ୍କର ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ମନୋଭାବ ସୂଚକ ଗୀତିକା, ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣପରିପୂର୍ଣ୍ଣଭାବ ସୂଚକ ଗୀତିକା, କୃଷ୍ଣ ରୂପ ମୁଗ୍ଧା ରାଧାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ତ୍ୟାଗ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୋଭାବ ଯୁକ୍ତା ରାଧାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା, ବଂଶୀଧ୍ୱନି କାତରା ରାଧାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା, କୃଷ୍ଣ ମିଳନ ବ୍ୟାକୁଳା ରାଧାଂକର ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା, ରାଧାଙ୍କର ବିରହିଣୀ ଭାବ ସୂଚକ ଗୀତିକା, ରାଧାଙ୍କର ମାନିନୀ ଭାବ ସୂଚକ ଗୀତିକା, ଅଭିସାରିକା ରାଧାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା, ବାସକ ସଜ୍ଜା ରାଧାଂକର ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା, ବିପ୍ରଲବ୍ଧା ରାଧାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା, ଖଣ୍ଡିତା ରାଧାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା, ରାଧାଂକର ଦୁର୍ଜ୍ଜୟ ମାନ ସୂଚକ ଗୀତିକା, ରାଧାଂକର କଳହାନ୍ତରିତା ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ

୧୫୫- ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ପଦ୍ୟାବଳୀ
ସଙ୍କଳନ ଓ ସଂଗ୍ରାହକ - ଶ୍ରୀ ସରୋଜ କୁମାର ପାଣିଗ୍ରାହୀ
ପ୍ରକାଶକ - ସେଖ୍ ଅମିନୁଲ୍ ଆଲି, ପ୍ରକାଶକାଳ- ଖ୍ରୀ ୧୯୭୯

ଗୀତିକା, କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ପାଗଳିନୀ ରାଧାଂକର ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା ପ୍ରେମମୟୀ ଓ କରୁଣାମୟୀ ରାଧାଂକର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା, କୃଷ୍ଣ ଦୁଃଖ କାତରା ରାଧାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ମୂଳକ ଗୀତିକା, କୃଷ୍ଣ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଧାରିଣୀ ଓ କୃଷ୍ଣ ସଂସ୍ପୃହା ରାଧାଂକର ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା, ରତିକେଳି ପ୍ରବୀଣା ରାଧାଂକର ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ରାଧାଂକର ଗୋପନ ପ୍ରୀତି ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା, ଶାଶୁ ନଣନ୍ଦ ଗଞ୍ଜଣା ପୀଡ଼ିତା ରାଧାଙ୍କର ଦୟନୀୟ ଭାବସୂଚକ ଗୀତିକା, ଲୋକନିନ୍ଦା କାତରା ରାଧାଙ୍କର ଦୁରବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୀତିକା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର କୁଞ୍ଜଲୀଳା ମୂଳକ ଗୀତିକା ଓ ବିବିଧ କେଳି ମୂଳକ ଗୀତିକା ଓ ମଥୁରାସ୍ଥିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲାଗି ରାଧାଙ୍କର ବିରହାନୁଚିନ୍ତା ମୂଳକ ଗୀତିକା ।

ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିବିଧ କେଳି ମୂଳକ ଗୀତିକାରେ, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନାପିତୁଣୀ ବେଶ, ନଷ୍ଟଚନ୍ଦ୍ର, ଘାଟସଧା, ପଥରୋଧ, ନାବ ଲୀଳା, ପଶାଖେଳ ଓ ଫଗୁ ଖେଳକୁ ରୂପାୟିତ କରାଯାଇଅଛି ।

ଗୋପାଳ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିଷୟକ ପଦାବଳୀ ସମୂହରେ ରାଧା ଚରିତ୍ରର ସର୍ବୋତ୍କର୍ଷତା ହିଁ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୀତିକାରେ ଏହି ଆତ୍ମମୁଖ୍ୟଟି ଗୃହୀତ ହୋଇଛି । ଏ ଧରଣର ପଦାବଳୀଗୁଡ଼ିକର ସଂଖ୍ୟା ଏତେ ବେଶି ଯେ ତାହାର ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା, ଏହି ନିବନ୍ଧର ସୀମିତ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ କବିଙ୍କର ରାଧାଚରିତ୍ର ଉପସ୍ଥାପନ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଦକ୍ଷତାକୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସୁଖ ବିଧାନ ନିମିତ୍ତ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମାନ ଅଭିମାନକୁ ରାଧା କିପରି ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ତାହା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଂକ୍ତିରୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ ।

ଦୟା ନ କରନ୍ତୁ ମୁଁ ଦାସୀ ସିନାରେ
ଦୁଃଖ ଦେଇ ଶ୍ୟାମକୁ   ରାଧା ସୁଖୀ ହେବାକୁ
ରୁଚିବ କଲୁ କିଏ ଆଲୋଚନାରେ ।
ଯେ ତାଙ୍କ ମନୋହାରୀ   ତା ନଉକର କରି
ଧନ ନେବି ପଛକେ ଗୁମାନ ନାରେ । ୨
ଯାହାର ହେଲେ ସଖି   ସେ ହୋଇଥିଲେ ସୁଖୀ
ମିଳନ୍ତି ପର କୋଟି ଲକ୍ଷ ସୁନାରେ । ୩
ଯଶୋଦାଙ୍କ ପୁଣ୍ୟରେ   ଚିରଂଜୀବୀ ବ୍ରଜରେ

ହୋଇ ସେ ସନ୍ଧ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଅନ୍ତ କି ନାରେ । ୪
ନିକଟରେ କି ଦୂରେ   ନିତ ଶ୍ରୀମୁଖ ଥରେ
ଦେଖୁଥିବି ଏତିକି ମୋ କାମନାରେ । ୫

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖରେ ରାଧାଂକର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ରାଧାଙ୍କ ମୁଖରେ କୃଷ୍ଣପ୍ରାଣତା ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଦୁଇଟି ଉଦ୍ଧୃତର ସେହିପରି ରାଧା ଚରିତ୍ରକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା—

ଶ୍ରୀହରି · ···ଘେନ ଦୀନା ଗୁହାରିହେ ।
ଯୁଗେ ଯୁଗେ ମୁହିଁ ତୁମ୍ଭ କିଙ୍କରୀ ହେ
ତୁମେ କଳାନିଧି ମୁହିଁ କୁମୁଦ
ତୁମ ଦରଶନେ ଫିଟଇ ମୁଦ ହେ । ୧

ତୁମେ ରବି ହେଲେ ପଦ୍ମିନୀ ହୋଇ
ସରସୀ ସଲିଲେ ଥାଏ ଅନାଇ ମୁଁ । ୨

ନୀପ ମୂଳେ ତୁମେ ବାଇଲେ ବଂଶୀ
ମନ ପ୍ରାଣ ମୋର ଉଠେ ଉଲ୍ଲସି ହେ । ୩

× × ×   ଶ୍ରୀରାଧା ଉକ୍ତି

ରାଧା ମୋ ହୃଦଚନ୍ଦନ ରାଧା ମୋର ଜପ
ରାଧା ମୋର ଧ୍ୟାନ ଜ୍ଞାନ ରାଧା ମୋର ତପ
ମୁହିଁ ତାର ପରସ୍ପର
ସେ ପର କଲେ କହ ମୁଁ ହୋଇବି କାହାର
ରାଧା ଲାଗି ମାଧବ ମୁଁ ରାଇ ଲାଗି କାହ୍ନୁ
କିଶୋରୀ ଲାଗି କିଶୋର ହେଲି ଜନ୍ମ ଧରି

× × ×   ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଉକ୍ତି

"ଯାଅ ଗୋ ଲଳିତେ ଘେନ ନିବେଦନ ମୋର" ଶୀର୍ଷକ ଗୀତିକାକୁ ଉଦ୍ଧୃତ କରି ଗୋପାଳ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଦୃଶ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥଙ୍କର ଚମ୍ପୂ, ଚଉପଦୀ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ସମୂହରେ ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସମ୍ମାନିତ କରାଯାଇଅଛି । କବି ୧୭୮୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ୧୮୪୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ବୋଲି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରାଯାଇଅଛି ।।୧୫୬।। ତେଣୁ ବନମାଳୀ ଓ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ପ୍ରଭାବିତ ହେବା ଅତ୍ୟନ୍ତ

---

୧୫୬ ।। କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ ୫ ପୃଷ୍ଠା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ସ୍ୱାଭାବିକ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ॥ ୧୫୭ ।.ର ତୃତୀୟଭାଗରେ ଦିଆଯାଇଥିବା "ସଙ୍ଗୀତ କଳ୍ପଲତା"ର ସଙ୍ଗୀତ ସମୂହରେ ଏହି ପ୍ରଭାବକୁ ଅନୁଭବ କରିହୁଏ ।

ସଙ୍ଗୀତ କଳ୍ପଲତାର ସଙ୍ଗୀତଗୁଡ଼ିକୁ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭାଗ କରିଦେଲେ, ବନମାଳୀ ପଦ୍ୟାବଳୀ ଓ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ପଦ୍ୟାବଳୀର ଗୀତିକାଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଏହାର କିପରି ବିଷୟବସ୍ତୁଗତ ଓ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସାମ୍ୟ ରହିଛି ତାହା ସହଜରେ ଅନୁଭବ କରିହେବ । ନିମ୍ନରେ ସଙ୍ଗୀତ କଳ୍ପଲତାର ବିଷୟବସ୍ତୁଗତ ବିଭାଗୀ କରଣ କରାଗଲା ।

ଯଥା—

ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବସ୍ତୁ	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା
ବଂଶୀଧ୍ୱନିରେ କାମ ପୀଡ଼ିତା ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୪ ଓ ୧୮
କୃଷ୍ଣ ରୂପ ଦର୍ଶନରେ କାମପୀଡ଼ିତା ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୭
କୃଷ୍ଣ ସଙ୍ଗମ ଲାଳସୀ ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୧୦୮
ରାଧା ରୂପ ମୁଗ୍ଧ କୃଷ୍ଣ	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୩୦, ୧୧୭
ପ୍ରୀତି ଯନ୍ତ୍ରଣା ଗ୍ରସ୍ତା ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୭୦
ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନଗ୍ନ ରତିବିଳାସ	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୧୧
• କୃଷ୍ଣ ସଙ୍ଗମ ସୁଖ ବିହ୍ୱଳା ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୧୪,୯୨
ରତି କେଳି ରସିକନୀ ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୯୭
କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ବିମୁଗ୍ଧା ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୧୭
କୃଷ୍ଣରୂପ ମୁଗ୍ଧା ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୨୪
ରାଧାଙ୍କର ଅଭିସାରିକା ବେଶ	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା ୪୯
ବିପ୍ରଲବ୍ଧା ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୧୭, ୧୯, ୭୨, ୧୨୧
ଖଣ୍ଡିତା ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୭୫, ୮୩,୦୮୪, ୧୨୯
କଳହାନ୍ତରିତା ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୨୩, ୫୦, ୮୫, ୮୯, ୧୪୩
ମାନିନୀ ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୨୭, ୨୯, ୪୫, ୫୯, ୭୫, ୭୭, ୮୧, ୯୭, ୧୦୩, ୧୧୧, ୧୧୨, ୧୧୪, ୧୨୨
ରାଧା ରୂପ ପ୍ରଶଂସା ମୂଳକ ଗୀତ	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୩୨, ୪୧, ୫୫

---

୧୫୭ ॥ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଓ ଜୀବନ ଚରିତ, ନବମ ମୁଦ୍ରଣ ୧୯୭୫
ଶ୍ରୀକୁଳମଣି ଦାସ କାବ୍ୟ ତୀର୍ଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂକଳିତ
published by Cuttack Publishing House

ଶ୍ୟାମ ପ୍ରେମ ପାଗଳିନୀ ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୩୩, ୮୬, ୧୪୫ ୧୨୩, ୧୪୪, ୧୪୬
ବିରହିଣୀ ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୫୧, ୫୨
ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣାସକ୍ତି	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୧୦୦
କୃଷ୍ଣ ଦର୍ଶନାଭିଳାଷିଣୀ ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୮୮, ୧୪୯
ଶାଶୂ ନଣନ୍ଦ ଗଞ୍ଜଣା ପୀଡ଼ିତା ଓ ଲୋକନିନ୍ଦା କାତର ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୮୨, ୧୨୬
ପରପ୍ରୀତି ଭୟଭୀତା ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୧୩୧
ମଥୁରା ସ୍ଥିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହରେ ପୀଡ଼ିତା ରାଧା	ସଙ୍ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା- ୧୩୬

ସଙ୍ଗୀତ କଳ୍ପଲତାର ସଙ୍ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତୀତ ଚୌପଦୀ ରତ୍ନାକର ବା ରତ୍ନାକର ଚମ୍ପୂରେ ସମାବିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ସଙ୍ଗୀତଗୁଡ଼ିକରେ ରାଧା, କୃଷ୍ଣ ଓ ଲଳିତାଙ୍କର ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କର ଅଭିସାର ମାନିନୀ ରୂପ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିରହ ଦଶା ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର କୁଞ୍ଜ ଲୀଳା ଇତ୍ୟାଦି ଚର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇଅଛି । ଏ ଗୁଡ଼ିକରେ ପଦାବଳୀ ସାହିତ୍ୟର ପରମ୍ପରାକୁ ରକ୍ଷା କରାଯାଇଥିବାରୁ କେବଳ କବିଙ୍କର ଭାଷା ବିନ୍ୟାସ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟ ଅବଦାନ—"କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ"ରେ ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରକୁ ନାଟକୀୟ ଛଟାରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଅଛି । ପଦାବଳୀକୁ ଗୀତାଭିନୟ ରୂପ ଦାନ କରି, ପ୍ରେମମୟୀ ରାଧା ଚରିତ୍ରର ସୂକ୍ଷ୍ମ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପାଠକର ହୃଦ୍ୟ କରାଇବା ନିମିତ୍ତ କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିବା ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଅନନ୍ୟପୂର୍ବ । ପ୍ରେମମୟୀ ରାଧା ଚରିତ୍ରର ସ୍ୱରୂପକୁ ପରିଚୟ କରାଇ ଦେବା ପାଇଁ ଚାଲିଥିବା ଧାରା ବାହିକ ଉଦ୍ୟମରେ ଏହା ଏକ ନୂତନତାର ସଂଯୋଗ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ ।

ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ କବିତାମାନଙ୍କରେ ରାଧାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀକୁ (ପାକପ୍ରସ୍ତୁତି, ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା, ଅଟ୍ଟାଳିକା ଉପରୁ କୃଷ୍ଣରୂପ ଦର୍ଶନ, ନିଶା ଓ ଦିବାରେ ଅଭିସାର । ସଙ୍କେତ ପ୍ରେରଣ ଓ ମାନ-ଅଭିମାନ ଇତ୍ୟାଦି) କୃଷ୍ଣାସକ୍ତିକୁ ମୂର୍ତ୍ତି ଦିଆଯାଇଥିଲା । କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂରେ ରାଧାଙ୍କ ଆକୁଳତା ଓ ହୋଇ

ପ୍ରକାଶକ ରୂପେ ଆବେଗ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାକ୍ୟାବଳୀକୁ କୃଷ୍ଣାସକ୍ତିର ପରିସ୍ଫୁଟକ ରୂପେ ନିର୍ଣ୍ଣସ୍ତ କରାଯାଇଅଛି । ବିରୁଦ୍ଧ ପରିସ୍ଥିତି ରୂପେ ଲଳିତାର ବାର୍ତ୍ତା ଓ ଶାଠ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ମୂଳକ ଉକ୍ତିକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଅଛି । ଲଳିତାର ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉକ୍ତି ଏକ କଷଟି ପଥର । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ପ୍ରୀଣନା ଓ ଆବେଗ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବର ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷା କରାଯାଇଅଛି । ଚମ୍ପୂକାରଙ୍କର ଏହା ଏକ ନୂତନ କୌଶଳ । ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରାଚ୍ୟର ଆକୁଳତା ଓ ମୁହଁର ଭାଷା ସହିତ ମନର ଯୋଗସୂତ୍ରକୁ ଦର୍ଶାଇ କବି ରାଧାଙ୍କର ଅଭିସାର ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ମିଳନ କରାଇଛନ୍ତି । ଏ ମିଳନ ମାନବ ମାନବୀଙ୍କର ନୁହେଁ, ଶ୍ୟାମଳ ଓ ଗୌରର ଜ୍ୟୋତିର ମିଳନ । ଅନ୍ୟ ଭାବରେ ଏହାକୁ ଜୀବ ପରମର ମିଳନ କୁହାଯାଇପାରେ । କବି ସେଥିପାଇଁ ଉପସ୍ଥାପନ ଭଙ୍ଗୀରେ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଦେଖାଇଛନ୍ତି ।

ମାୟା ମୋହାଚ୍ଛନ୍ନ ଜୀବ ଥରେ ଭଗବତ୍ ତତ୍ତ୍ୱର ସନ୍ଧାନ ପାଇଲେ, ତାର ଆହ୍ୱାନ ଶୁଣିଲେ, ସେ ସମସ୍ତ ପାର୍ଥିବ ବନ୍ଧନକୁ ଛିନ୍ନ କରିଦେଇ, ଜାତି, କୁଳ ପରିବାର, ଅର୍ଥ, ମାନ ଓ ଯଶକୁ ପଛକୁ ଫିଙ୍ଗିଦେଇ ତାଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବାକୁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇଉଠେ । ମନ ତାକୁ ବିଭିନ୍ନ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରେ ପକାଇ ତାର ନିଷ୍ଠା ପରୀକ୍ଷା କରେ । ତାର ନିଷ୍ଠା ଯେତେବେଳେ ଅଟଳ ହୁଏ, ମିଳନ ନିଶା ଯେତେବେଳେ ପ୍ରବଳ ହୁଏ ସେହି ମନ ହିଁ ତାକୁ ପରମମୁଖୀ କରାଇ ପରମ ସହିତ ମିଳନ କରାଇଦିଏ । ଏ ମିଳନ ଜନିତ ଆନନ୍ଦର ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ ।

କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂରେ ଏହି ଆଭିମୁଖ୍ୟଟିକୁ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ହେବ । ରାଧା ହେଉଛନ୍ତି ଜୀବ, କୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି ପରମ ଓ ଲଳିତା ହେଉଛି ମନ । କେଳି କଦମ୍ବ ଲତା କୋଳରେ ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦରଙ୍କର ମନ ମୁଗ୍ଧକର ରୂପ ଦର୍ଶନ ଓ ବଂଶୀ ଧ୍ୱନିର ଆହ୍ୱାନ ଜୀବ ରୂପୀ ରାଧାଙ୍କ ଦେହ ମନ ଓ ପ୍ରାଣକୁ ଆକର୍ଷଣ କରିନେଇଛି । ସେ ସମସ୍ତ ପାର୍ଥିବ ବନ୍ଧନକୁ ଛିନ୍ନ କରିଦେଇ ମିଳନ ନିଶାରେ ଅଧୀର ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ମନ ରୂପୀ ଲଳିତା ତାଙ୍କୁ ବାରଣ କରି ବିଭିନ୍ନ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ରାଧା ନିଜ ପ୍ରତିଜ୍ଞାରେ ଅଟଳ । ମନରୂପୀ ଲଳିତା ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ରାଧାଙ୍କର ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାରେ ସହାୟତା କରିଛି । ସେ ରାଧାଙ୍କୁ କୁଞ୍ଜକୁ ନେଇଯାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ମିଳନ କରାଇ ଦେଇଛି । ଚମ୍ପୂର 'କ' ଗୀତରୁ 'ଘ' ଗୀତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏବଂ 'ତ' ଗୀତରୁ 'ଭ' ଗୀତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦିଆଯାଇଥିବା ରାଧା ଓ ଲଳିତାଙ୍କର ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ଓ ରାଧାଙ୍କର ଅଭିସାରକୁ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଦେଖିବାକୁ ହେବ । 'ମ' ଗୀତରେ ରାଧା-

କବି ଯେଉଁହେତୁରୁ ରାଧାଙ୍କୁ ସାଧାରଣ ମାନବୀ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖି ନାହାନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କଠାରେ ରାଗ, ରୋଷ, ଈର୍ଷ୍ୟା, ମାନ ଓ ଅଭିମାନ ଆଦିକୁ ଆରୋପ କରିନାହାନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାବ୍ୟ କବିତା ଭଳି ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କର ବାସକ ସଜ୍ଜା, ଖଣ୍ଡିତା, ବିପ୍ରଲବ୍‌ଧା ଓ କଳହାନ୍ତରିତା ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ ।

କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂର ସୀମିତ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ରାଧା ଚରିତ୍ରର ସାର୍ଥକ ରୂପାୟନ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଦିବ୍ୟ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚାୟକ । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଯୁଗର ଅବସାନ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ, ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ର ରୂପିଣୀ ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ଉନ୍ନୟନ ବାସ୍ତବରେ ଅନୁଧ୍ୟାନଯୋଗ୍ୟ ।

ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ କବି ଦ୍ୱିଜ ଗୌରଚରଣ (ଖ୍ରୀ୧୮୧୫-୯୦) ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୂଳକ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପଦାବଳୀ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏ ଗୁଡ଼ିକରେ ଭାଷାର ସାବଲୀଳତା ଓ ଭାବଗର୍ଭିକତା ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କବି ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ପଦାବଳୀ ଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟ ବସ୍ତୁକୁ ନିଜ ରଚନାରେ ରୂପାୟିତ କରି ଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଏଥିରେ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ବା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ତାଙ୍କର ପଦାବଳୀଗୁଡ଼ିକରୁ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣରୂପାନୁରାଗ ମୂଳକ ୧୩ଟି ଗୀତିକା (ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା ୧୦୪ରୁ ୧୧୬), ବିରହିଣୀ ରାଧାଙ୍କର ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ୭ଟି ଗୀତିକା (ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା ୧୪୩, ୧୪୯, ୧୫୦, ୧୫୧, ୧୫୨, ୧୫୫, ୧୫୬), ମାନିନୀ ରାଧାଙ୍କର ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୋଟିଏ (ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା ୧୩୬) କୃଷ୍ଣପ୍ରେମ ବିହ୍ୱଳା ରାଧାଙ୍କର ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୋଟିଏ ଗୀତିକା (ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା ୧୫୩), ରାଧାଙ୍କୁ ସଖୀର କୃଷ୍ଣପ୍ରୀତି ବାରଣ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଦୁଇଟି ଗୀତିକା (ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା ୧୪୬ ଓ ୧୫୭) ଓ କୃଷ୍ଣପ୍ରେମ ରୂପକ ଭୂତ ଦ୍ୱାରା ଆବିଷ୍ଟା ରାଧାଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନା ମୂଳକ ଗୋଟିଏ ଗୀତିକା (ଗୀତସଂଖ୍ୟା ୧୨୧) ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ଏ ଗୁଡ଼ିକ "ଗୌରହରି ଗୀତାବଳୀ ॥ ୧୫୮ ॥" ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସଙ୍କଳିତ ହୋଇଅଛି । ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ଗତାନୁଗତିକ ଚିତ୍ରଣ ଏଥିରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

---

୧୫୮ ॥ ଗୌରଚରଣ ଗୀତାବଳୀ—କଳିଙ୍ଗ ଭାରତୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ ବାବାଜୀ ଶ୍ରୀ ବୈଷ୍ଣବ ଚରଣ ଦାସଂକ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ । କଳିଙ୍ଗ ଭାରତୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଶ୍ରୀ ବନ୍ଦିତ ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ବି.ଏ:ବି:ଏଲଂକ ଦ୍ୱାରା ସଂଶୋଧିତ ଓ ସମ୍ପାଦିତ । ଖ୍ରୀ:୧୯୫୧ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ଭକ୍ତକବି ମାନଗୋବିନ୍ଦ ଓଡ଼ା ରାଧା-କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପଦାବଳୀ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏ ଗୁଡ଼ିକ "ଭକ୍ତ ମାନଗୋବିନ୍ଦ ଓଡ଼ାଙ୍କ ପଦାବଳୀ ॥ ୧୫୮କ ॥" ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଷ୍ଟକାଳ ଲୀଳା ମଧ୍ୟରୁ ନିଶାନ୍ତ ଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଦୁଇଟି ଗୀତିକା, ପ୍ରାତଃଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଦଶଟି ଗୀତିକା, ପୂର୍ବାହ୍ନ ଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଛଅଟି ଗୀତିକା, ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଏଗାରଟି ଗୀତିକା, ଅପରାହ୍ଣ ଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ପାଞ୍ଚଟି ଗୀତିକା, ସାୟଂ-ଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ପାଞ୍ଚଟି ଗୀତିକା, ପ୍ରଦୋଷ ଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ପାଞ୍ଚଟି ଗୀତିକା ଓ ନକ୍ତ ଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ତେରଟି ଗୀତିକା ଏଥିରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ଏଥିରେ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ପରମ୍ପରାର କଥାବସ୍ତୁ ଅବିକଳ ଭାବରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିବାରୁ ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦେଖାଇବାର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବଙ୍କର ସମସାମୟିକ କବି ଗୌରହରି ପରିଚ୍ଛା ଓଡ଼ିଆ-ପଦାବଳୀ ରଚୟିତା ରୂପେ ସୁବିଦିତ । କବି ବନମାଳୀଙ୍କ ରଚନାଭଳି ତାଙ୍କର ରଚନା ଗୁଡ଼ିକ ଲଳିତ ଓ ଭାବ ଗର୍ଭିତ । ତାଙ୍କର ଅସଂଖ୍ୟ ପଦାବଳୀ ଗୁଡ଼ିକ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ "ଶ୍ରୀ ଗୌରହରି ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ॥ ୧୫୮ଖ ॥"ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଉକ୍ତ ପଦାବଳୀରେ ରାଧାଙ୍କର ମାନିନୀ ରୂପଟି ବିଶେଷଭାବେ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଛି । ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ପଦାବଳୀ ଗୁଡ଼ିକରୁ ୨୪ଟି ଗୀତିକାରେ ରାଧାଙ୍କର ମାନିନୀ ରୂପ, ୧୫ଟି ଗୀତିକାରେ ଖଣ୍ଡିତା ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ବିମୁଖ ଭାବ, ୭ଟି ଗୀତିକାରେ ବାସକସଜ୍ଜା ରାଧାଙ୍କର ରୂପ, ୬ଟି ଗୀତିକାରେ ଉତ୍କଣ୍ଠିତା ରାଧାଙ୍କର ଉତ୍କଣ୍ଠା, ୩ଟି ଗୀତିକାରେ ବିପ୍ରଲବ୍ଧା ରାଧାଙ୍କର ବୈବଶ୍ୟ ଭାବ, ୫ଟି ଗୀତିକାରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣବିରହ ଜ୍ୱାଳା, ୫ଟି ଗୀତିକାରେ ରାଧାଙ୍କର ଅଭି-

---

୧୫୮ (କ) ॥ ଭକ୍ତକବି ମାନଗୋବିନ୍ଦ ଓଡ଼ାଂକ ପଦାବଳୀ ।
ପ୍ରକାଶକ— ଶ୍ରୀ ଫକୀର ମୋହନ ଦାସ, ଏମ୍.ଏ. ସାହିତ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ ।
ମୁଦ୍ରାକାର— ଶ୍ରୀ ହରିସଂକୀର୍ତ୍ତନ ପ୍ରକାଶନୀ, ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ-ଖ୍ରୀ ୧୯୭୨ ।

୧୫୮ (ଖ) ॥ ଶ୍ରୀ ଗୌରହରି ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ।
ଶ୍ରୀ ଗୌରହରି ପରିଚ୍ଛାଂକ ଦ୍ୱାରା ବିରଚିତ ।
ଶ୍ରୀ ଅପନ୍ନା ପଣ୍ଡାଂକ ଦ୍ୱାରା ସଂଶୋଧିତ ଓ ଶ୍ରୀ ପାରଳାଧୀଶ୍ୱର ।
ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଗଜପତି ନାରାୟଣଦେବ ମହାରାଜାଂକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

ମାନିନୀ ରୂପ, ୬ଟି ଗୀତିକାରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣାନୁରାଗ, ୯ଟି ଗୀତିକାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାନୁରାଗ, ୬ଟି ଗୀତିକାରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣରୂପ ପ୍ରତି ଆକର୍ଷଣ ଭାବ, ଗୋଟିଏ ଗୀତିକାରେ ରାଧାଙ୍କର ରୂପ ଓ ମହିମା ପ୍ରଶଂସା, ଗୋଟିଏ ଗୀତରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଘାଟପଧା ଓ ୪ଟି ଗୀତିକାରେ ଲୋକନିନ୍ଦା ଓ ଶାଶୂଗଞ୍ଜଣା ପୀଡ଼ିତା ରାଧାଙ୍କର ଦୁଃଖକୁ ରୂପ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ କବି ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସ୍ତୁତିକରି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପଦାବଳୀ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ସେଥିରେ ରାଧାଙ୍କର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ରୂପ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଅଛି ।

ଚକଟିରାଜା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ଦେବ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଣୟ ଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଚୌପଦୀ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାହା ‘ଚୌପଦୀ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ॥ ୧୫୯ ॥” ଆକାରରେ ସଙ୍କଳିତ ହୋଇଅଛି । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କର ମାନିନୀ ରୂପ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ ହୋଇଅଛି ।

ଗୀତାଭିନୟରେ ରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ :

କାବ୍ୟ ଓ ଗୀତିକା ପ୍ରଭୃତିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ପ୍ରସଙ୍ଗ ବହୁଳ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେବା ଫଳରେ ଯାହା ସୁଆଙ୍ଗ ଓ ଗୀତାଭିନୟ ଇତ୍ୟାଦିରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ରୂପଦେଇ ଲୋକମାନସ ରଞ୍ଜନ କରିବାର ପ୍ରୟାସ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ଏହାର ସଂଖ୍ୟା ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ ।

ଏ ଧରଣର ଉଦ୍ୟମ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପାଦରୁ **ଆରମ୍ଭ** ହୋଇଥିଲା । କବି ଭଗୀରଥି ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଦାସଙ୍କର “ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସୁଧାମୃତ”କୁ ଗୀତିନାଟ୍ୟରୂପ ଦେଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସୁଧାମୃତ କାବ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଗୀତିନାଟ୍ୟଟିରେ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଅଛି । ଏଥିରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସୁଧାମୃତର ସମସ୍ତ ବିଷୟ ବସ୍ତୁକୁ ସୁଆଙ୍ଗ ରୂପ ଦିଆଯାଇ ତାହାର ନାମ “ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସୁଧାମୃତ ଲୀଳା ସୁଆଙ୍ଗ” ॥୧୬୦॥ ରଖା ଯାଇଅଛି । ସୁଆଙ୍ଗ ଆରମ୍ଭରେ କବି ଭଗୀରଥୀ ଲେଖିଛନ୍ତି—

---

୧୫୯ ॥ ଚୌପଦୀ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି-ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ ।
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗରେ ସଂରକ୍ଷିତ ପୋଥି ।

୧୬୦ ॥ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସୁଧାମୃତ ଲୀଳା ସୁଆଙ୍ଗ - କବି ଭଗୀରଥୀ ।
ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା *OL/1561* ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

"ଲୀଳା ଘଟିବାକୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅଧ୍ୟା ଗୀତ ସୃଜନ ହେ
ଠିକ୍ ଠିକ୍ କରି ପଦ କରିବ ଲେଖନ
ଦୋଷ ମୋର ନ ଧରିବ ସାଧୁ ସୁଗ୍ୟଁଜନ"

କାବ୍ୟକୁ ସୁଆଙ୍ଗ ରୂପ ଦେବାପରି ପଦାବଳୀକୁ ଗୀତନାଟ୍ୟ ରୂପ ଦେବାର ପ୍ରୟାସ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଲେଖକ ରଘୁନାଥ ପରିଚ୍ଛାଙ୍କର "ଗୋପୀନାଥ ବଲ୍ଲଭ ନାଟକ ॥ ୧୭୧ ॥" ଏ ଧରଣର ଏକ ପରୀକ୍ଷା । ଓଡ଼ିଆ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସରେ ଏହାକୁ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଉକ୍ତ ନାଟକଟି ୧୮୭୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗୌରୀଶଙ୍କର ରାୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଏହାର ରଚନା ସମୟକୁ ତାହାର ୧୦।୧୫ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଧରାଯାଇପାରେ । ଉକ୍ତ ନାଟକରେ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । ଏହାର ଗଦ୍ୟ ଅପେକ୍ଷାକୃତ କ୍ଲିଷ୍ଟ ଓ ଦୁର୍ବୋଧ । ପଦ୍ୟ ଭାଗରେ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣଙ୍କର କେତେକ ପଦାବଳୀକୁ ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ନାଟକଟିରେ ରାଧାଙ୍କୁ ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ର ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି ଓ ରାଧାଙ୍କୁ 'ଅଭିସାରିକା, ବାସକସଜ୍ଜା, ଉତ୍କଣ୍ଠିତା, ଖଣ୍ଡିତା ଓ କଳହାନ୍ତରିତା ନାୟିକା ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି । ବାସକସଜ୍ଜା ନାୟିକା ରୂପେ ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରତୀକ୍ଷା, ଉତ୍କଣ୍ଠିତା ନାୟିକା ରୂପେ ତାଙ୍କର ଉତ୍କଣ୍ଠା, ଖଣ୍ଡିତା ନାୟିକା ରୂପେ ଅନ୍ୟ ନାରୀ ସମ୍ଭୋଗ ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଧିକ୍କାର ଓ କଳହାନ୍ତରିତା ନାୟିକା ରୂପେ ନିଜ କୃତ ଅପରାଧଲାଗି ଅନୁତାପକୁ ନାଟ୍ୟକାର ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ମାନିନୀ ରାଧାଙ୍କର ଉଗ୍ର ମାନ ମଧ୍ୟ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ହସ୍ତରେ ସଫଳଭାବେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି । ଏହି ନାଟକରେ ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ତ୍ୟାଗ ସର୍ବସ୍ୱ ଭାବଟି ଉପେକ୍ଷିତ ହୋଇଛି । ନାଟକର ଆରମ୍ଭରେ ରଘୁନାଥ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚର୍ଚ୍ଚରୀ ଖେଳ ଓ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବାଟ ଓଗାଳକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

---

୧୭୧ ॥ ଗୋପୀନାଥ ବଲ୍ଲଭ ନାଟକ—ରଘୁନାଥ ପରୀକ୍ଷା ।
ପ୍ରକାଶକ— ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।
ଖ୍ରୀ ୧୯୫୯ ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ରଘୁନାଥ ପରିଚ୍ଛାଙ୍କର ମୁକ୍ତା ନାଟିକା ବା "ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣ ପରିହାସ ଚିନ୍ତାମଣି ମୁକ୍ତା ଚରିତ" ॥ ୧୬୨ ॥ ନାମକ ଅନ୍ୟଏକ ଗୀତାଭିନୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଏଥିରେ- କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କୁ ମୁକ୍ତାହାରରୁ ଗୋଟିଏ ମୁକ୍ତା ମାଗିବା, ରାଧା ତାହା ନ ଦେବାଯୋଗେ କୃଷ୍ଣ ଯଶୋଦାଙ୍କ ପାଖରୁ ମୁକ୍ତାଆଣି ଗଛ ଲଗାଇ ମୁକ୍ତା ଫଳାଇବା ଓ ରାଧାଙ୍କର ଗର୍ବଗଞ୍ଜନ କରିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ ଅଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ନାଟ୍ୟକାର ରଘୁନାଥ ବାସୁଦେବ ନାଟକ ଓ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରମା ନାଟକ ॥ ୧୬୩ ॥ ନାମକ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ନାଟକ ରଚନା କରିଥିବାର ଜଣାଯାଏ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଚିକିଟି ରାଜା କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଦୁଇଟି ଗୀତାଭିନୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି—ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରେମଲୀଳା ଓ ବସନ୍ତ ବିହାର । "ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରେମମାଳା" ଗୀତନାଟ୍ୟଟି ତାଙ୍କ ପିତା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ରଚନା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଅଛି ।

"ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରେମମାଳା ॥ ୧୬୪ ॥" ନାଟକରେ ରାଧାଙ୍କର ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିବିଧ କେଳି ବିଳାସକୁ ରୂପାୟିତ କରାଯାଇଅଛି । ନାଟ୍ୟକାର କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଲଳିତ ମାଧବ ଅନୁକରଣରେ ରାଧାଜନ୍ମ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ଏହିପରି ଦେଇଛନ୍ତି—ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତଙ୍କର ସନ୍ତାନ ନଥିବାରୁ ସେ ପତ୍ନୀ ସହିତ ଘୋର ତପସ୍ୟା କରି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ସେମାନଙ୍କ ମନୋରଥ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ପାଇଁ ଯୋଗମାୟାକୁ ଆଦେଶ ଦେଇ କହିଲେ ଯେ, ସେ ବୃଷଭାନୁ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁଙ୍କ ପତ୍ନୀ ଦ୍ୱୟଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ବାଳିକା ସନ୍ତାନଙ୍କୁ ଅପହରଣ କରି ବିନ୍ଧ୍ୟପତ୍ନୀ ଗଭରେ ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତୁ । ତଦନୁଯାୟୀ

---

୧୬୨ ॥ ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପରିହାସ ଚିନ୍ତାମଣି ମୁକ୍ତା ଚରିତ-ରଘୁନାଥ ପରିଚ୍ଛା ।
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY/444, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୬୩ ॥ ରାଧାମାଧବ ବିଳାସର ମୁଖବନ୍ଧ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।
ପ୍ରକାଶକ- ଶ୍ରୀ ବେଣୀମାଧବ ପାଠୀ ଖ୍ରୀ ୧୮୫୭ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

୧୬୪ ॥ ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରେମମାଳା ନାଟକ- କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ।
ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL/368 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

ଯୋଗମାୟା ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କୁ ବୃଷଭାନୁ ପତ୍ନୀ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁ ପତ୍ନୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ହରଣ କରି ବନ୍ଧ୍ୟା ପତ୍ନୀ ଗର୍ଭରେ ସ୍ଥାପନ କଲେ । କନ୍ୟା ଦୁଇଟି ଯଥା ସମୟରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ନାରଦ ଏ ବିଷୟ ଜାଣିପାରି କଂସକୁ କହିଦେଲେ ଯେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାହାକୁ ମାରିବାକୁ ପୃଥିବୀରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲେଣି । କଂସ ଏହା ଶୁଣି ପୂତନାକୁ ଡାକି କହିଲା—ତୁ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ବାଳକ ସନ୍ତାନକୁ ଭକ୍ଷଣ କର ଏବଂ ବାଳିକା ସନ୍ତାନଙ୍କୁ ମୋର ପତ୍ନୀ ହେବା ନିମିତ୍ତ ନେଇଆସ । କଂସ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ପୂତନା ବାଳକ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ଭକ୍ଷଣ କରି ବନ୍ଧ୍ୟା ମନ୍ଦିରରୁ କନ୍ୟା ଦୁଇଟିକୁ କକ୍ଷରେ ଧାରଣ କରି ଆକାଶ ମାର୍ଗରେ ଉଡ଼ିଗଲା । ଗର୍ଗ ଋଷି ପୂତନାର ଏ ପ୍ରକାର ଆଚରଣରେ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହୋଇ ମନ୍ତ୍ରିତ କୁଶକୁ ତା ଉପରକୁ ଫିଙ୍ଗି ଦେଲେ । ଅସୁରୀ ଭୟରେ କୁମାରୀ ଦୁଇଟିଙ୍କୁ ଫିଙ୍ଗିଦେଲା । ସେମାନେ ବିଦର୍ଭିଗା ନଦୀରେ ପଡ଼ି ଭାସିଲେ । ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ରାଧାଙ୍କୁ ପାଇଲେ ଓ ଖାଟ୍ଟିକ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କୁ ପାଇଲେ । ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ କନ୍ୟା ଦୁଇଟିକୁ ପାଇ ଯଶୋଦାଙ୍କୁ ଦେଲେ । ଯଶୋଦା ସେହି କନ୍ୟାର ପାଳନ ଦାୟିତ୍ୱ ଜଟିଳା ଉପରେ ଅର୍ପଣ କଲେ ।

ବୈଷ୍ଣବୀୟ ପରମ୍ପରାର ରାଧା କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥିବାରୁ, ଏହାର ଅଧିକ ବିଶେଷତ୍ୱ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

:‘ବସନ୍ତ ରହାସ” ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶ୍ରୀରାଧା ସମେତ ଗୋପୀମାନଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ରାସଲୀଳାକୁ ପାରମ୍ପରିକ ଭାବରେ ଗୀତନାଟ୍ୟ ରୂପ ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହା ହିଁ ହେଉଛି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ରୂପ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଅଡ଼କୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗର ଅବସାନ ଘଟି ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷା ଓ ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରସାର ଫଳରେ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ସମ୍ପ୍ରସାରିତ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା । ତେଣୁ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆରମ୍ଭରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୂଳକ କେତେ ଖଣ୍ଡ ଗୀତନାଟ୍ୟ ରଚିତ ହେବା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାବ୍ୟ ରଚିତ ହେବା ଆମର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ ।

ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଆଞ୍ଚଳିକ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରସଙ୍ଗ ବିଷୟର ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ, ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆଞ୍ଚଳିକ ଭାଷାଗୁଡ଼ିକରେ ରଚିତ ସାହିତ୍ୟ ସମୂହରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଓ ରୂପାୟନ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପ୍ରଥମେ ମୈଥିଳୀ ସାହିତ୍ୟର ରାଧାକଥା ବିଚାର ଯୋଗ୍ୟ ।

ମିଥିଳାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କର ଅସଂଖ୍ୟ ପଦାବଳୀ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ହେଉଛି ରାଧା କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଣୟ ଲୀଳାମୂଳକ । ଅମର କବି ଜୟଦେବଙ୍କ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ପ୍ରଭାବ ତାଙ୍କ ପଦାବଳୀରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥାଏ । ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଥିଲା ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଓ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ । ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କର ରାଧାକଳ୍ପନା ମଧ୍ୟରେ ରସବୋଧ ଅପେକ୍ଷା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୋଧକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଅଛି । ତାଙ୍କର କଳ୍ପିତା ରାଧା ହେଉଛନ୍ତି ପରମା ସୁନ୍ଦରୀ, ନବୀନା ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟମୟୀ । କିଶୋରୀ ରାଧାଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଅତଏବ କବିଙ୍କ ପାଇଁ ବାଣୀ ପୂଜାର ଉପକରଣ ହୋଇଛି । କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଶ୍ରୀରାଧା ଅନାସ୍ୱାଦିତପୂର୍ବା ଓ ଅନାଘ୍ରାତ, ଅଚୁମ୍ବିତ ସଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ବନ କୁସୁମ । ହାସ୍ୟ, ଲାସ୍ୟ, ଗମନଭଙ୍ଗୀ, ଛଳନା, କୌତୁକ, କଟାକ୍ଷପାତ ଓ କିଶୋରୀ ସୁଲଭ ମଧୁର ଲଜ୍ଜାରେ ଶ୍ରୀରାଧା ଆତ୍ମହରା । ମୋଟ ଉପରେ ଶ୍ରୀରାଧା ସକଳ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟର ଘନୀଭୂତ ବିଗ୍ରହ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ ବେଳେ ସେ ମନ୍ଦିରରୁ ପୂଜା ସାରି ଫେରୁଥାଆନ୍ତି । ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଛଟା ସଦୃଶ ରାଧାଙ୍କର ରୂପ ଶିଖା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ହୃଦୟ ହରଣ କରାଏ । ସେ ଅଦୃଷ୍ଟପୂର୍ବ ଏଇ ରୂପମାଧୁରୀ ଦର୍ଶନରେ ତନ୍ମୟ ହୋଇ ନିର୍ନିମେଷ ନୟନରେ ଚାହିଁ ରହନ୍ତି । ଆଉ ଦିନେ ଯମୁନାରୁ ଫେରୁଥିଲା ସଦ୍ୟସ୍ନାତା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ହୁଏ । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ରୂପଲାବଣ୍ୟରେ କାମପୀଡ଼ିତ ହୋଇ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦୂତୀପ୍ରେରଣ କରନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହ ବେଦନା ଉପଲବ୍ଧି କରିବାର ଯୋଗ୍ୟତା ସେତେବେଳେ ରାଧାଙ୍କର ନଥିଲା । କାରଣ ସେ ଥିଲେ ଦର ବିକଶିତା କଳିକା ତୁଲ୍ୟା । ତେଣୁ ସେ ଦୂତୀଠାରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବାର୍ତ୍ତା ଶୁଣି କେବଳ ଛଟପଟ ଭଳି ରହିଯା'ନ୍ତି ।

ଏହାପରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ଯେତେବେଳେ ସମୟେ ସମୟେ ଦେଖାହୁଏ ସେତେବେଳେ ସେ ମୁଖଫେରାଇ ଦିଅନ୍ତି, କେତେବେଳେ ମୃଦୁ ହସି ଦିଅନ୍ତି ଓ କେତେବେଳେ ମୁହଁକୁ ହାତରେ ଲୁଚାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଏସବୁ ତାଙ୍କର କିଶୋରୀ ସୁଲଭ ଚପଳତାର ବହିଃ ପ୍ରକାଶ ।

ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଯୌବନ କମଳ ଧୀରେ ଧୀରେ ବିକଶିତ ହୁଏ । ଦେହ ମନ ଓ ପ୍ରାଣରେ ନୂତନ ପ୍ରେମର ପରଶ ଖେଳିଯାଏ । ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ଯେତେବେଳେ ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଯମୁନା ତୀରରେ ଦେଖନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ମନରେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଶିହରଣ ଆସେ । ଆଉଥରେ ଯମୁନାରୁ ସ୍ନାନ କରି ସଖୀ ଗହଣରେ ଫେରୁଥିଲାବେଳେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷାତକାର ହୁଏ । ଏଥର ସେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଭଲଭାବରେ ଦେଖି ନେବାର ଅଦମ୍ୟ ଆଶାରେ ମୋତି ମାଳାକୁ ଜାଣି ଜାଣି ଗଳାରୁ ଛିଡ଼ାଇ ଦିଅନ୍ତି । ସଖୀମାନେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ମୋତି ସାଉଁଟିଲାବେଳେ ସେ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରଙ୍କର ରୂପ ଲାବଣ୍ୟକୁ ଆପାଦ ମସ୍ତକ ଦେଖି ନିଅନ୍ତି । ଏହି ମନଭରି ଦେଖା ତାଂକ ଜୀବନରେ ଏକ ନୂତନ ଅଧ୍ୟାୟ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଶୁଣିବାକୁ ବ୍ୟାକୁଳିତା ହୁଅନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଚାଲିଯିବାକୁ ବ୍ୟଗ୍ର ହୁଅନ୍ତି । ନିଜର ମନ ଓ ପ୍ରାଣକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖରେ ଅର୍ପଣ କରି ଦେଇ କି ଏକ ଅସହ୍ୟ ଜ୍ୱାଳାରେ ସେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି । ସଖୀ ଆଗରେ ସେ କହି ବସନ୍ତି—

କାନୁ ହେରଲ ଛିଲ ମନେ ବଡ଼ ସାଧ
କାନୁ ହେରଇତେ ଏବେ ଭେଲ ପରମାଦ

× × ×

କାହେଲଗି ସଜନି ଦରଶନ ଭେଲ
ରଭସେ ଆପନ ଜୀଉ ପରହାତେ ଦେଲ ॥ ୧ ॥

ଏହାପରେ ରାଧାଂକ ଦେହ, ମନ ଓ ପ୍ରାଣ କୃଷ୍ଣ ମିଳନ ଆଶାରେ ଉଦ୍‌ବେଳିତ ହୋଇପଡ଼େ । ସେ ଜାତି, କୁଳ, ମାନ ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ସବୁକୁ ପଛକୁ ଫିଙ୍ଗି ଦେଇ ଅଭିସାର କରନ୍ତି । ଏ ଅଭିସାର ଭିତରେ ଥିବା ଦୁର୍ବାର ଲାଳସାକୁ

---

୧ ॥ ବୈଷ୍ଣବ ଗୀତାଞ୍ଜଳି—ପୃ୨୨୨ଷ୍ଠା
ସମ୍ପାଦକ—ଶ୍ରୀ ଦକ୍ଷିଣା ରଞ୍ଜନ ଘୋଷ
ଶ୍ରୀ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ୧୩୩୧ ସାଲ

ରୂପଦେଉ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ନବ ଅନୁରାଗିଣୀ ରାଧା
କିଛୁ ନାହିଁ ମାନୟେ ବାଧା
ଏ କଲି କୟୂଲ ପୟାନ
ପନ୍ଥ ବିପଥ ନାହିଁ ମାନ ।

× × ×

ଫଣିନୀ ବେଢ଼ୟେ ପାୟ
ମଞ୍ଜୀର ବନ୍ଧି ତେଜି ଯାୟ
ଯାମିନୀ ଘୋର ଆନ୍ଧୟାର
ମନମଥ ହିୟା ଉଜିଆର
ବିଘିନି ବିଥାରଲ ବାଟ
ପ୍ରେମକ ଆୟୁଧ କାଟ । ॥ ୧ ॥

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିମିତ୍ତ କୁଞ୍ଜରେ ଶଯ୍ୟା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି କୃଷ୍ଣ ଆଗମନ ପ୍ରତୀକ୍ଷାରେ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନା ହୋଇ, ବଂଶୀଧ୍ୱନିକୁ ସତୃଷ୍ଣ ଭାବରେ ଶୁଣିବା ଆଦି ମଧ୍ୟରେ ନବ ଯୁବତୀ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଗତ ପ୍ରାଣର ପରିଚୟ ଦିଆଯାଇଛି । ଶ୍ରୀଜୟଦେବଂକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ କବି ରାଧାଂକଠାରେ ଅଭିସାରିକାଦି ଅଷ୍ଟବିଧ ନାୟିକାରୂପ ଆରୋପ କରିଛନ୍ତି । ତତ୍କାଳୀନ ଯୁଗରୁଚିର ପ୍ରତିଫଳନ ହେତୁ ବିଦ୍ୟାପତିଂକ ପଦ୍ୟାବଳୀରେ ଆଦି ରସର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଂକର ପୂର୍ବରାଗ ମୂଳକ ପଦ୍ୟାବଳୀଗୁଡ଼ିକରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବ୍ୟଞ୍ଜନା ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରାକୃତ ପ୍ରେମର ସ୍ୱରୂପ ବିଶେଷ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି ।

କୃଷ୍ଣଂକର ମଥୁରା ଗମନ ପରେ ରାଧାଂକ ଜୀବନର ଗତି ପଥ ବଦଳି ଯାଇଛି । ତାଂକର ପ୍ରେମ ପ୍ରାକୃତରୁ ଅପ୍ରାକୃତକୁ ଗତିକରି ଏକ ନୂତନ ରୂପ ନେଇଛି । ରାଧାଂକର ବେଦନା ମଥିତ ବିରହାତୁର ହୃଦୟର ଛବି ଆଂକିବା ପାଇଁ କବି ପ୍ରେମ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଓ ନିବେଦନ ମୂଳକ କବିତାଗୁଡ଼ିଏ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ କାମନା ବାସନାର ସୁନେଲି ସ୍ୱପ୍ନ ନାହିଁ । ରାଧା ଉପଲବ୍ଧି କରିଛନ୍ତି ପାର୍ଥିବ ପ୍ରେମରେ ସୁଖ ନଥାଏ ।

---

୧ ॥ ବୈଷ୍ଣବ ଗୀତାଞ୍ଜଳି— ୧୫୦ ପୃଷ୍ଠା ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରେମଲୀଳା ମୂଳକ ମାହିତ୍ୟ ଅପେକ୍ଷାକୃତଭାବେ ବଙ୍ଗଳାରେ ବହୁ ପରିମାଣରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ପୂର୍ବରୁ ଓ ପରେ ବଙ୍ଗଳାର କବିମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସରସ ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ସେମାନଙ୍କ କାବ୍ୟକବିତାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଭାବେ ନିର୍ବାଚନ କରିବାକୁ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ ।

ଏ ଧରଣର ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଥମ କବି ରୂପେ ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କୁ ସମ୍ମାନିତ କରାଯାଇଥାଏ । ଚଣ୍ଡୀଦାସ ଜଣେ କି ଦୁଇ ଜଣ, ଏ ବିଷୟରେ ମତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଅଛି । ତେବେ ସେ ଯାହାହେଉ "ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୀର୍ତ୍ତନ" କାବ୍ୟକର୍ତ୍ତା ବଡ଼ୁ ଚଣ୍ଡୀଦାସ ଓ ପଦାବଳୀ ରଚୟିତା ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କର ରଚନା ଶୈଳୀ ଓ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପସ୍ଥାପନ ଭଙ୍ଗୀରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏ ଦୁଇଜଣଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ରାଧା ଚରିତ୍ରକୁ ପୃଥକ୍ ଭାବେ ବିଚାର କରାଯିବା ସମୀଚୀନ ।

ବଡ଼ୁ ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କର 'ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୀର୍ତ୍ତନ'।।୩।। ଅନେକ ପରିମାଣରେ କାବ୍ୟଧର୍ମୀ । ଏଥିରେ ରାଧା, କୃଷ୍ଣ ଓ ବଡ଼ାଇ ଏହି ତିନୋଟି ଚରିତ୍ର ରୂପାୟିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୀର୍ତ୍ତନ କାବ୍ୟ ଜନ୍ମଖଣ୍ଡ, ତାମ୍ବୁଳ ଖଣ୍ଡ, ଦାନଖଣ୍ଡ, ନୌକାଖଣ୍ଡ, ଭାରଖଣ୍ଡ, ଛତ୍ରଖଣ୍ଡ, ବୃନ୍ଦାବନ ଖଣ୍ଡ, କାଳୀୟଦମନ ଖଣ୍ଡ, ଯମୁନା ଖଣ୍ଡ, ହାରଖଣ୍ଡ, ବାଣଖଣ୍ଡ, ବଂଶୀଖଣ୍ଡ ଓ ବିରହ ଖଣ୍ଡ ଭେଦରେ ୧୩ ଖଣ୍ଡରେ ବିଭକ୍ତ । ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳାର କୌଣସି ପୌରାଣିକ ଭିତ୍ତି ନାହିଁ । ପ୍ରଚଳିତ ଲୋକ କଥାରେ କବି କଳ୍ପନା ମିଶ୍ରିତ ହୋଇ ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଏକ ଅଶ୍ରୁତପୂର୍ବ ରୂପ ଧାରଣ କରିଛି । ବଡ଼ୁ ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କର ରାଧା ଉଗ୍ରା, ମୁଖରା ଓ କଳହପ୍ରିୟା । କାବ୍ୟର ଶେଷଆଡ଼କୁ ରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ନାଟକୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୀର୍ତ୍ତନ କାବ୍ୟରୁ ରାଧା ଚରିତ୍ରକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ କାବ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି କଥାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ରୂପକୁ ଏଠାରେ ଦିଆଗଲା ।

ଉକ୍ତ କାବ୍ୟର ଜନ୍ମଖଣ୍ଡରେ— ଲକ୍ଷ୍ମୀ ରାଧା ରୂପରେ ସାଗର ଗୋପାଳ ପତ୍ନୀ ପଦୁମା ଗର୍ଭରେ ଅନିନ୍ଦ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ରୂପ ଧାରଣକରି ଜନ୍ମହେବା, ଯଶୋଦାଙ୍କର ନପୁଂସକ ଭ୍ରାତା ଆୟାନକୁ ବିବାହ କରିବା ଓ ରାଧାଂକ ଅସମାନ୍ୟ

---

୩ ।। ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୀର୍ତ୍ତନ—ବଡ଼ୁ ଚଣ୍ଡୀଦାସ
ପ୍ରକାଶକ— ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପରିଷଦ୍ ଖ୍ରୀ ୧୯୧୬

ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଆଶଂକା ପୋଷଣକରି ଆୟାନ ବଡ଼ାଇକୁ ରାଧାଂକ ଚରିତ୍ର ରକ୍ଷା ଭାର ଅର୍ପଣ କରିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କବି ରାଧାଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ନାମରେ ଭୂଷିତ କରିଛନ୍ତି ।

ତାମ୍ବୁଳ ଖଣ୍ଡରେ ରାଧାଂକର ମଥୁରାକୁ ଦଧି ବିକିଯିବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଥରେ ରାଧା ବଡ଼ାଇ ସହିତ ମଥୁରାକୁ ଦଧି ବିକିବାକୁ ବାହାରିଲେ । ବାଟରେ ଉଭୟ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲାବେଳେ, ବଡ଼ାଇ ପଛରେ ରହିଗଲା । ରାଧା ବଡ଼ାଇକୁ ନପାଇ ଗୋଟିଏ ବଉଳ ଗଛମୂଳେ ବ୍ୟସ୍ତହୋଇ ବସିପଡ଼ିଲେ । ବଡ଼ାଇ ରାଧାଙ୍କୁ ଖୋଜି ଖୋଜି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଭେଟିଲା ଓ ରାଧାଂକ ବିଷୟ ପଚାରିଲା । କୃଷ୍ଣ ବଡ଼ାଇଠାରୁ ରାଧାଂକ ରୂପର ପରିଚୟ ଜାଣିବାକୁ ଚାହିଁଲେ । ବଡ଼ାଇ ରାଧାଙ୍କର ରୂପ ଲାବଣ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ହୃଦୟରେ ତାହା କାମଭାବ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ସେ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବଡ଼ାଇକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ବଡ଼ାଇ ମିଳନର ଆୟୋଜନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ତାମ୍ବୁଳ ସନ୍ଦେଶ ଓ ଫୁଲ ଚାହିଁଲା । କୃଷ୍ଣ ତାହା ଦେଲେ । ଏକ ଶୁଭ ତିଥିରେ ବଡ଼ାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ତାମ୍ବୁଳ ଓ ସୁବାସିତ ଫୁଲମାଳ ନେଇ ରାଧାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଜଣାଇଲା । ଅଶିକ୍ଷିତା, ବୁଦ୍ଧିଗର୍ବିଣୀ ଓ କୋମଳ ସ୍ୱଭାବ ବିଶିଷ୍ଟା ରାଧାଙ୍କ ମନରେ ପୂର୍ବରାଗ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ଦୂରର କଥା, ସେ ଏ କଥା ଶୁଣି ଶୁଣି ହଠାତ୍ ଦଳିତା ସର୍ପିଣୀ ଭଳି ଗର୍ଜି ଉଠି ପାନ ଓ ଫୁଲକୁ ଗୋଇଠା ମାରି ଫୋପାଡ଼ି ଦେଲେ । ରାଧା କହିଲେ— ମୋ ଘରେ ସର୍ବାଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦର ସ୍ୱାମୀ ଥାଉ ଥାଉ ମୁଁ ଗୁଆର ଗଉଡ଼ ଟୋକା ସାଙ୍ଗରେ ପ୍ରୀତି କରିବି ? ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅସମ୍ଭବ । ବଡ଼ାଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେବତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କୃଷ୍ଣପ୍ରୀତିରେ ବୈକୁଣ୍ଠଲାଭ ସମ୍ଭବ ବୋଲି କହନ୍ତେ ରାଧା କହିଲେ— ଯଦି ପରପୁରୁଷ ପ୍ରୀତିରେ ବୈକୁଣ୍ଠ ଲଭହୁଏ ତେବେ ସେ ବୈକୁଣ୍ଠକୁ ଶତଧିକ୍ । ବଡ଼ାଇ ପୁଣି ବିନୟ ହୋଇ କହିଲା— ହେ ରାଧା ତୁ ଯଦି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା ନ କରୁ, ତେବେ ସେ ତୋ ଲାଗି ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବ । ତୁ ପୁରୁଷ ହତ୍ୟା ଦୋଷରେ ଭାଗୀହେବୁ । ରାଧା ଉତ୍‌କ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇ ବଡ଼ାଇକୁ ଆଉ ସେ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନ ଉଠାଇବାକୁ ସାବଧାନ କରିଦେଲେ । ତଥାପି ବଡ଼ାଇ ଅନୁରୋଧ କରନ୍ତେ ରାଧା ରାଗ ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି ବଡ଼ାଇକୁ ମାଡ଼ ଦେଲେ । ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ମାଡ଼ଖାଇ ବଡ଼ାଇ କରୁଣ ହୋଇ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ବିଷୟ କହିଲା । ରାଧାଙ୍କୁ କଳେ ବଳେ କୌଶଳେ ବଶୀଭୂତ କରିବାକୁ ହେବ । ସେଥିଲାଗି ବଡ଼ାଇ ଓ କୃଷ୍ଣ ମନ୍ତ୍ରଣା କଲେ । ଏହି ମନ୍ତ୍ରଣା 'ଦାନ ଖଣ୍ଡ'ରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି ।

ଦାନ ଖଣ୍ଡରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧା ଓ ଗୋପୀଙ୍କୁ ପଥରୋଧ ଓ ଘାଟ ଦାନ ମାଗିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ରାଧା ଓ ଗୋପୀମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ଅସଙ୍ଗତ ଦାବୀକୁ ସ୍ୱୀକାର ନ କରିବାରୁ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ପସରାରୁ ଦହି ଦୁଧ ଖାଇ ଦେଇ, ରାଧାଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳ ଧରି ରତି ଭିକ୍ଷା କଲେ । ରାଧା କ୍ରୋଧ ଓ ଦୁଃଖରେ କାନ୍ଦିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ଏବଂ ବିଧାତାଙ୍କୁ ଆକ୍ଷେପ କରି କହିଲେ— ମୋ ଜୀବନରେ ସୁଖ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ଯୋଗେ ମୋର କୁଳ ଧର୍ମ ନଷ୍ଟ ହେଲା । ମୋ ଜୀବନ ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା । ମୁଁ ମୋର ଅଳଙ୍କାର ଫିଙ୍ଗିଦେବି ଓ ମଥାରୁ ସିନ୍ଦୂର ପୋଛିଦେବି । ରାଧା କୌଣସି ପ୍ରକାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥାରେ ସମ୍ମତା ହେଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମୁଖରେ ଗୋଟିଏ କଥା— ମୋ ସ୍ୱାମୀ ଆୟାନ ଚିରଞ୍ଜୀବୀ ହେଉ । ରାଧା କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆତ୍ମ ସମର୍ପଣ କରିବାକୁ ରାଜି ନୁହନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ପାଇଁ ସର୍ବସ୍ୱ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ରୁକ୍ଷ ଭର୍ତ୍ସନାର କଠିନ ଆଘାତରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅସଂଯତ କାମନାକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିଦେବାକୁ ରାଧା ବଦ୍ଧ ପରିକର । ସତୀ ନାରୀର ଚିରନ୍ତନ ସଂସ୍କାର ତାଙ୍କଠାରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଅଛି ।

କୃଷ୍ଣ ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନ ଦେଖି କଂସ ରାଜାର ଘାଟିଆ ରୂପେ ରାଧାଙ୍କ ଶରୀରର ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ଉପରେ କର ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କଲେ । ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କର ନ ଦେଇ ପାରିଲେ ରାଧାଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ ଦେବାକୁ ହେବ । ରାଧା ଏଥର କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ପରନାରୀ ହରଣ ଯେ ମହାପାପ ଏହା ସୂଚାଇ ଦେଲେ । କୃଷ୍ଣ କିନ୍ତୁ ତାହା ଶୁଣିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହନ୍ତି । ସେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବ୍ୟାସ, ପରାଶର, ଗଙ୍ଗା ଓ କୁନ୍ତୀଙ୍କର ଅବୈଧ ଶୃଙ୍ଗାରକୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଶିଷ୍ଟ ଆଚରଣରେ କ୍ଷୁବ୍ଧା ହୋଇ ରାଧା, ବିଷଖାଇ ମରିବା, ଷୋଳ ସହସ୍ର ଗୋପୀଙ୍କ ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପ୍ରହାର କରିବା ଓ ଭଣ୍ଡାରୀ ଦ୍ୱାରା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡନ କରିବା ଇତ୍ୟାଦିର ଧମକ ଦେଲେ । ଶେଷକୁ ରାଧା ଆଉ ସମ୍ଭାଳି ନପାରି ଭୂମିରେ ଲୋଟି କାନ୍ଦିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ବଡ଼ାଇ ଏ ଘଟଣା ଦେଖି ପଳାଇ ଗଲା । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଲେ । ବଡ଼ାଇ ପଳାଇଯିବା ପରେ ରାଧାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନଥିଲା । ସେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଆତ୍ମ ସମର୍ପଣ କଲେ । ଏହା କିନ୍ତୁ ସାମୟିକ ଓ ଅନିଚ୍ଛାକୃତ ।

ରାଧାଙ୍କର ସୁପ୍ତ ଅହଂକାର ପୁନର୍ବାର 'ନୌକା ଖଣ୍ଡ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ନାଉରୀ ରୂପରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ଯମୁନା ନଦୀ ପାର କରାଇ ଦେଲା-

ବେଳେ ରତି ଭିକ୍ଷା କରୁଛନ୍ତି । ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କଟୁ ଭର୍ତ୍ସନା କରିଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କ ଅହମିକାକୁ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ମାୟାରେ ତାଙ୍କୁ ବୁଡ଼ାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ଓ ରାଧାଙ୍କୁ ଜଳରୁ ଉଦ୍ଧାର କରି କୂଳକୁ ନେଇ ଆସିଛନ୍ତି । ରାଧାଂକର ଉଗ୍ରମାନ ଧୀରେ ଧୀରେ ଶାନ୍ତ ହୋଇଛି । ତଥାପି ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଖରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିନାହାନ୍ତି ।

'ହାରଖଣ୍ଡ'ରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ କନ୍ଧରେ ହାର ବୁହାଇ ଆଲିଙ୍ଗନ ପ୍ରଲୋଭନ ଦେଖାଇବା ଓ ଛତ୍ର ଖଣ୍ଡରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ ଲୋଭ ଦେଖାଇ ଛତା ଧରାଇବା କାର୍ଯ୍ୟ ଭିତରେ ନିଜର ଗର୍ବିଣୀ ରୂପଟିକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

ରାଧାଙ୍କୁ ବଶୀଭୂତ କରିବା ପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଏକ ମନୋରମ ଉଦ୍ୟାନ ନିର୍ମାଣ କରିଛନ୍ତି ଓ ତାହା ଦର୍ଶନ କରି ଉପଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ରାଧାଙ୍କ ନିକଟକୁ ବଡ଼ାଇ ହାତରେ ସମ୍ବାଦ ଦେଇଛନ୍ତି । ରାଧା ଏଣିକି ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଶାନ୍ତ ଓ କୃଷ୍ଣଗତପ୍ରାଣା ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବାରୁ ବଡ଼ାଇଠାରୁ ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଅଭିସାରିକା ବେଶରେ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ବୃନ୍ଦାବନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋପୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ଦେଖି ତାଙ୍କ ମନରେ ଈର୍ଷ୍ୟା ଜାତ ହୋଇଛି । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଉଗ୍ରମାନ କରିଛନ୍ତି । ରାଧାଂକର ମାନ ଭଞ୍ଜନ ପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ଅତିଶୟ ଚାଟୁ କରି ରାଧାଂକର ପଦ ଧରିଛନ୍ତି । ଚାଟୁ ଦ୍ୱାରା ରାଧାଂକର ମାନ ଭଞ୍ଜନ ନ ହେବାରୁ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ବୃନ୍ଦାବନର ଫୁଲଚୋରି ଅଭିଯୋଗରେ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରି ଦଣ୍ଡ ଦେବାର ଧମକ ଦେଇଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କର ମାନ ଭଞ୍ଜନ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଛି । ଏ ସମସ୍ତ ବିଷୟ 'ବୃନ୍ଦାବନ ଖଣ୍ଡ'ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ରାଧାଙ୍କ ମନରେ ଥିବା ଗର୍ବର କାଳିମା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଶ୍ଚିହ୍ନ ହୋଇନାହିଁ । ଯେଥିପାଇଁ କବି 'ହାର ଖଣ୍ଡରେ' କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ହାର ଚୋରି, ରାଧାଙ୍କର ଯଶୋଦାଙ୍କ ଆଗରେ ଅଭିଯୋଗ, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟାଭିଯୋଗ ଓ ବଚସା ଓ ଏ ପ୍ରକାର ପରିସ୍ଥିତିକୁ ସୁଧାରିବା ପାଇଁ ବଡ଼ାଇ ରାଧାଙ୍କୁ ନେଇ ଆସିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ରାଧାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଗର୍ବ ଅହମିକାକୁ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରି ନିଜର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆୟତ୍ତାଧୀନ କରିବାପାଇଁ କୃଷ୍ଣ କନ୍ଦର୍ପ ସାହାଯ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କ ଉପରକୁ ପଞ୍ଚବାଣ ନିକ୍ଷେପ

କରିଛନ୍ତି । ରାଧା ମୂର୍ଚ୍ଛିତା ହୋଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି । ଏହା 'ଦାଣଖଣ୍ଡ' ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ରାଧାଙ୍କ ଭିତରେ ଦେଖାଦେଇଥିବା ପରିବର୍ତ୍ତନର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁଯୋଗ ନେବାପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ବଂଶୀଦ୍ୱାରା ରାଧାଙ୍କୁ କାମୋନ୍ମାଦିନୀ କରିଛନ୍ତି । ଉନ୍ମାଦିନୀ ରାଧା ଏଥର ବଂଶୀଧାରୀଙ୍କ ପାଇଁ ସର୍ବସ୍ୱ ତ୍ୟାଗ କରିବା ନିମିତ୍ତ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ବଡ଼ାଇର ସାହାଯ୍ୟ ଭିକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ବଡ଼ାଇ କପଟତା କରି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳନପାଇଁ ନିଜର ଅକ୍ଷମତା ପ୍ରକାଶ କରିଛି । ରାଧା ଆଉ ବଡ଼ାଇକୁ ଅପେକ୍ଷା କରିନାହାନ୍ତି । ମିଳନର ତୀବ୍ର ଆକୁଳତା ତାଙ୍କୁ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ କରିଛି । ସେ ନିଦ୍ରିତ ସ୍ୱାମୀକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ଗଭୀର ନିଶୀଥରେ ଏକାକିନୀ ହୋଇ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଅଭିସାର କରିଛନ୍ତି । ସେଠାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରି କରି ମୂର୍ଚ୍ଛିତା ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ବଡ଼ାଇ ଆସି ରାଧାଙ୍କର ମୂର୍ଚ୍ଛା ଭଙ୍ଗ କରିଛି । ଏ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ବଂଶୀ ଖଣ୍ଡରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ।

ଏଣିକି ରାଧା ଆଉ ସେହି ଅହମିକା ପୀଡ଼ିତା, କୋପନସ୍ୱଭାବ ବିଶିଷ୍ଟା ଓ ମୁଖରା ରାଧା ନୁହନ୍ତି । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଶ୍ୟାମ ପ୍ରେମ ପାଗଳିନୀ ଓ ନିଜର ପୂର୍ବକୃତ ଅପରାଧ ଲାଗି ଅନୁତପ୍ତା । କୃଷ୍ଣସଙ୍ଗ ବିନା ସେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବାର ସଂକଳ୍ପ ନେଇଛନ୍ତି । ବଡ଼ାଇ ସାଙ୍ଗରେ ସେ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଅଭିସାର କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ପୂର୍ବକଥା ସ୍ମରଣ କରାଇଦେଇ ଭର୍ତ୍ସନା କଲେସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କର ସର୍ବସ୍ୱ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ଭୋଗ ତାଙ୍କର କାମ୍ୟ । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ରତିକେଳି କରିଛନ୍ତି । 'ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୀର୍ତ୍ତନ' କାବ୍ୟରେ ଏହା ହେଉଛି ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଶେଷ ମିଳନ । ଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗ 'ବିରହ ଖଣ୍ଡ'ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହାପରେ କୃଷ୍ଣ ମଥୁରାକୁ ଚାଲିଯାଇଛନ୍ତି । ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କଲାଗି ସର୍ବସ୍ୱ ତ୍ୟାଗ କଲାବେଳେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗକରି ଚାଲିଯାଇଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କ ବିରହ ଯନ୍ତ୍ରଣାର ସୀମା ରହିନାହିଁ । ସେ ବଡ଼ାଇକୁ ମଥୁରା ପଠାଇଛନ୍ତି । ବଡ଼ାଇ ରାଧାଙ୍କର ବିରହ ଦୁଃଖକୁ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ଭାବରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଗରେ ଉପସ୍ଥାପନ କଲେସୁଦ୍ଧା କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନକୁ ଅଗ୍ରାଧିକାର ଦେଇ ବଡ଼ାଇକୁ ଫେରାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ।

'ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୀର୍ତ୍ତନ'ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତା କଳହପ୍ରିୟା ରାଧା, ପଦାବଳୀ ରଚୟିତା ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କ ରଚନା ॥ ୪ ॥ରେ କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟା ରୂପରେ ଦେଖା ଦେଇଛନ୍ତି । ଚଣ୍ଡୀଦାସଂକ ଲେଖନୀରେ ରାଧାଂକର ଧ୍ୟାନ ତନ୍ମୟ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କିତ ହୋଇଛି । ସେ ଆଜନ୍ମ କୃଷ୍ଣଗତପ୍ରାଣା, କୃଷ୍ଣରୂପ ଦର୍ଶନ ପୂର୍ବରୁ କେବଳ କୃଷ୍ଣ ନାମ ଶ୍ରବଣରେ ତାଂକ ଭିତରେ ଅପୂର୍ବ ପୁଲକ ଜାତ ହୋଇଛି । ନିଜର ଅଜ୍ଞାତ ସାରରେ ସେ କୃଷ୍ଣ ନାମ ଜପକରି ଚାଲିଛନ୍ତି । ତାଂକର ପ୍ରାଣ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ଉଠିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ନାମକୁ ତ୍ୟାଗ କରିପାରିନାହାନ୍ତି । ଯେଉଁ ନାମରେ ଏତେ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ତାହାର ନାମୀଙ୍କୁ ପାଇବା ପାଇଁ ତାଂକ ଭିତରେ ସୁତୀବ୍ର ଆକୁଳତା ଅତି ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ଦେଖାଦେଇଛି । ଏହି ଆକୁଳତାର ଚରମ ସୀମାରେ ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱପ୍ନ ଯେ ବାସ୍ତବ ନୁହେଁ ବରଂ ବାସ୍ତବକୁ ଲାଭ କରିବାପାଇଁ ଏହା ଉନ୍ମାଦକ । ସ୍ୱପ୍ନ ମିଳନ ପରେ ସଖୀଖାଂକ ଠାରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚିତ୍ରପଟ୍ଟ ଦର୍ଶନ ରାଧାଂକ ମନରେ ଅନୁରାଗ ଶିଖାକୁ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରିଛି । ନାମ ଶ୍ରବଣ, ସ୍ୱପ୍ନ ଦର୍ଶନ ଓ ଚିତ୍ରପଟ ଦର୍ଶନ ପରେ ଯମୁନା କୂଳରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଆକସ୍ମିକ ମିଳନ ରାଧାଂକର ଦେହ ମନ ଓ ପ୍ରାଣକୁ କୃଷ୍ଣଭାବରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରି ପକାଇଛି । ସେ ନିଜର ଇପ୍ସିତଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବା ଚିନ୍ତାରେ ଆହାର, ବିହାର, ବସନ, ଭୂଷଣ ସବୁ କିଛି ବିଷୟରେ ଉଦାସୀନ ହୋଇପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଧ୍ୟାନ ପରାୟଣା ତାପସୀ ଭଳି ସେ କୃଷ୍ଣ ଚିନ୍ତାରେ ନିମଗ୍ନା ହୋଇ କେତେବେଳେ ସୁନୀଳ ମେଘ, କେତେବେଳେ ମୟୂରର ନୀଳାଭ କଣ୍ଠ ଓ କେତେବେଳେ ନିଜର ଘନ କୃଷ୍ଣ କେଶଗୁଚ୍ଛ ଦେଖି ଆତ୍ମହରା ହୋଇଯାଉନ୍ତି ।

ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରଙ୍କର ରାଧା ରାଧା ସମ୍ବଳିତ ବଂଶୀ ଧ୍ୱନିର ଆକର୍ଷଣ ତାଙ୍କୁ ଧୈର୍ଯ୍ୟଚ୍ୟୁତ କରାଇଦିଏ । ସେ ଆଉ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । କାରଣ ସେ ଆସ୍ୱାଦନ କରିଛନ୍ତି ଜ୍ୱାଳାଭରା ପ୍ରେମ । ଏହାର ଉପଶମନ କେବଳ ନିଭୃତ କୁଞ୍ଜରେ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରଙ୍କର ସର୍ବଭୟହର ମରକତପ୍ରଭ ବାହୁବନ୍ଧନରେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ସଙ୍କେତ ଦେଇ ଆବେଗଭରା ପ୍ରାଣରେ କୁଞ୍ଜକୁ ଅଭିସାର କରନ୍ତି । ପଛରେ ପଡ଼ିରହେ ଜାତି, କୁଳ, ପାତିବ୍ରତ୍ୟ ଓ ମାନ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଆଦି ସବୁ କିଛି । ଚିର ବାଞ୍ଛିତ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟଙ୍କର ମିଳନରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣ ଅପୂର୍ବ ପୁଲକରେ ନାଚିଉଠେ ।

---

୪ ॥ ଚଣ୍ଡୀଦାସେର ପଦାବଲୀ—ସମ୍ପାଦକ—ବିମାନ ବିହାରୀ ମଜୁମଦାର ।
ପ୍ରକାଶକ— ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପରିଷଦ— ଖ୍ରୀ ୧୯୬୦

ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କ କଳ୍ପିତା ଶ୍ରୀରାଧା ଯେପରି ପରମ ପ୍ରେମମୟୀ ଓ କୃଷ୍ଣ ପରାୟଣା ସେହିପରି ମାନିନୀ ମଧ୍ୟ । ଦକ୍ଷିଣ ନାୟକ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ସହିତ ସମ୍ଭୋଗ ତାଙ୍କ ଜୀବନାକାଶରେ ଦୁଃଖ ମେଘର ଉଦୟ କରାଏ । ସେ ଅଭିମାନ ଅନ୍ଧକାରରେ ନିଜକୁ ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରିପକାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତାହା କ୍ଷଣିକ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟଙ୍କର ମୁଖ ଚନ୍ଦ୍ରର ଆବିର୍ଭାବରେ ତାହା ଆପେ ଆପେ ଅପସରିଯାଏ । ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ରସମୟ ଓ ରାଧା ରସମୟୀ ।

ଏହାବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କର ମାଥୁର ପଦରେ ମଥୁରାସ୍ଥିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଇଁ ରାଧାଙ୍କର ବିରହାତୁର ଭାବ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ଭାବରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି ।

ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନେକ ବୈଷ୍ଣବ କବି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଣୟଲୀଳା ମୂଳକ ଅସଂଖ୍ୟ ପଦାବଳୀ ରଚନା କରି ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟକୁ ପରିପୁଷ୍ଟ କରିଛନ୍ତି । "ବୈଷ୍ଣବ ଗୀତାଞ୍ଜଳୀ" ॥ * ॥ରେ ସେମାନଙ୍କର ପଦାବଳୀଗୁଡ଼ିକ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ପଦାବଳୀ କର୍ତ୍ତାମାନେ ହେଉଛନ୍ତି— ବଳରାମ, ଯଦୁନାଥ, ଶେଖର, ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ, ରାଧା ମୋହନ, ସନାତନ, କୃଷ୍ଣକମଳ, ଘନଶ୍ୟାମ, ଜ୍ଞାନ ଦାସ, ଜଗଦାନନ୍ଦ, ହରିଦାସ, ବଂଶୀବଦନ, ଶଶୀଶେଖର, ହରିବଲ୍ଲଭ ମେଦନୀ, ମୋହନ, ନରୋତ୍ତମ, ଉଦ୍ଧବ, ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ, ରାମବସୁ, ଯଦୁନନ୍ଦନ, ଶିବରାମ, ବୃନ୍ଦାବନ, ରାୟବସନ୍ତ, ତରୁଣୀ ରମଣ, ବାସୁଘୋଷ, ବସୁରାମାନନ୍ଦ, ଦୁଃଖୀଶ୍ୟାମ, ରଘୁନନ୍ଦନ, କବିରଞ୍ଜନ, ଶ୍ୟାମଦାସ, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର, ବୈଷ୍ଣବ ଦାସ, କୃଷ୍ଣକାନ୍ତ, କବିବଲ୍ଲଭ ରଘୁନନ୍ଦନ, ଲୋଚନ, ଅନନ୍ତ, କାନୁରାମ, ଗୌରୀଦାସ, ଦାଶୁ ରାୟ, ଚମ୍ପତି ପତି, ପ୍ରେମ ଦାସ, ରାଧାବଲ୍ଲଭ, କୃଷ୍ଣଦାସ, ନନ୍ଦନ ଦାସ ଓ ମାଧବ ଦାସ ।

ଏ ସମସ୍ତଙ୍କର ପଦାବଳୀରେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପୂର୍ବରାଗ, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପୂର୍ବରାଗ, ମାଲ୍ୟ ଚନ୍ଦନମୟ, ସଖୀ ସମ୍ବାଦ, ମିଳନ ବିଳାସ, ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନଲୀଳା, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସ୍ୱୟଂଦୌତ୍ୟ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରୂପଗୁଣ, ରସୋଲ୍ଲାସ, ଅନୁରାଗ, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ରୂପଗୁଣ, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ରୂପାନୁରାଗ, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଅଭିସାରିକା, ବାସକସଜ୍ଜା ଓ ଉତ୍କଣ୍ଠିତା ରୂପ, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଅଭିସାରାନୁଗ, ଉତ୍କଣ୍ଠାନୁରାଗ ଓ ଆକ୍ଷେପାନୁରାଗ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିରହ, ରାସୋତ୍ସବ, ଭାବୋଲ୍ଲାସ, ଭାବସମ୍ମିଳନ, ପ୍ରେମ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିବେଦନ, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ନିବେଦନ ଓ ଉଭୟଙ୍କର ନିବେଦନ ପ୍ରଭୃତି ସରସ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

---

* ॥ ପୂର୍ବପୃଷ୍ଠା ବର୍ଣ୍ଣିତ ବୈଷ୍ଣବ ଗୀତାଞ୍ଜଳି ଗ୍ରନ୍ଥ

ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବଙ୍କର ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ, ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କର ପଦ୍ୟାବଳୀ ଓ ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କର ପଦ୍ୟାବଳୀ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରିୟପାଠ୍ୟ ଓ ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାନୀୟ ଥିବା ହେତୁରୁ, ଉପରୋକ୍ତ ବଙ୍ଗୀୟ ପଦାବଳୀ ରଚୟିତାମାନେ ତାହାଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ମୁଖ୍ୟତଃ ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କ ପଦ୍ୟାବଳୀର କଳ୍ପିତା ଶ୍ରୀରାଧା ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଆଦର୍ଶ ରୂପେ ଗୃହୀତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ବଙ୍ଗଳାରେ ଶୃଙ୍ଗାରରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମଭକ୍ତି କୈନ୍ଦ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରସାର ଯେପରି ବହୁଳଭାବରେ ଘଟିଥିଲା, ଆସାମରେ ତାହା ସମ୍ଭବପର ହୋଇପାରି ନଥିଲା, କାରଣ ଆସାମର ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପରମ୍ପରାରେ ଦାସ୍ୟ ଭକ୍ତିକୁ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଆସାମର ବିଶିଷ୍ଟ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରକ ଓ କବି ଶଙ୍କର ଦେବ ଦାସ୍ୟ ଭକ୍ତିର ଉପାସକ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଆସାମୀ ସାହିତ୍ୟରେ ॥ ୬ ॥ ରାଧାଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ଶଙ୍କର ଦେବଙ୍କର ପାରିଜାତ ହରଣ ଓ ରୁକ୍ମିଣୀ ହରଣ ନାଟକ ସତ୍ୟଭାମା ଓ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କର ମହିମା ପ୍ରଖ୍ୟାପନ ପାଇଁ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ରାଧାଙ୍କର ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାଭଳି କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ଲିଖିତ ହୋଇନଥିଲା । ତାଙ୍କର 'କେଳିଗୋପାଳ' ନାଟକରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ରଖାଯାଇଅଛି । ରାଧାଙ୍କର ଭୂମିକା ଏତେ ଗୌଣ ଯେ, ସେଥିରୁ ରାଧା ଚରିତ୍ର ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲାଭଳି କିଛି ଉପାଦାନ ମିଳେନାହିଁ । ସେହିଭଳି 'ରାସଝୁମୁରା' ନାଟକରେ ବର୍ଣ୍ଣିତା ରାଧାଙ୍କଠାରେ ଦାସ୍ୟଭାବ ଆରୋପ କରାଯାଇଅଛି । ଏଥିରେ ରାଧାଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ ଆଦୌ ସୂଚିତ ହୁଏନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ—

ଯାଦବ ହେ, କୈଛନ ବାତବେସାର
ସକଲ ନିଗମ ତେର ଅନ୍ତ ନ ପାବତ
ହାମ୍ମ ପାମର ଗୋପ ନାରୀ ॥ (ଧ୍ରୁବ)

ତୁହୁ ପରମ ଗୁରୁ ନିଖିଳ ନିଗମପତି
          ମାନୁଷ ଭାବ ତୋହାର
ଚତୁର ବଦନ ତେର ମାୟା ବିମୋହିତ
          ଜାନେ ନାହିଁ ଯୋଗ ବିଚାର

ତେର ଅଇଛନ ଭାବ ନ ଜାନସ୍ୱେ
          କଲଲୁ ଗରବ ନାଥ ତୋର

---

୬ ॥ ଭାରତୀୟ ବାଙ୍ମୟମେଁ ଶ୍ରୀରାଧା ପୃ ୩୨୮-୩୩୨ ବଳଦେବ ଉପାଧ୍ୟାୟ

ରାଧା ଉଚିତ ବାତ, କହସ୍ୟ ମାଧବ ଦିନ
ଗତି ଗୋବିନ୍ଦ ପଦ ମୋଇ ॥ (ରାସଝୁମର ୪)

ପଶ୍ଚିମ ଭାରତର ସାହିତ୍ୟ ॥ ୨ ॥ରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଣୟଲୀଳା ମୂଳକ କାବ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହେଉଥିଲେ ହେଁ ତାହା ବଙ୍ଗଳାରେ ରଚିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳାତ୍ମକ କାବ୍ୟଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଧରଣର । ପଶ୍ଚିମ ଭାରତ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଗୁଜୁରାଟରେ ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୀଳାସ୍ଥଳ ଦ୍ୱାରିକାର ଅବସ୍ଥାନ ହେତୁ ଏଠାରେ କୃଷ୍ଣ କେନ୍ଦ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରସାର ବହୁ ପରିମାଣରେ ଘଟିଥିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଗୁଜୁରାଟର ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନେ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ମୂଳକ ଅନେକ କାବ୍ୟ କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏଗୁଡ଼ିକରେ ରାଧାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣପ୍ରେୟସୀ ରୂପେ ବିଶେଷ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅର୍ପଣ କରାଯାଇଅଛି ।

କବି ନରସୀ ମେହେତା (ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୬ଶ ଶତାବ୍ଦୀ) ଗୁଜୁରାଟୀ ଭାଷାରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ଚାତୁରୀ ଛତ୍ରୀସୀ, ଚାତୁରୀ ଷୋଡ଼ଶୀ, ଦାନଲୀଳା, ରାସ ସହସ୍ରପଦୀ ଓ ସୁରତ ସଂଗ୍ରାମ । ଚାତୁରୀ ଛତ୍ରୀସୀରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର କୁଞ୍ଜବିହାର ଓ ସମ୍ଭୋଗକୁ ବିଶଦଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । 'ଚାତୁରୀ ଷୋଡ଼ଶୀ'ର ୧୬ଟି ପଦରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଣୟ ଲୀଳାକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ଭାବଗର୍ଭକ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । 'ରାସ ସହସ୍ରପଦୀ'ରେ କୃଷ୍ଣ ଗୋପାଙ୍ଗନା ଓ ରାଧାଙ୍କର ରାସଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । 'ସୁରତ ସଂଗ୍ରାମ'ରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସୁରତ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ସଂଗ୍ରାମର ରୂପ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଉକ୍ତ ସଂଗ୍ରାମରେ ରାଧା ବିଜୟିନୀ ହୋଇଛନ୍ତି ।

କବି ବାସଣ ଦାସ (୧୬ଶ ଶତାବ୍ଦୀ "କୃଷ୍ଣବୃନ୍ଦାବନ ରାଧାରାସ" ନାମକ ଏକ ବିରାଟ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହାର ଶେଷରେ ରାଧାରଙ୍ଗ ନାମକ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକରଣ ରହିଅଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାସଲୀଳା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉକ୍ତ କାବ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ଉପଜୀବ୍ୟ ।

ଗୁଜୁରାଟୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଫାଗୁ କାବ୍ୟ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ରାଧା କୃଷ୍ଣ ଓ ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କର ବାସନ୍ତୀ ଲୀଳାକୁ ଆଧାର କରି ଏହା ରଚିତ ହୋଇଥାଏ । କବି କଯୁର୍ଷିଙ୍କର ଫାଗୁ କାବ୍ୟ ଏ ଧରଣର ଏକ ରଚନା । ଗୁଜୁରାଟର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କବି ପ୍ରେମାନନ୍ଦ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଣୟଲୀଳା

---

୨ ॥ ଭାରତୀୟ ବାଙ୍ମୟ ମେଁ ଶ୍ରୀରାଧା—ପୃ ୩୩୫-୩୫୬

ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରେ ବିଶେଷ ଦକ୍ଷତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ନାରୀ କବି ମୀରାବାଈଙ୍କର ଅଜସ୍ର କବିତା ମଧ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିତା ରାଧାଭାବରେ ଭରପୁର ।

ଗୁଜୁରାଟୀ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କର ଚରିତ୍ରକୁ ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ ରୂପରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଅଛି । ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣପ୍ରାଣତା ସେହିପରି ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ନରସୀ ମେହେତାଙ୍କ କବିତାରେ ଏହା ବିଶେଷ ଭାବରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ବର୍ଣ୍ଣନା ସମୟରେ ନରସୀ ମେହେତା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅତି ନିମ୍ନ ସ୍ତରକୁ ନେଇ ଆସିଛନ୍ତି ।

ପଶ୍ଚିମ ଭାରତର ମରାଠୀ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା କାବ୍ୟ ଅଳ୍ପ ପରିମାଣରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲେହେଁ, ଗୁଜୁରାଟୀ ସାହିତ୍ୟ ଭଳି ସେଥିରେ ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳ ଶୃଙ୍ଗାରିକତା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏନାହିଁ । ମରାଠୀ କବିମାନେ ରାଧାଚରିତ୍ର ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଣୟ ଲୀଳାକୁ ମାର୍ଜିତ ଓ ରୁଚିସମ୍ପନ୍ନ ରୂପ ଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ମରାଠୀ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କୁ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଅଛି । କବି ନାମଦେବ (ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୪ଶ ଶତାବ୍ଦୀ) ପ୍ରଥମେ ରାଧାଙ୍କୁ ମରାଠୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଆସନ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ କବିତାରେ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଲାଭ ଅଭିଳାଷ, ମିଳନ ଓ ବିରହ ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି । ବିରହିଣୀ ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣମୟ ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରେ କବି ବିଶେଷ ନିପୁଣତା ଦେଖାଇଛନ୍ତି ।

କବି ବାମନ ପଣ୍ଡିତ (ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୭ଶ ଶତାବ୍ଦୀ) କୃଷ୍ଣ ଚରିତ୍ର ବିଷୟକ ଏକ ବିରାଟ କାବ୍ୟର ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗରେ ରାଧାବିଳାପ, ରାଧାଭୁଜଙ୍ଗ, ନୌକାକ୍ରୀଡ଼ା ଓ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଗୁଡ଼ିକରେ ଶୃଙ୍ଗାରିକତା ଲକ୍ଷିତ ହେଲେହେଁ ସେଥିରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବ୍ୟଞ୍ଜନା ରହିଛି ।

ଶ୍ରୀଧର କବି (୧୭ଶ-୧୮ଶ ଶତାବ୍ଦୀ) 'ହରିବିଜୟ' ନାମକ କାବ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର କେଳିକୁ ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ସେ ପଦ୍ମ ପୁରାଣ, ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଓ ବିଲ୍ୱମଙ୍ଗଳ କାବ୍ୟରୁ ଉପାଦାନ ସଂଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି । ଏହାର ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ରାଧାକଥା ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ କବି ସେନାନାଇଙ୍କ ରଚନାରେ କୃଷ୍ଣ ବିରହିଣୀ ରାଧାଙ୍କର ଆକୁଳତାକୁ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ରୂପ ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ନାରୀକବି ଜନାବାଈ ଓ କବି ଦେବନାଥ ମହାରାଜ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କେତେକ କବିତା ରଚନା କରିଥିବାର ଜଣାଯାଏ ।

ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଭାରତର ରାଧା ସାହିତ୍ୟ ତୁଳନାରେ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ରାଧା ସାହିତ୍ୟ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଭାବରେ ବହୁତ କମ୍ ।[୮] ତାମିଲ୍ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କର ନାମ ଆଦୌ ଦେଖିବାକୁ ନ ମିଳିଲେ ମଧ୍ୟ ଆଲୱାର ମାନଙ୍କ କବିତାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ନାପ୍‌ପିନାଇ ଓ ମେୟନଙ୍କର ପ୍ରଣୟ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା କଳ୍ପନାର ଆଦ୍ୟରୂପ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ । "ଆଲୱାର ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ଶ୍ରୀରାଧା" ଶୀର୍ଷକ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଏ ବିଷୟରେ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ।

ପ୍ରାଚୀନ ମାଲୟାଲମ୍ ସାହିତ୍ୟରେ ଗୋପୀ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଧୁର ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ବହୁଳ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କର ରୂପ ଓ ଗୁଣଗତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ କୌଣସିଠାରେ ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ ।

ପ୍ରାଚୀନ ତେଲୁଗୁ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମଲୀଳାର ବର୍ଣ୍ଣନା ବହୁତ କମ୍ ପରିମାଣରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ମୁଦ୍ଦୁପଳନି ନାମକ ଏକ ବେଶ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ରଚିତ "ରାଧିକା ସାନ୍ତ୍ୱନମ୍"ରେ ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ଆତିଶଯ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଏହାର କିଛିବର୍ଷ ପରେ କବି ଚିତଲ ପୁଡି ଏଲ୍ଲକାନାୟୁଡୁଙ୍କ ରଚିତ "ରାଧାମାଧବ ସମ୍ବାଦମ୍"ରେ ରାଧାକୃତ ପ୍ରେମଲୀଳା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସରସ ଓ ସଂଯତ ଭାବେ ପରିବେଷିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ପ୍ରାଚୀନ ତେଲୁଗୁ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଣୟଲୀଳା ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରାମ୍ୟଗୀତ ଓ କୀର୍ତ୍ତନ ଆଦିରେ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଅଛି । କନ୍ନଡ଼ ବା କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ ଭାଷାର ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟରେ, ଆସାମୀ ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟପରି ଦାସ୍ୟଭାବକୁ ମୁଖ୍ୟସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ କନ୍ନଡ଼ ସାହିତ୍ୟର ରାଧା ଚରିତ୍ରରେ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟଭାବ ବିଶେଷ ଭାବେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏନାହିଁ । କନ୍ନଡ଼ର ବିଶିଷ୍ଟ କବି କୁମାର ବ୍ୟାସଙ୍କ 'ଭାରତ'ରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ଗୋପାଙ୍ଗନା ପ୍ରେମଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ରାଧାଙ୍କୁ ସାମାନ୍ୟ ଗୋପୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି । କନ୍ନଡ଼ ଭାଷାର ଅନ୍ୟତମ କବିଙ୍କର କେତେକ

---

୮ ॥ ଭାରତୀୟ ବାଙ୍ମୟ ମେଁ ଶ୍ରୀରାଧା — ପୃ ୩୬୧-୩୮୯

ପଦ ॥ ୯ ॥ରେ ବିରହିଣୀ ରାଧାଂକର କୃଷ୍ଣାନୁରାଗକୁ ସରସ ରୂପ ଦିଆଯାଇ ଅଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଉକ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକର ଅନୁବାଦ ଦିଆଗଲା ।

ଯଥା—

ରାଧା କହୁଛନ୍ତି— ହେ ଭଉଣୀ ! ବଣରେ ସବୁଆଡ଼େ ଚନ୍ଦ୍ର କିରଣ ବିଚ୍ଛୁରିତ ହେଲଣି, କିନ୍ତୁ ମୋ ପ୍ରିୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଆସୁନାହାନ୍ତି ।
ମାଘ ମାସ ଯାଇ ବସନ୍ତ ହେଲଣି, କୋକିଳ ଧ୍ୱନି ଶୁଭିଲଣି, ଆମ୍ବରେ ବଉଳ ହେଲଣି, କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ଆସୁନାହାନ୍ତି ।
ଧ୍ନାନ କମିଓ ପାଣି ଗରମ ହୋଇ ଥଣ୍ଡା ହେଲଣି, ହାର ଶୁଖିଗଲଣି, ମୋ କାମପୀଡ଼ା ବଢ଼ୁଛି, କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ଆସୁନାହାନ୍ତି ।
ବିଛହୋଇଥିବା ଶଯ୍ୟା ମଳିନ ହେଲଣି, ମୁଖମଣ୍ଡଳର ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଚନ୍ଦନ ଶୁଖିଗଲଣି, ଗ୍ରୁଢରେ ବଜୁଳି ଚମକୁଛି, କିନ୍ତୁ ବାସୁଦେବ କୃଷ୍ଣ ଆସୁନାହାନ୍ତି ।

ଭାରତର ମଧ୍ୟାଞ୍ଚଳୀୟ ସାହିତ୍ୟ ॥ ୧୦ ॥ରେ ରାଧା କଳ୍ପନାର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ରହିଛି । ମଧ୍ୟାଞ୍ଚଳୀୟ ସାହିତ୍ୟ ରୂପେ ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳର ସାହିତ୍ୟକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଅଛି । ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳର କୃଷ୍ଣ ଉପାସକ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ (ଶ୍ରୀ ନିମ୍ବାର୍କ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ, ରାଧାବଲ୍ଲଭୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ଅଷ୍ଟଛାପୀ) ଭିତରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାକୁ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଭାବରେ ପରିବେଷଣ କରିଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଷ୍ଟଛାପୀ କବିମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ କୋମଳ ପଦାବଳୀ ଓ ରସିକତାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀନିମ୍ବାର୍କ ଓ ରାଧାବଲ୍ଲଭୀ କବିମାନେ ରସିକତା ଅପେକ୍ଷା ଭକ୍ତି ପ୍ରାଣତାକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳର କବିମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରାଧା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟର ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ରୂପ । ସେମାନେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଂକର ପରକୀୟା ପ୍ରୀତିରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତିନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ କବି ସୂରଦାସ ରାସ ପୂର୍ବରୁ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିବାହ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ନନ୍ଦଦାସ ଶ୍ୟାମ ଓ ଶ୍ୟାମାଙ୍କର ବିବାହ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ନିମ୍ବାର୍କ ଓ ରାଧାବଲ୍ଲଭୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କର ସ୍ୱକୀୟା ପ୍ରେମକୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ରାଧାଙ୍କୁ ସେମାନେ ଈଶ୍ୱରୀ ଓ ଇଷ୍ଟଦେବୀ ରୂପେ ଭକ୍ତି ଅର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ରଚନାରେ ନଗ୍ନ ଶୃଙ୍ଗାରିକତା ଦେଖିବା ମିଳିନଥାଏ ।

---

୯ ॥ ହରିଦାସ କୀର୍ତ୍ତନ ତରଙ୍ଗିଣୀ, ଷଷ୍ଠ ଭାଗ ପୃ ୧୯୩

୧୦ ॥ ଭାରତୀୟ ବାଙ୍ମୟ ମେଁ ଶ୍ରୀରାଧା—ପୃ ୩୯୩-ପୃ ୪୨୫

ଶ୍ରୀ ନିମ୍ବାର୍କ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର କବିମାନେ ଯୁଗଳତତ୍ତ୍ୱରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରୁଥିବା ହେତୁ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ମିଳନ ଓ ବିରହର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠାଇ ନାହାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଅଖଣ୍ଡ ମିଳନ ରାଜ୍ୟରେ ବିଚରଣ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଭଟ୍ଟଜୀଙ୍କ 'ଯୁଗଳ ଶତକ' ଏବଂ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ହରିବ୍ୟାସ ଦେବଙ୍କ 'ମହାବାଣୀ'ରେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଭେଦ ଯୁଗଳ ତତ୍ତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଉକ୍ତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ରୂପ ରସିକ ଦେବଜୀଙ୍କ 'ନିତ୍ୟ ବିହାର ପଦାବଳୀ'ରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିକୁଞ୍ଜଲୀଳାର ସରସ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । କେବଳ ଘନାନନ୍ଦଙ୍କର ରଚନାରେ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ଗର୍ଭିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲୀଳା ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେଥିରେ ଦିବ୍ୟ ପ୍ରେମରେ ଇଙ୍ଗିତ ରହିଛି । ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଅନ୍ୟତମ କବି ବିହାରୀ ତାଙ୍କର 'ସତସଇ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାରାଣୀଙ୍କର ମହିମା ବ୍ୟଞ୍ଜକ ସ୍ତୁତିଗାନ କରିଛନ୍ତି ।

ରାଧାବଲ୍ଲଭୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର କବିମାନେ ରାଧାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଇଷ୍ଟଦେବୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଆନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରାଧା ମହା-ମହିମାମୟୀ । ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ନାମ, ରୂପ, ପ୍ରେମ ଓ ମହିମାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ହିତହରିବଂଶ, ହରିରାମ ବ୍ୟାସ ଓ ଧ୍ରୁବଦାସ ପ୍ରମୁଖ କବିମାନେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ମହିମା, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳନକୁ ଚମତ୍କାର ଭାବରେ କାବ୍ୟିକ ରୂପେ ଦେଇଛନ୍ତି । ଅଷ୍ଟଛାପ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ସୁରଦାସ, ପରମାନନ୍ଦ ଦାସ, କୁମ୍ଭଦାସ ପ୍ରମୁଖ କବିମାନେ ସ୍ୱକୀୟା ପ୍ରେମାନୁରଞ୍ଜିତା ରାଧାଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ନିତ୍ୟ ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଅସଂଖ୍ୟ କବିତା ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏମାନେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳନରେ ବିଚ୍ଛେଦ କିମ୍ବା ମାନ ଅଭିମାନର ଅବକାଶ ରଖି ନାହାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଶ୍ରୀରାଧା ରସମୟୀ, ପ୍ରେମମୟୀ ଓ କୃଷ୍ଣମୟୀ । ନନ୍ଦଦାସଙ୍କର କବିତାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଅଛି ।

ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଆଞ୍ଚଳିକ ସାହିତ୍ୟର ରାଧା ଚରିତ୍ରକୁ ଅନୁଧାନ କଲାବେଳେ, ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ରାଧା ଚରିତ୍ର ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ, ଶେଷୋକ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ରାଧାଚରିତ୍ର କଳ୍ପନାରେ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଓ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଛି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ରାଧା ଚରିତ୍ର କଳ୍ପନା କରାଯାଇ ନାହିଁ । ମାନବିକ ରୁଚି ଭେଦରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ରାଧା ଚରିତ୍ରର କଳ୍ପନା ଏଥିରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ।

ଯେଉଁମାନେ ନିର୍ଗୁଣ ଉପାସକ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟର ଗୁଣାତୀତା ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପା ରାଧା ଚରିତ, ଯେଉଁମାନେ ସଗୁଣ ଉପାସକ ସେମାନଙ୍କପାଇଁ ପ୍ରେମଭକ୍ତି କୈନ୍ଦ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର କୃଷ୍ଣାନୁରକ୍ତା, ମହାଭାବମୟୀ ଓ ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣୀ ଭକ୍ତ ପ୍ରତୀକ ରାଧା ଚରିତ ଓ ଯେଉଁମାନେ ଇତର ସାଧାରଣ ରଜୋଗୁଣୀ ଓ ତମୋଗୁଣୀ ବ୍ୟକ୍ତି ସେମାନଙ୍କପାଇଁ ଲୌକିକସାହିତ୍ୟର କାମସମ୍ଭୋଗ ସର୍ବସ୍ୱା, ଅହମିକା ରୋଗଗ୍ରସ୍ତା, ନିଷ୍ଠୁରା, ଛଳନାମୟୀ ଓ କଳହପ୍ରିୟା ରାଧାଚରିତ । ଓଡ଼ିଆ କବିମାନଙ୍କର ରାଧାଚରିତ ଉପସ୍ଥାପନାରେ ଏହି ଯେଉଁ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଓ ସାର୍ବଜନୀନ ଆବେଦନ ଭାବ ରହିଛି ତାହାକୁ ଉପେକ୍ଷା କରାଯାଇ ନପାରେ । ରାଧାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ କବି ଅତି ଆପଣାର କରିନେଇଛି । ରାଧାଙ୍କର ବେଶଭୂଷା ପରିପାଟୀ ଆହାର ବିହାର ଓ ଆଚାର ବିଚାର ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ଓଡ଼ିଆ କବିମାନେ ସେଥିରେ ଉତ୍କଳୀୟ ରୂପ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏପରିକି ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବିବୃନ୍ଦ ବୈଷ୍ଣବ ଗୋସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ରସ ଶାସ୍ତ୍ରର ଶ୍ରୀ ରାଧାଙ୍କୁ ସ୍ୱ ଲେଖନୀରେ ରୂପାୟିତ କଲାବେଳେ ସେଥିରେ ଉତ୍କଳୀୟତା ଆରୋପ କରିବାକୁ ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ହୋଇନାହାନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ କବି ତାଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟିର ଆଦ୍ୟା ଶକ୍ତି ଓ ମନ୍ତ୍ର ତନ୍ତ୍ରରେ ସାରମନ୍ତ୍ର-ଆଦ୍ୟ ଧ୍ୱନି ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛି । ସେ ବ୍ରହ୍ମ ରୂପିଣୀ, ଦେବୀକଲ୍ପା ଓଡ଼ିଆ ଘରର ବଧୂ ଓ ସବୁକିଛି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ କାନନରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ବିହାର ।

ଉପସଂହାର :

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ସମ୍ପର୍କରେ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି । ରାଧା ତତ୍ତ୍ୱର ଐତିହାସିକ ବିବର୍ତ୍ତନ ସହିତ ଧର୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହାର ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ମଧ୍ୟ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ଭାବେ ବିଚାରକୁ ଅଣାଯାଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଯେ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାରର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ବିଦ୍ୟମାନଥିଲା, ଆଲୋଚ୍ୟ ନିବନ୍ଧରେ ତାହା ଆଲୋଚିତ ହୋଇଅଛି । ଅବଶ୍ୟ କେତେକ ସମାଲୋଚକ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ସାହିତ୍ୟର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ପାଇଁ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନ ଓ ଗୌଡ଼ୀୟ ଗୋସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିର ବହୁଳ ପ୍ରଚାରକୁ କାରଣ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଆନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏ ପ୍ରକାର ମତବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ । ବରଂ ଦୃଢ଼ତାର ସହିତ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ରାଧା କଳ୍ପନା ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶା କେବେ ବଙ୍ଗୀୟ ଗୋସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ଦ୍ୱାରସ୍ଥ ହୋଇନାହିଁ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଆଗମନର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ

ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଧା କଳ୍ପନା ଗୃହୀତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ଜୟଦେବଙ୍କର ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ରଚନା ତାହାର ବଳିଷ୍ଠ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ଗୋସ୍ୱାମୀ ଜୟଦେବ କୃତ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ସୂକ୍ଷ୍ମତଃ ଦୁଇଟି ରୂପ ଥିଲା । ଗୋଟିଏ ତାର ବାହ୍ୟରୂପ, ଅନ୍ୟଟି ତାର ଅନ୍ତଃ ରୂପ । ବାହ୍ୟରୂପଟି ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କର ରସପିପାସା ଚରିତାର୍ଥ ପାଇଁ ଓ ଅନ୍ତଃ ରୂପଟି ଜ୍ଞାନମିଶ୍ର ଭକ୍ତ ସାଧକ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ଅବବୋଧ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । କବି ତ୍ରିଲୋଚନ ତତ୍‌କୃତ 'ଗୋବିନ୍ଦ ଗୀତା'ରେ ଏହି ଅନ୍ତଃ ରୂପଟିର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେ ଜୟଦେବଙ୍କର ଏହି ବକ୍ତବ୍ୟକୁ ଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରାରେ ଆହରଣ କରିଥିବା କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶାର ଜ୍ଞାନ ମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ପରମ୍ପରାରେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱର ବହୁଳ ଆଲୋଚନା ଆମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥାଉ । ଓଡ଼ିଶାର ଶ୍ରୀରାଧା କଳ୍ପନା ଅତି ପ୍ରବୀଣ । ସାଂଖ୍ୟର ପୁରୁଷ ପ୍ରକୃତିତତ୍ତ୍ୱ, ତାନ୍ତ୍ରିକ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଶକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସହଜିଆ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଯୁଗନଦ୍ଧ ତତ୍ତ୍ୱ ସହିତ ଏହାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଛି । ତେବେ ଶେଷୋକ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱଟି ସହିତ ଏହାର ସାମ୍ୟ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ । ଓଡ଼ିଶା ଏକଦା ଯୋଗତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧ ପୀଠରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲା । ଏଣୁ ଓଡ଼ିଶାର ସାଧକବୃନ୍ଦ ଯୋଗ ସାଧନା ମାଧ୍ୟମରେ ପିଣ୍ଡ ଭିତରେ ଯୁଗନଦ୍ଧ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିବାପାଇଁ ତାହା ଏକ ମାର୍ଗରୂପେ ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି ।

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ ଏହି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳ ତତ୍ତ୍ୱ ଓଡ଼ିଶା ଭୂମିରେ ରୂପ ପରିଗ୍ରହ କରିସାରିଥିଲା । ବଳରାମ ଦାସ ପ୍ରମୁଖ ପଞ୍ଚ ସାଧକ ଓ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ପ୍ରଶିଷ୍ୟ ବର୍ଗ ସେମାନଙ୍କର ରଚନାବଳୀରେ ଏହି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱର ବିଶଦ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଧା ଚରିତ୍ର ଜଟିଳଙ୍କ ଓ ଅତି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର । ରାଧା ଏଠାରେ ସୃଷ୍ଟିର ଆଦ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ରୂପରେ ଚିହ୍ନିତା । ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରାକ୍ କାଳରେ ଯେତେବେଳେ ସଚରାଚର ମହାଶୂନ୍ୟରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା, ସେତେବେଳେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଘୋର ତମସା ଭିତରେ ଜ୍ୟୋତି ରୂପରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କଠାରୁ ଯୋଗମାୟାଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା । ଯୋଗମାୟା ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରନ୍ତେ ତାଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ଊର୍ମି, ଧୂର୍ମ, ଜ୍ୟୋତି ଓ ଜ୍ୱାଳା (ଶ୍ୱେତ, ପୀତ, ହରିତ, କୁଙ୍କୁମ) ଏହି ରଙ୍ଗ ଜ୍ୟୋତି ସହିତ ମହାଦେବ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରୁ ଝରିତ ହୋଇ ପ୍ରବେଶ କଲା । ସେ ଏହାକୁ ଗର୍ଭସ୍ଥ କରନ୍ତେ ସେଥିରୁ ଦୁଇଟି ସନ୍ତାନ ରୂପ ନେଲେ । ସେ

ହେଉଛନ୍ତି ପୁରୁଷ ରୂପୀ କୃଷ୍ଣ ଓ ପ୍ରକୃତି ରୂପିଣୀ ରାଧା । କୃଷ୍ଣ ରସର ବିଗ୍ରହ ଓ ରାଧା ଜ୍ୟୋତିର ବିଗ୍ରହ । ତେଣୁ ରାଧା ହେଉଛନ୍ତି ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରୁ ନିଃସୃତ ଜ୍ୟୋତିର ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଆଦ୍ୟଧ୍ୱନି ଓ ଶବ୍ଦବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ପ୍ରଥମ ରୂପ, ରାମ ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ପ୍ରଥମ ଧ୍ୱନି 'ରା' ହେଉଛନ୍ତି ରାଧା ଓ 'ମ' ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । 'ରା' ଧ୍ୱନିରୁ ସମସ୍ତ ଧ୍ୱନି ଓ ଜଗତର ପରିପ୍ରକାଶ ହୋଇଥିବାରୁ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ସାଧକ ବୈଷ୍ଣବଗଣ ରାଧାଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟିର ମୂଳ ଅନାହତ ଧ୍ୱନି, ଆଦ୍ୟା ଜନନୀ ଓ ମୂଳ ପ୍ରକୃତି ରୂପରେ ଚିହ୍ନିତ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର 'ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା', 'ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କର' 'ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତା' କବି ତ୍ରିଲୋଚନଙ୍କର 'ଗୋବିନ୍ଦଗୀତା', ଈଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କର 'ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ' ଓ ଶ୍ରୀଧରଦାସଙ୍କର 'ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକା' ରେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱର ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ।

ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ସାଧକ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡବାଦୀ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ପିଣ୍ଡ ହେଉଛି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ପ୍ରତୀକ । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ପିଣ୍ଡ ଭିତରେ ରାଧାଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତିକୁ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ଯୋଗସାଧନ ପଦ୍ଧତିରେ ଶରୀରସ୍ଥ ଷଡ଼ଚକ୍ର ଭେଦ କରିଗଲେ ସପ୍ତମରନ୍ଧ୍ର ବା ସହସ୍ର ଦଳଚକ୍ରରେ ଯେଉଁ ଜ୍ୟୋତି ଦର୍ଶନ ହୁଏ ଓ ଯେଉଁ ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରୁତି ଗୋଚର ହୁଏ ତାହାକୁ ସେମାନେ ରାଧା ରୂପରେ ଚିହ୍ନିତ କରିଛନ୍ତି । ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କର ରାସ ଚକ୍ରରେ ସପ୍ତମ ଚକ୍ର ବା ସହସ୍ର ଦଳଚକ୍ରକୁ ସେଥିପାଇଁ ରାଧାଚକ୍ର କୁହାଯାଇଛି । ସାରଳାଦାସ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କ ଲଖବିନ୍ଧା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସାତତାଳ ତଳରେ ଥିବା ସହସ୍ରଧାର ବିଶିଷ୍ଟ ଯେଉଁ ରାଧାଚକ୍ରର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଉକ୍ତ ରାଧାଚକ୍ରର ପ୍ରତୀକ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟକିଛି ନୁହେଁ । ଜ୍ଞାନମିଶ୍ର ଭକ୍ତି ସାଧକ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରାଧାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସ୍ତର ନିତ୍ୟ ଗୋଲୋକରେ ଓ ପିଣ୍ଡର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ସହସ୍ର ଦଳଚକ୍ରରେ । ସେ ଶୂନ୍ୟରୂପିଣୀ, ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୀ ଓ ଗୁଣାତୀତା । ତାଙ୍କର ରୂପ ଅଛି, ପୁଣି ସେ ଅରୂପ । ଯେଉଁଠି ରୂପର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି (ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା, ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତା ଓ ରାଧା ରସାମୃତ ଗୀତା ଆଦିରେ) ସେଥିରେ ଶୃଙ୍ଗାରିକତା ନାହିଁ । ଅଛି ପବିତ୍ର ଭାବ ଓ ଓଡ଼ିଆ ମାନସର ବିଶୁଦ୍ଧ ଦେବୀ କଳ୍ପନା । ତାହା ଧ୍ୟାନୋଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପ କଳ୍ପମାତ୍ର, ରୂପାତୀତରେ ପହଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ଏକ ଆଲମ୍ବନ । ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଘନ ଆଲିଙ୍ଗିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରେମରସ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଛି । ଏହା ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ନୁହେଁ ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରୂପକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିବାକୁ ହେଲେ ସାଧକକୁ ତା ଅନ୍ତରର ସମସ୍ତ ଗର୍ବ, ଅହମିକା ଓ ପୁଂଭାବକୁ ବର୍ଜ୍ଜନ କରିବାକୁ ହେବ । ସେଥିପାଇଁ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ କହନ୍ତି— "ଆମ୍ଭାକୁ ସ୍ତ୍ରୀ ବେଶକରି, ଶ୍ରୀରାଧା ଅଙ୍ଗରେ ବହିବ" । ସେଥିପାଇଁ ନିତ୍ୟ ଗୋଲୋକସ୍ଥଳୀ ଓ ସହସ୍ର ଦଳ ଚକ୍ରରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସେବାରେ ଅଷ୍ଟସଖୀ ସର୍ବଦା ରତ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ସେମାନେ କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି । ସ୍କନ୍ଦ ପଦ୍ମପୁରାଣର କଳ୍ପନା ସହିତ ଏହାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅଛି ।

ଯେତେ ମନ୍ତ୍ର ଯନ୍ତ୍ର ସେ ସବୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ଅବସ୍ଥିତ । ପିଣ୍ଡ ଭିତରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅବିରାମ ନିତ୍ୟରାସ ଚାଲିଛି । ଏହା ଜୀବ ପରମର ରାସ, ପରମର ଜୀବକୁ ଆକର୍ଷଣ କରି ନେବାର ଚେଷ୍ଟା ଓ ଜୀବର ସବୁ ମାୟା ମୋହ ବନ୍ଧନ ଛିନ୍ନକରି ପରମ ସହିତ ମିଳିତ ହେବାର ହୃଦର କାମନା ତାହା ଭିତରେ ସୂଚିତ । ଜୀବ ପରମର ଏ ସମ୍ପର୍କ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ରହିଛି ଓ ରହିବ । ପିଣ୍ଡ ଭିତରେ ଜୀବ ପରମର ଲୀଳା ନିତ୍ୟ ନୈମିତ୍ତିକ । ସହସ୍ର ଦଳ ଚକ୍ରର ପରମ ଜୀବକୁ ଆହ୍ୱାନ କରୁଛି । ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ରୂପକ ବଂଶୀ ଧ୍ୱନି ଜୀବକୁ ଅଧୀର କରି ପକାଉଛି । ସେ ସ୍ଥିତ ହୋଇ ରହି ପାରୁ ନାହିଁ । ସବୁକିଛି ପଛକୁ ଫିଙ୍ଗିଦେଇ ସେ ଆକୁଳଭାବରେ ସୁଷୁମ୍ନା ମାର୍ଗରେ ପରମ ପାଖକୁ ଅଭିସାର କରି ସହସ୍ର ଦଳଚକ୍ର ରୂପକ ନିଭୃତ କୁଞ୍ଜରେ ମିଳିତ ହେଉଛି । ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବର ଦିବ୍ୟ ଚକ୍ଷୁରେ ଏହା ହେଉଛି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରାସ । ଏହି ରାସର ଉପଲବ୍ଧି ସାଧକକୁ ସାର୍ଥକ କରେ । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କର "ରହାସ ବନ୍ଦନା" ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତ ସାଧକ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବ ସେମାନଙ୍କ ରଚନା ସମୂହରେ ଏହି ରାସର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଗର୍ଭିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କଳ୍ପନା ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ଆଉ ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ । ଆବହମାନ କାଳରୁ ପାଦପାଣି ବିହୀନ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଓଡ଼ିଶାର ମହାପ୍ରଭୁ ରୂପେ ପୂଜିତ ହୋଇଆସୁଛନ୍ତି । ଭାରତର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରକଗଣ ତାଙ୍କର ମହିମା ନିକଟରେ ନତ ମସ୍ତକ । ଓଡ଼ିଶାର ମଉଡ଼ମଣି ଗଜପତି ରାଜା ତାଙ୍କର ସେବକ ଓ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମା । ଓଡ଼ିଶାର ଜନତା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପ୍ରଜା । ବିବାହ, ବ୍ରତ, ପୂଜାପାର୍ବଣ ଆଦିରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓଡ଼ିଆର ଆରପୂଜ୍ୟ । ଓଡ଼ିଶାକୁ ଯେତେ ଧର୍ମଧାରାର ପ୍ରବାହ ଘଟିଛି, ସେ ସବୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଶାଳତନୁରେ ବିଲୀନ ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଶାରେ ନବ ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣକଳ୍ପନା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥତତ୍ତ୍ୱ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହେବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ଓଡ଼ିଶାର ଜ୍ଞାନମିଶ୍ର ଭକ୍ତ ସାଧକ ବୈଷ୍ଣବବୃନ୍ଦ ଯେଉଁପାଇଁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କଳ୍ପନାକୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରତ୍ନସିଂହାସନ ହେଉଛି ସହସ୍ର ଦଳ କଞ୍ଜ ବା ନିତ୍ୟ ଗୋଲୋକ ଓ ମନ୍ଦିର ବେଢ଼ା ଏହାର ସପ୍ତାବରଣ । ବଳଭଦ୍ର ହେଉଛନ୍ତି ଅନନ୍ତ, ସୁଭଦ୍ରା ହେଉଛନ୍ତି ଯୋଗମାୟା ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳିତ ଯୁଗନଦ୍ଧ ରୂପ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଶୁଭ୍ରଅଂଶ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୀ ଶ୍ରୀରାଧା ଓ ସ୍ନିଗ୍ଧ କୃଷ୍ଣଅଂଶ ରସରାଜ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଶାଳ ତନୁରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯେଉଁ ନିବିଡ଼ ମିଳନ ହୋଇଛି ତାହାର ବିଚ୍ଛେଦ ନାହିଁ ।

ଓଡ଼ିଶାର ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତସାଧକ ବୈଷ୍ଣବବୃନ୍ଦ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରେମଲୀଳାରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ନାହିଁ କାରଣ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରାଧାଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱ ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମଳିନ, ନିଷ୍ପ୍ରଭ । ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଷୋଳ କଳାର ଏକ କଳା ମାତ୍ର । ତାଙ୍କର ଗୋପ ପ୍ରେମଲୀଳା ପୁଣି ଏହି କଳାର ଷୋଡ଼ଶାଂଶ ମାତ୍ର । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ବାରମ୍ବାର କହିଛନ୍ତି ଯେ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମରେ ପରକୀୟା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆଦୌ ନାହିଁ । ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱଭାବରେ ସ୍ୱକୀୟା । ଏଥିରେ ଯୌନ ମିଳନର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଏହା ନିର୍ଧୂମ ଅଗ୍ନି ଭଳି ନିଷ୍କଳଙ୍କ । ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣ ଏକାଧାରରେ ପ୍ରକୃତି ଓ ପୁରୁଷ, ପୁଣି ଭ୍ରାତା ଓ ଭଗ୍ନୀ । ସୃଷ୍ଟିର ଆଦ୍ୟରେ ଏକସମୟରେ ଏକ ଗର୍ଭରୁ ତାଙ୍କର ରୂପ ପ୍ରକାଶ । କୁତ୍ସିତ ଯୌନ ସମ୍ଭୋଗର ପ୍ରଶ୍ନ ସେଠି ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ଭିତରୁ କେତେକ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଭଗ୍ନୀ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ରାଧା ରୂପରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ କରିଛନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବଗଣ ଏ ଧରଣର ରାଧା କଳ୍ପନା କରିଥିବା ହେତୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରକୀୟା ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ସେମାନେ କବି ହୋଇଥିବାରୁ ଲୋକ ମନସ୍ତରଞ୍ଜନ କରିବା ପାଇଁ ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜ୍ୟରୁ ପ୍ରବାହିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିଭୃତ କେଳିକଥାକୁ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଗୁଡ଼ିକରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ଆରୋପ କରି ନାହାନ୍ତି । ବରଂ ପରୋକ୍ଷରେ ତାଚ୍ଛଲ୍ୟ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଏ ପ୍ରକାର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦିକବି ସାରଳା ଦାସଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ହରିବଂଶ, ଛପୋଇ ଓ ଗୋପାଳଙ୍କ ଓଗାଳ ଆଦିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରେମଲୀଳା ପ୍ରତି ପରୋକ୍ଷ ନାସିକା କୁଞ୍ଚନ ଭାବ ରହିଛି ।

ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରାଭକ୍ତ ସାଧକ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କଳ୍ପନାକୁ ପୌରାଣିକ ଓ ଉପନିଷଦୀୟ ରୂପ ମଧ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଗୋପାଳ ତାପିନୀ, ବ୍ରହ୍ମସଂହିତା, ରାଧାତାପିନୀ, ରାଧିକୋପନିଷଦ ଓ ପୁରୁଷବୋଧିନୀ ସୂକ୍ତ ପ୍ରଭୃତିର ଅଷ୍ଟାସଖୀ ବେଷ୍ଟିତ ପୁରୁଷ ପ୍ରକୃତିତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସପ୍ତାବରଣ ବେଷ୍ଟିତ ମହତ୍‌ପଦ ଗୋକୁଳାଖ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱ ସେମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଅବିକଳ ଭାବେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଓ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ରାଧାଙ୍କୁ ମଳ.କନ୍ୟା ରୂପରେ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି । ଈଶ୍ୱର ଦାସ ରାଧାଙ୍କୁ ସୀତାଙ୍କର ସଖୀଙ୍କ ଅବତାର ଓ ବନମାଳୀ ଦାସ ରାଧାଙ୍କୁ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କର ଅବତାର ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରାଭକ୍ତ ସାଧକମାନେ ବିଶୁଦ୍ଧ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଚାର କଲାବେଳେ, ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରୁ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବା ଲଘୁଶୃଙ୍ଗାର ରସ ମୂଳକ ଓ ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ମଣ୍ଡିତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳିକଥା ଓଡ଼ିଶାରେ କ୍ରମ ଅନୁପ୍ରବେଶ କରୁଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକରେ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଗୁରୁତ୍ୱ କିଛି ନଥିଲା । ସମାଜର କେତେକ ଶ୍ରେଣୀର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ଚିତ୍ତବିନୋଦନର ସାମଗ୍ରୀମାତ୍ର ଥିଲା । ତଥାପି ଏଥିପ୍ରତି ତତ୍କାଳୀନ ଉତ୍କଳୀୟ ଜନମାନସ ସେତେ ଶ୍ରଦ୍ଧାଶୀଳ ଥିଲାପରି ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ଅଶ୍ରଦ୍ଧ ଭାବର ପରିଚୟ ଆମେ ଢଗଢମାଳୀ ଇତ୍ୟାଦିରୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଥାଉ । ଲୋକପ୍ରିୟ ଗୀତିକା ଗୁଡ଼ିକରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରେମଲୀଳାର ଏକ ସରସ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ।

ଏ ଧରଣର ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା ଅତି ନିମ୍ନସ୍ତରୀୟା ନାୟିକା ରୂପେ ଚର୍ଚ୍ଚିତା ହୋଇଛନ୍ତି । ସେ ସାଧାରଣ ଗୋପାଳୁଣୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ରହିଯାଇଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଗୋପନ ପ୍ରୀତି କରିବାପାଇଁ ଦହି ବିକିଯିବା ଓ ଯମୁନାରୁ ଜଳ ଆଣିବାର ଛଳନା କରିବା, ନିଜର ନଷ୍ଟ ଚରିତ୍ର ଯୋଗେ ଶାଶୂ ନଣନ୍ଦଙ୍କର ଗଞ୍ଜଣା ସହିବା, ସଖିଙ୍କର ବୃଥା ଆସ୍ଫାଳନ କରି ଶାଶୁନଣନ୍ଦଙ୍କୁ କଟୁ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ଦେବା, ବିବାହିତ ସ୍ୱାମୀକୁ ପ୍ରତାରିତ କରିବା, ନିଜର ଗୋପନ ପ୍ରୀତି ପଥକୁ ନିଷ୍କଣ୍ଟକ କରିବାପାଇଁ ଶାଶୂ, ଶ୍ୱଶୁର, ସ୍ୱାମୀ, ଦିଅର ଓ ନଣନ୍ଦଙ୍କର ଅମଙ୍ଗଳ ଚିନ୍ତାକରିବା ଆଦି ତାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ବିଶିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣ । ଦୁଃସାହସିକ ଓ ରୋମାଞ୍ଚକର ଅବୈଧ ପ୍ରଣୟପାଇଁ କୌଶଳ ନିର୍ବାଚନ କରିବାରେ ସେ ବିଚକ୍ଷଣା । କେତେକ ପୁରାଣ, ‘ଶ୍ରୀରାଧା ଶାଶୁବୋହୂକଳି’, ‘ଶାଶୁବୋହୂ ଛଟା’, ‘ମଧୁମାଳତୀ’ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପୋଇ, ବୋଲି ପ୍ରଭୃତିରେ ରାଧାଂକର ଏହି ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ତାଂକର ଏହି ରୁକ୍ଷ କର୍କଶ ରୂପଟି ଜନ୍ମଗତ ଗୁଣ, ସେଥିପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଥମ ଥର ରତିଭିକ୍ଷା କଲା-

ବେଳେ ସେ ଅରୁଚିକର ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କରି ନିର୍ମମ ପଦାଘାତ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତା ହୋଇନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସର୍ପିଣୀ ଭଳି ସେ କେବଳ ବଶୀକରଣ ଉପାୟରେ ଆୟତ୍ତକୁ ଆସନ୍ତି, ବଙ୍ଗଳା କବି ବଡ଼ୁ ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କର 'ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୀର୍ତ୍ତନ' କାବ୍ୟରେ ରାଧାଙ୍କର ଏହି ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ, ତେଣୁ ଏ ଧରଣର ରାଧାକଥା ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜ୍ୟରୁ ଆମଦାନି ହୋଇଛିବୋଲି ଅନୁମାନ କରିବାରେ ଅସମୀଚୀନତା ନାହିଁ ।

ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା-ପ୍ରେମଲୀଳାରେ ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପ୍ରଲେପ ଦିଆଯିବା ଫଳରେ ରାଧାଚରିତ୍ରରେ ଏକ ସୁଦୃଶ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା । ଯୁଗାବତାର ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ନିଜର ଆଚରଣ ମଧ୍ୟରେ ରାଧାଭାବର ରୂପାୟନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ରାଧା ଚରିତ୍ରର ଭାବମୟ ଓ ପ୍ରେମମୟ ଦିଗଟି ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଶୁଦ୍ଧାରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମଭକ୍ତି କେନ୍ଦ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ଇଷ୍ଟଦେବୀ ଓ ଇଷ୍ଟଦେବ ରୂପେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବା ଓ ରାଧାଚରିତ୍ରକୁ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ସାଧନର ଆଦର୍ଶ ରୂପେ ଉପସ୍ଥାପନା କରାଯିବା ଫଳରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରାଧାଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱ ବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇଥିଲା । ଧୀରେ ଧୀରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ଶୁଦ୍ଧାରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତି ମାର୍ଗର ରାଧାକଳ୍ପନା ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ରୂପାୟିତ ହେବାଫଳରେ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରାଭକ୍ତି କଳ୍ପନାର ତତ୍ତ୍ୱମୟୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଲୋପପାଇ ଆସିଥିଲା । ଏ ଧରଣର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଆରମ୍ଭରୁ ଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆରମ୍ଭରେ ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ତଦୀୟ ଶିଷ୍ୟ ରସିକାନନ୍ଦ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କର ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ଅଭିଯାନ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମଚେତନାରେ ଏକ ନୂତନ ସ୍ପନ୍ଦନ ଆଣିଥିଲା । ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିବାହ ସମ୍ପାଦନ କାର୍ଯ୍ୟ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ଲୋକ ମାନସରେ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତି କଳ୍ପନାକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନ୍ୟବୃନ୍ଦ (ନୀଳଗିରି, ପାଟନା, ମୟୂରଭଞ୍ଜ) ରସିକାନନ୍ଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦୀକ୍ଷିତ ହେବାଫଳରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେନ୍ଦ୍ରିକ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଧର୍ମ ସାଧାରଣ ଜନତାଙ୍କପାଇଁ ଆକର୍ଷଣୀୟ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ବୃନ୍ଦାବନର କେନ୍ଦ୍ରପୀଠରୁ ଷଡ଼ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପ୍ରେମଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଚାର ମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଶାରେ ବହୁ ପଠିତ ଓ ଆଲୋଚିତ ହେବାଫଳରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଏହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ଧର୍ମର ରାଧାଚରିତ୍ର ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱର ରାଧା ଚରିତ୍ର ସହିତ କିପରି ସମ ପର୍ଯ୍ୟାୟୁକ୍ତ

ଆସିପାରିଥିଲେ । ତାହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ 'ପ୍ରେମପଞ୍ଚାମୃତ', 'ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ', 'ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ' ଓ ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଂକର ଗ୍ରନ୍ଥ ସମୂହରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ଧର୍ମର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ଫଳରେ ଲୋକସାହିତ୍ୟର ନାୟିକା ରାଧା ମଧ୍ୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ରଙ୍ଗ ରଞ୍ଜିତା ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଦନାଇ ଦାସଂକ 'ଗୋପୀଭାଷା' ଶରଣ ଦାସଂକ 'ଗୂଢ଼ଚେଷ୍ଟା ଲୀଳା' ଦୀନବନ୍ଧୁ ଦାସଂକର 'ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୃତ ସାଗର' ଓ ବନମାଳୀ ଦାସଂକର 'ବନମାଳୀ ବିଳାସ' ଧରଣର ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଉଦ୍ୟମ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ ।

ରାଧା ଚରିତ୍ରରେ ଏହି କ୍ରମ ବିବର୍ତ୍ତନ କ୍ଷିପ୍ରତର ହୋଇଥିଲା ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଭାଗରେ । ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାଧା ବାଦର ସର୍ବଭାରତୀୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନ୍ୟବୃନ୍ଦଙ୍କର ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ଧର୍ମ ପ୍ରତି ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଓ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ଧର୍ମର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ଫଳରେ ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତିତନ୍ତ୍ରର ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୀ ରାଧା ଅନ୍ତର୍ହିତା ହୋଇଥିଲେ । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ ଗୁରୁଭକ୍ତି ଗୀତାରେ ତାହାର ଇଙ୍ଗିତ ରହିଛି ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ଧର୍ମର ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଗଢ଼ି ଉଠିଛି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ସମୟରେ ରୀତିଯୁଗର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଶ୍ରୀରାଧା ରୀତି ସାହିତ୍ୟର କାବ୍ୟ ନାୟିକା ରୂପରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଅଳଙ୍କାର ଓ ଶବ୍ଦାଡ଼ମ୍ବର ଭାରାକ୍ରାନ୍ତ ରୀତି ସାହିତ୍ୟର ଗମ୍ଭୀରୀ ଭିତରେ ଅଳଂକାର ଭାବମୟ ରୂପଟି ଅନୁଭବ୍ୟ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ରୀତି ସାହିତ୍ୟ ଯେପରି ସର୍ବ ସାଧାରଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଦୁର୍ବୋଧ ହୋଇଛି, ରାଧା ଚରିତ୍ରର ସରଳ ପ୍ରେମମୟ ଓ ଭାବମୟ ରୂପଟି ସେହିପରି ଅନାସ୍ୱାଦିତ ହୋଇରହିଛି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରୁ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟ ଭାଗ ଭିତରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ରୀତି ସାହିତ୍ୟର ଦୁର୍ଗମ ସୌଧରୁ ଆଣି ଭକ୍ତପ୍ରାଣ ଜନତାର ହୃଦସିଂହାସନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯିବାର ଉଦ୍ୟମ ହୋଇଛି । ପଦାବଳୀ ସାହିତ୍ୟ ରଚନା ଏହି ଉଦ୍ୟମର ପରିଣତି । ଦୀନବନ୍ଧୁ ରାଜ ହରିଚନ୍ଦନ, ବନମାଳୀ, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ଗୌରହରି, ଗୌରଚରଣ ଓ ମାନଗୋବିନ୍ଦ ଆଦି ଗୀତିକବିମାନେ ସରସ ଓ ସରଳ ପଦାବଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ ରାଧାଚରିତ୍ରର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗକୁ ଉଦ୍ଭାସିତ କରିବାରେ ଆପ୍ରାଣ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ।

ପଦାବଳୀ ସାହିତ୍ୟର ଭାବମୟ ନାଟ୍ୟଧର୍ମୀ ରୂପ ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳାମୂଳକ ଗୀତନାଟ୍ୟ ରଚନା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଥିଲା । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ ଆଡ଼କୁ ଏ ଧରଣର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗୀତାଭିନୟ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର 'କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ'କୁ ସାର୍ଥକ ଗୀତାଭିନୟ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇପାରେ ।

ସଂକ୍ଷେପରେ ଏହା ହେଉଛି ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ରାଧା ସାହିତ୍ୟର ଗତି ଓ ପରିଣତି । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷା ଓ ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରସାର ହୋଇଥିବାରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଅଭିମୁଖ୍ୟ ବଦଳିଯାଇଥିଲା । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ବହୁମୁଖୀ ଓଡ଼ିଆ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବିଦାୟ ନେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାଧା ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ର ରୂପେ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଅଛି । ତେଣୁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ନିରୂପଣ କରାଯାଇନପାରେ । ଓଡ଼ିଆ ରୀତି ସାହିତ୍ୟର କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ ନାୟିକା କଳ୍ପନାରେ ଶ୍ରୀରାଧା ଚରିତ୍ରର ପ୍ରେମମୟୀ, ରସିକିନୀ ରୂପଟି ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପ୍ରଣୟ, ମିଳନ, ବିରହ, ମାନ ଓ ଅଭିସାର ଆଦି ରୀତି ସାହିତ୍ୟକୁ ଅନେକାଂଶରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି । ସେହିପରି ଗୀତି କବିତାର ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶିତା କେବଳ ପ୍ରେମମୟୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଭାବ ତରଙ୍ଗରେ ପ୍ଲାବିତ ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଆ ଗୀତିକାବ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ଓ ବିକାଶ ପଛରେ ଶ୍ରୀରାଧା ଚରିତ୍ରର କୋମଳ ସ୍ପର୍ଶ ଯେ ରହିଛି ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ପରିଶେଷରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଶ୍ରୀରାଧା ଓ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଗୋଟିଏ ମୁଦ୍ରାର ଦୁଇଟି ପାର୍ଶ୍ୱ । ଏକ ଦିଗରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ରୂପକୁ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକ ସମାଜରେ କରାଇଛି ସୁପରିଚିତ, ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଅଲିଙ୍ଗନ କରି ନିଜେ ହୋଇଛି ଗୌରବ ମଣ୍ଡିତ ।

* * *

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ

॥ ଓଡ଼ିଆ ॥

୧ ॥ ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବ ଓ ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦ— ଶ୍ରୀ କେଦାର ନାଥ ମହାପାତ୍ର ପ୍ରକାଶକ- ଗ୍ରନ୍ଥକନ୍ଦ୍ରୀ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୭୩

୨ ॥ ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ— ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହ, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ୧୯୬୪

୩ ॥ ସାରଳା ମହାଭାରତ— ଡକ୍ଟର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ଓଡ଼ିଶା ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ବ୍ୟାପାର ସଂସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ ୧୯୬୫

୪ ॥ ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି— ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୪୦ ଶ୍ରୀ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ

୫ ॥ ଓଡ଼ିଆ ଲୌକିକ ପଦ ବା ଢଗ ଢମାଳୀ ବଚନ, ପ୍ରଥମ ଭାଗ, ସଂଗ୍ରାହକ— ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ ଓ ଶ୍ରୀମତୀ ପୀତାମ୍ବରୀ ଦେବୀ, ପ୍ରକାଶକ- ପଣ୍ଡିତ ଆକୁଳ ମିଶ୍ର କାବ୍ୟତୀର୍ଥ

୬ ॥ ପ୍ରବଚନ ଓ ସାର ବଚନ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ, ସଂଗ୍ରାହକ - ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ ଓ ଶ୍ରୀମତୀ ପୀତାମ୍ବରୀ ଦେବୀ, ପ୍ରକାଶକ - ପଣ୍ଡିତ ଆକୁଳ ମିଶ୍ର କାବ୍ୟତୀର୍ଥ

୭ ॥ ପଲ୍ଲୀଗୀତ ସଞ୍ଚୟନ— ଡକ୍ଟର କୁଞ୍ଜ ବିହାରୀ ଦାଶ, ପ୍ରକାଶକ - ଦାସ ବ୍ରଦର୍ସ କଟକ

୯ ॥ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ, ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ- ୧୯୫୯

୧୦ ॥ ରସବାରିଧି—ବୃନ୍ଦାବନ ଦାସ, ପ୍ରାଚୀସମିତି ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ- ୧୯୨୯

୧୧ ॥ ରହାସମାଲା ସଂଗ୍ରାହକ—ଶ୍ରୀ କୁଳମଣି ବେହେରା ଓ ଶ୍ରୀ ଭରତ ଚନ୍ଦ୍ର ନାଥ, ପ୍ରକାଶକ—ଶ୍ରୀ ଗୋଲକ ଚନ୍ଦ୍ର ନାଥ (୧୯୭୨)

୧୨ ॥ ଗୁପ୍ତଭାଗବତ- ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ପ୍ରକାଶକ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର .

୧୩ ॥ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତା- ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ, ସମ୍ପାଦକ- ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ପ୍ରାଚୀସମିତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

୧୪ ।। ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତା- ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର, କଟକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

୧୫ ।। ମହାଭାବ ପ୍ରକାଶକ- କାହ୍ନୁ ଖୁଣ୍ଟିଆ, ସମ୍ପାଦକ ଓ ପ୍ରକାଶକ ଶ୍ରୀ ଫକୀର ମୋହନ ଦାସ ୧୯୭୦

୧୬ ।। ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତ- ଦିବାକର ଦାସ, ଶ୍ରୀ ସୁଦର୍ଶନ ନନ୍ଦଶର୍ମାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖ୍ରୀ ୧୯୨୬ରେ ପ୍ରକାଶିତ

୧୭ ।। ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ - ଈଶ୍ୱର ଦାସ, ସମ୍ପାଦକ - ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

୧୮ ।। ରାଧା ରସାମୃତ ଗୀତା- ଅରକ୍ଷିତ ଶିବ, ଓଡ଼ିଶା ଜଗନ୍ନାଥ କମ୍ପାନୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

୧୯ ।। ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକା- ଶ୍ରୀହରି ଦାସ, ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସାହୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୨୦ ।। ନାମରତ୍ନ ଗୀତା - ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ଓଡ଼ିଶା କୋହିନୁର ପ୍ରେସ୍ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ୧୯୭୪

୨୧ ।। ରସବିନୋଦ- ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର, କଟକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ୧୯୬୮

୨୨ ।। ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ- ଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ।

୨୩ ।। ଓଡ଼ିଆ ଗୀତିକାବ୍ୟ- ଡକ୍ଟର ଜାନକୀବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରକାଶକ- ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର

୨୪ ।। ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ଚଉତିଶା, ଏଡ୍‌ୱାର୍ଡ଼ ପ୍ରେସରେ ମୁଦ୍ରିତ ୧୯୦୪

୨୫ ।। ପ୍ରାଚୀସମିତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର (୧ମ, ୨ୟ, ୩ୟ, ୪ର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ) ଶ୍ରୀ ବିଚ୍ଛନ୍ଦଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ, ୧୯୩୧

୨୬ ।। ଓଡ଼ିଆ ପୋଥି ସାହିତ୍ୟ— ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ର, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ ୧୯୭୨

୨୭ ।। ନପୋଥି- ବିପ୍ରକଣ୍ଠୁ ଦାସ, ସମ୍ପାଦକ- ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ର, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ୧୯୬୬

୨୮ ।। ବ୍ରଜନାଥ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ସୁଧାକର ପଟ୍ଟନାୟକ, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ୧୯୬୫

୨୯ ॥ ନାଦଚେକ — ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ଓଡ଼ିଶା ଜଗନ୍ନାଥ କମ୍ପାନୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ୧୯୬୧

୩୦ ॥ ଗୋପାଳଙ୍କ ଓଗାଳ— ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ପୁସ୍ତକାଳୟ କଟକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

୩୧ ॥ ଖଣ୍ଡିକିଆ ହରିବଂଶ- ନାରାୟଣ ଦାସ, ଧର୍ମ ଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର, କଟକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

୩୨ ॥ ଖୁର୍ଦ୍ଧା ଇତିହାସ- ଶ୍ରୀ କେଦାର ନାଥ ମହାପାତ୍ର, ପ୍ରକାଶକ- ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତା ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୬୯

୩୩ ॥ ଗୋପୀଚନ୍ଦନ- ସ୍ନନ୍ଦଦାସ, ସମ୍ପାଦକ- ଶ୍ରୀନୀଳମଣି ମିଶ୍ର, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ୧୯୬୦

୩୪ ॥ ଗୁରୁଭକ୍ତି ଗୀତା- ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ପ୍ରାଚୀ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୩୪

୩୫ ॥ ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ- ଦେବଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଦାସ, ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ, ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୬୫

୩୬ ॥ ଧୃଚେସମ୍ଳା- ଶରଣ ଦାସ, ସମ୍ପାଦକ- ଆଶୁତୋଷ ପଟ୍ଟନାୟକ ପ୍ରକାଶକ- ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପଟ୍ଟନାୟକ ୧୯୬୫

୩୭ ॥ ଗୋପୀଭାଷା- ଦନାଇଦାସ ପ୍ରାଚୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ଷଡ଼ବିଂଶ ସଂଖ୍ୟା, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ଖ୍ରୀ ୧୯୨୯

୩୮ ॥ ପ୍ରେମ ପଞ୍ଚାମୃତ- ଭୂପତି ପଣ୍ଡିତ, ପ୍ରାଚୀଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ॥ ୧୩ ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ଚୌଧୁରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ, ପ୍ରକାଶକ- ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ

୩୯ ॥ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ- ବୃନ୍ଦାବତୀ ଦାସୀ, ପ୍ରାଚୀସମିତି ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ଶ୍ରୀ କୈଳାସ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ୧୯୨୭

୪୦ ॥ ରସକଲ୍ଲୋଳ- ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ସମ୍ପାଦକ- ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୫୩

୪୧ ॥ ମନଶିକ୍ଷା- ଭକ୍ତଚରଣ ଦାସ, ସମ୍ପାଦକ ଓ ପ୍ରକାଶକ- ଶ୍ରୀ ଫକୀର ଚରଣ ଦାସ, ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ- ୧୯୬୭

୪୨ ॥ ଶ୍ରୀଳ ଭକ୍ତଚରଣ ଦାସ ଓ ତଦୀୟ ରଚନାବଳୀ, ଲେଖକ ଓ ପ୍ରକାଶକ- ଶ୍ରୀ ଫକୀର ମୋହନ ଦାସ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୬୭

୪୩ ॥ ମଥୁରାମଙ୍ଗଳ- ଭକ୍ତଚରଣ ଦାସ, ପ୍ରାଚୀ ସଂସ୍କରଣ, ସମ୍ପାଦକ- ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୪୨

୪୪ ॥ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପରିଚୟ, ତୃତୀୟ ଭାଗ- ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାସ ପ୍ରକାଶକ- ଗ୍ରନ୍ଥମନ୍ଦିର ଖ୍ରୀ ୧୯୬୬ରେ ପ୍ରକାଶିତ

୪୫ ॥ ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି, ପ୍ରଥମଭାଗ- ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତ ସିଂହାର ସଙ୍କଳକ- ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରକାଶକ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଖ୍ରୀ ୧୯୬୫

୪୬ ॥ ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି, ଦ୍ୱିତୀୟଖଣ୍ଡ- ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର, ସଙ୍କଳକ- ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରକାଶକ- ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ।

୪୭ ॥ ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣି, ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡ- ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର, ସଙ୍କଳକ- ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରକାଶକ- ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ

୪୮ ॥ ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣି— ଚତୁର୍ଥଖଣ୍ଡ- ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର, ପ୍ରାଚୀଗ୍ରନ୍ଥମାଳା, ସଙ୍କଳକ-ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରକାଶକ, ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷ୍ଟୋର, କଟକ

୪୯ ॥ ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣି, ପଞ୍ଚମ ଖଣ୍ଡ- ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର, ସଙ୍କଳକ - ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରକାଶକ- ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ।

୫୦ ॥ ବିରହତରଙ୍ଗ- ଶିଶୁ ବିଷ୍ଣୁ ଦାସ, ୧୯୦୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କଟକ ସହଯୋଗ ସମିତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୫୧ ॥ ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା— ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଦେବ, ସମ୍ପାଦନା— ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରମିଳା ମିଶ୍ର, ପ୍ରକାଶକ- ପର୍ଯ୍ୟଟନ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟାପାର ବିଭାଗ, ଓଡ଼ିଶା, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ଖ୍ରୀ୧୯୭୪

୫୨ ॥ କୁଞ୍ଜବିହାର - କୁଞ୍ଜକର, ସମ୍ପାଦକ- ଶ୍ରୀ ଶିବପ୍ରସାଦ ଦାସ, ପ୍ରକାଶକ-- କଟକ ଟ୍ରେଡ଼ିଂ କମ୍ପାନୀ ଖ୍ରୀ ୧୯୩୪

୫୩ ॥ ପ୍ରେମଚିନ୍ତାମଣି - ହରିହର ନାୟକ, ସମ୍ପାଦକ- ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ନାୟକ ଅଭିନ୍ନ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାନ୍ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ଖ୍ରୀ ୧୯୩୪ ।

୫୪ ॥ ଶରଦ ବିହାର - ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଓଡ଼ିଶା ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ ୧୯୫୮ ।

୫୫ ॥ ରାଧାମାଧବ ବିଳାସ- ରଘୁନାଥ ପରିଚ୍ଛା, ଶ୍ରୀ ବେଣୀମାଧବ ପାଢ଼ୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖ୍ରୀ ୧୯୫୭ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

୫୬ ॥ ବନମାଳୀ ପଦ୍ୟାବଳୀ - ବ୍ରଜବାସୀ ବାବାଜୀ ବୈଷ୍ଣବ ଚରଣ ଦାସ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ସାମନ୍ତ ଶ୍ରୀ ଗୌରକୃଷ୍ଣ କବିରତ୍ନ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ । ଚୌଧୁରୀ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ମହାପାତ୍ର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ଖ୍ରୀ ୧୯୩୪ ।

୫୭ ॥ ଗୋପାଳ କୃଷ୍ଣ ପଦ୍ୟାବଳୀ ସଙ୍କଳକ ଓ ସଂଗ୍ରାହକ — ଶ୍ରୀ ସରୋଜ କୁମାର ପାଣିଗ୍ରାହୀ, ପ୍ରକାଶକ — ସେଖ୍ ଅମିନୁଲ୍ ଆଇ ଖ୍ରୀ ୧୯୬୯ ।

୫୮ ॥ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଓ ଜୀବନ ଚରିତ ନବମ ମୁଦ୍ରଣ ଖ୍ରୀ ୧୯୬୫ ଶ୍ରୀ କୁଳମଣି ଦାଶ କାବ୍ୟତୀର୍ଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ କଟକ ପବ୍ଲିସିଂ ହାଉସ୍ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

୫୯ ॥ ଗୌରଚରଣ ଗୀତାବଳୀ, କଳିଙ୍ଗ ଭାରତୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ଦ୍ୱିତୀୟଖଣ୍ଡ ବାବାଜୀ ଶ୍ରୀ ବୈଷ୍ଣବ ଚରଣ ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ଶ୍ରୀ ବିଚ୍ଛନ୍ଦ ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଶୋଧିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ଖ୍ରୀ ୧୯୫୧ ।

୬୦ ॥ ଶ୍ରୀ ଗୌରହରି ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ଶ୍ରୀ ଗୌରହରି ପରିଚ୍ଛାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିରଚିତ, ଅପର୍ଣ୍ଣା ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଶୋଧିତ ଶ୍ରୀ ପାରଳାଧୀଶ୍ୱର ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଗଜପତି ନାରାୟଣ ଦେବ ମହାରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ--୧୯୨୬ ।

୬୧ ॥ ବସନ୍ତ ରାସ— କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଓଡ଼ିଶା ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡେମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ - ୧୯୫୮ ।

୬୨ ॥ ଗୋପୀନାଥ ବଲ୍ଲଭ ନାଟକ— ରଘୁନାଥ ପରିଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶକ— ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ଖ୍ରୀ ୧୯୫୯ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

୬୩ ॥ କୃଷ୍ଣ ରସାମୃତ— କରୁଣାକର ପଟ୍ଟନାୟକ, ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ଦୁଃଖୀଶ୍ୟାମ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ ପଣ୍ଡା, ପ୍ରକାଶକ— ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟାପାର ବିଭାଗ, ଓଡ଼ିଶା ଖ୍ରୀ ୧୯୭୧ ।

୬୪ ॥ ଓଡ଼ିଆ କବି ଓ କାବ୍ୟ — ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ର, ପ୍ରକାଶକ - ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ ଖ୍ରୀ ୧୯୬୯ ।

୬୫ ॥ ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି ରସାମୃତ- ରାମଦାସ, ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର, କଟକ, ନୂତନ ମୁଦ୍ରଣ

୬୬ ॥ ଚଉପହର ଓ ଯମକ ରାଜ ଚଉତିଶା- ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, ଶ୍ରୀ ରାମ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ଓଗେରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ଖ୍ରୀ ୧୮୩୨

୬୭ ॥ ଶ୍ରୀ ଗୌରଙ୍ଗ ଭଗବତ- ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀଲ ଭଗବାନ ଦାସ, ପ୍ରକାଶକ- ଶ୍ରୀ ଫକୀର ମୋହନ ଦାସ, ସାହିତ୍ୟାର୍ଘ୍ୟ, ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ- ଖ୍ରୀ ୧୯୬୭

୬୮ ॥ ପଞ୍ଚସଖା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ- ଅଧ୍ୟାପକ- ଦେବେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି, ପ୍ରକାଶକ- ଫ୍ରେଣ୍ଡସ୍ ପବ୍ଲିସର୍ସ, କଟକ, ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରକାଶ· ୧୯୭୩ ।

୬୯ ॥ ଓଡ଼ିଶୀ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ-- ଅଧ୍ୟାପକ କାହ୍ନୁଚରଣ ମିଶ୍ର, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ,ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ — ଖ୍ରୀ ୧୮୬୯ ।

୭୦ ॥ ଆଲୋଚନା ମାଲା— ଡ଼କ୍ଟର କାହ୍ନୁଚରଣ ମିଶ୍ର, ପ୍ରକାଶକ — ଶ୍ରୀ ସହଦେବ ପ୍ରଧାନ, ଫ୍ରେଣ୍ଡ୍ସ୍ ପବ୍ଲିସର୍ସ, କଟକ ସଂଶୋଧିତ ସଂସ୍କରଣ ଖ୍ରୀ ୧୯୬୭ ।

୭୨ ॥ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ— ଡ଼କ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତି, ପଥମ ଭାଗ ପ୍ରକାଶକ ସହଦେବ ପ୍ରଧାନ, ଫ୍ରେଣ୍ଡ୍ସ୍ ପବ୍ଲିସର୍ସ କଟକ, ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ ଖ୍ରୀ ୧୭୭୦ ।

୭୨ ॥ ସୃଷ୍ଟି ଓ କୃଷ୍ଟି- ଅଧ୍ୟାପକ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଦାସ, ପ୍ରକାଶିକା-ଡକ୍ଟର ପ୍ରଭାବତୀ ଦାସ, ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ ୧୯୭୨

୭୩ ॥ ବିଦ୍ୟାପତି ପଦ୍ୟାବଲୀ— ଅନୁବାଦକ — ପଣ୍ଡିତ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ମିଶ୍ର ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ- ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ ୧୯୬୫

୭୪ ॥ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ- ଶ୍ରୀମତୀ ସରଲା ଦେବୀ, ପ୍ରକାଶକ- ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ଖ୍ରୀ ୧୯୬୩

୭୫ ॥ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଲ-- ବଲରାମ ଦାସ, ପ୍ରକାଶକ- ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର, କଟକ

୭୬ ॥ ଓଡ଼ିଶାର ନାଥ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ନାଥ ସାହିତ୍ୟ- ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତି ପ୍ରକାଶକ- ଫ୍ରେଣ୍ଡସ୍ ପବ୍ଲିସର୍ସ, କଟକ ୧୯୬୮

॥ ଓଡ଼ିଆ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ॥

୧ ॥ ହେମମାଲିକା- ନରସିଂହ ସେଣ । ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା- ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୨ ॥ ମଣିବନ୍ଧ ଗୀତା- ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି

୩ ॥ ଏକ ଲୋକଗୀତ (ତୁମ୍ଭେ ରାଧେ ଦୁଧ କହ୍ନାଇତ ହିଁ କରେ ଶୀର୍ଷକ ଗୀତ) ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ

୪ ॥ ଗୋବିନ୍ଦ ଗୀତା-ତ୍ରିଲୋଚନ, ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ

୫ || ବେଦାନ୍ତସାରଗୁପ୍ତ ଗୀତା- ବଳରାମଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ,
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗର ଏକ ପୋଥି

୬ || ଜ୍ଞାନଚୂଡ଼ାମଣି- ବଳରାମ ଦାସ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି

୭ || ଗୁପ୍ତପ୍ରଣାଳୀ- ବଳରାମଦାସ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି

୮ || ଜ୍ଞାନ ହୃତ୍କମଳମଣି ଗୀତା- ବଳରାମ ଦାସ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି

୯ || ଶୈବାଗମ ଭାଗବତ- ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା cr 648
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୦ || ରାସକେଳି- ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 343 (B)
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୧ || ଅନାମସ୍ଥ କୁଣ୍ଡଳୀ- ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା
ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୧୨ || ଷୋଳ ଚଉପଦୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 327
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ବିଭାଗ ।

୧୩ || ଷୋଳ ଚଉପଦୀ- ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା
ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୧୪ || ଏକ କବିତା ସମ୍ବଳିତ ପୋଥି (ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟକ)
ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୧୫ || ଈଶ୍ୱର ଗୀତା- ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୬ || ତୁଳାଭିଣା- ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୭ || ରାସ- ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 256
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୮ || ଆତ୍ମପରଚେ ଗୀତା- ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ, ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା
ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି

୧୯ || ରସ ମୂଳ ସିନ୍ଧୁ- ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 507
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୨୦ || ପରମ ରହାସ- ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 488
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୨୧ ॥ ଶିଶୁ ବେଦ ଲେଖନ- ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୨୨ ॥ ଜ୍ଞାନ ସାଗର ବୋଲି- ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୨୩ ॥ ଆଦିବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା- ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୨୪ ॥ ଉଦୟ କାହାଣୀ- ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 147 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୨୫ ॥ ଗୋଲୋକ ସଂହିତା- ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 294 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୨୬ ॥ ରହାସ ବନ୍ଦନା- ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୨୭ ॥ ହେତୁ ଉଦୟ ଭାଗବତ- ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 317 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୨୮ ॥ କଳ୍କି ଭାଗବତ- ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 302 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୨୯ ॥ ପାଦପଦ୍ମ ସୁଧାନିଧି- ଗୋପାଳ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୩୦ ॥ ନିତ୍ୟନୀଳାଦ୍ରି ବିଳାସ- ହରିଦାସ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୩୧ ॥ ମନ୍ମଥ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଜ୍ଞାନ ଟୀକା ଲହରୀ- ଭବସ୍ୱା ଦାସ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୩୨ ॥ ଜ୍ଞାନ ସାଗର- ବ୍ରଜ ଭବସ୍ୱା ଦାସ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୩୩ ॥ ଶ୍ରୀରାଧା ଜନ୍ମ- ଈଶ୍ୱର ଦାସ, ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୩୪ ॥ ଉତ୍କଳଟୀକା- ବିଷ୍ଣୁ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୩୫ ॥ ପ୍ରେମରସ ଚନ୍ଦ୍ରିକା- ଦ୍ୱାରିକା ଦାସ, ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୩୬ || ଶିବ ପୁରାଣ- ଦ୍ୱାରିକା ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 31, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୩୭ || କୃଷ୍ଣଗର୍ଭଗୀତା— ବଳରାମ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 343, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୩୮ || ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ ଚୂଡ଼ାମଣି- ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୩୯ || ନାମ ବ୍ରହ୍ମଗୀତା- ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ବାଣୀ ବିହାର, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗର ସଂରକ୍ଷିତ ପୋଥି ।

୪୦ || ରସବ୍ରହ୍ମ ଚଉତିଶା- ନନ୍ଦାବାଈ, ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୪୧ || ଚଉତିଶା ପୋଥି, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 39, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ । (ଏଥିରେ ରସ କୁମୁଦ ଚଉତିଶା, ଦୂତୀ ଚଉତିଶା, କମଳ ବଦନୀ ଚଉଶା, ଛନ୍ଦରାମ ଚଉତିଶା, ରାଷ୍ଟ୍ର ତରଙ୍ଗ ଚଉତିଶା ଓ ରସକଳା ଚଉତିଶା ଅଛି ।)

୪୨ || ଚଉତିଶା ପୋଥି, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 311, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ । (ଏଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନ ଚଉତିଶା ଅଛି)

୪୩ || ଭୂପତି ଚଉତିଶା, ପାଣ୍ଡୁ ସଂଖ୍ୟା CY 543, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୪୪ || ଜଗବନ୍ଧୁ ଚଉତିଶା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 543, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୪୫ || ନାରିକେଳ ଚଉତିଶା- କବିଚନ୍ଦ୍ର, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ

୪୬ || ଧନାଇ ଦାସଙ୍କ ଚଉତିଶା, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୪୭ || ରାଉଳିଆ ଚଉତିଶା- ବ୍ରଜ ବଲ୍ଲଭ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ

୪୮ || ଫୁଲମାଳ ବୋଲି- ଅର୍ଜୁନ ଦାସ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୪୯ || କାଚ ବୋଲି- ମହାଦେବ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 201, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୫୦ || ଅଳଙ୍କାର ବୋଲି—ରଥଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 201, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୫୧ ॥ ବ୍ୟାଘ୍ରବୋଲ-ମଧୁ ଦାସ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୫୨ ॥ ଖୋସାକଟା ବୋଲ-ମଧୁ ଦାସ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୫୩ ॥ ରାଧାସୁନ୍ଦରୀବୋଲ-ଦନାଇ ଦାସ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ।

୫୪ ॥ ଘାଟବୋଲ-ବ୍ରଜ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା ORMS 93
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୫୫ ॥ ଦଧି ମନ୍ଥନ ବୋଲ-ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ

୫୬ ॥ ରାଧିକା ବୋଲ- ଦ୍ୱିଜ ବନମାଳୀ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୫୭ ॥ ଗୋପଚନ୍ଦ୍ରା ବୋଲ-ରାମଦେବ ଦାସ, ପୋଥିସଂଖ୍ୟା OL 687
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୫୮ ॥ ଛ ପୋଈ- ଅଚ୍ୟୁତ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 674, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ
ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୫୯ ॥ ଦଶ ପୋଈ-ଯୁବଭକ୍ତ (ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ)
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୬୦ ॥ ବାର ପୋଈ- ବିପ୍ର ଗିରିଧର- ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 108, ଓଡ଼ିଶା
ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୬୧ ॥ ଶ୍ରୀରାଧା ଶାଶୁ ବୋହୂ କଳି- ବଳରାମ ଦାସ ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 362
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୬୨ ॥ ଶାଶୁବୋହୂ ଛଟା- ଖେମୁଣ୍ଡି ରଜନଚନ୍ଦ୍ର, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା
ସଂଗୃହୀତ ।

୬୩ ॥ ଅଚ୍ୟୁତ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ପଦାବଳୀ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ

୬୪ ॥ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରସକେଳି- ବନମାଳୀ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ ।
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୬୫ ॥ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ନିମ୍ନଲିଖିତ କବିଙ୍କର (ବନ୍ଦନାଶ୍ରିତ) କବିତା ସମୂହ—(ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତ, ନନ୍ଦଦାସ, ଦୁଃଖୀଶ୍ୟାମ, ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ, ମାଧବ ଦାସ, ରାଧାନନ୍ଦ, କୃଷ୍ଣବନ, ମଧୁସୂଦନ ଦ୍ୱିଜ, ଦ୍ୱିଜ ଶିବ ଘନଆ, ଅଜ୍ଞାତ କବି, ବଳରାମ ଦାସ, କମ୍ବୁ ଦାସ, ଗୋପୀନାଥ ଭଞ୍ଜ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ, ଅଜ୍ଞାତ କବି) ।

୬୬ ॥ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ସାଲବେଗଙ୍କର ନିମ୍ନୋକ୍ତ କବିତା ସମୂହ ('ଆହା ଯେ ଗୁଆଳୁଣୀ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା, 'ନନ୍ଦକୁମର ଗୁଡ଼

ପଣତ ଫେଡ଼ା' ଶୀର୍ଷକ କବିତା, 'ବାଟଗୁଡ଼ ସୁହୁଟ ନାଗର' ଶୀର୍ଷକ କବିତା, 'କାଳିଆ କହ୍ନୁ ମୋହନ ବେଣୁ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା ଓ 'କାଳିଆ କଦମ୍ବ ତରୁ ତଳେ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା)

୬୭ ॥ 'ଝରଣ ନଜର ଗନ୍ଧ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା- ସାଲବେଗ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 740 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୬୮ ॥ 'କାନ୍ତୁ ହେ ମୁଁ ଜ କଢ଼ି କୁମ୍ବ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା- ସାଲବେଗ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 740, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୬୯ ॥ 'କାଳିଆ କ କଆ ଦୋଳି' ଶୀର୍ଷକ କବିତା- ସାଲବେଗ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 72, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୭୦ ॥ 'ବଂଶୀଗୋ କୃଷ୍ଣ କାହ୍ନୁଁ ଆଣିଲେ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା- ସାଲବେଗ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 1116, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୭୧ ॥ 'ବଂଶୀ କଲ ପ୍ରମାଦ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା ଓ 'ବଂଶୀ ଆଣିଦେଲେ ବ୍ରହ୍ମା' ଶୀର୍ଷକ କବିତା- ସାଲବେଗ ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 740, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୭୨ ॥ ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ସାଲବେଗଙ୍କର ନିମ୍ନଲିଖିତ କବିତା ସମୂହ—('ଆହେ କୃଷ୍ଣ ମୁରଲୀଧର' ଶୀର୍ଷକ କବିତା, 'ସେତ ଚକ୍ଷଣ କାଳିଆ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା, 'ନବୀନ ନଟବର ମୂରତ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା, 'ଯାଅତୁମ୍ଭେ ନନ୍ଦ କହ୍ନାଇ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା, 'ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ଲାଗିରେ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା, 'ସଖୀଗୋ ବଂଶୀ କାହ୍ନୁଁ ଆଣିଲ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା, 'ବୃନ୍ଦାବନେ ବଂଶୀ କେ ବଜାଇଲ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା, 'ମୁରଲୀରେ ତୋରେ ଶରଣ ଗଲି' ଶୀର୍ଷକ କବିତା ଓ 'ଦୂତୀ ଗୋ ହେଲା ଏବଡ଼େ ପ୍ରମାଦ' ଶୀର୍ଷକ କବିତା)

୭୩ ॥ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ନିମ୍ନଲିଖିତ କବିମାନଙ୍କର କବିତା (କବିଙ୍କ ନାମ— କବି ନାଥୁଆ, ଅଜ୍ଞାତ କବି, ଅଜ୍ଞାତ କବି, ବଡ଼ମ୍ବା ରାଜନ, ବରଜ ରଦୁଆ ଓ କବି କୃଷ୍ଣଦାସ)

୭୪ ॥ ଭୂତକେଳି- ଧାନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 313, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୭୫ ॥ କପଟକେଳି- କପିଳେଶ୍ୱର ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 10 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୭୬ ॥ ଶଷାମାନ- ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଗଜପତି, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 253 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୭୭ ।। ଶ୍ରୀଭାଗବତ ଲକ୍ଷଣ ହରିବଂଶ- ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା- ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ
୭୮ ।। ବଚଜ ହରିବଂଶ ବିପ୍ର ସଦାଶିବ, ପାଣ୍ଡୁଲିପିସଂଖ୍ୟା cy 107
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ
୭୯ ।। ଲିଙ୍ଗ ପୁରାଣ- ବଳରାମ ଦାସ, ପୋଥିସଂଖ୍ୟା- ol 256
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ
୮୦ ।। ଗୋପ (କାବ୍ୟ)- ନରସିଂହ ସେଣ
ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁଙ୍କ ଦ୍ୱାର ସଂଗୃହୀତ
୮୧ ।। ବନମାଳୀ ରାହାସ- ବନମାଳୀ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପସଂଖ୍ୟା- cy 132
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ
୮୨ ।। ମଧୁମାଳତୀ- ବ୍ରଜଦାସ, ପୋଥିସଂଖ୍ୟା- OL 1446
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ
୮୩ ।। ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳା- କବିଙ୍କ ନାମ ନାହିଁ
ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ
୮୪ ।। କଳୁଆ ଖେଳ- ଲୋକନାଥ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 533
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ
୮୫ ।। ଘାଟସଧା- ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 533
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।
୮୬ ।। କୃଷ୍ଣଲୀଳା ନୀଳାମ୍ବର ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 135
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।
୮୭ ।। ଅମୃତ ସାଗର- ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 42
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।
୮୮ ।। ଗୋପ ବିନୋଦ- କେଶବ କବି, ପୋଥିସଂଖ୍ୟା
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।
୮୯ ।। ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସୁଧାମୃତ- ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 188
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।
୯୦ ।। ନବାନ୍ନ ରାଗ- କାର୍ତ୍ତିକ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।
୯୧ ।। ଉପାସନା ଦୀପିକା- କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 555
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୯୨ ॥ ଦ୍ୱାଦଶ ତତ୍ତ୍ୱାବଳୀ ବା ଭଜନ ତତ୍ତ୍ୱ- ଭୀମଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 202, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୯୩ ॥ ପଞ୍ଚାମୃତ ସିନ୍ଧୁବିନ୍ଦୁ- ନାରାୟଣ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 217 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୯୪ ॥ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାମୃତ ସାଗର- ଦୀନବନ୍ଧୁ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 216, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୯୫ ॥ ବୃନ୍ଦାବନ ବିହାର— ଲୋକନାଥ ଭାଗୀରଥୀ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା , ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୯୬ ॥ ବୃନ୍ଦାବନ ମାହାତ୍ମ୍ୟ- ରଘୁନାଥ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 598 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୯୭ ॥ ବ୍ରଜ ବିହାର- ଦାଶରଥି ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 537, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୯୮ ॥ ସାଧନ ସୁଧାକର- ଦାଶରଥି ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 284 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୯୯ ॥ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା- ରାୟରାମାନନ୍ଦ- ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 1111, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୦୦ ॥ ବ୍ରଜବିଳାସ- କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର ନରେନ୍ଦ୍ର, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 169, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୦୧ ॥ ବାସୁଦେବ ବିଳାସ- ନୃସିଂହ ପଟ୍ଟନାୟକ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୦୨ ॥ ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜ ମଙ୍ଗଳ- ବୈଶ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଧର, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 334 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୦୩ ॥ କାଞ୍ଚନ ଲତା- ଦ୍ୱିଜ ଶ୍ରୀଧର, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 6, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୦୪ ॥ କାଞ୍ଚିକାବେଶ- ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 5, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୦୫ ॥ ଲଳିତମାଧବ (ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ)-ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 215, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୦୬ ॥ ଗୋବିନ୍ଦ ବିଳାସ- ଘନଭଞ୍ଜ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟାORMS 195, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟସ୍ଥ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୦୭ ॥ ରାଧାବିଳାସ- ମନ୍ଦରଧର ଭଗୀରଥି ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 139

୧୦୮ ॥ ବ୍ରଜ ବିହାର- କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 106 (B)
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୦୯ ॥ ନବ ବୃନ୍ଦାବନ ବିହାର- ଦୀନବନ୍ଧୁ ରାଜ ହରିଚନ୍ଦନ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି
ସଂଖ୍ୟା CY 50 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୧୦ ॥ କୃଷ୍ଣ କେଳି ତରଙ୍ଗିଣୀ- ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗ ଭୀମଦେବ ପାଣ୍ଡୁଲିପି
ସଂଖ୍ୟା CY 5, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୧୧ ॥ ଗୋବିନ୍ଦ ବିଳାସ- ଗୋପୀନାଥ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 482
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୧୨ ॥ କୃଷ୍ଣ ବିଳାସ- କୃପାସିନ୍ଧୁ ସୁମନ୍ତ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ
ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୧୩ ॥ ମହାରାସ- ଜଗନ୍ନାଥ ନାରାୟଣ ଦେବ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 1461
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୧୪ ॥ ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ବିହାର- ଜଗନ୍ନାଥ ନାରାୟଣ ଦେବ । ପାଣ୍ଡୁଲିପି
ସଂଖ୍ୟା CY 203, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୧୫ ॥ ଗୋପୀଭାଷା ଚରିତ- ମାଗୁଣି ପଟ୍ଟନାୟକ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା
ORMS 189, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୧୬ ॥ ଶ୍ରୀ ରାଧାକାନ୍ତ ବିଳାସ- କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା
ORMS 215, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୧୭ ॥ ରାଗାର୍ଥ ଅମୃତ- ନାରାୟଣ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 206, ଉତ୍କଳ
ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୧୮ ॥ [illegible]- ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 64
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୧୯ ॥ ନାମ ଚିନ୍ତାମଣି- ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା
CY 521, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୨୦ ॥ ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଲହରୀ- ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି
ସଂଖ୍ୟା CY 92, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୨୧ ॥ ଯୁଗଳ ରସାମୃତ ଭଙ୍ଗ- ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା । ପାଣ୍ଡୁଲିପି
ସଂଖ୍ୟା OL 81, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୨୨ ॥ ପ୍ରେମ ତରଙ୍ଗିଣୀ - ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 221, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୨୩ ॥ ଚଟାଉ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ -ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 31, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୨୪ ॥ ପ୍ରେମ ଚିନ୍ତାମଣି—ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତ ସିଂହାର, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 321 ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୨୫ ॥ କୃଷ୍ଣ ବିଳାସ—ଚକ୍ରପାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା ORMS, 188, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୧୨୬ ॥ ବ୍ରଜବଧୂ ବିରହ-ବିପ୍ର ଭଗୀରଥୀ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 692, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୨୭ ॥ ବାଟି ଶ୍ଳେଷ -ବିପ୍ର ଭଗୀରଥୀ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟାCY 672 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୧୨୮ ॥ ନୂପୁର ହରଣ - ବିପ୍ର ଭଗୀରଥୀ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 672 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୧୨୯ ॥ କୃଷ୍ଣ ଲୀଳା - ଶ୍ରୀହରି ଚରଣ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL-998 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୧୩୦ ॥ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପୂପତ ବିହାର -କୃଷ୍ଣ ଦାସ ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ।

୧୩୧ ॥ ବଂଶୀଶ୍ଳେଷ -କୃଷ୍ଣ ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 1441 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୧୩୨ ॥ ବଂଶୀ ହରଣ - ବିପ୍ର ନରହରି ଦାସ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 627 (C) ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୧୩୩ ॥ ଦଧି ମନ୍ଥନ ନାବକେଳି -ଦୀନ ହରି, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 387 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୩୪ ॥ କୃଷ୍ଣ ଅଭିଳାଷ -ଗଜପତି ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 28 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୩୫ ॥ ପ୍ରେମ କଳ୍ପଲତା -ହରିବଂଶ ରାୟ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 45 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୩୬ ॥ ଗୋପ ଲୀଳା -ଶ୍ୟାମ ସାହୁ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା-ORMS 54 ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୩୬ ॥ ଗୋପଲୀଳା- ଶ୍ୟାମ ସାହୁ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା OR MS 54
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୩୭ ॥ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା କଳ୍ପଲତା- ନଟବର ଭ୍ରମରବର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି
ସଂଖ୍ୟା CY 23 ଓଡ଼ିଶାରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୩୮ ॥ ଶ୍ରୀ ମହାରହାସ- ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 252
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୩୯ ॥ କୁଞ୍ଜବିହାର- କୃଷ୍ଣବନ ପଟ୍ଟନାୟକ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 75
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୪୦ ॥ ରହସ୍ୟ ଦର୍ତ୍ତିକା- ପଟିଆ ରାଜା ଶ୍ରୀ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି
ସଂଖ୍ୟା CY 313, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୪୧ ॥ ରାଧା ମୋହନ ଗୀତା- ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା
OL 252, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୪୨ ॥ କୃଷ୍ଣଲୀଳା- ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 144
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୪୩ ॥ ଝୁଲଣ ଚମ୍ପୂ- କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ

୧୪୪ ॥ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତକଥା-ବିପ୍ର ନୀଳାମ୍ବର, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟାOL 706
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୪୫ ॥ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତକଥା- ଦ୍ୱିଜ ଅନିରୁଦ୍ଧ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 754
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୪୬ ॥ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତକଥା- ବିପ୍ର ଦିବାକର, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା OL 1451 (B)
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୪୭ ॥ ଦାମୋଦର ପୁରାଣ- ଗୌରାଙ୍ଗ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 82
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୪୮ ॥ ଚୌପଦୀ ଚିନ୍ତାମଣି- ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା
ନାହିଁ, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୪୯ ॥ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସୁଧାମୃତ ଲୀଳା ସୁଆଙ୍ଗ- ବିପ୍ର ଭାଗୀରଥୀ, ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା
OL 154, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୫୦ ॥ ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପରିହାସ ଚିନ୍ତାମଣି ମୁକ୍ତା[illegible]- ରଘୁନାଥ ପରିଚ୍ଛା
ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 444, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୧୫୧ ॥ ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରେମମାଳା ନାଟକ-କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ, ପୋଥି
ସଂଖ୍ୟା OL 365, ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

॥ ବୈଦିକ ଓ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ॥

1. The Hymns of Athavaveda, Griffith R. T. H
Chowkhamba Sanskrit Series- 1968
2. The Hymns of Rigved, Griffith R. T. H.
Chowkhanba Sanskrit Series 1971
3. The Aitarey Brahmana of the Rigveda. The Asiatic Society of Bengal, vol I, II, 1894, vol- III, Iv- 1989

୪ ॥ ମହାଭାରତ- ଗୋରକ୍ଷପୁର ସଂସ୍କରଣ

୫ ॥ ସାମରହସ୍ୟୋପନିଷଦ୍, Un Published Upanishads
Publisheb by Adyar Library- 1933

୬ ॥ ମତ୍ସ୍ୟପୁରାଣ -ବଙ୍ଗବାସୀ ସଂସ୍କରଣ

୭ ॥ ବରାହ ପୁରାଣ -ଶ୍ରୀ ବେଙ୍କଟେଶ୍ୱର ଯନ୍ତ୍ରାଳୟ, ବମ୍ବେ

୮ ॥ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣ- ବେଙ୍କଟେଶ୍ୱର ପ୍ରେସ୍ ବମ୍ବେ

୯ ॥ ବାୟୁ ପୁରାଣ- ଆନନ୍ଦାଶ୍ରମ ସସ୍କରଣ

୧୦ ॥ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ମହାପୁରାଣ, ଶ୍ରୀ ବେଙ୍କଟେଶ୍ୱର ଷ୍ଟିମ୍ ଯନ୍ତ୍ରାଳୟ, ବମ୍ବେ

୧୧ ॥ ଶ୍ରୀ ମହାଭାଗବତ, ପ୍ରକାଶକ ଓ ମୁଦ୍ରକ- ମଣିଲାଲ ଇଚ୍ଛାରାମ ଦେସାଇ
ବମ୍ବେ ୧୯୧୩

୧୨ ॥ ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣ- ଗୀତା ପ୍ରେସ୍, ଗୋରଖପୁର

୧୩ ॥ ହରିବଂଶ ପୁରାଣ- ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଜିନସେନ, ଭାରତୀୟ ଜ୍ଞାନପୀଠ ମୂର୍ତ୍ତିଦେବୀ
ଜୈନ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା, ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥାଙ୍କ- ୨୭

୧୪ ॥ ପଦ୍ମପୁରାଣ- ବଙ୍ଗବାସୀ ସଂସ୍କରଣ

୧୫ ॥ ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ- ବଙ୍ଗବାସୀ ସଂସ୍କରଣ

୧୬ ॥ ଶ୍ରୀମଦ୍ଦେବୀ ଭାଗବତ- ପଣ୍ଡିତ ପୁସ୍ତକାଳୟ, କାଶୀ

୧୭ ॥ ରାଧାତନ୍ତ୍ର (ସୁଲଭତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକାଶ ଅନ୍ତର୍ଗତ), ନୀରଦା ଚରଣ ବନ୍ଦ୍ୟୋପା-
ଧ୍ୟାୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

୧୮ ॥ ଗୋପାଳ ସହସ୍ର ନାମ- କଳ୍ପତରୁ ସେବାଶ୍ରମ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୧୯ ॥ ନାରଦ ପଞ୍ଚରାତ୍ର- ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟି, କଲିକତା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୨୦ ॥ ଆନନ୍ଦ ଲହରୀ -ଶ୍ରୀ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ, ଶ୍ରୀ ଲୋକନାଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

୨୧ ॥ ବେଣୀ ସଂହାର ନାଟକ Ed. K. N. David-1922

୨୨ || ବକ୍ରୋକ୍ତି କାବ୍ୟ ଜୀବିତଂ, ସଂ- ଏସ୍. କେ. ଦେ
ଫାର୍ମା କେ.ଏଲ୍. ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟ ୧୯୬୧

୨୩ || ସରସ୍ୱତୀ କଣ୍ଠାଭରଣମ୍, ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସାଗର ପ୍ରେସ୍, ବମ୍ବେ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୨୪ || ଦଶାବତାର ଚରିତମ୍, ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସାଗର ପ୍ରେସ୍, ବମ୍ବେ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୨୫ || ନୈଷଧୀୟ ଚରିତମ୍-ଶ୍ରୀ ହର୍ଷ-ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ
ସଂରକ୍ଷିତ ପାଣ୍ଡୁଲିପି

୨୬ || କୃଷ୍ଣ କର୍ଣ୍ଣାମୃତ -ବାଣୀ ବିଳାସ ପ୍ରେସ୍, ଶୀରଙ୍ଗମ୍ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୨୭ || ଆର୍ଯ୍ୟାସପ୍ତଶତୀ - ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସାଗର ପ୍ରେସ୍, ବମ୍ବେ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୨୮ || ସଦୁକ୍ତି କର୍ଣ୍ଣାମୃତ - ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟି ଅଫ ବେଙ୍ଗଲ ଦ୍ୱାରା
ପ୍ରକାଶିତ ୧୯୦୨

୨୯ || ଶ୍ରୀ ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦ-ପ୍ରକାଶନ-ଶ୍ରୀହରି ଦାସ ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟ,କର୍ଣ୍ଣୱାଲିସ୍
ଷ୍ଟ୍ରୀଟ୍, କଲିକତା

୩୦ || ଶକ୍ତି ସଙ୍ଗମ ତନ୍ତ୍ର - ଶ୍ରୀ ବିନୟ ତୋଷଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ

୩୧ || ଶ୍ରୀ ନିମ୍ବାଦିତ୍ୟ ଦଶଶ୍ଳୋକୀ- ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସାଗର ପ୍ରେସ୍, ବମ୍ବେ ଦ୍ୱାରା
ପ୍ରକାଶିତ

୩୨ || ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ରାଧା ରସ ସୁଧାନିଧି ସଙ୍ଗୀତ ମାଳିକା- ପ୍ରକାଶକ- ପ୍ରଭୁପାଦ
ଶୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଭାଗବତ ଶାସ୍ତ୍ରୀ, ୧୩୬୭ ସାଲ

୩୩ || ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରତ୍ନ - ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟା ଭୂଷଣ, କାଶୀ ସରସ୍ୱତୀ ଭବନ
ସିରିଜ୍ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୩୪ || ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ନାଟକ - କବିକର୍ଣ୍ଣପୂର, ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସାଗର
ପ୍ରେସ୍, ବମ୍ବେ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ଖ୍ରୀ ୧୯୧୭

୩୫ || ଅଦ୍ୱୟ ବଜ୍ର ସଂଗ୍ରହ - ଶ୍ରୀ ବିନୟ ତୋଷ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ
G.O.S. No XI

୩୬ || ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟ ବିନିଶ୍ଚୟ ସିଦ୍ଧି - ଶ୍ରୀ ବିନୟତୋଷ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା
ସଂପାଦିତ G. O. S XLIV

୩୭ || ବ୍ରହ୍ମ ସଂହିତା - ଗୌଡ଼ୀୟ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ୱାର୍କସ୍

୩୮ || ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୀଳମଣି - ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀ, ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସାଗର ପ୍ରେସ୍ ବମ୍ବେ
ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ-୧୯୩୨

୩୯ || ଗୋବିନ୍ଦ ଭାଷ୍ୟ -ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ, ପ୍ରକାଶକ ବାବା କୃଷ୍ଣ ଦାସ
କୁସୁମ ସରୋବର, ମଥୁରା ସଂବତ୍-୨୦୧୨

୪୦ ।। ନାରଦ ଭକ୍ତିସୂତ୍ର- ଗୀତାପ୍ରେସ୍, ଗୋରଖପୁର ସଂବତ୍ ୨୦୦୮ ।

୪୧ ।। ଶାଣ୍ଡିଲ୍ୟ ଭକ୍ତିସୂତ୍ର- ସମ୍ପାଦକ- ଗୋପୀନାଥ କବିରାଜ
ପ୍ରକାଶକ- ଜୟକୃଷ୍ଣ ଦାସ ଗୁପ୍ତା, କାଶୀ

୪୨ ।। ଶ୍ରୀଷଟ୍‌ସନ୍ଦର୍ଭ- ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀ, ପ୍ରକାଶକ- ଶ୍ୟାମଲାଲ ଗୋସ୍ୱାମୀ, କଲିକତା, ଶକାବ୍ଦ ୧୮୨୩

୪୩ ।। ହରିଭକ୍ତି ରସାମୃତ ସିନ୍ଧୁ- ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ, ଅଚ୍ୟୁତ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ
କାଶୀ, ୧୯୮୮ ବିକ୍ରମାବ୍ଦ

୪୪ ।। ବୈଷ୍ଣବ ତୋଷଣୀ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀ
ଶ୍ରୀ ଶଚୀନାଥ ରାୟ ଚତୁର୍ଧୁରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ଖ୍ରୀ ୧୯୪୭

୪୫ ।। ଦାନକେଳି କୌମୁଦୀ- ଶ୍ରୀରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀ, ସମ୍ପାଦକ- ଶ୍ରୀମତ୍ ପୁରୀଦାସ
ମହାଶୟ, ପ୍ରକାଶକ- ଶଚୀନାଥ ରାୟ ଚତୁର୍ଧୁରୀ- ଖ୍ରୀ ୧୯୪୭

୪୬ ।। ବିଦଗ୍ଧମାଧବ ନାଟକ- ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ
ବସୁମତୀ ସାହିତ୍ୟ ମନ୍ଦିର, କଲିକତା

୪୭ ।। ସ୍ମରଣ ମଙ୍ଗଳ ସ୍ତୋତ୍ର (ଅଷ୍ଟକାଳୀନଲୀଳା ମୂଳକ)- ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀ ସାଧକ
କଣ୍ଠମାଳା, ପାଟବାଡ଼ୀ ଆଶ୍ରମ, କଲିକତା ସନ ୧୩୪୬ ସାଲ

୪୮ ।। ଅଷ୍ଟକାଳୀୟ ଲୀଳା ସ୍ମରଣ ମଙ୍ଗଳ ସ୍ତୋତ୍ର- ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ, ସାଧକ
କଣ୍ଠମାଳା, ପାଟବାଡ଼ୀ ଆଶ୍ରମ, କଲିକତା ସନ ୧୩୪୬ ସାଲ

୪୯ ।। ସାତ୍ୱତ ତନ୍ତ୍ରମ୍ — ସଂ ପଣ୍ଡିତ ଅନନ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ପାଢ଼ୀ, ଚୌଖମ୍ବା ସଂସ୍କୃତ
ସିରିଜ୍- ୭୯- ୧୯୩୬

୫୦ ।। ଗୋପାଳତାପିନ୍ୟୁପନିଷଦ, ମହେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଲ କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରକାଶିତ
କଲିକତା ୧୮୧୦ ଶକାବ୍ଦ

।। ପାଣ୍ଡୁଲିପି ।।

୧ ।। ରାଧିକୋପନିଷଦ- ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା V 131
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୨ ।। ରାଧାତାପିନୀ- ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା V 131
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୪ ।। ପୁରୁଷ ବୋଧିନୀ ସୂକ୍ତ- ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା S3 1
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୪ ।। ଶ୍ରୀରାଧା କୃଷ୍ଣାର୍ଚ୍ଚନ ଚନ୍ଦ୍ରିକା, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ
୫ ।। କୁମାରୀତନ୍ତ୍ର, ପୋଥିସଂଖ୍ୟା S7-22, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ ।
୬ ।। ସମ୍ମୋହନ ତନ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ରାଧାଷ୍ଟମୀ ବିଧି- ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା ନାହିଁ
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥିବିଭାଗ

୭ ।। କାଳୀକୁଳ ସର୍ବସ୍ୱ ତନ୍ତ୍ର ପୋଥି ସଂଖ୍ୟା SL-45
ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

।। ପ୍ରାକୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ।।

୧ ।। ଗାହା ସତସଈ- ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସାଗର ପ୍ରେସ୍, ବମ୍ବେ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ
୨ ।। ପ୍ରାକୃତ ପିଙ୍ଗଳ-ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟି ଅଫ୍ ବେଙ୍ଗଲ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ
୧୯୦୨ ଖ୍ରୀ

।। ବଙ୍ଗଳା ଗ୍ରନ୍ଥ ।।

୧ ।। ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ- ଅନୁବାଦକ ଓ ପ୍ରକାଶକ- ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ଦାସ
ରସ ବିହାରୀ ମଠ, କଟକ ଖ୍ରୀ ୧୯୬୫

୨ ।। ସହଜିୟା ସାହିତ୍ୟ, ଶ୍ରୀ ମଣୀନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ବସୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଗୃହୀତ ଓ
କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ଖ୍ରୀ ୧୯୩୨ ।

୩ ।। ପଞ୍ଚୋପାସନା- ଶ୍ରୀ ଜିତେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବନ୍ଦ୍ୟୋପାଧ୍ୟାୟ, ପ୍ରକାଶକ- କେ. ଏଲ୍.
ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟ, ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ ୧୯୬୦

୪ ।। ରସିକ ମଙ୍ଗଳ- ଗୋପୀଜନ ବଲ୍ଲଭ ଦାସ, ସାରଦା ପ୍ରସାଦ ମିତ୍ର କର୍ତ୍ତୃକ
ପ୍ରକାଶିତ ।

୫ ।। ଭକ୍ତିରତ୍ନାକର- ନରହରି ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ, ଗୌଡ଼ୀୟ ମିଶନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।
୬ ।। ବୈଷ୍ଣବୀୟ ନିବନ୍ଧ- ସୁକୁମାର ସେନ, ପ୍ରକାଶକ- ଡ଼. ମେହେର ରୂପା
ଆଣ୍ଡ କମ୍ପାନୀ ୧୯୭୦ ଖ୍ରୀ

୭ ।। ଶ୍ରୀ ବୈଷ୍ଣବ ଇତିହାସ- ଶ୍ରୀ ହରିଲାଲ ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟ ଷଷ୍ଠ ସଂସ୍କରଣ
୧୩୭୫ ସାଲ୍ ।

୮ ।। ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣ କୀର୍ତ୍ତନ- ବଡ଼ୁ ଚଣ୍ଡୀଦାସ, ପ୍ରକାଶକ- ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପରିଷଦ୍
ଖ୍ରୀ ୧୯୧୬

୯ ॥ ଚଣ୍ଡୀଦାସେର ପଦାବଲୀ- ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ବିମାନ ବିହାରୀ ମଜୁମ୍‌ଦାର ପ୍ରକାଶକ- ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପରିଷଦ-ଖ୍ରୀ ୧୯୬୦

୧୦ ॥ ବୈଷ୍ଣବ ଗୀତାଞ୍ଜଳୀ ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ଦକ୍ଷିଣାରଞ୍ଜନ ଘୋଷ ଶ୍ରୀ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ କର୍ତ୍ତୃକ ମୁଦ୍ରିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ, କଲିକତା ୧୩୩୧ ସାଲ

୧୧ ॥ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ-ଶ୍ରୀଶଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ଚୌଧୁରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ, ପ୍ରକାଶକ-ଶ୍ରୀ ସୁଧୀରଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ଚୌଧୁରୀ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ୧୩୫୫ ସାଲ

୧୨ ॥ କୃଷ୍ଣପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ରୀ ଜ୍ୟୋତିଷାନନ୍ଦ ଭାଗବତ, ଓ.ଧର୍ମମଣ୍ଡ ଲାଇବ୍ରେରୀ, କଲିକତା ତରଫରୁ ପ୍ରକାଶିତ ୧୩୪୪ ସାଲ

୧୩ ॥ ପ୍ରାଚୀନ ବାଙ୍ଗାଲା ସାହିତ୍ୟେର ଇତିହାସ- ଡକ୍ଟର ତମୋନାଶଚନ୍ଦ୍ର ଦାସଗୁପ୍ତ, କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୧୪ ॥ ବାଙ୍ଗାଲିର ଇତିହାସ ଶ୍ରୀ ନୀହାର ରଞ୍ଜନ ରାୟ, ପ୍ରକାଶକ ପ୍ରଶାନ୍ତ କୁମାର ସିଂହ, ବୁକ୍ ଏମ୍ପୋରିୟମ୍ ଲିମିଟେଡ୍ କଲିକତା, ପ୍ରଥକ ସଂସ୍କରଣ ୧୩୫୬ ସାଲ

॥ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ॥

୧ ॥ ରସତତ୍ତ୍ୱସାର- ପୋଥିସଂଖ୍ୟା Cy 332, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

୨ ॥ ରସ ଚନ୍ଦ୍ରିକା- ନରୋତ୍ତମ ଦାସ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂ । CY 341, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ

୩ ॥ ଅନୁରାଗ ଭକ୍ତି- ସନାତନ ଗୋସ୍ୱାମୀ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଖ୍ୟା CY 339, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପୋଥି ବିଭାଗ ।

॥ ହିନ୍ଦୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ॥

୧ ॥ ଭାରତୀୟ ବାଙ୍ମୟମେଁ ଶ୍ରୀ ରାଧା, ପଣ୍ଡିତ ବଳଦେବ ଉପାଧ୍ୟାୟ, ପ୍ରକାଶକ- ବିହାର ରାଷ୍ଟ୍ରଭାଷା ପରିଷଦ, ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶକ ୧୯୬୩ ଖ୍ରୀ

୨ ॥ ଶ୍ରୀ ରାଧାକା କ୍ରମ ବିକାଶ ଦର୍ଶନ ଔର ସାହିତ୍ୟମେଁ (ହିନ୍ଦୀ ଅନୁବାଦ) (ମୂଳ ବଙ୍ଗଳା ଲେଖା ଶ୍ରୀରାଧାର କ୍ରମବିକାଶ) ଲେଖକ- ଡକ୍ଟର ଶଶିଭୂଷଣ ଦାସଗୁପ୍ତ, ପ୍ରକାଶକ ହିନ୍ଦୀ ପ୍ରଚାରକ ପୁସ୍ତକାଳୟ, ବାରାଣସୀ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୫୬ ଖ୍ରୀ

୩ ॥ ଭାଗବତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ- ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ଉପାଧ୍ୟାୟ
ପ୍ରକାଶକ- ନାଗରୀ ପ୍ରଚାରଣୀ ସଭା, କାଶୀ, ବିକ୍ରମାବ୍ଦ ୨୦୧୯

୪ ॥ କୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତି କାବ୍ୟ ମେଁ ସଖୀଭାବ- ଡକ୍ଟର ଶରଣ ବିହାରୀ ଗୋସ୍ୱାମୀ
ପ୍ରକାଶକ- ଚୌଖମ୍ବା ବିଦ୍ୟାଭବନ, ବାରାଣସୀ ୧୯୬୬ ଖ୍ରୀ

୫ ॥ ଆଲଓ୍ୱାର ଭକ୍ତୋଁ କା ତାମିଲ୍ ପ୍ରବନ୍ଧମ୍ ଔର ହିନ୍ଦୀ କୃଷ୍ଣକାବ୍ୟ- ଡକ୍ଟର
ମଲିକ ମହମ୍ମଦ, ବିନୋଦ ପୁସ୍ତକ ମନ୍ଦିର, ଆଗ୍ରାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୬ ॥ ମଧ୍ୟକାଳୀନ ଶୃଙ୍ଗାରିକ ପ୍ରବୃତ୍ତିୟାଁ- ଶ୍ରୀ ପରଶୁରାମ ଚତୁର୍ବେଦୀ, ସାହିତ୍ୟ
ଭବନ ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ଲିମିଟେଡ୍, ଏଲାହାବାଦ । ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୬୧ ଖ୍ରୀ

୭ ॥ ସନ୍ତମତମେ ସାଧନାକା ସ୍ୱରୂପ- ପ୍ରତାପ ସିଂହ ଚୌହାନ, ପ୍ରକାଶକ-ପ୍ରଗ୍ର
ପ୍ରକାଶନ, ରାମବାଗ, କାନପୁର ୧୯୬୧ ଖ୍ରୀ

୮ । ଶ୍ରୀ ରାଧା ମାଧବ ଚିନ୍ତନ- ହନୁମାନ ପ୍ରସାଦ ପୋଦ୍ଦାର, ଗୀତାପ୍ରେସ୍
ଗୋରଖପୁର, ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ସମ୍ବତ୍ ୨୦୨୧

୯ ॥ ରାଧା ବଲ୍ଲଭ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଔର ସାହିତ୍ୟ- ଡଃ ବିଜୟେନ୍ଦ୍ର
ସ୍ନାତକ, ନ୍ୟାସନାଲ୍ ପବ୍ଲିସିଙ୍ଗ ହାଉସ୍, ଦିଲ୍ଲୀ ୧୯୫୯ ଖ୍ରୀ

୧୦ ॥ ସଂସ୍କୃତ ଗୀତି କାବ୍ୟ କା ବିକାଶ, ଡକ୍ଟର ପରମାନନ୍ଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ
ublished by ପ୍ରକାଶ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ, ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶ ୨୦୨୨ ବିକ୍ରମାବ୍ଦ

୧୧ ॥ ବିଦ୍ୟାପତି ବିଭ -ଡକ୍ଟର ବୀରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଚଡ଼ୱାଲ, ନ୍ୟାସନାଲ୍
ପବ୍ଲିସିଙ୍ଗ ହାଉସ୍, ଦିଲ୍ଲି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ଖ୍ରୀ ୯୬୧

୧୨ ॥ ଅଷ୍ଟ ଛାପ ଔର ବଲ୍ଲଭ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ -ପ୍ରକାଶକ ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ମେଳନ
ପ୍ରୟାଗ, ସମ୍ବତ୍ ୨୦୦୪

ପତ୍ରପତ୍ରିକା

୧ ॥ କଲ୍ୟାଣ- ଶକ୍ତି ଅଙ୍କ (ପ୍ରବନ୍ଧ-ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣକୀ ଶକ୍ତି ରାଧିକା) ଶ୍ରୀ ରାମନାଥ ଭଟ୍ଟ

୨ ॥ କଲ୍ୟାଣ -ଯୋଗାଙ୍କ (ପ୍ରବନ୍ଧ-ବାମ କୌଳ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମାର୍ଗ) ଶ୍ରୀ ଗୁଲାବ
ସିଂହ ବର୍ମା

୩ ॥ ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରାଚ୍ୟ ସମ୍ମେଳନ, ପ୍ରୟାଗ,ର କାର୍ଯ୍ୟ ବିବରଣୀ ଖ୍ରୀ ୧୯୨୬

ENGLISH

1. Origin and Development of Vaishnavism - Subir Jayswal Pudlished by Munsiram Manoharlal
2. The Bhakti Cult in Ancient India - Dr B. K. Goswami Sastry, 1965 Chowkhamba Sanskrit Series
3. Discourses on Radhasoami faith- Maharaja Saheb, 1909 Benarus
4. Indian Culture Vol. IV - V. R. R. Diksitar Published by The Indian Research Institute
5. Hymns of the Alvars - J. S. M Hooper. 1929 The Heritage of India Series
6. A Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscripts of Orissa [Vol. I & II], Kedar Nath Mohapatra, Orissa State Musume
7. Philosophical Foundation of Bengal Vaisnavism - Sudhindra Chandra Chakravarti, Academic Pubr, Calcutta
8. The Post Chaitanya Sahajiya Cult of Bengal - Manindra Mohan Bose, 1930, University of Calcutta
9. Obscure Religious Cults - S. B. Dasgupta, 1969, Firma K.L. Mukhopadhyaya
10. Monograph on the Religious Seals in India among Hindus - D. A. Pal, 1928, Bombay
11. Introduction to the Pancharatra and Ahirbudhnya Sam -hita - Schrader ; 1916, Adyar, Madras
12. Inscriptions of Orissa - S. N. Rajguru, Orissa Sahitya Academy
13. History of Hindi Literature - F. E. Keay, 1920, Association Press, Calcutta
14. Budhism in Orissa - Dr Nabin Kumar Sahu
15. Invocatory Verses from Inscriptions Vol. I , Written & Published by S. N. Rajguru, First Edn 1971

16. History of Bengali Literature - Sukumar Sen, 1960, Sahitya Academy, Delhi
17. Sakti and Sakta - Sir John Woodroffe, 1951, Madras
18. Studies in Orissan History . Archaeology and Archives Written & Published by Paramananda Acharya, 1969
19. History of Sanskrit Literature - S. N. Dasgupta and S. K. Dey
20. The Padyabali, Edited by S. K. Dey, Dacca University Publication 1934
21. A History of Brajebuli Literature - Sukumar Sen , 1935 University of Calcutta
22. Two Vajrayana Works, Ed. by Binayatosh Bhattacharya G. O. S. No XLIV
23. Vaisnava Faith and Movement - Sushil Kumar De, 1942 General Printers and Publishers Ltd, Calcutta
24. The Vaisnava Literature of Medieval Bengal - Dinesh Ch Sen, 1917, University of Calcutta
25. Vaisnavism, Saivism and other minor Religious Systems R. G. Bhandarkar, 1912, Strassburg
26. The Evolution of Religion - Edward Caird,Glasgow, 1907
27. Archaelogical Survey of Mayurabhanja, Vol I -Nagendra Nath Basu
28. Vaisnava Sects, Saiva Sects and Mother Worship - Swami Tatwananda, Calcutta
29. A Study of Vaisnavism in Ancient and Mediaval Bengal S. C. Mukherjee : Punthi Pustak, Calcutta
30. Encyclopaedia of Religion ond Ethics, Vol X
31. A Religious Life of India : The Chaitanya Movement by Melvile T. Kennedy, Oxford University Press
32. The Philosophy of Vaisnab Religion : Girindra Narayan Mallik, 1927, Motilal Banarasi Das

33. The Cult of Jagannath - Dr K. C. Mishra, 1971, Pub by Firma K. L. Mukhopadhaya

JOURNALS

1. Proceedings of the Second Oriental Conference,Cal-1922
2. The Journal of the Kalinga Historical Research Society Vol I December 1946
3. Indian Historical quarterly Vol XX
4. The Indian Antiquary Vol VI, 1877
6. Archaeological Survey of India, Annual Report - 1925-26, 1805-06, 1928-29 & 1926-27
7. Souvenir on Sri Jayadeva, Pub by The Jayadev Sanskrutika Parisada, Orissa, 1968
8. Epigraphica Indica Vol V, XXIX & XXXV
9. Annals of Bhandarkar Oriental Research institute, Pune Vol XXXVI 1965
10. Proceedings of the 7th India Oriental conference.

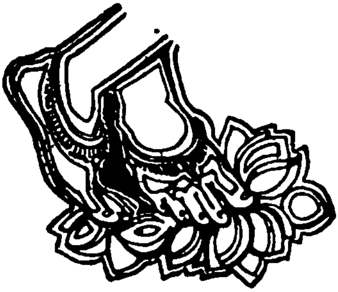

ମୁଦ୍ରଣ : ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରିଣ୍ଟର୍ସ * ମାହାଙ୍ଗା-୭୫୪୧୦୭, କଟକ-୧୯୮୯